• Международный информационный научно-методический журнал • International Information scientific and methodological Journal • Халықаралық ақпараттық ғылыми-әдістемелік журналы

JARQYN BOLASHAQ

№10(21) (2026 ж. Қазан/Октябрь 2026 г.)

"Ұстаз – жүректен жол тапқан шырақ пен шамшырақ."

Мектепке дейінгі ұйымды басқарудың заманауи тәсілдері: сапалы білім мен нәтижелі тәрбиенің негізі – 5 бет.

Мектепке дейінгі ұйым педагогтерінің кәсіби құзыреттілігін дамытудағы әдіскердің рөлі – 63 бет.

Ұлттық тәрбие арқылы мектеп жасына дейінгі балалардың тұлғалық қасиеттерін қалыптастыру – 139 бет.

Атыгаева Бекзада Абдумажитовна

"Алматы облысы білім басқармасының Іле ауданы бойынша білім бөлімі" мемлекеттік мекемесінің "Ақбота" бөбекжай–балабақшасының әдіскері

- Международный информационный научно-методический журнал
- International Information scientific and methodological Journal

JARQYN BOLASHAQ JÝRNALY

- Халықаралық ақпараттық ғылыми-әдістемелік журналы

«JARQYN BOLASHAQ JÝRNALY» халықаралық ақпараттық ғылыми-әдістемелік журналының **№10(21) (2026 ж. қазан) шығарылымы.**
Выпуск №10(21) (Октябрь 2026 г.) международного информационного научно-методического журнала «JARQYN BOLASHAQ JÝRNALY»
Issue No. 10(21) (October 2026) of the international informational scientific and methodological journal "JARQYN BOLASHAQ JÝRNALY".

ТАҚЫРЫПТЫҚ БАҒЫТЫ:
білім беру саласындағы оқу-әдістемелік, ғылыми-тәжірибелік, ақпараттық -сараптамалық, педагогикалық инновациялық тәжірибелерді тарату бойынша материалдар жариялау.

«JARQYN BOLASHAQ JÝRNALY» Халықаралық ақпараттық ғылыми-әдістемелік журналы Астана қаласында Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің Ақпарат комитеті 2024 жылғы 17 шілдедегі Мерзімді баспасөз басылымын, ақпараттық агенттікті және желілік басылымды есепке қоюы туралы куәлігі № KZ 01VPY00097011 берілген.
Таралу аумағы: Халықаралық, алыс және жақын шет елдер
«JARQYN BOLASHAQ JÝRNALY» журналы айына 4 рет жарық көреді.

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ
Бас редактор:/Главный редактор: Баянды Ерлан
Дүйсенбекова Б.Н. – биология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Қарағанды медицина университеті
Дүзбаева Н.М. – биология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Каскарбаева Б.Б. – педагог-шебер
Қасқабаева Ф.С. – педагог-шебер
Есенова Ш.Б. – педагог-зерттеуші
Иманбек Ә.О. – жаратылыстану ғылымдарының магистрі
Алшынов А.Ә. – жаратылыстану ғылымдарының магистрі
Корректор / корректор: Кәкіш Мерей Ертайқызы
Жауапты хатшы / ответственный секретарь: Есбергенов Айдын Ардақұлы

Материалдардың анықтығына авторлар жауапты болады.
Редакция материалдарды қабылдамауға құқылы.

«JARQYN BOLASHAQ JÝRNALY» ақпараттық ғылыми-әдістемелік журналының авторларға арналған ережелерімен QR-кодты сканерлеу арқылы таныса аласыз.

The publication periodicity is 4 times a month.

CERTIFICATE
about registration No. KZ 01VPY00097011

Issued by the Information Committee of the Ministry of Culture and Information of the Republic Kazakhstan

THEMATIC DIRECTION:
publication of materials on the dissemination of educational, methodological, scientific, practical, informational, analytical, pedagogical innovative experience in the field of education.

EDITORIAL BOARD
Editor-in-chief: Bayandy Yerlan
Duissenbekova B. N. - Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Karaganda Medical University
Duzbaeva N. M. - Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Karaganda University named after Academician E. A. Buketov
Kaskarbaev B. B. -Master teacher
Kaskabayeva F. S.-teacher-master
Yesenova Sh.B.-teacher-researcher
Imanbek A. O.-Master of Natural Sciences
Alshynov A. A.-Master of Natural Sciences
Proofreader: Kakish Merey Yertaevna
Executive Secretary:
Esbergenov Aydin Ardakovich

The authors are responsible for the accuracy of the materials. The editorial board reserves the right to reject the materials.

Периодичность издания — 4 раза в месяц.

СВИДЕТЕЛЬСТВО
о постановке на учет № KZ 01VPY00097011

Выдано Комитетом информации Министерства Культуры и информации Республики Казахстан

ТЕМАТИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ:
публикация материалов по распространению учебно-методического, научно-практического, информационно-аналитического, педагогического инновационного опыта в области образования.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ
Главный редактор: Баянды Ерлан
Дуйсенбекова Б. Н. - кандидат биологических наук, ассоциированный профессор, медицинский университет Караганды
Дузбаева Н. М. - кандидат биологических наук, ассоциированный профессор, Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова
Каскарбаева Б. Б.-педагог-мастер
Каскабаева Ф. С.-педагог-мастер
Есенова Ш. Б.-педагог-исследователь
Иманбек А. О.-магистр естественных наук
Алшынов А. А.-магистр естественных наук
Корректор: Какиш Мерей Ертаевна
Ответственный секретарь:
Есбергенов Айдын Ардакович

Ответственность за достоверность материалов несут авторы. Редакция оставляет за собой право отклонять материалы.

С правилами для авторов информационного научно-методического журнала "JARQYN BOLASHAQ JÝRNALY" вы можете ознакомиться, отсканировав QR-код.
You can familiarize yourself with the rules for authors of the information scientific and methodological journal "JARQYN BOLASHAQ JÝRNALY" by scanning the QR code.

Мазмұны / Содержание / Contents

Керимкулова А.Ж. Мектепке дейінгі ұйымды басқарудың заманауи тәсілдері: сапалы білім мен нәтижелі тәрбиенің негізі 5
Жусіпова Н.Ж. Ата-аналармен жұмысты ұйымдастырудағы әдіскердің әдістемелік қолдауы 20
Асқарова З.Ж. Сюжеттік-рөлдік ойындар арқылы балалардың әлеуметтік дағдыларын қалыптастыру 31
Иманалиева М.Е. Бөбекжай жасындағы балалардың сенсорлық дамуын ойын технологиялары арқылы жетілдіру 43
Ақылбекқызы Г. Ерте жастағы балалардың сөйлеу белсенділігін дамытудың инновациялық әдістері 52
Атыгаева Б.А. Мектепке дейінгі ұйым педагогтерінің кәсіби құзыреттілігін дамытудағы әдіскердің рөлі 63
Ганиева Г.А. Ойын әрекеті арқылы ерте жастағы балалардың танымдық қызығушылығын қалыптастыру 75
Жиенбаева Н.Д. Ұлттық ойындар арқылы мектепке дейінгі балалардың әлеуметтік дағдыларын дамыту 86
Байтайлакова К.Б. Мектепке дейінгі ұйым педагогтерінің кәсіби дамуын басқарудың тиімді жолдары 95
Мухаметрахимова А.А. Цифрлық технологиялар жағдайында мектепке дейінгі ұйымды басқарудың жаңа мүмкіндіктері 109
Улдаканова Л.Т. «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасын балабақша тәжірибесінде жүзеге асыру жолдары 119
Абдилова Н.М. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдауда балабақша басшысының ұйымдастырушылық рөлі 130
Бейсенбиева Ш.Б. Ұлттық тәрбие арқылы мектеп жасына дейінгі балалардың тұлғалық қасиеттерін қалыптастыру 139
Иматын Ш.Ж. Табиғи материалдармен тәжірибелік әрекет ұйымдастыру арқылы балалардың зерттеушілік қабілеттерін дамыту 147
Кусман Н.Қ. Мектепке дейінгі ұйымдағы дамытушы заттық-кеңістіктік ортаның бала тұлғасын қалыптастырудағы рөлі 161
Амутова Н.М. Ертегі терапиясы арқылы мектепке дейінгі балалардың тілдік және тұлғалық дамуын қолдау 171
Жеңіс А.Е. Мектепке дейінгі жастағы балалардың ұсақ моторикасын дамытудағы дәстүрлі және инновациялық әдістер 181
Курманова Г.Т. STEAM технологиясы арқылы мектепке дейінгі балалардың зерттеушілік қабілеттерін дамыту 189
Шыналиева Н.С. Ертегілерді сахналау арқылы балалардың сөйлеу және шығармашылық қабілеттерін дамыту 201
Рысбекова И.О. Ойын терапиясы арқылы мектепке дейінгі балалардың психологиялық қиындықтарын жеңу жолдары 214
Кан И.С., Сердюк О.В. Казахстан - сухопутная страна. Союзы и союзные слова 226
Қазақова Н.С. Цифрлық құралдарды қолдану биология сабақтарында 229
Дубирбаева Ж.К. Табиғат аясындағы серуеннің балалардың танымдық және физикалық дамуына ықпалы 231
Шаймарданова А.М. Ағылшын тілі сабағында интерактивті тақтаны қолдану 242
Тажигутова А.М. Оқушылардың оқылым, жазылым және айтылым дағдыларын кешенді дамыту 244
Тоғайбек Е.И., Кабылбекова Н.К. Гендікк терапия: мүмкіндіктері мен шектеулері. 252

Керимкулова Айгерим Жакашбаевна
Меңгеруші
ТОО «AS-AI 2020» «Үміт» бөбекжай балабақшасы
Алматы облысы, Іле ауданы, Байсерке ауылы

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДЫ БАСҚАРУДЫҢ ЗАМАНАУИ ТӘСІЛДЕРІ: САПАЛЫ БІЛІМ МЕН НӘТИЖЕЛІ ТӘРБИЕНІҢ НЕГІЗІ

Аңдатпа. Мақалада мектепке дейінгі ұйымды басқарудың заманауи тәсілдері, білім беру қызметінің сапасын арттырудағы басшының стратегиялық және ұйымдастырушылық рөлі қарастырылады. Қазіргі мектепке дейінгі білім беру жүйесінде басқару қызметі тек әкімшілік міндеттерді орындаумен шектелмей, педагогикалық үдерісті жетілдіруді, ұжымның кәсіби әлеуетін дамытуды, балалардың қауіпсіз әрі қолайлы ортада тәрбиеленуін қамтамасыз етуді және ата-аналармен тиімді серіктестік орнатуды қамтиды. Осы тұрғыдан алғанда, балабақша меңгерушісінің басқарушылық құзыреттілігі ұйым жұмысының нәтижелілігін айқындайтын маңызды факторлардың бірі болып табылады. Мақалада стратегиялық жоспарлау, педагогикалық менеджмент, көшбасшылық, цифрлық басқару, сапаны ішкі бағалау, инклюзивті білім беру, кадрлық әлеуетті дамыту және ата-аналармен ынтымақтастық мәселелері жан-жақты талданады. Сонымен қатар мектепке дейінгі ұйым қызметін жетілдіруге бағытталған практикалық ұсыныстар беріліп, нәтижеге бағдарланған басқару моделінің негізгі бағыттары айқындалады.

Түйін сөздер: мектепке дейінгі ұйым, басқару жүйесі, педагогикалық менеджмент, заманауи басқару, стратегиялық жоспарлау, білім сапасы, педагогикалық ұжым, көшбасшылық, цифрландыру, инклюзивті білім беру, тәрбие, ата-аналармен серіктестік.

Кіріспе

Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік, экономикалық және технологиялық өзгерістер білім беру жүйесінің алдына жаңа міндеттер қойып отыр. Әсіресе мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту саласында сапалы білім беру ортасын қалыптастыру, балалардың жеке қабілеттерін дамыту, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды бойына сіңіру, денсаулығы мен қауіпсіздігін сақтау мәселелері ерекше маңызға ие. Өйткені мектепке дейінгі кезең – баланың тұлғалық, әлеуметтік, эмоционалдық және танымдық дамуының негізі қаланатын маңызды өмірлік кезең.

Мектепке дейінгі ұйымның қызметі көптеген өзара байланысты бағыттардан тұрады. Олардың қатарына тәрбиелеу мен оқыту үдерісін ұйымдастыру, педагогтердің кәсіби дамуын қамтамасыз ету, материалдық-техникалық базаны жетілдіру, санитариялық-гигиеналық талаптарды сақтау, ата-аналармен қарым-қатынас орнату, балалардың жеке қажеттіліктерін

ескеру және ұйымның жалпы қызметін үйлестіру жатады. Осы міндеттердің жүйелі әрі сапалы орындалуы ең алдымен балабақша басшысының басқарушылық қабілетіне байланысты.

Бұрын мектепке дейінгі ұйымды басқару көбіне әкімшілік бақылау, құжаттарды жүргізу, тапсырмалардың орындалуын қадағалау және күнделікті ұйымдастырушылық мәселелерді шешу тұрғысынан қарастырылып келді. Ал қазіргі жағдайда мұндай басқару тәсілдері ұйымның барлық әлеуетін толық пайдалануға мүмкіндік бере бермейді. Бүгінгі басшы тек тапсырма беруші немесе бақылаушы емес, ол – ұжымның кәсіби дамуына жағдай жасайтын, ортақ мақсат қалыптастыратын, жаңашылдықты қолдайтын және өзгерістерді тиімді ұйымдастыратын көшбасшы.

Заманауи басқарудың басты ерекшелігі – шешім қабылдау барысында ұйымның нақты қажеттіліктеріне, педагогтердің мүмкіндіктеріне, тәрбиеленушілердің даму ерекшеліктеріне және ата-аналардың сұраныстарына сүйену. Бұл ретте басшының жұмысы нақты нәтижелерге бағытталып, басқарушылық шешімдердің тиімділігі тұрақты талдау арқылы бағалануы қажет.

Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту жүйесін дамыту нормативтік-құқықтық құжаттармен реттеледі. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығымен бекітілген Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты білім беру мазмұнына, тәрбиеленушілердің оқу жүктемесінің ең жоғары көлеміне және күтілетін нәтижелерге қойылатын талаптарды айқындайды. Ал 2022 жылғы 31 тамыздағы №385 бұйрық мектепке дейінгі ұйымдардың қызметін ұйымдастыру тәртібін белгілейді.

Осы нормативтік негіздер мектепке дейінгі ұйым басшысынан басқару қызметін жүйелі ұйымдастыруды, білім беру сапасын қамтамасыз етуді және педагогикалық ұжымның жұмысын ортақ мақсатқа бағыттауды талап етеді.

Мақаланың мақсаты – мектепке дейінгі ұйымды басқарудың заманауи тәсілдерін ғылыми-әдістемелік тұрғыдан талдау, балабақша меңгерушісінің басқарушылық қызметіндегі басым бағыттарды айқындау және сапалы білім мен нәтижелі тәрбиені қамтамасыз етуге бағытталған практикалық ұсыныстар әзірлеу.

1. Мектепке дейінгі ұйымды басқарудың теориялық және әдіснамалық негіздері

Басқару – белгілі бір мақсатқа жету үшін адамдардың, ресурстардың және өзара байланысты үдерістердің қызметін үйлестіруге бағытталған күрделі әрі жүйелі әрекет. Білім беру саласындағы басқарудың өзіндік ерекшелігі оның негізгі нысаны материалдық өндіріс немесе экономикалық өнім емес, адамның тұлғалық қалыптасуы мен дамуына жағдай жасайтын педагогикалық үдеріс болып табылатындығында. Осы тұрғыдан алғанда, мектепке дейінгі ұйымды басқару тек әкімшілік міндеттерді орындаумен шектелмейді. Ол тәрбиеленушілердің жан-жақты дамуына қолайлы жағдай қалыптастыруды, педагогтердің кәсіби қызметін жетілдіруді, білім беру ортасының сапасын қамтамасыз етуді және отбасы мен балабақша арасындағы ынтымақтастықты ұйымдастыруды қамтиды.

Мектепке дейінгі ұйымды басқарудың теориялық негіздерін қарастыру барысында педагогикалық менеджмент ұғымына ерекше назар аудару қажет. Педагогикалық менеджмент – білім беру ұйымының мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес педагогикалық ұжымның қызметін тиімді ұйымдастыруға, білім беру сапасын арттыруға және қолда бар ресурстарды ұтымды пайдалануға бағытталған басқару жүйесі. Оның мазмұнына жоспарлау, ұйымдастыру, үйлестіру, ынталандыру, бақылау, талдау және басқарушылық шешімдерді түзету сияқты өзара байланысты қызметтер кіреді.

Бұл қызметтердің әрқайсысы мектепке дейінгі ұйымның күнделікті жұмысында нақты көрініс табады. Мәселен, жоспарлау барысында меңгеруші ұйымның алдағы оқу жылына арналған даму бағыттарын, педагогикалық міндеттерін және күтілетін нәтижелерін анықтайды. Ұйымдастыру кезеңінде белгіленген міндеттердің орындалуына жауапты қызметкерлер айқындалып, олардың қызметтік міндеттері мен жұмыс бағыттары үйлестіріледі. Ынталандыру педагогтердің кәсіби белсенділігін арттыруға, шығармашылық

бастамаларын қолдауға және ұжымда жағымды психологиялық ахуал қалыптастыруға бағытталады. Ал бақылау мен талдау арқылы жоспарланған жұмыстардың орындалу деңгейі анықталып, кездескен қиындықтарды шешу жолдары белгіленеді.

Аталған басқару қызметтері бір-бірінен бөлек қарастырылмай, тұтас жүйе ретінде жүзеге асырылғанда ғана нәтижелі болады. Мысалы, балабақшаның жылдық жұмыс жоспары педагогтердің нақты қажеттіліктерін, тәрбиеленушілердің жас ерекшеліктерін және ұйымның даму жағдайын ескермей әзірленсе, оның практикалық маңызы төмендейді. Сол сияқты әдістемелік іс-шаралар тек есеп беру мақсатында ұйымдастырылып, педагогтердің күнделікті тәжірибесіне қажетті өзгерістер енгізбесе, күтілетін нәтижеге қол жеткізу қиын. Сондықтан заманауи меңгеруші басқарушылық шешімдерді қабылдауда ұйымның нақты жағдайына сүйеніп, әрбір жұмыстың педагогикалық мақсаты мен практикалық маңызын анықтауы қажет.

Мектепке дейінгі ұйымды басқарудың теориялық негіздерін түсіндіруде жүйелік тәсілдің маңызы ерекше. Жүйелік тәсіл бойынша балабақша өзара байланысқан көптеген құрамдас бөліктерден тұратын біртұтас әлеуметтік-педагогикалық жүйе ретінде қарастырылады. Оның құрамына басшылық қызметі, педагогикалық ұжым, тәрбиеленушілер, ата-аналар, әдістемелік жұмыс, материалдық-техникалық база, білім беру ортасы және ұйымның сыртқы әлеуметтік ортамен байланысы кіреді. Бұл бөліктердің біріндегі өзгеріс басқа бағыттардың жұмысына да ықпал етеді. Мәселен, педагогтердің кәсіби құзыреттілігін арттыруға бағытталған жұмыс ұйымдастырылған іс-әрекеттің мазмұнына, балалармен қарым-қатынас сапасына және ата-аналардың балабақша қызметіне деген сеніміне оң әсер етуі мүмкін.

Осыған байланысты балабақша меңгерушісі ұйым қызметін жеке міндеттер жиынтығы ретінде емес, өзара ықпалдастықта жұмыс істейтін тұтас жүйе ретінде басқаруы тиіс. Ол үшін басқарудың негізгі бағыттары арасында сабақтастық орнату, ақпарат алмасуды жүйелеу және жауапты мамандардың қызметін үйлестіру маңызды. Мысалы, балалардың тілдік дағдыларын дамыту мәселесі анықталған жағдайда оны тек тәрбиешілердің міндеті ретінде қарастыру жеткіліксіз. Бұл бағытта әдіскер әдістемелік қолдау көрсетіп, педагог-психолог балалардың қарым-қатынас ерекшеліктерін зерделей алады, ал меңгеруші қажетті жағдай мен ұйымдастырушылық мүмкіндіктерді қамтамасыз етеді. Нәтижесінде бір мәселені шешуге бірнеше маманның кәсіби әлеуеті жұмылдырылады.

Заманауи басқару жүйесінің келесі маңызды теориялық негізі – нәтижеге бағдарланған басқару. Бұл тәсілде ұйым қызметінің тиімділігі атқарылған жұмыстардың санымен ғана емес, олардың нақты педагогикалық нәтижесімен бағаланады. Мектепке дейінгі ұйымда өткізілген семинарлардың, ашық іс-шаралардың немесе әдістемелік отырыстардың көп болуы өздігінен білім сапасының жоғарылағанын білдірмейді. Негізгі мәселе – осы жұмыстардың педагогтердің кәсіби тәжірибесіне, балалардың даму мүмкіндіктеріне және білім беру ортасының сапасына қаншалықты ықпал еткендігінде.

Мысалы, балабақшада педагогтердің ойын технологияларын қолдану дағдыларын жетілдіруге арналған әдістемелік жұмыс жүргізілсе, оның нәтижесін тек өткізілген семинарлар санымен шектеуге болмайды. Педагогтердің ұйымдастырылған іс-әрекетте ойын элементтерін қаншалықты орынды қолданатыны, балалардың ойынға қатысу белсенділігі, дербес әрекет жасау мүмкіндіктері және өзара қарым-қатынасы да назарға алынуы қажет. Мұндай бағалау басқарушылық шешімдердің нақты нәтижеге бағытталуына мүмкіндік береді.

Педагогикалық басқарудың маңызды әдіснамалық ұстанымдарының бірі – адамға бағдарланған тәсіл. Оның негізінде баланың жеке тұлғасын құрметтеу, педагогтің кәсіби мүмкіндіктерін мойындау және ата-ананы тәрбиелеу үдерісінің белсенді қатысушысы ретінде қабылдау идеясы жатыр. Мектепке дейінгі ұйымда бұл ұстанымның маңызы ерекше, өйткені әр баланың даму қарқыны, қызығушылығы, қабілеті, қарым-қатынас жасау ерекшелігі және қажеттілігі әртүрлі болады. Сондықтан білім беру үдерісін ұйымдастыруда барлық тәрбиеленушіге бірдей талап қоюдан гөрі, олардың жеке мүмкіндіктерін ескеріп, дамуына қолайлы жағдай жасау басым болуы тиіс.

Адамға бағдарланған басқару педагогикалық ұжыммен жұмыс жүргізуде де маңызды орын алады. Меңгеруші әр педагогтің тәжірибесін, кәсіби қызығушылығын, шығармашылық қабілетін және даму қажеттілігін ескеруі қажет. Мысалы, бір педагог цифрлық ресурстарды қолдануға бейім болса, екіншісі ұлттық ойындар мен дәстүрлі тәрбие әдістерін тиімді пайдалана алады. Басшы осы ерекшеліктерді анықтап, педагогтердің бір-бірінен үйренуіне, тәжірибе алмасуына және өздерінің кәсіби әлеуетін көрсетуіне мүмкіндік жасауы керек. Мұндай басқару қызметкердің ұйымдағы рөлін сезінуіне және ортақ іске жауапкершілікпен қарауына ықпал етеді.

Мектепке дейінгі ұйымды басқаруда ашықтық пен ынтымақтастық қағидалары да маңызды әдіснамалық негіз болып саналады. Басқарушылық шешімдер тек басшының жеке көзқарасына сүйеніп қабылданбауы керек. Ұйымның даму мәселелерін талқылауға әдіскерлер, тәрбиешілер, педагог-психологтер және басқа да мамандардың қатысуы шешімдердің мазмұнын байытып, олардың орындалу мүмкіндігін арттырады. Мысалы, балабақшаның тәрбие жұмысын жаңарту кезінде педагогтерден ұсыныстар жинау, әдістемелік кеңесте әртүрлі тәжірибелерді талқылау және ортақ шешім қабылдау тиімді нәтижеге жеткізуі мүмкін.

Ашық басқару ұжымда өзара сенім қалыптастырумен қатар, қызметкерлердің жауапкершілігін де арттырады. Егер педагог ұйымның даму мақсатын түсініп, сол мақсатқа жету жолдарын анықтауға қатысса, ол қабылданған шешімдердің орындалуына белсенді араласады. Бұл ретте меңгерушінің міндеті – пікірлердің еркін айтылуына жағдай жасау, әр қызметкердің көзқарасын құрметтеу және ортақ шешімнің орындалуын үйлестіру.

Басқарудың келесі маңызды әдіснамалық негізі – үздіксіз жетілдіру ұстанымы. Мектепке дейінгі ұйымның қызметі бір рет әзірленген жоспармен немесе бұрыннан қалыптасқан жұмыс тәжірибесімен шектелмеуі тиіс. Қоғамдағы өзгерістер, білім беру саласындағы жаңа талаптар, балалардың қажеттіліктері және ата-аналардың сұраныстары ұйым қызметіне үнемі талдау жасап, оны жетілдіруді талап етеді. Осы тұрғыдан алғанда, басшы ұйымның жұмыс нәтижелерін тұрақты зерделеп, кездесетін мәселелердің себептерін анықтап, қажетті түзетулер енгізіп отыруы қажет.

Үздіксіз жетілдіру үдерісін ұйымдастыруда жоспарлау, орындау, тексеру және түзету кезеңдерінен тұратын PDCA циклі тиімді әдістемелік құрал бола алады. Мысалы, балабақшада балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту жұмысы жеткіліксіз деңгейде ұйымдастырылғаны анықталса, алдымен оның себептері зерттеледі. Одан кейін шығармашылық ортаны жетілдіру, бейнелеу және құрастыру әрекеттерін түрлендіру, педагогтерге әдістемелік көмек көрсету шаралары жоспарланады. Белгілі бір уақыт өткен соң олардың нәтижесі талданып, қажет болған жағдайда жұмыс мазмұнына өзгерістер енгізіледі. Осылайша, басқару қызметі бірізді әрі үздіксіз сипат алады.

Сонымен қатар мектепке дейінгі ұйымды басқарудың теориялық негіздері басшының кәсіби құзыреттілігімен тығыз байланысты. Қазіргі меңгеруші педагогикалық, ұйымдастырушылық, коммуникативтік, ақпараттық және талдамалық құзыреттерді меңгеруі қажет. Ол нормативтік-құқықтық құжаттарды білуімен қатар, ұжыммен тиімді қарым-қатынас орната алуы, өзгерістерді басқаруы, даулы жағдайларды шешуі, ресурстарды тиімді жоспарлауы және басқарушылық шешімдердің нәтижесін бағалауы тиіс. Басшының кәсіби дамуы да үздіксіз сипатта болуы керек, себебі білім беру саласындағы жаңа талаптар мен басқару технологиялары оның қызметіне үнемі жаңа міндеттер жүктейді.

Осы теориялық және әдіснамалық тұжырымдарды жинақтай отырып, мектепке дейінгі ұйымды басқарудың тиімділігі бірнеше өзара байланысты факторларға тәуелді екенін атап өтуге болады. Олар: басқарудың жүйелілігі, нақты мақсат қою, адамға бағдарланған қарым-қатынас, нәтижені бағалау, педагогикалық ұжымның әлеуетін дамыту, ашық ынтымақтастық және үздіксіз жетілдіру. Бұл факторлар бір-бірімен үйлесімді жүзеге асырылған жағдайда балабақша қызметінің барлық бағыттары ортақ мақсатқа бағындырылады.

Демек, мектепке дейінгі ұйымды басқару – әкімшілік тапсырмаларды орындаумен шектелетін қызмет емес, баланың сапалы тәрбие мен білім алуына жағдай жасайтын,

педагогтердің кәсіби дамуын қолдайтын және ұйымның тұрақты дамуын қамтамасыз ететін кешенді педагогикалық-ұйымдастырушылық үдеріс. Оның басты нәтижесі – әр баланың жеке ерекшеліктері ескерілетін, педагогикалық ұжымның кәсіби әлеуеті толық пайдаланылатын және отбасы мен балабақша арасында сенімді серіктестік қалыптасқан сапалы білім беру ортасын құру.

2. Стратегиялық жоспарлау – тиімді басқарудың негізгі тетігі

Мектепке дейінгі ұйым қызметінің нәтижелілігі оның даму бағытының қаншалықты дұрыс анықталғанына байланысты. Стратегиялық жоспарлау басшыға ұйымның қазіргі жағдайын бағалауға, болашақтағы мақсаттарын белгілеуге және сол мақсаттарға жетудің нақты жолдарын анықтауға мүмкіндік береді.

Стратегиялық жоспарлау кезінде ең алдымен ұйымның ішкі және сыртқы жағдайына талдау жасалуы қажет. Ішкі талдау барысында педагогтердің кәсіби деңгейі, әдістемелік жұмыстың сапасы, материалдық-техникалық база, тәрбиеленушілердің қажеттіліктері, білім беру ортасының жағдайы қарастырылады. Сыртқы талдау кезінде ата-аналардың сұраныстары, жергілікті қоғамдастықтың ерекшеліктері, нормативтік өзгерістер және мектепке дейінгі білім беру саласындағы жаңа үрдістер ескеріледі.

Бұл жұмысты ұйымдастыруда SWOT-талдау әдісін қолдануға болады. Оның көмегімен ұйымның күшті және әлсіз жақтары, даму мүмкіндіктері мен ықтимал қауіптері анықталады.

Мысалы, балабақшаның күшті жағы – тәжірибелі педагогтердің болуы, ата-аналармен тұрақты байланыс және дамытушы ортаның жақсы ұйымдастырылуы болуы мүмкін. Әлсіз жағына цифрлық құралдардың жеткіліксіздігі немесе жас мамандардың тәжірибесінің аздығы жатуы ықтимал. Ал мүмкіндіктер қатарына педагогтердің біліктілігін арттыру, инновациялық әдістемелерді енгізу, әлеуметтік серіктестік орнату кіреді.

Талдау нәтижесінде анықталған мәселелер нақты мақсаттарға айналдырылуы керек. Мысалы, «педагогтердің кәсіби шеберлігін арттыру» деген жалпы мақсаттың орнына әдістемелік қажеттіліктерді анықтау, тәлімгерлік жүйесін енгізу, тәжірибе алмасу алаңдарын ұйымдастыру сияқты нақты міндеттер белгіленеді.

Стратегиялық жоспарлаудың маңызды бөлігі – басым бағыттарды анықтау. Олардың қатарына:

- білім беру мазмұны мен әдістемелік жұмысты жетілдіру;
- педагогтердің кәсіби құзыреттілігін дамыту;
- балалардың қауіпсіздігі мен денсаулығын қорғау;
- инклюзивті және қолжетімді орта қалыптастыру;
- ұлттық құндылықтарға негізделген тәрбие жүйесін дамыту;
- ата-аналармен серіктестікті нығайту;
- ұйымды цифрлық басқару құралдарын жетілдіру жатады.

Жоспардың орындалуын бағалау үшін әр міндетке өлшенетін көрсеткіштер белгіленуі қажет. Мысалы, педагогтердің әдістемелік белсенділігі, ұйымдастырылған іс-әрекеттің сапасы, балалардың даму динамикасы, ата-аналармен кері байланыс сапасы және қауіпсіздік талаптарының сақталуы тұрақты зерделенеді.

Мұнда бір маңызды мәселені ескеру қажет: мектепке дейінгі ұйымдағы нәтижені тек сандық көрсеткіштер арқылы бағалау дұрыс емес. Мәселен, өткізілген ашық сабақтардың немесе семинарлардың саны педагогтің кәсіби дамуын толық көрсете алмайды. Сондықтан сандық мәліметтер сапалық талдаумен толықтырылуы тиіс.

Осылайша, стратегиялық жоспарлау балабақша қызметін кездейсоқ іс-шаралар жиынтығынан мақсатты, жүйелі және нәтижеге бағытталған басқару жүйесіне айналдырады.

3. Басшының көшбасшылық қызметі және педагогикалық ұжымды тиімді басқару

Мектепке дейінгі ұйымның тұрақты дамуы мен білім беру қызметінің сапасы ең алдымен педагогикалық ұжымның кәсіби әлеуетіне, өзара қарым-қатынасына және ортақ мақсатқа бағытталған бірлескен әрекетіне байланысты. Балабақшадағы тәрбие мен оқыту үдерісінің нәтижелілігі материалдық-техникалық жағдаймен немесе нормативтік құжаттардың

орындалуымен ғана анықталмайды. Оның негізгі қозғаушы күші – балалармен тікелей жұмыс жүргізетін педагогтер, олардың кәсіби шеберлігі, шығармашылық ізденісі және өз қызметіне деген жауапкершілігі. Осы тұрғыдан алғанда, балабақша меңгерушісінің басқарушылық қызметінде көшбасшылық қабілет ерекше орын алады.

Қазіргі білім беру менеджментінде көшбасшылық ұйымның даму бағытын айқындау, ұжым мүшелерін ортақ мақсатқа жұмылдыру, өзгерістерді басқару және қызметкерлердің кәсіби әлеуетін ашу қабілеті ретінде қарастырылады. Дәстүрлі басқару үлгісінде басшының негізгі қызметі тапсырма беру, орындалуын бақылау және тәртіпті қамтамасыз ету болса, заманауи көшбасшылықта адамдармен жұмыс істеу, олардың бастамаларын қолдау, сенімді қарым-қатынас орнату және ортақ жауапкершілікті қалыптастыру алдыңғы орынға шығады.

Мектепке дейінгі ұйым басшысы ұжымның қызметін ұйымдастырушы ғана емес, педагогикалық өзгерістерге бағыт беретін, кәсіби мәдениетті қалыптастыратын және әр қызметкердің мүмкіндігін тиімді пайдаланатын көшбасшы болуы тиіс. Мұндай басшы ұжым мүшелеріне дайын шешімдерді ұсынумен шектелмей, олардың мәселені өз бетінше талдауына, ұсыныс жасауына және ұйымның дамуына белсенді қатысуына жағдай жасайды. Мысалы, балабақшада балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту жұмысы жеткіліксіз ұйымдастырылған жағдайда меңгеруші бұл мәселені тек тәрбиешілердің міндеті ретінде қарастырмай, әдістемелік кеңесте бірлесіп талқылауды ұйымдастырады. Педагогтердің ұсыныстары негізінде шығармашылық ортаны жетілдіру, жаңа жұмыс түрлерін енгізу және тәжірибе алмасу жолдары анықталады. Нәтижесінде басқарушылық шешім ұжымның ортақ пікіріне сүйене отырып қабылданады.

Көшбасшылық қызметтің маңызды ерекшеліктерінің бірі – стратегиялық көзқарас. Басшы ұйымның күнделікті міндеттерін орындаумен қатар, оның болашақтағы даму мүмкіндіктерін де болжай білуі қажет. Ол педагогтердің кәсіби қажеттіліктерін, мектепке дейінгі білім беру саласындағы өзгерістерді, ата-аналардың сұраныстарын және тәрбиеленушілердің даму ерекшеліктерін ескере отырып, ұйымның ұзақ мерзімді басымдықтарын анықтайды. Бұл ретте басшының міндеті – жаңашылдықты тек енгізу емес, оның ұйым қажеттілігіне сәйкестігін бағалап, педагогтерге оны тәжірибеде қолдануға қажетті жағдай жасау.

Педагогикалық ұжымды тиімді басқаруда демократиялық басқару стилінің маңызы зор. Бұл стиль қызметкерлердің пікірін құрметтеуге, ұжымдық талқылауға, шешім қабылдау үдерісіне педагогтерді тартуға және жауапкершілікті орынды бөлуге негізделеді. Демократиялық басқару жағдайында педагогтер өздерін тек басшының тапсырмасын орындаушы ретінде емес, ұйымның дамуына үлес қосатын белсенді маман ретінде сезінеді.

Мысалы, балабақшаның жылдық жұмыс жоспарын әзірлеу барысында педагогтердің ұсыныстарын жинақтау, әдістемелік бірлестіктерде басым бағыттарды талқылау, жас мамандардың қажеттіліктерін анықтау және ата-аналардан кері байланыс алу жоспардың мазмұнын нақтылауға көмектеседі. Алайда демократиялық басқару барлық шешімді міндетті түрде ұжымдық дауыс беру арқылы қабылдау дегенді білдірмейді. Басшы өз құзыреті шегінде шешім қабылдап, оның заңдылығына, орындалуына және нәтижесіне жауап береді. Сондықтан ұжымдық пікір мен басшының кәсіби жауапкершілігі өзара үйлесімді болуы керек.

Педагогикалық ұжымды басқарудың тағы бір маңызды тетігі – міндеттерді тиімді бөлу және қызметкерлердің кәсіби құзыреттеріне сәйкес жұмыс ұйымдастыру. Балабақша қызметі көптеген бағыттарды қамтитындықтан, олардың барлығын бір адамның бақылауымен жүзеге асыру қиын. Осы себепті басшы ұйымдағы мамандардың функционалдық міндеттерін нақтылап, олардың өзара әрекетін үйлестіруі қажет.

Мысалы, әдіскер педагогтердің әдістемелік жұмысына, ұйымдастырылған іс-әрекетті жоспарлауына және кәсіби тәжірибесін жетілдіруіне қолдау көрсетеді. Педагог-психолог балалардың психологиялық саулығын қолдау, бейімделу үдерісін зерделеу және қажет болған жағдайда педагогтер мен ата-аналарға психологиялық кеңес беру бағытында жұмыс жүргізеді. Тәрбиешілер күнделікті педагогикалық үдерісті ұйымдастырып, тәрбиеленушілердің жас

және жеке ерекшеліктерін ескереді. Медициналық қызметкер өз құзыреті шегінде балалардың денсаулығын сақтау мәселелеріне қатысады. Шаруашылық қызметкерлері материалдық-техникалық жағдайдың тиісті деңгейде болуын қамтамасыз етеді. Ал меңгеруші осы бағыттардың барлығын өзара байланыстырып, жалпы қызметтің үйлесімді орындалуына жауап береді.

Міндеттерді орынды бөлу қызметкерлердің жауапкершілігін арттырып қана қоймай, олардың кәсіби дербестігін дамытуға да ықпал етеді. Дегенмен өкілеттіктерді беру басшының бақылау мен жауапкершіліктен бас тартуын білдірмейді. Меңгеруші орындалатын жұмыстардың мақсатын, күтілетін нәтижесін, мерзімін және жауапты тұлғаларын нақты белгілеп, қажет болған жағдайда әдістемелік және ұйымдастырушылық қолдау көрсетуі тиіс.

Педагогикалық ұжымды басқаруда ынталандыру жүйесінің де маңызы ерекше. Қызметкердің еңбекке деген қызығушылығы мен кәсіби белсенділігі оның еңбегінің бағалануына, ұжымдағы орнына және өзін дамыту мүмкіндіктеріне байланысты қалыптасады. Сондықтан басшы педагогтердің жұмыс нәтижелерін әділ бағалап, кәсіби жетістіктерін мойындауға және олардың бастамаларын қолдауға назар аударуы қажет.

Ынталандырудың материалдық және материалдық емес түрлері бар. Материалдық ынталандыруға заңнама мен ұйымның мүмкіндіктеріне сәйкес сыйақы беру және басқа да көтермелеу шаралары жатса, материалдық емес ынталандыру қызметкердің жетістігін көпшілік алдында атап өту, тәжірибесін таратуға мүмкіндік беру, кәсіби байқауларға қатысуына қолдау көрсету, біліктілігін арттыруға жағдай жасау және шығармашылық бастамаларын қолдауды қамтиды.

Мысалы, ұлттық ойындарды ұйымдастыруда тиімді әдістеме әзірлеген тәрбиешінің тәжірибесін педагогикалық кеңесте таныстыру, оны басқа топтардың жұмысында қолдануға ұсыну және әдістемелік жинаққа енгізу педагогтің кәсіби жетістігін мойындаудың бір түрі болып табылады. Мұндай қолдау педагогтің өз жұмысына деген сенімін арттырып, ұжым ішінде тәжірибе алмасу мәдениетін қалыптастырады.

Сонымен қатар ынталандыру жүйесінде әділдік қағидасы сақталуы қажет. Педагогтерді бағалау кезінде олардың нақты еңбегі, кәсіби жетістіктері, жұмыс сапасы және ұйымның дамуына қосқан үлесі ескерілуі тиіс. Тек басшыға жақын болу немесе белгілі бір іс-шараларға жиі қатысу қызметкерді жоғары бағалаудың өлшеміне айналмауы керек. Әділ бағалау ұжымдағы сенімді нығайтып, қызметкерлердің басқару жүйесіне деген оң көзқарасын қалыптастырады.

Педагогикалық ұжымның кәсіби дамуын қамтамасыз ету де басшы көшбасшылығының маңызды бағыты болып табылады. Білім беру саласындағы өзгерістер педагогтерден үнемі ізденуді, жаңа әдістерді меңгеруді және өз тәжірибесін жетілдіруді талап етеді. Осыған байланысты меңгеруші мен әдіскер педагогтердің кәсіби қажеттіліктерін анықтап, олардың біліктілігін арттыруға бағытталған жүйелі жұмыс ұйымдастыруы керек.

Кәсіби дамуды тек біліктілікті арттыру курстарына қатысумен шектеуге болмайды. Педагогтің күнделікті тәжірибесін талдау, әріптестерінің жұмысын бақылау, әдістемелік семинарларға қатысу, тәжірибе алмасу және кәсіби рефлексия да маңызды рөл атқарады. Мысалы, балабақшада «Тәжірибе алаңы», «Шеберлік сағаты», «Педагогикалық идеялар жәрмеңкесі», «Бір күн – бір әдіс» сияқты әдістемелік жұмыс түрлерін ұйымдастыруға болады. Мұндай іс-шаралар педагогтердің бір-бірінен үйренуіне және тиімді тәжірибелерді күнделікті жұмысқа енгізуіне мүмкіндік береді.

Әсіресе жас мамандардың кәсіби қалыптасуына ерекше назар аудару қажет. Жоғары оқу орнында немесе колледжде алған теориялық білім педагогикалық қызметтің барлық тәжірибелік жағдайларын бірден шешуге жеткіліксіз болуы мүмкін. Жас тәрбиеші балалардың жас ерекшеліктерін ескеріп, топтағы күн тәртібін ұйымдастыруда, ата-аналармен қарым-қатынас жасауда, балалар арасындағы келіспеушіліктерді реттеуде немесе ұйымдастырылған іс-әрекетті түрлендіруде қиындықтарға кездесуі ықтимал.

Осыған байланысты балабақшада тәлімгерлік жүйесін қалыптастыру тиімді басқарушылық шешімдердің бірі болып табылады. Тәлімгерлік жас маманның кәсіби ортаға бейімделуін жеңілдетіп, оның педагогикалық құзыреттілігін тәжірибе арқылы дамытуға бағытталады. Тәлімгер ретінде кәсіби тәжірибесі мол, әдістемелік дайындығы жоғары және әріптесіне қолдау көрсете алатын педагог белгіленгені дұрыс.

Тәлімгерлік жұмысты бірнеше кезең бойынша ұйымдастыруға болады. Алғашқы кезеңде жас маманның кәсіби қажеттіліктері мен кездесетін қиындықтары анықталады. Одан кейін тәлімгер мен жас педагог бірлесіп жұмыс жоспарын әзірлейді. Жоспар аясында тәжірибелі педагогтің ұйымдастырылған іс-әрекетіне қатысу, сабақтарды бірлесіп жоспарлау, әдістемелік материалдарды талдау және практикалық ұсыныстар беру жұмыстары жүргізіледі. Белгілі бір уақыт өткен соң жас маманның кәсіби дамуындағы өзгерістер бағаланып, алдағы жұмыс бағыттары белгіленеді.

Тәлімгерлік үдерісінде жас маманның бастамасын шектемей, оның өз әдістемелік шешімдерін ұсынуына мүмкіндік беру маңызды. Тәлімгер дайын үлгіні ғана ұсынушы емес, жас педагогтің кәсіби ойлауын дамытатын және тәжірибелік мәселелерді өз бетінше шешуіне көмектесетін серіктес болуы керек.

Педагогикалық ұжымды тиімді басқарудың тағы бір маңызды қыры – қызметкерлердің эмоционалдық саулығы мен психологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету. Мектепке дейінгі ұйым педагогтерінің жұмысы жоғары эмоционалдық жауапкершілікпен сипатталады. Олар күн сайын балалармен, ата-аналармен және әріптестерімен қарым-қатынас жасап, әртүрлі педагогикалық жағдайларды шешеді. Ұзақ уақыт бойы шамадан тыс жүктеме жағдайында жұмыс істеу, кәсіби еңбектің жеткілікті бағаланбауы, ұжымдағы түсіністеушілік және басшылық тарапынан қолдаудың болмауы эмоционалдық шаршауға әкелуі мүмкін.

Сондықтан меңгеруші ұжымдағы психологиялық ахуалды назардан тыс қалдырмауы қажет. Педагогтердің пікірін тыңдау, олардың ұсыныстарын ескеру, жұмыс міндеттерін әділ бөлу және кәсіби қиындықтар туындаған кезде қолдау көрсету ұжымдағы сенімді қарым-қатынасты нығайтады. Қажет болған жағдайда педагог-психологпен бірлесіп психологиялық қолдау шараларын ұйымдастыруға болады.

Психологиялық қауіпсіз орта қалыптастыруда басшының кері байланыс беру мәдениеті де маңызды. Педагогтің жұмысындағы кемшіліктерді көпшілік алдында сынау, оның кәсіби қабілетін төмендету немесе қателігін жазалау құралы ретінде пайдалану қызметкердің белсенділігін төмендетуі мүмкін. Оның орнына мәселені нақты әрекетке сүйене отырып талқылап, оның себептерін анықтап, жақсарту жолдарын бірге қарастырған дұрыс.

Мысалы, тәрбиешінің ұйымдастырылған іс-әрекетінде балалардың белсенділігі төмен болса, басшы бұл жағдайды бірден педагогтің кәсіби қабілетінің жеткіліксіздігімен байланыстыруға асықпауы керек. Алдымен тапсырмалардың жас ерекшеліктеріне сәйкестігі, қолданылған әдістер, балалардың қызығушылығы және дамытушы ортаның мүмкіндіктері зерделенеді. Осы талдау негізінде педагогке нақты әдістемелік ұсыныстар беріледі. Мұндай тәсіл бақылауды жазалау құралы емес, сапаны арттыру тетігі ретінде пайдалануға мүмкіндік береді.

Басшының көшбасшылық қызметінде өзгерістерді басқару қабілеті де ерекше орын алады. Қазіргі мектепке дейінгі білім беру жүйесінде жаңартылған әдістемелер, цифрлық ресурстар, инклюзивті тәсілдер және тәрбиенің жаңа бағыттары енгізілуде. Алайда кез келген жаңашылдық ұжым тарапынан бірдей қабылдана бермейді. Кейбір педагогтер жаңа технологияларды меңгеруге қызығушылық танытса, басқалары қалыптасқан жұмыс тәсілдерін өзгертуден тартынуы мүмкін.

Мұндай жағдайда басшы өзгерісті бұйрық арқылы енгізумен шектелмей, оның қажеттілігін түсіндіруі, педагогтердің сұрақтарына жауап беруі және тәжірибелік қолдау ұйымдастыруы қажет. Жаңашылдықты кезең-кезеңімен енгізу, шағын тәжірибелік жұмыстардан бастау және алғашқы нәтижелерді бірлесіп талдау педагогтердің өзгерістерге бейімделуін жеңілдетеді.

Көшбасшылықтың нәтижелілігі ұжымдағы ортақ жауапкершілік мәдениетінің қалыптасуынан да көрінеді. Егер әр педагог өзінің қызметтік міндеттерін ғана орындаумен шектелмей, ұйымның жалпы дамуына қызығушылық танытса, басқару жүйесі әлдеқайда тиімді болады. Бұл үшін басшы ұжым мүшелеріне ортақ мақсаттарды түсіндіріп, олардың жұмысының жалпы нәтижеге қалай ықпал ететінін көрсетуі керек.

Педагогикалық ұжымның тиімділігін бағалауда бірнеше көрсеткішті ескеруге болады: педагогтердің кәсіби даму белсенділігі, әдістемелік бастамалары, тәжірибе алмасуға қатысуы, ұжымдағы өзара қолдау деңгейі, жас мамандардың бейімделуі, қызметкерлердің жұмысқа қанағаттануы және педагогикалық қызмет сапасындағы өзгерістер. Бұл көрсеткіштерді жүйелі талдау меңгерушіге басқару тәсілдерінің тиімділігін анықтауға және қажетті түзетулер енгізуге мүмкіндік береді.

Осылайша, мектепке дейінгі ұйым басшысының көшбасшылық қызметі педагогикалық ұжымды басқарудың барлық бағыттарын біріктіретін маңызды фактор болып табылады. Нағыз көшбасшы қызметкерлердің мүмкіндіктерін ашуға жағдай жасап, олардың кәсіби дамуын қолдайды, ортақ мақсат қалыптастырады және ұйымдағы сенімді қарым-қатынасты нығайтады. Мұндай басқару үлгісінде әр педагог өзін ұйымның маңызды мүшесі ретінде сезініп, балалардың сапалы тәрбиесі мен дамуына жауапкершілікпен қарайды.

Демек, педагогикалық ұжымды тиімді басқарудың басты нәтижесі – тек тәртіпті әрі ұйымдасқан қызметкерлер тобын қалыптастыру емес, кәсіби тұрғыдан дамуға ұмтылатын, өзара ынтымақтастыққа негізделген және ортақ педагогикалық мақсатты жүзеге асыра алатын біртұтас ұжым құру. Осындай ұжымда меңгерушінің көшбасшылық әлеуеті ұйымның даму мүмкіндіктерін кеңейтіп, мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту сапасының тұрақты артуына негіз болады.

4. Білім беру сапасын басқару және ішкі бақылаудың заманауи жүйесі

Мектепке дейінгі ұйымды басқарудағы басты басымдықтардың бірі – білім беру сапасын қамтамасыз ету. Сапалы мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту баланың жас ерекшелігіне, жеке қажеттіліктеріне және даму мүмкіндіктеріне сәйкес ұйымдастырылған педагогикалық үдерісті білдіреді.

Білім сапасын бағалау кезінде тек оқу бағдарламасының орындалуына немесе ұйымдастырылған іс-әрекеттердің өткізілуіне назар аудару жеткіліксіз. Баланың өзін еркін сезінуі, ойын әрекетіне қатысуы, қарым-қатынас жасау дағдылары, дербестігі, қызығушылығы және эмоционалдық жай-күйі де маңызды көрсеткіштер болып табылады.

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің №348 бұйрығымен бекітілген мемлекеттік жалпыға міндетті стандартта мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мазмұны балалардың физикалық, коммуникативтік, танымдық, шығармашылық және әлеуметтік-эмоционалдық дағдыларын дамытуға бағытталған.

Бұл талаптар балабақша басшысының сапаны басқару жүйесінде кешенді тәсілді қолдануын қажет етеді.

Ішкі бақылаудың мақсаты педагогті жазалау немесе оның жұмысындағы кемшіліктерді ғана анықтау емес, білім беру үдерісін жетілдіруге қажетті ақпарат жинау болуы тиіс.

Ішкі бақылаудың тиімді түрлеріне мыналар жатады:

Тақырыптық бақылау. Белгілі бір бағыттың жағдайын терең зерделеуге арналған. Мысалы, балалардың сөйлеу дағдыларын дамыту, ойын әрекетін ұйымдастыру немесе ұлттық құндылықтарды тәрбие үдерісіне енгізу жұмыстары қарастырылады.

Жедел бақылау. Күнделікті қызметтің белгілі бір мәселесін уақытылы анықтауға мүмкіндік береді. Мысалы, күн тәртібінің сақталуы, балаларды қабылдау үдерісі, қауіпсіздік талаптарының орындалуы зерделенеді.

Салыстырмалы бақылау. Бірнеше топтағы жұмыстың ұйымдастырылуын салыстырып, тиімді тәжірибелерді анықтауға көмектеседі. Мұнда балалардың жас ерекшеліктері мен топтардың жағдайы міндетті түрде ескерілуі керек.

Өзіндік бағалау. Педагогтің өз қызметін талдап, жетістіктері мен кәсіби даму қажеттіліктерін анықтауына мүмкіндік береді.

Бақылау қорытындысы нақты ұсыныстармен аяқталуы тиіс. Мысалы, педагогтің ойын арқылы оқыту әдістерін қолдануда қиындықтары анықталса, оған әдістемелік кеңес беру, тәжірибелі маманның сабағын бақылау немесе практикалық семинар ұйымдастыру ұсынылады.

Сапаны бағалаудың маңызды құралы ретінде педагогикалық бақылау мен балалардың даму динамикасын зерделеу қолданылады. Бұл үдерісте баланың жеке даму ерекшеліктері ескеріліп, оның басқа балалармен салыстырылуына жол берілмеуі керек.

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігіне қарасты Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы әзірлеген мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту сапасын бағалау құралдарын қолдану жөніндегі әдістемелік ұсынымдарда сапаны бағалаудың ғылыми-әдістемелік негіздері қарастырылған. Аталған материалдар педагогтердің білім беру ортасын бағалау және педагогикалық тәжірибені жетілдіру жұмыстарында қолданылуы мүмкін.

Сапаны басқаруда PDCA циклі де тиімді әдіс ретінде қарастырылады. Бұл модель төрт кезеңнен тұрады:

1. **Жоспарлау (Plan)** – мәселені анықтау, мақсат пен міндеттерді белгілеу.
2. **Орындау (Do)** – жоспарланған іс-шараларды жүзеге асыру.
3. **Тексеру (Check)** – алынған нәтижелерді талдау.
4. **Жетілдіру (Act)** – анықталған мәселелерге сәйкес түзетулер енгізу.

Мысалы, балабақшада балалардың байланыстырып сөйлеу дағдыларын дамыту жұмысының нәтижесі төмендегені байқалса, алдымен оның себептері зерттеледі. Одан кейін педагогтерге әдістемелік қолдау көрсетіліп, тіл дамыту ортасы жетілдіріледі. Белгілі бір уақыт өткен соң өзгерістердің нәтижесі қайта бағаланады.

Осылайша, сапаны ішкі бағалау басқарудың тұрақты және үздіксіз жетілдіру тетігіне айналады.

5. Цифрлық технологиялар және инновациялық басқару

Қазіргі кезеңде цифрландыру білім беру ұйымдарының қызметіне елеулі өзгерістер енгізуде. Цифрлық құралдар ақпарат алмасуды жеделдетуге, құжат айналымын жүйелеуге, педагогтердің жұмысын үйлестіруге және басқарушылық шешімдерді қабылдауға қажетті мәліметтерді жинауға мүмкіндік береді.

Мектепке дейінгі ұйымды басқаруда цифрлық технологияларды бірнеше бағытта қолдануға болады.

Біріншіден, электрондық құжат айналымы басшының ұйымдастырушылық жұмысын жеңілдетеді. Жоспарлар, есептер, бұйрықтар, әдістемелік материалдар мен қызметтік ақпараттарды электрондық форматта сақтау оларды іздеу мен өңдеуді жеңілдетеді.

Екіншіден, цифрлық коммуникация құралдары педагогтер мен ата-аналар арасындағы байланысты тиімді ұйымдастыруға көмектеседі. Алайда ақпарат алмасу барысында балалардың жеке мәліметтерін қорғау, фотосуреттерді жариялауға қатысты келісімдерді сақтау және ақпараттық қауіпсіздік талаптарын орындау қажет.

Үшіншіден, электрондық мониторинг құралдары ұйым қызметінің негізгі көрсеткіштерін жинақтап, талдауға мүмкіндік береді. Мысалы, педагогтердің біліктілігін арттыру динамикасы, әдістемелік іс-шаралардың нәтижелері, ата-аналардың ұсыныстары және материалдық-техникалық қажеттіліктер туралы ақпараттарды бір жүйеге келтіруге болады.

Төртіншіден, жасанды интеллект технологияларын басшы мен педагогтердің көмекші құралы ретінде қолдануға болады. Олар әдістемелік материалдардың бастапқы нұсқасын әзірлеу, жұмыс жоспарының құрылымын жасау, сауалнама нәтижелерін жүйелеу және ақпаратты талдау кезінде уақыт үнемдеуге көмектеседі.

Дегенмен жасанды интеллект ұсынған ақпаратты тексерусіз қолдануға болмайды. Әсіресе нормативтік құжаттар, балалардың жеке мәліметтері, психологиялық-педагогикалық қорытындылар және ресми есептер бойынша адам тарапынан міндетті бақылау қажет.

Цифрлық басқарудың басты мақсаты – технологияны қолданудың өзін нәтиже деп қабылдау емес, оның көмегімен ұйым жұмысының сапасын арттыру. Егер жаңа платформа педагогтердің жұмысын жеңілдетпесе немесе ақпарат жинауды күрделендірсе, оны енгізудің тиімділігі қайта қарастырылуы тиіс.

Сонымен қатар цифрлық құралдарды қолдану педагогтердің тікелей қарым-қатынасын алмастырмауы керек. Мектепке дейінгі ұйымның негізгі қызметі – балаға тірі қарым-қатынас, ойын, тәжірибе және эмоционалдық қолдау арқылы даму мүмкіндігін беру. Сондықтан цифрлық технологиялар басқарушылық және әдістемелік қызметті толықтыратын құрал ретінде қолданылғаны дұрыс.

6. Инклюзивті білім беру және балаға бағдарланған басқару

Қазіргі мектепке дейінгі білім беру жүйесінің маңызды міндеттерінің бірі – әр баланың жеке ерекшеліктеріне қарамастан, сапалы тәрбие мен оқуға қолжетімділігін қамтамасыз ету.

Инклюзивті білім беру ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға ғана қатысты мәселе емес. Ол барлық тәрбиеленушінің мүмкіндігін, қызығушылығын, даму қарқынын және жеке қажеттіліктерін ескеретін педагогикалық ортаны қалыптастыруды көздейді.

Мектепке дейінгі ұйым басшысы инклюзивті ортаны ұйымдастыруда бірнеше бағытқа назар аударуы қажет.

Бірінші бағыт – қолжетімді және қауіпсіз физикалық орта қалыптастыру. Топ бөлмелері, ойын алаңдары, санитариялық орындар және басқа да кеңістіктер балалардың қозғалыс мүмкіндіктері мен қауіпсіздік талаптарын ескере отырып ұйымдастырылуы тиіс.

Екінші бағыт – педагогтердің инклюзивті құзыреттілігін дамыту. Тәрбиешілер мен мамандар ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс жүргізудің әдістерін меңгеріп, жеке ерекшеліктерді ескере білуі қажет.

Үшінші бағыт – мамандардың командалық жұмысын ұйымдастыру. Қажеттілігіне қарай тәрбиеші, педагог-психолог, арнайы педагог, логопед және ата-ана өзара байланыста әрекет етеді. Бұл жұмыс әр маманның құзыреті мен кәсіби жауапкершілігін сақтай отырып жүргізілуі тиіс.

Төртінші бағыт – ата-аналармен сенімді қарым-қатынас орнату. Баланың даму ерекшеліктерін талқылау кезінде ата-ананың пікірін тыңдау, құпиялылықты сақтау және кемсітушілікке жол бермеу маңызды.

Балаға бағдарланған басқарудың негізгі ерекшелігі – баланың қажеттілігін ұйым қызметінің басты өлшемі ретінде қабылдау. Бұл тәсілде әрбір балаға бірдей талап қоюдан гөрі, оның жеке мүмкіндіктеріне сәйкес даму жағдайын жасау басымдыққа ие болады.

Сонымен қатар ұйым басшысы балалардың эмоционалдық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге міндетті. Баланы қорқыту, кемсіту, салыстыру немесе оның жеке ерекшеліктерін елемеу педагогикалық қарым-қатынастың дұрыс үлгісі болып саналмайды.

Инклюзивті мәдениет қалыптасқан балабақшада балалар бір-бірінің ерекшелігін құрметтеуге, көмектесуге, ортақ ойынға қатысуға және өзара түсіністік танытуға үйренеді. Мұндай орта әлеуметтік-эмоционалдық дамудың маңызды алғышарты болып табылады.

7. Ата-аналармен серіктестік – тәрбие нәтижелілігін арттыру факторы

Мектепке дейінгі ұйым мен отбасы – баланың тәрбиесі мен дамуына ықпал ететін негізгі әлеуметтік орталар. Сондықтан олардың арасындағы өзара байланыс жүйелі, сенімді және екіжақты сипатта болуы қажет.

Дәстүрлі тәжірибеде ата-аналармен жұмыс көбіне жиналыстар өткізу, хабарландыру тарату және мерекелік іс-шараларға қатыстырумен шектеліп жатады. Алайда заманауи жағдайда мұндай байланыс түрлері жеткіліксіз. Ата-аналар баланың дамуына қатысты шешімдерді талқылауға қатысып, педагогтермен өзара тәжірибе алмасатын белсенді серіктес болуы тиіс.

Балабақша меңгерушісі ата-аналармен жұмысты ұйымдастыруда бірнеше тиімді тәсілді қолдана алады.

Ашық диалог алаңдары. Ата-аналардың ұсыныстары мен сұрақтарын талқылауға арналған кездесулер ұйымдастырылады. Мұндай кездесулерде тек мәселелер айтылып қана қоймай, оларды шешудің жолдары бірге қарастырылады.

Практикалық семинарлар. Баланың жас ерекшеліктері, отбасындағы тәрбие, сөйлеу дағдыларын дамыту, қауіпсіздік, эмоционалдық қолдау және ойынның маңызы сияқты тақырыптарда ата-аналарға арналған сабақтар өткізіледі.

Отбасылық жобалар. Ұлттық құндылықтарды насихаттау, кітап оқу, табиғатты қорғау, отбасылық шежіре және қолөнер бағыттарында ортақ жобалар жүзеге асырылады.

Жеке кеңес беру. Баланың бейімделуі, қарым-қатынасы немесе дамуындағы ерекшеліктер туралы мәселелер ата-анамен жеке талқыланады. Мұндай жұмыста құпиялылық пен кәсіби әдеп сақталуы керек.

Кері байланыс жүйесі. Сауалнама, ұсыныстар жәшігі, электрондық байланыс және жеке кездесулер арқылы ата-аналардың пікірлері жинақталады.

Ата-аналармен серіктестіктің сапасын бағалау кезінде олардың іс-шараларға қатысу санын ғана есепке алу жеткіліксіз. Ең бастысы – отбасының балабақшаға деген сенімі, педагогтермен қарым-қатынасының сапасы және баланың дамуына қатысты ортақ әрекеттердің нәтижесі.

Ата-аналармен тиімді серіктестік баланың үйдегі және балабақшадағы тәрбиелік ортасының сабақтастығын қамтамасыз етеді. Бұл өз кезегінде тәрбие жұмысының бірізділігін арттырады.

8. Ұлттық құндылықтар негізінде тәрбиені басқару

Мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбиенің мазмұны баланың адамгершілік қасиеттерін, ұлттық мәдениетке құрметін, отансүйгіштігін, жауапкершілігін және әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыруға бағытталуы қажет.

Қазақстан жағдайында ұлттық құндылықтарды тәрбие үдерісіне енгізу – мектепке дейінгі ұйымның маңызды міндеттерінің бірі. Бұл бағыттағы жұмыс тек мерекелік іс-шаралар өткізумен шектелмеуі керек. Ұлттық тәрбие күнделікті өмірде, ойын барысында, көркем әдебиет оқу кезінде, еңбек әрекетінде және балалардың өзара қарым-қатынасында көрініс табуы тиіс.

Балабақша меңгерушісі ұлттық тәрбие бағытын басқару үшін ұйымның тәрбие жұмысының мазмұнын жүйелі жоспарлауы қажет.

Мысалы, «Адал азамат» идеясы аясында адалдық, жауапкершілік, құрмет, еңбекқорлық, қамқорлық және тәртіп сияқты құндылықтарды балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес қалыптастыруға болады.

Ұлттық ойындарды ұйымдастыру, қазақ ертегілерін пайдалану, халық ауыз әдебиеті үлгілерімен таныстыру, ұлттық бұйымдар мен қолөнер элементтерін қолдану балалардың мәдени танымын кеңейтеді.

Бұл бағытта педагогтерге әдістемелік қолдау көрсету де маңызды. Басшы ұлттық мазмұндағы іс-шаралардың тәрбиелік мақсатын нақтылап, олардың балалардың күнделікті әрекетімен байланысын қамтамасыз етуі керек.

Тәрбие жұмысының нәтижесін бағалауда баланың белгілі бір ұғымдарды жатқа айтуына ғана емес, күнделікті әрекетінде құрмет, қамқорлық, достық, әділдік және жауапкершілік танытуына назар аударған дұрыс.

Ұлттық тәрбие жүйелі ұйымдастырылған жағдайда ол баланың тұлғалық дамуына, әлеуметтік ортаға бейімделуіне және мәдени сәйкестігінің қалыптасуына ықпал етеді.

9. Материалдық-техникалық база, қауіпсіздік және қолайлы білім беру ортасын қалыптастыру

Мектепке дейінгі ұйымдағы сапалы білім беру үдерісі педагогтің кәсіби шеберлігімен қатар, қоршаған ортаның қауіпсіздігі мен қолайлылығына да байланысты.

Баланың балабақшада өткізетін уақыты оның денсаулығына, эмоционалдық жағдайына және белсенділігіне әсер етеді. Сондықтан меңгеруші ғимараттың, топ бөлмелерінің, ойын алаңдарының, жиһаздардың, ойыншықтардың және басқа да жабдықтардың қауіпсіздігіне тұрақты назар аударуы қажет.

Қауіпсіздік жұмысы бірнеше өзара байланысты бағытты қамтиды:

- санитариялық-эпидемиологиялық талаптарды сақтау;
- өрт қауіпсіздігін қамтамасыз ету;
- балалардың жарақаттануының алдын алу;
- тамақтандыруды ұйымдастыру талаптарын орындау;
- ойын жабдықтары мен жиһаздардың жарамдылығын бақылау;
- балаларды қабылдау және ата-аналарға тапсыру тәртібін сақтау;
- төтенше жағдайларға дайындық жұмыстарын жүргізу.

Басшы қауіпсіздік талаптарының орындалуын тек құжат жүзінде емес, нақты жағдайда тексеруі керек. Мысалы, эвакуациялық шығу жолдарының ашық болуы, ойын алаңдарының жағдайы, жабдықтардың бүтіндігі және балалардың қозғалыс қауіпсіздігі жүйелі түрде зерделенеді.

Сонымен бірге дамытушы заттық-кеңістіктік ортаны ұйымдастыру маңызды. Топ бөлмелерінде балалардың жасына сәйкес ойын, шығармашылық, зерттеу, кітап оқу, құрастыру және тыныңу аймақтары болғаны тиімді.

Мұндай орта баланың өздігінен әрекет етуіне, таңдау жасауына, қоршаған ортаны зерттеуіне және шығармашылық қабілеттерін көрсетуіне мүмкіндік береді.

Материалдық-техникалық базаны жетілдіруде басшы қаржылық ресурстарды тиімді жоспарлап, ең алдымен балалардың қауіпсіздігі мен дамуына тікелей әсер ететін қажеттіліктерге басымдық беруі керек.

10. Мектепке дейінгі ұйымды басқаруды жетілдірудің практикалық моделі

Жоғарыда қарастырылған теориялық және әдістемелік бағыттарды негізге ала отырып, мектепке дейінгі ұйымның басқару қызметін жетілдіруге арналған кешенді модель ұсынуға болады.

Бұл модель бес өзара байланысты компоненттен тұрады.

1. Стратегиялық-мақсаттық компонент.

Ұйымның миссиясын, даму мақсатын, басым бағыттарын және күтілетін нәтижелерін анықтауды қамтиды. Оның негізінде ұйымның даму бағдарламасы мен жылдық жұмыс жоспары әзірленеді.

2. Ұйымдастырушылық-коммуникативтік компонент.

Педагогикалық ұжымның қызметін үйлестіруді, міндеттерді бөлуді, өзара ынтымақтастықты және ата-аналармен серіктестікті ұйымдастыруды көздейді.

3. Кәсіби-әдістемелік компонент.

Педагогтердің біліктілігін арттыру, тәлімгерлік, тәжірибе алмасу, әдістемелік қолдау және инновациялық педагогикалық тәжірибелерді енгізу бағыттарын біріктіреді.

4. Ақпараттық-талдамалық компонент.

Ұйым қызметі туралы мәліметтерді жинау, жүйелеу, талдау, сапа көрсеткіштерін бағалау және басқарушылық шешімдерді деректер негізінде қабылдауды қамтиды.

5. Нәтижелік-түзетушілік компонент.

Қабылданған шешімдердің тиімділігін бағалау, анықталған кемшіліктерді түзету және ұйым қызметін үздіксіз жетілдіруді көздейді.

Осы модельді тәжірибеге енгізу үшін басшы төмендегідей кезеңдік жұмысты ұйымдастыра алады.

Бірінші кезең – диагностикалық кезең. Ұйымның қазіргі жағдайы талданып, негізгі мәселелер мен даму қажеттіліктері анықталады. Педагогтерден, ата-аналардан кері байланыс алынып, білім беру ортасының жағдайы зерделенеді.

Екінші кезең – жобалау кезеңі. Диагностика нәтижесінде басым бағыттар белгіленіп, нақты мақсаттар, міндеттер, жауапты тұлғалар және мерзімдер анықталады.

Үшінші кезең – іске асыру кезеңі. Жоспарланған әдістемелік, ұйымдастырушылық және тәрбиелік іс-шаралар жүзеге асырылады. Педагогтерге қажетті ресурстар мен кәсіби қолдау ұсынылады.

Төртінші кезең – бағалау кезеңі. Атқарылған жұмыстың нәтижелері белгіленген көрсеткіштер бойынша талданып, жоспарланған және нақты нәтижелер салыстырылады.

Бесінші кезең – жетілдіру кезеңі. Талдау қорытындысына сәйкес тиімді тәсілдер жалғастырылып, нәтижесі төмен бағыттар бойынша түзету жұмыстары жүргізіледі.

Бұл модельдің басты ерекшелігі – басқарудың барлық деңгейінде кері байланыстың болуы. Яғни басшы жоспар құрып қана қоймай, оның орындалуын бақылайды, нәтижесін талдайды және келесі басқарушылық шешімдерді сол талдауға сүйене отырып қабылдайды.

Модельді іске асыру кезінде төмендегідей нәтижелік көрсеткіштерді пайдалануға болады:

- педагогтердің кәсіби дамуындағы оң өзгерістер;
- білім беру ортасының қауіпсіздігі мен қолайлылығы;
- балалардың жеке даму динамикасы;
- ұйымдастырылған іс-әрекеттің сапасы;
- педагогтердің әдістемелік белсенділігі;
- ата-аналармен өзара байланыстың нәтижелілігі;
- инклюзивті ортаның қолжетімділігі;
- басқарушылық шешімдердің уақытылы орындалуы.

Бұл көрсеткіштерді қолданғанда олардың ұйымның нақты жағдайына сәйкес келуіне назар аудару қажет. Әр балабақшаның контингенті, кадрлық құрамы, материалдық мүмкіндігі және әлеуметтік ортасы әртүрлі болғандықтан, бірыңғай сандық межені барлық ұйымға бірдей қолдану орынды емес.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, мектепке дейінгі ұйымды заманауи басқару – білім беру сапасы мен тәрбие нәтижелілігін қамтамасыз ететін күрделі әрі көпқырлы үдеріс. Қазіргі балабақша меңгерушісінің қызметі әкімшілік міндеттерді орындаумен шектелмей, ұйымның стратегиялық дамуын жоспарлауды, педагогикалық ұжымды кәсіби тұрғыдан қолдауды, инновациялық тәсілдерді енгізуді және барлық қатысушылардың өзара ынтымақтастығын ұйымдастыруды қамтиды.

Зерттеу барысында мектепке дейінгі ұйымды тиімді басқарудың бірнеше негізгі бағыты айқындалды. Біріншіден, стратегиялық жоспарлау ұйым қызметінің мақсаттары мен даму басымдықтарын нақтылауға мүмкіндік береді. Екіншіден, көшбасшылық пен педагогикалық менеджмент ұжымның кәсіби әлеуетін ашып, қызметкерлердің ортақ мақсатқа жұмылуына ықпал етеді. Үшіншіден, білім сапасын ішкі бағалау мен үздіксіз мониторинг педагогикалық үдерістегі мәселелерді дер кезінде анықтап, оларды түзетуге жағдай жасайды. Төртіншіден, цифрлық технологиялар ақпараттық және ұйымдастырушылық жұмыстардың тиімділігін арттырады. Бесіншіден, инклюзивті орта мен ата-аналармен серіктестік әр баланың жеке қажеттіліктерін ескеруге және тәрбиенің сабақтастығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар басқару жүйесінде ұлттық құндылықтарға негізделген тәрбие, балалардың қауіпсіздігі, эмоционалдық саулығы және педагогтердің кәсіби әл-ауқаты тұрақты назарда болуы тиіс.

Балабақша меңгерушісі үшін ең маңызды міндеттердің бірі – ұйымдағы әрбір қызметкердің ортақ нәтижеге қосатын үлесін түсінуіне жағдай жасау. Басшының кәсіби мәдениеті, әділдігі, жауапкершілігі, шешім қабылдау қабілеті және адамдармен қарым-қатынас орнату шеберлігі ұйымның жалпы жұмыс ахуалына әсер етеді.

Тиімді басқару жүйесінде бақылау сеніммен, талап қою қолдаумен, жоспарлау нақты нәтижемен, ал инновация педагогикалық қажеттілікпен ұштасуы керек. Сонда ғана

балабақшада балалардың жан-жақты дамуына бағытталған сапалы білім беру ортасы қалыптасады.

Осыған сәйкес мектепке дейінгі ұйымды басқарудың заманауи тәсілдерін жүйелі енгізу – уақыт талабы ғана емес, баланың болашағына, педагогтің кәсіби дамуына және қоғамның зияткерлік әлеуетіне бағытталған маңызды стратегиялық міндет.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 2007 жылғы 27 шілде, №319-III. Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет».
2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы». Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2022 жылғы 5 тамызда №29031 болып тіркелген.
3. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 31 тамыздағы №385 бұйрығы. «Тиісті типтердегі және түрлердегі білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларын бекіту туралы». Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде №29329 болып тіркелген.
4. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту сапасын бағалау құралдарын қолдану бойынша әдістемелік ұсынымдар. Астана, 2023.
5. OECD. Starting Strong VI: Supporting Meaningful Interactions in Early Childhood Education and Care. OECD Publishing, Paris, 2021.
6. OECD. Starting Strong V: Transitions from Early Childhood Education and Care to Primary Education. OECD Publishing, Paris, 2017.
7. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2021/2: Non-state Actors in Education: Who Chooses? Who Loses? UNESCO, Paris, 2021.
8. Fullan, M. The New Meaning of Educational Change. 5th edition. Teachers College Press, 2016.
9. Bush, T. Theories of Educational Leadership and Management. 4th edition. SAGE Publications, 2011.
10. Senge, P. M. The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization. Revised edition. Doubleday, 2006.

Жусіпова Нурсулу Жаңабергенқызы
Әдіскер
ТОО «AS-AI 2020» «Үміт» бөбекжай балабақшасы
Алматы облысы, Іле ауданы, Байсерке ауылы

АТА-АНАЛАРМЕН ЖҰМЫСТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДАҒЫ ӘДІСКЕРДІҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ҚОЛДАУЫ

Аңдатпа. Мақалада мектепке дейінгі ұйымдарда ата-аналармен жұмысты ұйымдастырудағы әдіскердің әдістемелік қолдауының мазмұны, мақсаты мен негізгі бағыттары қарастырылады. Отбасы мен балабақша арасындағы өзара ынтымақтастық баланың жан-жақты дамуына, әлеуметтік ортаға бейімделуіне, эмоционалдық саулығына және тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуына ықпал ететін маңызды педагогикалық шарт ретінде сипатталады. Әдіскердің тәрбиешілердің кәсіби құзыреттілігін жетілдірудегі, ата-аналармен серіктестік қарым-қатынас орнатудағы, педагогикалық ағарту жұмыстарын жүйелеудегі және тәжірибені әдістемелік тұрғыдан сүйемелдеудегі қызметі талданады. Сонымен қатар ата-аналармен жұмыстың дәстүрлі және инновациялық формалары, цифрлық коммуникация мүмкіндіктері, педагогикалық кеңес беру, отбасылық жобалар, ата-аналар клубтары, кері байланыс пен мониторинг жүргізу жолдары ұсынылады. Мақалада әдіскер қызметін нәтижеге бағыттап ұйымдастыруға арналған практикалық ұсыныстар беріліп, отбасы мен мектепке дейінгі ұйым арасындағы серіктестікті дамытудың педагогикалық маңызы негізделеді.

Түйін сөздер: мектепке дейінгі ұйым, әдіскер, ата-аналармен жұмыс, әдістемелік қолдау, отбасы мен балабақша серіктестігі, педагогикалық ағарту, тәрбиеші, педагогикалық құзыреттілік, кері байланыс, ата-аналарды педагогикалық қолдау, цифрлық коммуникация.

Кіріспе

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту жүйесінде баланың үйлесімді дамуы педагог пен отбасының бірлескен әрекетіне тікелей байланысты. Бала өмірінің алғашқы жылдарында мінез-құлық ерекшеліктері, қарым-қатынас жасау дағдылары, қоршаған ортаға көзқарасы, эмоционалдық реакциялары мен бастапқы әлеуметтік тәжірибесі қалыптасады. Бұл үдерісте отбасы алғашқы тәрбие ортасы болса, балабақша баланың әлеуметтік тәжірибесін кеңейтіп, оның жеке қабілеттерін дамытуға мүмкіндік беретін маңызды қоғамдық институт болып табылады. Сондықтан мектепке дейінгі ұйым мен отбасының өзара байланысы тек ақпарат алмасумен шектелмей, баланың дамуына ортақ жауапкершілікпен қарауға негізделген тұрақты серіктестік сипатында ұйымдастырылуы қажет.

Қазіргі кезеңде ата-аналармен жұмыс жүргізу мазмұны да өзгеріп келеді. Бұрын ата-аналар жиналысын өткізу, мерекелік іс-шараларға шақыру, ақпараттық бұрыштарды толықтыру негізгі жұмыс түрлері ретінде қарастырылса, бүгінгі таңда ата-аналарды тәрбиелеу-білім беру үдерісінің белсенді қатысушысына айналдыру қажеттілігі артып отыр. Ата-аналар баласының дамуы туралы ақпарат алып қана қоймай, педагогикалық шешімдерді талқылауға, ұсыныстар білдіруге, үй жағдайында баланың дағдыларын дамытуға және балабақшамен бірлескен жобаларға қатысуға мүмкіндік алуы тиіс.

Осындай жұмысты жүйелі ұйымдастыруда балабақша әдіскерінің орны ерекше. Әдіскер ата-аналармен жұмыстың барлық түрін жеке өзі атқаратын маман емес, ең алдымен педагогикалық ұжымды ортақ мақсатқа жұмылдыратын, тәрбиешілерге әдістемелік бағыт беретін, жұмыс мазмұнын жоспарлайтын, кәсіби тәжірибені талдайтын және нәтижелілігін бағалайтын үйлестіруші маман. Ол педагогтерге ата-аналармен тиімді коммуникация орнатудың әдістерін меңгеруге көмектесіп, әр отбасының ерекшелігін ескеретін икемді жұмыс жүйесін қалыптастыруға ықпал етеді.

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту саласындағы нормативтік құжаттарында баланың жеке ерекшеліктерін, қажеттіліктерін және даму мүмкіндіктерін ескеру, тәрбиелеу-білім беру үдерісіне қолайлы жағдай жасау мәселелері маңызды орын алады. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығымен бекітілген мемлекеттік жалпыға міндетті стандарт мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мазмұны мен ұйымдастырылуына қойылатын негізгі талаптарды айқындайды [1]. Бұл талаптарды сапалы жүзеге асыруда отбасы мен балабақша арасындағы өзара түсіністік пен бірізді тәрбиелік ықпалдастықтың маңызы зор.

Мақаланың мақсаты – мектепке дейінгі ұйымдарда ата-аналармен жұмысты ұйымдастырудағы әдіскердің әдістемелік қолдауының мазмұнын ғылыми-әдістемелік тұрғыдан негіздеу, тиімді жұмыс бағыттары мен практикалық тәсілдерін жүйелеу.

1. Отбасы мен балабақша серіктестігінің педагогикалық негіздері

Отбасы – баланың алғашқы әлеуметтік ортасы. Бала айналасындағы адамдармен қарым-қатынас жасау, сөйлеу, өз ойын білдіру, мінез-құлқын реттеу, үлкендер мен құрдастарына құрмет көрсету сияқты дағдыларды ең алдымен отбасында меңгереді. Отбасындағы күнделікті қарым-қатынас, ата-ананың балаға деген көзқарасы, тәрбиелеу тәсілдері мен эмоционалдық ахуал баланың тұлғалық дамуына әсер етеді. Балабақша осы тәрбиелік ортаны толықтырып, баланың жаңа әлеуметтік қатынастарды меңгеруіне, өз бетінше әрекет етуіне және қоршаған ортамен белсенді байланыс орнатуына жағдай жасайды.

Отбасы мен балабақша арасындағы серіктестік екі тараптың да тәжірибесі мен мүмкіндіктерін өзара толықтыруға негізделеді. Педагог баланың балабақшадағы әрекетін, құрдастарымен қарым-қатынасын, ойынға қатысуын және жаңа дағдыларды меңгеру ерекшеліктерін бақылайды. Ал ата-ана баланың үйдегі мінез-құлқы, қызығушылығы, күнделікті әдеттері, отбасылық қарым-қатынасы мен жеке қажеттіліктері туралы ақпарат береді. Осы мәліметтерді өзара бөлісу баланың даму ерекшеліктерін жан-жақты түсінуге көмектеседі.

Ата-аналармен жұмысты ұйымдастыруда бір маңызды қағиданы ескеру қажет: балабақша отбасының тәрбиелік қызметін алмастырмайды, ал отбасы кәсіби педагогикалық жұмыстың орнына жүрмейді. Екі тараптың қызметі бірін-бірі толықтырып, баланың мүддесіне бағытталуы тиіс. Сондықтан педагог ата-ананың тәрбиелік тәжірибесін жоққа шығармай, оны құрметпен қабылдауы, ал ата-ана педагогтің кәсіби білімін ескеруі маңызды.

Бұл көзқарас халықаралық тәжірибеде де қолдау табады. Мектепке дейінгі білім беру саласындағы NAEYC ұйымының отбасылармен серіктестікке арналған ұсынымдарында педагогтер мен ата-аналар арасындағы қарым-қатынас өзара құрметке, тұрақты екіжақты коммуникацияға және ортақ шешім қабылдауға негізделуі қажеттігі көрсетілген [2]. Ұйымның ұстанымы бойынша, отбасы баласын жақсы білетін маңызды серіктес ретінде қарастырылуы

керек. Педагог ата-ананың пікірін тыңдап қана қоймай, оның баланың дамуы туралы тәжірибелік білімін де оқу-тәрбие жұмысында ескеруі қажет.

Осы тұрғыдан алғанда, ата-аналармен жұмыстың нәтижесі өткізілген іс-шаралардың санымен ғана өлшенбейді. Негізгі көрсеткіш – ата-ананың баланың дамуына қатысты педагогикалық түсінігінің кеңеюі, балабақшаға деген сенімінің артуы және үй мен мектепке дейінгі ұйым арасындағы тәрбиелік әрекеттердің үйлесуі.

Мысалы, балабақшада балалардың өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын дамыту жұмысы жүргізілсе, ата-аналарға үй жағдайында баланың киінуіне, ойыншықтарын жинауына, жеке заттарын реттеуіне мүмкіндік беру жөнінде түсіндіру ұсынылады. Егер балабақшада кітапқа қызығушылық қалыптастыру көзделсе, отбасына күн сайын баламен бірге қысқа мәтін оқу, суреттерді талқылау және оқиға желісі бойынша сұрақтар қою ұсынылады. Мұндай әрекеттер педагогикалық талаптардың күнделікті өмірде жалғасуына мүмкіндік береді.

2. Ата-аналармен жұмысты ұйымдастырудағы әдіскердің кәсіби рөлі

Мектепке дейінгі ұйым әдіскерінің қызметі педагогикалық үдерісті әдістемелік тұрғыдан қамтамасыз етумен ғана шектелмейді. Ол білім беру мазмұнының сапасын жетілдіруге, педагогтердің кәсіби дамуына жағдай жасауға, тәрбиелеу жұмысының бірізділігін сақтауға және отбасы мен балабақша арасындағы өзара байланысты нығайтуға жауапты мамандардың бірі болып табылады. Әсіресе ата-аналармен жұмысты ұйымдастыруда әдіскердің кәсіби рөлі ерекше маңызға ие. Себебі отбасы мен мектепке дейінгі ұйым арасындағы ынтымақтастық кездейсоқ өткізілетін жиналыстар мен мерекелік іс-шаралар арқылы ғана қалыптаспайды. Ол нақты мақсатқа, жүйелі жоспарлауға, педагогикалық сауаттылыққа және өзара сенімге негізделген ұзақ мерзімді әрекетті қажет етеді.

Қазіргі мектепке дейінгі білім беру жағдайында ата-аналар балабақша қызметінің жай ғана бақылаушысы немесе ақпарат қабылдаушысы ретінде емес, баланың дамуына ықпал ететін белсенді серіктес ретінде қарастырылады. Мұндай серіктестікті қалыптастыру үшін тәрбиешілердің педагогикалық білімімен қатар, олардың ата-аналармен қарым-қатынас жасау, кәсіби кеңес беру, түсіндіру және ортақ шешім қабылдау дағдылары да жетілдірілуі қажет. Осы міндеттерді жүзеге асыруда әдіскер педагогикалық ұжымның жұмысын үйлестіріп, тәрбиешілерге қажетті әдістемелік қолдау көрсетеді.

Әдіскердің кәсіби қызметі бірнеше өзара байланысты бағыттан тұрады.

Біріншіден, ұйымдастырушылық қызметі. Әдіскер ата-аналармен жүргізілетін жұмыстың жалпы жүйесін қалыптастырып, оның мақсаттары мен міндеттерін анықтайды. Бұл бағыттағы жұмыс мектепке дейінгі ұйымның жылдық жоспарын әзірлеуден басталады. Жоспарлау кезінде балабақшаның даму басымдықтары, тәрбиеленушілердің жас ерекшеліктері, ата-аналардың педагогикалық сұраныстары, педагогтердің кәсіби мүмкіндіктері және ұйымның материалдық-техникалық жағдайы ескерілуі тиіс. Әдіскер ата-аналармен жұмысты тек күнтізбелік іс-шаралар тізбесі ретінде қарастырмай, өзара сабақтастықта жүзеге асатын педагогикалық жүйе ретінде ұйымдастыруы қажет.

Мысалы, оқу жылының басында ата-аналар арасында сауалнама жүргізіліп, олардың баланың дамуына қатысты қандай мәселелерге көбірек қызығушылық танытатыны анықталуы мүмкін. Бір ата-ана баланың балабақшаға бейімделуіне алаңдаса, екіншісі сөйлеу дағдыларын дамыту жолдарын білгісі келеді, ал үшіншісі баланың дербестігін қалыптастыру мәселесіне назар аударуы мүмкін. Әдіскер осы сұраныстарды жинақтап, тәрбиешілермен бірлесе отырып, ата-аналарға арналған тақырыптық кездесулер мен кеңестердің жоспарын әзірлейді. Бұл жұмыстың мазмұнын нақты қажеттіліктерге бағыттап, өткізілетін іс-шаралардың практикалық маңызын арттырады.

Ұйымдастырушылық қызметтің тағы бір маңызды қыры – жауапкершілікті дұрыс бөлу. Әдіскер әрбір іс-шараның мазмұнын, мақсатын, өткізу формасын, жауапты мамандарын және күтілетін нәтижесін нақтылауға көмектеседі. Мысалы, «Баланың эмоционалдық дамуын қолдау» тақырыбындағы кездесуге тәрбиешімен қатар педагог-психолог қатысуы мүмкін. Ал

«Мектепке дейінгі жастағы балалардың сөйлеу белсенділігін дамыту» тақырыбы логопед пен тәрбиешінің бірлескен жұмысын қажет етеді. Осындай үйлесімді жоспарлау ата-аналарға жан-жақты әрі өзара қайшылықсыз ақпарат ұсынуға мүмкіндік береді.

Екіншіден, әдістемелік қолдау көрсету қызметі. Бұл – әдіскердің ата-аналармен жұмысты ұйымдастырудағы негізгі кәсіби бағыттарының бірі. Тәрбиеші күнделікті педагогикалық әрекет барысында ата-аналармен үнемі байланыста болғанымен, олардың барлығы бірдей кеңес беру, күрделі сұрақтарды талқылау немесе келіспеушілік жағдайларын шешу тәжірибесіне ие бола бермейді. Сондықтан әдіскер педагогтердің кәсіби қажеттіліктерін анықтап, олардың әдістемелік құзыреттілігін жүйелі түрде жетілдіруі қажет.

Әдістемелік қолдау педагогке дайын нұсқаулық берумен ғана шектелмейді. Ол тәрбиешінің жұмыс тәжірибесін талдауды, кездесетін қиындықтарын анықтауды, тиімді әдістерді таңдауды және оларды тәжірибеде қолдануға көмектесуді қамтиды. Мәселен, кейбір тәрбиешілер ата-аналар жиналысын көбіне ақпарат беруге бағыттап өткізеді. Мұндай жағдайда әдіскер кездесудің мазмұнын қайта қарастырып, ата-аналарды пікірталасқа, тәжірибе алмасуға және практикалық тапсырмаларға тарту жолдарын ұсына алады.

Осы мақсатта әдіскер педагогтерге арналған семинарлар, практикалық тренингтер, шеберлік сабақтары, іскерлік ойындар және педагогикалық жағдаяттарды талдау жұмыстарын ұйымдастырады. Мысалы, «Ата-анамен тиімді қарым-қатынас орнату», «Күрделі педагогикалық жағдайларды шешу жолдары», «Ата-аналар жиналысын интерактивті форматта өткізу», «Педагогикалық кеңес беру мәдениеті» тақырыптарында әдістемелік кездесулер өткізуге болады. Мұндай жұмыстар педагогтердің кәсіби қарым-қатынас дағдыларын жетілдіріп, ата-аналармен өзара әрекеттесуде сенімді әрі әдепті ұстаным қалыптастыруына ықпал етеді.

Әдіскер тәрбиешілерге әдістемелік материалдар әзірлеу арқылы да көмек көрсетеді. Атап айтқанда, ата-аналарға арналған жадынамалар, жеке кеңес беру алгоритмдері, сауалнама үлгілері, әңгімелесу сұрақтары, тақырыптық ұсынымдар және практикалық тапсырмалар педагогтің жұмысын жүйелеуге мүмкіндік береді. Дегенмен бұл материалдар барлық топқа бірдей өзгеріссіз ұсынылмауы керек. Олардың мазмұны тәрбиеленушілердің жас ерекшелігіне, ата-аналардың сұранысына және нақты педагогикалық жағдайға сәйкес бейімделгені жөн.

Үшіншіден, үйлестірушілік қызметі. Мектепке дейінгі ұйымдағы ата-аналармен жұмыс бірнеше маманның өзара әрекеттесуін талап етеді. Тәрбиеші баланың күнделікті әрекетін бақыласа, педагог-психолог оның эмоционалдық және әлеуметтік дамуына қатысты қолдау көрсетеді, логопед сөйлеу дағдыларын дамыту бағытында жұмыс жүргізеді, ал дене шынықтыру нұсқаушысы қимыл белсенділігі мен денсаулықты нығайту мәселелеріне назар аударады. Осы мамандардың ата-аналарға беретін ұсыныстары өзара үйлесімді болуы маңызды.

Әдіскер мамандар арасындағы кәсіби байланысты ұйымдастырып, олардың қызметін ортақ педагогикалық мақсатқа бағыттайды. Мысалы, балада құрдастарымен қарым-қатынас орнатуда қиындықтар байқалған жағдайда тәрбиеші бұл туралы педагог-психологпен бірлесе талқылап, ата-анамен сөйлесудің қолайлы жолын анықтай алады. Әдіскер мұндай жұмыстың педагогикалық тұрғыдан дұрыс ұйымдастырылуына көмектеседі. Бұл ретте баланың жеке ерекшеліктерін көпшілік алдында талқылауға, ата-ананы кінәлауға немесе баланың әрекетін басқа балалармен салыстыруға жол берілмеуі тиіс.

Үйлестірушілік қызметтің маңызды бөлігі – ата-аналарға ұсынылатын ақпараттың мазмұндық бірізділігін қамтамасыз ету. Мысалы, баланың дербестігін дамыту мәселесінде тәрбиеші мен ата-ана бір-біріне қарама-қайшы талап қоймауы керек. Балабақшада балаға өздігінен киінуге, ойыншықтарын жинауға және жеке заттарын реттеуге мүмкіндік берілсе, үй жағдайында да осы әрекеттерді орындауына жағдай жасалғаны дұрыс. Әдіскер осындай сабақтастықты педагогтерге түсіндіріп, ата-аналарға арналған практикалық ұсыныстардың әзірленуін үйлестіреді.

Төртіншіден, ақпараттық-ағартушылық қызметі. Ата-аналардың педагогикалық сауаттылығын арттыру – мектепке дейінгі ұйыммен серіктестікті дамытудың маңызды шарттарының бірі. Әрбір ата-ана баласының дамуына мүдделі болғанымен, оның жас ерекшеліктері мен психологиялық қажеттіліктері туралы жеткілікті ақпаратқа ие болмауы мүмкін. Сондықтан әдіскер ата-аналарға ұсынылатын педагогикалық ақпараттың мазмұнын анықтап, оның түсінікті, ғылыми негізделген және күнделікті өмірде қолдануға қолайлы болуын қамтамасыз етеді.

Ағартушылық жұмыстың тақырыптары мектепке дейінгі жастағы балалардың даму ерекшеліктерін қамтуы мүмкін. Мысалы, баланың ойын әрекетінің маңызы, сөйлеу белсенділігін дамыту, эмоцияларын түсіну және реттеу, дербестік дағдыларын қалыптастыру, қауіпсіз мінез-құлыққа үйрету, отбасындағы жағымды қарым-қатынас мәдениеті сияқты бағыттар ата-аналар үшін маңызды. Әдіскер бұл тақырыптарды ата-аналардың нақты сұраныстарына қарай іріктеп, семинар, кеңес, дөңгелек үстел, ата-аналар клубы немесе ақпараттық материал түрінде ұсынуды ұйымдастырады.

Ақпараттық-ағартушылық жұмыста әдіскердің маңызды міндеті – ата-аналарға теориялық мәліметті өмірлік жағдаяттармен байланыстырып түсіндіру. Мысалы, баланың сөйлеуін дамыту жөніндегі кеңесте тек тілдік даму кезеңдерін сипаттау жеткіліксіз. Ата-аналарға баламен күнделікті әңгімелесу, суретті кітаптарды бірге қарау, оқыған ертегі бойынша сұрақтар қою, заттарды сипаттау және баланың жауабын асықпай тыңдау сияқты нақты әрекеттер ұсынылуы керек. Осындай практикалық бағыттағы ақпарат ата-ананың педагогикалық білімін күнделікті тәрбиелік тәжірибеге айналдыруына көмектеседі.

Бесіншіден, талдау және бақылау қызметі. Әдіскер ата-аналармен жұмыс жоспарының орындалуын ғана емес, оның сапасы мен нәтижелілігін де талдайды. Өткізілген іс-шаралардың саны жұмыстың тиімділігін толық сипаттай алмайды. Мысалы, ата-аналар жиналысына қатысушылардың көп болуы олардың кездесуден қажетті ақпарат алғанын немесе ұсыныстарды тәжірибеде қолданатынын автоматты түрде білдірмейді. Сондықтан әдіскер жұмыс нәтижесін бағалауда сапалық көрсеткіштерге де назар аударуы қажет.

Бұл бағытта ата-аналардың кері байланысы, ұсыныстары, кездесулерге қатысу ерекшеліктері, педагогтердің кәсіби тәжірибесі және бірлескен жобалардың орындалу барысы зерделенеді. Әдіскер сауалнама, сұхбат, бақылау, пікір жинау және педагогикалық рефлексия әдістерін пайдалана алады. Мысалы, белгілі бір тақырып бойынша өткізілген семинардан кейін ата-аналардан қандай ақпарат пайдалы болғанын, қандай сұрақтар әлі де түсініксіз екенін және болашақта қандай тақырыптарды талқылағысы келетінін сұрауға болады.

Жиналған мәліметтер келесі кезеңдегі жұмысты жоспарлауға негіз болады. Егер ата-аналардың басым бөлігі баланың балабақшаға бейімделуі туралы қосымша ақпарат қажет екенін білдірсе, әдіскер осы бағытта жеке кеңестер мен тақырыптық кездесулер ұйымдастыруды ұсынады. Егер тәрбиешілер ата-аналармен күрделі әңгіме жүргізуде қиындық көрсе, педагогтерге арналған әдістемелік тренинг өткізіледі. Демек, талдау мен бақылау тек есеп беру үшін емес, педагогикалық жұмысты жетілдіру үшін қолданылуы тиіс.

Әдіскердің кәсіби рөлін айқындайтын тағы бір маңызды ерекшелік – **педагогикалық серіктестік мәдениетін қалыптастыруы**. Ата-аналармен қарым-қатынаста бұйрық беру, кінәлау немесе біржақты талап қою тәсілдері ұзақ мерзімді сенім қалыптастыруға мүмкіндік бермейді. Оның орнына ата-ананың пікірін тыңдау, баланың жетістіктерін атап көрсету, туындаған мәселені бірге талқылау және ортақ шешім қабылдау қағидалары басшылыққа алынуы қажет. Әдіскер осы ұстанымдарды педагогикалық ұжымның күнделікті тәжірибесіне енгізуге ықпал етеді.

Сонымен қатар әдіскер ата-аналармен жұмыс барысында кәсіби этика мен ақпараттық қауіпсіздік талаптарының сақталуына назар аударуы керек. Баланың жеке ерекшеліктері, отбасылық жағдайы немесе денсаулығына қатысты мәліметтерді басқа ата-аналармен талқылауға болмайды. Жеке мәселелер тек тиісті мамандардың қатысуымен және қажетті

құпиялылық сақталған жағдайда қарастырылуы тиіс. Бұл талаптар ата-аналардың балабақшаға деген сенімін нығайтып, педагогикалық қарым-қатынастың қауіпсіздігін қамтамасыз етеді.

Әдіскердің кәсіби ұстанымы ата-аналарды тәрбиелеу нысаны ретінде емес, баланың дамуына ықпал ететін тең құқылы серіктес ретінде қабылдаудан көрінеді. Мұндай көзқарас педагогикалық қарым-қатынастың сипатын өзгертеді: ата-анаға дайын нұсқау берудің орнына, оның сұранысын анықтау, қажетті ақпарат ұсыну және ортақ шешімге келу алдыңғы орынға шығады. Осы тұрғыдан алғанда, әдіскердің негізгі міндеті – ата-аналармен жұмысты жеке іс-шаралар жиынтығы ретінде емес, баланың мүддесіне бағытталған тұтас педагогикалық серіктестік жүйесі ретінде қалыптастыру.

Қорытындылай келе, әдіскердің кәсіби рөлі ұйымдастыру, әдістемелік қолдау, үйлестіру, ақпараттық-ағарту, талдау және педагогикалық серіктестікті дамыту қызметтерінің бірлігінен тұрады. Бұл қызметтер өзара байланыста жүзеге асқанда ғана ата-аналармен жұмыстың мазмұны жүйеленіп, тәрбиешілердің кәсіби құзыреттілігі артады және отбасы мен балабақша арасындағы өзара сенім нығаяды. Нәтижесінде мектепке дейінгі ұйым баланың дамуына ортақ жауапкершілікпен қарайтын, отбасының мүмкіндіктерін құрметтейтін және педагогикалық ынтымақтастықты тұрақты дамытатын ортаға айналады.

3. Тәрбиешілерге ата-аналармен жұмыс жүргізу бойынша әдістемелік қолдау көрсету

Ата-аналармен тікелей байланыс орнататын негізгі маман – тәрбиеші. Сондықтан әдіскердің жұмысы тәрбиешінің кәсіби коммуникациялық құзыреттілігін дамытуға бағытталуы қажет. Кей жағдайда тәрбиеші ата-анамен сөйлескенде баланың кемшіліктеріне көбірек назар аударуы, ақпаратты түсіндіруде кәсіби терминдерді шамадан тыс қолдануы немесе ата-ананың сұрағына нақты жауап беруде қиындық көруі мүмкін. Мұндай жағдайларда әдіскердің әдістемелік қолдауы маңызды.

Әдістемелік қолдаудың бірінші бағыты – педагогтердің ата-аналармен қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру. Тәрбиеші ата-анамен әңгімелескенде әдептілік, сабырлылық, ашықтық және өзара құрмет қағидаларын ұстануы тиіс. Баланың әрекеті туралы пікір білдіргенде жалпылама баға беруден гөрі нақты бақылауға сүйенгені дұрыс. Мысалы, «Сіздің балаңыз өте тәртіпсіз» деген сөздің орнына «Бүгін топтық ойын кезінде бала ойыншықты кезекпен пайдалануда қиналды, осы дағдыны бірге дамытуға болады» деп айту әлдеқайда нәтижелі.

Екінші бағыт – педагогтердің кеңес беру дағдыларын жетілдіру. Ата-ана баласының мінез-құлқы, сөйлеу дамуы, ұйқысы, тамақтануы немесе құрдастарымен қарым-қатынасы туралы сұрақ қоюы мүмкін. Тәрбиеші өз құзыреті шегінде түсіндіріп, қажет болған жағдайда педагог-психологке, логопедке немесе медициналық маманға жүгінуді ұсынуы тиіс. Әдіскер осы шекараны педагогтерге түсіндіріп, кәсіби жауапкершілік пен этикалық талаптарды сақтауға бағыт береді.

Үшінші бағыт – ата-аналармен жұмыс материалдарын әзірлеу. Әдіскер тәрбиешілерге арналған қысқа әдістемелік құралдар дайындай алады. Оларға мыналар жатады:

- ата-аналар жиналысын ұйымдастыру алгоритмі;
- жеке кеңес өткізуге арналған ұсыныстар;
- ата-аналарға арналған ақпараттық жадынамалар;
- жас ерекшеліктеріне байланысты педагогикалық кеңес тақырыптары;
- ата-аналардың сұранысын анықтауға арналған сауалнама үлгілері;
- кері байланыс жинау тәсілдері;
- қиын әңгімелерді жүргізу бойынша ұсынымдар.

Төртінші бағыт – педагогтердің тәжірибе алмасуын ұйымдастыру. Әдіскер ашық кеңес беру сағаттарын, шеберлік сабақтарын, іскерлік ойындарды, педагогикалық жағдаяттарды талдау кездесулерін өткізе алады. Мысалы, «Ата-анамен қиын әңгімені қалай жүргіземіз?» тақырыбындағы іскерлік ойында тәрбиешілерге бірнеше жағдаят ұсынылады. Бірінші жағдаятта ата-ана баласының топтағы мінез-құлқы туралы ескертуге келіспейді. Екінші

жағдайда ата-ана баласының балабақшаға бейімделуіне алаңдайды. Үшінші жағдайда ата-ана тәрбиешінің ұсынысын дұрыс түсінбейді. Педагогтер осы жағдайларды талқылап, кәсіби қарым-қатынас үлгілерін әзірлейді.

Әдіскер үшін маңызды міндеттердің бірі – тәрбиешілерді ата-аналардың әртүрлі әлеуметтік, мәдени және тілдік ерекшеліктерін ескеруге үйрету. Кейбір ата-аналар балабақша жұмысына белсенді қатыса алады, ал басқаларының жұмыс кестесі, отбасылық жағдайы немесе басқа да себептері мұндай мүмкіндік бермеуі ықтимал. Сондықтан ата-аналардың белсенділігін тек жиналысқа қатысуымен бағалау дұрыс емес. Әр отбасының байланысқа түсуіне қолайлы мүмкіндік қарастырылуы керек.

4. Ата-аналармен жұмысты жоспарлау және ұйымдастырудың негізгі кезеңдері

Ата-аналармен жүргізілетін жұмыстың тиімділігі оның жүйелі жоспарлануына байланысты. Жекелеген мерекелер мен жиналыстарды өткізумен шектелу тұрақты серіктестік қалыптастыруға жеткіліксіз. Сондықтан әдіскер жұмысты бірнеше кезеңге бөліп ұйымдастырғаны жөн.

Бірінші кезең – диагностикалық-талдамалық кезең.

Бұл кезеңде ата-аналардың қажеттіліктері, педагогикалық сұраныстары, балабақшамен өзара әрекеттесу ерекшеліктері анықталады. Диагностика ата-аналардың жеке өміріне араласуға немесе отбасын бағалауға бағытталмауы тиіс. Оның мақсаты – қандай тақырыптар бойынша ақпарат пен қолдау қажет екенін білу.

Мысалы, оқу жылының басында «Сізді балаңыздың дамуына қатысты қандай мәселелер қызықтырады?» деген сұрақ енгізілген сауалнама өткізуге болады. Сауалнамада баланың балабақшаға бейімделуі, сөйлеу дағдылары, эмоциялық дамуы, дербестігі, тамақтану және күн тәртібі сияқты бағыттар ұсынылады. Ата-аналар бірнеше тақырыпты таңдай алады немесе өз ұсынысын жазады.

Сауалнама нәтижесінде ата-аналардың басым сұраныстары анықталып, жылдық жұмыс жоспары нақтыланады. Бұл әдіскерге барлық топқа бірдей іс-шара ұсынудың орнына, нақты қажеттілікке негізделген жұмыс ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Екінші кезең – жоспарлау кезеңі.

Жоспарлау кезінде ата-аналармен жұмыстың мақсаты, міндеттері, мазмұны, формалары және күтілетін нәтижелері анықталады. Әрбір іс-шара белгілі бір педагогикалық мәселені шешуге бағытталуы керек.

Мысалы, «Баланың дербестігін дамыту» бағыты бойынша ата-аналарға арналған семинар, тәрбиешілерге әдістемелік кеңес, үйде орындауға болатын практикалық тапсырмалар және отбасылық тәжірибе алмасу кездесуі ұйымдастырылуы мүмкін. Осылайша бір тақырып бірнеше өзара байланысты жұмыс түрі арқылы жүзеге асады.

Үшінші кезең – практикалық іске асыру кезеңі.

Бұл кезеңде жоспарланған іс-шаралар өткізіледі. Әдіскер тәрбиешілерге қажетті материалдарды ұсынады, мамандардың қатысуын үйлестіреді, жұмыс барысын бақылайды және қажет болған жағдайда әдістемелік көмек көрсетеді. Іс-шаралардың мазмұны ата-аналардың белсенді қатысуына мүмкіндік беруі тиіс. Тек баяндама тыңдату немесе ақпарат тарату жеткіліксіз. Талқылау, сұрақ-жауап, тәжірибелік тапсырма, пікір алмасу және бірлескен әрекет басым болғаны жөн.

Төртінші кезең – бағалау және рефлексия кезеңі.

Жұмыс аяқталғаннан кейін ата-аналар мен педагогтердің пікірлері жинақталады. Іс-шараның мақсатына қаншалықты қол жеткізілгені, қатысушылар қандай пайдалы ақпарат алғаны және келесі кездесуде нені өзгерту қажет екені талданады. Бұл кезең әдіскерге жоспарды түзетуге және келесі жұмыстың сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

5. Ата-аналармен жұмыстың тиімді формалары мен әдістері

Ата-аналармен жұмыстың мазмұны әртүрлі болғанымен, оның негізгі мақсаты – отбасының педагогикалық әлеуетін қолдау және баланың дамуына ортақ жағдай жасау.

Әдіскер тәрбиешілерге ата-аналардың сұранысына сәйкес дәстүрлі және заманауи жұмыс формаларын үйлестіріп қолдануды ұсына алады.

5.1. Педагогикалық ағарту жұмыстары

Педагогикалық ағарту ата-аналардың бала тәрбиесі мен дамуы туралы білімін кеңейтуге бағытталады. Оның құрамына дәрістер, семинарлар, практикалық сабақтар, кеңестер, тақырыптық кездесулер және ақпараттық материалдар кіреді.

Мысалы, «Мектепке дейінгі жастағы баланың жас ерекшеліктері», «Баланың эмоциясын түсіну және қолдау», «Ойын – баланың негізгі әрекеті», «Баланың сөйлеуін күнделікті қарым-қатынас арқылы дамыту» тақырыптарында кездесулер ұйымдастыруға болады.

Мұндай кездесулерде ата-аналарға тек теориялық ақпарат берумен шектелмей, күнделікті өмірде қолдануға болатын нақты тәсілдер ұсынылуы маңызды. Мәселен, баланың эмоциясын реттеуге көмектесу үшін ересек адам оның сезімін жоққа шығармай, атауын атап, жағдайды түсіндіруге және шешім табуға көмектесуі мүмкін.

5.2. Ата-аналар клубтары

Ата-аналар клубы – белгілі бір тақырып төңірегінде жүйелі түрде кездесіп, тәжірибе алмасуға арналған жұмыс формасы. Мұндай клубтар ата-аналардың өзара байланысын нығайтып, балабақша өміріне қатысу мүмкіндігін кеңейтеді.

Балабақшада «Саналы ата-ана», «Отбасылық тәрбие», «Бала әлемі», «Әке, ана және мен» сияқты клубтар ұйымдастыруға болады. Клуб жұмысының тақырыптары ата-аналардың нақты сұраныстарына сәйкес таңдалады.

Мысалы, «Баланың дербестігін қалай қолдаймыз?» тақырыбындағы кездесуде ата-аналар өз тәжірибелерімен бөлісіп, баланың күнделікті әрекеттеріне қатысты қиындықтарды талқылайды. Тәрбиеші мен әдіскер педагогикалық тұрғыдан негізделген ұсыныстар береді. Кездесу соңында отбасылар үй жағдайында жүзеге асыра алатын шағын тапсырмалар таңдайды.

5.3. Шеберлік сабақтары және практикалық кездесулер

Шеберлік сабақтары ата-аналарға баламен бірге орындауға болатын әрекеттерді тәжірибе жүзінде меңгеруге мүмкіндік береді. Мысалы:

- үй жағдайында дамытушы ойындар ұйымдастыру;
- табиғи материалдардан ойыншықтар жасау;
- кітап оқу және әңгіме құрастыру тәсілдері;
- ұсақ моториканы дамытуға арналған жаттығулар;
- ұлттық ойындарды отбасылық тәрбиеге енгізу;
- баланың шығармашылық қабілетін қолдау.

Бұл форматтың ерекшелігі – ата-ананың тыңдаушы ғана емес, тікелей әрекет етуші қатысушы болуы. Әдіскер шеберлік сабақтарын жоспарлағанда тапсырмалардың қарапайым, қолжетімді және баланың жасына сәйкес болуын ескеруі қажет.

5.4. Отбасылық жобалар

Отбасылық жобалар ата-ана мен баланың бірлескен әрекетін ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Жоба ұзақ мерзімді зерттеу жұмысын талап етпеуі мүмкін; ол қарапайым тақырыптық тапсырма түрінде де жүзеге аса алады. Мысалы, «Менің отбасымның дәстүрлері», «Біздің сүйікті кітабымыз», «Отбасылық ағаш», «Табиғатты бірге қорғаймыз», «Ұлттық ойындар – ұрпақ мұрасы» жобаларын ұйымдастыруға болады.

Жобаның басты мақсаты – дайын бұйым немесе көрме жасау ғана емес, баланың ата-анасымен бірге уақыт өткізуі, әңгімелесуі, бақылауы, сұрақ қоюы және өз ойын білдіруі. Әдіскер тәрбиешілерге жобаның мазмұнын баланың жас ерекшелігіне сәйкестендіріп, ата-аналарға шамадан тыс міндет жүктемеуді ұсынады.

5.5. Жеке кеңес беру

Жеке кеңес беру ата-ананың нақты сұранысына байланысты ұйымдастырылады. Мұндай кездесулер баланың балабақшаға бейімделуі, мінез-құлқы, қарым-қатынасы, дербестігі немесе сөйлеу дағдыларына қатысты мәселелерді талқылауға мүмкіндік береді.

Жеке кеңес беру барысында педагог баланың жеке ерекшеліктерін құрметтеп, ата-ананы айыптаудан немесе салыстырудан аулақ болуы қажет. Әңгіме нақты бақылауға және ортақ шешім іздеуге негізделгені дұрыс.

Егер мәселе тәрбиешінің кәсіби құзыретінен тыс болса, ата-анаға тиісті маманға жүгіну ұсынылады. Әдіскер мұндай жағдайларда мамандар арасындағы өзара байланысты үйлестіріп, ата-анамен жұмыс барысында құпиялылықтың сақталуын қадағалайды.

6. Цифрлық технологияларды ата-аналармен жұмыста пайдалану

Қазіргі ақпараттық ортада цифрлық коммуникация ата-аналармен байланыс орнатудың қолжетімді құралдарының біріне айналды. Мессенджерлер, электрондық хабарламалар, онлайн сауалнамалар, бейнекездесулер және цифрлық ақпараттық материалдар ата-аналарға қажетті ақпаратты уақытылы жеткізуге мүмкіндік береді.

Әдіскер цифрлық құралдарды қолдануды ұйымдастырғанда олардың педагогикалық мақсатқа сәйкестігіне назар аударуы керек. Мысалы, мессенджер арқылы күн тәртібіндегі өзгерістерді хабарлау, апталық тақырыпты таныстыру, ата-аналарға арналған қысқа жадынамалар жіберу, кездесуге қатысты ұсыныстар жинау тиімді болуы мүмкін.

Онлайн сауалнама ата-аналардың пікірін жинауға және олардың сұраныстарын анықтауға көмектеседі. Ал бейнекездесу жұмыс кестесіне байланысты балабақшаға келе алмайтын ата-аналармен байланыс орнатуға мүмкіндік береді.

Сонымен бірге цифрлық коммуникацияны қолдануда бірнеше талап сақталуы қажет:

Біріншіден, ата-аналарға хабарлама жіберудің уақыты мен жиілігі алдын ала келісілгені дұрыс. Үнемі хабарлама жіберу ата-аналарға артық ақпараттық жүктеме туғызуы мүмкін.

Екіншіден, топтық чатта баланың жеке мәселелерін талқылауға болмайды. Мұндай сұрақтар жеке байланыс арқылы қарастырылуы тиіс.

Үшіншіден, баланың фотосуреттері мен бейнематериалдарын жариялау кезінде заңды өкілдердің келісімі және дербес деректерді қорғау талаптары ескерілуі қажет.

Төртіншіден, цифрлық байланыс дәстүрлі тікелей қарым-қатынасты толығымен алмастырмауы керек. Күрделі педагогикалық мәселелерді жеке әңгімелесу, кездесу немесе мамандардың қатысуымен талқылаған дұрыс.

Цифрлық технологиялардың негізгі артықшылығы – байланыс мүмкіндігін кеңейту. Алайда құралдың заманауи болуы оның өздігінен тиімді нәтиже беретінін білдірмейді. Нәтиже коммуникация мазмұнының сапасына, ақпараттың түсініктілігіне және екіжақты байланысқа байланысты.

7. Ата-аналармен жұмыстағы ұлттық құндылықтар мен отбасылық тәрбиенің сабақтастығы

Мектепке дейінгі кезеңде ұлттық құндылықтарды меңгеру баланың қоршаған ортаны тануы, үлкендермен қарым-қатынасы және мәдени тәжірибені қабылдауы арқылы жүзеге асады. Бұл үдерісте отбасының орны ерекше. Бала ұлттық дәстүрлерді, ана тілін, отбасылық әдет-ғұрыптарды және адамгершілік нормаларды күнделікті өмірде бақылап, тәжірибе арқылы меңгереді.

Әдіскер тәрбиешілерге ұлттық құндылықтарды ата-аналармен бірлескен жұмыс мазмұнына енгізуді ұсына алады. Мысалы, «Отбасылық дәстүрлер апталығы», «Әжемнің ертегісі», «Әкемнің өнегесі», «Ұлттық ойындар күні», «Отбасымыздың сүйікті салты» сияқты жобалар ұйымдастыруға болады.

Мұндай іс-шаралар ата-аналардың жеке тәжірибесін құрметтеуге және ұрпақтар сабақтастығын нығайтуға мүмкіндік береді. Дегенмен ұлттық тәрбие тек мерекелік іс-шаралармен шектелмеуі тиіс. Оның мазмұны күнделікті қарым-қатынаста, үлкенді сыйлау, кішіге қамқор болу, еңбекке құрметпен қарау, табиғатты аялау және ана тілінде сөйлесу сияқты әрекеттер арқылы көрініс табуы қажет.

Әдіскер осы бағытта тәрбиешілерге ұлттық мазмұндағы ойындар, ертегілер, мақал-мәтелдер, отбасылық әңгімелер мен шығармашылық тапсырмаларды жас ерекшелігіне сай таңдауға көмектеседі.

8. Инклюзивті орта жағдайында ата-аналармен әдістемелік жұмыс жүргізу

Мектепке дейінгі ұйымдарда әртүрлі даму ерекшеліктері мен білім беру қажеттіліктері бар балалар тәрбиеленуі мүмкін. Сондықтан ата-аналармен жұмысты ұйымдастыруда әр отбасының қажеттілігін ескеру, баланың жеке ерекшеліктеріне құрметпен қарау және кемсітушілікке жол бермеу маңызды.

Инклюзивті ортада ата-аналармен жүргізілетін жұмыстың негізгі мақсаты – баланың мүмкіндіктерін түсіндіру, оның дамуына қолайлы жағдай жасау және отбасы мен мамандар арасындағы өзара байланысты нығайту.

Әдіскер тәрбиешілерге ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың ата-аналарымен қарым-қатынас жасаудың этикалық қағидаларын түсіндіруі қажет. Атап айтқанда, баланың ерекшелігін көпшілік алдында талқыламау, ата-ананың келісімінсіз жеке ақпарат таратпау, баланы басқа балалармен салыстырмау және оның жетістіктерін жеке даму қарқынына сәйкес бағалау маңызды.

Мұндай жұмыста педагог-психолог, логопед және басқа мамандардың бірлескен әрекеті қажет болуы мүмкін. Әдіскер мамандардың ұсынымдарын өзара үйлестіріп, ата-аналарға түсінікті тілде жеткізуге көмектеседі.

Мысалы, баланың қарым-қатынас дағдыларын дамыту бойынша мамандармен бірлескен ұсыныстар дайындалып, ата-анаға үйде қолдануға болатын қарапайым ойындар мен әрекеттер түсіндіріледі. Бұл ретте әдіскер медициналық диагноз қоюға немесе арнайы маманның қызметін алмастыруға емес, педагогикалық қолдау жүйесін үйлестіруге жауап береді.

9. Ата-аналармен жұмыстың нәтижелілігін бағалау және мониторинг жүргізу

Ата-аналармен жүргізілетін әдістемелік жұмыстың тиімділігін анықтау үшін жүйелі талдау қажет. Егер әдіскер тек өткізілген іс-шаралардың санын есепке алса, жұмыстың нақты нәтижесін толық бағалай алмайды. Сондықтан мониторингтің мазмұны сандық және сапалық көрсеткіштерді қамтуы тиіс.

Сандық көрсеткіштерге ата-аналардың кездесулерге қатысуы, өткізілген кеңестер саны, сауалнамаға жауап берген отбасылар үлесі және бірлескен жобаларға қатысу деңгейі жатуы мүмкін. Ал сапалық көрсеткіштер ата-аналардың ұсынылған ақпаратты түсінуін, кері байланыстың мазмұнын, педагогтермен қарым-қатынас сапасын және серіктестікке деген көзқарасын сипаттайды.

Әдіскер мынадай әдістерді қолдана алады:

- Сауалнама жүргізу. Ата-аналардың қажеттіліктері мен жұмыс сапасына қатысты пікірлері анықталады.
- Сұхбат ұйымдастыру. Белгілі бір мәселе бойынша ата-аналардың көзқарасы тереңірек зерделенеді.
- Кері байланыс парақтары. Іс-шара соңында қатысушылардың алған әсері мен ұсыныстары жинақталады.
- Педагогикалық бақылау. Тәрбиешілердің ата-аналармен қарым-қатынас жасау тәжірибесі талданады.
- Құжаттарды талдау. Жоспарлардың орындалуы, кеңес беру материалдары және әдістемелік жұмыстар қарастырылады.
- Рефлексия. Педагогтер өткізілген іс-шараның күшті және жетілдіруді қажет ететін тұстарын талқылайды.

Мониторинг жүргізгенде ата-аналардың пікірін мәжбүрлі түрде жинауға немесе оларды белсенділігі төмен деп бағалауға болмайды. Негізгі мақсат – отбасыларды рейтингке бөлу емес, жұмыстың сапасын жетілдіру.

Мысалы, сауалнама нәтижесінде ата-аналардың басым бөлігі жұмыс күніндегі кездесулерге қатыса алмайтыны анықталса, әдіскер онлайн кеңес беру немесе кешкі уақыттағы қысқа кездесулер ұйымдастыруды ұсына алады. Егер ата-аналар баланың эмоциялық дамуы туралы көбірек ақпарат қажет екенін білдірсе, келесі айдың жоспарына педагог-психологтің қатысуымен тақырыптық семинар енгізіледі.

Осылайша мониторинг нәтижесі нақты басқарушылық және әдістемелік шешімдер қабылдауға негіз болуы керек.

Қорытынды

Ата-аналармен жұмысты ұйымдастырудағы әдіскердің әдістемелік қолдауы – мектепке дейінгі ұйымның тәрбиелеу-білім беру үдерісінің сапасын арттыруға ықпал ететін маңызды бағыттардың бірі. Отбасы мен балабақша арасындағы серіктестік баланың жан-жақты дамуына, әлеуметтік ортаға бейімделуіне, эмоциялық қауіпсіздігіне және күнделікті өмірлік дағдыларының қалыптасуына жағдай жасайды.

Әдіскер бұл үдерісте педагогтерге кәсіби бағыт беретін, ата-аналармен жұмыс мазмұнын жүйелейтін, мамандардың әрекетін үйлестіретін және жұмыстың нәтижелілігін талдайтын маман ретінде көрінеді. Оның қызметінің тиімділігі ата-аналарға өткізілген іс-шаралардың көптігімен емес, педагогикалық қарым-қатынастың сапасымен, отбасының қажеттіліктеріне жауап беру деңгейімен және ортақ тәрбиелік мақсаттардың жүзеге асуымен анықталады.

Ата-аналармен жұмыс жүйелі ұйымдастырылған жағдайда отбасы балабақша қызметінің сыртқы бақылаушысы немесе ақпарат алушысы болып қалмай, баланың дамуына үлес қосатын белсенді серіктеске айналады. Мұндай өзара әрекет педагогтің кәсіби жауапкершілігін арттырып, ата-ананың педагогикалық сауаттылығын жетілдіруге және баланың дамуына қолайлы орта қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Сондықтан мектепке дейінгі ұйым әдіскерінің басты міндеттерінің бірі – тәрбиешілердің ата-аналармен өзара әрекеттесу мәдениетін дамыту, педагогикалық қолдаудың мазмұнын жаңарту және әрбір отбасының ерекшелігін ескеретін ашық серіктестік ортасын қалыптастыру. Отбасы мен балабақша арасындағы сенімге негізделген байланыс – баланың бүгінгі әл-ауқаты мен болашақтағы тұлғалық дамуының маңызды алғышарты.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы». Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2022 жылғы 5 тамызда №29031 болып тіркелген. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031

2. National Association for the Education of Young Children (NAEYC). *Developmentally Appropriate Practice: Engaging in Reciprocal Partnerships with Families and Fostering Community Connections*. https://www.naeyc.org/resources/position-statements/dap/engaging-families

3. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігінің «Балаларды ерте дамыту институты». *Мектепке дейінгі ұйымдардағы жұмыстың заманауи модельдері мен нысандары: әлемдік және отандық тәжірибе*. Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдарының жинағы. Астана, 2025. https://www.irrd.kz/old/sites/irrd.kz/uploads/docs/2025/04/d-r.pdf

4. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 15 наурыздағы №137 қаулысы. *Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамыту моделін бекіту туралы*.

5. Epstein, J. L. *School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools*. 2nd ed. Boulder, CO: Westview Press, 2011.

6. Bronfenbrenner, U. *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.

7. Sheridan, S. M., Knoche, L. L., Kupzyk, K. A., Edwards, C. P., Marvin, C. A. A randomized trial examining the effects of parent engagement on early language and literacy: The Getting Ready intervention. *Journal of School Psychology*. 2011. Vol. 49, No. 3. P. 361–383.

8. Henderson, A. T., Mapp, K. L. *A New Wave of Evidence: The Impact of School, Family, and Community Connections on Student Achievement*. Austin, TX: Southwest Educational Development Laboratory, 2002.

Асқарова Закира Жұмабекқызы
Тәрбиеші
ТОО «AS-AI 2020» «Үміт» бөбекжай балабақшасы
Алматы облысы, Іле ауданы, Байсерке ауылы

СЮЖЕТТІК-РӨЛДІК ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа. Мақалада мектепке дейінгі жастағы балалардың әлеуметтік дағдыларын сюжеттік-рөлдік ойындар арқылы қалыптастырудың теориялық және практикалық негіздері қарастырылады. Сюжеттік-рөлдік ойындардың баланың қарым-қатынас жасау, өзара әрекеттесу, ынтымақтастық, жауапкершілік, өзгенің пікірін құрметтеу, эмоцияларын реттеу және ортақ ережелерді сақтау дағдыларын дамытудағы мүмкіндіктері талданады. Ойын әрекетінің баланың әлеуметтік тәжірибесін байытудағы рөлі психологиялық-педагогикалық зерттеулер негізінде түсіндіріледі. Сонымен қатар тәрбиешінің ойын үдерісін ұйымдастырудағы кәсіби қызметі, балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес ойын мазмұнын таңдау, дамытушы ойын ортасын құру, балаларды бірлескен әрекетке тарту және ойын барысында туындайтын келіспеушіліктерді педагогикалық тұрғыдан шешу жолдары сипатталады. Мақалада «Отбасы», «Дүкен», «Аурухана», «Құрылысшылар», «Мейрамхана», «Саяхат» сияқты сюжеттік-рөлдік ойындардың практикалық үлгілері ұсынылады. Балалардың әлеуметтік дағдыларының қалыптасуын бақылауға арналған көрсеткіштер мен педагогикалық ұсынымдар беріледі.

Түйін сөздер: сюжеттік-рөлдік ойын, әлеуметтік дағдылар, мектепке дейінгі тәрбие, әлеуметтік даму, қарым-қатынас, ынтымақтастық, эмпатия, өзін-өзі реттеу, ойын әрекеті, шығармашылық ойын, тәрбиеші, дамытушы орта.

Кіріспе

Мектепке дейінгі балалық шақ – баланың қоршаған ортаны танып, адамдармен қарым-қатынас жасау тәжірибесін жинақтайтын, тұлғалық қасиеттері мен әлеуметтік мінез-құлқы қалыптасатын маңызды кезең. Осы уақытта бала өзінің қажеттіліктері мен қызығушылықтарын білдіруді, өзгелердің әрекетіне назар аударуды, ортақ ережелерді қабылдауды және құрдастарымен бірлесіп әрекет етуді үйренеді. Бұл дағдылар баланың балабақшадағы күнделікті өміріне ғана емес, оның болашақта мектепке бейімделуіне және қоғамдық ортада өзін еркін ұстауына да ықпал етеді.

Баланың әлеуметтік дамуы арнайы ұйымдастырылған сабақтармен ғана шектелмейді. Ол күнделікті ойын, әңгімелесу, бірлескен еңбек, серуендеу, шығармашылық әрекет және ересектермен қарым-қатынас барысында жүзеге асады. Осындай әрекеттердің ішінде

ойынның орны ерекше. Өйткені ойын – мектепке дейінгі жастағы баланың табиғи қызығушылығына негізделген, қоршаған әлемді өз тәжірибесі арқылы тануына мүмкіндік беретін әрекет.

Ойынның көптеген түрлерінің арасында сюжеттік-рөлдік ойын баланың әлеуметтік дағдыларын дамытуда айрықша мәнге ие. Мұндай ойын барысында балалар күнделікті өмірде кездесетін әлеуметтік жағдайларды бейнелейді, түрлі мамандық иелерінің әрекеттерімен танысады, отбасылық және қоғамдық қарым-қатынастарды ойын арқылы көрсетеді. Бала дәрігер, сатушы, мұғалім, жүргізуші, құрылысшы немесе отбасы мүшесінің рөлін қабылдап, сол рөлге сәйкес әрекет жасауға тырысады. Ойынның барысында ол басқа балалармен сөйлеседі, рөлдерді бөліседі, ортақ шешім қабылдайды және ойын ережелерін сақтауға үйренеді.

Мысалы, «Дүкен» ойынында бала сатып алушы ретінде өзіне қажетті затты сұрап, сатушымен әдепті қарым-қатынас орнатады. «Аурухана» ойынында дәрігер рөлін қабылдаған бала науқастың жағдайын сұрауға, оған көмектесуге және қамқорлық танытуға талпынады. «Құрылысшылар» ойынында балалар ортақ нысан салу үшін міндеттерді бөлісіп, бір-бірінің ұсыныстарын ескереді. Осындай әрекеттер арқылы бала әлеуметтік қарым-қатынастың қарапайым үлгілерін тәжірибе жүзінде меңгереді.

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастырудың мақсаты тәрбиеленушілерді оң әлеуметтендірумен, әлеуметтік-мәдени нормаларға, отбасы дәстүрлеріне және рухани-адамгершілік құндылықтарға баулумен байланыстырылады [1]. Ал мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасында әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды балалардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, күнделікті ойын түрінде және қоршаған ортамен таныстыру әрекеті арқылы дамыту көзделген [2]. Бұл талаптар ойын әрекетінің баланың әлеуметтік дамуы үшін маңызды педагогикалық мүмкіндік екенін көрсетеді.

Осы тұрғыдан алғанда, тәрбиешінің міндеті – балаларға ойыншықтар ұсынып, олардың бос уақытын ұйымдастырумен шектелмейді. Ол балалардың ойынға қызығушылығын оятып, өзара қарым-қатынас жасауына жағдай туғызуы, ойын мазмұнын байытуы және әр баланың әлеуметтік әрекетке қатысуына қолдау көрсетуі қажет.

Мақаланың мақсаты – сюжеттік-рөлдік ойындар арқылы мектепке дейінгі жастағы балалардың әлеуметтік дағдыларын қалыптастырудың теориялық негіздерін ашу және тәрбиеші тәжірибесінде қолдануға болатын тиімді әдістемелік жолдарды ұсыну.

1. Сюжеттік-рөлдік ойынның педагогикалық мәні және баланың дамуындағы орны

Сюжеттік-рөлдік ойын – балалардың қоршаған өмірден алған әсерлері мен түсініктерін шығармашылық тұрғыда бейнелеуіне негізделген ойын әрекеті. Оның негізгі мазмұнын адамдардың күнделікті өмірі, қоғамдық қатынастары, отбасылық міндеттері, кәсіби қызметі және әлеуметтік ортадағы мінез-құлық үлгілері құрайды.

Ойынның бұл түрінде балалар белгілі бір сюжетті таңдап, кейіпкерлердің рөлдерін бөліседі және сол рөлдерге сәйкес әрекеттер орындайды. Мысалы, «Балабақша» ойынында тәрбиеші, бала, аспаз және дәрігер рөлдері болуы мүмкін. Әрбір қатысушы өз рөлінің мазмұнына сәйкес әрекет етеді. Ойын барысында балалар бір-бірімен сөйлесіп, ортақ оқиға желісін дамытады.

Сюжеттік-рөлдік ойынның басты ерекшелігі – балалардың шығармашылық бастамасына негізделуі. Педагог ойынның тақырыбын ұсынуы мүмкін, алайда оның барлық мазмұнын алдын ала белгілеп, балаларға дайын әрекеттерді орындату ойынның дербестігін төмендетеді. Сондықтан тәрбиеші балаларға қажетті жағдай жасап, ойынның дамуына мүмкіндік беруі керек.

Ойынның теориялық негіздерін түсіндіруде Л.С. Выготскийдің мәдени-тарихи тұжырымдамасы маңызды орын алады. Ғалым баланың психикалық дамуы әлеуметтік

ортамен және адамдар арасындағы өзара әрекетпен тығыз байланысты екенін көрсеткен. Оның ойын туралы көзқарастарында қиялдағы жағдай жасау мен сол жағдайға сәйкес әрекет ету баланың мінез-құлқын реттеуіне мүмкіндік беретіні түсіндіріледі [3].

Мысалы, бала ойын барысында жүргізуші рөлін қабылдағанда, көлікті жай ғана қозғалтып қоймай, жүргізушіге тән әрекеттерді бейнелейді: жолаушыларды отырғызады, жол жүру ережелерін сақтауға тырысады, бағытты анықтайды. Бұл әрекеттер баланың белгілі бір рөлге сәйкес мінез-құлық үлгісін қабылдауына көмектеседі.

Д.Б. Эльконинның «Балалар ойынының психологиясы» атты еңбегінде сюжеттік-рөлдік ойын мектепке дейінгі жастағы жетекші әрекет ретінде қарастырылып, оның мазмұны адамдар арасындағы қоғамдық қатынастармен байланыстырылған [4]. Ғалымның тұжырымдары бойынша, бала ойын кезінде ересектердің әрекеттерін қайталап қана қоймай, олардың арасындағы қарым-қатынасты да бейнелеуге талпынады.

Осыған байланысты сюжеттік-рөлдік ойынның педагогикалық маңызын бірнеше қырынан қарастыруға болады.

Біріншіден, ойын баланың әлеуметтік тәжірибесін кеңейтеді. Ол әртүрлі мамандықтармен, қоғамдық орындардағы мінез-құлық ережелерімен, отбасы мүшелерінің міндеттерімен және адамдар арасындағы өзара көмек түрлерімен танысады.

Екіншіден, ойын қарым-қатынас жасау қажеттілігін арттырады. Сюжетті жалғастыру үшін бала басқа ойыншылармен сөйлесуге, сұрақ қоюға, жауап беруге және өз ойын түсіндіруге мәжбүр болады.

Үшіншіден, ойын баланың өзін-өзі реттеуіне мүмкіндік береді. Бала рөлге сәйкес әрекет ету үшін белгілі бір ережелерді сақтайды, кезек күтеді және өз қалауын басқа қатысушылардың қажеттіліктерімен үйлестіруге үйренеді.

Төртіншіден, ойын қиял мен шығармашылық ойлауды дамытады. Балалар қарапайым заттарды басқа мақсатта пайдаланып, жаңа ойын жағдайларын ойлап табады. Мысалы, текше телефонға, қағаз билетке, ал орындық автобус орнына айналуы мүмкін.

Бесіншіден, ойын балалардың өзара түсінісуіне және жағымды қарым-қатынас орнатуына жағдай жасайды. Бірлескен әрекет барысында олар көмектесу, қолдау көрсету, келісу және ортақ нәтижеге жету тәжірибесін жинақтайды.

Демек, сюжеттік-рөлдік ойын баланың әлеуметтік ортаны танып, адамдар арасындағы қатынастарды түсінуіне және әлеуметтік мінез-құлықтың бастапқы үлгілерін меңгеруіне мүмкіндік беретін маңызды педагогикалық әрекет болып табылады.

2. Мектепке дейінгі жастағы балалардың әлеуметтік дағдыларының мазмұны

Әлеуметтік дағдылар – баланың басқа адамдармен қарым-қатынас орнатуына, ортақ әрекетке қатысуына, өз мінез-құлқын реттеуіне және әлеуметтік ортада өзін дұрыс ұстауына мүмкіндік беретін қабілеттер жиынтығы. Бұл дағдылар бір күнде қалыптаспайды. Олар баланың күнделікті тәжірибесі, ересектердің үлгісі, құрдастарымен қарым-қатынасы және педагогикалық қолдау арқылы біртіндеп дамиды.

Сюжеттік-рөлдік ойын барысында қалыптасатын әлеуметтік дағдыларды бірнеше негізгі бағытқа бөлуге болады.

Қарым-қатынас жасау дағдылары. Бала өз ойын сөзбен жеткізуге, әңгімелесушіні тыңдауға, сұрақ қоюға және жауап беруге үйренеді. Мысалы, «Дүкен» ойынында сатып алушы қажетті тауарын сұрайды, ал сатушы оған жауап береді. Мұндай қарым-қатынас баланың диалог құруына және сөйлеу мәдениетін меңгеруіне ықпал етеді.

Ынтымақтастық дағдылары. Бірлескен ойын барысында балалар ортақ мақсатқа жету үшін міндеттерді бөліседі. Олар бір-бірінің ұсыныстарын тыңдап, ортақ әрекетті ұйымдастырады. Мысалы, «Құрылысшылар» ойынында бір бала құрылыс материалдарын жинаса, екіншісі ғимараттың жобасын ұсынады, үшіншісі құрылысты жүзеге асырады.

Өзара көмек және жанашырлық. Бала басқа адамның қажеттілігін байқауға, оның жағдайын түсінуге және қолдау көрсетуге үйренеді. «Аурухана» ойынында дәрігер мен мейіргердің рөлдерін орындау кезінде балалар қамқорлық таныту әрекеттерін бейнелейді.

Өзін-өзі реттеу. Баланың өз эмоциясын басқаруы, кезек күтуі, ойын ережелерін сақтауы және өз әрекетін бақылауы әлеуметтік қарым-қатынаста маңызды. Мысалы, өзі қалаған рөлді басқа бала алған жағдайда, тәрбиеші оның көңіл күйін түсініп, балама рөл ұсыну арқылы жағдайды реттеуге көмектеседі.

Жауапкершілік және дербестік. Бала өзіне берілген рөлді орындауға, ойынға қажетті заттарды дайындауға және әрекетті соңына дейін жеткізуге үйренеді. Бұл ортақ іске жауапкершілікпен қарауға ықпал етеді.

Қақтығыстарды шешу дағдылары. Ойын барысында балалар арасында рөлдерді бөлуге, ойыншықтарды пайдалануға немесе сюжетті өзгертуге байланысты келіспеушіліктер туындауы мүмкін. Осындай жағдайларда бала өз пікірін жеткізуге, басқаларды тыңдауға және ортақ шешім табуға үйренеді.

Әлеуметтік дағдыларды дамытуда баланың жеке ерекшеліктерін ескеру қажет. Бір бала құрдастарымен тез тіл табысса, екінші балаға қарым-қатынасқа түсу үшін көбірек уақыт қажет болуы мүмкін. Кейбір балалар өз ойын сөзбен жеткізуде қиналуы ықтимал. Сондықтан тәрбиеші барлық баладан бірдей белсенділік күтпей, олардың даму қарқынына сәйкес қолдау көрсеткені дұрыс.

3. Сюжеттік-рөлдік ойындардың әлеуметтік дамуға ықпалы: ғылыми зерттеулер

Сюжеттік-рөлдік ойынның әлеуметтік даму мүмкіндіктері психология мен мектепке дейінгі педагогика саласындағы зерттеулерде қарастырылған. Бұл бағыттағы еңбектер ойын мен әлеуметтік құзыреттіліктің өзара байланысын түсіндіруге мүмкіндік береді.

Л.С. Выготскийдің мәдени-тарихи теориясы бойынша, бала әлеуметтік тәжірибені басқа адамдармен бірлескен әрекет арқылы меңгереді. Ойын барысында бала күнделікті өмірде көрген қарым-қатынастарды шартты түрде қайта құрып, рөлдерге сәйкес әрекет етеді [3]. Бұл үдеріс оның әлеуметтік жағдайларды түсінуіне және өз мінез-құлқын белгілі бір ережелерге сәйкес реттеуіне жағдай жасайды.

Д.Б. Эльконин ойынның әлеуметтік мазмұнына ерекше назар аударып, рөлдік әрекеттің негізінде адамдар арасындағы қатынастар жатқанын атап көрсетеді [4]. Осы тұрғыдан алғанда, ойын баланың әлеуметтік әлемді тануының ерекше формасы болып саналады.

Бұл тұжырымдар қазіргі ғылыми зерттеулерде де қарастырылуда. 2024 жылы *Educational Psychology Review* журналында жарияланған Mireille Smits-van der Nat және әріптестерінің «The Value of Pretend Play for Social Competence in Early Childhood: A Meta-analysis» атты метаталдауында 3–8 жастағы балаларға қатысты 34 эмпирикалық зерттеудің нәтижелері біріктірілген. Зерттеу жалпы саны 2952 баланы қамтыған. Нәтижелер қиялға негізделген ойын мен әлеуметтік құзыреттілік арасында оң байланыс бар екенін көрсеткен. Сонымен қатар ойынның сапасын бағалаған зерттеулерде әлеуметтік құзыреттілікпен байланыс ойынға жұмсалған уақытты ғана есептеген зерттеулерге қарағанда жоғары болған [5].

Бұл нәтиже тәрбиеші үшін маңызды әдістемелік қорытынды жасайды: баланың қанша уақыт ойнағанын есептеумен шектелмей, ойын барысында қандай әрекеттер орындайтынын, рөлдерді қалай қабылдайтынын, басқа балалармен қалай келісетінін және ортақ сюжетті дамытуға қаншалықты қатысатынын бақылау қажет.

Алайда аталған метаталдаудың авторлары зерттеулердің басым бөлігі корреляциялық сипатта болғандықтан, ойын әлеуметтік дағдылардың дамуына тікелей себеп болады деп нақты қорытынды жасауға болмайтынын ескертеді. Яғни әлеуметтік дағдылары жақсы дамыған балалардың сапалы бірлескен ойынға көбірек қатысуы да мүмкін. Сондықтан сюжеттік-рөлдік ойынның тиімділігін оның мазмұны, педагогикалық ұйымдастырылуы және балалардың өзара әрекеті тұрғысынан қарастырған жөн.

Бұл ғылыми мәліметтер ойын әрекетінің педагогикалық мүмкіндіктерін жоққа шығармайды. Керісінше, тәрбиешінің ойынға мақсатты түрде жағдай жасауы, балалардың бастамасын қолдауы және өзара әрекетке мүмкіндік беруі маңызды екенін көрсетеді.

4. Сюжеттік-рөлдік ойындарды ұйымдастырудағы тәрбиешінің рөлі

Мектепке дейінгі ұйымдағы сюжеттік-рөлдік ойындарды тиімді ұйымдастыру балалардың жас ерекшеліктерін, қызығушылықтарын, жеке даму деңгейін және әлеуметтік тәжірибесін ескеруді талап етеді. Бұл үдерісте тәрбиешінің рөлі ерекше. Ол балалардың ойын әрекетіне қажетті жағдай жасайтын, олардың қызығушылығын қолдайтын, өзара қарым-қатынасын реттеуге көмектесетін және әлеуметтік тәжірибесін байытуға бағыт беретін педагог болып табылады. Тәрбиешінің негізгі міндеті – ойынның барлық мазмұнын өзі белгілеп, балалардың әрбір әрекетін басқару емес, олардың дербес бастамасын дамытуға мүмкіндік беретін педагогикалық ортаны қалыптастыру.

Сюжеттік-рөлдік ойын барысында бала ересектердің қоғамдық өмірін, адамдар арасындағы қарым-қатынасты, әлеуметтік міндеттер мен мінез-құлық үлгілерін танып біледі. Сондықтан тәрбиеші ойынның мазмұнына ғана емес, оның әлеуметтік-педагогикалық мүмкіндіктеріне де назар аударуы қажет. Ойын кезінде балалардың бір-бірімен тіл табысуы, ортақ мақсат қоюы, рөлдерді келісіп бөлуі, өз міндеттерін орындауы және туындаған келіспеушіліктерді шешуі – әлеуметтік дағдылардың қалыптасуына ықпал ететін маңызды әрекеттер.

Тәрбиешінің жұмысы өзара байланысты бірнеше бағытта жүзеге асырылады.

Біріншіден, балалардың ойынға қызығушылығын ояту және танымдық тәжірибесін кеңейту.

Ойынның мазмұнды әрі қызықты болуы балалардың қоршаған орта туралы түсініктеріне байланысты. Егер бала белгілі бір мамандық, қоғамдық орын немесе тұрмыстық жағдай туралы жеткілікті ақпаратқа ие болса, оны ойын барысында еркін бейнелей алады. Сондықтан тәрбиеші балалардың күнделікті өмірде көрген, байқаған және бастан өткерген оқиғаларын ойын тақырыбына айналдыруға көмектесуі керек.

Мысалы, «Дүкен» ойынын ұйымдастыру алдында балалармен сауда жасау, тауар таңдау, сатушымен сөйлесу, ақшаны төлеу және сатып алынған заттарды жинау туралы әңгіме өткізуге болады. «Аурухана» ойынына дайындық кезінде дәрігердің қызметі, науқасты қабылдау тәртібі, медициналық құралдардың қызметі туралы түсінік беріледі. Ал «Құрылысшылар» ойынына дейін ғимараттардың қалай салынатынын, құрылысшылардың қандай міндеттер атқаратынын талқылау пайдалы.

Тәрбиеші әңгімелесу, бақылау, суреттерді қарастыру, көркем әдебиет оқу, қысқа бейнематериалдарды пайдалану және экскурсия ұйымдастыру арқылы балалардың ойынға қажетті білім қорын толықтыра алады. Мұндай дайындық ойынның мазмұнын байытып қана қоймай, балалардың сөздік қорын, қоршаған ортаға қызығушылығын және әлеуметтік түсініктерін дамытады.

Екіншіден, ойынның дамуына ықпал ету және сюжетті байыту.

Сюжеттік-рөлдік ойынның ерекшелігі – оның алдын ала белгіленген бір ғана сценариймен шектелмеуінде. Балалар ойын барысында жаңа оқиғалар ойлап тауып, кейіпкерлердің әрекеттерін өзгертіп, түрлі жағдаяттарды өздері құрастыра алады. Тәрбиеші осы шығармашылық үдерісті қолдап, ойынның мазмұнын кеңейтуге ықпал етуі қажет.

Мысалы, «Аурухана» ойыны кезінде тәрбиеші балаларға науқасты жедел жәрдеммен жеткізу, дәрігердің қабылдауына жазылу, зертханаға талдау тапсыру немесе дәріханадан қажетті дәріні алу сияқты қосымша жағдаяттарды ұсына алады. «Отбасы» ойынында қонақ күту, мерекеге дайындалу, үй шаруасын бірлесіп атқару немесе отбасылық саяхат ұйымдастыру сияқты оқиғаларды енгізуге болады.

Дегенмен тәрбиешінің ұсыныстары балалардың бастамасын шектемеуі тиіс. Егер педагог ойынның барлық кезеңін өзі белгілеп, балаларға нақты не істеу керектігін үнемі айтып отырса, ойынның дербес және шығармашылық сипаты төмендейді. Сондықтан тәрбиеші дайын шешім ұсынудың орнына, балаларды ойландыруға бағытталған сұрақтарды қолданғаны дұрыс: «Оқиға әрі қарай қалай жалғасуы мүмкін?», «Бұл жағдайда кейіпкерлер не

істейді?», «Ойынға тағы қандай рөл қосуға болады?». Осындай сұрақтар баланың қиялын, бастамашылдығын және шешім қабылдау қабілетін дамытады.

Үшіншіден, балалардың өзара қарым-қатынасын және коммуникативтік дағдыларын қолдау.

Сюжеттік-рөлдік ойындар балалардың бір-бірімен сөйлесуіне, пікір алмасуына және өз ойын жеткізуіне табиғи мүмкіндік береді. Ойын барысында бала серіктесіне өтініш білдіреді, сұрақ қояды, жауап береді, ұсыныс жасайды, келіседі немесе өз көзқарасын түсіндіреді. Мұндай әрекеттер қарым-қатынас мәдениетінің қалыптасуына негіз болады.

Тәрбиеші балалардың өзара сөйлесуіне жеткілікті уақыт беріп, олардың пікірін құрметтеуге үйретуі керек. Мысалы, «Дүкен» ойынында сатушы мен сатып алушының сыпайы сөйлесуіне, «Мейрамхана» ойынында даяшының тапсырысты тыңдауына, ал «Саяхат» ойынында балалардың ортақ бағытты талқылауына назар аударылады.

Егер балалар бір-бірінің сөзін бөлсе немесе ойын барысында серіктесінің пікірін ескермесе, тәрбиеші олардың назарын өзара тыңдаудың маңыздылығына аударуы мүмкін. «Досыңның ұсынысын тыңдап көрейік», «Сен өз ойыңды айттың, енді басқа балалардың пікірін де естиік», «Бір-бірімізге қалай көмектесе аламыз?» деген сұрақтар балалардың диалог құру және өзара құрмет көрсету дағдыларын жетілдіреді.

Төртіншіден, балаларды ынтымақтастыққа және ортақ әрекетке бағыттау.

Бірлескен ойын балалардан өзара келісуді, міндеттерді бөлуді және ортақ мақсатқа жету үшін әрекет етуді талап етеді. Әсіресе бірнеше баланың қатысуымен ұйымдастырылатын ойындарда ынтымақтастық дағдысының маңызы артады.

Мысалы, «Құрылысшылар» ойынында балалардың бірі құрылыс жобасын ұсынса, екіншісі құрылыс материалдарын дайындайды, үшіншісі ғимаратты құрастырады, ал тағы бір бала дайын нысанды безендірумен айналысуы мүмкін. Мұнда әр баланың әрекеті ортақ нәтижеге бағытталады. Егер балалар бір-бірінің міндетін түсініп, өзара көмектессе, ойынның мазмұны да, әлеуметтік тәрбиелік мәні де артады.

Тәрбиеші балаларға ортақ мақсат қоюды, әр қатысушының пікірін ескеруді және бірлескен шешім қабылдауды үйретеді. Сонымен қатар бір баланың барлық міндетті өз мойнына алуына немесе басқа балалардың әрекетін үнемі басқаруына жол бермей, әр қатысушының белсенділігін қолдауы қажет. Бұл балалардың өзара тең қарым-қатынас орнатуына және топпен жұмыс істеу қабілетінің дамуына жағдай жасайды.

Бесіншіден, ойын ережелерін сақтауға және әлеуметтік нормаларды меңгеруге көмектесу.

Әр сюжеттік-рөлдік ойын белгілі бір әлеуметтік ортаға тән мінез-құлық нормаларын бейнелейді. Мысалы, дүкенде кезек күту, қоғамдық көлікте жолаушыларға құрмет көрсету, ауруханада тыныштық сақтау, қонаққа барғанда сыпайы сөйлеу сияқты әрекеттер балалардың әлеуметтік тәртіп туралы түсінігін қалыптастырады.

Тәрбиеші бұл ережелерді жай ғана талап ретінде түсіндірмей, олардың қажеттілігін ойын жағдайында көрсетуі керек. Мысалы, «Дүкен» ойынында барлық бала бір уақытта сатушыға жүгінсе, тәрбиеші кезекпен қызмет көрсетудің не үшін қажет екенін талқылай алады. «Қоғамдық көлік» ойынында жолаушылардың бір-біріне орын беруі, сыпайы сөйлесуі және қауіпсіздік ережелерін сақтауы бейнеленеді.

Маңыздысы – балалар ережелерді тек тәрбиешінің бақылауымен емес, өздерінің түсінігі мен ішкі қажеттілігі негізінде орындауға үйренуі. Бұл олардың жауапкершілігін, өзін-өзі бақылауын және қоғамдық ортада дұрыс әрекет ету дағдыларын қалыптастырады.

Алтыншыдан, балалардың эмоциялық дамуын және өз сезімдерін басқару қабілетін қолдау.

Ойын барысында балалар қуану, ренжу, таңдану, қобалжу, көңілі қалу сияқты түрлі эмоцияларды бастан кешіреді. Кейде бала өзі қалаған рөлге ие бола алмайды, кейде ойыншығы басқа балаға қажет болады немесе серіктесі оның ұсынысын қабылдамайды. Осындай жағдайлар баланың эмоциялық тұрақтылығын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Тәрбиеші баланың сезімін жоққа шығармай, оны түсінуге және дұрыс жеткізуге көмектесуі керек. Мысалы, «Сен бұл рөлді ойнағың келгенін түсінемін», «Қазір көңілің түсіп тұрған сияқты», «Өз қалауыңды досыңа қалай түсіндіруге болады?» деген сөздер баланың эмоциялық жағдайын түсінуіне ықпал етеді.

Сонымен қатар балаларға өз сезімдерін сөзбен жеткізу, ашуланған кезде сабыр сақтау, басқа адамның көңіл күйін байқау және қажет жағдайда кешірім сұрау үлгілерін көрсету маңызды. Бұл әрекеттер эмпатия, өзін-өзі реттеу және өзара түсіністік дағдыларын дамытады.

Жетіншіден, балалар арасындағы келіспеушіліктерді шешуге педагогикалық қолдау көрсету.

Сюжеттік-рөлдік ойын кезінде келіспеушіліктердің туындауы – қалыпты құбылыс. Балалар бір рөлді қатар қалауы, ойыншықты бөлісе алмауы немесе оқиғаның қалай жалғасатыны жөнінде әртүрлі пікірде болуы мүмкін. Мұндай жағдайда тәрбиеші мәселені бірден өзі шешіп беруге асықпауы керек. Алдымен балаларға өз пікірлерін айтуға және бір-бірін тыңдауға мүмкіндік берген жөн.

Мысалы, екі бала да дәрігер болғысы келсе, тәрбиеші «Дәрігердің қандай міндеттері бар?», «Ойынға тағы қандай медициналық рөлдерді қосуға болады?», «Рөлдерді кезектесіп орындауға қалай қарайсыңдар?» деген сұрақтар қоя алады. Осылайша балалар мәселені өздері шешудің жолдарын іздейді.

Тәрбиешінің міндеті – балалардың бір-бірін кінәлауына немесе күш қолдануына жол бермеу, қауіпсіз қарым-қатынас шегін сақтау және өзара келісімге келуіне көмектесу. Мұндай тәжірибе баланың болашақта әлеуметтік ортада туындайтын мәселелерді бейбіт жолмен шешу қабілетін қалыптастырады.

Сегізіншіден, әр баланың жеке ерекшелігін ескеріп, ойынға қатысуына қолайлы жағдай жасау.

Балалардың барлығы бірдей ойынға белсенді қатыса бермейді. Кейбір балалар бастамашыл болып, ойын сюжетін өздері ұсынса, енді біреулері алдымен бақылап, кейін ғана ойынға қосылады. Кейбір балалар өз ойын сөзбен жеткізуге қиналуы немесе жаңа ортада қысылуы мүмкін. Сондықтан тәрбиеші әр баланың темпераментін, тілдік мүмкіндіктерін, қызығушылығын және даму қарқынын ескеруі қажет.

Ойынға қатысуға қиналатын балаға бірден күрделі рөл берудің орнына, шағын әрі түсінікті міндеттер ұсынуға болады. Мысалы, «Дүкен» ойынында тауарларды орналастырушы, сатып алушыға себет беруші немесе тауарларды жинақтаушы рөлін орындауына мүмкіндік жасалады. Кейін баланың сенімділігі артқан сайын рөлдің мазмұнын күрделендіруге болады.

Сөйлеуінде қиындықтары бар балаларға көрнекі құралдар, суретті карточкалар, қысқа сөйлем үлгілері және ым-ишара арқылы қарым-қатынас жасау мүмкіндіктері ұсынылады. Ал ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың ойынға қатысуы үшін қажетті бейімдеу жұмыстары жүргізіледі. Негізгі мақсат – әр баланың өзін топтың маңызды мүшесі ретінде сезінуіне жағдай жасау.

Тоғызыншыдан, ойынға қажетті дамытушы заттық-кеңістіктік ортаны ұйымдастыру.

Сюжеттік-рөлдік ойынның сапасы балаларға ұсынылған ойын материалдарының қолжетімділігі мен мазмұнына да байланысты. Тәрбиеші ойын бұрыштарын балалардың жас ерекшеліктеріне, қызығушылықтарына және ойын тақырыптарына сәйкес ұйымдастыруы қажет. Ойынға арналған заттар балалардың өздігінен таңдауына, қолдануына және жинауына ыңғайлы болуы керек.

Мысалы, «Ауруханa» ойыны үшін дәрігер сөмкесі, ойыншық стетоскоп, дәке, таңғыш, қуыршақтар мен медициналық құжаттардың үлгілерін пайдалануға болады. «Дүкен» ойынына ойыншық ақша, себеттер, таразы, тауарлардың муляждары, баға белгілері қажет. «Отбасы» ойынына қуыршақтар, ыдыс-аяқтар, жиһаздар және тұрмыстық заттардың ойын үлгілері ұсынылады.

Сонымен бірге ойын материалдары тек дайын ойыншықтармен шектелмеуі керек. Қарапайым қораптар, маталар, құрылыс бөлшектері, қағаз және табиғи материалдар балалардың шығармашылық қиялын дамытуға мүмкіндік береді. Мысалы, қарапайым орындықты балалар автобус орны ретінде, ал үлкен қорапты дүкен сөресі немесе көлік ретінде қолдана алады. Бұл баланың заттарды шартты түрде пайдалану және жаңа ойын жағдайларын құрастыру қабілетін жетілдіреді.

Онынышдан, ойын барысын бақылау және балалардың әлеуметтік дамуындағы өзгерістерді анықтау.

Тәрбиеші балалардың ойын әрекетін жүйелі бақылау арқылы олардың әлеуметтік дағдыларының қалыптасу деңгейін байқай алады. Бақылау кезінде баланың ойынға өз еркімен қатысуы, басқа балалармен байланыс орнатуы, рөлдерді келісуі, ортақ ережелерді сақтауы, көмек ұсынуы және келіспеушіліктерді шешуі назарға алынады.

Мысалы, бұрын ойыншықты бөлісе алмайтын баланың кейін оны басқа балаға өз еркімен ұсынуы немесе ойынға қатыспайтын баланың біртіндеп ортақ әрекетке қосылуы – әлеуметтік дамудағы оң өзгерістердің белгісі. Тәрбиеші мұндай жетістіктерді байқап, баланың әрекетін қолдап, одан әрі дамытуға жағдай жасауы қажет.

Бақылау нәтижелері балаларды бір-бірімен салыстыру немесе оларды бағалау үшін емес, әр баланың жеке даму динамикасын анықтау үшін пайдаланылуы тиіс. Осы мәліметтерге сүйене отырып, тәрбиеші келесі ойын тақырыптарын, педагогикалық қолдау тәсілдерін және жеке жұмыс бағыттарын жоспарлай алады.

Он біріншіден, ойыннан кейінгі рефлексияны ұйымдастыру.

Ойын аяқталған соң балалармен қысқаша әңгімелесу олардың өз әрекетін түсінуіне, алған тәжірибесін бағалауына және басқа балалардың пікірін тыңдауына мүмкіндік береді. Рефлексия барысында тәрбиеші ойынның нәтижесін ғана емес, балалар арасындағы қарым-қатынасты да талқылауы керек.

Мысалы, «Бүгін қандай рөл атқардың?», «Ойын кезінде кімге көмектестің?», «Қандай мәселені бірге шештіңдер?», «Достарыңның қандай әрекеті саған ұнады?», «Келесі жолы ойынды қалай жалғастыруға болады?» деген сұрақтар қоюға болады. Мұндай әңгіме баланың өз сезімін сөзбен жеткізуіне, өзгенің әрекетін түсінуіне және ойын тәжірибесін қорытындылауына көмектеседі.

Рефлексия ұзақ әрі міндетті есеп беру түрінде өтпеуі керек. Ол балалардың жас ерекшелігіне сай, еркін әңгіме, сурет салу немесе ойынның келесі кезеңін бірге жоспарлау түрінде ұйымдастырылуы мүмкін.

Он екіншіден, ата-аналармен ынтымақтастық орнату.

Баланың әлеуметтік дағдылары тек балабақшада ғана емес, отбасында да қалыптасады. Сондықтан тәрбиеші ата-аналарға сюжеттік-рөлдік ойындардың тәрбиелік маңызын түсіндіріп, үй жағдайында баламен бірлескен ойын ұйымдастыруға кеңес бере алады.

Мысалы, ата-аналар баламен бірге «Отбасы», «Дүкен», «Саяхат», «Қонақ күту» ойындарын ойнай алады. Күнделікті тұрмыстық әрекеттерге баланы қатыстыру, оның пікірін тыңдау, шағын міндеттерді өздігінен орындауына мүмкіндік беру де әлеуметтік тәжірибесін кеңейтеді. Ата-аналармен әңгімелесу барысында баланың үйдегі қарым-қатынас ерекшеліктері туралы ақпарат алмасу тәрбиешіге педагогикалық жұмысты тиімді жоспарлауға көмектеседі.

Қорыта айтқанда, сюжеттік-рөлдік ойындарды ұйымдастырудағы тәрбиешінің рөлі көпқырлы педагогикалық қызметті қамтиды. Ол балалардың қызығушылығын оятып, ойын мазмұнын байытады, өзара қарым-қатынасын қолдайды, әлеуметтік нормаларды меңгеруіне көмектеседі және әр баланың жеке ерекшелігін ескере отырып, дербес әрекет етуіне мүмкіндік береді. Тәрбиеші ойын барысында дайын шешімдерді ұсынушы емес, балалардың әлеуметтік тәжірибе жинақтауына жағдай жасайтын педагогикалық серіктес болуы тиіс. Осындай жүйелі жұмыс нәтижесінде балалардың қарым-қатынас мәдениеті, ынтымақтастық қабілеті,

жауапкершілігі, өзара көмек көрсетуі, эмоциялық тұрақтылығы және әлеуметтік ортаға бейімделу дағдылары біртіндеп қалыптасады.

5. Әлеуметтік дағдыларды дамытуға арналған сюжеттік-рөлдік ойындардың практикалық үлгілері

Сюжеттік-рөлдік ойындарды таңдағанда олардың балалардың жасына, қызығушылығына және күнделікті өмірлік тәжірибесіне сәйкес болуына назар аудару қажет. Әр ойынның мазмұнында әлеуметтік дағдыларды дамытуға мүмкіндік беретін нақты әрекеттер болғаны дұрыс.

5.1. «Отбасы» ойыны

Мақсаты: балалардың отбасы мүшелері арасындағы қарым-қатынас туралы түсінігін кеңейту, қамқорлық, өзара көмек және жауапкершілік дағдыларын қалыптастыру.

Ойын барысы: балалар ана, әке, бала, ата, әже рөлдерін таңдайды. Олар үй ішіндегі күнделікті әрекеттерді бейнелейді: дастарқан әзірлеу, қонақ күту, үй жинау, баланы күту, серуенге дайындалу.

Дамытылатын әлеуметтік дағдылар: өзара көмек, қамқорлық, міндеттерді бөлісу, сыпайы қарым-қатынас.

Тәрбиешінің қолдауы: балаларға отбасы мүшелерінің бір-біріне қалай көмектесетінін талқылауға мүмкіндік береді. Мысалы: «Үй жинауға кім көмектесе алады?», «Қонақ келгенде қандай сөздер айтамыз?», «Отбасы мүшелеріне қалай қамқорлық көрсетеміз?» деген сұрақтар қояды.

5.2. «Дүкен» ойыны

Мақсаты: балалардың қарым-қатынас жасау, сыпайы сөйлеу, кезек күту және өзара келісу дағдыларын дамыту.

Ойын барысы: балалар сатушы, сатып алушы және кассир рөлдерін бөліседі. Сатып алушы қажетті тауарды сұрайды, сатушы оны ұсынады, кассир шартты есеп айырысу әрекетін көрсетеді.

Дамытылатын әлеуметтік дағдылар: диалог құру, өтініш білдіру, алғыс айту, кезек сақтау, басқа адамның пікірін тыңдау.

Тәрбиешінің қолдауы: балалардың сыпайы сөздерді қолдануына назар аударады. Қарым-қатынаста «Сәлеметсіз бе?», «Маған көмектесіңізші», «Рақмет», «Сау болыңыз» сияқты сөздердің қолданылуын қолдайды.

5.3. «Аурухана» ойыны

Мақсаты: жанашырлық, қамқорлық, көмек көрсету және өзгенің жағдайына назар аудару дағдыларын дамыту.

Ойын барысы: балалар дәрігер, мейіргер, науқас және тіркеуші рөлдерін орындайды. Дәрігер науқастың жағдайын сұрайды, мейіргер қажетті құралдарды дайындайды, ал тіркеуші келушілерді қабылдайды.

Дамытылатын әлеуметтік дағдылар: өзгені тыңдау, көмек көрсету, қамқорлық таныту, әдепті сөйлесу.

Тәрбиешінің қолдауы: балаларға науқастың жағдайына көңіл бөлу, оған жылы сөз айту және көмек ұсыну әрекеттерін көрсетуге мүмкіндік береді. Ойынның мақсаты медициналық білім беру емес, әлеуметтік қарым-қатынасты дамыту екенін ескеру қажет.

6. Сюжеттік-рөлдік ойындарды ұйымдастырудың тиімді педагогикалық шарттары

Ойынның әлеуметтік дамуға ықпал етуі оны ұйымдастыру жағдайларына байланысты. Сондықтан тәрбиеші сюжеттік-рөлдік ойындарды өткізуде бірнеше маңызды педагогикалық шартты ескеруі қажет.

Балалардың өмірлік тәжірибесіне сүйену. Ойын тақырыптары балаларға таныс ортадан алынғаны дұрыс. Олар күнделікті көретін адамдардың әрекеттерін, қоғамдық орындарды және отбасылық қарым-қатынастарды ойынға енгізгенде, сюжетті өздігінен дамытуға көбірек мүмкіндік алады.

Ойынға жеткілікті уақыт бөлу. Сюжеттік-рөлдік ойынның мазмұны бірден қалыптаспайды. Балаларға рөлдерді таңдау, ойынға дайындалу, оқиға желісін құру және оны жалғастыру үшін уақыт қажет. Сондықтан ойынды жиі үзіп, қысқа мерзімде аяқтауға мәжбүрлеу оның мазмұндық дамуын шектеуі мүмкін.

Ойын материалдарының қолжетімді болуы. Ойыншықтар мен құралдар балалардың бойына, жасына және қауіпсіздік талаптарына сәйкес болуы керек. Материалдардың ашық сөрелерде орналасуы балалардың оларды өздігінен таңдауына мүмкіндік береді. Сонымен қатар ойынға арналған заттар тек дайын ойыншықтармен шектелмеуі керек. Қауіпсіз шартты материалдар мен құрастырмалы бөлшектер балалардың қиялын дамытуға көмектеседі.

Балалардың бастамасын қолдау. Тәрбиеші балалардың өздері ұсынған сюжетті, рөлді және ойын ережесін құрметтеуі қажет. Егер бала ойынға жаңа оқиға енгізсе, оны бірден түзетудің орнына, сол ұсыныстың ойын мазмұнын қалай байыта алатынын қарастырған жөн.

Барлық баланың қатысуына жағдай жасау. Ойын барысында белсенді балалармен қатар, тұйық немесе қарым-қатынасқа бірден түсе алмайтын балаларға да қолдау көрсетілуі керек. Оларға қарапайым рөлдер ұсынып, біртіндеп күрделі әрекеттерге тартуға болады.

Қауіпсіз және жағымды психологиялық орта қалыптастыру. Балалар ойын кезінде қателесуден, өз ойын айтудан немесе рөлді дұрыс орындамаудан қорықпауы керек. Тәрбиеші балаларды бір-бірімен салыстырмай, әрқайсысының әрекетін қолдағаны жөн.

7. Ойын барысында туындайтын келіспеушіліктерді шешу жолдары

Сюжеттік-рөлдік ойын барысында балалар арасында келіспеушіліктердің болуы – табиғи құбылыс. Бірнеше бала бір рөлді қалауы, ойыншықты бөлісе алмауы немесе сюжетті әртүрлі жалғастыруы мүмкін. Мұндай жағдайларды тек тәртіп бұзушылық ретінде қабылдауға болмайды. Олар баланың қарым-қатынас жасау және мәселені шешу дағдыларын тәжірибеде қолдануына мүмкіндік береді.

Тәрбиеші келіспеушілік туындағанда бірден шешімді өзі қабылдауға асықпағаны дұрыс. Алдымен балалардың пікірін тыңдап, мәселенің себебін анықтауы қажет.

Мысалы, екі бала да дәрігер болғысы келсе, тәрбиеші «Екеуің де дәрігер болғыларың келе ме? Бұл мәселені қалай шешуге болады?» деп сұрай алады. Балаларға кезекпен ойнау, біреуінің дәрігер, екіншісінің мейіргер болуы немесе ойын барысында рөлдерді ауыстыру сияқты нұсқалар ұсынылады.

Келіспеушілікті шешуде мынадай педагогикалық тәсілдерді қолдануға болады:

- балалардың әрқайсысын жеке тыңдау;
- олардың сезімін түсінуге көмектесу;
- мәселені айыптамай, нақты әрекет арқылы түсіндіру;
- бірнеше шешім нұсқасын ұсыну;
- балалардың өзара келісімге келуіне мүмкіндік беру;
- келісілген шешімнің орындалуын бақылау.

Мысалы, ойыншықты бөлісе алмаған жағдайда «Сен ойыншықты бермей тұрсың» деп кінәлаудың орнына, «Екеуің де осы ойыншықпен ойнағыларың келеді екен. Оны бірге пайдаланудың қандай жолын табамыз?» деген сұрақ қоюға болады.

Мұндай тәсілдер балалардың өз сезімін сөзбен жеткізуіне, басқа адамның пікірін тыңдауына және жанжалды күш қолданбай шешуіне көмектеседі.

8. Сюжеттік-рөлдік ойындар арқылы әлеуметтік дағдылардың қалыптасуын бақылау

Балалардың әлеуметтік дағдыларының дамуын бақылау тәрбиешіге әр баланың қарым-қатынас ерекшелігін анықтауға және келесі педагогикалық әрекеттерді жоспарлауға мүмкіндік береді. Бақылау ойынның табиғи жағдайында жүргізілгені дұрыс. Балаларды арнайы тексеру жағдайына түсірмей, олардың күнделікті әрекеттерін жүйелі түрде байқау маңызды.

Тәрбиеші төмендегі көрсеткіштерге назар аудара алады:

Қарым-қатынас жасау: бала ойынға қатысушылармен сөйлесе ме, өз ойын жеткізе ала ма, сұрақ қоя ма және басқаларды тыңдай ма?

Бірлескен әрекет: ортақ ойынға қатыса ма, рөлдерді бөлісуге араласа ма, басқа балалармен бірге әрекет ете ала ма?

Ережелерді сақтау: ойынның шарттарын қабылдай ма, кезек күте ме, өзіне берілген рөлді орындауға талпына ма?

Эмпатия және көмек: басқа баланың көңіл күйіне назар аудара ма, қиындық көрген ойыншыға көмектесуге тырыса ма?

Өзін-өзі реттеу: келіспеушілік туындағанда өз сезімін сөзбен жеткізе ала ма, ересектің көмегімен немесе өздігінен ортақ шешімге келе ме?

Дербестік: ойын тақырыбын ұсына ма, рөл таңдай ма, ойын сюжетін дамытуға қатыса ма?

Бақылау нәтижелерін тіркеу үшін тәрбиеші қысқаша педагогикалық жазбалар жүргізе алады. Мысалы:

Бақылау бағыты	**Байқалатын әрекет**
Қарым-қатынас	Өз ойын жеткізеді, сұрақ қояды
Ынтымақтастық	Ортақ әрекетке қатысады
Эмпатия	Құрдасына көмек ұсынады
Өзін-өзі реттеу	Кезек күтеді, келіспеушілікті сөзбен шешуге тырысады
Дербестік	Рөл мен ойын сюжетін өздігінен таңдайды

Бақылау нәтижелері балаларды бір-бірімен салыстыру немесе оларды «жақсы», «нашар» деп бағалау үшін қолданылмауы керек. Оның негізгі мақсаты – баланың жеке даму динамикасын байқау және оған қажетті педагогикалық қолдау көрсету.

Егер бала ойынға сирек қатысса, тәрбиеші оның қызығушылығын анықтап, қолайлы рөл ұсынуы мүмкін. Егер бала өз пікірін жеткізуде қиналса, қысқа диалогтер мен жұптық ойындар арқылы қолдау көрсетіледі. Ал егер бала үнемі басқа балалардың рөлін өзіне алуға тырысса, міндеттерді бөлісу және кезек күту дағдыларын дамытуға бағытталған ойын жағдаяттары ұйымдастырылады.

Осылайша бақылау ойынның табиғи мазмұнын бұзбай, баланың әлеуметтік дамуына қажетті педагогикалық шешімдерді қабылдауға көмектеседі.

9. Отбасымен бірлескен жұмыс арқылы ойын әрекетін байыту

Баланың әлеуметтік дағдылары тек балабақшада ғана емес, отбасындағы қарым-қатынас барысында да қалыптасады. Сондықтан тәрбиеші ата-аналармен ынтымақтастық орнатып, сюжеттік-рөлдік ойындардың тәрбиелік мүмкіндіктерін түсіндіруі қажет.

Ата-аналарға ойынның маңызы туралы ақпарат беру, үй жағдайында қарапайым рөлдік ойындарды ұйымдастыруға кеңес ұсыну және балалардың күнделікті тәжірибесін байыту маңызды.

Мысалы, ата-аналармен бірге «Отбасылық дүкен», «Қонақ күту», «Саяхатқа дайындық», «Үйдегі көмекшілер» сияқты ойындарды ұйымдастыруға болады. Мұндай ойындарда бала отбасы мүшелерімен бірлесіп әрекет етіп, өз міндетін орындауға және басқаларға көмектесуге үйренеді.

Тәрбиеші ата-аналарға мынадай ұсынымдар бере алады:

- баламен бірге рөлдік ойындарға қатысу;
- оның ойын бастамасын қолдау;
- ойын барысында баланың пікірін тыңдау;
- күнделікті өмірдегі әлеуметтік жағдайларды талқылау;
- баланы басқа балалармен салыстырмау;
- ойын кезінде өзара сыйластық пен әдепті сөйлеудің үлгісін көрсету;
- баланың өздігінен шешім қабылдауына мүмкіндік беру.

Отбасымен бірлескен жұмыстың мақсаты ата-аналарға қосымша міндет жүктеу емес, баланың әлеуметтік тәжірибесін күнделікті өмірде қолдаудың қарапайым жолдарын көрсету болып табылады.

Қорытынды

Сюжеттік-рөлдік ойындар – мектепке дейінгі жастағы балалардың әлеуметтік дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік беретін маңызды педагогикалық әрекет. Ойын барысында бала қоршаған ортадағы адамдардың қарым-қатынасын бейнелейді, әртүрлі әлеуметтік рөлдерді қабылдайды, өз ойын жеткізеді, өзгелерді тыңдайды, бірлескен әрекетке қатысады және ортақ ережелерді сақтауға үйренеді.

Ойынның әлеуметтік даму үшін құндылығы оның мазмұндық және қарым-қатынастық сипатында көрінеді. Балалар ойын арқылы тек белгілі бір әрекетті қайталап қоймай, адамдар арасындағы өзара көмектің, жауапкершіліктің, сыйластықтың және ынтымақтастықтың мағынасын түсінуге мүмкіндік алады.

Тәрбиешінің кәсіби міндеті – балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес ойын мазмұнын таңдау, дамытушы орта қалыптастыру, ойынға жеткілікті уақыт бөлу, балалардың бастамасын қолдау және әр баланың әлеуметтік әрекетке қатысуына жағдай жасау. Сонымен бірге ойын барысындағы келіспеушіліктерді педагогикалық мүмкіндік ретінде қарастырып, балаларды өз мәселелерін сөзбен шешуге бағыттау маңызды.

Сюжеттік-рөлдік ойындарды жүйелі ұйымдастыру үшін олардың мазмұны күнделікті тәрбиелеу-білім беру үдерісімен, отбасылық тәрбиемен және балалардың өмірлік тәжірибесімен сабақтасуы қажет. Ойынның нәтижелілігін бағалауда оның санына ғана емес, балалардың өзара әрекетінің сапасына, рөлдерді қабылдауына, бірлескен шешім табуына және әлеуметтік мінез-құлқының өзгеруіне назар аударған жөн.

Қорытындылай келе, сюжеттік-рөлдік ойын – баланың әлеуметтік ортаға бейімделуіне, қарым-қатынас мәдениетін меңгеруіне және тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуына жағдай жасайтын шығармашылық әрекет. Оны педагогикалық тұрғыдан сауатты ұйымдастырған тәрбиеші әр баланың өз мүмкіндігін көрсетуіне, құрдастарымен жағымды байланыс орнатуына және қоғамда өмір сүруге қажетті алғашқы әлеуметтік тәжірибені жинақтауына ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты». Әділет ақпараттық-құқықтық жүйесі. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031

2. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің міндетін атқарушының 2016 жылғы 12 тамыздағы №499 бұйрығы. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы» (өзгерістер мен толықтыруларымен). Әділет ақпараттық-құқықтық жүйесі. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1600014235

3. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – Москва: Просвещение, 1991.

4. Эльконин Д.Б. Психология игры. – Москва: Педагогика, 1978. – 304 с.

5. Smits-van der Nat, M., van der Wilt, F., Meeter, M., van der Veen, C. The Value of Pretend Play for Social Competence in Early Childhood: A Meta-analysis. // Educational Psychology Review. – 2024. – Vol. 36. – Article 46. https://doi.org/10.1007/s10648-024-09884-z

6. Jaggy, A.-K., et al. Social Pretend Play and Social Competence in Early Childhood: An Experimental Study. // Early Childhood Research Quarterly. – 2023. *(Жарияланымның толық библиографиялық деректерін журналдың ресми бетінен нақтылап рәсімдеу қажет.)*

7. Bodrova, E., Leong, D.J. Tools of the Mind: The Vygotskian Approach to Early Childhood Education. – 3rd ed. – New York: Pearson, 2015.

8. Lillard, A.S., Lerner, M.D., Hopkins, E.J., Dore, R.A., Smith, E.D., Palmquist, C.M. The Impact of Pretend Play on Children's Development: A Review of the Evidence. // Psychological Bulletin. – 2013. – Vol. 139(1). – P. 1–34. https://doi.org/10.1037/a0029321

Иманалиева Макпал Еркиновна
Тәрбиеші
ТОО «AS-AI 2020» «Үміт» бөбекжай балабақшасы
Алматы облысы, Іле ауданы, Байсерке ауылы

БӨБЕКЖАЙ ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ СЕНСОРЛЫҚ ДАМУЫН ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ АРҚЫЛЫ ЖЕТІЛДІРУ

Аңдатпа. Мақалада бөбекжай жасындағы балалардың сенсорлық дамуын ойын технологиялары арқылы жетілдірудің психологиялық-педагогикалық негіздері қарастырылады. Ерте жастағы баланың қоршаған ортаны сезім мүшелері арқылы танып-білуі, заттардың түсін, пішінін, көлемін, сипатын, дыбысын және кеңістіктегі орналасуын ажырату дағдыларының қалыптасуы сенсорлық дамудың негізгі бағыттары ретінде сипатталады. Ойын әрекетінің баланың қабылдау, зейін, есте сақтау, ойлау, сөйлеу және ұсақ моторика қабілеттерін дамытудағы маңызы ашылады. Сонымен қатар сенсорлық ойындарды ұйымдастырудың педагогикалық шарттары, дидактикалық және қимыл-қозғалыс ойындарының түрлері, табиғи және тұрмыстық материалдарды қолдану мүмкіндіктері, тәрбиешінің бағыттаушы рөлі мен балалардың жеке ерекшеліктерін ескеру жолдары ұсынылады. Мақалада сенсорлық дамуды бақылау мен бағалаудың практикалық тәсілдеріне де назар аударылған.

Түйін сөздер: сенсорлық даму, бөбекжай жасы, ерте балалық шақ, ойын технологиялары, сенсорлық тәрбие, дидактикалық ойын, қабылдау, түйсік, ұсақ моторика, заттық-дамытушы орта, тәрбиеші.

Кіріспе

Мектепке дейінгі кезең – баланың қоршаған әлемді танып-білуі, алғашқы өмірлік тәжірибені жинақтауы және негізгі психикалық үдерістерінің қалыптасуы қарқынды жүретін маңызды даму кезеңі. Әсіресе бөбекжай жасындағы балалар үшін қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстарды тікелей сезіну, оларды ұстап көру, бақылау, салыстыру, қозғалту және тәжірибе жасау арқылы тану ерекше мәнге ие. Бұл жаста бала әлемді ересектер сияқты дайын ұғымдар арқылы емес, ең алдымен сезім мүшелері арқылы қабылдайды. Ол заттың түсін көреді, пішінін қолымен сипап сезеді, көлемін салыстырады, дыбысын тыңдайды, иісін байқайды және әртүрлі әрекеттер арқылы оның қасиеттерін түсіне бастайды.

Баланың осындай танымдық әрекетінің негізінде сенсорлық даму үдерісі жатыр. Сенсорлық даму – адамның қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстардың қасиеттерін сезінуі, қабылдауы, ажыратуы және олар туралы алғашқы түсініктер қалыптастыруы. Бұл

үдеріс тек сезім мүшелерінің жұмысымен шектелмейді. Ол баланың зейініне, есте сақтауына, ойлауына, сөйлеуіне, қозғалыс үйлесімділігіне және әлеуметтік қарым-қатынасына тікелей ықпал етеді. Мысалы, бала түрлі түсті текшелерді сұрыптау барысында түстерді ажыратуды үйренумен қатар, салыстыру, топтастыру, таңдау және өз әрекетін жоспарлау дағдыларын дамытады.

Бөбекжай жасында сенсорлық тәжірибені жүйелі түрде ұйымдастырудың маңызы зор. Өйткені бұл кезеңде бала заттардың қасиеттерін кездейсоқ байқап қана қоймай, оларды белгілі бір белгілеріне қарай ажыратуға, ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтауға үйренуі қажет. Егер тәрбиеші баланың күнделікті әрекетіне сенсорлық мазмұны бар ойындарды мақсатты түрде енгізсе, оның қоршаған ортаны тану мүмкіндігі кеңейеді. Мұндай ойындар баланы мәжбүрлі оқытуға емес, қызығушылық арқылы әрекет етуге жетелейді.

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында танымдық және зияткерлік дағдыларды дамыту бағыттарының бірі ретінде сенсорлық эталондар туралы түсініктерді қалыптастыру қарастырылған. Стандартта балалардың қоршаған әлеммен өзара әрекеттесуіне қажетті қарапайым танымдық және зерттеушілік дағдыларын меңгертуге назар аударылады [1]. Бұл талаптар бөбекжай тобындағы педагогикалық жұмыстың мазмұнын анықтауда сенсорлық дамуды маңызды бағыттардың бірі ретінде қарастыру қажеттігін көрсетеді.

Осы тұрғыдан алғанда, ойын технологиялары – сенсорлық дамуды ұйымдастырудың жас ерекшелігіне сәйкес келетін тиімді педагогикалық құралы. Ойын кезінде бала белсенді әрекет етеді, заттарды зерттейді, түрлі қасиеттерді салыстырады және алған тәжірибесін қайталайды. Сондықтан бөбекжай тобындағы тәрбиешінің міндеті – сенсорлық дамуды жеке жаттығулармен ғана шектемей, оны баланың күнделікті ойын әрекетіне табиғи түрде кіріктіру.

1. Бөбекжай жасындағы балалардың сенсорлық дамуының психологиялық-педагогикалық негіздері

Сенсорлық даму – ерте балалық шақтағы танымдық дамудың іргелі құрамдас бөлігі. Бала қоршаған ортаны алдымен көру, есту, сипап сезу, иіс сезу, дәм сезу және қозғалыс арқылы қабылдайды. Осы сезімдердің нәтижесінде заттар мен құбылыстардың жеке қасиеттері туралы алғашқы ақпарат қалыптасады. Мысалы, бала допты көріп, оның домалақ екенін байқайды, қолымен ұстап, жұмсақ немесе қатты екенін сезеді, еденге тастағанда шыққан дыбысты тыңдайды. Бір затпен жасалған осындай әртүрлі әрекеттер баланың сол зат туралы түсінігін байытады.

Психология ғылымында сенсорлық даму баланың қоршаған ортаны тану қабілетімен тығыз байланыста қарастырылады. Жан Пиаженің танымдық даму теориясында өмірдің алғашқы екі жылы сенсомоторлық кезең ретінде сипатталады. Бұл кезеңде бала қоршаған ортаны сезімдік тәжірибе мен қозғалыс әрекеттері арқылы меңгереді. Ол заттарды ұстап көреді, қозғалтады, лақтырады, сілкілейді, бір-біріне соғады және әрекеттің нәтижесін бақылайды. Осы тәжірибелердің негізінде бала заттардың қасиеттері мен олардың арасындағы қарапайым себеп-салдарлық байланыстарды түсіне бастайды [2].

Пиаженің тұжырымдары бөбекжай жасындағы балаларға арналған сенсорлық ойындардың мазмұнын анықтауда маңызды. Мәселен, балаға әртүрлі көлемдегі ыдыстарды ұсынып, бірінен екіншісіне су құюға мүмкіндік беру оның тек қол қимылын жетілдірмейді. Бала ыдыстардың сыйымдылығын байқайды, судың қозғалысын бақылайды, бос және толы ұғымдарын тәжірибе арқылы меңгереді. Осылайша қарапайым ойын әрекеті бірнеше танымдық міндетті қатар шешеді.

Сенсорлық дамудың негізгі бағыттарына мыналар жатады:

Түстерді ажырату. Бала заттардың түсін байқап, бірдей түсті заттарды табуға, оларды топтастыруға және түсіне қарай таңдауға үйренеді. Алғашқы кезеңде екі қарама-қарсы немесе айқын ерекшеленетін түсті ұсыну тиімді. Кейін түстердің санын біртіндеп көбейтуге болады.

Пішіндерді тану. Балалар шеңбер, шаршы, үшбұрыш сияқты қарапайым геометриялық пішіндерді заттарды ұстап көру, айналдыру, сәйкестендіру және салыстыру арқылы меңгереді. Бұл жерде пішіннің атауын жаттатудан гөрі оның сыртқы белгілерін тәжірибе жүзінде таныту маңызды.

Көлем мен шаманы ажырату. Үлкен-кіші, ұзын-қысқа, биік-аласа, кең-тар сияқты қарапайым салыстырмалы белгілерді түсіну баланың заттарды салыстыру және реттеу қабілетін дамытады.

Заттардың сипатын сезіну. Жұмсақ-қатты, тегіс-бұдыр, жылы-салқын, құрғақ-дымқыл сияқты қасиеттерді сипап сезу арқылы тану баланың тактильдік тәжірибесін кеңейтеді. Мұндай жұмыс қауіпсіз, таза және жас ерекшелігіне сәйкес материалдар арқылы жүргізілуі керек.

Дыбыстарды ажырату. Қатты-ақырын, жоғары-төмен, ұзақ-қысқа дыбыстарды тыңдау және салыстыру есту қабылдауын дамытады. Балалар музыкалық аспаптардың, табиғат дыбыстарының және тұрмыстық заттардың үнін тыңдау арқылы дыбыстық тәжірибе жинақтайды.

Кеңістікті бағдарлау. Заттың үстінде, астында, ішінде, сыртында, жанында, алдында немесе артында орналасуын тәжірибе арқылы түсіну баланың кеңістіктік қабылдауын қалыптастырады.

Сенсорлық дамуды тек белгілі бір заттың түсін немесе пішінін атаумен шектеуге болмайды. Оның маңызды нәтижесі – баланың заттардың қасиеттерін өздігінен байқауы, салыстыруы, таңдау жасауы және алған білімін жаңа жағдайда қолдана алуы. Сондықтан тәрбиеші балаларға дайын жауап беруге асықпай, олардың бақылауына, тәжірибе жасауына және өз бетінше қорытынды шығаруына мүмкіндік беруі қажет.

Бөбекжай жасындағы балалардың даму қарқыны бірдей болмайды. Бір бала түстерді жылдам ажыратса, екінші бала заттардың көлемін салыстыруға көбірек қызығуы мүмкін. Кейбір балалар жаңа материалды бірден қабылдайды, ал басқаларына қайталау мен қосымша қолдау қажет болады. Осы ерекшеліктерді ескеру сенсорлық жұмыстың мазмұнын даралауға мүмкіндік береді.

2. Сенсорлық дамуды жетілдірудегі ойын технологияларының маңызы

Ойын – бөбекжай жасындағы баланың табиғи әрекеті. Ол арқылы бала қоршаған ортаны танып қана қоймай, өзінің мүмкіндіктерін байқайды, ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас орнатады. Ойын әрекетінде бала белгілі бір мақсатқа жету үшін заттарды пайдаланады, әрекеттерді қайталайды, шешім қабылдайды және нәтижесін бақылайды. Сондықтан ойын технологияларын сенсорлық дамудың мазмұнына енгізу баланың танымдық белсенділігін арттыруға жағдай жасайды.

Ойын арқылы оқыту жөніндегі зерттеулерде баланың дамуына ықпал ететін нәтижелі ойын тәжірибесінің бірнеше сипаты көрсетіледі. Zosh және әріптестері ойын арқылы оқытудың бес маңызды ерекшелігін атап өтеді: қуаныш пен жағымды эмоция, баланың өмірлік тәжірибесімен мағыналық байланыс, белсенді қатысу, әрекетті қайталап көру мүмкіндігі және әлеуметтік өзара әрекет [3]. Бұл сипаттар сенсорлық ойындарды ұйымдастыруда да маңызды. Бала ойынға қызығушылықпен қатысқанда, заттарды өздігінен зерттегенде және әрекет нәтижесін қайта тексеруге мүмкіндік алғанда тәжірибе мазмұнды болады.

Ойын технологияларының сенсорлық дамуға ықпалы бірнеше бағытта көрінеді.

Біріншіден, ойын баланың сезімдік тәжірибесін молайтады. Түрлі материалдарды ұстап көру, дыбыстарды тыңдау, түстерді салыстыру және заттарды көлеміне қарай орналастыру арқылы бала қоршаған ортаның қасиеттерін тікелей сезінеді.

Екіншіден, ойын қабылдау мен зейінді дамытады. Мысалы, «Өз түсіңді тап» ойынында бала ұсынылған түсті үлгіні есте сақтап, бөлмеден соған сәйкес затты іздейді. Бұл әрекет оның көру арқылы қабылдауын, назарын шоғырландыруын және есте сақтауын жаттықтырады.

Үшіншіден, ойын ұсақ моториканың дамуына ықпал етеді. Саусақпен ұстау, қысу, салу, алу, бұрау, іріктеу және орналастыру әрекеттері қолдың ұсақ бұлшықеттерін жаттықтырады.

Ұсақ мотериканың дамуы баланың заттық әрекетіне, өзін-өзі күту дағдыларына және кейінгі графикалық әрекеттеріне қажетті қозғалыс тәжірибесін қалыптастыруға көмектеседі.

Төртіншіден, ойын сөйлеуді дамытуға мүмкіндік береді. Тәрбиеші ойын барысында «үлкен», «кіші», «жұмсақ», «қатты», «тегіс», «дөңгелек», «қызыл», «сары» сияқты сөздерді табиғи жағдайда қолданады. Бала заттың қасиетін сөзбен атауға, қарапайым сұрақтарға жауап беруге және өз әрекетін түсіндіруге үйренеді.

Бесіншіден, ойын әлеуметтік дағдыларды қалыптастырады. Бір ойыншықты кезекпен пайдалану, ортақ тапсырманы орындау, заттарды бірге жинау және бір-бірінің әрекетін бақылау балалардың өзара қарым-қатынас тәжірибесін байытады.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы, ЮНИСЕФ және серіктес ұйымдар әзірлеген «Ерте жастағы баланың дамуына қамқорлық жасау» тұжырымдамасында баланың толыққанды дамуы үшін қауіпсіз орта, жауапты қарым-қатынас, ерте үйрену мүмкіндіктері және сезімтал күтімнің маңыздылығы көрсетілген [4]. Бұл ұстанымдар бөбекжай тобында ойын арқылы сенсорлық тәжірибе ұйымдастырудың қажеттілігін негіздейді.

Ойын технологияларын қолдануда тәрбиеші екі маңызды қағиданы сақтауы тиіс. Біріншісі – ойынның балалық табиғатын сақтау. Яғни балаға шамадан тыс талап қойып, әр әрекетін міндетті түрде дұрыс орындауға мәжбүрлеуге болмайды. Екіншісі – педагогикалық мақсаттың айқындығы. Ойын еркін болғанымен, тәрбиеші оның мазмұнында қандай сенсорлық дағды дамытылатынын алдын ала анықтауы керек.

3. Бөбекжай тобында қолданылатын сенсорлық ойындардың түрлері мен әдістемесі

Сенсорлық ойындарды ұйымдастыру кезінде олардың мазмұны балалардың жасына, даму деңгейіне, қызығушылығына және жеке қажеттіліктеріне сәйкес таңдалуы қажет. Ойындар қысқа, түсінікті, қайталауға ыңғайлы және нақты әрекетке негізделгені дұрыс. Төменде бөбекжай жасындағы балалармен жұмыс барысында қолдануға болатын ойын түрлері берілген.

3.1. Түстерді ажыратуға арналған ойындар

«Өз түсіңді тап» ойыны.

Мақсаты: балалардың негізгі түстерді ажырату және бірдей түсті заттарды сәйкестендіру дағдыларын қалыптастыру.

Қажетті құралдар: қызыл, сары, көк, жасыл түсті ірі текшелер, доптар немесе карточкалар.

Ойын барысы: тәрбиеші балаларға бірнеше түсті затты көрсетіп, олардың біреуін үлгі ретінде таңдайды. Мысалы, қызыл допты көрсетіп: «Маған дәл осындай түсті затты тауып берші», – дейді. Бала ұсынылған заттардың арасынан қызыл түсті таңдайды. Алғашқы кезеңде екі түсті ғана қолдануға болады. Бала тапсырманы сенімді орындаған сайын түстердің санын көбейтуге болады.

Әдістемелік маңызы: ойын көру арқылы қабылдауды, түстерді салыстыруды және сәйкестендіруді дамытады. Тәрбиеші баланың жауабын тексеріп қана қоймай, «Бұл доп қандай түсті?», «Тағы қандай қызыл зат көріп тұрсың?» деген сұрақтар арқылы сөздік қорын байытады.

«Түрлі түсті себеттер» ойыны.

Мақсаты: заттарды түсіне қарай топтастыруға үйрету.

Қажетті құралдар: бірнеше түсті себет және сол түстерге сәйкес ірі ойыншықтар.

Ойын барысы: әр себетке белгілі бір түсті белгі орналастырылады. Балалар ойыншықтарды түсіне қарай тиісті себетке салады. Мысалы, сары ойыншықтарды сары себетке, көк ойыншықтарды көк себетке жинайды.

Ойын барысында бала заттың түсін байқап, оны белгілі бір топқа жатқызады. Бұл әрекет қарапайым жіктеу және салыстыру дағдыларының қалыптасуына жағдай жасайды.

3.2. Пішіндерді тануға арналған ойындар

«Пішінге сәйкес орналастыр» ойыны.

Мақсаты: балаларға қарапайым геометриялық пішіндерді ажыратуды және оларды үлгіге сәйкес орналастыруды үйрету.

Қажетті құралдар: үлкен көлемді шеңбер, шаршы, үшбұрыш пішіндері және сәйкес ойықтары бар қауіпсіз тақта.

Ойын барысы: тәрбиеші балаларға пішіндерді көрсетіп, олардың сыртқы ерекшеліктерін байқатады. Балалар пішінді қолына ұстап, тақтадағы сәйкес ойықты іздейді. Пішінді дұрыс орынға орналастыруға тырысады.

Әдістемелік маңызы: бала пішінді көру және сипап сезу арқылы таниды, оның кеңістіктегі орналасуын байқайды, қол мен көздің үйлесімді әрекетін дамытады.

«Қай пішін жасырынды?» ойыны.

Мақсаты: пішіндерді есте сақтау және салыстыру дағдыларын жетілдіру.

Ойын барысы: тәрбиеші үстелге екі-үш пішінді орналастырып, балаларға оларды мұқият қарауды ұсынады. Содан кейін бір пішінді жасырып, «Қай пішін жоқ?» деп сұрайды. Балалар көрген пішіндерін еске түсіріп, жоғалған пішінді атайды немесе көрсетеді.

Бұл ойын балалардың көру арқылы есте сақтауын, назарын және пішіндерді ажырату қабілетін дамытуға бағытталған.

3.3. Көлем мен шаманы ажыратуға арналған ойындар

«Үлкен және кішкентай» ойыны.

Мақсаты: балаларға заттарды көлеміне қарай салыстыруды үйрету.

Қажетті құралдар: әртүрлі көлемдегі қауіпсіз доптар, текшелер немесе ойыншық жануарлар.

Ойын барысы: тәрбиеші балаларға екі затты қатар көрсетіп, олардың қайсысы үлкен, қайсысы кіші екенін анықтауға көмектеседі. Кейін балалар заттарды екі топқа бөледі.

Тәрбиеші салыстыру кезінде «Мынау үлкен доп, ал мынау кішкентай доп» деген сөйлеу үлгілерін қолданады. Баланың жауап беруі тек сөзбен шектелмей, затты көрсету, таңдау немесе тиісті топқа орналастыру арқылы да қабылданады.

«Мұнараны құрастыр» ойыны.

Мақсаты: заттарды көлеміне қарай ретімен орналастыруға үйрету.

Қажетті құралдар: әртүрлі көлемдегі ірі құрастырғыш текшелер.

Ойын барысы: балалар текшелерден мұнара құрастырады. Тәрбиеші алдымен үлкен текшені төменге, кішісін жоғарыға қоюды ұсынады. Кейін балаларға өздігінен құрастыруға мүмкіндік беріледі.

Бұл ойын көлемді салыстырумен қатар, қолдың қозғалыс үйлесімділігін, кеңістіктік бағдарлауды және әрекетті жоспарлауды дамытады.

4. Сенсорлық ойындарды ұйымдастырудағы тәрбиешінің әдістемелік рөлі

Сенсорлық дамуды жетілдіруде тәрбиешінің рөлі ойын ұсынумен ғана шектелмейді. Ол баланың қызығушылығын оятатын, қауіпсіз тәжірибе жасауына мүмкіндік беретін және жаңа ұғымдарды меңгеруіне бағыт беретін педагогикалық ортаны қалыптастырады.

Ең алдымен тәрбиеші балалардың бастапқы сенсорлық тәжірибесін бақылауы қажет. Қандай түстерді ажырата алатынын, заттардың көлемін салыстыруға қаншалықты қызығатынын, дыбыстарға қалай жауап беретінін және қандай материалдарды ұнататынын байқау ойын мазмұнын дұрыс таңдауға көмектеседі. Мұндай бақылау баланы бір-бірімен салыстыру үшін емес, оның жеке даму динамикасын түсіну үшін жүргізіледі.

Екіншіден, тәрбиеші ойын мақсатын нақты белгілеуі керек. Бір ойын арқылы барлық сенсорлық дағдыларды бірдей дамытуға тырысу оның мазмұнын күрделендіріп жіберуі мүмкін. Мысалы, «Түрлі түсті себеттер» ойынында негізгі назар түстерді ажыратуға аударылады. Ал «Сиқырлы қапшық» ойынында тактильдік қабылдау басты орын алады. Қосымша дағдылар қатар дамуы мүмкін, бірақ негізгі міндет түсінікті болғаны жөн.

Үшіншіден, ойын материалы балалардың жасына сәйкес таңдалуы қажет. Бөбекжай жасындағы балалар заттарды ауызға салуы, лақтыруы немесе еденге түсіруі мүмкін екенін ескерген жөн. Сондықтан ұсақ бөлшектері жоқ, сынбайтын, өткір қыры жоқ, жуып-тазалауға болатын материалдар қолданылуы тиіс. Су, құм және табиғи материалдармен ойын ұйымдастырғанда санитариялық талаптар мен балалардың жеке ерекшеліктері ескеріледі.

Төртіншіден, тәрбиеші баланың өздігінен әрекет етуіне мүмкіндік беруі керек. Егер бала пішінді бірден дұрыс орналастыра алмаса, тәрбиеші тапсырманы өзі орындап көрсетудің орнына, пішінді бұрып көруді немесе басқа ойықпен салыстыруды ұсына алады. Мұндай қолдау баланың дербестігін сақтай отырып, әрекет тәсілін түсінуіне көмектеседі.

Бесіншіден, ойын барысында тілдік қолдау маңызды. Тәрбиеші заттың қасиетін атаумен қатар, оны баланың күнделікті өмірімен байланыстырады. Мысалы: «Мына сүлгі жұмсақ екен», «Үлкен допты себетке салайық», «Қоңыраудың дыбысын тыңдайық» деген сөйлемдер баланың сезімдік тәжірибесін сөзбен байланыстырады. Сөз бен әрекеттің осындай бірлігі сенсорлық түсініктерді бекітуге көмектеседі.

Алтыншыдан, ойын барысында жағымды эмоционалдық орта қалыптастыру қажет. Баланың қателесуіне, қайта байқап көруіне және өзіне ыңғайлы қарқынмен әрекет етуіне мүмкіндік беріледі. Тапсырманы орындамағаны үшін баланы сынау немесе басқа балалармен салыстыру оның ойынға деген қызығушылығын төмендетуі мүмкін. Сондықтан тәрбиеші баланың талпынысын қолдап, шағын жетістіктерін атап отырғаны дұрыс.

Ойын технологияларын ұйымдастыруда еркін ойын, ересек адамның бағыттауымен өтетін ойын және нақты ережесі бар дидактикалық ойындарды өзара үйлестіру тиімді. Zosh және әріптестері ойынның еркін әрекеттен ересек адам бағыттайтын ойынға дейінгі кең ауқымын қарастырады [5]. Бұл тәсіл тәрбиешіге баланың дербестігін сақтай отырып, қажетті сенсорлық міндетті біртіндеп енгізуге мүмкіндік береді.

5. Заттық-дамытушы ортаны сенсорлық ойындарға бейімдеу

Сенсорлық дамудың нәтижелілігі ойын мазмұнымен қатар, баланың күнделікті әрекет ететін ортасына да байланысты. Топ бөлмесінде бала заттарды өздігінен таңдай алатын, ұстап көретін, салыстыратын және жинастыратын жағдай жасалуы қажет. Заттық-дамытушы орта балалардың жасына сай, қауіпсіз, қолжетімді және мазмұны жағынан әртүрлі болғаны дұрыс.

Сенсорлық ортада бірнеше шағын аймақ ұйымдастыруға болады.

Түс пен пішінді тану аймағы. Мұнда түрлі түсті текшелер, ірі геометриялық пішіндер, сәйкестендіру тақталары және қарапайым сұрыптау ойындары орналастырылады. Материалдар ашық сөрелерде, балалардың бойына сәйкес деңгейде тұрғаны жөн.

Тактильдік зерттеу аймағы. Бұл жерде әртүрлі фактурадағы мата үлгілері, жұмсақ және қатты материалдар, ірі табиғи заттар мен қауіпсіз сенсорлық тақталар болуы мүмкін. Балалар материалдарды ұстап, олардың ерекшеліктерін салыстырады.

Дыбыстық қабылдау аймағы. Мұнда сылдырмақ, қоңырау, шағын барабан және балаларға арналған қауіпсіз музыкалық аспаптар орналастырылады. Оларды пайдалану кезінде дыбыс деңгейі реттеліп, балалардың есту жайлылығы сақталуы тиіс.

Құрастыру және манипуляциялық әрекет аймағы. Ірі құрастырғыштар, көлемі әртүрлі текшелер, қақпақты контейнерлер, ірі сақиналар мен салу-алу материалдары қолданылады. Бұл аймақ баланың қол қимылын, кеңістіктік қабылдауын және заттармен әрекет ету дағдыларын жетілдіреді.

Сенсорлық ортаны ұйымдастыруда қымбат ойыншықтардың көп болуы міндетті емес. Күнделікті тұрмыста кездесетін қауіпсіз заттар да баланың зерттеу әрекетін қолдай алады. Мысалы, әртүрлі көлемдегі пластик ыдыстар, ірі қораптар, мата қиындылары, ағаш текшелер және қауіпсіз контейнерлер ойынға жарамды. ЮНИСЕФ материалдарында баланың ойын тәжірибесі тек арнайы сатып алынған ойыншықтарға тәуелді емес екені, ересектің қолдауы мен қауіпсіз күнделікті заттарды пайдалану да танымдық әрекетті кеңейтетіні көрсетіледі [6].

Дегенмен табиғи және тұрмыстық материалдарды қолданғанда олардың тазалығы, бүтіндігі, уытты емес құрамы және баланың жасына сәйкестігі тексерілуі қажет. Ұсақ моншақ,

түйме, дән, жаңғақ, ұсақ тас, магнит және жұтып қою қаупі бар басқа бөлшектер бөбекжай жасындағы балаларға арналған еркін ойын материалдары ретінде ұсынылмауы керек. Су және құммен жұмыс тек тәрбиешінің тікелей бақылауымен жүргізіледі.

6. Сенсорлық дамуды күнделікті ұйымдастырылған іс-әрекетке кіріктіру

Сенсорлық даму арнайы ойын уақытында ғана жүзеге аспайды. Ол баланың күнделікті өмірінің барлық кезеңінде қолдау табуы мүмкін. Сондықтан тәрбиеші сенсорлық тапсырмаларды серуенге шығу, тамақтану, киіну, ойыншықтарды жинау, шығармашылық әрекет және қимыл-қозғалыс ойындарына табиғи түрде енгізе алады.

Мысалы, серуен кезінде балалар ағаш жапырақтарының түсін, көлемін және пішінін бақылайды. Жапырақтарды қолмен ұстап, олардың құрғақ немесе ылғалды екенін байқайды. Бірақ табиғи заттарды ауызға салуға болмайтыны түсіндіріледі және бақылау ересектің қадағалауымен өтеді.

Тамақтану кезінде тәрбиеші балалардың назарын тағамның түсіне, пішініне, иісіне және құрылымына аудара алады. Мысалы, сәбіздің түсін, алманың пішінін немесе нанның жұмсақтығын сипаттау арқылы күнделікті әрекет сенсорлық тәжірибеге айналады. Бұл ретте баланы тағамды міндетті түрде дәмін татуға мәжбүрлеуге болмайды, әсіресе аллергиясы немесе тағамға қатысты жеке шектеулері болса.

Киіну барысында балалар киімнің түсін, матаның сипатын, аяққиімнің оң және сол жаққа сәйкестігін байқайды. Ойыншықтарды жинау кезінде заттарды көлеміне немесе түсіне қарай сұрыптау ұсынылады. Осылайша сенсорлық ұғымдар күнделікті әрекетпен байланысып, баланың тәжірибесінде бекітіледі.

Тәрбиеші апталық жоспарлау кезінде сенсорлық бағыттарды бірізділікпен қамти алады. Мысалы, бір аптада түстерді ажыратуға, келесі аптада пішіндерге, одан кейін көлем мен тактильдік қасиеттерге назар аударылады. Бұл сенсорлық бағыттарды бір-бірінен мүлде бөліп тастау деген сөз емес. Керісінше, бір ойынның ішінде бірнеше қасиет кездесуі мүмкін, алайда педагогикалық назар белгілі бір негізгі міндетке шоғырланады.

7. Балалардың жеке ерекшеліктерін ескеру және сенсорлық дамуды бақылау

Бөбекжай жасындағы балалардың қабылдау ерекшеліктері, қызығушылықтары және әрекет қарқыны әртүрлі болады. Сондықтан сенсорлық ойындарды ұйымдастыруда сараланған тәсіл қажет. Бір балаға түстерді ажырату үшін екі үлгі жеткілікті болса, екінші балаға заттарды қолмен ұстап көру, қайталау немесе тәрбиешінің қосымша көрсетуі қажет болуы мүмкін.

Кейбір балалар қатты дыбыстан, белгілі бір материалдың фактурасынан немесе жарықтың қарқындылығынан жайсыздық сезінуі ықтимал. Мұндай жағдайда баланы ойынға күштеп қатыстыру дұрыс емес. Тәрбиеші баланың реакциясын байқап, оған ыңғайлы балама материал ұсынуы керек. Егер сенсорлық ерекшеліктер баланың күнделікті әрекетіне тұрақты түрде кедергі келтірсе, ата-анамен және тиісті мамандармен бірлесіп әрекет ету маңызды. Тәрбиеші медициналық немесе психологиялық диагноз қоймайды, оның міндеті – баланың қажеттілігін байқап, қолайлы педагогикалық жағдай жасау.

Сенсорлық дамуды бақылау күнделікті ойын әрекетіне кіріктірілген табиғи бақылау арқылы жүзеге асуы мүмкін. Тәрбиеші баланың тапсырманы қалай орындайтынын, қандай көмекті қажет ететінін, заттарды өздігінен салыстыра алатынын және бұрын меңгерген дағдыларын жаңа жағдайда қолданатынын белгілейді.

Бақылау кезінде мынадай көрсеткіштерге назар аударуға болады:

- екі немесе бірнеше түсті үлгі бойынша сәйкестендіре алуы;
- қарапайым пішіндерді көзбен танып, сәйкес орынға орналастыруы;
- үлкен және кіші заттарды ажыратуы;
- жұмсақ және қатты материалдарды сипап сезуі;
- таныс дыбыстарды тыңдап, олардың айырмашылығын байқауы;
- заттарды түсі немесе көлемі бойынша топтастыруға талпынуы;
- ойын тапсырмасын орындау кезінде зейінін белгілі бір уақыт сақтауы;

• ойын барысында заттардың қасиетін сөзбен, ыммен немесе әрекет арқылы білдіруі;
• өздігінен әрекет етуге және қайта байқап көруге қызығушылық танытуы.

Бұл көрсеткіштерді қатаң нормативтік бағалау өлшемі ретінде емес, педагогикалық бақылауға арналған бағдар ретінде қолданған жөн. Балаларды бір-бірімен салыстыру немесе қысқа мерзім ішінде барлық дағдыны меңгеруге міндеттеу дұрыс емес. Негізгі назар әр баланың жеке даму динамикасына аударылады.

Тәрбиеші бақылау нәтижесінде келесі педагогикалық қадамды анықтайды. Егер бала екі түсті ажырата алса, келесі ойынға үшінші түсті қосуға болады. Егер көлемді салыстыруда қиналса, алдымен бір-бірінен айқын ерекшеленетін екі затпен жұмыс ұйымдастырылады. Егер бала дыбыстан мазасызданса, дыбыс деңгейі төмендетіліп, оған бақылаушы ретінде қатысу мүмкіндігі беріледі.

Осылайша бақылау ойын нәтижесін тіркеумен шектелмей, педагогикалық жұмысты түзетуге және баланың қажеттілігіне сәйкес қолдау көрсетуге бағытталады.

8. Сенсорлық ойындарды қолданудың күтілетін нәтижелері және әдістемелік ұсыныстар

Ойын технологияларын жүйелі әрі жас ерекшелігіне сай қолдану бөбекжай жасындағы балалардың сенсорлық тәжірибесін кеңейтуге мүмкіндік береді. Мұндай жұмыстың нәтижесі баланың барлық қасиеттерді бірден меңгеруімен емес, заттарды тануға деген қызығушылығының артуымен, оларды салыстыруға талпынысымен және бұрынғы тәжірибесін жаңа жағдайда пайдалануымен анықталады.

Сенсорлық ойындарды жүйелі ұйымдастыру нәтижесінде балаларда:
• негізгі түстерді байқау және ажырату дағдылары;
• қарапайым геометриялық пішіндер туралы түсініктер;
• заттардың көлемі мен шамасын салыстыру тәжірибесі;
• жұмсақ, қатты, тегіс, бұдыр сияқты қасиеттерді сезіну қабілеті;
• әртүрлі дыбыстарды тыңдау және ажыратуға қызығушылық;
• заттарды іріктеу, сәйкестендіру және топтастыру әрекеттері;
• қол мен көздің үйлесімді қимылы;
• қарапайым нұсқауларды түсіну және орындау дағдылары;
• заттардың қасиеттерін сөзбен немесе әрекет арқылы білдіру мүмкіндігі қалыптасады.

Тәрбиеші тәжірибесінде төмендегі әдістемелік ұсыныстарды басшылыққа алу тиімді.

Біріншіден, ойынның мазмұнын баланың жасына сәйкестендіру. Бөбекжай жасындағы балаларға қысқа, түсінікті және нақты әрекетке негізделген тапсырмалар ұсынылады. Күрделі ережелер мен бірнеше кезеңнен тұратын нұсқаулардан аулақ болған жөн.

Екіншіден, сенсорлық тәжірибені біртіндеп күрделендіру. Алдымен екі затты салыстыру, кейін бірнеше затты топтастыру сияқты қарапайым әрекеттерден бастау қажет. Баланың мүмкіндігіне қарай жаңа түстер, пішіндер мен қасиеттер енгізіледі.

Үшіншіден, сезім мүшелерін кешенді қолдану. Бала затты тек көріп қана қоймай, оны ұстап, қозғалтып, дыбысын тыңдап, қасиетін сөзбен сипаттай алуы керек. Бірақ барлық сезімдік әсерді бір мезетте беруге міндетті емес. Әр ойынның негізгі мақсаты мен баланың жайлылығы ескеріледі.

Төртіншіден, ойын барысында баланың дербестігін қолдау. Тәрбиеші дайын жауапты айтып бермей, баланың өзі байқап көруіне, салыстыруына және шешім қабылдауына жағдай жасайды.

Бесіншіден, сенсорлық ойындарды күнделікті әрекетпен байланыстыру. Ойын кезінде меңгерілген түс, пішін, көлем және сипат ұғымдары серуенде, тамақтану кезінде, киіну барысында және ойыншықтарды жинау кезінде қайта қолданылуы керек.

Алтыншыдан, қауіпсіздік талаптарын сақтау. Ойын құралдарының бүтіндігі, тазалығы, көлемі және материалы тексеріледі. Жұтып қою қаупі бар ұсақ бөлшектер мен қауіпті заттар пайдаланылмайды. Су, құм және басқа материалдармен әрекет еткенде ересек адамның бақылауы қамтамасыз етіледі.

Жетіншіден, ата-аналармен ынтымақтастық орнату. Үй жағдайында да баланың сенсорлық тәжірибесін кеңейтуге болады. Ата-аналарға заттардың түсін бірге атау, киімдерді сұрыптау, ойыншықтарды көлеміне қарай жинау, табиғаттағы дыбыстарды тыңдау сияқты қарапайым әрекеттер ұсынылады. Үйдегі материалдардың қауіпсіздігі мен баланың жеке ерекшеліктері ескерілуі тиіс.

Сенсорлық тәрбие нәтижелі болуы үшін тәрбиеші ойындарды жеке-жеке өткізумен шектелмей, оларды бірізді жүйеге біріктіруі қажет. Жүйелілік баланың бұрынғы тәжірибесін қайталап, жаңа қасиеттерді біртіндеп меңгеруіне мүмкіндік береді. Сонымен қатар ойын мазмұны баланың қызығушылығына қарай өзгертіліп отырғаны жөн.

Қорытынды

Бөбекжай жасындағы балалардың сенсорлық дамуы – олардың қоршаған ортаны тануы мен кейінгі танымдық әрекетінің негізін қалыптастыратын маңызды педагогикалық бағыт. Бала заттардың түсін, пішінін, көлемін, дыбысын және сипатын сезім мүшелері арқылы танып, осы тәжірибені біртіндеп жүйелейді. Сенсорлық қабылдаудың дамуы зейін, есте сақтау, ойлау, сөйлеу, ұсақ моторика және әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларымен өзара байланыста жүзеге асады.

Ойын технологиялары сенсорлық дамуды ұйымдастырудың бала табиғатына сәйкес келетін тиімді тәсілі болып табылады. Ойын барысында бала заттарды еркін зерттейді, олардың қасиеттерін салыстырады, әрекетті қайталайды және өз тәжірибесін байытады. Дидактикалық, тактильдік, қимыл-қозғалыс, дыбыстық және құрастыру ойындары сенсорлық эталондар туралы алғашқы түсініктерді қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Тәрбиешінің кәсіби міндеті – баланың жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, қауіпсіз әрі мазмұнды ойын ортасын ұйымдастыру, ойынның педагогикалық мақсатын анықтау және баланың дербес әрекетін қолдау. Сенсорлық ойындар күнделікті өмірмен байланыстырылғанда, бала алған тәжірибесін нақты жағдайларда қолдануға үйренеді.

Қорытындылай келе, сенсорлық дамуды ойын технологиялары арқылы жетілдіру – бөбекжай тобындағы тәрбиелеу-білім беру жұмысының маңызды құрамдас бөлігі. Жүйелі ұйымдастырылған ойындар баланың қоршаған әлемге қызығушылығын арттырып, сезімдік тәжірибесін байытады және танымдық белсенділігінің дамуына қолайлы жағдай жасайды. Сондықтан тәрбиеші сенсорлық ойындарды баланың күнделікті өміріне табиғи түрде енгізіп, оның әрбір әрекетін жаңа тәжірибе жинақтауға мүмкіндік беретін педагогикалық үдеріс ретінде қарастыруы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы». Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінде 2022 жылғы 5 тамызда №29031 болып тіркелген. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031

2. Scott H. K., Cogburn M. Piaget. StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; 2023. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK448206/

3. Zosh J. M., Hopkins E. J., Jensen H., Liu C., Neale D., Hirsh-Pasek K., Solis S. L., Whitebread D. Learning through play: a review of the evidence. The LEGO Foundation, 2017. ISBN: 978-87-999589-1-7. https://cms.learningthroughplay.com/media/wmtlmbe0/learning-through-play_web.pdf

4. World Health Organization, UNICEF, World Bank Group et al. Nurturing Care for Early Childhood Development: A Framework for Helping Children Survive and Thrive to Transform Health and Human Potential. Geneva: WHO, 2018. https://www.who.int/publications/i/item/9789241514064

5. Zosh J. M., Hirsh-Pasek K., Hopkins E. J., Jensen H., Liu C., Neale D., Solis S. L., Whitebread D. Accessing the Inaccessible: Redefining Play as a Spectrum. Frontiers in Psychology. 2018. Vol. 9. Article 1124. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01124

6. UNICEF. How do children develop and learn? Promoting ECCE for improving school readiness and foundational learning. Global Report on Early Childhood Care and Education, 2024. https://www.unicef.org/media/158496/file/Global-report-on-early-childhoodcare-and-education-2024-1.pdf

7. World Health Organization. Improving Early Childhood Development: WHO Guideline. Geneva: World Health Organization, 2020. https://www.who.int/publications/i/item/97892400020986/

Ақылбекқызы Гүлжайна
Тәрбиеші
ТОО «AS-AI 2020» «Үміт» бөбекжай балабақшасы
Алматы облысы, Іле ауданы, Байсерке ауылы

ЕРТЕ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ БЕЛСЕНДІЛІГІН ДАМЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада ерте жастағы балалардың сөйлеу белсенділігін дамытудың психологиялық-педагогикалық негіздері және мектепке дейінгі ұйым тәжірибесінде қолдануға болатын инновациялық әдістер қарастырылады. Баланың сөйлеу қабілетінің қалыптасуы оның қоршаған ортамен қарым-қатынасына, ересектермен бірлескен әрекетіне, ойын тәжірибесіне және күнделікті тілдік ортасына тікелей байланысты екені негізделеді. Ерте жастағы сөйлеу дамуының негізгі бағыттары: дыбыстық еліктеу, сөздік қорды молайту, сөзді түсіну, белсенді сөйлеуге ынталандыру, қарапайым сөз тіркестері мен сөйлемдерді қолдану, қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру тұрғысынан сипатталады. Сонымен қатар диалогтік қарым-қатынас, интерактивті кітап оқу, ойын арқылы оқыту, саусақ ойындары, артикуляциялық және тыныс алу жаттығулары, театрландырылған әрекет, музыкалық-ырғақтық тәсілдер, сенсорлық тәжірибеге негізделген әдістер және цифрлық ресурстарды орынды пайдалану жолдары ұсынылады. Тәрбиешінің сөйлеу ортасын ұйымдастырудағы рөлі, балалардың жеке ерекшеліктерін ескеру, ата-аналармен серіктестік орнату және сөйлеу белсенділігін бақылау мәселелеріне ерекше назар аударылады.

Түйін сөздер: ерте жас, сөйлеу белсенділігі, тілдік орта, сөйлеуді дамыту, инновациялық әдістер, диалогтік қарым-қатынас, ойын технологиялары, интерактивті оқу, дыбыстық еліктеу, сөздік қор, тәрбиеші, ата-анамен серіктестік.

Кіріспе

Ерте балалық шақ – баланың тілдік қабілеті мен қарым-қатынас дағдыларының қалыптасуындағы аса маңызды кезең. Өмірінің алғашқы жылдарында бала қоршаған ортадағы дыбыстарды тыңдайды, ересектердің сөйлеуін бақылайды, дауыс ырғағына назар аударады, дыбыстарға еліктейді және біртіндеп сөздердің мағынасын түсіне бастайды. Алғашқы дыбыстық реакциялар уақыт өте келе былдырға, жеке сөздерге, сөз тіркестеріне және қарапайым сөйлемдерге ұласады. Бұл үдеріс баланың танымдық, әлеуметтік-эмоциялық және қимыл-қозғалыс дамуымен өзара тығыз байланыста жүзеге асады.

Сөйлеу – адамның қоршаған ортамен байланыс орнатуының негізгі құралдарының бірі. Бала өзінің қажеттілігін, қызығушылығын, көңіл күйін және ойын сөйлеу арқылы білдіруге

үйренеді. Алайда ерте жаста сөйлеу белсенділігі тек сөздерді дұрыс айту қабілетімен шектелмейді. Ол баланың қарым-қатынасқа бастама көтеруін, ересектің сөзіне назар аударуын, сұраққа дыбыс, ым немесе сөз арқылы жауап беруін, заттар мен әрекеттерді атауға талпынысын және өз ойын жеткізуге ұмтылысын қамтиды.

Қазіргі мектепке дейінгі білім беру жүйесінде баланың сөйлеуін дамытуға қойылатын талаптар оның жас және жеке ерекшеліктеріне сәйкес ұйымдастырылуы қажет. Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында коммуникативтік дағдыларды дамыту, ауызша сөйлеуді қалыптастыру, сөздік қорды байыту және әртүрлі өмірлік жағдаяттарда қарым-қатынас жасау дағдыларын меңгерту маңызды бағыттар ретінде белгіленген [1]. Бұл міндеттер ерте жастағы балалармен жүргізілетін күнделікті педагогикалық жұмыстың мазмұнын айқындайды.

Ерте жастағы баланың сөйлеуін дамытуда дәстүрлі жаттығулармен қатар, баланың қызығушылығына негізделген жаңа әдістерді қолдану қажеттілігі артып келеді. Инновациялық әдістер дегеніміз – міндетті түрде күрделі технология немесе электрондық құрылғы қолдану емес. Бұл – баланың сөйлеуге деген табиғи қажеттілігін оятатын, оның белсенді әрекетін қолдайтын, қарым-қатынасты ойынмен және күнделікті өмірмен байланыстыратын тиімді педагогикалық тәсілдер жүйесі.

Мысалы, интерактивті кітап оқу кезінде бала тек суретті қарап отырмайды, кейіпкерді көрсетеді, дыбысқа еліктейді, тәрбиешінің сұрағына жауап береді және оқиғаның жалғасын болжауға талпынады. Қуыршақпен ұйымдастырылған ойын кезінде бала ойыншыққа сөз арнайды, оған жауап береді немесе өз әрекетін түсіндіреді. Күнделікті киіну, тамақтану, серуендеу сәттерінде де тәрбиеші баламен сөйлесу арқылы оның сөздік қорын табиғи жағдайда кеңейте алады.

Осыған байланысты мақаланың мақсаты – ерте жастағы балалардың сөйлеу белсенділігін дамытудың теориялық негіздерін ашып, балабақша тәрбиешісінің тәжірибесінде қолдануға болатын инновациялық әдістер мен ұйымдастыру жолдарын ұсыну.

1. Ерте жастағы балалардың сөйлеу белсенділігінің психологиялық-педагогикалық негіздері

Сөйлеу дамуы – бірнеше өзара байланысты үдерістен тұратын күрделі құбылыс. Оның қалыптасуына баланың есту арқылы қабылдауы, зейіні, есте сақтауы, ойлауы, еліктеу қабілеті, артикуляциялық мүшелерінің қозғалысы және әлеуметтік қарым-қатынасы әсер етеді. Бала сөйлеуді дайын ережелерді жаттау арқылы емес, адамдармен күнделікті қарым-қатынас жасау барысында меңгереді.

Ерте жаста сөйлеу дамуының алғашқы алғышарттары нәрестелік кезеңнен басталады. Бала ересектің дауысын тыңдайды, интонациясына жауап береді, күлімсірейді, дыбыстар шығарады және біртіндеп қарым-қатынасқа белсенді қатыса бастайды. Кейін былдырлау, дыбыстарды қайталау, таныс сөздерді түсіну, жеке сөздерді қолдану және қарапайым сөз тіркестерін құрастыру кезеңдері байқалады. Бұл кезеңдердің басталу уақыты мен даму қарқыны әр балада әртүрлі болуы мүмкін.

Ерте жастағы сөйлеу дамуын шартты түрде бірнеше өзара байланысты бағытқа бөлуге болады.

Бірінші бағыт – сөйлеуді түсіну. Бала алдымен ересектердің сөзін түсінуге үйренеді. Мысалы, «допты әкел», «қуыршақты бер», «қолыңды жу» сияқты таныс нұсқауларды күнделікті жағдаяттарда түсініп, әрекетпен жауап бере бастайды. Сөйлеуді түсіну белсенді сөйлеудің қалыптасуына негіз болады. Сондықтан тәрбиеші баламен сөйлескенде қысқа әрі түсінікті сөйлемдерді қолданып, сөзді нақты затпен немесе әрекетпен байланыстыруы қажет.

Екінші бағыт – дыбыстық еліктеу. Бала қоршаған ортадағы дыбыстарды, жануарлардың үнін, көлік дыбыстарын және ересектердің айтқан буындарын қайталауға талпынады. «Мә-мә», «ав-ав», «би-би» сияқты дыбыстық үлгілер ойын барысында баланың сөйлеуге қызығушылығын оятады. Дыбыстық еліктеу сөздік қордың қалыптасуына дайындық жасайды.

Үшінші бағыт – белсенді сөздік қордың қалыптасуы. Бала өзіне таныс адамдарды, ойыншықтарды, тағамдарды, жануарларды және күнделікті әрекеттерді атай бастайды. Алғашқы сөздер көбіне баланың күнделікті қажеттіліктерімен байланысты болады. Тәрбиеші жаңа сөздерді баланың тәжірибесіне сүйене отырып енгізуі керек. Мысалы, бала доппен ойнап отырса, «доп», «домалақ», «үлкен доп», «допты бер» деген сөздер мен тіркестерді қолдануға болады.

Төртінші бағыт – сөз тіркестері мен қарапайым сөйлемдердің қалыптасуы. Сөздік қордың молаюына қарай бала екі немесе бірнеше сөзді байланыстыруға талпынады. Мысалы, «мама келді», «су бер», «доп кетті» сияқты қарапайым құрылымдар пайда болуы мүмкін. Бұл кезде тәрбиеші баланың айтқан сөзін дұрыс үлгіде кеңейтіп қайталайды. Егер бала «доп» десе, ересек «Иә, қызыл доп» деп жауап бере алады.

Бесінші бағыт – қарым-қатынас бастамасын қалыптастыру. Сөйлеу белсенділігі баланың тек қойылған сұраққа жауап беруімен өлшенбейді. Оның өзі бір нәрсені сұрауы, ересектің назарын аударуы, ойыншықты көрсетуі, дыбыс немесе сөз арқылы өтініш білдіруі де маңызды. Сондықтан тәрбиеші баланың қарым-қатынас бастамаларын байқап, оны қолдап отыруы керек.

Л.С. Выготскийдің мәдени-тарихи даму теориясында баланың психикалық дамуы әлеуметтік өзара әрекет арқылы жүзеге асатыны негізделеді. Ересек адам баланың мүмкіндігіне сәйкес көмек көрсетіп, бірлескен әрекет барысында жаңа дағдыларды меңгеруіне жағдай жасайды [2]. Бұл қағида ерте жастағы балалардың сөйлеуін дамытуда ерекше маңызды. Тәрбиеші баланың орнына сөйлеп кетпей, оған жауап беруге уақыт беріп, қажет болғанда сөздік үлгі ұсынуы тиіс.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының ерте жастағы баланың дамуын жақсарту жөніндегі ұсынымдарында алғашқы үш жылда сезімтал әрі жауап беретін күтімнің және ерте үйрену әрекеттерінің маңызы көрсетілген. Ересектің баланың белгісін байқап, оған уақтылы және орынды жауап беруі қарым-қатынас сапасын арттырады [3]. Демек, сөйлеуді дамытуда тәрбиешінің баланы тыңдауы, оның қызығушылығына жауап беруі және өзара әрекетті жалғастыруы негізгі педагогикалық шарттардың бірі болып табылады.

2. Сөйлеу белсенділігін дамытудың инновациялық әдістерінің мәні мен ерекшеліктері

Қазіргі мектепке дейінгі білім беру тәжірибесінде ерте жастағы балалардың сөйлеу белсенділігін дамыту педагогикалық жұмыстың маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Баланың сөйлеуі қоршаған ортамен өзара әрекеттесу, ересектерді бақылау, дыбыстарға еліктеу, заттармен әрекет жасау және күнделікті қарым-қатынас барысында біртіндеп қалыптасады. Осы үдерісте қолданылатын педагогикалық әдістер баланың жас ерекшелігіне, қабылдау мүмкіндігіне, қызығушылығына және жеке даму қарқынына сәйкес ұйымдастырылуы қажет. Сондықтан инновациялық әдістерді енгізудің негізгі мақсаты – баланы дайын ақпаратты қабылдаушы деңгейінде қалдырмай, оны қарым-қатынасқа белсенді қатысушы ретінде қалыптастыру.

Инновациялық әдістер – баланың сөйлеу әрекетіне қызығушылығын арттыруға, сөзді түсінуін қолдауға, белсенді сөздік қорын молайтуға және өз ойын әртүрлі тәсілдер арқылы білдіруіне мүмкіндік беретін заманауи педагогикалық тәсілдер жиынтығы. Бұл ұғымды тек ақпараттық технологиялармен немесе электрондық құралдармен шектеуге болмайды. Инновациялық сипат педагогикалық жұмыстың мазмұнында, ұйымдастырылуында және баламен қарым-қатынас жасау тәсілінде көрініс табады. Мәселен, дәстүрлі сурет қарауды диалогтік сұрақтармен толықтыру, қарапайым ойыншықты сөйлеу жағдаятына айналдыру, күнделікті тұрмыстық әрекеттерді тілдік тәжірибе ретінде пайдалану да жаңашыл педагогикалық шешімдер қатарына жатады.

Ерте жастағы балалардың сөйлеу белсенділігін дамытуға арналған әдістердің басты ерекшелігі – олардың баланың табиғи әрекетіне негізделуі. Бұл кезеңде бала қоршаған ортаны қозғалыс, сезіну, бақылау және заттармен әрекет жасау арқылы таниды. Сондықтан сөйлеуді

дамыту жұмысы баланың нақты тәжірибесінен алшақ болмауы керек. Мысалы, тәрбиеші балаға «доп», «машина», «қуыршақ» сөздерін жай ғана қайталатумен шектелмей, сол заттармен әрекет барысында олардың атауын, түсін, көлемін және қозғалысын сипаттайтын сөздерді қолдана алады. Бала допты домалатқан кезде «доп домалады», машинаны жүргізгенде «машина жүрді», қуыршақты ұйықтатқанда «қуыршақ ұйықтады» деген сөйлемдер естіледі. Осылайша сөз нақты әрекетпен байланысып, баланың оны түсінуіне және біртіндеп өз сөйлеуінде пайдалануына жағдай жасалады.

Инновациялық әдістерді таңдауда ең алдымен баланың жас және психологиялық ерекшеліктері ескерілуі тиіс. Ерте жаста зейіннің тұрақтылығы әлі толық қалыптаспағандықтан, ұзақ түсіндірулер, күрделі нұсқаулар және бірсарынды тапсырмалар баланың қызығушылығын төмендетуі мүмкін. Осыған байланысты қысқа уақытқа жоспарланған, көрнекілікке, қозғалысқа, қайталауға және ойынға негізделген тапсырмалар тиімді болып саналады. Тәрбиеші бір әрекетті бірнеше рет қайталауға мүмкіндік беріп, баланың қызығушылығы төмендеген жағдайда тапсырманың мазмұнын өзгерте алады. Мұнда негізгі мақсат – баланы ұзақ уақыт бір орында ұстап отыру емес, оны қолжетімді тілдік әрекетке тарту.

Инновациялық тәсілдерді қолданудың келесі маңызды ерекшелігі – баланың сөйлеу бастамасын қолдау. Сөйлеу белсенділігі тек сөздерді дұрыс айту немесе ересектің сұрағына жауап беру арқылы ғана анықталмайды. Баланың затты көрсетуі, ойыншыққа қол созуы, ересектің назарын аударуы, басын изеуі, дыбыс шығаруы немесе белгілі бір әрекетті қайталауы да қарым-қатынасқа қатысуының көрінісі болып табылады. Тәрбиеші осы белгілерді байқап, олардың мағынасын түсінуге және жауап беруге тырысуы қажет. Мысалы, бала сөредегі ойыншықты қолымен көрсетсе, тәрбиеші «Сен машинаны алғың келіп тұр ма? Міне, машина» деп жауап бере алады. Мұндай әрекет баланың қарым-қатынас жасау талпынысының ескерілгенін көрсетеді және келесі жолы өз қажеттілігін білдіруге ынталандырады.

Бұл бағытта ересектің жауап беретін қарым-қатынас тәсілі ерекше маңызға ие. Тәрбиеші баланың дыбысына, қимылына немесе сөзіне назар аударып, оны мағыналы жауаппен жалғастырады. Мысалы, бала «мә» деп дыбыс шығарса, тәрбиеші оның қолындағы затты атап, «Иә, мә, допты алдың» деп сөздік үлгі ұсынады. Бала бір сөз айтқан жағдайда педагог оны кеңейтіп, қысқа сөйлеммен толықтыра алады. Егер бала «су» десе, «Сен су ішкің келді ме? Міне, су» деп жауап беру орынды. Бұл тәсіл баланың айтқанын жоққа шығармайды, керісінше, оның тілдік тәжірибесін жаңа сөздермен байытады.

Сөйлеуді дамытудағы тағы бір маңызды қағида – сөздерді мағыналық жағынан байланыстырып, әртүрлі жағдаятта қайталау. Баланың жаңа сөзді бір рет естуі оны белсенді қолдана бастайды дегенді білдірмейді. Сөзді меңгеру үшін оны бірнеше рет тыңдау, нақты затпен немесе әрекетпен байланыстыру және әртүрлі жағдайда кездестіру қажет. Мысалы, «алма» сөзін тәрбиеші сурет қарау кезінде, ойыншық жемістермен ойнағанда, тамақтану барысында және серуеннен кейінгі әңгімеде қолдана алады. Кейін «қызыл алма», «алма бер», «алма жейміз» сияқты сөз тіркестерін ұсынады. Осындай жүйелі қайталау баланың сөзді әртүрлі мағынада қолданылатын жағдаяттармен байланыстыруына мүмкіндік береді.

Инновациялық әдістердің нәтижелілігі көрнекілік пен практикалық әрекеттің үйлесімділігіне де байланысты. Ерте жаста бала сөзді нақты затпен, суретпен, дыбыспен немесе қозғалыспен байланыстырғанда жақсы қабылдайды. Сондықтан тәрбиеші табиғи заттарды, ойыншықтарды, суретті карточкаларды, қуыршақтарды, музыкалық аспаптарды және қауіпсіз сенсорлық материалдарды пайдалана алады. Мысалы, табиғат бұрышында өсімдікті бақылау кезінде «жапырақ», «гүл», «су», «жасыл» сөздері енгізіледі. Серуен барысында құстарды бақылау «құс ұшты», «құс отыр», «құс дыбыс шығарды» сияқты сөз тіркестерін қолдануға мүмкіндік береді. Мұндай жағдайда бала сөзді жасанды жаттығу ретінде емес, өз тәжірибесінің бір бөлігі ретінде қабылдайды.

Инновациялық әдістерді ұйымдастыруда ойынның орны ерекше. Ойын барысында бала белгілі бір рөлге еніп, ойыншықтармен әрекет жасайды, заттарды атайды, дыбыстарға еліктейді және қарапайым қарым-қатынас үлгілерін меңгереді. Мысалы, «Дүкен», «Қуыршақты тамақтандырайық», «Қонаққа келді», «Жануарларды таны» сияқты ойындарда тәрбиеші балаларға жаңа сөздерді табиғи жағдайда қолдануға мүмкіндік береді. Ойынның мазмұны баланың күнделікті өміріне жақын болған сайын, оның қызығушылығы артып, қарым-қатынасқа қатысуы жеңілдейді. Сонымен қатар ойын әрекеті кезінде бала сөзді тек тыңдап қоймай, оны белгілі бір мақсатпен қолдануға талпынады.

Инновациялық тәсілдердің келесі ерекшелігі – бірнеше даму бағытын өзара кіріктіре отырып ұйымдастыру. Сөйлеу әрекеті баланың сенсорлық, танымдық, қимыл-қозғалыс және әлеуметтік-эмоциялық дамуымен тығыз байланысты. Сондықтан тілдік тапсырмаларды саусақ ойындарымен, музыкалық жаттығулармен, қимылды ойындармен, сурет қараумен және қарапайым құрастыру әрекеттерімен байланыстыруға болады. Мысалы, текшелерден мұнара құрастыру кезінде «үлкен», «кіші», «биік», «құлады», «тағы қой» сөздері қолданылады. Саусақ ойыны барысында қысқа тақпақтар мен қайталанатын тіркестер айтылады. Музыкалық әрекетте бала ырғаққа сәйкес қимыл жасап, дыбыстарға еліктейді. Бұл жұмыстардың барлығы сөйлеуді баланың басқа әрекеттерінен бөліп қарастырмай, тұтас даму үдерісінің құрамдас бөлігі ретінде ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Цифрлық ресурстарды қолдану да қазіргі педагогикалық тәжірибенің бір бағыты болып табылады. Алайда ерте жастағы балалармен жұмыс кезінде цифрлық материалдардың мазмұны мен қолданылу ұзақтығына ерекше назар аудару қажет. Қысқа аудиожазбалар, жануарлар дыбыстары, сапалы суреттер мен жас ерекшелігіне сай бейнематериалдар белгілі бір тақырыпты толықтыру үшін пайдаланылуы мүмкін. Бірақ экрандағы бейнені көрсету баламен тікелей сөйлесудің орнын алмастырмауы тиіс. Цифрлық материалды қолданғаннан кейін тәрбиеші баламен көргені туралы сөйлесіп, суретті атауға, дыбысқа еліктеуге немесе ойын әрекетін орындауға жағдай жасауы керек. Демек, технологияның тиімділігі оның баланы пассивті бақылаушыға айналдыруында емес, нақты қарым-қатынасқа бастау болуында.

Инновациялық әдістерді таңдауда жеке ерекшеліктерді ескеру де маңызды. Бір бала сөздерді белсенді қолданса, екіншісі дыбыс пен ым арқылы қарым-қатынас жасауы мүмкін. Кейбір балалар суреттерге қызықса, басқалары қозғалысқа, музыкаға немесе ойыншықтарға көбірек назар аударады. Сондықтан тәрбиеші бір ғана әдіспен шектелмей, әртүрлі тәсілдерді үйлестіріп, әр баланың белсенді қатысуына мүмкіндік жасауы қажет. Баланы басқа балалармен салыстыру, сөзді міндетті түрде қайталатуға мәжбүрлеу немесе оның сөйлеу әрекетін асықтыру дұрыс емес. Педагогикалық қолдау баланың қазіргі мүмкіндігіне сүйеніп, келесі даму қадамын ынталандыруға бағытталуы тиіс.

Инновациялық әдістердің тиімділігі тәрбиешінің жүйелі бақылауы арқылы да анықталады. Педагог баланың қандай сөздерді түсінетінін, қандай дыбыстарға еліктейтінін, қандай ойын кезінде белсенділік танытатынын және қарым-қатынасты қандай тәсілмен бастайтынын бақылап отыруы қажет. Бұл мәліметтер келесі жұмыс мазмұнын жоспарлауға көмектеседі. Мысалы, бала жануарлар бейнеленген суреттерге қызығушылық танытса, тәрбиеші осы тақырыптағы кітаптарды, ойыншықтарды және дыбыстық тапсырмаларды көбірек қолдана алады. Ал бала тұрмыстық ойындарға белсенді қатысса, «тамақ дайындау», «киіну», «дүкен» сияқты жағдаяттар арқылы сөздік қорын дамытуға болады.

Осылайша, ерте жастағы балалардың сөйлеу белсенділігін дамытудың инновациялық әдістері баланың табиғи қызығушылығына, белсенді әрекетіне, жеке ерекшеліктеріне және ересекпен эмоционалдық байланысына негізделеді. Олардың басты құндылығы – сөйлеуді жеке жаттығулар жиынтығы ретінде емес, баланың күнделікті өмірімен тығыз байланысты қарым-қатынас құралы ретінде қалыптастыруында. Тәрбиеші әдістерді мақсатты әрі өзара үйлесімді қолданған жағдайда, топта баланың сөзді тыңдауына, түсінуіне, өз ойын білдіруіне және қарым-қатынасқа бастама жасауына қолайлы тілдік орта қалыптасады.

3. Ерте жастағы балалардың сөйлеу белсенділігін дамытудың инновациялық әдістері

3.1. Диалогтік қарым-қатынас әдісі

Диалогтік қарым-қатынас – тәрбиеші мен баланың өзара жауап алмасуына негізделген әдіс. Оның басты ерекшелігі – ересек адамның ұзақ сөйлеп, баланың тек тыңдаушы болып қалмауы. Керісінше, тәрбиеші баланың қызығушылығын байқап, соған сәйкес сұрақ қойып, оның жауабын күтіп, әңгімелесуді жалғастырады.

Мысалы, бала ойыншық машинаны қолына алды делік. Тәрбиеші: «Сенде не бар?», «Машина қайда барады?», «Машина қалай дыбыстайды?» деп сұрауы мүмкін. Бала «би-би» деп жауап берсе, тәрбиеші: «Иә, машина би-би деп дыбыс шығарады. Машина жүріп барады» деп оның жауабын кеңейтеді.

Бұл әдісте сұрақтардың күрделілігі баланың сөйлеу деңгейіне сәйкес таңдалады. Сөйлеуі енді қалыптасып келе жатқан балаға затты көрсету немесе таңдау ұсынылады. Белсенді сөздік қоры бар балаға қысқа жауап беруге мүмкіндік жасалады.

Диалогтік қарым-қатынастың тиімді болуы үшін тәрбиеші баланың жауабын асықпай күтуі керек. Сұрақтан кейін бірден өзі жауап беріп кету баланың сөйлеу бастамасын шектеуі мүмкін. Баланың дыбыс, сөз немесе ым арқылы берген жауабы да қарым-қатынастың жалғасы ретінде қабылданады.

3.2. Интерактивті кітап оқу әдісі

Интерактивті немесе диалогтік кітап оқу – көркем шығарманы баламен бірлесіп қарап, суреттерді талқылау, кейіпкерлерді атау, дыбыстарға еліктеу және қарапайым сұрақтарға жауап беру арқылы жүзеге асатын әдіс.

Дәстүрлі оқуда ересек адам мәтінді оқып береді, ал бала тыңдайды. Интерактивті оқуда бала оқиғаға белсенді қатысады. Ол суреттен таныс затты көрсетеді, кейіпкердің әрекетін байқайды, жануардың дауысын салады немесе оқиғаның жалғасын болжауға тырысады.

АҚШ Білім беру ғылымдары институтының What Works Clearinghouse жүйесінде диалогтік кітап оқу тәсіліне жүргізілген бағалауда оның балалардың ауызша тілдік дағдыларына оң әсері көрсетілген [4]. Бұл әдістің маңызды ерекшелігі – баланың тыңдаушыдан біртіндеп әңгімеге қатысушыға айналуы.

«Суретке қарап сөйлесейік» ойыны.

Мақсаты: сөздік қорды молайту, заттарды атауға және қарапайым сұрақтарға жауап беруге ынталандыру.

Қажетті құралдар: ірі, анық суреттері бар балалар кітабы.

Ойын барысы: тәрбиеші кітаптағы бір суретті көрсетіп, «Бұл не?», «Қайда тұр?», «Не істеп жатыр?» деген сұрақтар қояды. Бала суреттегі затты көрсетсе, тәрбиеші оның атауын айтып, қысқа сөйлем құрайды. Мысалы: «Бұл – мысық. Мысық ұйықтап жатыр».

Тәрбиеші бір беттегі барлық затты бірден сұрауға тырыспай, баланың назарын аударған суретке тоқталғаны дұрыс.

3.3. Ойын арқылы сөйлеуді дамыту әдісі

Ойын – ерте жастағы баланың табиғи қарым-қатынас ортасы. Ойын кезінде бала заттарды атайды, әрекеттерді қайталайды, дыбыстарға еліктейді және ойыншықтармен қарым-қатынас орнатады. Сондықтан сөйлеуді дамытуға арналған тапсырмаларды ойын мазмұнына енгізу тиімді.

«Қуыршақты тамақтандырайық» ойыны.

Мақсаты: күнделікті тұрмыстық сөздерді меңгерту және өтініш білдіруге ынталандыру.

Қажетті құралдар: қуыршақ, ойыншық ыдыстар, ойыншық тағамдар.

Ойын барысы: тәрбиеші балалармен бірге қуыршаққа тамақ дайындайды. «Қуыршаққа су берейік», «Қасықты ал», «Алма қайда?», «Қуыршақ тамақ ішті» деген сөз тіркестерін қолданады. Балалар ойыншықты тамақтандыру, ыдысты беру және тағамды таңдау әрекеттерін орындайды.

Ойын барысында тәрбиеші баланың әрекетін сөзбен сүйемелдейді. Егер бала қасықты көрсетсе, «Иә, бұл – қасық. Қуыршаққа қасық берейік» деп жауап береді.

«Дүкен» ойыны.

Мақсаты: зат атауларын меңгерту, өтініш білдіру және қарапайым диалогқа қатысу дағдыларын дамыту.

Қажетті құралдар: ойыншық жемістер, көкөністер, себет және ойыншық ақша.

Ойын барысы: тәрбиеші сатушы рөлін атқарады, балалар сатып алушы болады. «Не керек?», «Алма бер», «Міне, алма» сияқты қысқа сөз тіркестері қолданылады. Баланың сөйлеу деңгейіне қарай ол затты көрсетуі, атауы немесе екі сөзден тұратын өтініш айтуы мүмкін.

3.4. Саусақ ойындары мен қимыл арқылы сөйлеуді дамыту

Саусақ ойындары баланың қол қимылын, зейінін, ырғақты сезінуін және сөзді әрекетпен байланыстыруын қолдайды. Мұндай ойындарда қысқа тақпақтар, қайталанатын сөздер және саусақ қозғалыстары бірге орындалады.

Мысалы, «Бас бармақ», «Қуыр-қуыр қуырмаш» сияқты ұлттық саусақ ойындарын қолдануға болады. Тәрбиеші мәтінді асықпай айтып, әр сөзге сәйкес қимылды көрсетеді. Балалар бастапқыда тек қимылды қайталаса да, біртіндеп сөздерге және ырғаққа қосыла бастайды.

«Саусақтар сөйлейді» ойыны.

Мақсаты: сөзді қимылмен байланыстыру және дыбыстық еліктеуді дамыту.

Ойын барысы: тәрбиеші әр саусақты кейіпкер ретінде таныстырады. Мысалы: «Бас бармақ амандасты», «Сұқ саусақ есік қақты», «Ортан терек қол бұлғады». Балалар қимылдарды қайталайды, ал тәрбиеші сөздерді бірнеше рет бірізді қайталайды.

Саусақ ойындарының мазмұны баланың сөйлеу мүмкіндігіне сәйкес болуы қажет. Қимылды орындай алмайтын балаға тәрбиеші көмектеседі, бірақ оны міндетті түрде қайталауға мәжбүрлемейді.

3.5. Театрландырылған әрекет және қуыршақ терапиясы элементтері

Қуыршақпен сөйлесу, ойыншық кейіпкерді таныстыру және шағын сахналық көріністер ұйымдастыру баланың сөйлеуге деген қызығушылығын арттыруы мүмкін. Кейбір балалар ересекпен тікелей сөйлескенде ұялуы немесе белсенділік танытпауы мүмкін, ал ойыншық кейіпкермен қарым-қатынас жасағанда еркінірек әрекет етеді.

«Қуыршақ қонаққа келді» ойыны.

Мақсаты: амандасу, қоштасу, өтініш білдіру және таныс сөздерді қолдануға ынталандыру.

Ойын барысы: тәрбиеші балаларға қуыршақты таныстырады. Қуыршақ балалармен амандасады, олардың атын сұрайды, ойыншықты көрсетеді. Тәрбиеші қуыршақтың атынан қысқа сұрақтар қояды: «Сәлем!», «Доп қайда?», «Маған берші». Балалар жауапты сөзбен, қимылмен немесе затты көрсету арқылы бере алады.

Театрландырылған әрекеттің артықшылығы – бала сөйлеуді нақты қарым-қатынас жағдайында қолданады. Ол кейіпкерге жауап береді, затты ұсынады, дыбысқа еліктейді және оқиғаның дамуына қатысады.

3.6. Музыкалық-ырғақтық және дыбыстық еліктеу әдісі

Музыка мен ырғақ баланың есту зейінін, дыбыстарды қабылдауын және сөздердің интонациялық ерекшеліктерін сезінуін қолдайды. Қысқа әндер, қайталанатын тақпақтар, жануарлардың дауысына еліктеу және музыкалық аспаптарды пайдалану сөйлеу әрекетіне қызығушылық тудырады.

«Жануарлар қалай дыбыстайды?» ойыны.

Мақсаты: дыбыстық еліктеуді, сөзді түсінуді және жануар атауларын меңгертуді қолдау.

Қажетті құралдар: жануарлардың суреттері немесе ойыншықтары.

Ойын барысы: тәрбиеші жануардың суретін көрсетіп, оның атауын және дыбысын айтады. Мысалы: «Ит – ав-ав», «Мысық – мияу», «Сиыр – мө-ө». Балалар дыбысты қайталауға талпынады. Кейін тәрбиеші дыбысты айтып, балаға сәйкес суретті таңдауды ұсынады.

Бұл әдісте дыбыстық еліктеу сөздік қорды алмастырмайтынын ескеру керек. Дыбысты айтумен қатар, тәрбиеші жануардың атауын да жүйелі қолдануы қажет.

3.7. Сенсорлық тәжірибеге негізделген сөйлеу әдісі

Баланың сөйлеу белсенділігін дамытуда сезім мүшелері арқылы алынған тәжірибені сөзбен байланыстыру маңызды. Бала затты ұстап, көріп, иісін байқап немесе дыбысын тыңдағанда, тәрбиеші сол әрекетті сипаттайтын сөздерді қолданады.

«Сипап сез де, ата» ойыны.

Мақсаты: заттардың қасиеттерін сөзбен байланыстыру және сөздік қорды байыту.

Қажетті құралдар: жұмсақ мата, ірі доп, ағаш текше, тегіс пластик ойыншық.

Ойын барысы: бала заттарды ұстап көреді. Тәрбиеші «жұмсақ», «қатты», «тегіс», «үлкен», «кішкентай» сөздерін нақты затпен байланыстырып айтады. Бала затты көрсетеді немесе қасиетін атауға талпынады.

«Не қалай қозғалады?» ойыны.

Мақсаты: етістіктерді меңгерту және әрекетті сөзбен байланыстыру.

Ойын барысы: тәрбиеші допты домалатады, машинаны жүргізеді, қуыршақты отырғызады, қоянды секіртеді. Әрекетті орындау кезінде «домалады», «жүрді», «отырды», «секірді» сөздерін қайталайды. Балалар әрекетті қайталап, сөзді тыңдайды немесе айтуға талпынады.

3.8. Қарапайым цифрлық ресурстарды қолдану

Қазіргі балабақша тәжірибесінде цифрлық ресурстарды сөйлеуді дамытуға арналған қосымша құрал ретінде қолдануға болады. Мысалы, жануарлар дыбысының қысқа аудиожазбалары, сапалы суреттер, балаларға арналған қысқа бейнематериалдар және интерактивті дыбыстық тапсырмалар педагогтің жұмысын толықтыра алады.

Дегенмен цифрлық құрал баламен тікелей қарым-қатынасты алмастырмауы тиіс. Бала экранды үнсіз тамашалаумен шектелсе, сөйлеу белсенділігіне арналған педагогикалық мақсат толық орындалмайды. Сондықтан кез келген цифрлық материалдан кейін тәрбиеші баламен сөйлесіп, көргенін талқылап, дыбыстарды қайталауға немесе суретті атауға мүмкіндік беруі керек.

Мысалы, тәрбиеші жануардың қысқа бейнесін көрсеткеннен кейін: «Бұл қандай жануар?», «Ол қалай дыбыстайды?», «Қайда тұрады?» деген қарапайым сұрақтар қояды. Егер бала сөзбен жауап бермесе, жануардың суретін көрсету немесе дыбысына еліктеу арқылы қатысуына мүмкіндік жасалады.

Цифрлық ресурстарды қолданғанда балалардың жасына арналған экран уақыты, көру және есту жайлылығы, мазмұнның қауіпсіздігі мен сапасы ескерілуі қажет. Экран алдындағы әрекет ұзаққа созылмауы және тірі қарым-қатынастың орнын баспауы керек.

4. Сөйлеу белсенділігін күнделікті режимдік сәттерде дамыту

Сөйлеуді дамыту тек арнайы ұйымдастырылған іс-әрекет кезінде жүзеге асатын жұмыс емес. Баланың күнделікті өміріндегі барлық жағдай қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді. Тәрбиеші күн тәртібінің әр кезеңін тілдік тәжірибені байытуға пайдалана алады.

Балаларды қарсы алу кезінде. Тәрбиеші әр баламен жылы амандасып, оның көңіл күйіне назар аударады. «Қайырлы таң!», «Бүгін көңіл күйің қалай?», «Қолыңда не бар?» деген қысқа сөз тіркестері арқылы қарым-қатынас басталады. Бала жауап бермесе де, оның ымын, қимылын және эмоционалдық реакциясын қабылдау маңызды.

Тамақтану кезінде. Тағам атауларын, дәмін, түсін және әрекеттерді сипаттайтын сөздер қолданылады. «Сорпа ыстық», «Су ішеміз», «Қасықты ал», «Алма жейміз» деген сөйлемдер баланың сөзді нақты әрекетпен байланыстыруына көмектеседі. Баланың тағамға қатысты жеке ерекшеліктері мен қауіпсіздік талаптары сақталуы қажет.

Киіну кезінде. «Бас киімді киеміз», «Аяққиімді аламыз», «Түймені саламыз» сияқты сөз тіркестері күнделікті әрекетпен бірге қайталанады. Тәрбиеші баланың өздігінен әрекет етуіне мүмкіндік бере отырып, әрекетті сөзбен сүйемелдейді.

Серуен кезінде. Табиғаттағы заттар мен құбылыстарды бақылау жаңа сөздерді меңгеруге жағдай жасайды. Мысалы, «күн жарқырап тұр», «жел соғып тұр», «жапырақ түсті», «құс ұшты» деген сөз тіркестері баланың қоршаған орта туралы түсінігін кеңейтеді.

Ойыншықтарды жинау кезінде. «Допты орнына қой», «Қуыршақты отырғыз», «Машинаны әкел» деген нұсқауларды қолдану сөзді түсіну мен әрекетті орындау дағдыларын дамытады. Кейін балаға «Қай ойыншықты жинаймыз?» деген таңдау сұрағын қоюға болады.

Күнделікті режимдік сәттердегі сөйлеу жұмысының басты ерекшелігі – оның табиғилығы. Тәрбиеші баланың әрекетін тоқтатып, арнайы сабақ өткізуге міндетті емес. Керісінше, қалыпты өмірлік жағдаяттарды мазмұнды тілдік қарым-қатынасқа айналдырады.

5. Тәрбиешінің сөйлеу ортасын ұйымдастырудағы кәсіби рөлі

Ерте жастағы балалардың сөйлеу белсенділігін дамытуда тәрбиешінің тілдік мәдениеті, қарым-қатынас стилі және педагогикалық шеберлігі ерекше орын алады. Тәрбиеші баланың сөйлеуіне үлгі болатындықтан, оның сөзі анық, түсінікті, табиғи және жас ерекшелігіне сай болуы керек.

Біріншіден, тәрбиеші баламен сөйлескенде оның көзіне қарап, назарын аударып, сөзді нақты затпен немесе әрекетпен байланыстыруы қажет. Балаға түсініксіз ұзақ сөйлемдер айтудың орнына, қысқа әрі мағыналы сөйлемдерді қолданған дұрыс.

Екіншіден, баланың сөйлеу әрекетін қолдау маңызды. Егер бала бір сөз айтса, тәрбиеші оны толықтырып, дұрыс сөйлеу үлгісін ұсына алады. Мысалы, бала «су» десе, «Сен су ішкің келді ме? Міне, су» деп жауап береді. Бұл тәсіл баланың айтқанын жоққа шығармай, жаңа тілдік үлгімен толықтырады.

Үшіншіден, тәрбиеші баланың жауабын асықпай күтуі тиіс. Кейбір балалар сұрақты түсініп, жауап беру үшін қосымша уақытты қажет етеді. Бірден жауап беруге мәжбүрлеу немесе баланың орнына сөйлеу оның белсенділігін шектеуі мүмкін.

Төртіншіден, баланың барлық коммуникациялық әрекеттеріне назар аудару қажет. Сөзбен жауап беру әлі қалыптаспаған жағдайда, бала затты көрсету, қол созу, басын изеу, дыбыс шығару немесе көзқарас арқылы қарым-қатынасқа қатыса алады. Тәрбиеші осындай белгілерді байқап, оған мағыналы жауап береді.

Бесіншіден, топта жағымды тілдік орта қалыптастыру маңызды. Балалар бір-бірінің сөзін тыңдауға, ойыншықты кезекпен пайдалануға, бірге ойнауға және қарапайым қарым-қатынас жасауға үйренуі керек. Тәрбиеші балалар арасындағы өзара әрекетті қолдап, бірлескен ойындарды ұйымдастырады.

Алтыншыдан, педагог әр баланың тілдік даму ерекшелігін ескеруі тиіс. Бір бала сөздерді белсенді қолданса, екіншісі ым мен дыбысты көбірек пайдалануы мүмкін. Сондықтан барлық балаға бірдей талап қоюдың орнына, жеке қолдау мен қолжетімді тілдік міндеттер ұсынылады.

6. Сөйлеу белсенділігін дамытуда ата-анамен бірлескен жұмыстың маңызы

Баланың сөйлеу дамуы балабақшада ғана емес, отбасында да жалғасады. Үйдегі қарым-қатынас сапасы, ересектердің баламен сөйлесу жиілігі, бірлескен ойын және кітап оқу тәжірибесі тілдік дамуға қолайлы жағдай жасайды. Сондықтан тәрбиеші ата-анамен серіктестік орнатып, сөйлеуді дамыту жұмысының сабақтастығын қамтамасыз етуі қажет.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының ұсынымдарында ата-аналар мен басқа да күтім көрсетушілерге баланың ерте үйренуіне және сезімтал қарым-қатынас жасауына қолдау көрсету қажеттігі атап көрсетілген [3]. ЮНИСЕФ-тің «Care for Child Development» бағдарламасы да ересектерді баланың белгісін байқауға, оның әрекетіне жауап беруге және ойын мен қарым-қатынас арқылы дамуын қолдауға бағыттайды [5].

Ата-аналармен жұмыстың тиімді түрлеріне мыналар жатады:

- жеке кеңес беру және баланың сөйлеу дамуы туралы пікір алмасу;
- үй жағдайында қолдануға болатын қысқа ойындар ұсыну;
- ата-аналарға интерактивті кітап оқу тәсілдерін көрсету;
- күнделікті тұрмыстық әрекет кезінде баламен сөйлесудің үлгілерін ұсыну;
- саусақ ойындары мен қысқа тақпақтарды бірге орындау;

• баланың қызығушылығы мен жаңа сөздерін бақылауға арналған қарапайым күнделік жүргізу.

Ата-аналарға баламен сөйлесу кезінде оның сөзін үнемі түзетіп, қайталауды талап етпеу керектігін түсіндіру маңызды. Оның орнына баланың айтқан сөзін дұрыс үлгіде қайталап, мағынасын кеңейтуге болады. Мысалы, бала «мысық» десе, ата-ана «Иә, ақ мысық. Мысық ұйықтап жатыр» деп жауап береді.

Үйде кітап оқу кезінде баланы ұзақ тыңдауға мәжбүрлемей, суреттерді бірге қарау, таныс заттарды атау және кейіпкерлердің әрекетін көрсету ұсынылады. Күнделікті серуенде, тамақ дайындағанда немесе ойыншық жинағанда да баламен сөйлесуге мүмкіндік мол.

Егер отбасында бірнеше тіл қолданылса, баланың тілдік ортасын құрметтеу қажет. Тілдерді қолдану мәселесінде ата-анамен бірлесіп әрекет етіп, баланың түсінуі мен сөйлеуіне қолайлы жағдай жасалады. Бірнеше тілді есту өздігінен сөйлеу бұзылысының белгісі болып саналмайды. Тәрбиеші баланың әр тілдегі қарым-қатынас тәжірибесін ескеріп, қажет жағдайда тиісті мамандармен кеңесуді ұсына алады.

7. Сөйлеу белсенділігін бақылау және педагогикалық қолдау

Сөйлеу белсенділігін дамыту жұмысын жоспарлау үшін тәрбиеші баланың күнделікті қарым-қатынасын жүйелі бақылауы қажет. Бақылаудың мақсаты – баланы басқа балалармен салыстыру немесе оған диагноз қою емес, оның қандай жағдайда белсенді сөйлейтінін, қандай сөздерді түсінетінін және қандай қолдау қажет екенін анықтау.

Бақылау барысында мынадай көрсеткіштерге назар аударуға болады:

1. Ересектің сөзіне назар аударуы және таныс сөздерді түсінуі.
2. Қарапайым нұсқауларды орындауы.
3. Дыбыстарға еліктеуі және дыбыстық белсенділігі.
4. Заттарды, адамдарды және күнделікті әрекеттерді атауға талпынысы.
5. Белсенді қолданатын сөздері мен сөз тіркестерінің болуы.
6. Сұраныс, өтініш немесе қызығушылықты білдіру тәсілдері.
7. Қарым-қатынас бастамасын көтеруі.
8. Кітап қарау, ойын және бірлескен әрекет кезінде сөйлеуге қатысуы.
9. Ым, қимыл, көзқарас және сөзді қарым-қатынаста қолдануы.
10. Бұрын меңгерген сөздерді жаңа жағдаятта пайдалана алуы.

Бақылау нәтижелерін тәрбиеші қысқаша жазба түрінде тіркей алады. Мысалы, баланың қандай сөздерді жиі қолданатынын, қандай ойынға қызығатынын, қандай жағдайда сөйлеуге белсендірек қатысатынын белгілейді. Бұл мәліметтер келесі педагогикалық жұмысты жоспарлауға көмектеседі.

Егер бала белгілі бір сөздерді қолданбаса, тәрбиеші оны бірден қайталатуға мәжбүрлемейді. Алдымен баланың сөзді түсінуін, қарым-қатынасқа қатысуын және басқа тәсілдермен ойын білдіруін бақылайды. Ойыншық таңдау, суретті көрсету, дыбысқа еліктеу сияқты қолжетімді әрекеттер арқылы қолдау көрсетеді.

Сонымен бірге сөйлеу дамуының тұрақты қиындығы байқалса, ата-анамен әңгімелесіп, логопедке, педиатрға немесе есту қабілетін бағалайтын маманға жүгіну қажеттігін түсіндіру маңызды. Әсіресе бала бұрын меңгерген дағдыларын жоғалтса, дыбысқа немесе сөйлеуге жауап беруі өзгерсе, маманның бағалауын кейінге қалдырмаған жөн. Тәрбиеші медициналық қорытынды жасамайды, бірақ баланың дамуындағы өзгерістерді байқап, ата-анамен бірлесіп әрекет етеді.

Сөйлеу белсенділігін бақылау жүйелі жүргізілгенде, педагог баланың жетістігін ғана емес, оған тиімді болған әдістерді де анықтай алады. Мысалы, бір бала кітаптағы суреттер арқылы белсенді сөйлесе, екіншісі қуыршақпен ойнау кезінде көбірек сөз қолдануы мүмкін. Осы ерекшеліктерді ескеру жеке педагогикалық қолдаудың сапасын арттырады.

Қорытынды

Ерте жастағы балалардың сөйлеу белсенділігін дамыту – балабақша тәрбиешісінің күнделікті педагогикалық қызметіндегі маңызды міндеттердің бірі. Сөйлеу баланың қоршаған

ортаны тануына, өз қажеттілігін білдіруіне, ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас жасауына мүмкіндік береді. Сондықтан тілдік дамуды қолдау жұмысы баланың жас ерекшелігіне, жеке мүмкіндіктеріне және күнделікті тәжірибесіне сәйкес ұйымдастырылуы қажет.

Инновациялық әдістерді қолдану сөйлеуді дамыту үдерісін қызықты әрі мазмұнды етуге жағдай жасайды. Диалогтік қарым-қатынас, интерактивті кітап оқу, ойын технологиялары, саусақ ойындары, театрландырылған әрекет, музыкалық-ырғақтық жаттығулар және сенсорлық тәжірибеге негізделген тәсілдер баланың сөйлеуге қатысу мүмкіндігін кеңейтеді. Бұл әдістердің ортақ ерекшелігі – баланы пассивті тыңдаушы емес, қарым-қатынастың белсенді қатысушысы ретінде қарастыру.

Тәрбиешінің кәсіби міндеті – баланың сөйлеу бастамасын қолдау, оның жауабын күту, сөздік үлгі ұсыну және күнделікті өмірде тілдік қарым-қатынасқа бай орта қалыптастыру. Сонымен қатар ата-анамен серіктестік орнату, баланың даму динамикасын бақылау және қажет болған жағдайда тиісті мамандармен бірлесіп жұмыс жүргізу маңызды.

Қорыта айтқанда, ерте жастағы балалардың сөйлеу белсенділігін дамытуда инновациялық әдістерді жүйелі әрі мақсатты қолдану олардың қарым-қатынас жасау тәжірибесін байытып, сөздік қорының қалыптасуына және тілдік әлеуетінің ашылуына қолайлы жағдай жасайды. Ең бастысы, бала сөйлеуді міндетті тапсырма ретінде емес, өз ойын білдірудің, қызығушылығын бөлісудің және қоршаған әлеммен байланыс орнатудың табиғи құралы ретінде қабылдауы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы». Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінде 2022 жылғы 5 тамызда №29031 болып тіркелген. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031
2. Vygotsky L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Edited by M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner, E. Souberman. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
3. World Health Organization. *Improving Early Childhood Development: WHO Guideline*. Geneva: World Health Organization, 2020. https://www.who.int/publications/i/item/9789240020986
4. What Works Clearinghouse. *Dialogic Reading: Intervention Report*. Institute of Education Sciences, U.S. Department of Education. https://ies.ed.gov/ncee/WWC/InterventionReport/135/Published
5. UNICEF. *Care for Child Development*. Evidence-based approach to promote early learning and responsive caregiving. https://www.unicef.org/documents/care-child-development
6. World Health Organization, UNICEF, World Bank Group. *Nurturing Care for Early Childhood Development: A Framework for Helping Children Survive and Thrive to Transform Health and Human Potential*. Geneva: WHO, 2018. https://www.who.int/publications/i/item/9789241514064
7. Zosh J. M., Hopkins E. J., Jensen H., Liu C., Neale D., Hirsh-Pasek K., Solis S. L., Whitebread D. *Learning through Play: A Review of the Evidence*. The LEGO Foundation, 2017. https://cms.learningthroughplay.com/media/wmtlmbe0/learning-through-play_web.pdf
8. Hirsh-Pasek K., Golinkoff R. M., Berk L. E., Singer D. G. *A Mandate for Playful Learning in Preschool: Presenting the Evidence*. New York: Oxford University Press, 2009.
9. National Research Council. *From Neurons to Neighborhoods: The Science of Early Childhood Development*. Edited by J. P. Shonkoff and D. A. Phillips. Washington, DC: National Academy Press, 2000.
10. American Speech-Language-Hearing Association (ASHA). *Communication Milestones: Birth to 1 Year; 1 to 2 Years; 2 to 3 Years*. https://www.asha.org/public/developmental-milestones/

Атыгаева Бекзада Абдумажитовна
Әдіскер
"Алматы облысы білім басқармасының Іле ауданы бойынша білім бөлімі" мемлекеттік мекемесінің "Ақбота" бөбекжай-балабақшасы мемлекеттік қазыналық кәсіпорны

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМ ПЕДАГОГТЕРІНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМЫТУДАҒЫ ӘДІСКЕРДІҢ РӨЛІ

Аңдатпа. Мақалада мектепке дейінгі ұйым педагогтерінің кәсіби құзыреттілігін дамытудағы әдіскердің басқарушылық, ұйымдастырушылық және ғылыми-әдістемелік қызметінің маңызы қарастырылады. Қазіргі мектепке дейінгі білім беру жүйесіндегі өзгерістер жағдайында педагогтің кәсіби білімін жетілдіру, әдістемелік шеберлігін арттыру, инновациялық технологияларды тиімді пайдалану және тәрбиелеу-білім беру үдерісінің сапасын қамтамасыз ету мәселелері талданады. Әдіскердің педагогтерге кәсіби қолдау көрсету, тәлімгерлік жұмыстарын ұйымдастыру, тәжірибе алмасу ортасын қалыптастыру, педагогикалық рефлексияны дамыту және озық тәжірибені тарату бағытындағы қызметі ғылыми-әдістемелік тұрғыдан сипатталады. Сонымен қатар педагогтердің жеке кәсіби даму бағытын анықтау, олардың қажеттіліктеріне сәйкес әдістемелік жұмыс түрлерін таңдау, практикалық семинарлар, шеберлік сағаттары, коучингтер мен кәсіби қауымдастықтардың мүмкіндіктерін пайдалану жолдары ұсынылады. Мақалада әдіскер қызметінің негізгі нәтижесі педагогтің құжаттамалық талаптарды орындауымен ғана емес, оның кәсіби дербестігінің, шығармашылық ізденісінің, педагогикалық шешім қабылдау қабілетінің және балалармен жұмыс жүргізу сапасының артуымен өлшенуі қажеттігі негізделеді.

Кілт сөздер: әдіскер, мектепке дейінгі ұйым, кәсіби құзыреттілік, педагогтің кәсіби дамуы, әдістемелік жұмыс, педагогикалық шеберлік, тәлімгерлік, инновациялық технологиялар, кәсіби рефлексия, тәжірибе алмасу, білім беру сапасы.

Кіріспе

Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық, мәдени және технологиялық өзгерістер білім беру жүйесінің алдына жаңа талаптар қойып отыр. Әсіресе мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту саласында баланың жеке ерекшеліктерін ескеруге, оның қызығушылығы мен қабілетін дамытуға, дербес әрекет етуіне жағдай жасауға бағытталған педагогикалық ұстанымдардың маңызы артуда. Бұл өзгерістер мектепке дейінгі ұйым педагогтерінен кәсіби білімді ғана емес, сонымен қатар икемді ойлауды, шығармашылық ізденісті, заманауи әдістерді меңгеруді және педагогикалық жағдайларға сәйкес тиімді шешім қабылдай білуді талап етеді.

Мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбиелеу мен оқыту сапасы көптеген факторларға байланысты болғанымен, оның негізгі көрсеткіштерінің бірі – педагогтің кәсіби құзыреттілігі. Себебі баланың танымдық қызығушылығының ояну, тілдік қарым-қатынасының дамуы, әлеуметтік ортаға бейімделуі, шығармашылық қабілетінің қалыптасуы және қоршаған дүниені тануы тәрбиешінің кәсіби дайындығы мен педагогикалық шеберлігіне тікелей байланысты. Педагог өз жұмысында баланың жас және жеке ерекшеліктерін ескеріп, ойын әрекетін дұрыс ұйымдастырып, дамытушы ортаны тиімді пайдалана білуі қажет.

Осы тұрғыдан алғанда мектепке дейінгі ұйым әдіскерінің қызметі ерекше маңызға ие. Әдіскер – педагогтердің кәсіби дамуына бағыт беретін, олардың әдістемелік қажеттіліктерін анықтайтын, педагогикалық тәжірибесін жетілдіруге жағдай жасайтын және ұйымдағы тәрбиелеу-білім беру жұмысының әдістемелік тұтастығын қамтамасыз ететін маман. Оның міндеті тек жоспарлардың орындалуын бақылаумен немесе құжаттардың дұрыс жүргізілуін тексерумен шектелмейді. Әдіскер педагогтердің кәсіби әлеуетін ашуға, жаңашыл бастамаларын қолдауға, өзара тәжірибе алмасуына және үздіксіз білім алу мәдениетін қалыптастыруға ықпал етуі тиіс.

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту саласындағы нормативтік құжаттарында білім беру мазмұнының сапасына, балалардың даму ерекшеліктерін ескеруге және педагогикалық үдерісті ұйымдастыруға қойылатын талаптар айқындалған. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығымен бекітілген мемлекеттік жалпыға міндетті стандарт мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мазмұнын, күтілетін нәтижелерін және білім беру үдерісін ұйымдастыруға қойылатын негізгі талаптарды белгілейді. Бұл талаптарды тәжірибеде сапалы жүзеге асыру педагогтердің кәсіби дайындығын жүйелі түрде жетілдіруді қажет етеді.

Мақаланың мақсаты – мектепке дейінгі ұйым педагогтерінің кәсіби құзыреттілігін дамытудағы әдіскердің рөлін ғылыми-әдістемелік тұрғыдан негіздеу, әдістемелік жұмыстың тиімді бағыттарын анықтау және педагогтердің кәсіби өсуіне ықпал ететін практикалық тәсілдерді ұсыну.

1. Мектепке дейінгі ұйым педагогтерінің кәсіби құзыреттілігінің мәні мен мазмұны

Кәсіби құзыреттілік – педагогтің өз мамандығына қатысты білімін, практикалық дағдыларын, кәсіби тәжірибесін және жеке қасиеттерін нақты педагогикалық міндеттерді шешу барысында тиімді қолдана білу қабілетін сипаттайтын кешенді ұғым. Ол тек теориялық білімді меңгерумен шектелмейді, сонымен қатар сол білімді күнделікті педагогикалық тәжірибеде орынды пайдалану, туындаған мәселелерді талдау және өз қызметінің нәтижесін бағалау қабілетін де қамтиды.

Мектепке дейінгі ұйым педагогінің кәсіби құзыреттілігі бірнеше өзара байланысты бағыттан тұрады.

Біріншіден, психологиялық-педагогикалық құзыреттілік. Бұл педагогтің мектеп жасына дейінгі балалардың жас ерекшеліктерін, психологиялық даму заңдылықтарын, қызығушылықтарын және жеке қажеттіліктерін білуін білдіреді. Тәрбиеші әр баланың қабылдау, есте сақтау, зейін қою, қарым-қатынас жасау және әрекет ету ерекшеліктерін ескеріп, соған сәйкес педагогикалық тәсілдерді таңдай білуі керек. Мысалы, бір бала жаңа тапсырманы өздігінен орындауға бейім болса, екінші балаға ересектің қолдауы мен қосымша түсіндіру қажет болуы мүмкін. Кәсіби құзыретті педагог осы айырмашылықтарды ескеріп, барлық тәрбиеленушіге қолайлы даму жағдайын қалыптастырады.

Екіншіден, әдістемелік құзыреттілік. Ол педагогтің тәрбиелеу мен оқытудың мазмұнын дұрыс жоспарлау, тиімді әдіс-тәсілдерді таңдау, ойын технологияларын қолдану, балалардың танымдық белсенділігін арттыру және ұйымдастырылған іс-әрекеттің нәтижелілігін бағалау қабілеттерін қамтиды. Әдістемелік құзыреттілігі жоғары тәрбиеші дайын материалдарды пайдаланумен ғана шектелмей, балалардың қажеттілігіне сәйкес тапсырмаларды бейімдейді,

көрнекі құралдар әзірлейді және педагогикалық жағдайға байланысты жұмыс тәсілдерін өзгерте алады.

Үшіншіден, коммуникативтік құзыреттілік. Педагогтің балалармен, ата-аналармен және әріптестерімен дұрыс қарым-қатынас орната білуі тәрбиелеу үдерісінің маңызды шарты болып табылады. Баламен тіл табысу, оның ойын тыңдау, пікірін құрметтеу, ата-аналарға педагогикалық кеңес беру және кәсіби ортада өзара сыйластықты сақтау осы құзыреттіліктің негізгі көріністері болып саналады.

Төртіншіден, цифрлық құзыреттілік. Қазіргі білім беру кеңістігінде цифрлық ресурстарды пайдалану педагог жұмысының ажырамас бөлігіне айналып келеді. Интерактивті материалдар, электрондық көрнекіліктер, мультимедиалық презентациялар, бейнематериалдар және цифрлық коммуникация құралдары педагогикалық жұмысты мазмұндық жағынан байытуға мүмкіндік береді. Дегенмен цифрлық технологияларды қолдану мақсат емес, баланың дамуына қажетті педагогикалық міндетті шешудің құралы болуы керек.

Бесіншіден, рефлексивтік құзыреттілік. Бұл педагогтің өзінің кәсіби әрекетін талдау, жетістіктері мен қиындықтарын анықтау, жіберілген қателерден қорытынды шығару және алдағы жұмысын жетілдіру қабілетін білдіреді. Өз тәжірибесіне сыни көзқараспен қарай алатын педагог кәсіби дамудың қажеттілігін сезінеді және жаңа білімді меңгеруге ұмтылады.

Аталған құзыреттіліктер бір-бірінен бөлек қалыптаспайды. Олар педагогтің күнделікті қызметінде өзара байланыста дамиды. Мәселен, тәрбиеші жаңа ойын технологиясын енгізген кезде балалардың жас ерекшеліктерін ескереді, әдістемелік білімін пайдаланады, балалармен қарым-қатынас орнатады, цифрлық ресурстарды қолдануы мүмкін және өткізілген жұмыстың нәтижесін талдайды. Сондықтан кәсіби құзыреттілікті дамыту кешенді әрі үздіксіз сипатта ұйымдастырылуы тиіс.

Мектепке дейінгі ұйым педагогінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру мен жетілдіру мәселесін қарастырғанда, оның тек жеке кәсіби қасиеттерінің жиынтығы емес, педагогикалық қызметтің барлық бағыттарын біріктіретін күрделі жүйе екенін ескеру қажет. Бұл жүйе педагогтің кәсіби біліміне, тәжірибелік дайындығына, құндылықтық бағдарларына, шығармашылық қабілетіне және үнемі ізденуге деген ұмтылысына негізделеді. Педагогтің кәсіби деңгейі оның қандай әдістерді білетінімен ғана емес, сол әдістерді нақты тәрбиеленушілердің қажеттіліктеріне сәйкес қаншалықты орынды қолдана алатынымен анықталады.

Мектепке дейінгі кезең баланың физикалық, танымдық, эмоционалдық, әлеуметтік және тілдік дамуы қарқынды жүретін маңызды жас кезеңі болып табылады. Сондықтан осы кезеңде жұмыс істейтін педагогтің кәсіби дайындығына ерекше талаптар қойылады. Тәрбиеші баланың әрекетін ұйымдастырушы ғана емес, оның қызығушылығын оятатын, қоршаған ортаны тануына мүмкіндік беретін, дербестігін қолдайтын және әлеуметтік тәжірибе жинақтауына жағдай жасайтын тұлға болуы керек. Мұндай міндеттерді жүзеге асыру үшін педагог өзінің кәсіби білімін күнделікті тәжірибемен байланыстырып, әрбір педагогикалық шешімінің бала дамуына ықпалын түсіне білуі қажет.

Педагогтің жобалау және жоспарлау құзыреттілігі де кәсіби шеберліктің маңызды құрамдас бөлігі болып саналады. Бұл құзыреттілік тәрбиелеу-білім беру үдерісін мақсатты ұйымдастыруды, балалардың жас ерекшеліктерін ескеруді, күтілетін нәтижелерді болжауды және педагогикалық жұмыстың мазмұнын жүйелеуді қамтиды. Жоспарлау барысында тәрбиеші тек күнделікті іс-әрекеттердің ретін белгілеумен шектелмей, балалардың қызығушылықтары мен қажеттіліктеріне сәйкес мазмұнды әрекеттерді таңдай білуі керек.

Мысалы, «Қоршаған ортамен таныстыру» бағыты бойынша балаларға табиғат құбылыстары туралы түсінік қалыптастыру көзделсе, педагог тақырыпты тек әңгімелеу арқылы түсіндірумен шектелмеуі тиіс. Ол бақылау, тәжірибе жасау, табиғи материалдармен жұмыс, сюжеттік ойындар және шығармашылық тапсырмалар арқылы балалардың белсенді

танымдық әрекетін ұйымдастыра алады. Бұл жағдайда педагогтің жоспарлау құзыреттілігі оқу мазмұнын баланың нақты тәжірибесімен байланыстыруынан көрінеді.

Жобалау құзыреттілігі педагогке педагогикалық үдерістің әртүрлі кезеңдерін өзара сабақтастықта ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Ол үшін тәрбиеші алдымен педагогикалық мақсатты анықтайды, содан кейін мазмұн мен әдістерді таңдайды, қажетті ресурстарды дайындайды және жұмыстың нәтижесін бағалау жолдарын белгілейді. Мұндай жүйелілік кездейсоқ ұйымдастырылған әрекеттердің орнына бірізді педагогикалық жұмыс қалыптастырады.

Кәсіби құзыреттіліктің келесі маңызды бағыты – инклюзивті педагогикалық құзыреттілік. Қазіргі мектепке дейінгі ұйымдарда балалардың жеке даму ерекшеліктерін, денсаулық жағдайын, қарым-қатынас жасау мүмкіндіктерін және білім алу қажеттіліктерін ескеру маңызды. Әрбір баланың ортақ тәрбиелеу-білім беру үдерісіне қатысуына жағдай жасау педагогтен ерекше педагогикалық икемділікті талап етеді.

Инклюзивті құзыреттілігі қалыптасқан тәрбиеші балалар арасындағы жеке айырмашылықтарды кедергі ретінде емес, педагогикалық жұмысты дараландыруды қажет ететін ерекшелік ретінде қабылдайды. Ол тапсырмалардың күрделілік деңгейін өзгертіп, көрнекі материалдарды бейімдеп, баланың әрекетке қатысуына қажетті қолдау түрін таңдай алады. Мысалы, сөйлеу дағдылары жеткілікті дамымаған балаға жауапты сөзбен ғана емес, сурет, қимыл немесе таңдау арқылы білдіруге мүмкіндік берілуі мүмкін. Ал тапсырманы орындауда қиналатын балаға қосымша уақыт немесе кезең-кезеңімен берілетін нұсқаулық ұсынылады.

Бұл бағытта тәрбиешінің психологпен, логопедпен, арнайы педагогпен және баланың ата-анасымен бірлесіп жұмыс істеуі маңызды. Өйткені баланың жеке қажеттіліктерін ескеру бір ғана педагогтің әрекетімен шектелмейді. Мамандар арасындағы өзара байланыс баланың дамуына қажетті қолдау шараларын жүйелі ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Осы тұрғыдан алғанда инклюзивті құзыреттілік педагогтің кәсіби білімін ғана емес, оның толеранттылығын, эмпатиясын, жауапкершілігін және әр баланың мүмкіндігіне сеніммен қарауын да қамтиды.

Педагогтің зерттеушілік құзыреттілігі кәсіби дамудың маңызды көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Қазіргі тәрбиеші педагогикалық тәжірибені дайын әдістерді қайталау деңгейінде қабылдамай, өз жұмысындағы мәселелерді анықтап, олардың себептерін зерттеп, тиімді шешімдерді іздей білуі керек. Зерттеушілік қабілет педагогке күнделікті әрекеттерінің нәтижесін саналы түрде бағалауға және жұмыс тәсілдерін жетілдіруге көмектеседі.

Мысалы, тәрбиеші топтағы балалардың кейбірі ұжымдық ойындарға сирек қатысатынын байқаса, бұл жағдайдың себептерін анықтауға тырысуы мүмкін. Ол балалардың қызығушылықтарын бақылап, ойын ортасының ұйымдастырылуын талдап, ойын ережелерінің күрделілігін бағалайды. Кейін ойын мазмұнын өзгертіп, балаларға өздері қалаған рөлдерді таңдау мүмкіндігін береді. Белгілі бір уақыттан кейін олардың ойынға қатысу белсенділігін қайта бақылайды. Бұл қарапайым тәжірибелік зерттеу педагогтің кәсіби ізденісін көрсетеді.

Зерттеушілік құзыреттілікті дамытуда педагогикалық бақылау, тәжірибелік жұмыс, салыстырмалы талдау, сауалнама, рефлексивтік жазба және шағын жобалар маңызды рөл атқарады. Мұндай жұмыстар тәрбиешінің педагогикалық құбылыстарға үстірт қарамай, олардың себеп-салдарын түсінуге ұмтылуына ықпал етеді. Сонымен бірге педагогтің өз тәжірибесін ғылыми-әдістемелік тұрғыдан сипаттауына және кәсіби ортада бөлісуіне мүмкіндік береді.

Кәсіби құзыреттіліктің тағы бір қыры – эмоционалдық-психологиялық құзыреттілік. Мектепке дейінгі ұйымдағы педагогикалық қызмет балалармен күнделікті тығыз қарым-қатынасты, түрлі мінез-құлық ерекшеліктерімен жұмыс істеуді және көптеген педагогикалық жағдайларға жедел жауап беруді талап етеді. Сондықтан тәрбиеші өзінің эмоциялық жағдайын басқара білуі, сабырлылық танытуы, қиын жағдайларда дұрыс шешім қабылдауы және балалармен жағымды қарым-қатынас орнатуы қажет.

Баланың эмоционалдық қауіпсіздігін қамтамасыз ету оның балабақшаға бейімделуіне, өз ойын еркін білдіруіне және қоршаған ортамен белсенді байланыс орнатуына ықпал етеді. Осы себепті педагогтің кәсіби құзыреттілігі балаларға талап қоюмен қатар, олардың сезімдерін түсіну, қобалжуын байқау, жетістігін қолдау және қателесуіне мүмкіндік беру қабілетін де қамтуы тиіс.

Мысалы, бала белгілі бір тапсырманы орындай алмаған жағдайда тәрбиешінің оны басқа балалармен салыстыруы немесе қабілетсіздігін көрсетуі жағымсыз эмоциялық жағдай туғызуы мүмкін. Ал баланың әрекетке жасаған талпынысын бағалап, шағын жетістігін атап өту оның өзіне деген сенімін нығайтады. Мұндай педагогикалық ұстаным баланың дербестігін қолдап, жаңа әрекеттерге қызығушылығын арттырады.

Сонымен қатар педагогтің кәсіби құзыреттілігінде ата-аналармен серіктестік орнату қабілеті ерекше орын алады. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту отбасымен тығыз байланыста жүзеге асатындықтан, педагог ата-аналарды тек ақпарат алушы тарап ретінде емес, баланың дамуына ортақ жауапкершілікпен қарайтын серіктес ретінде қабылдауы қажет.

Отбасымен тиімді жұмыс жүргізу үшін тәрбиеші ата-аналардың пікірін тыңдап, баланың даму ерекшеліктері туралы дұрыс әрі түсінікті ақпарат беріп, тәрбиелік мәселелерді бірлесіп шешуге ұмтылуы керек. Бұл бағытта жеке кеңес беру, ата-аналар жиналысы, практикалық тренингтер, отбасылық шығармашылық жобалар, ашық есік күндері және бірлескен іс-шаралар ұйымдастыруға болады.

Мысалы, «Отбасылық дәстүрлер – бала тәрбиесінің негізі» тақырыбында шығармашылық жоба өткізу барысында ата-аналар өз отбасындағы ұлттық салт-дәстүрлер, мерекелер, ойындар және тәрбиелік әдеттер туралы материалдар ұсына алады. Тәрбиеші осы материалдарды балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес педагогикалық жұмысқа енгізеді. Нәтижесінде бала отбасында алған тәрбиелік тәжірибесін балабақшадағы әрекетімен байланыстырады. Мұндай жұмыс педагогтің коммуникативтік, ұйымдастырушылық және әлеуметтік-педагогикалық құзыреттілігін қатар дамытады.

Педагогтің кәсіби құзыреттілігі оның мәдени және құндылықтық бағдарларымен де тығыз байланысты. Мектепке дейінгі тәрбиеші балаларға тек білім мен дағды беріп қана қоймай, адамгершілік, сыйластық, жауапкершілік, еңбексүйгіштік, мейірімділік және отансүйгіштік сияқты қасиеттерді қалыптастыруға ықпал етеді. Сондықтан педагогтің өзінің кәсіби және адамгершілік ұстанымдары тәрбиелік жұмыстың мазмұнымен үйлесуі қажет.

Ұлттық мәдениет пен жалпыадамзаттық құндылықтарды бала тәрбиесіне енгізу де осы құзыреттіліктің маңызды бөлігі болып табылады. Тәрбиеші халық ауыз әдебиетін, ұлттық ойындарды, салт-дәстүрлерді, қолөнер үлгілерін және халықтық педагогика элементтерін балалардың жас ерекшеліктеріне сай пайдалана білуі керек. Мысалы, мақал-мәтелдер арқылы жақсы мен жаманды ажырату, ұлттық ойындар арқылы ережені сақтау мен өзара сыйластықты үйрету, ертегілер арқылы адамгершілік қасиеттерді танытуға болады.

Мұндай жұмыс ұлттық тәрбиені жеке тақырыптық іс-шара деңгейінде қалдырмай, баланың күнделікті өміріндегі қарым-қатынасымен, ойын әрекетімен және қоршаған ортаны тануымен байланыстыруға мүмкіндік береді. Бұл ретте педагогтің мәдени құзыреттілігі ұлттық мұраны дұрыс түсіндіруімен, оның тәрбиелік мәнін аша білуімен және әр баланың мәдени ерекшеліктеріне құрметпен қарауымен сипатталады.

Педагогтердің кәсіби құзыреттілігін қарастыруда өздігінен білім алу және үздіксіз кәсіби даму құзыреттілігіне де назар аудару қажет. Білім беру саласындағы нормативтік өзгерістер, жаңа ғылыми зерттеулер, педагогикалық технологиялар мен әдістемелік тәсілдер тәрбиешінің кәсіби білімін үнемі жаңартып отыруын талап етеді. Кәсіби дамуды тек біліктілікті арттыру курстарына қатысумен шектеуге болмайды. Ол күнделікті ізденісті, кәсіби әдебиеттерді оқуды, әріптестердің тәжірибесін зерделеуді, семинарлар мен конференцияларға қатысуды және жеке әдістемелік материалдар әзірлеуді қамтиды.

Өздігінен білім алатын педагог өзінің кәсіби даму қажеттілігін дербес анықтап, белгілі бір тақырып бойынша мақсат қояды, қажетті ақпаратты жинақтайды және оны тәжірибеде

қолданудың жолдарын іздейді. Мысалы, тәрбиеші балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту мәселесіне қызығушылық танытса, осы бағыттағы ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді зерттеп, әртүрлі шығармашылық тапсырмаларды сынақтан өткізіп, олардың нәтижесін талдай алады. Кейін жинақталған тәжірибесін әдістемелік бірлестік отырысында әріптестерімен бөлісуі мүмкін.

Осы жерде әдіскердің қолдауы ерекше маңызға ие. Әдіскер педагогтің жеке кәсіби даму тақырыбын таңдауға көмектесіп, қажетті әдебиеттер мен ресурстарды ұсынады, жұмыс нәтижесін талқылауға жағдай жасайды. Демек, педагогтің өздігінен білім алуы жеке бастама ретінде басталғанымен, оны жүйелі кәсіби дамуға айналдыруда әдістемелік қолдаудың рөлі зор.

Педагогтің кәсіби құзыреттілігін дамытуда білім беру ортасының да ықпалы бар. Мектепке дейінгі ұйымдағы материалдық-техникалық жағдай, дамытушы заттық-кеңістіктік орта, әдістемелік ресурстардың қолжетімділігі және ұжымдағы психологиялық ахуал педагогтің кәсіби мүмкіндіктерін жүзеге асыруына әсер етеді. Егер педагог жаңа әдісті қолдануға қажетті материалдармен қамтамасыз етілсе, өз идеясын еркін ұсына алса және әріптестерінен қолдау тапса, оның шығармашылық белсенділігі арта түседі.

Мысалы, балабақшада шығармашылық зертхана, әдістемелік бұрыш немесе педагогикалық идеялар алаңын ұйымдастыруға болады. Мұндай кеңістікте тәрбиешілер жаңа дидактикалық материалдар әзірлеп, тәжірибелік жұмыстарын көрсетіп, бірлескен жобалар жүзеге асырады. Әдіскер бұл ортаның мазмұнын педагогтердің нақты қажеттіліктеріне сәйкес жаңартып отырады.

Осылайша, мектепке дейінгі ұйым педагогінің кәсіби құзыреттілігі көптеген өзара сабақтас бағыттарды біріктіретін динамикалық жүйе ретінде қарастырылады. Оның құрамына психологиялық-педагогикалық, әдістемелік, коммуникативтік, цифрлық, рефлексивтік, жобалау, инклюзивті, зерттеушілік, эмоционалдық-психологиялық және құндылықтық құзыреттіліктер кіреді. Бұл бағыттардың әрқайсысы педагогтің кәсіби қызметінде белгілі бір міндет атқарғанымен, олардың барлығы ортақ мақсатқа – баланың жан-жақты дамуына қолайлы педагогикалық жағдай қалыптастыруға бағытталған.

Сондықтан мектепке дейінгі ұйым әдіскері педагогтердің кәсіби құзыреттілігін бір реттік іс-шаралар арқылы емес, жүйелі, кезеңдік және жеке қажеттіліктерге негізделген әдістемелік қолдау арқылы дамытуы қажет. Педагогтің кәсіби дамуы үздіксіз жалғасатын үдеріс болғандықтан, оның нәтижесі күнделікті педагогикалық тәжірибеден, балалармен қарым-қатынас сапасынан, шығармашылық ізденісінен және кәсіби жауапкершілігінен көрініс табуы тиіс.

2. Әдіскердің педагогтердің кәсіби құзыреттілігін дамытудағы негізгі қызметтері

Мектепке дейінгі ұйымдағы әдіскердің кәсіби қызметі педагогикалық ұжымның әдістемелік әлеуетін арттыруға, тәрбиешілердің кәсіби қажеттіліктерін анықтауға және олардың тәжірибелік жұмысын жетілдіруге бағытталады. Әдіскердің жұмысы нәтижелі болуы үшін ол педагогтерге тек нұсқау беруші немесе бақылаушы ретінде емес, олардың кәсіби дамуына серіктес болатын маман ретінде әрекет етуі қажет.

Әдіскердің қызметін бірнеше негізгі бағыт бойынша қарастыруға болады.

Педагогтердің кәсіби қажеттіліктерін анықтау және жеке даму бағытын жоспарлау.

Әдістемелік жұмысты ұйымдастыру ең алдымен педагогтердің кәсіби деңгейін, тәжірибесін және қандай мәселелер бойынша қолдауға мұқтаж екенін анықтаудан басталады. Өйткені педагогтердің барлығына бірдей тақырыпта семинар өткізу немесе бірдей тапсырма беру әрдайым тиімді нәтиже бермейді. Жас маманға педагогикалық үдерісті жоспарлау мен балалармен қарым-қатынас орнату бойынша көмек қажет болса, тәжірибелі тәрбиешіге авторлық әдістеме әзірлеу, инновациялық технологияларды енгізу немесе өз тәжірибесін тарату бағытында қолдау қажет болуы мүмкін.

Осыған байланысты әдіскер педагогтердің кәсіби қажеттіліктерін анықтау үшін сауалнама, әңгімелесу, өзіндік бағалау, педагогикалық бақылау және жұмыс нәтижелерін

талдау әдістерін пайдалана алады. Жиналған мәліметтер негізінде әр педагогтің кәсіби даму бағыты белгіленеді.

Мысалы, тәрбиешілер арасында жүргізілген сауалнама нәтижесінде педагогтердің бір бөлігі балалардың тілдік белсенділігін арттыру әдістерін меңгеруде, екінші бөлігі ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс жүргізуде, ал үшінші бөлігі цифрлық ресурстарды қолдануда қиындықтарға кездесуі мүмкін. Әдіскер осы қажеттіліктерге сәйкес әдістемелік жұмыс мазмұнын жоспарлайды.

Бұл тәсіл әдістемелік жұмыстың формалды сипат алуына жол бермейді және әр педагогтің кәсіби өсуіне бағытталған нақты қолдау жүйесін қалыптастырады.

Әдістемелік жұмыстарды жүйелі ұйымдастыру.

Әдіскердің маңызды міндеттерінің бірі – педагогтердің кәсіби білімін толықтыруға және практикалық дағдыларын жетілдіруге бағытталған әдістемелік іс-шараларды ұйымдастыру. Алайда әдістемелік жұмыс тек дәстүрлі семинарлар мен педагогикалық кеңестерді өткізумен шектелмеуі керек. Оның мазмұны педагогтің күнделікті тәжірибесінде кездесетін мәселелерді шешуге бағытталуы қажет.

Әдіскер төмендегідей жұмыс түрлерін тиімді пайдалана алады:

- Әдістемелік семинарлар. Педагогтерге мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың өзекті мәселелері бойынша теориялық білім беріп, тәжірибелік ұсыныстар ұсынуға мүмкіндік береді.
- Шеберлік сағаттары. Тәжірибелі педагогтің тиімді әдіс-тәсілдерін көрсетуі арқылы әріптестерінің практикалық дағдыларын дамытуға бағытталады.
- Тренингтер. Педагогтердің коммуникативтік, шығармашылық және кәсіби өзара әрекеттесу дағдыларын жетілдіреді.
- Коучинг сабақтары. Педагогтің өз тәжірибесін талдауына, кәсіби мәселелердің шешімін өздігінен іздеуіне және жаңа идеяларды тәжірибеде сынауына жағдай жасайды.
- Дөңгелек үстелдер. Күрделі педагогикалық мәселелерді бірлесіп талқылауға, әртүрлі көзқарастарды салыстыруға және ортақ шешім қабылдауға көмектеседі.
- Ашық ұйымдастырылған іс-әрекеттер. Педагогтердің әдістемелік тәжірибесін көрсетуге, өзара бақылау мен кәсіби пікір алмасуға мүмкіндік береді.
- Педагогикалық идеялар жәрмеңкесі. Тәрбиешілердің авторлық материалдарын, дидактикалық ойындарын, шығармашылық жобалары мен әдістемелік әзірлемелерін таныстыруға бағытталады.

Мысалы, «Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу белсенділігін ойын арқылы дамыту» тақырыбында әдістемелік семинар өткізілген жағдайда оның мазмұны тек теориялық ақпаратпен шектелмеуі тиіс. Семинар барысында тәрбиешілер сөздік ойындар әзірлеп, диалогтік қарым-қатынасқа арналған тапсырмалар құрастырып, оларды жас ерекшеліктеріне сәйкес бейімдеп көруі қажет. Мұндай жұмыс педагогтің алған білімін бірден тәжірибеде қолдануына мүмкіндік береді.

Тәлімгерлік жүйесін дамыту.

Жас мамандардың кәсіби ортаға бейімделуі мектепке дейінгі ұйымдағы әдістемелік жұмыстың маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Педагогикалық оқу орнын аяқтаған жас маман теориялық білімге ие болғанымен, нақты педагогикалық жағдайларда шешім қабылдау, балалар тобын ұйымдастыру, ата-аналармен байланыс орнату және күнделікті жұмыс үдерісін жоспарлау кезінде қиындықтарға кездесуі мүмкін.

Әдіскер осы кезеңде тәлімгерлік жұмысын ұйымдастырып, жас маманды тәжірибелі тәрбиешіге бекіте алады. Тәлімгерлік бір реттік кеңес берумен шектелмей, жүйелі кәсіби қолдау түрінде жүзеге асырылуы керек.

Тәлімгерлік барысында:

- жас маманның кәсіби қажеттіліктері анықталады;
- жеке жұмыс жоспары әзірленеді;
- тәжірибелі педагогтің жұмысын бақылау ұйымдастырылады;
- ұйымдастырылған іс-әрекеттерді жоспарлау және өткізу бойынша кеңес беріледі;

• балалармен және ата-аналармен қарым-қатынас орнату тәсілдері меңгертіледі;
• өткізілген жұмыстарға бірлескен талдау жасалады;
• жас маманның кәсіби жетістіктері мен алдағы даму міндеттері белгіленеді.

Әдіскер үшін маңызды мәселе – жас маманның қателіктерін жазалау немесе кемшіліктерін ғана көрсету емес, оларды кәсіби дамудың табиғи бөлігі ретінде қабылдауға үйрету. Сенімді қарым-қатынас орнаған жағдайда жас педагог өз қиындықтарын ашық айтып, көмек сұрауға және жаңа әдістерді сынап көруге бейім болады.

Озық педагогикалық тәжірибені зерделеу және тарату.

Мектепке дейінгі ұйымдарда кәсіби тәжірибесі мол, шығармашылықпен жұмыс істейтін және балалармен нәтижелі қарым-қатынас орната білетін педагогтер кездеседі. Олардың тәжірибесін анықтау, жүйелеу және басқа әріптестерге ұсыну әдіскердің маңызды міндеттерінің бірі болып саналады.

Дегенмен кез келген жаңашылдықты бірден озық тәжірибе деп бағалауға болмайды. Оның тиімділігі педагогикалық мақсатқа сәйкестігімен, балалардың жас ерекшеліктеріне қолайлылығымен, іс жүзінде қолданылуымен және күтілетін нәтижеге ықпалымен анықталуы тиіс.

Әдіскер педагогтің тәжірибесін зерттеу барысында мына мәселелерге назар аударады: қолданылатын әдістің ерекшелігі, оның педагогикалық негізі, балалардың әрекетіне ықпалы, практикалық қолдану мүмкіндігі және басқа педагогтер үшін құндылығы.

Мысалы, тәрбиеші ұлттық ойындар арқылы балалардың сөздік қорын дамыту әдістемесін жүйелі қолданса, әдіскер оның жұмысын бақылап, материалдарын жинақтап, тәжірибесін шеберлік сағаты немесе әдістемелік көрме түрінде ұсына алады. Осылайша бір педагогтің жеке тәжірибесі бүкіл ұжымның кәсіби дамуына ықпал ететін ортақ ресурсқа айналады.

3. Педагогтердің кәсіби құзыреттілігін дамытудағы инновациялық әдістер мен технологиялар

Қазіргі мектепке дейінгі білім беру кеңістігінде педагогтердің кәсіби дамуын дәстүрлі әдістемелік жұмыс түрлерімен ғана қамтамасыз ету жеткіліксіз. Ақпараттық технологиялардың дамуы, білім беру мазмұнының жаңаруы және балалардың жеке қажеттіліктеріне қойылатын талаптардың артуы әдіскерден әдістемелік жұмысты ұйымдастырудың жаңа тәсілдерін іздеуді талап етеді.

Инновациялық әдістердің басты ерекшелігі – педагогті дайын ақпаратты қабылдаушы емес, кәсіби білімді өздігінен іздейтін, талдайтын, тәжірибеде қолданатын және нәтижесін бағалайтын белсенді маман ретінде қалыптастыру.

Проблемалық оқыту және тәжірибелік жағдаяттарды талдау.

Бұл әдіс педагогтердің нақты жұмыс барысында кездесетін мәселелерді бірлесіп шешуіне негізделеді. Әдіскер тәрбиешілерге белгілі бір педагогикалық жағдаят ұсынып, оның себептерін анықтауды, бірнеше шешім жолын қарастыруды және тиімді тәсілді таңдауды ұсынады.

Мысалы, «Топтағы кейбір балалар ойынға қатысудан бас тартады. Тәрбиеші олардың белсенділігін қалай арттыра алады?» деген жағдаятты талқылау барысында педагогтер баланың қызығушылығын анықтау, ойын ортасын өзгерту, рөлдерді еркін таңдау мүмкіндігін беру және жеке қолдау көрсету жолдарын қарастырады.

Мұндай жұмыс педагогтердің теориялық білімін нақты жағдаймен байланыстырып, педагогикалық ойлауын дамытады.

Жобалық әдіс.

Жобалық жұмыс педагогтердің белгілі бір кәсіби мәселені зерттеп, оны шешуге бағытталған нақты өнім әзірлеуіне мүмкіндік береді. Әдіскер педагогтерге шағын шығармашылық немесе әдістемелік жобалар ұсыну арқылы олардың зерттеушілік және ұйымдастырушылық қабілеттерін дамыта алады.

Мысалы:

- «Ұлттық ойындар – баланың танымдық дамуының құралы»;
- «Ертегі арқылы балалардың байланыстырып сөйлеуін дамыту»;
- «Дамытушы ортадағы табиғи материалдарды тиімді пайдалану»;
- «Балалардың экологиялық мәдениетін қалыптастырудағы ойын технологиялары»;
- «Ата-анамен бірлескен шығармашылық жобалар».

Жоба барысында педагогтер мақсат қояды, ақпарат жинайды, әдістемелік материалдар әзірлейді, тәжірибеде сынақтан өткізеді және нәтижесін ұжым алдында қорғайды. Әдіскер осы үдерістің әр кезеңінде бағыт-бағдар беріп, кәсіби кеңес ұсынады.

Цифрлық технологияларды пайдалану.

Цифрлық ресурстар әдіскердің педагогтермен жұмысын ұйымдастыруда қосымша мүмкіндіктер ашады. Электрондық презентациялар, бейнесабақтар, онлайн семинарлар, виртуалды әдістемелік көрмелер, цифрлық портфолио және ортақ электрондық ресурстар педагогтердің ақпаратпен алмасуын жеңілдетеді.

Мысалы, әдіскер педагогтерге арналған ортақ электрондық әдістемелік қор қалыптастыра алады. Оның құрамына:

- ұйымдастырылған іс-әрекеттердің үлгілері;
- жас ерекшеліктеріне сәйкес дидактикалық ойындар;
- көрнекі және үлестірмелі материалдар;
- бейнесабақтар мен шеберлік сағаттарының жазбалары;
- нормативтік-құқықтық құжаттар;
- педагогтердің авторлық әзірлемелері енгізіледі.

Мұндай қор педагогтердің қажетті материалдарды өздігінен іздеп, кәсіби қызметінде тиімді пайдалануына мүмкіндік береді. Сонымен бірге әдіскердің уақытын үнемдеп, әдістемелік жұмыстың жүйелілігін арттырады.

Алайда цифрлық құралдарды қолдану кезінде ақпараттың дұрыстығына, балалардың қауіпсіздігіне, жеке мәліметтердің қорғалуына және экран алдындағы уақыттың жас ерекшеліктеріне сәйкестігіне назар аудару қажет.

Кәсіби рефлексия әдісі.

Педагогтің кәсіби дамуы өз жұмысын талдаудан басталады. Осы мақсатта әдіскер педагогтерге рефлексивтік күнделік жүргізуді, өткізілген іс-әрекеттен кейін өзіндік талдау жасауды және кәсіби жетістіктерін портфолиоға жинақтауды ұсына алады.

Өзіндік талдау кезінде педагог мынадай сұрақтарға жауап іздейді: қойылған мақсатқа қол жеткізілді ме, балалардың қызығушылығы қаншалықты сақталды, қандай әдіс тиімді болды, қандай қиындықтар кездесті және келесі жолы нені өзгерту қажет?

Осындай талдау педагогтің өз қызметіне жауапкершілікпен қарауына, кәсіби шешімдерін негіздеуіне және үздіксіз жетілуіне ықпал етеді.

4. Әдіскердің педагогикалық мониторинг пен әдістемелік қолдауды ұйымдастырудағы рөлі

Педагогтердің кәсіби құзыреттілігін дамытуда мониторингтің орны ерекше. Мониторинг әдіскерге педагогтердің кәсіби деңгейіндегі өзгерістерді байқауға, әдістемелік жұмыстың тиімділігін бағалауға және алдағы қызметтің басым бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді.

Алайда мониторингті тек бақылау немесе кемшіліктерді тіркеу құралы ретінде қарастыру дұрыс емес. Оның негізгі мақсаты – педагогке өзінің кәсіби мүмкіндіктерін бағалауға және даму бағытын анықтауға көмектесу.

Әдіскер мониторингті бірнеше кезең бойынша ұйымдастыра алады.

Бірінші кезең – бастапқы диагностика. Бұл кезеңде педагогтердің кәсіби қажеттіліктері, әдістемелік дайындығы, жұмыс тәжірибесі және қиындықтары анықталады. Сауалнама, әңгімелесу, өзіндік бағалау және педагогикалық құжаттарды талдау әдістері қолданылады.

Екінші кезең – әдістемелік қолдауды жоспарлау. Диагностика нәтижесінде анықталған мәселелерге сәйкес жеке және ұжымдық жұмыс бағыттары белгіленеді. Әр педагогтің кәсіби деңгейі мен тәжірибесіне қарай қолдау түрлері таңдалады.

Үшінші кезең – тәжірибелік жұмыс. Бұл кезеңде семинарлар, шеберлік сағаттары, ашық іс-әрекеттер, тәлімгерлік, коучингтер және кәсіби жобалар ұйымдастырылады. Әдіскер педагогтердің алған білімдерін тәжірибеде қолдануына жағдай жасайды.

Төртінші кезең – нәтижелерді талдау. Педагогтердің жұмысындағы өзгерістер, жаңа әдістерді қолдану деңгейі, кәсіби белсенділігі және өзіндік талдау дағдылары қарастырылады. Бастапқы диагностика нәтижелерімен салыстыру арқылы әдістемелік жұмыстың тиімділігі бағаланады.

Мониторинг барысында әдіскер педагогтің жұмысын бір ғана ашық іс-әрекет немесе құжаттардың рәсімделу сапасы арқылы бағаламауы керек. Педагогтің кәсіби құзыреттілігі күнделікті жұмыс барысында, балалармен қарым-қатынасында, олардың дербес әрекетін қолдауында, педагогикалық шешім қабылдауында және өз тәжірибесін жетілдіруге ұмтылуында көрініс табады.

Әдістемелік қолдаудың тиімділігін бағалауда мынадай көрсеткіштерді басшылыққа алуға болады:

- педагогтің нормативтік және әдістемелік құжаттармен жұмыс істеу сауаттылығы;
- заманауи педагогикалық әдістерді мақсатқа сай қолдануы;
- балалардың жас және жеке ерекшеліктерін ескеруі;
- ойын және дамытушы ортаны ұйымдастыру шеберлігі;
- ата-аналармен серіктестік орната білуі;
- кәсіби тәжірибесін талдау және жетілдіру қабілеті;
- шығармашылық және зерттеушілік белсенділігі;
- әріптестерімен кәсіби тәжірибе алмасуға қатысуы.

Осы көрсеткіштер педагогтің кәсіби дамуын жан-жақты қарастыруға мүмкіндік береді. Ең бастысы, мониторинг нәтижелері педагогті жазалау немесе бір-бірімен салыстыру үшін емес, оның кәсіби өсуіне қажетті жағдай жасау үшін пайдаланылуы тиіс.

5. Әдіскер мен педагог арасындағы кәсіби ынтымақтастықты қалыптастыру

Педагогтердің кәсіби құзыреттілігін дамыту тек әдіскердің жеке ұйымдастырушылық жұмысына байланысты емес. Бұл үдерістің нәтижелілігі ұжымдағы кәсіби қарым-қатынасқа, өзара сенімге, тәжірибе алмасуға және ортақ мақсатқа жұмылуға да тәуелді. Сондықтан әдіскер мектепке дейінгі ұйым ішінде педагогтердің бір-бірінен үйренуіне, өз тәжірибесін еркін ұсынуына және кәсіби мәселелерді бірлесіп талқылауына мүмкіндік беретін қолайлы орта қалыптастыруы қажет.

Кәсіби ынтымақтастықтың маңызды бағыты – педагогтердің шығармашылық әлеуетін қолдау. Әр тәрбиешінің өзіндік жұмыс тәжірибесі, қызығушылығы және педагогикалық ізденісі бар. Бір педагог ұлттық ойындарды тиімді ұйымдастырса, екіншісі балалардың тілін дамытуға арналған авторлық дидактикалық ойындар әзірлеуі мүмкін. Тағы бір тәрбиеші табиғи материалдармен жұмыс істеу немесе экологиялық тәрбие бағытында нәтижелі тәжірибе жинақтауы ықтимал. Әдіскер осындай мүмкіндіктерді байқап, педагогтердің өзара тәжірибе алмасуын ұйымдастыруы керек.

Осы мақсатта балабақшада тұрақты жұмыс істейтін кәсіби шағын топтар құруға болады. Мысалы, бір топ балалардың сөйлеу дағдыларын дамыту мәселесімен, екінші топ ұлттық тәрбие мазмұнын жетілдірумен, үшінші топ ойын технологияларын қолданумен айналысады. Әр топ белгілі бір мерзім ішінде өз бағыты бойынша материалдар жинақтап, практикалық жұмыстар жүргізіп, нәтижесін педагогикалық ұжымға ұсынады.

Мұндай жұмыс педагогтердің кәсіби белсенділігін арттырып қана қоймай, әдіскердің де ұжыммен жұмыс жүргізу мүмкіндігін кеңейтеді. Әдіскер барлық педагогке бірдей дайын шешім ұсынудың орнына, олардың кәсіби әлеуетін біріктіріп, ортақ педагогикалық міндеттерді шешуге бағыттайды.

Кәсіби ынтымақтастықты қалыптастыруда кері байланыстың да маңызы зор. Әдіскер педагогтің жұмысын талқылағанда оның жетістіктерін атап, жетілдіруді қажет ететін тұстарын нақты дәлелдермен түсіндіруі керек. Кері байланыс педагогтің тұлғалық қасиеттерін

бағалауға емес, кәсіби әрекетін жетілдіруге бағытталуы тиіс. Бұл ұжымда өзара құрмет пен сенімге негізделген қарым-қатынас қалыптастырады.

Сонымен қатар әдіскер педагогтердің кәсіби байқауларға, семинарларға, конференцияларға, біліктілікті арттыру курстарына және әдістемелік басылымдарға қатысуын қолдауы қажет. Педагогтің кәсіби жетістіктерін жинақтайтын портфолио жүргізу де оның даму динамикасын бақылауға көмектеседі. Портфолиода сертификаттармен қатар, авторлық әзірлемелер, дидактикалық материалдар, тәжірибелік жобалар, кәсіби рефлексия нәтижелері және әдістемелік ізденістер қамтылғаны дұрыс.

Осылайша әдіскер мен педагог арасындағы ынтымақтастық біржақты басқару жүйесінен өзара қолдау мен ортақ жауапкершілікке негізделген кәсіби серіктестік деңгейіне көтеріледі.

6. Мектепке дейінгі ұйым әдіскерінің кәсіби қызметін жетілдірудің практикалық бағыттары

Әдіскердің педагогтердің кәсіби құзыреттілігін дамытуға бағытталған жұмысы нақты жоспарға, жүйелілікке және күтілетін нәтижелерге негізделуі қажет. Әдістемелік іс-шаралардың көп болуы оның тиімділігін өздігінен қамтамасыз етпейді. Маңыздысы – әрбір іс-шараның педагогтің кәсіби қажеттілігіне сәйкес келуі және күнделікті тәжірибесінде қолданылуы. Осыған байланысты әдіскердің жұмысын төмендегі бағыттар бойынша жетілдіруге болады.

1. Жеке кәсіби даму картасын әзірлеу.

Әр педагогтің кәсіби мүмкіндіктері мен даму қажеттіліктерін ескере отырып, жеке даму картасын құрастыру ұсынылады. Онда педагогтің қазіргі кәсіби деңгейі, жетілдіретін дағдылары, жоспарланған әдістемелік іс-шаралары және күтілетін нәтижелері көрсетіледі.

Мысалы, цифрлық технологияларды меңгеруді қажет ететін тәрбиешіге электрондық көрнекіліктер әзірлеу, интерактивті тапсырмалар құрастыру және цифрлық ресурстарды қауіпсіз пайдалану бойынша жеке кеңестер беріледі.

2. Әдістемелік жұмыс мазмұнын тәжірибеге бағыттау.

Әдіскер өткізілетін семинарлар мен тренингтердің мазмұнын нақты педагогикалық мәселелермен байланыстыруы қажет. Теориялық ақпараттан кейін міндетті түрде практикалық тапсырмалар, жағдаяттарды талдау, әдістемелік материал әзірлеу және тәжірибе алмасу жұмыстары ұйымдастырылғаны дұрыс.

3. Педагогтердің зерттеушілік мәдениетін қалыптастыру.

Тәрбиешілерді шағын педагогикалық зерттеулер жүргізуге ынталандыру олардың кәсіби ізденісін дамытады. Мысалы, белгілі бір ойын әдісінің балалардың қарым-қатынасына әсерін бақылау, тіл дамыту тапсырмаларының тиімділігін салыстыру немесе дамытушы ортаның балалардың дербес әрекетіне ықпалын зерттеу ұсынылуы мүмкін. Бұл жерде зерттеу нәтижелері ғылыми тұрғыдан негізделіп, нақты бақылау материалдарына сүйенуі керек.

4. Әдістемелік ресурстар қорын қалыптастыру.

Балабақшада педагогтерге қолжетімді электрондық және баспа әдістемелік қор болғаны тиімді. Оның құрамында нормативтік құжаттар, әдістемелік нұсқаулықтар, ұйымдастырылған іс-әрекет үлгілері, ойын жинақтары, авторлық әзірлемелер және тәжірибелік ұсыныстар сақталуы мүмкін. Қор үнемі жаңартылып, педагогтердің өз материалдарын енгізуіне мүмкіндік берілуі қажет.

5. Кәсіби жетістіктерді бағалау және ынталандыру.

Педагогтің кәсіби дамуын тек өткізілген іс-шаралардың саны немесе құжаттардың толықтығы арқылы бағалау жеткіліксіз. Оның тәжірибесінде болған нақты өзгерістерге, жаңа әдістерді меңгеруіне, балалармен жұмыс жүргізу тәсілдерінің жетілуіне және кәсіби белсенділігіне назар аударған жөн. Педагогтердің шығармашылық жетістіктерін ұжым алдында таныстыру, тәжірибесін тарату және кәсіби бастамаларын қолдау олардың ынтасын арттырады.

Әдіскердің кәсіби қызметін жетілдірудің тағы бір маңызды шарты – өзінің де үздіксіз білім алуы. Қазіргі мектепке дейінгі педагогикадағы жаңалықтарды, нормативтік өзгерістерді,

инновациялық әдістерді және ғылыми зерттеулерді үнемі зерделеп отыру әдіскердің кәсіби құзыреттілігін нығайтады. Әдіскер өзі ізденетін, жаңашылдыққа ашық және тәжірибесін талдай алатын маман болған жағдайда ғана педагогтерге үлгі бола алады.

Қорытынды

Мектепке дейінгі ұйым педагогтерінің кәсіби құзыреттілігін дамыту – тәрбиелеу мен оқыту сапасын қамтамасыз етудің маңызды шарттарының бірі. Бұл үдерісте әдіскердің рөлі тек әдістемелік құжаттарды әзірлеу, педагогтердің жұмысын бақылау немесе түрлі іс-шараларды ұйымдастырумен шектелмейді. Әдіскер – педагогтердің кәсіби әлеуетін ашуға, олардың шығармашылық ізденісін қолдауға, тәжірибелік дағдыларын жетілдіруге және үздіксіз кәсіби даму мәдениетін қалыптастыруға ықпал ететін жетекші маман.

Мақалада қарастырылған мәселелер әдістемелік жұмыстың нәтижелілігі педагогтердің нақты қажеттіліктерін анықтауға, жеке кәсіби даму бағыттарын белгілеуге және практикалық қолдауды жүйелі ұйымдастыруға байланысты екенін көрсетеді. Әсіресе тәлімгерлік, коучинг, шеберлік сағаттары, жобалық жұмыс, тәжірибе алмасу, цифрлық ресурстарды пайдалану және педагогикалық рефлексия әдістері кәсіби құзыреттілікті жетілдірудің маңызды құралдары болып табылады.

Әдіскердің жұмысындағы басты басымдық – педагогтерді дайын әдістерді орындаушы деңгейінде қалдырмай, өздігінен ізденетін, педагогикалық мәселелерді талдайтын, шығармашылық шешім қабылдайтын және кәсіби тәжірибесін үнемі жетілдіретін маман ретінде қалыптастыру. Ол үшін ұжымда сенімге, өзара құрметке және кәсіби серіктестікке негізделген орта болуы қажет. Сонымен қатар әдіскер педагогтердің кәсіби дамуын бағалағанда олардың іс-әрекетінде болған сапалық өзгерістерге назар аударуы тиіс. Педагогтің жаңа әдісті меңгеруі, балалардың қызығушылығын ескере отырып жұмыс ұйымдастыруы, дамытушы ортаны тиімді пайдалануы, ата-аналармен серіктестік орнатуы және өз тәжірибесіне талдау жасауы кәсіби өсудің маңызды көрсеткіштері болып саналады.

Қорытындылай келе, мектепке дейінгі ұйымдағы әдіскердің кәсіби шеберлігі педагогтердің кәсіби әлеуетін ортақ мақсатқа жұмылдыра білуімен, олардың дамуына қажетті жағдай қалыптастыруымен және әдістемелік жұмысты нақты нәтижеге бағыттауымен айқындалады. Кәсіби құзыреттілігі жоғары педагогикалық ұжым – сапалы мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытудың, ал баланың жан-жақты дамуына қолайлы орта қалыптастырудың маңызды негізі.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-III Заңы. – Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет».

2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы». Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2022 жылғы 5 тамызда №29031 болып тіркелген.

3. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2020 жылғы 30 сәуірдегі №169 бұйрығы. «Педагог лауазымдарының үлгілік біліктілік сипаттамаларын бекіту туралы» нормативтік актіге өзгерістер енгізу жөніндегі құжат. Мектепке дейінгі ұйым әдіскерінің қызметтік міндеттерін айқындайтын қолданыстағы біліктілік сипаттамаларын басшылыққа алу қажет.

4. Жиенбаева С.Н. Мектепке дейінгі педагогика: оқу құралы. – Алматы: Альманах, 2018. – 269 б.

5. Макеева Р.А. Біліктілікті арттыру курстарының мектепке дейінгі ұйым педагогтерінің кәсіби құзыреттіліктеріне әсері // – Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті.

6. Жалмуханова Ж.Ү. Мектепке дейінгі ұйымдар педагогтерінің кәсіби өсуі – білім беру сапасын арттыру факторы // Қазіргі мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту: үрдістер, мәселелер, перспективалар.

Ганиева Гульнур Абдихамитовна
Тәрбиеші
"Алматы облысы білім басқармасының Іле ауданы бойынша білім бөлімі" мемлекеттік мекемесінің "Ақбота" бөбекжай-балабақшасы мемлекеттік қазыналық кәсіпорны

ОЙЫН ӘРЕКЕТІ АРҚЫЛЫ ЕРТЕ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа. Мақалада ерте жастағы балалардың танымдық қызығушылығын ойын әрекеті арқылы қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық негіздері қарастырылады. Баланың қоршаған ортаны танып-білуінде ойынның алатын орны, ойын барысында қабылдау, зейін, есте сақтау, ойлау, сөйлеу және зерттеушілік белсенділіктің дамуы сипатталады. Ерте жастағы балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес ойын түрлерін ұйымдастыру жолдары, заттық-манипуляциялық, сенсорлық, қимылды, дидактикалық және қарапайым сюжеттік ойындардың мүмкіндіктері талданады. Сонымен қатар тәрбиешінің ойын үдерісіндегі педагогикалық рөлі, дамытушы ортаны ұйымдастыру, баланың дербес әрекетін қолдау және танымдық қызығушылығын бақылау мәселелері қамтылады. Мақалада тәрбиешінің күнделікті тәжірибесінде қолдануға болатын практикалық ойын үлгілері ұсынылады.

Кілт сөздер: ерте жас, танымдық қызығушылық, ойын әрекеті, сенсорлық даму, заттық ойын, дидактикалық ойын, зерттеушілік белсенділік, тәрбиеші, дамытушы орта, баланың танымдық дамуы.

Кіріспе

Ерте балалық шақ – баланың қоршаған әлемді белсенді танып, алғашқы өмірлік тәжірибесін жинақтайтын, психикалық үдерістері мен жеке қасиеттері қалыптаса бастайтын маңызды кезең. Бұл уақытта бала айналасындағы заттар мен құбылыстарға ерекше қызығушылық танытып, оларды қолымен ұстап көруге, қозғалтуға, салыстыруға, дыбысын тыңдауға және әртүрлі әрекеттер арқылы қасиеттерін анықтауға ұмтылады. Оның танымдық белсенділігі көбіне тікелей әрекет жасау, ересектермен қарым-қатынас орнату және ойынға қатысу арқылы көрініс табады.

Ерте жастағы балалар үшін қоршаған ортаны танып-білу дайын ақпаратты тыңдаумен ғана шектелмейді. Бала затты өз қолымен ұстап, оның пішінін, көлемін, түсін, салмағын сезіну арқылы жаңа мәлімет алады. Мысалы, текшені бірінің үстіне бірін қою, допты домалату, қораптың ішіне заттарды салу, суды бір ыдыстан екінші ыдысқа құю сияқты қарапайым әрекеттер баланың тәжірибесін байытады. Осындай әрекеттер барысында бала заттардың қасиеттерін байқап, олардың арасындағы қарапайым байланыстарды түсіне бастайды.

Танымдық қызығушылық – баланың қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстарды танып-білуге, жаңа әсерлер алуға, сұрақтар қоюға, тәжірибе жасауға және белгілі бір әрекетті қайталап орындауға деген ішкі ұмтылысы. Ерте жаста бұл қызығушылық тұрақты әрі саналы түрде қалыптасқан қасиет ретінде емес, баланың таңдануы, назар аударуы, затқа қайта оралуы, әрекетті қайталауы және ересекпен бірге зерттеуге талпынуы арқылы байқалады.

Осы тұрғыдан алғанда, ойын әрекеті танымдық қызығушылықты қалыптастырудың табиғи әрі нәтижелі педагогикалық құралы болып саналады. Ойын кезінде бала әрекетке ерікті түрде қосылып, қоршаған орта туралы жаңа мәліметтерді өзінің тәжірибесі арқылы меңгереді. Ойын баланың эмоциялық жай-күйіне жағымды әсер етіп, танымдық белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында танымдық және зияткерлік дағдыларды дамыту балалардың қоршаған әлеммен өзара қарым-қатынас жасауына қажетті танымдық және зерттеушілік әрекеттің қарапайым дағдыларын меңгертумен байланысты қарастырылған. Стандартта сенсорлық эталондар, қарапайым математикалық түсініктер, құрастыру әрекеті және зерттеушілік қабілеттерді дамыту міндеттері де белгіленген. Бұл талаптар ойын әрекетін баланың танымдық дамуын қамтамасыз ететін маңызды педагогикалық мүмкіндік ретінде қарастырудың өзектілігін көрсетеді.

Мақаланың мақсаты – ойын әрекетін тиімді ұйымдастыру арқылы ерте жастағы балалардың танымдық қызығушылығын қалыптастырудың әдістемелік жолдарын анықтау және тәрбиеші жұмысына арналған практикалық ұсыныстар беру.

1. Ерте жастағы балалардың танымдық қызығушылығының психологиялық-педагогикалық негіздері

Ерте жастағы баланың танымдық дамуы оның қоршаған ортамен тікелей байланысы негізінде жүзеге асады. Бұл кезеңде қабылдау, зейін, есте сақтау, ойлау және сөйлеу сияқты психикалық үдерістер бір-бірімен тығыз байланыста дамиды. Баланың кез келген жаңа затқа қызығушылық танытуы, оны зерттеуі және әрекетті бірнеше рет қайталауы осы үдерістердің қалыптасуына ықпал етеді.

Танымдық қызығушылықтың алғашқы белгілері баланың күнделікті мінез-құлқынан байқалады. Мәселен, бала жаңа ойыншықты көргенде оған жақындап, қолына алады, айналдырады, дыбысын тыңдайды немесе басқа затпен салыстырады. Кейде бір әрекетті бірнеше рет қайталап, нәтижесін бақылауға тырысады. Бұл әрекеттер сырттай қарағанда қарапайым болғанымен, баланың заттар арасындағы байланысты анықтауға бағытталған танымдық ізденісінің көрінісі болып табылады.

Ерте жастағы балалардың танымдық қызығушылығын қалыптастыруда сенсорлық тәжірибенің маңызы ерекше. Бала қоршаған ортаны ең алдымен сезім мүшелері арқылы қабылдайды. Түрлі түсті, көлемді, пішінді, фактуралы заттармен әрекет жасау оның сенсорлық тәжірибесін кеңейтеді. Мысалы, жұмсақ және қатты ойыншықтарды салыстыру, үлкен және кіші текшелерді ажырату, түрлі түсті сақиналарды сәйкестендіру баланың заттардың ерекшеліктерін байқауына жағдай жасайды.

Бұл кезеңде танымдық қызығушылықтың қалыптасуына ересек адамның қарым-қатынасы да тікелей ықпал етеді. Тәрбиеші баланың әрекетін бақылап, оның назарын маңызды белгілерге бағыттап, түсінікті сұрақтар қою арқылы танымдық үдерісті қолдай алады. «Бұл қандай түс?», «Қайсысы үлкен?», «Доп қайда домалап кетті?», «Қораптың ішінде не бар?» деген қарапайым сұрақтар баланың назарын шоғырландырып, ойлануына мүмкіндік береді. Дегенмен ерте жастағы балаға бірден дұрыс жауап беруді талап етуге болмайды. Негізгі мақсат – оның әрекетке қызығушылығын сақтау және өздігінен байқап көруіне жағдай жасау.

Психолог Л.С. Выготский баланың дамуында әлеуметтік қарым-қатынас пен ересектің қолдауының маңызын атап көрсеткен. Оның мәдени-тарихи теориясы бойынша баланың психикалық дамуы әлеуметтік өзара әрекетпен тығыз байланысты. Бұл қағиданы ерте жастағы

балалармен жұмыс барысында қолданғанда тәрбиешінің баламен бірлескен әрекеті, үлгі көрсетуі және қажетті жағдайда көмек беруі маңызды екені байқалады. Алайда ересек адамның көмегі баланың дербес әрекетін алмастырмауы тиіс.

Ж. Пиаже еңбектерінде баланың танымдық дамуы оның қоршаған ортамен белсенді әрекеттесуімен байланыстырылады. Баланың заттармен тәжірибе жасауы, әрекеттерді қайталауы және жаңа тәсілдерді байқап көруі оның танымдық тәжірибесін қалыптастырады. Бұл тұжырымдар ерте жастағы балалардың заттық ойындары мен зерттеушілік әрекеттерін ұйымдастыруда әдістемелік негіз бола алады.

Танымдық қызығушылықтың қалыптасуына әсер ететін негізгі факторларды төмендегідей жүйелеуге болады:

• Қоршаған ортаның алуан түрлілігі. Баланың жасына сәйкес қауіпсіз, түсі, пішіні, көлемі және қызметі жағынан ерекшеленетін заттармен танысуы.

• Практикалық әрекет. Заттарды ұстау, жылжыту, құрастыру, салыстыру, ашу және жабу арқылы тәжірибе жинақтауы.

• Ересектермен қарым-қатынас. Тәрбиешінің қолдауы, түсіндіруі, сұрақ қоюы және баланың бастамасына назар аударуы.

• Эмоциялық жағымды жағдай. Баланың өзін қауіпсіз сезінуі, әрекеттен қуаныш алуы және қателесуден қорықпауы.

• Қайталау мүмкіндігі. Бір әрекетті бірнеше рет орындау арқылы тәжірибесін бекітуі және жаңа тәсілдерді меңгеруі.

Демек, ерте жастағы баланың танымдық қызығушылығы арнайы тапсырмаларды орындату арқылы ғана емес, оның күнделікті өміріндегі табиғи әрекеттерді мазмұнды ұйымдастыру арқылы қалыптасады.

2. Ойын әрекетінің баланың танымдық дамуына ықпалы

Ойын – ерте жастағы баланың қоршаған ортаны тануына, заттардың қасиеттерін меңгеруіне және ересектермен қарым-қатынас жасауына мүмкіндік беретін маңызды әрекет түрі. Ойын барысында бала белгілі бір мақсатты көздеп, әрекет нәтижесін байқайды, заттарды әртүрлі тәсілмен қолдануға тырысады. Осы арқылы оның танымдық тәжірибесі біртіндеп кеңейеді.

Ойынның басты ерекшелігі – баланың әрекетке қызығушылықпен қатысуы. Егер ересек адам белгілі бір заттың қасиетін ұзақ түсіндірсе, бала оны толық қабылдамауы мүмкін. Ал сол затпен ойын ұйымдастырылса, бала оны ұстап, қозғалтып, салыстырып, әрекет нәтижесін өзі көре алады. Мысалы, «Қай доп алысқа домалайды?» ойынында бала әртүрлі доптарды итеріп, олардың қозғалысын бақылайды. Мұнда ол тек қимыл жасап қоймай, заттардың көлемі мен қозғалысы арасындағы қарапайым байланысты байқауға мүмкіндік алады.

Ойын әрекеті баланың танымдық дамуына бірнеше бағытта ықпал етеді.

Біріншіден, қабылдау қабілетін дамытады. Бала ойын барысында заттардың түсін, пішінін, көлемін, дыбысын, салмағын және фактурасын ажыратуға үйренеді. Мысалы, түрлі пішіндегі бөлшектерді тиісті ойықтарға орналастыру арқылы заттың сыртқы белгілерін салыстырады.

Екіншіден, зейінді шоғырландыруға көмектеседі. Бала ойыншықты белгілі бір орынға орналастыру, қажетті бөлшекті табу немесе әрекетті қайталау кезінде назарын белгілі бір нысанға бағыттайды. Қызықты әрі қолжетімді тапсырмалар оның әрекетке қайта оралуына ықпал етеді.

Үшіншіден, есте сақтау үдерісін қолдайды. Бала бұрын көрген ойыншықты таниды, заттың қайда орналасқанын есіне түсіреді, таныс әрекетті қайталайды. Мысалы, ойыншықтарды қорапқа жинау кезінде олардың орналасуын есте сақтауға тырысады.

Төртіншіден, ойлау әрекетінің алғашқы негіздерін қалыптастырады. Бала заттарды салыстырып, ұқсастықтары мен айырмашылықтарын байқайды, қарапайым себеп-салдар байланыстарын түсіне бастайды. Мысалы, мұнараның құлап қалуы текшелердің дұрыс орналаспауымен байланысты екенін тәжірибе арқылы аңғарады.

Бесіншіден, сөйлеу белсенділігін арттырады. Тәрбиешімен және құрдастарымен ойын барысында бала заттардың атауын естиді, жаңа сөздерді қайталайды, өтініш білдіреді, өз әрекетін сөзбен жеткізуге талпынады. Сөйлеу мен әрекеттің қатар жүруі жаңа ұғымдарды меңгеруге қолайлы жағдай жасайды.

Алтыншыдан, зерттеушілік белсенділікті дамытады. Бала заттарды әртүрлі тәсілмен пайдаланып, белгілі бір нәтижеге жетуге тырысады. Ол әрекетті қайталайды, өзгертіп көреді және өз тәжірибесі арқылы қорытынды жасай бастайды.

UNICEF пен LEGO Foundation дайындаған Learning through Play еңбегінде ойын арқылы оқудың баланың белсенді қатысуына, мағыналы тәжірибе жинақтауына, әлеуметтік өзара әрекетіне және қуаныш сезінуіне негізделетіні көрсетілген. Бұл ұстаным ерте жастағы балалардың ойын әрекетін ұйымдастыруда да маңызды: ойын баланың жасына сай, қызықты және оның белсенді әрекет етуіне мүмкіндік беретіндей құрылуы қажет.

Осыған байланысты ойын әрекетін тек уақыт өткізу немесе баланы көңілдендіру құралы ретінде қарастыру дұрыс емес. Ол – баланың танымдық тәжірибесін байытатын, дербестігін қолдайтын және қоршаған әлемді түсінуіне жағдай жасайтын педагогикалық үдеріс.

Ойын әрекетінің танымдық дамуға ықпал ету тетіктері және оны ұйымдастырудың педагогикалық шарттары

Ойынның танымдық дамуға ықпалы баланың қоршаған ортамен тікелей әрекеттесуінен басталады. Ерте жаста бала ақпаратты тек есту немесе бақылау арқылы ғана емес, заттарды ұстап көру, орын ауыстыру, біріктіру, ажырату, ашу-жабу және әртүрлі әрекеттерді қайталау арқылы меңгереді. Сондықтан ойын барысында баланың сезім мүшелері, қимыл-қозғалысы және ойлау әрекеті өзара байланыста дамиды. Мәселен, бала түрлі көлемдегі ыдыстарды бірінің ішіне бірін салғанда, олардың өлшемін салыстырады, қай ыдыстың үлкен немесе кіші екенін тәжірибе жүзінде байқайды. Мұндай әрекеттер кейінірек көлем, кеңістік, пішін және сан туралы қарапайым түсініктердің қалыптасуына негіз болады.

Ойын әрекетінің маңызды ерекшеліктерінің бірі – баланың өз әрекетінің нәтижесін бірден көре алуы. Мысалы, бала текшелерден мұнара құрастырғанда оның биіктігін өзгертеді, бөлшектердің орналасуын ауыстырады, мұнараның неліктен құлағанын байқайды. Осы үдерісте бала әрекет пен нәтиже арасындағы байланысты түсінуге мүмкіндік алады. Егер тәрбиеші баланың орнына мұнараны құрастырып берсе, мұндай тәжірибе толық қалыптаспайды. Ал балаға өздігінен байқап көруге уақыт беру оның ізденісін, табандылығын және қарапайым мәселені шешу қабілетін қолдайды.

Ойын барысында салыстыру және топтастыру әрекеттері де біртіндеп қалыптасады. Мысалы, тәрбиеші балаға әртүрлі түсті және көлемді шарларды ұсына отырып, оларды түсіне немесе өлшеміне қарай бөліп орналастыруды ұсына алады. Алғашқы кезеңде бала заттарды кездейсоқ таңдап, орындарын бірнеше рет ауыстыруы мүмкін. Мұндай әрекеттерді қателік ретінде бағаламаған жөн. Керісінше, тәрбиеші баланың назарын заттардың белгілі бір белгісіне аударып, «Мына екі шардың түсі қандай?», «Қайсысы үлкен?», «Осыларды бірге орналастырып көрейік» деген сияқты қарапайым сұрақтар арқылы бағыт береді. Нәтижесінде бала заттардың ортақ белгілерін байқауға және оларды белгілі бір ерекшелігіне қарай біріктіруге үйренеді.

Ойынның тағы бір маңызды қыры – кеңістіктік түсініктерді қалыптастыруы. Ерте жастағы балалар заттардың орналасуын, олардың бір-біріне қатысты орнын тәжірибе арқылы меңгереді. «Ойыншықты қораптың ішіне сал», «Допты үстелдің астынан алып шық», «Қуыршақты орындықтың жанына қой» сияқты тапсырмалар баланың кеңістіктік бағдарлауын дамытады. Мұндай ойындар кезінде тәрбиеші «ішінде», «сыртында», «үстінде», «астында», «жанында», «алдында» сияқты сөздерді нақты әрекетпен байланыстырып қолдануы қажет. Осылайша бала кеңістіктік қатынастарды түсініп қана қоймай, оларды тіл арқылы білдіруге де дағдыланады.

Ойын әрекеті баланың шығармашылық ойлауына да мүмкіндік береді. Бір ойыншықты немесе затты әртүрлі мақсатта пайдалану баланың қиялын және баламалы шешім табу

қабілетін қолдайды. Мысалы, қарапайым текшелерден бала бірде үй, бірде көпір, енді бірде гараж құрастыруы мүмкін. Бұл жерде маңыздысы – дайын үлгіні дәл қайталау емес, баланың өз ойын жүзеге асыруына жағдай жасау. Тәрбиеші баланың бастамасын қолдап, «Тағы нені құрастыруға болады?», «Бұл ғимаратқа кім кіреді?», «Қандай бөлшек қажет болады?» деген сұрақтар арқылы шығармашылық ізденісін ынталандыра алады.

Сонымен қатар ойын баланың эмоциялық жағдайы мен танымдық белсенділігі арасында байланыс орнатады. Бала өзін қауіпсіз сезінген, әрекетіне қызығушылық танытылған ортада жаңа заттарды зерттеуге және бұрын орындамаған тапсырмаларды байқап көруге бейім болады. Егер ойын барысында балаға үнемі ескерту жасалып, оның әрбір әрекеті қате деп бағаланса, қызығушылығы төмендеуі мүмкін. Сондықтан тәрбиеші баланың әрекетін қолдап, жетістігін байқап, қиындық туған жағдайда бірден дайын шешімді ұсынбай, оны өздігінен іздеуге ынталандыруы керек. Мысалы, бөлшектерді біріктіре алмай отырған балаға қажетті бөлікті бірден берудің орнына, оның назарын бөлшектердің пішіні мен орналасуына аударуға болады.

Танымдық дамуға ықпал ететін ойындардың мазмұны әртүрлі болуы мүмкін. Заттық-әрекеттік ойындар баланың заттардың қасиеттерін тануына және оларды қолдану тәсілдерін меңгеруіне бағытталады. Құрастыру ойындары кеңістіктік ойлауды, жоспарлаудың бастапқы дағдыларын және қолдың ұсақ моторикасын дамытуға мүмкіндік береді. Дидактикалық ойындар түстерді, пішіндерді, көлемдерді ажырату, заттарды сәйкестендіру және топтастыру сияқты міндеттерді шешуге көмектеседі. Қимылды ойындар қозғалысты үйлестірумен қатар, кеңістікті бағдарлау, белгіге назар аудару және қарапайым ережелерді түсіну дағдыларын қолдайды. Ал сюжеттік ойындардың алғашқы элементтері баланың күнделікті өмірдегі оқиғаларды қайталауына, әлеуметтік тәжірибесін байытуына және заттардың қызметін түсінуіне жағдай жасайды.

Ойынның танымдық мүмкіндіктерін тиімді пайдалану үшін оның мазмұны баланың жасына, даму деңгейіне және жеке қызығушылығына сәйкес болуы қажет. Ерте жастағы балаларға бірден бірнеше әрекетті қамтитын күрделі тапсырмалар ұсыну олардың назарын шашыратып, ойынға деген қызығушылығын төмендетуі мүмкін. Сондықтан тапсырмалар қарапайым әрекеттен басталып, біртіндеп күрделендірілгені дұрыс. Мысалы, бастапқыда балаға екі бірдей затты сәйкестендіру ұсынылса, кейінірек үш-төрт затты түсіне немесе көлеміне қарай топтастыруға болады. Бұл тәсіл баланың бұрын меңгерген тәжірибесіне сүйене отырып, жаңа әрекеттерді игеруіне мүмкіндік береді.

Ойын ұйымдастыруда заттық-дамытушы ортаның да маңызы зор. Топ бөлмесінде балалардың өздігінен ала алатын, қауіпсіз әрі жас ерекшелігіне сәйкес ойын материалдары болғаны жөн. Түрлі көлемдегі текшелер, пішіндер, жұмсақ доптар, құрастырғыштар, қуыршақтар, суретті карточкалар, табиғи материалдар және қарапайым тұрмыстық заттардың қауіпсіз үлгілері танымдық әрекетті ұйымдастыруға көмектеседі. Ойын материалдарын белгілі бір жүйемен орналастыру баланың қажетті затты өздігінен таңдауына және ойын әрекетін дербес бастауына жағдай жасайды. Сонымен бірге ойыншықтардың саны шамадан тыс көп болмауы керек, өйткені артық заттар баланың назарын негізгі әрекеттен бөлуі мүмкін.

Тәрбиешінің ойынға қатысу деңгейі де маңызды педагогикалық мәселе болып саналады. Ересек адам барлық әрекетті өзі басқарып, баланың орнына шешім қабылдамауы қажет. Оның негізгі міндеті – ойынға қолайлы жағдай жасау, қажет кезде әрекетті көрсету, баланың қызығушылығын қолдау және танымдық ізденісіне бағыт беру. Кейбір жағдайда тәрбиеші ойынға тікелей қатысып, баламен бірге әрекет етеді. Басқа жағдайда ол сырттай бақылап, баланың дербес шешім қабылдауына мүмкіндік береді. Мысалы, бала құрастырғыш бөлшектерін өздігінен біріктіріп отырса, тәрбиеші оның әрекетін үзбей, тек қажет болғанда ғана көмек ұсынғаны дұрыс.

Ойын барысында баланың сөйлеу әрекетін қолдау танымдық тәжірибені тереңдетеді. Тәрбиеші баланың әрекетін сөзбен сипаттап, жаңа ұғымдарды нақты жағдайға байланысты түсіндіре алады. Мысалы, бала суды бір ыдыстан екіншісіне құйып жатқанда, «Су құйылып

жатыр», «Бұл ыдыс толды», «Ал мына ыдыста су аз» деген сөздік үлгілерді қолдануға болады. Бала бірден толық сөйлем құрап жауап бермесе де, ересектің сөзін естіп, әрекетпен байланыстыру арқылы тілдік түсінігін кеңейтеді. Осылайша ойын танымдық және сөйлеу дамуының өзара байланысын қамтамасыз етеді.

Қазіргі педагогикалық тәжірибеде ойындарды ұйымдастыру кезінде баланың дербестігі мен ересек адамның қолдауы арасындағы тепе-теңдікті сақтау маңызды. Тәрбиеші баланың қызығушылығын ескере отырып, ойын мазмұнын өзгерте алады, жаңа материалдар қосады немесе тапсырманы жеңілдетеді. Мысалы, бала пішіндерді сәйкестендіру тапсырмасын оңай орындаса, келесі кезеңде сол пішіндерді түсіне қарай ажырату немесе олардан қарапайым бейне құрастыру ұсынылады. Ал тапсырма қиындық тудырса, заттардың санын азайтып, әрекетті үлгі арқылы көрсетуге болады. Мұндай икемділік әр баланың танымдық мүмкіндігін ескеруге көмектеседі.

Ойынның нәтижелілігін бағалауда баланың тапсырманы қаншалықты жылдам орындағанына ғана назар аудару жеткіліксіз. Оның әрекетке қызығушылық танытуы, заттарды зерттеуге ұмтылуы, бұрынғы тәжірибесін қолдануы, жаңа тәсілдерді байқап көруі және ересек адамның көмегін біртіндеп аз қажет етуі де маңызды көрсеткіштер болып саналады. Тәрбиеші жүйелі бақылау арқылы баланың қандай ойын түрлеріне қызығатынын, қандай әрекеттерді өздігінен орындай алатынын және қай бағытта қосымша қолдауды қажет ететінін анықтай алады.

Осылайша, ойын әрекетін ғылыми-педагогикалық тұрғыдан ұйымдастыру баланың танымдық дамуына кешенді ықпал етеді. Ол қабылдау, зейін, есте сақтау, ойлау, сөйлеу, шығармашылық және зерттеушілік белсенділіктің өзара байланыста қалыптасуына мүмкіндік береді. Ең бастысы, ойын барысында бала дайын ақпаратты қабылдаушы емес, қоршаған ортаны өз әрекеті арқылы танып-білетін белсенді субъект ретінде дамиды. Сондықтан ерте жастағы балалармен жұмыс істейтін тәрбиеші ойын мазмұнын баланың табиғи қызығушылығына негіздеп, дербес әрекетіне мүмкіндік беретін және жаңа тәжірибе жинақтауына жағдай жасайтын педагогикалық орта қалыптастыруы тиіс.

3. Ерте жастағы балалардың танымдық қызығушылығын қалыптастыруға арналған ойын түрлері

Ерте жастағы балалармен жұмыс жүргізуде ойын түрлерін таңдағанда олардың жас ерекшеліктері, даму деңгейі, қызығушылығы және жеке мүмкіндіктері ескерілуі керек. Ойын тапсырмалары күрделі болмауы, баланың өздігінен әрекет жасауына мүмкіндік беруі және нақты заттармен тәжірибе жинақтауына бағытталуы қажет.

3.1. Заттық-манипуляциялық ойындар.

Заттық-манипуляциялық ойындар ерте жастағы балалардың танымдық қызығушылығын қалыптастыруда маңызды орын алады. Мұндай ойындарда бала заттарды ұстайды, жылжытады, бірінің ішіне бірін салады, жинайды, шашады, құрастырады және қайта бұзады. Осы әрекеттер арқылы заттардың қасиеттерін танып, олардың қалай қолданылатынын түсіне бастайды. Мысалы, «Қорапқа сал да, қайта шығар» ойынында бала әртүрлі көлемдегі қауіпсіз ойыншықтарды қорапқа салып, қайта шығарады. Тәрбиеші әрекетті сөзбен сүйемелдеп, «Қай ойыншық қорапқа сыяды?», «Қайсысы үлкен?», «Ішінде не қалды?» деген сұрақтар қояды. Бұл ойын баланың қол қимылдарын үйлестіруге, заттардың көлемін салыстыруға және кеңістіктік түсініктерін қалыптастыруға көмектеседі.

«Мұнара құрастырамыз» ойынында балалар ірі құрылыс бөлшектерін бірінің үстіне бірін орналастырады. Тәрбиеші баланың әрекетін асықтырмай бақылап, мұнараның биіктігіне, бөлшектердің орналасуына назар аудартады. Бала мұнараның құлау себебін байқап, бөлшектерді басқаша орналастыруға талпынады.

3.2. Сенсорлық ойындар.

Сенсорлық ойындар баланың заттардың түсін, пішінін, көлемін, дыбысын және фактурасын ажыратуына бағытталады. Ерте жаста сезім мүшелері арқылы алынған тәжірибе қоршаған орта туралы алғашқы түсініктердің қалыптасуына негіз болады. Мысалы, «Түсіне

қарай жина» ойынында балалар үлкен, қауіпсіз түсті бөлшектерді тиісті түсті ыдыстарға орналастырады. «Үлкен және кіші» ойынында әртүрлі көлемдегі заттарды салыстырады. «Жұмсақ па, қатты ма?» ойынында қауіпсіз материалдардан жасалған бұйымдарды ұстап көріп, олардың ерекшеліктерін байқайды.

Мұндай ойындарда тәрбиеші баладан түстер мен пішіндердің атауын міндетті түрде дұрыс айтуды талап етпеуі керек. Алдымен затты сезіну, байқау, таңдау және сәйкестендіру әрекеттеріне мүмкіндік беріледі. Сөздік түсіндіру баланың тәжірибесіне сүйеніп жүргізіледі.

3.3. Дидактикалық ойындар.

Дидактикалық ойындар белгілі бір танымдық міндетті шешуге бағытталады. Ерте жастағы балалар үшін олардың мазмұны қарапайым, көрнекілігі түсінікті және әрекет арқылы орындалатын болуы маңызды. Мысалы, «Өз орнын тап» ойынында бала әртүрлі пішіндегі бөлшектерді сәйкес ойықтарға орналастырады. «Жануарды тап» ойынында таныс жануарлардың суреттері немесе ойыншықтары көрсетіліп, олардың дыбыстарымен сәйкестендіру ұсынылады. «Не өзгерді?» ойынының жеңілдетілген нұсқасында тәрбиеші екі-үш таныс затты көрсетіп, біреуін басқа орынға ауыстырады. Бала өзгерісті байқап, затты табуға тырысады.

Дидактикалық ойындардың нәтижелілігі баланың жасына сай ұйымдастырылуына байланысты. Бір ойын барысында бірнеше күрделі міндетті қатар қою баланың қызығушылығын төмендетуі мүмкін. Сондықтан бір ойынның негізгі мақсаты нақты әрі түсінікті болғаны жөн.

3.4.Қимылды ойындар.

Қимылды ойындар баланың дене белсенділігін арттырумен қатар, кеңістікті бағдарлау, зейінді шоғырландыру және нұсқауды түсіну дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Мысалы, «Допты қуып жет», «Қоңырау қайда?», «Аюдың үйін тап» ойындарында бала қозғалыс бағытын бақылайды, дыбыс шыққан жаққа назар аударады және белгілі бір орынға бағытталады.

Қимылды ойындарды танымдық мазмұнмен байланыстыруға болады. Мәселен, тәрбиеші «Қызыл допты алып кел», «Үлкен текшенің жанына бар», «Ойыншықты себетке сал» деген қарапайым тапсырмалар береді. Осылайша қимыл, қабылдау және сөйлеуді түсіну әрекеттері өзара байланысады.

4. Ойын әрекетін ұйымдастырудағы тәрбиешінің рөлі

Ерте жастағы балалардың танымдық қызығушылығын дамытуда тәрбиеші ойынның мазмұнын анықтайтын жетекші ғана емес, баланың бастамасын байқап, оны қолдайтын педагогикалық серіктес болуы қажет. Оның міндеті – ойын барысында баланың белсенді әрекет етуіне мүмкіндік беру, қажетті жағдайда көмек көрсету және жаңа танымдық тәжірибе алуына жағдай жасау.

Тәрбиешінің жұмысы бірнеше өзара байланысты бағытты қамтиды.

Баланың қызығушылығын бақылау. Әр баланың белгілі бір заттарға, әрекеттерге немесе ойын түрлеріне қызығушылығы әртүрлі болады. Бір бала құрастыруға бейім болса, екіншісі дыбысты ойыншықтарға, үшіншісі су немесе құммен әрекет жасауға қызығуы мүмкін. Тәрбиеші осы ерекшеліктерді бақылап, ойын мазмұнын баланың қызығушылығына қарай бейімдегені дұрыс.

Ойынға қолайлы жағдай жасау. Ойын құралдары баланың бойына, жасына және мүмкіндігіне сәйкес қолжетімді жерде орналасуы қажет. Бала ойыншықты өзі таңдап, алып, орнына қоя алатындай жағдай жасалғаны жөн. Құралдардың саны мен түрі шамадан тыс көп болмауы керек, себебі артық заттар баланың назарын шашыратуы мүмкін.

Ойын әрекетін сөзбен сүйемелдеу. Тәрбиеші баланың әрекетін қарапайым сөздермен сипаттап, жаңа ұғымдарды табиғи түрде енгізеді. Мысалы, бала текшелерді жинап жатса, «Сен қызыл текшені алдың», «Оны үстіне қойдың», «Мұнара биіктеп келеді» деп әрекетті түсіндіруге болады. Мұндай сөйлеу үлгісі баланың сөздік қорын байытуға және әрекет пен сөз арасындағы байланысты түсінуіне көмектеседі.

Баланың дербестігін қолдау. Тәрбиеші әр тапсырманы өзі орындап бермеуі керек. Егер бала ойыншықты қорапқа салуда қиналса, алдымен оған уақыт беріп, әрекетті өздігінен орындауына мүмкіндік жасаған дұрыс. Қажет болған жағдайда ғана үлгі көрсетіп немесе аздаған көмек ұсынуға болады.

Ойынға эмоционалдық қолдау көрсету. Баланың сәтсіз әрекетін сынау немесе асықтыру оның қызығушылығын төмендетуі мүмкін. Сондықтан тәрбиеші баланың талпынысын бағалап, жетістігін байқап, жағымды эмоциялық орта қалыптастыруы қажет. «Тағы бір рет байқап көрейік», «Сен өзің жасап көрдің», «Басқа жолын табуға болады» деген қолдау сөздері баланың әрекетті жалғастыруына ықпал етеді.

Ойын мазмұнын біртіндеп күрделендіру. Бала белгілі бір әрекетті меңгергеннен кейін тәрбиеші оған жаңа міндет ұсына алады. Мысалы, алдымен бала текшелерді жинаса, кейін оларды түсіне қарай ажыратуға, одан соң үлкен және кіші текшелерден мұнара құрастыруға бағыттауға болады. Мұндай бірізділік баланың танымдық тәжірибесін біртіндеп кеңейтеді.

Ең маңыздысы – тәрбиеші ойын барысында баланың орнына әрекет етпеуі керек. Ол баланың өздігінен байқап көруіне, таңдау жасауына және нәтижені көруіне мүмкіндік бергенде ғана ойын танымдық дамудың тиімді құралына айналады.

5. Танымдық қызығушылықты қалыптастырудағы дамытушы заттық-кеңістіктік ортаның маңызы

Балабақшадағы дамытушы орта – баланың күнделікті әрекетіне тікелей ықпал ететін педагогикалық жағдайлардың бірі. Орта неғұрлым қолжетімді, қауіпсіз және мазмұнды ұйымдастырылса, баланың өздігінен зерттеуіне, заттармен әрекет жасауына және ойынға қосылуына мүмкіндік соғұрлым артады.

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында дамытушы ортаның балалардың эмоционалдық жайлылығын, толыққанды дамуын, белсенділік түрлерін таңдау мүмкіндігін және ойын аймақтарының қолжетімділігі мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуі көзделген.

Ерте жастағы топта дамытушы ортаны ұйымдастыру кезінде төмендегі аймақтарды қарастыруға болады:

- Сенсорлық аймақ: түрлі түсті, көлемді, пішінді заттар, ірі бөлшекті құрастырғыштар, қауіпсіз фактуралы материалдар.
- Құрастыру аймағы: ірі текшелер, жұмсақ құрылыс бөлшектері, қарапайым құрастыру ойыншықтары.
- Кітап және сурет бұрышы: қалың беттен жасалған, жыртылуы қиын суретті кітаптар, жануарлар мен тұрмыстық заттардың бейнелері.
- Зерттеу аймағы: қауіпсіз табиғи материалдар, ірі көлемді ыдыстар, су мен құмды бақылауға арналған құралдар.
- Қимылды ойын аймағы: жұмсақ доптар, туннельдер, қауіпсіз кедергілер және қозғалысқа арналған құралдар.

Дамытушы орта тұрақты болғанымен, оның мазмұны балалардың қызығушылығына қарай жаңартылып отыруы қажет. Мысалы, белгілі бір аптада «Түстер әлемі» тақырыбы ұсынылса, бөлмеде түрлі түсті заттарды сәйкестендіруге, жинауға және салыстыруға арналған материалдар орналастырылады. Келесі кезеңде «Пішіндер мен көлемдер» тақырыбына сәйкес ірі және кіші пішінді ойыншықтар, текшелер мен сақиналар ұсынылуы мүмкін.

Зерттеу әрекеттерін ұйымдастырғанда қауіпсіздік талаптарын сақтау ерекше маңызды. Ұсақ бөлшектерді, жұтылып кетуі мүмкін заттарды, өткір құралдарды, улы немесе аллергиялық әсері болуы ықтимал материалдарды ерте жастағы балаларға беруге болмайды. Су, құм және табиғи материалдармен жұмыс ересек адамның тікелей бақылауымен жүргізілуі тиіс. Әр баланың жеке ерекшеліктері мен денсаулық жағдайы да ескеріледі.

6. Ойын арқылы танымдық қызығушылықты қалыптастырудың практикалық әдістері

Тәрбиеші ойын әрекетін күнделікті режимдік сәттермен байланыстыра отырып ұйымдастырса, танымдық тәжірибе баланың өміріне табиғи түрде енеді. Ойын тек арнайы ұйымдастырылған уақытпен шектелмеуі керек. Баланы қабылдау, серуендеу, тамақтану, киіну, ойыншықтарды жинау және қоршаған ортаны бақылау барысында да танымдық әрекетке тартуға болады.

Төменде тәрбиеші тәжірибесінде қолдануға болатын бірнеше ойын үлгісі ұсынылады.

«Сиқырлы қорап» ойыны

Мақсаты: балалардың заттарды сипап сезу, ажырату және тануға деген қызығушылығын арттыру.

Қажетті құралдар: үлкен әрі қауіпсіз қорап, көлемі ірі бірнеше таныс ойыншық.

Ойын барысы: тәрбиеші қораптың ішіне таныс ойыншықтарды салады. Бала қораптан бір затты алып, оны қарайды, ұстап көреді. Тәрбиеші заттың атауын айтып, оның түсі, пішіні немесе қызметі туралы қарапайым сұрақтар қояды. Бала сөзбен жауап бере алмаса, затты көрсету немесе таңдау арқылы қатыса алады.

«Қайда жасырынды?» ойыны

Мақсаты: баланың зейінін, есте сақтауын және кеңістіктік бағдарлауын қолдау.

Қажетті құралдар: екі-үш таныс ойыншық, жеңіл мата немесе қорап.

Ойын барысы: тәрбиеші ойыншықты баланың көзінше матаның астына жасырады. Содан кейін «Қонжық қайда?» деп сұрайды. Бала ойыншықты іздеп табады. Кейін ойыншықтың орнын өзгерту арқылы ойын жалғастырылады. Ойын барысында баланың жас ерекшелігіне қарай заттардың саны көбейтілуі мүмкін.

«Түстерді жинаймыз» ойыны

Мақсаты: түстерді қабылдау және заттарды ортақ белгісіне қарай топтастыру дағдыларын дамыту.

Қажетті құралдар: ірі көлемді түрлі түсті ойыншықтар мен сәйкес түсті себеттер.

Ойын барысы: тәрбиеші балаға бір түсті ойыншықты көрсетіп, соған сәйкес себетті табуды ұсынады. Бала ойыншықты тиісті себетке орналастырады. Алғашында екі түспен жұмыс жүргізіп, бала меңгерген сайын түстер санын арттыруға болады.

«Су қайда құйылды?» ойыны

Мақсаты: баланың бақылау және зерттеу әрекетін ынталандыру, сұйықтықтың ыдысқа құйылуын бақылауға мүмкіндік беру.

Қажетті құралдар: үлкен әрі сынбайтын ыдыстар, аз мөлшердегі таза су.

Ойын барысы: тәрбиеші баланың қатысуымен суды бір ыдыстан екінші ыдысқа құяды. Бала судың қозғалысын бақылайды және тәрбиешінің көмегімен әрекетті қайталайды. Бұл ойын тек ересек адамның тікелей бақылауымен өткізіледі; су ішуге арналмаған болса, баланың оны аузына салуына жол берілмейді.

Ойындарды ұйымдастыру барысында тәрбиеші баланың әрекетін бақылап, оның қызығушылығының қандай жағдайда артатынын анықтай алады. Егер бала бір ойынға ұзақ уақыт назар аударса, сол әрекеттің мазмұнын кеңейтуге болады. Ал егер бала қызығушылық танытпаса, оны мәжбүрлеудің орнына ойын құралын, тәсілін немесе әрекеттің күрделілік деңгейін өзгерткен дұрыс.

7. Балалардың танымдық қызығушылығының қалыптасуын бақылау және бағалау

Ерте жастағы балалардың танымдық қызығушылығын бағалау кезінде олардың әрекетін мектеп жасындағы балалар сияқты білімді тексеру немесе дұрыс жауап санын анықтау арқылы өлшеу дұрыс емес. Бұл кезеңде басты назар баланың ойынға қатысуына, жаңа заттарға назар аударуына, әрекетті қайталауына, өздігінен таңдау жасауына және зерттеуге талпынысына аударылуы қажет.

Тәрбиеші күнделікті бақылау арқылы баланың танымдық белсенділігін сипаттайтын белгілерді анықтай алады. Мысалы:

- жаңа ойыншыққа немесе затқа қызығушылық танытады;
- заттарды ұстап, олардың қасиеттерін зерттеуге тырысады;
- таныс әрекеттерді өздігінен қайталайды;
- ойын барысында заттарды салыстырады немесе топтастырады;
- тәрбиешінің қарапайым нұсқауын түсініп, әрекет жасауға талпынады;
- ойыншықты өздігінен таңдайды;
- ересекпен немесе құрдастарымен бірлескен ойынға қатысады;
- жаңа әрекет түрін байқап көруге қызығушылық білдіреді.

Бақылау нәтижелері баланы басқа балалармен салыстыру үшін емес, оның жеке даму ерекшеліктерін түсіну және келесі педагогикалық әрекеттерді жоспарлау үшін пайдаланылады. Мысалы, бала түстерді ажыратуға қызығушылық танытса, тәрбиеші осы бағыттағы ойындарды көбейте алады. Ал бала заттарды құрастыруға қызықса, оған әртүрлі көлемдегі қауіпсіз бөлшектер ұсынылады.

Танымдық қызығушылықтың дамуын бақылау жүйелі түрде жүргізілгені дұрыс. Бір реттік әрекет баланың тұрақты қызығушылығы туралы толық қорытынды жасауға жеткіліксіз. Сондықтан тәрбиеші баланың ойынға қатысуын әртүрлі жағдайда бақылап, оның бұрынғы әрекетімен салыстыра отырып, жеке даму динамикасын ескеруі қажет.

Сонымен қатар ата-аналармен байланыс орнатудың маңызы зор. Үй жағдайында баланың қандай ойыншықтарға қызығатынын, қандай әрекеттерді жиі қайталайтынын, жаңа заттарды қалай зерттейтінін ата-аналардан білу тәрбиешіге баланың қызығушылықтарын жан-жақты түсінуге көмектеседі. Отбасы мен балабақшадағы әрекеттердің өзара сабақтастығы баланың танымдық тәжірибесін кеңейтуге ықпал етеді.

Қорытынды

Ерте жастағы балалардың танымдық қызығушылығын қалыптастыру – олардың қоршаған әлемді танып-білуіне, жаңа тәжірибе жинақтауына және жеке қабілеттерінің дамуына негіз болатын маңызды педагогикалық міндет. Бұл кезеңде бала әлемді дайын ақпарат арқылы емес, көбіне тікелей әрекет жасау, заттарды бақылау, ұстап көру, салыстыру және тәжірибе жүргізу арқылы меңгереді. Сондықтан ойын әрекеті танымдық қызығушылықты дамытудың табиғи әрі тиімді құралы ретінде ерекше маңызға ие.

Ойын барысында баланың қабылдауы, зейіні, есте сақтауы, ойлауы, сөйлеуі және зерттеушілік белсенділігі өзара байланыста дамиды. Заттық-манипуляциялық, сенсорлық, дидактикалық, қимылды және қарапайым сюжеттік ойындар баланың жас ерекшеліктеріне сәйкес ұйымдастырылған жағдайда оның танымдық тәжірибесін байытады. Мұндай ойындар баланың тек белгілі бір дағдыны меңгеруіне ғана емес, қоршаған ортаға қызығушылықпен қарауына, өздігінен әрекет етуіне және жаңа нәрсені байқап көруіне мүмкіндік береді.

Тәрбиешінің негізгі міндеті – баланың қызығушылығын оятатын, оның дербестігін қолдайтын және қауіпсіз зерттеу әрекетіне жағдай жасайтын педагогикалық орта қалыптастыру. Ол ойынға қажетті құралдарды дұрыс таңдап, баланың әрекетін бақылап, түсінікті сөздермен сүйемелдеп, қажет кезінде ғана көмек көрсетуі керек. Ойын барысында баланың жеке ерекшеліктерін ескеру, оның талпынысын қолдау және әрекетті мәжбүрлеусіз ұйымдастыру маңызды.

Практикалық тұрғыдан алғанда, танымдық қызығушылықты қалыптастыру үшін ойындарды күнделікті өмірмен байланыстыру, заттармен тәжірибе жасауға мүмкіндік беру, дамытушы ортаны жүйелі жаңарту және ата-аналармен бірлескен жұмысты ұйымдастыру қажет. Баланың ойынға белсенді қатысуы, жаңа заттарды зерттеуге ұмтылуы, әрекетті қайталауы және өздігінен таңдау жасауы оның танымдық қызығушылығының қалыптасып келе жатқанын көрсететін маңызды белгілер болып табылады.

Қорыта айтқанда, ерте жастағы бала үшін ойын – қоршаған әлемді танудың, тәжірибе жинақтаудың және жаңа білімге деген алғашқы қызығушылықты қалыптастырудың табиғи

жолы. Ойын әрекетін мақсатты әрі баланың қажеттілігіне сай ұйымдастыратын тәрбиеші оның танымдық белсенділігін қолдап қана қоймай, болашақта білім алуға деген жағымды көзқарасының қалыптасуына да негіз қалайды.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-III Заңы.
2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы». Әділет ақпараттық-құқықтық жүйесі.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999.
4. Выготский Л.С. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
5. Piaget J. Play, Dreams and Imitation in Childhood. – New York: W. W. Norton & Company, 1962.
6. UNICEF, LEGO Foundation. Learning through Play: Strengthening Learning through Play in Early Childhood Education Programmes. – New York: UNICEF, 2018.
7. Ginsburg K.R. The Importance of Play in Promoting Healthy Child Development and Maintaining Strong Parent-Child Bonds // Pediatrics. – 2007. – Vol. 119, No. 1. – P. 182–191.

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА ДЕТЕЙ РАННЕГО ВОЗРАСТА ПОСРЕДСТВОМ ИГРОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. В статье рассматриваются психолого-педагогические основы формирования познавательного интереса детей раннего возраста посредством игровой деятельности. Раскрывается роль игры в познании ребёнком окружающего мира, описывается развитие восприятия, внимания, памяти, мышления, речи и исследовательской активности в процессе игры. Анализируются способы организации игровых форм с учётом возрастных особенностей детей раннего возраста, а также возможности предметно-манипулятивных, сенсорных, подвижных, дидактических и элементарных сюжетных игр. Кроме того, рассматриваются педагогическая роль воспитателя в игровом процессе, организация развивающей среды, поддержка самостоятельной деятельности ребёнка и наблюдение за его познавательным интересом. В статье представлены практические примеры игр, которые могут быть использованы в повседневной работе воспитателя.

Ключевые слова: ранний возраст, познавательный интерес, игровая деятельность, сенсорное развитие, предметная игра, дидактическая игра, исследовательская активность, воспитатель, развивающая среда, познавательное развитие ребёнка.

Жиенбаева Нургуль Данагуловна
Тәрбиеші
ЖШС «Ягодки» бөбекжай балабақшасы
Алматы облысы, Іле ауданы, Байсерке ауылы

ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАР АРҚЫЛЫ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ДАҒДЫЛАРЫН ДАМЫТУ

Аңдатпа. Мақалада ұлттық ойындарды мектепке дейінгі ұйымдардың тәрбие-білім беру үдерісінде тиімді пайдалану арқылы балалардың әлеуметтік дағдыларын дамытудың ғылыми-педагогикалық және әдістемелік негіздері қарастырылады. Ұлттық ойындардың баланың тұлғалық қалыптасуына, қарым-қатынас мәдениетіне, өзара сыйластыққа, ынтымақтастыққа, жауапкершілікке және ортақ ережелерді сақтай білуіне ықпалы талданады. Сонымен қатар қазақ халқының дәстүрлі ойындарын балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес ұйымдастыру жолдары, ойын барысында тәрбиешінің педагогикалық қолдауы, балалар арасындағы жағымды қарым-қатынасты қалыптастыру әдістері сипатталады. Асық ату, «Ақ серек – көк серек», «Арқан тарту», «Ханталапай», «Тақия тастамақ», «Орамал тастау» сияқты ұлттық ойындарды тәрбиелік мақсатта қолданудың практикалық мүмкіндіктері ұсынылады. Мақалада ұлттық ойындарды жүйелі ұйымдастырудың нәтижесінде балалардың әлеуметтік ортаға бейімделуіне, өз ойын еркін жеткізуіне, құрдастарымен бірлескен әрекет жасауына және адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына жағдай жасалатыны негізделеді.

Кілт сөздер: ұлттық ойындар, мектепке дейінгі тәрбие, әлеуметтік дағдылар, қарым-қатынас мәдениеті, ынтымақтастық, өзара көмек, ұлттық тәрбие, халық педагогикасы, баланың әлеуметтенуі.

Кіріспе

Мектепке дейінгі кезең – баланың тұлғалық қасиеттері, мінез-құлқы, қоршаған ортамен қарым-қатынасы және әлеуметтік ортадағы алғашқы тәжірибесі қалыптасатын маңызды даму кезеңі. Осы уақытта бала өз қажеттіліктерін білдіруді, басқа адамдармен байланыс орнатуды, ортақ әрекетке қатысуды, үлкендер мен құрдастарының пікірін ескеруді үйренеді. Сондықтан мектепке дейінгі тәрбиенің басты міндеттерінің бірі – баланың танымдық дамуын қамтамасыз етумен қатар, оның қоғамда өзін еркін сезінуіне, өзгелермен жағымды қарым-қатынас жасауына мүмкіндік беретін әлеуметтік дағдыларын қалыптастыру.

Қазіргі қоғамда баланың әлеуметтік тұрғыдан дамуы ерекше маңызға ие. Өйткені балабақшаға келген әрбір бала әртүрлі отбасылық ортадан, тәрбие үлгілерінен және қарым-

қатынас тәжірибесінен келеді. Кейбір балалар құрдастарымен тез араласып, ортақ ойынға белсенді қатысса, енді біреулері өз ойын жеткізуге қиналады, ойыншықтарын бөліскісі келмейді немесе басқа балалардың бастамасын қабылдауда қиындықтарға кездеседі. Мұндай ерекшеліктер баланың жеке даму қарқынына байланысты болғандықтан, тәрбиеші әр баланың мүмкіндігін ескеріп, жағымды әлеуметтік ортаны мақсатты түрде ұйымдастыруы қажет.

Осы бағытта ұлттық ойындардың тәрбиелік мүмкіндіктері ерекше. Қазақ халқының дәстүрлі ойындары ғасырлар бойы ұрпақ тәрбиесінде қолданылып, балаларды ептілікке, тапқырлыққа, төзімділікке, ұйымшылдыққа және бірлесіп әрекет етуге баулыған. Ұлттық ойындарда халықтың дүниетанымы, тұрмыс-тіршілігі, өзара қарым-қатынас мәдениеті мен адамгершілік ұстанымдары көрініс табады. Сондықтан оларды балабақшадағы тәрбие жұмысында қолдану арқылы балаларды ұлттық мәдениетпен таныстырып қана қоймай, әлеуметтік тәжірибесін де байытуға болады.

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығымен бекітілген Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында әлеуметтік-эмоционалды дағдыларды қалыптастыру жеке бағыт ретінде қарастырылған. Бұл бағыт баланың сезімдері мен эмоцияларын түсінуін, өзгелерге құрметпен қарауын, қамқорлық пен жанашырлық танытуын, әлеуметтік және этикалық нормаларды меңгеруін көздейді. Демек, ұлттық ойындарды әлеуметтік-эмоционалды дамудың мазмұнымен байланыстыра ұйымдастыру – мектепке дейінгі тәрбие міндеттерін жүзеге асырудың маңызды жолдарының бірі.

Мақаланың мақсаты – ұлттық ойындарды пайдалану арқылы мектепке дейінгі балалардың әлеуметтік дағдыларын дамытудың педагогикалық мүмкіндіктерін ашу және тәрбиешілерге күнделікті тәжірибеде қолдануға болатын әдістемелік ұсыныстар беру.

Осы мақсатқа сәйкес мынадай міндеттер айқындалады:

- ұлттық ойындардың әлеуметтік-тәрбиелік әлеуетін анықтау;
- мектепке дейінгі балалардың әлеуметтік дағдыларының негізгі құрамдас бөліктерін сипаттау;
- ұлттық ойындарды балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес ұйымдастыру жолдарын көрсету;
- ойын барысында тәрбиешінің педагогикалық қолдау тәсілдерін негіздеу;
- ұлттық ойындарды күнделікті тәрбие жұмысында қолданудың практикалық үлгілерін ұсыну.

1. Ұлттық ойындар – балалардың әлеуметтік дамуының педагогикалық құралы

Ұлттық ойындар – белгілі бір халықтың тарихи тәжірибесі мен мәдени құндылықтарын бойына жинақтаған, ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан рухани мұра. Олардың мазмұнында халықтың тұрмыс-тіршілігі, дүниетанымы, еңбек әрекеті, табиғатпен байланысы және қоғамдық қарым-қатынас ерекшеліктері көрініс тапқан. Қазақ халқы ойындарды баланың бос уақытын ұйымдастыру құралы ретінде ғана емес, оны өмірге бейімдейтін, мінез-құлқын қалыптастыратын және адамгершілік қасиеттерін дамытатын тәрбие тәсілі ретінде пайдаланған.

Е.Д. Оразбаев пен Ж.О. Қалмурзаевтың «Ұлттық ойындармен мектепке дейінгі балалардың танымдық әрекетін дамыту» атты ғылыми мақаласында ұлттық ойындардың баланы тапқырлыққа, ептілікке, төзімділікке және бірлесіп қызмет атқаруға тәрбиелеудегі маңызы атап көрсетілген. Авторлар ұлттық ойындарды халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан тәрбиелік тәжірибесі ретінде қарастырады. Бұл тұжырым ұлттық ойындардың баланың жеке дамуымен қатар, әлеуметтік ортадағы әрекетіне де ықпал ететінін көрсетеді.

Ұлттық ойындардың әлеуметтік маңызы ең алдымен олардың бірлескен әрекетке негізделуінен байқалады. Ойынға қатысқан бала басқа балалармен байланыс орнатады, белгілі бір рөлді қабылдайды, ойын ережесін түсінеді, өз әрекетін ортақ мақсатпен сәйкестендіреді.

Мұндай үдерістер баланың әлеуметтік тәжірибесін кеңейтіп, қарым-қатынас жасау қабілетін жетілдіреді.

Мектепке дейінгі балалардың әлеуметтік дағдылары бірнеше өзара байланысты бағыттан тұрады.

Біріншісі – қарым-қатынас жасау дағдысы. Бала өз ойын сөзбен жеткізуді, сұрақ қоюды, жауап беруді, өтініш білдіруді және құрдастарымен диалог құруды үйренеді. Мысалы, «Тақия тастамақ» ойыны кезінде балалар бір-бірімен сөйлесіп, ойын барысын бақылайды, өз кезегін күтеді және ойынға қатысушылармен байланыс орнатады.

Екіншісі – ынтымақтастық және бірлескен әрекет дағдысы. Балалар ортақ мақсатқа жету үшін өзара келісіп, әрекеттерін үйлестіреді. «Арқан тарту» ойынында топ мүшелері күштерін біріктіріп, бір бағытта әрекет ету қажеттігін түсінеді. Мұнда жеке баланың жетістігінен гөрі топтың бірлігі мен ұйымшылдығы маңызды болады.

Үшіншісі – өзара сыйластық және құрмет көрсету дағдысы. Ойын барысында бала басқа қатысушылардың да мүмкіндігі мен құқығы бар екенін түсінеді. Өзгенің кезегін бұзбау, ойын нәтижесіне құрметпен қарау, жеңген баланы құттықтау және жеңілген баланы қолдау осы дағдының қалыптасуына ықпал етеді.

Төртіншісі – эмоцияны басқару дағдысы. Балалар ойын кезінде қуаныш, таңдану, реніш, қобалжу сияқты түрлі эмоцияларды бастан кешіреді. Тәрбиешінің дұрыс бағыт беруі арқылы олар өз сезімдерін тануға, ашуын бақылауға, сәтсіздікті сабырмен қабылдауға үйренеді.

Бесіншісі – жауапкершілік және ережені сақтау дағдысы. Әр ойынның белгілі бір тәртібі болады. Бала сол тәртіпті түсініп, оны орындауға міндетті екенін сезінеді. Ойын ережесін сақтау біртіндеп күнделікті өмірдегі тәртіп нормаларын қабылдауға негіз болады.

Алтыншысы – жанашырлық пен өзара көмек көрсету дағдысы. Бала ойын барысында қиналған құрдасына көмектесуді, оны ортақ әрекетке тартуды және өзгелердің көңіл күйіне назар аударуды меңгереді.

Осы дағдылардың қалыптасуы баланың балабақшадағы әлеуметтік ортаға бейімделуіне, достық қарым-қатынас орнатуына және өзіне деген сенімділігінің артуына мүмкіндік береді.

2. Ұлттық ойындардың әлеуметтік-эмоционалдық дамуға ықпалы

Ұлттық ойындардың тәрбиелік мүмкіндігі олардың мазмұны мен ұйымдастырылу ерекшелігіне байланысты. Бір ойын балалардың қарым-қатынас жасауына көбірек жағдай туғызса, екіншісі топпен әрекет етуге, ал үшіншісі кезек күту мен ережені сақтауға үйретеді. Сондықтан тәрбиеші ойын түрін кездейсоқ таңдамай, оның қандай әлеуметтік дағдыны дамытуға бағытталатынын алдын ала анықтағаны дұрыс.

Мысалы, «Ақ серек – көк серек» ойыны балаларды топқа бірігуге, өзара келісуге және ортақ әрекетті жоспарлауға үйретеді. Ойынның дәстүрлі мазмұны сақталғанымен, мектепке дейінгі жаста оны қауіпсіздік талаптарына сәйкес жеңілдетіп өткізу қажет. Балалар бір-біріне күш қолданбай, белгіленген сызықтан өту немесе топтық тапсырманы орындау арқылы жарыса алады. Мұнда негізгі назар қарсыласын жеңуге емес, өз тобымен келісіп әрекет етуге аударылады.

«Ханталапай» ойыны балалардың зейінін, жылдам әрекет етуін және ойын ережесіне бағынуын дамытады. Ойын барысында асықтарды жинау әрекетін кезекпен орындау, жиналған асықты бірге санау, ойын нәтижесін әділ қабылдау сияқты қосымша тапсырмалар енгізуге болады. Тәрбиеші балалардың бір-біріне мүмкіндік беруін және ойын құралдарын ортақ пайдалануын қадағалайды.

«Тақия тастамақ» ойыны балалардың бір-біріне назар аударуын, қимыл-қозғалысын үйлестіруін және жағымды эмоциялық қарым-қатынас орнатуын қолдайды. Ойын соңында балалардың бір-біріне жылы сөз айтуы, қолдау білдіруі немесе ойын туралы пікір бөлісуі әлеуметтік тәрбиенің мазмұнын толықтыра түседі.

«Орамал тастау» ойынында бала ойынның шартын түсініп, өз кезегін күтіп, белгіленген әрекетті орындайды. Бұл ойын әсіресе балалардың назарын шоғырландыруға, топ ішінде өз орнын сезінуге және ортақ тәртіпке бағынуға мүмкіндік береді.

Асық ойындары да әлеуметтік дағдыларды дамытуда маңызды орын алады. Асықтарды бөлісу, ойын алаңын бірге дайындау, кезекпен ойнау, ұпайларды бірлесіп санау және ойын нәтижесін талқылау балалардың өзара әрекеттесу тәжірибесін арттырады. Асық ойынының күрделі ережелерін мектепке дейінгі балаларға сол күйінде ұсынбай, олардың жасына сәйкес қарапайым нұсқаларын қолданған жөн.

Ф.Қ. Омарбекова, Б.Т. Ортаев, С.Ш. Алимбекова және С.Т. Накешеваның 2026 жылы жарияланған зерттеуінде қазақтың ұлттық ойындарын, соның ішінде асық ойынын жүйелі қолданудың 4–5 жастағы балалардың әлеуметтік өзара әрекеттестігіне, зейініне және ойлау қабілетіне ықпалы қарастырылған. Авторлар ұлттық ойындарға негізделген әдістемелік тәсілдердің балалардың әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік беретінін көрсетеді. Бұл зерттеу ұлттық ойындарды мектепке дейінгі ұйымдардың тәжірибесінде мақсатты қолданудың ғылыми негізін нығайтады.

Демек, ұлттық ойынның әлеуметтік-тәрбиелік нәтижесі тек оның атауына немесе дәстүрлі мазмұнына байланысты емес. Негізгі нәтиже ойынға қатысушылардың бір-бірімен қалай әрекеттесетініне, тәрбиешінің қандай міндеттер қоятынына және ойыннан кейін қандай педагогикалық қорытынды жасалатынына тәуелді.

3. Балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып ұлттық ойындарды ұйымдастыру

Ұлттық ойындарды таңдауда балалардың жас ерекшеліктерін, қимыл-қозғалыс мүмкіндіктерін, сөйлеу деңгейін және әлеуметтік тәжірибесін ескеру қажет. Бір жастағы балалардың барлығына бірдей ойын ұсыну тиімді бола бермейді. Себебі әр баланың ережені түсінуі, өз әрекетін реттеуі және құрдастарымен байланыс орнатуы әртүрлі деңгейде қалыптасады.

3–4 жастағы балалармен жұмыс. Бұл кезеңде балалар қарапайым ережелерді түсінуге, ересектің көмегімен ойынға қатысуға және құрдастарына еліктеуге бейім болады. Сондықтан қысқа уақытқа созылатын, қимылы жеңіл, ережесі түсінікті ойындарды қолданған дұрыс. «Тақия тастамақ», «Сақина салу» ойынының жеңілдетілген нұсқасы, «Кім жылдам?» сияқты ойын элементтерін пайдалануға болады.

Бұл жаста тәрбиеші ойынның тәртібін өзі көрсетіп, балаларға үлгі болуы керек. Мысалы, ойын басталар алдында «Алдымен досымыз ойнайды, содан кейін сенің кезегің келеді», «Бір-бірімізге кедергі жасамаймыз», «Ойыншықтарды бірге жинаймыз» деген қарапайым түсініктер беріледі. Баланың басқа балалармен қатар ойнауының өзі әлеуметтік дамудың бастапқы қадамы ретінде қабылданады.

4–5 жастағы балалармен жұмыс. Бұл кезеңде балалардың құрдастарымен қарым-қатынас жасауға қызығушылығы артып, қарапайым келісімдерге келу және ортақ ережелерді қабылдау қабілеті дамиды. «Ханталапай», асықпен ойналатын қарапайым ойындар, «Орамал тастау», «Тақия тастамақ» ойындарын қолдануға болады.

Ойын барысында балаларға жұппен немесе шағын топпен әрекет ету ұсынылады. Мысалы, асықтарды бірге жинау, түстеріне немесе көлеміне қарай топтау, кезекпен нысанаға тигізу сияқты тапсырмалар беріледі. Тәрбиеші балалардың өзара келісуіне мүмкіндік жасап, қажетті жағдайда бағыттаушы сұрақтар қояды: «Кім бірінші бастайды?», «Досыңа қалай көмектесе аласың?», «Барлығымыз қатысу үшін не істейміз?».

5–6 жастағы балалармен жұмыс. Бұл кезеңде балалардың дербестігі, өз әрекетін жоспарлау, құрдастарымен келісу және қарапайым мәселелерді өздігінен шешу қабілеттері біртіндеп жетіледі. Сондықтан топтық әрекетке, рөлдерді бөлісуге және ортақ шешім қабылдауға негізделген ойындарға басымдық беруге болады.

«Ақ серек – көк серек» ойынының қауіпсіздетілген түрі, «Арқан тарту», асықпен топтық жарыстар, ұлттық ойындар эстафетасын ұйымдастыру тиімді. Балалар топ басшысын таңдайды, ойын тәртібін бірге қайталайды, өзара міндеттерді бөліседі және ойын нәтижесін талқылайды.

Бұл жаста тәрбиешінің міндеті – барлық шешімді өзі қабылдау емес, балалардың дербес әрекетіне жағдай жасау. Мысалы, ойын алдында балаларға «Біздің топта барлығының ойнауына қалай мүмкіндік береміз?» немесе «Екі бала бір ойыншығын алғысы келсе, қандай шешім табуға болады?» деген сұрақтар қоюға болады. Осындай жағдаяттар балалардың келіссөз жүргізу, өзгенің пікірін тыңдау және ортақ шешім қабылдау дағдыларын дамытады.

4. Ұлттық ойындарды ұйымдастырудағы тәрбиешінің әдістемелік жұмысы

Ұлттық ойындардың әлеуметтік-тәрбиелік нәтижесі тәрбиешінің ұйымдастырушылық шеберлігіне тікелей байланысты. Тәрбиеші ойынның мазмұнын түсіндіруші ғана емес, балалардың өзара қарым-қатынасын бақылайтын, жағымды эмоционалдық ахуал қалыптастыратын және әр баланың белсенді қатысуына мүмкіндік беретін педагогикалық серіктес болуы қажет.

Ұлттық ойындарды ұйымдастыруда төмендегі әдістемелік кезеңдерді басшылыққа алған тиімді.

Бірінші кезең – дайындық және қызығушылық ояту. Тәрбиеші балаларды ойынның мазмұнымен таныстырып, оның ұлттық мәдениеттегі орнын қарапайым тілмен түсіндіреді. Мысалы, асықтың қазақ халқының тұрмысында қолданылғаны, балалардың асықпен түрлі ойындар ойнағаны туралы қысқаша әңгімелейді. Қажет болған жағдайда асық, тақия, орамал, арқан сияқты ойын құралдарын көрсетеді.

Екінші кезең – ойын ережесін түсіндіру. Ереже қысқа, түсінікті және балалардың жасына сай болуы керек. Тәрбиеші ойынның қалай басталатынын, қатысушылардың не істейтінін және қандай әрекеттерге рұқсат етілмейтінін түсіндіреді. Балалардың ережені түсінгенін анықтау үшін оны өз сөздерімен қайталап айтуды ұсынуға болады.

Үшінші кезең – бірлескен ойын әрекеті. Бұл кезеңде балалар ойынға белсенді қатысып, бір-бірімен қарым-қатынас жасайды. Тәрбиеші ойынның барлық мазмұнын өзі басқармай, балаларға өзара келісуге мүмкіндік береді. Алайда балалар арасында түсініспеушілік туындаған жағдайда жағдайды сабырмен реттеп, мәселені шешудің дұрыс жолын көрсетуі қажет.

Төртінші кезең – әлеуметтік дағдыларды бекіту. Ойын аяқталғаннан кейін тәрбиеші балалармен қысқаша әңгіме жүргізеді. «Бүгін кім досына көмектесті?», «Ойын кезінде қандай ережені сақтадық?», «Бәріміз бірге ойнау үшін не істедік?» деген сұрақтар арқылы балалардың өз әрекетін түсінуіне көмектеседі.

Бесінші кезең – бақылау және педагогикалық талдау. Тәрбиеші балалардың ойын кезіндегі әрекеттерін бақылап, кімнің топқа белсенді қосылғанын, кімнің көмекке мұқтаж болғанын, кімнің өз ойын жеткізе алғанын белгілейді. Бұл бақылау келесі ойындарды дұрыс жоспарлауға мүмкіндік береді.

Ұлттық ойындарды ұйымдастыруда бірнеше әдістемелік тәсілді қолдану нәтижелі болады:

- Үлгі көрсету әдісі: тәрбиеші ойынның ережесі мен әрекетін өзі көрсетіп, балаларға түсінікті үлгі ұсынады.
- Жағдаяттық әдіс: ойын барысында кездесетін қарапайым әлеуметтік мәселелерді балалармен бірге шешеді.
- Мадақтау әдісі: баланың тек жеңісін емес, досына көмектесуін, кезек күтуін және әділ әрекетін атап өтеді.
- Сұрақ-жауап әдісі: балалардың өз әрекетін түсінуіне және ойын туралы пікір білдіруіне жағдай жасайды.
- Жұптық және топтық жұмыс: балалардың бір-бірімен келісуіне, ортақ міндетті орындауына мүмкіндік береді.
- Қайталау әдісі: бұрын меңгерілген ойындарды жүйелі қайталау арқылы әлеуметтік дағдыларды бекітеді.

Мұнда маңызды бір педагогикалық қағида бар: баланы ойынға қатысуға күштеп мәжбүрлеуге болмайды. Әсіресе тұйық, ұялшақ немесе жаңа ортаға бейімделіп жүрген

балаларға алдымен бақылаушы болуға, кейін жұппен қатысуға, одан соң шағын топқа қосылуға мүмкіндік берген дұрыс.

5. Балабақша тәжірибесінде қолдануға болатын ұлттық ойындардың әдістемелік үлгілері

Ұлттық ойындарды әлеуметтік дағдыларды дамыту мақсатына сай түрлендіру тәрбиешінің күнделікті жұмысына мазмұндық сипат береді. Төменде балабақшада қолдануға болатын бірнеше ойын үлгісі ұсынылады.

1. «Ханталапай» – өзара әрекет пен әділдікке тәрбиелеу

Мақсаты: балалардың ортақ ережені сақтау, кезек күту, өзара келісу және ойын нәтижесін әділ қабылдау дағдыларын дамыту.

Ойын барысы: тәрбиеші балаларға асықтарды көрсетіп, ойынның жеңілдетілген ережесін түсіндіреді. Балалар шағын топтарға бөлінеді. Белгі берілгеннен кейін ойыншылар белгіленген тәртіппен асықтарды жинайды. Әр баланың ойынға қатысуына мүмкіндік беріледі. Жиналған асықтар бірге саналып, нәтижесі талқыланады.

Әлеуметтік-тәрбиелік мазмұны: бала өз кезегін күтуді, өзгелердің мүмкіндігін ескеруді, ойын нәтижесіне құрметпен қарауды үйренеді. Тәрбиеші жеңімпазды ғана емес, ережені сақтаған, досына көмектескен балаларды да мадақтайды.

2. «Тақия тастамақ» – қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру

Мақсаты: балалардың зейінін, бір-біріне назар аударуын, ойынға белсенді қатысуын және жағымды қарым-қатынас жасауын дамыту.

Ойын барысы: балалар шеңбер бойымен отырады. Бір бала қолына тақия алып, шеңберді айналып жүреді де, оны білдіртпей бір баланың артына қояды. Тақия қойылған бала оны байқап, ойынның келісілген тәртібі бойынша әрекет етеді. Қажет болған жағдайда тәрбиеші ойынның қозғалыс бөлігін жеңілдетіп, қауіпсіздігін қамтамасыз етеді.

Әлеуметтік-тәрбиелік мазмұны: балалар бір-бірін мұқият бақылауға, ойынға қызығушылықпен қатысуға, кезек күтуге және өзара жағымды байланыс орнатуға дағдыланады.

3. «Арқан тарту» – ынтымақтастық пен ұйымшылдықты дамыту

Мақсаты: балаларды топпен әрекет етуге, ортақ мақсатқа жұмылуға және бір-бірін қолдауға тәрбиелеу.

Ойын барысы: балалар екі шағын топқа бөлінеді. Тәрбиеші арқанның екі жағында орналасқан балаларға ойын тәртібін түсіндіреді. Белгі берілгенде топтар арқанды өз жағына тартуға тырысады. Ойын барысында балалардың қауіпсіздігі қатаң бақыланады. Жарыстың орнына кей жағдайда арқанды белгіленген сызыққа дейін бірге жеткізу тапсырмасын беруге болады.

Әлеуметтік-тәрбиелік мазмұны: балалар күшті біріктіру, топ мүшелерін қолдау және бірлескен әрекеттің маңызын түсінеді. Тәрбиеші топтың нәтижесін жеке баланың күшімен байланыстырмай, ұйымшылдықпен бағалайды.

4. «Асық жинау» – өзара көмек пен ортақ жауапкершілікті қалыптастыру

Мақсаты: балалардың бірлесіп жұмыс істеу, міндеттерді бөлісу, бір-біріне көмектесу және ортақ нәтижеге жету дағдыларын дамыту.

Ойын барысы: топ бөлмесіне немесе қауіпсіз ойын алаңына ірі көлемді, балаларға жарамды ойын асықтары орналастырылады. Балалар екі-үш шағын топқа бөлінеді. Әр топқа асықтарды белгілі бір белгісіне қарай жинау тапсырмасы беріледі. Бір бала жинайды, екіншісі сұрыптайды, үшіншісі санайды. Келесі айналымда балалардың рөлдері ауыстырылады.

Әлеуметтік-тәрбиелік мазмұны: балалар бір-бірінің міндетін түсінеді, ортақ жұмысқа үлес қосады және бірлескен нәтиженің маңызын сезінеді.

5. «Ақ серек – көк серек» – топтық келісім мен бірлікті қалыптастыру

Мақсаты: балалардың топқа бірігу, бірлескен шешім қабылдау, құрдастарын қолдау және ортақ әрекетке қатысу дағдыларын жетілдіру.

Ойын барысы: балалар екі топқа бөлінеді. Тәрбиеші дәстүрлі ойынның мазмұнын сақтай отырып, жас ерекшелігіне және қауіпсіздікке сәйкес жеңілдетілген нұсқасын ұсынады. Мысалы, бір топ екінші топқа ортақ тапсырма береді. Топ мүшелері өзара ақылдасып, тапсырманы бірге орындайды. Қатысушылардың барлығының ойынға араласуына мүмкіндік жасалады.

Әлеуметтік-тәрбиелік мазмұны: балалар ортақ шешім қабылдауды, топ мүшелерінің пікірін тыңдауды және өзара қолдау көрсетуді меңгереді.

Осы ойындардың барлығында негізгі назар жеңімпазды анықтауға емес, баланың әлеуметтік әрекетіне аударылуы керек. Тәрбиеші үшін баланың досына қолдау көрсетуі, ережені сақтауы, өзгенің пікірін тыңдауы және ортақ жұмысқа қатысуы – маңызды тәрбиелік көрсеткіштер.

6. Ұлттық ойындар арқылы әлеуметтік дағдыларды дамытуда ата-анамен ынтымақтастық

Баланың әлеуметтік дағдылары тек балабақшада ғана қалыптаспайды. Отбасындағы қарым-қатынас, ата-ананың балаға көрсететін үлгісі, үйдегі ортақ әрекеттер және үлкендердің бір-біріне деген құрметі баланың мінез-құлқына тікелей ықпал етеді. Сондықтан ұлттық ойындарды тәрбиелік мақсатта қолдануда балабақша мен отбасының ынтымақтастығын ұйымдастыру маңызды.

Тәрбиеші ата-аналарды ұлттық ойындардың мазмұнымен таныстырып, оларды үй жағдайында да қолдануға бағыт бере алады. Мысалы, «Отбасылық асық ойыны», «Әжемнің тақиясы», «Ұлттық ойындар – отбасылық демалыс» сияқты шағын шараларды өткізуге болады. Мұндай іс-шараларда ата-аналар балалармен бірге ойынға қатысып, өздерінің балалық шақтағы ойындары туралы әңгімелейді.

Сонымен қатар ата-аналарға баланың ойын кезіндегі әрекетін бақылауға бағытталған қарапайым ұсыныстар беруге болады. Мысалы, бала ойыншықты бөлісе ала ма, басқа адамның пікірін тыңдай ма, жеңілісті қалай қабылдайды, отбасылық ойын кезінде ережені сақтай ма деген сұрақтарға назар аудару ұсынылады.

«Ұлттық ойындар апталығы» аясында ата-аналардың қатысуымен шағын ойын алаңдарын ұйымдастыру да тиімді. Әр отбасы балаларға бір ұлттық ойын түрін таныстырып, оның ережесін түсіндіре алады. Бұл жұмыс балалардың ұлттық мұраға қызығушылығын арттырып қана қоймай, отбасы мен балабақша арасындағы тәрбиелік байланысты нығайтады.

Ата-анамен жұмыстың басты мақсаты – баланы жарысқа немесе міндетті нәтижеге бағыттау емес, оның қарым-қатынас тәжірибесін кеңейту және отбасындағы жағымды өзара әрекет мәдениетін қалыптастыру.

7. Ұлттық ойындарды қолдану нәтижелерін бақылау және бағалау

Ұлттық ойындар арқылы әлеуметтік дағдыларды дамыту жұмысының тиімділігін анықтау үшін тәрбиеші балалардың ойын кезіндегі әрекеттерін жүйелі бақылауы қажет. Мұнда баланы бір-бірімен салыстыру немесе жарыстыру дұрыс емес. Әр баланың жеке даму қарқыны, мінез ерекшелігі және әлеуметтік тәжірибесі ескерілуі тиіс.

Бақылау барысында мынадай көрсеткіштерге назар аударылады:

Қарым-қатынас жасау: бала құрдастарымен байланыс орната ала ма, өз ойын жеткізе ме, сұрақ қойып, жауап бере ме?

Ынтымақтастық: ортақ ойынға қатыса ма, топ мүшелерімен келісуге тырыса ма, ортақ тапсырманы орындауға үлес қоса ма?

Өзара сыйластық: ойын ережесін сақтай ма, өз кезегін күте ме, басқа балалардың әрекетіне құрметпен қарай ма?

Эмоциялық реттеу: ойын кезінде өз сезімдерін білдіре ала ма, сәтсіздікті сабырмен қабылдауға тырыса ма, келіспеушілік туындағанда ересектің көмегін қабылдай ма?

Жанашырлық және көмек: құрдасына қолдау көрсете ме, ойынға қатыса алмай тұрған баланы ортақ әрекетке шақыра ма?

Бақылау нәтижелері шартты түрде бастапқы, қалыптасу және тұрақтану деңгейлері бойынша талдануы мүмкін.

Бастапқы деңгейде бала ойынға көбіне ересектің көмегімен қатысады, ортақ ережені сақтауда және құрдастарымен келісуде қиындықтарға кездеседі.

Қалыптасу деңгейінде бала ойынға белсенді араласа бастайды, қарапайым ережелерді орындайды, құрдастарымен байланыс орнатуға талпынады, алайда кейбір жағдайларда тәрбиешінің қолдауын қажет етеді.

Тұрақтану деңгейінде бала ортақ ойынға өздігінен қосылады, ережелерді сақтауға тырысады, құрдастарымен келіседі, көмек көрсетеді және өзінің әрекетін топтың ортақ мақсатына сәйкестендіре алады.

Бұл деңгейлер баланың тұрақты мінез ерекшелігі немесе диагностикалық қорытындысы ретінде қарастырылмайды. Олар тәрбиешіге педагогикалық жұмыстың бағытын анықтауға көмектесетін бақылау бағдарлары болып табылады.

Жұмыстың нәтижелілігі баланың ойынға қатысу жиілігімен ғана емес, оның құрдастарымен байланысының сапалық өзгерістерімен бағалануы тиіс. Мысалы, бұрын ойынға араласудан тартынған баланың біртіндеп жұптық ойынға қосылуы, өз кезегін күтуі немесе досына көмек ұсынуы – әлеуметтік дамудың маңызды оң көріністері.

Қорытынды

Ұлттық ойындар – мектепке дейінгі балалардың әлеуметтік дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік беретін маңызды педагогикалық құрал. Олардың тәрбиелік мәні баланың қимыл-қозғалысын дамытумен ғана шектелмейді. Ұлттық ойындар арқылы бала қоршаған ортамен байланыс орнатуды, құрдастарымен тіл табысуды, ортақ ережелерді сақтауды, өзгенің пікірін құрметтеуді, бірлескен әрекетке қатысуды және жауапкершілік танытуды үйренеді.

Қазақ халқының дәстүрлі ойындарын балабақшадағы тәрбие жұмысына енгізу ұлттық мәдени мұраны жас ұрпақтың бойына сіңірумен қатар, балалардың әлеуметтік тәжірибесін байытуға жағдай жасайды. Әсіресе асық ойындары, «Тақия тастамақ», «Ханталапай», «Арқан тарту», «Ақ серек – көк серек» сияқты ойындардың мазмұнын жас ерекшеліктеріне сәйкес бейімдеп қолдану балалардың өзара әрекеттесуіне, ынтымақтастығына және жағымды қарым-қатынас орнатуына ықпал етеді.

Ұлттық ойындардың тиімділігі оларды қаншалықты жиі өткізумен ғана емес, қандай педагогикалық мақсатта ұйымдастырылуымен де анықталады. Егер тәрбиеші ойын барысында балалардың бір-біріне көмектесуін, өзара келісуін, әділ әрекет етуін және әр қатысушының мүмкіндігін құрметтеуін басты назарда ұстаса, ойын шынайы тәрбиелік ортаға айналады.

Осыған байланысты тәрбиеші ұлттық ойындарды күнделікті ұйымдастырылған іс-әрекетке, серуенге, қимылды ойындарға, мерекелік іс-шараларға және балалардың еркін ойын уақытына жүйелі түрде енгізуі қажет. Сонымен қатар ойын мазмұнын балалардың жеке ерекшеліктеріне қарай бейімдеп, барлық тәрбиеленушінің қатысуына тең мүмкіндік жасағаны жөн.

Қорытындылай келе, ұлттық ойындар арқылы әлеуметтік дағдыларды дамыту – баланы ұлттық құндылықтарды құрметтейтін, өзгелермен тіл табыса білетін, өзара көмек көрсетуге дайын, жауапкершілігі жоғары және қоғамда өз орнын таба алатын тұлға ретінде қалыптастырудың тиімді бағыттарының бірі. Ұлттық ойындар баланың балалық шағын мазмұнды ұйымдастырып қана қоймай, оның болашақтағы әлеуметтік өміріне қажетті қарым-қатынас тәжірибесінің қалыптасуына негіз қалайды.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 15 наурыздағы №137 қаулысы. Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамыту моделін бекіту туралы. – 2021. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000137

2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы. – 2022. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031

3. Оразбаев Е.Д., Қалмурзаев Ж.О. Ұлттық ойындармен мектепке дейінгі балалардың танымдық әрекетін дамыту // Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің хабаршысы. «Педагогика ғылымдары» сериясы. – 2016. – №1(49). – 286–287-б.

4. Мықтыбеков С.Д., Советов А.Р., Калиев С.С., Икрашев С.Т. Мектепке дейінгі балаларды ұлттық ойындар арқылы дене шынықтыру сабағында тәрбиелеудің мазмұны мен әдістемесі. – Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, 2023.

5. Омарбекова Ф.Қ., Ортаев Б.Т., Алимбекова С.Ш., Накешева С.Т. Қазақтың ұлттық ойындары арқылы 4–5 жастағы балалардың метадағдыларын дамытудың әдістемесі // Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің хабаршысы. «Педагогика ғылымдары» сериясы. – 2026. – №1(89). – 393–405-б. – DOI: https://doi.org/10.51889/2959-5762.2026.89.1.037.

6. Омарбекова Ф., Киякбаева У. Асық әдістемелік технологиясы негізінде мектепке дейінгі балалардың сөйлеу тілін дамыту // Journal of Educational Sciences. – 2025. – DOI: https://doi.org/10.26577/JES2025857.

РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНЫХ НАВЫКОВ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ПОСРЕДСТВОМ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИГР

Аннотация. В статье рассматриваются научно-педагогические и методические основы развития социальных навыков детей дошкольного возраста посредством использования национальных игр в воспитательно-образовательном процессе дошкольной организации. Анализируется влияние национальных игр на формирование личности ребенка, культуры общения, взаимоуважения, сотрудничества, ответственности и умения соблюдать общие правила. Особое внимание уделяется методам организации казахских национальных игр с учетом возрастных особенностей дошкольников, педагогической поддержке воспитателя и формированию положительных взаимоотношений между детьми. Представлены практические возможности использования таких игр, как асык ату, «Ак серек – кок серек», «Перетягивание каната», «Ханталапай», «Тақия тастамақ» и «Орамал тастау».

Ключевые слова: национальные игры, дошкольное воспитание, социальные навыки, культура общения, сотрудничество, взаимопомощь, национальное воспитание, народная педагогика, социализация ребенка.

DEVELOPING SOCIAL SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN THROUGH TRADITIONAL NATIONAL GAMES

Abstract. The article examines the scientific, pedagogical and methodological foundations of developing social skills in preschool children through national games. It analyzes the influence of traditional Kazakh games on children's personal development, communication culture, mutual respect, cooperation, responsibility and ability to follow common rules. Particular attention is paid to organizing national games according to children's age characteristics, the educational support provided by teachers and the development of positive relationships among peers. Practical approaches to using traditional games such as asyk atu, Ak Serek – Kok Serek, rope pulling, Khantalapai, Taqiya tastamak and Oramal tastau are presented.

Keywords: national games, preschool education, social skills, communication culture, cooperation, mutual assistance, national upbringing, folk pedagogy, child socialization.

Байтайлакова Кымбат Бауыржановна
Меңгеруші
ТОО «Остров детства» «Умка» бөбекжай балабақшасы
Алматы облысы, Іле ауданы, М.Туймебаев ауылы

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМ ПЕДАГОГТЕРІНІҢ КӘСІБИ ДАМУЫН БАСҚАРУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа. Мақалада мектепке дейінгі ұйым педагогтерінің кәсіби дамуын басқарудың теориялық және практикалық негіздері қарастырылады. Қазіргі білім беру кеңістігіндегі өзгерістер жағдайында тәрбиешінің кәсіби құзыреттілігін үздіксіз жетілдіру, әдістемелік қолдау көрсету, тәжірибе алмасу және шығармашылық әлеуетін дамыту мәселелеріне ерекше назар аударылады. Педагогтердің кәсіби өсуіне ықпал ететін тәлімгерлік, коучинг, шеберлік сағаттары, кәсіби қауымдастықтар, өзіндік білім жетілдіру және рефлексиялық талдау сияқты әдістердің мүмкіндіктері сипатталады. Сонымен қатар мектепке дейінгі ұйымдағы әдістемелік жұмысты педагогтердің нақты қажеттіліктеріне сәйкес жоспарлау, кәсіби даму нәтижелерін бағалау және алынған білімді күнделікті педагогикалық тәжірибеге енгізу жолдары ұсынылады. Мақаланың практикалық маңыздылығы – тәрбиешілердің кәсіби дамуын жүйелі ұйымдастыруға және мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту сапасын арттыруға бағытталған әдістемелік ұсыныстардың берілуінде.

Түйін сөздер: мектепке дейінгі ұйым, тәрбиеші, кәсіби даму, кәсіби құзыреттілік, әдістемелік жұмыс, тәлімгерлік, коучинг, педагогикалық тәжірибе, өзіндік білім жетілдіру, рефлексия.

Кіріспе

Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік, мәдени және технологиялық өзгерістер білім беру жүйесінің алдына жаңа міндеттер қойып отыр. Әсіресе мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту саласында баланың жеке тұлғалық ерекшеліктерін ескеру, оның табиғи қабілеттерін ашу, танымдық қызығушылығын қолдау және әлеуметтік ортаға бейімделуіне жағдай жасау маңызды бағыттардың біріне айналды. Бұл міндеттерді нәтижелі жүзеге асыру мектепке дейінгі ұйым педагогтерінің кәсіби даярлығына, педагогикалық шеберлігіне және үздіксіз ізденісіне тікелей байланысты.

Мектепке дейінгі ұйым тәрбиешісі – баланың алғашқы әлеуметтік тәжірибесін қалыптастыруға, қоршаған ортаны тануына, қарым-қатынас жасауына және дербес әрекет етуіне ықпал ететін негізгі тұлғалардың бірі. Тәрбиешінің жұмысы тек ұйымдастырылған іс-әрекетті өткізумен шектелмейді. Ол баланың жас және жеке ерекшеліктерін бақылауды, эмоционалдық жағдайын түсінуді, ойын әрекетін ұйымдастыруды, ата-аналармен

ынтымақтастық орнатуды, тәрбиелік ортаны қалыптастыруды және әр баланың даму мүмкіндігін қолдауды қамтиды.

Осыған байланысты педагогтің кәсіби дамуы бір реттік біліктілікті арттыру курсымен немесе белгілі бір әдістемелік іс-шараға қатысумен шектелмеуі тиіс. Ол – педагогтің білімін, тәжірибесін, кәсіби көзқарасын және практикалық әрекеттерін үнемі жетілдіруге бағытталған үздіксіз үдеріс. Кәсіби даму нәтижесінде тәрбиеші жаңа әдістерді меңгеріп қана қоймай, өзінің жұмыс тәсілдерін талдауға, кездесетін қиындықтардың себептерін анықтауға және педагогикалық шешімдерді саналы түрде таңдауға үйренеді.

Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуды дамыту мемлекеттік білім беру саясатының маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығымен бекітілген мемлекеттік жалпыға міндетті стандарт мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мазмұнына, күтілетін нәтижелеріне және ұйымдастырылуына қойылатын талаптарды айқындайды. Бұл талаптарды сапалы жүзеге асыру педагогтің кәсіби дайындығын үнемі жетілдіруді қажет етеді.

Мақаланың мақсаты – мектепке дейінгі ұйым педагогтерінің кәсіби дамуын басқарудың тиімді жолдарын ғылыми-әдістемелік тұрғыдан негіздеу және тәрбиешілердің кәсіби құзыреттілігін жетілдіруге бағытталған практикалық ұсыныстар әзірлеу.

Мақсатқа сәйкес төмендегідей міндеттер:

- педагогтің кәсіби дамуының мазмұны мен маңызын ашу;
- тәрбиешінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруға ықпал ететін факторларды анықтау;
- мектепке дейінгі ұйымдағы әдістемелік жұмысты ұйымдастырудың тиімді тәсілдерін сипаттау;
- тәлімгерлік, тәжірибе алмасу және өзіндік білім жетілдіру мүмкіндіктерін қарастыру;
- педагогтердің кәсіби даму нәтижелерін бағалау мен қолдаудың жолдарын ұсыну.

1. Мектепке дейінгі ұйым педагогінің кәсіби дамуының теориялық негіздері

Педагогтің кәсіби дамуы – оның еңбек қызметі барысында кәсіби білімін, практикалық дағдыларын, құндылық бағдарларын, педагогикалық көзқарастарын және кәсіби құзыреттілігін жүйелі түрде жетілдіруге бағытталған үздіксіз үдеріс. Бұл үдеріс педагогтің бастапқы кәсіби даярлығынан басталып, еңбек өтіліне қарамастан бүкіл кәсіби қызметі бойы жалғасады. Білім беру саласындағы өзгерістер, балалардың қажеттіліктерінің жаңаруы, жаңа педагогикалық технологиялардың пайда болуы және қоғамның тәрбие мен оқыту сапасына қойылатын талаптарының артуы педагогтен үнемі ізденуді, білімін толықтыруды және өз тәжірибесін қайта қарауды талап етеді.

Мектепке дейінгі ұйым педагогінің кәсіби дамуының өзіндік ерекшелігі бар. Себебі тәрбиеші мектепке дейінгі жастағы баланың тұлғалық қалыптасуына, әлеуметтік ортаға бейімделуіне, танымдық қызығушылығының дамуына және алғашқы өмірлік дағдыларды меңгеруіне тікелей ықпал етеді. Бұл кезеңде баланың қоршаған ортаны қабылдауы, ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас жасауы, өз эмоцияларын білдіруі, дербес әрекет етуі қалыптасады. Сондықтан тәрбиеші тек педагогикалық әдістерді меңгерген маман ғана емес, баланың даму ерекшеліктерін түсінетін, оның қажеттіліктерін байқайтын, жеке мүмкіндіктерін қолдайтын және қауіпсіз психологиялық орта қалыптастыра алатын кәсіби тұлға болуы қажет.

Кәсіби даму педагогтің белгілі бір білім көлемін игеруімен ғана өлшенбейді. Оның негізгі көрсеткіші – алған білімін нақты педагогикалық жағдайда тиімді пайдалана білуі. Мысалы, тәрбиеші мектепке дейінгі балалардың сөйлеу тілін дамытуға арналған жаңа әдістемемен танысуы мүмкін. Алайда сол әдісті балалардың жасына, тілдік даму деңгейіне және қызығушылығына сәйкес бейімдеп қолдана алғанда ғана оның кәсіби құзыреттілігі тәжірибе жүзінде көрінеді. Демек, кәсіби даму теориялық білім мен практикалық әрекеттің өзара байланысына негізделуі тиіс.

Мектепке дейінгі ұйым педагогінің кәсіби дамуын бірнеше өзара байланысты бағыт бойынша қарастыруға болады.

Біріншіден, кәсіби-әдістемелік даму. Бұл бағыт тәрбиешінің мектепке дейінгі педагогика, бала психологиясы, тәрбиелеу мен оқыту әдістемесі, балалар әрекетін ұйымдастыру және дамытушы ортаны қалыптастыру туралы білімдерін тереңдетуді қамтиды. Тәрбиеші баланың жас ерекшеліктеріне сәйкес педагогикалық әдістерді таңдап, оларды нақты мақсатқа бағыттап қолдана білуі қажет. Мәселен, ерте жастағы балалармен жұмыс кезінде заттық әрекеттерге, сенсорлық тәжірибеге және қарапайым ойындарға басымдық берілсе, ересек топтарда сюжеттік-рөлдік ойындарды, зерттеу тапсырмаларын, шығармашылық жобаларды және бірлескен әрекеттерді кеңінен пайдалануға болады.

Кәсіби-әдістемелік даму тәрбиешінің ұйымдастырылған іс-әрекетті жоспарлау, оның мазмұнын балалардың қызығушылығына сәйкестендіру, көрнекі материалдарды орынды таңдау және педагогикалық нәтижені бақылау қабілеттерін де жетілдіреді. Сонымен қатар педагог тәрбиелеу мен оқытудың дәстүрлі тәсілдерін заманауи әдістермен үйлестіре отырып, балалардың белсенділігін арттыруға мүмкіндік алады. Мысалы, дидактикалық ойындар, қимылды ойындар, тәжірибелік-зерттеу тапсырмалары, табиғи материалдармен жұмыс және шығармашылық әрекеттер баланың танымдық белсенділігін қолдауға бағытталуы мүмкін.

Бұл бағыттағы кәсіби өсудің маңызды шарты – тәрбиешінің әдістемелік материалдарды дайын күйінде қабылдамай, олардың мазмұнын талдай білуі. Әрбір әдіс баланың жасына, даму ерекшелігіне және қойылған педагогикалық мақсатқа сәйкес келуі керек. Сондықтан әдістемелік сауаттылық педагогтің қандай да бір технологияны білуімен емес, оны қай жағдайда және қандай мақсатта қолдану керектігін түсінуімен сипатталады.

Екіншіден, психологиялық-педагогикалық құзыреттілікті жетілдіру. Мектепке дейінгі жастағы балалардың психологиялық ерекшеліктерін білу тәрбиешінің кәсіби қызметінде ерекше орын алады. Бұл кезеңде баланың эмоциялық қабылдауы, мінез-құлқы, қарым-қатынас жасау тәсілдері және өзіндік көзқарасы біртіндеп қалыптасады. Балалардың біреуі жаңа ортаға тез бейімделсе, екіншісі ұзақ уақыт бойы ересектің қолдауын қажет етуі мүмкін. Кейбір балалар өз ойын еркін жеткізсе, енді біреулері қарым-қатынасқа бірден түсе алмайды. Мұндай айырмашылықтарды ескеру тәрбиешіден психологиялық сауаттылық пен педагогикалық байқағыштықты талап етеді.

Психологиялық-педагогикалық құзыреттілігі қалыптасқан тәрбиеші әр баланы жеке тұлға ретінде қабылдап, оның мүмкіндіктері мен қажеттіліктерін ескереді. Ол баланың мінез-құлқындағы өзгерістерді байқап, оның себебін анықтауға тырысады және жағдайға сәйкес педагогикалық қолдау көрсетеді. Мысалы, ойынға қатысудан бас тартатын баланы бірден белсенді болуға мәжбүрлеудің орнына, тәрбиеші оның қызығушылығын анықтап, біртіндеп ортақ әрекетке тартудың жолдарын қарастырады.

Бұл бағытқа жағымды эмоционалдық ахуал қалыптастыру, балалар арасындағы өзара сыйластықты дамыту, келіспеушіліктерді бейбіт жолмен шешуге үйрету және баланың дербестігін қолдау да жатады. Тәрбиешінің сабырлылығы, әділдігі, мейірімділігі және баламен тіл табыса білуі педагогикалық қарым-қатынастың сапасын анықтайтын маңызды қасиеттер болып табылады. Сондықтан психологиялық-педагогикалық даму тек теориялық біліммен шектелмей, педагогтің күнделікті қарым-қатынас мәдениетін жетілдіруге бағытталуы қажет.

Сонымен қатар инклюзивті білім беру жағдайында тәрбиешінің психологиялық-педагогикалық құзыреттілігіне қойылатын талаптар арта түседі. Балалардың жеке даму қарқыны мен білім алу қажеттіліктері әртүрлі болуы мүмкін. Осыған байланысты тәрбиеші тапсырмаларды бейімдеуді, балаларға қолжетімді қолдау көрсетуді, олардың өзара әрекеттесуіне мүмкіндік жасауды және әр баланың жетістігін жеке бағалауды меңгеруі тиіс.

Үшіншіден, цифрлық және ақпараттық құзыреттілікті дамыту. Қазіргі білім беру кеңістігінде цифрлық технологиялар педагогтің кәсіби қызметін ұйымдастыруға қосымша мүмкіндіктер береді. Интернет ресурстары, электрондық кітапханалар, онлайн курстар,

вебинарлар және кәсіби әдістемелік платформалар тәрбиешінің жаңа ақпаратпен танысуына, білімін толықтыруына және әріптестерінің тәжірибесін зерделеуіне жағдай жасайды.

Цифрлық құзыреттілік тек компьютерді немесе интерактивті тақтаны пайдалана білумен шектелмейді. Ол ақпаратты іздеу, оның сенімділігін бағалау, қажетті материалды іріктеу, цифрлық контент әзірлеу және ақпараттық қауіпсіздік талаптарын сақтау қабілеттерін де қамтиды. Мысалы, тәрбиеші белгілі бір тақырып бойынша көрнекі материал әзірлегенде интернеттен алынған ақпараттың дұрыстығын тексеріп, суреттер мен тапсырмалардың балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкестігін ескеруі қажет.

Цифрлық ресурстарды педагогикалық тұрғыдан дұрыс пайдалану әдістемелік жұмыстың сапасын да арттырады. Тәрбиеші электрондық презентациялар, интерактивті тапсырмалар, бейнематериалдар және көрнекі құралдар арқылы балалардың қызығушылығын қолдай алады. Сонымен бірге цифрлық құралдарды шамадан тыс қолдануға жол бермеу маңызды. Мектепке дейінгі жаста баланың тікелей қарым-қатынасы, қозғалысы, ойын әрекеті, табиғи ортамен танысуы және практикалық тәжірибесі жетекші мәнге ие. Сондықтан цифрлық технологиялар баланың нақты әрекетін алмастырмай, оны толықтыратын құрал ретінде қолданылуы тиіс.

Төртіншіден, коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру. Тәрбиешінің кәсіби қызметі балалармен қарым-қатынас жасаумен қатар, ата-аналармен, әріптестерімен, әдіскермен және ұйым әкімшілігімен тұрақты өзара әрекеттесуді қамтиды. Осыған байланысты педагогтің тыңдай білуі, ойын анық жеткізуі, пікір алмасуы, кәсіби әдепті сақтауы және туындаған мәселелерді өзара келісім арқылы шешуі маңызды.

Ата-аналармен серіктестік орнату коммуникативтік құзыреттіліктің маңызды көрінісі болып табылады. Тәрбиеші баланың жетістіктері мен қиындықтары туралы ақпаратты ата-анаға дұрыс жеткізіп, оның пікірін тыңдап, ортақ тәрбиелік міндеттерді анықтай білуі қажет. Мысалы, баланың өздігінен киіну немесе ойыншықтарын жинау дағдыларын қалыптастыруда балабақша мен отбасының талаптары өзара үйлескен жағдайда нәтижеге қол жеткізу жеңілдейді.

Әріптестер арасындағы кәсіби қарым-қатынас та педагогтің дамуына ықпал етеді. Тәрбиешілер бір-бірінің тәжірибесін талқылап, әдістемелік ұсыныстармен бөлісіп, ортақ мәселелерді бірлесіп шешу арқылы кәсіби білімдерін толықтырады. Мұндай өзара әрекет ұйым ішінде ынтымақтастық мәдениетін қалыптастырады. Сондықтан коммуникативтік құзыреттілікті жетілдіру педагогтің жеке қарым-қатынас дағдысын ғана емес, бүкіл педагогикалық ұжымның кәсіби бірлігін нығайтуға бағытталуы тиіс.

Бесіншіден, рефлексиялық және зерттеушілік құзыреттілікті дамыту. Рефлексия – педагогтің өзінің кәсіби әрекетін талдап, жетістіктері мен қиындықтарын анықтауы және алдағы жұмысын жетілдіру жолдарын белгілеуі. Бұл қабілет тәрбиешінің кәсіби дамуы үшін маңызды, себебі педагогикалық тәжірибе үнемі талдауды және өзгермелі жағдайларға бейімделуді қажет етеді.

Мысалы, тәрбиеші ұйымдастырылған іс-әрекет барысында балалардың бір бөлігі тапсырманы қызығушылықпен орындағанымен, кейбір балалардың белсенділігі төмен болғанын байқайды. Рефлексия жасау арқылы ол тапсырманың күрделілігін, түсіндіру тәсілін, көрнекіліктің жеткіліктілігін және балалардың жеке ерекшеліктерін талдай алады. Осы талдау нәтижесінде келесі ұйымдастырылған іс-әрекетке өзгерістер енгізіп, тапсырмаларды балалардың мүмкіндіктеріне қарай бейімдейді.

Зерттеушілік құзыреттілік педагогтің өз тәжірибесінде туындайтын мәселелерді бақылау, ақпарат жинау, педагогикалық шешімдерді салыстыру және олардың нәтижесін бағалау қабілетімен байланысты. Мысалы, тәрбиеші ұлттық ойындарды жүйелі қолданудың балалардың өзара қарым-қатынасына ықпалын бақылап, олардың ойынға қатысу белсенділігін, бірлесіп әрекет етуін және ережелерді сақтауын талдай алады. Мұндай жұмыс педагогтің күнделікті тәжірибесін мақсатты түрде жетілдіруіне мүмкіндік береді.

Рефлексиялық және зерттеушілік құзыреттілікті қалыптастыруда педагогикалық күнделік, өзіндік бағалау парағы, балалар әрекетін бақылау жазбалары және әріптестермен

кәсіби талқылау тиімді құралдар бола алады. Бұл тәсілдер тәрбиешіге өз жұмысының күшті және жетілдіруді қажет ететін тұстарын анықтауға көмектеседі.

Алтыншыдан, шығармашылық және инновациялық құзыреттілікті жетілдіру. Мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбие жұмысы стандартты әрекеттерді қайталаумен шектелмейді. Әр топтағы балалардың қызығушылығы, қабілеті, даму ерекшелігі және әлеуметтік ортасы әртүрлі болғандықтан, тәрбиеші педагогикалық міндеттерді шешуде шығармашылық таныта білуі керек. Ол ойын мазмұнын түрлендіріп, балалардың қызығушылығына сәйкес жаңа тапсырмалар әзірлеп, дәстүрлі әдістерді тиімді үйлестіре алады.

Шығармашылық құзыреттілік педагогтің жаңашылдыққа ашық болуымен, жаңа идеяларды тәжірибеде сынап көруімен және олардың тиімділігін бағалауымен сипатталады. Мысалы, тәрбиеші балалардың табиғатқа қызығушылығын арттыру үшін шағын зерттеу бұрышын ұйымдастырып, тұқымның өсуін бақылау, табиғи материалдарды салыстыру және қарапайым тәжірибелер жүргізу жұмыстарын жоспарлай алады. Мұндай әрекеттер педагогтің де ізденісін дамытып, балалардың белсенді танымдық тәжірибесін байытады.

Кәсіби дамудың аталған бағыттары бір-бірінен бөлек қарастырылмайды. Олар тәрбиешінің тұтас кәсіби тұлғасын қалыптастыратын өзара байланысты құрамдас бөліктер болып табылады. Мәселен, жаңа ойын технологиясын меңгеру үшін педагогтің әдістемелік білімімен қатар, балалардың психологиялық ерекшеліктерін түсінуі, қарым-қатынас орната білуі және ойын нәтижесін талдай алуы қажет. Сол сияқты цифрлық құралдарды тиімді пайдалану ақпараттық сауаттылықпен бірге педагогикалық мақсатты дұрыс анықтауды талап етеді.

Демек, мектепке дейінгі ұйым педагогінің кәсіби дамуы кешенді, үздіксіз және тәжірибеге бағытталған сипатта ұйымдастырылуы тиіс. Оның негізгі нәтижесі тәрбиешінің кәсіби білімінің артуымен ғана емес, педагогикалық шешімдерінің сапасымен, балалардың жеке ерекшеліктерін ескеруімен, дамытушы ортаны тиімді ұйымдастыруымен және өз тәжірибесін үнемі жетілдіруге ұмтылуымен анықталады. Осындай кәсіби даму жүйесі тәрбиешінің педагогикалық шеберлігін арттырып, мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту үдерісінің сапасын қамтамасыз етуге негіз болады.

2. Педагогтердің кәсіби дамуын басқарудағы әдістемелік жұмыстың рөлі

Мектепке дейінгі ұйымдағы педагогтердің кәсіби дамуын басқару – әкімшілік тарапынан бақылау жүргізу ғана емес, тәрбиешілердің кәсіби әлеуетін ашуға мүмкіндік беретін қолайлы жағдайлар жүйесін қалыптастыру. Мұндай басқару педагогтің қажеттілігін анықтаудан басталып, кәсіби даму мақсатын белгілеу, әдістемелік қолдау көрсету, тәжірибеге енгізу және нәтижені талдау кезеңдері арқылы жүзеге асырылады.

Әдістемелік жұмыстың тиімділігі оның іс-шараларының санымен емес, педагогтің күнделікті қызметінде орын алған нақты өзгерістермен анықталуы тиіс. Мысалы, бір оқу жылында бірнеше семинарға қатысқан тәрбиеші жаңа әдісті тәжірибесінде қолданбаса, оның кәсіби даму нәтижесі шектеулі болады. Ал бір ғана әдістемелік семинардан кейін меңгерген тәсілді жүйелі қолданып, балалардың әрекетін бақылап, нәтижесін талдаған педагогтің кәсіби ілгерілеуі анағұрлым айқын көрінеді.

Сондықтан әдістемелік жұмысты жоспарлау кезінде тәрбиешілердің нақты кәсіби қажеттіліктеріне сүйенген дұрыс. Ол үшін сауалнама, әңгімелесу, педагогикалық бақылау, өзіндік бағалау және ұйымдастырылған іс-әрекетті талдау тәсілдерін қолдануға болады.

Мысалы, тәрбиешілер арасында жүргізілген сауалнама нәтижесінде келесі бағыттар бойынша кәсіби қажеттіліктер анықталуы мүмкін:

- балалардың сөйлеу және коммуникативтік дағдыларын дамыту;
- мектепке дейінгі жастағы балалармен ойын технологияларын тиімді пайдалану;
- ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға педагогикалық қолдау көрсету;
- балалардың шығармашылық және танымдық белсенділігін арттыру;
- ата-аналармен серіктестік қарым-қатынас орнату;
- цифрлық ресурстар мен заманауи әдістемелік материалдарды қолдану.

Анықталған қажеттіліктер негізінде ұйымның әдістемелік жұмыс жоспары жасалады. Бұл ретте барлық тәрбиешіге бірдей тақырып ұсыну міндетті емес. Педагогтердің тәжірибесі, біліктілік деңгейі, жұмыс ерекшелігі және кәсіби қызығушылығы ескерілуі қажет.

Әдістемелік жұмысты ұйымдастыруда мынадай формаларды қолдану тиімді:

Әдістемелік семинарлар. Белгілі бір педагогикалық мәселені теориялық және практикалық тұрғыдан талқылауға мүмкіндік береді. Мысалы, «Мектепке дейінгі жастағы балалардың әлеуметтік-эмоционалдық дағдыларын дамыту» тақырыбында өткізілген семинарда тәрбиешілер ойын жағдаяттарын, қарым-қатынас тапсырмаларын және баланың эмоциясын тануға арналған жаттығуларды талдай алады.

Практикалық шеберлік сағаттары. Педагогтің нақты әдісті орындау жолын көрсетуіне негізделеді. Тәрбиеші өз тәжірибесінде қолданатын дидактикалық ойындарды, шығармашылық тапсырмаларды немесе балалардың тілін дамытуға арналған жаттығуларды әріптестеріне таныстырады. Мұндай жұмыс теориялық ақпаратты нақты әрекет арқылы меңгеруге жағдай жасайды.

Педагогикалық кеңестер. Ұйымның оқу-тәрбие жұмысының сапасын талдауға, ортақ мәселелерді анықтауға және шешу жолдарын белгілеуге бағытталады. Педагогикалық кеңес тек есеп беру алаңы болмауы керек. Онда тәрбиешілердің ұсыныстары тыңдалып, тәжірибеде кездесетін қиындықтар талқыланып, нақты шешімдер қабылдануы маңызды.

Ашық ұйымдастырылған іс-әрекеттер. Тәрбиешінің әдістемелік тәсілдерін көрсетуге және әріптестерінен кәсіби кері байланыс алуға мүмкіндік береді. Ашық іс-әрекеттің мақсаты педагогті бағалау немесе кемшілігін іздеу емес, тиімді әдістерді анықтап, өзара үйрену мәдениетін қалыптастыру болуы тиіс.

Дөңгелек үстелдер мен кәсіби пікірталастар. Бір педагогикалық мәселені әртүрлі қырынан талдауға көмектеседі. Мысалы, «Баланың дербестігін қалыптастыруда тәрбиешінің көмегі қандай болуы керек?» деген сұрақ төңірегінде тәрбиешілер нақты тәжірибелерін салыстырып, тиімді тәсілдерді анықтай алады.

Осылайша, әдістемелік жұмыстың әртүрлі формаларын өзара байланыстыра ұйымдастыру педагогтердің кәсіби дамуына жүйелі ықпал етеді.

3. Тәрбиешілердің кәсіби дамуын жетілдірудің тиімді жолдары

3.1. Тәлімгерлік жүйесін ұйымдастыру

Тәлімгерлік – тәжірибелі педагогтің жас маманға немесе кәсіби қолдауды қажет ететін әріптесіне бағыт-бағдар беріп, тәжірибесін бөлісуі арқылы жүзеге асатын кәсіби даму тәсілі. Мектепке дейінгі ұйым жағдайында тәлімгерлік жас тәрбиешінің еңбек қызметіне бейімделуіне, балалармен қарым-қатынас орнатуына, ұйымдастырылған іс-әрекетті жоспарлауына және ата-аналармен жұмыс жүргізуіне көмектеседі.

Тәлімгерлік жұмысы тек кеңес берумен шектелмеуі тиіс. Оның құрамына бірлескен жоспарлау, іс-әрекетті бақылау, әдістемелік талдау, тәжірибелік тапсырмалар орындау және кері байланыс беру кіруі қажет.

Мысалы, жас тәрбиеші балалардың назарын ұзақ уақыт бір әрекетке шоғырландыруда қиындыққа тап болса, тәлімгер оған жас ерекшелігіне сәйкес қысқа ойын тапсырмаларын ұйымдастыруды ұсына алады. Кейін екі педагог бірге ұйымдастырылған іс-әрекетті талдап, балалардың қызығушылығы мен белсенділігін бақылап, келесі жұмыстың мазмұнын жетілдіреді.

Тәлімгерлік жүйесінің тиімділігі тәлімгер мен жас маман арасындағы сенімді қарым-қатынасқа байланысты. Жас педагог қателесуден қорықпай, сұрақ қоюға, өз тәжірибесін талқылауға және жаңа әдістерді сынауға мүмкіндік алуы керек.

3.2. Коучинг және кәсіби кеңес беру әдістерін пайдалану

Коучинг – педагогтің өз кәсіби мәселесін анықтап, оны шешудің мүмкін жолдарын табуына бағытталған қолдау тәсілі. Оның негізгі ерекшелігі – дайын шешімді ұсынудан гөрі, педагогтің өз тәжірибесін талдауына және дербес шешім қабылдауына жағдай жасау.

Мектепке дейінгі ұйымдағы коучинг барысында тәрбиешіге бағыттаушы сұрақтар қойылады:

- Менің педагогикалық тәжірибемде қандай мәселе кездесіп жүр?
- Бұл мәселенің туындауына қандай жағдайлар әсер етеді?
- Қандай әдістерді қолданып көрдім?
- Қандай тәсілдерді өзгертуге болады?
- Өзгерістің нәтижесін қалай анықтаймын?

Мысалы, тәрбиеші балалардың еркін ойын кезінде бір-бірімен келісе алмайтынын байқайды. Коучинг барысында бұл жағдайдың себептері талданып, балаларға кезек күту, ортақ шешім қабылдау, ойын рөлдерін бөлісу және өзара келісу дағдыларын үйретуге бағытталған әрекеттер жоспарланады.

Коучингтің нәтижесінде педагог мәселені сыртқы факторлармен ғана байланыстырмай, өзінің әрекетін де талдауға дағдыланады. Бұл оның кәсіби дербестігін арттырады.

3.3. Педагогтердің өзара тәжірибе алмасуын дамыту

Тәжірибе алмасу – кәсіби дамудың қолжетімді әрі нәтижелі жолдарының бірі. Бір ұйымдағы тәрбиешілердің жұмыс тәжірибесі әртүрлі болғандықтан, олардың арасында әдістемелік ынтымақтастық орнату маңызды.

Бұл бағытта «Педагогикалық идеялар алаңы», «Бір күн – бір әдіс», «Менің тиімді тәжірибем», «Шебер тәрбиеші» сияқты шағын кәсіби кездесулер ұйымдастыруға болады.

Мысалы, бір тәрбиеші балалардың сөздік қорын дамытуда қолданатын суретті әңгімелеу әдісін таныстырса, екінші педагог ұлттық ойындарды ұйымдастыру тәжірибесімен бөліседі. Үшінші тәрбиеші балалардың шығармашылық белсенділігін арттыруға арналған табиғи материалдармен жұмыс тәсілдерін көрсетеді.

Тәжірибе алмасудың маңызды шарты – ұсынылған әдістің нақты педагогикалық міндетті шешуге бағытталуы. Әдісті таныстыру кезінде оның мақсаты, қолдану кезеңдері, жас ерекшелігіне сәйкестігі және балалардың әрекетіндегі байқалған өзгерістер түсіндірілуі керек.

3.4. Өзіндік білім жетілдіру жұмысын жүйелеу

Өзіндік білім жетілдіру – педагогтің кәсіби қажеттіліктеріне сәйкес білімін өз бетінше толықтыруы және тәжірибесін жетілдіруі. Бұл жұмыс тәрбиешінің кәсіби дамуында ерекше орын алады, себебі әр педагогтің тәжірибесі, қызығушылығы және кәсіби мәселелері әртүрлі.

Өзіндік білім жетілдіру кездейсоқ ақпарат жинаумен шектелмеуі үшін нақты тақырып пен мақсат белгіленуі қажет. Мысалы, «Мектепке дейінгі жастағы балалардың байланыстырып сөйлеуін ойын арқылы дамыту», «Ұлттық ойындарды тәрбиелік үдерісте қолдану», «Балалардың шығармашылық қабілетін дамытудағы зерттеу әрекеттері» сияқты тақырыптар таңдалуы мүмкін.

Өзіндік білім жетілдірудің негізгі кезеңдері:

1. Кәсіби қажеттілікті анықтау.
2. Өзіндік білім жетілдіру тақырыбын таңдау.
3. Ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді және нормативтік құжаттарды зерделеу.
4. Жаңа әдістерді тәжірибеде сынақтан өткізу.
5. Балалардың әрекетін бақылау және нәтижені талдау.
6. Жинақталған тәжірибені әріптестермен бөлісу.

Өзіндік білім жетілдірудің нәтижесі міндетті түрде көлемді әдістемелік құрал жазу немесе мақала жариялау арқылы ғана бағаланбауы керек. Оның нәтижесі педагогтің жұмыс тәсілдерінің жетілуінен, балалармен қарым-қатынасының жақсаруынан және педагогикалық міндеттерді шешу қабілетінің артуынан көрінуі мүмкін.

3.5. Цифрлық технологияларды кәсіби даму құралы ретінде қолдану

Цифрлық технологиялар тәрбиешінің кәсіби ақпаратқа қол жеткізуін жеңілдетіп, әдістемелік жұмысқа жаңа мүмкіндіктер береді. Электрондық кітапханалар, бейнесабақтар, вебинарлар, онлайн курстар және кәсіби педагогикалық платформалар арқылы тәрбиеші өзіне қажетті материалдарды іздеп, білімін толықтыра алады.

Сонымен қатар цифрлық құралдарды әдістемелік материал әзірлеу, көрнекіліктер дайындау, презентация жасау, кәсіби портфолио қалыптастыру және әріптестермен тәжірибе алмасу мақсатында пайдалануға болады.

Алайда цифрлық технологияларды қолдануда бірнеше маңызды талапты ескерген жөн. Біріншіден, алынған ақпараттың ғылыми және әдістемелік сенімділігі тексерілуі қажет. Екіншіден, балалардың жеке деректерінің қауіпсіздігі сақталуы тиіс. Үшіншіден, цифрлық материалдар баланың жас ерекшелігіне және педагогикалық мақсатқа сәйкес болуы керек.

Сондықтан тәрбиешінің цифрлық құзыреттілігі тек техникалық құралдарды пайдалана білуімен емес, ақпаратты сыни бағалауымен және оны педагогикалық тұрғыдан орынды қолдануымен анықталады.

3.6. Педагогикалық рефлексияны кәсіби дағдыға айналдыру

Рефлексия – педагогтің өзінің кәсіби әрекетін саналы түрде талдауы, жетістіктері мен қиындықтарын анықтауы және келесі қадамдарын жоспарлауы. Ол кәсіби дамудың ішкі қозғаушы күші болып саналады.

Тәрбиеші әрбір ұйымдастырылған іс-әрекеттен кейін өзіне бірнеше сұрақ қоя алады: балалардың қызығушылығы қаншалықты болды? Қойылған мақсатқа қол жеткізілді ме? Қандай тапсырмалар балалар үшін тиімді болды? Қандай балалар қосымша қолдауды қажет етті? Келесі жолы нені өзгерткен дұрыс?

Осындай сұрақтарға жүйелі жауап беру педагогтің тәжірибесін жетілдіруге көмектеседі. Рефлексияны арнайы күнделік, қысқаша жазба, өзіндік бағалау парағы немесе әріптеспен кәсіби әңгімелесу арқылы ұйымдастыруға болады.

Рефлексияның басты ерекшелігі – педагогтің өз жұмысын тек нәтижеге қарап емес, сол нәтижеге жеткізген әрекеттер мен педагогикалық шешімдер тұрғысынан бағалауы.

4. Педагогтердің кәсіби дамуын басқарудағы басшы мен әдіскердің міндеттері

Мектепке дейінгі ұйым педагогтерінің кәсіби дамуы олардың жеке ынтасы мен кәсіби ізденісіне ғана тәуелді болмауы керек. Бұл үдерістің нәтижелі жүзеге асуына ұйым басшысы мен әдіскердің ұйымдастырушылық, басқарушылық және әдістемелік қолдауы ерекше ықпал етеді. Себебі педагогтің кәсіби құзыреттілігін жетілдіру – белгілі бір курстан өтумен немесе жекелеген семинарларға қатысумен шектелмейтін, жүйелі жоспарлауды, тәжірибелік әрекетті және нәтижелерді талдауды қажет ететін үздіксіз үдеріс. Осы тұрғыдан алғанда, мектепке дейінгі ұйымдағы басқару жүйесі педагогтердің кәсіби өсуіне жағдай жасайтын, олардың шығармашылық әлеуетін ашуға мүмкіндік беретін және білім беру сапасын арттыруға бағытталған орта қалыптастыруы тиіс.

Ұйым басшысының негізгі міндеті – педагогтердің кәсіби дамуына қолайлы ұйымдастырушылық және психологиялық-педагогикалық жағдай жасау. Бұл бағыттағы жұмыс ең алдымен ұйымның даму басымдықтарын анықтаудан басталады. Басшы педагогикалық ұжымның кәсіби деңгейін, білім беру үдерісіндегі өзекті мәселелерді, тәрбиешілердің сұраныстары мен әдістемелік қажеттіліктерін ескере отырып, кәсіби даму жұмыстарының жалпы бағытын белгілейді. Сонымен қатар педагогтердің біліктілігін арттыруға қажетті ресурстар қарастырылып, әдістемелік іс-шараларға уақыт бөлініп, тәжірибе алмасуға мүмкіндік берілуі қажет.

Басшының маңызды міндеттерінің бірі – ұйым ішінде кәсіби ынтымақтастық мәдениетін қалыптастыру. Педагогтер өздерінің тәжірибесімен еркін бөлісетін, жаңа идеяларын ұсынатын, кәсіби қиындықтарын ашық талқылай алатын ортада жұмыс істеген кезде олардың ізденіске деген қызығушылығы артады. Мұндай ортада әр педагог тек дайын әдістемелік нұсқауларды орындаушы емес, білім беру үдерісін жетілдіруге үлес қосатын белсенді маман ретінде танылады. Сондықтан басшы педагогтердің бастамаларын қолдап, олардың кәсіби жетістіктерін мойындап, шығармашылық жобаларын жүзеге асыруына жағдай жасауы керек.

Сонымен бірге ұйым басшысы кәсіби дамуды басқаруда ынталандыру мен қолдау тетіктерін тиімді пайдалануы қажет. Мысалы, педагогтердің авторлық әдістемелік материалдарын әзірлеуіне, тәжірибесін кәсіби қауымдастықтарда таратуына, республикалық

және өңірлік байқауларға, конференцияларға қатысуына мүмкіндік беру олардың кәсіби белсенділігін арттырады. Педагогтің жетістігін ұжым алдында атап өту, тәжірибесін әріптестеріне таныстыру және шығармашылық бастамасына қолдау білдіру де кәсіби ынталандырудың маңызды жолдары болып саналады. Алайда ынталандыру тек марапаттаумен шектелмеуі тиіс. Ең бастысы – педагогтің өз еңбегінің нәтижесін көріп, кәсіби дамуының маңызын сезінуіне мүмкіндік жасау.

Әдіскердің қызметі педагогтердің кәсіби қажеттіліктерін анықтаудан басталады. Ол тәрбиешілердің әдістемелік дайындығын, педагогикалық тәжірибесін, кәсіби жетістіктері мен қиындықтарын зерделей отырып, әр маманға қажетті қолдау бағыттарын белгілейді. Әдіскер барлық педагогке бірдей әдістемелік жұмыс түрін ұсынудың орнына, олардың тәжірибе деңгейі мен жеке сұраныстарын ескергені дұрыс. Мысалы, еңбек жолын енді бастаған тәрбиешіге ұйымдастырылған іс-әрекетті жоспарлау, балалармен қарым-қатынас орнату және жас ерекшеліктеріне сәйкес әдістерді таңдау бойынша көмек қажет болуы мүмкін. Ал тәжірибелі педагогке авторлық әдістемелер әзірлеу, инновациялық технологияларды тәжірибеге енгізу немесе өз тәжірибесін тарату бағытында қолдау көрсету тиімді.

Әдіскердің негізгі міндеттерінің бірі – педагогтерге әдістемелік кеңес беру және олардың кәсіби тәжірибесін жетілдіруге бағытталған жұмыстарды ұйымдастыру. Бұл жұмыс барысында әдіскер жаңа педагогикалық технологияларды таныстырып қана қоймай, оларды мектепке дейінгі жастағы балалардың ерекшеліктеріне сәйкес қолдану жолдарын түсіндіреді. Мәселен, ойын арқылы оқыту, жобалық әрекет, зерттеушілік тапсырмалар, тәжірибелік жұмыстар, шығармашылық жаттығулар және интерактивті әдістерді қолданудың мүмкіндіктерін көрсетеді. Мұндай әдістемелік қолдау педагогтің теориялық білімін практикалық дағдымен ұштастыруына көмектеседі.

Әдіскердің жұмысында бақылау мен қолдаудың тепе-теңдігі сақталуы тиіс. Егер әдістемелік бақылау тек кемшіліктерді анықтауға және қателерді тіркеуге бағытталса, педагогтерде сенімсіздік пен қорқыныш пайда болуы мүмкін. Ал бақылау кәсіби көмек көрсету, тәжірибені жетілдіру және ортақ шешім қабылдау мақсатында ұйымдастырылса, ол педагогтердің белсенділігін арттырады. Осыған байланысты әдіскер педагогтің жұмысын бағалағанда тек құжаттардың дұрыс жүргізілуіне немесе ұйымдастырылған іс-әрекеттің құрылымына ғана назар аудармай, балалардың белсенділігін, олардың қызығушылығын, дербес әрекетін, қарым-қатынас дағдыларын және педагог қолданған әдістердің тиімділігін де қарастыруы қажет.

Әдістемелік бақылаудан кейін кері байланыс беру ерекше маңызға ие. Кері байланыс нақты, түсінікті және педагогтің кәсіби дамуына бағытталған болуы керек. Мысалы, педагогтің жұмысына қатысты жалпы сын айтудың орнына, оның тиімді қолданған әдістерін атап көрсетіп, жетілдіруді қажет ететін тұстарын нақты мысалдар арқылы түсіндіру орынды. Сонымен қатар педагогтің өз жұмысын талдауына мүмкіндік беретін сұрақтар қою қажет. «Балалардың қай әрекеті күтілген нәтижеге қол жеткізуге көмектесті?», «Қандай тапсырмалар балалардың қызығушылығын арттырды?», «Келесі жолы қандай әдісті өзгертуге болады?» деген сұрақтар педагогтің рефлексиялық қабілетін дамытуға ықпал етеді.

Педагогтердің кәсіби дамуын басқарудың тиімді үлгісі өзара байланысты бірнеше кезеңнен тұрады.

Бірінші кезең – диагностикалық кезең.

Бұл кезеңде педагогтердің кәсіби қажеттіліктері, тәжірибесі, жетістіктері мен қиындықтары анықталады. Диагностиканың мақсаты педагогтердің жұмысын бір-бірімен салыстыру немесе оларды белгілі бір деңгейге бөлу емес, әр маманның кәсіби даму бағытын нақтылау болып табылады. Осы мақсатта сауалнама жүргізу, жеке әңгімелесу, өзіндік бағалау, әдістемелік жұмыс нәтижелерін зерделеу, ұйымдастырылған іс-әрекеттерге қатысу және педагогтердің кәсіби портфолиосын талдау әдістері қолданылады.

Диагностика барысында педагогтердің қандай бағыттарда қосымша білім алуды қажет ететіні, қандай әдістерді меңгеруге қызығушылық танытатыны және өз тәжірибесінде қандай

мәселелерге кездесетіні анықталады. Мысалы, бір педагог балалардың тілдік дағдыларын дамыту әдістеріне қызығушылық танытса, екінші педагог инклюзивті білім беру жағдайында жеке жұмыс ұйымдастыруды жетілдіруді қажет етуі мүмкін. Үшінші педагог ұлттық құндылықтарды ойын әрекеті арқылы қалыптастыру бағытында тәжірибесін кеңейтуді мақсат етуі ықтимал. Осылайша, диагностика кәсіби дамуды нақты қажеттіліктерге сәйкес ұйымдастыруға негіз болады.

Екінші кезең – жоспарлау кезеңі.

Диагностика нәтижесіне сәйкес педагогтердің жеке және ұжымдық кәсіби даму мақсаттары белгіленеді. Жоспарлау барысында ұйымның жалпы даму міндеттері мен әр педагогтің жеке кәсіби сұраныстары өзара үйлестірілуі қажет. Жеке даму жоспарына педагогтің меңгергісі келетін әдістемелік бағыттары, қатысатын курстары мен семинарлары, тәжірибеде жүзеге асыратын жұмыстары және күтілетін нәтижелері енгізіледі.

Мысалы, педагог балалардың танымдық қызығушылығын дамыту әдістерін жетілдіруді мақсат етсе, оның жоспарына осы тақырып бойынша әдебиеттерді зерделеу, әдістемелік семинарға қатысу, дидактикалық ойындар әзірлеу, тәжірибелік жұмыс жүргізу және нәтижесін талдау енгізілуі мүмкін. Жоспардың тиімділігі оның мазмұнының нақты болуына және орындалуын бақылауға мүмкіндік беретін өлшемдердің белгіленуіне байланысты. Сонымен қатар кәсіби даму жоспары өзгермейтін құжат ретінде емес, педагогтің қажеттілігі мен жұмыс нәтижесіне қарай толықтырылып отыратын икемді бағдар ретінде қарастырылуы тиіс.

Үшінші кезең – ұйымдастыру кезеңі.

Бұл кезеңде жоспарланған кәсіби даму жұмыстары жүзеге асырылады. Педагогтердің әдістемелік білімін жетілдіру үшін семинарлар, практикалық сабақтар, шеберлік сағаттары, коучингтер, педагогикалық оқулар, дөңгелек үстелдер және тәжірибе алмасу кездесулері ұйымдастырылады.

Әдістемелік жұмыстың тиімділігі оның теориялық ақпаратпен ғана шектелмей, практикалық әрекетке бағытталуына байланысты. Мысалы, семинар барысында жаңа технологияның мазмұны түсіндірілгеннен кейін педагогтер сол технология негізінде тапсырмалар әзірлеп, ойын үлгілерін құрастырып немесе ұйымдастырылған іс-әрекеттің шағын бөлігін тәжірибе жүзінде көрсетсе, меңгерілген білімнің нәтижелілігі артады.

Бұл кезеңде тәлімгерлік жұмыстың да маңызы зор. Тәжірибелі педагог жас маманға кәсіби бағыт-бағдар беріп, күнделікті жұмыс барысында кездесетін мәселелерді шешуге көмектеседі. Тәлімгерлік тек дайын үлгілерді көрсетумен шектелмеуі керек. Ол жас педагогтің өз бетінше шешім қабылдауына, педагогикалық жағдаяттарды талдауына және жеке жұмыс стилін қалыптастыруына ықпал етуі тиіс. Сонымен қатар тәжірибелі педагогтердің өзара тәлімгерлік жасауы да тиімді. Себебі әр маманның өзіндік тәжірибесі мен кәсіби артықшылықтары бар.

Төртінші кезең – тәжірибеге енгізу кезеңі.

Бұл кезеңде педагогтер кәсіби даму барысында меңгерген әдістері мен технологияларын балалармен жұмыс барысында қолданады. Теориялық білімнің нақты педагогикалық нәтижеге айналуы дәл осы кезеңде байқалады. Педагог жаңа әдісті қолдану кезінде балалардың жас ерекшеліктерін, жеке мүмкіндіктерін, қызығушылықтарын және қажеттіліктерін ескеруі қажет.

Мысалы, балалардың әлеуметтік дағдыларын дамытуға арналған ойын технологиясын меңгерген тәрбиеші оны күнделікті ұйымдастырылған іс-әрекетте, еркін ойын кезінде және құрдастарымен бірлескен әрекет барысында қолдана алады. Мұнда басты назар педагогтің қандай әдісті пайдаланғанына ғана емес, сол әдістің балалардың өзара қарым-қатынасына, бірлесіп әрекет етуіне, өз ойын жеткізуіне және мәселені өздігінен шешуіне қалай ықпал еткеніне аударылады.

Тәжірибеге енгізу барысында педагог өзінің жұмысын жүйелі бақылап, туындаған қиындықтарды белгілеп, қажетті жағдайда әдістерін өзгертіп отыруы керек. Әдіскер бұл

үдерісте педагогке кеңес беріп, әдістемелік көмек көрсетіп, жаңа тәжірибені жетілдіруге жағдай жасайды.

Бесінші кезең – талдау және бағалау кезеңі.

Бұл кезеңде жүргізілген кәсіби даму жұмыстарының нәтижесі қарастырылып, педагогтің кәсіби тәжірибесінде болған өзгерістер анықталады. Бағалау барысында тек өткізілген іс-шаралардың саны немесе курстарға қатысу көрсеткіштері негізге алынбауы керек. Негізгі назар педагогтің кәсіби әрекетінде болған сапалық өзгерістерге аударылғаны дұрыс.

Мысалы, педагогтің балалармен қарым-қатынас орнату тәсілдерінің өзгеруі, оқу-тәрбие үдерісінде қолданатын әдістерінің түрленуі, балалардың дербес әрекетін қолдауы, жеке ерекшеліктерді ескеруі және педагогикалық жағдаяттарды өз бетінше шешу қабілетінің артуы кәсіби дамудың маңызды көрсеткіштері болып саналады. Бұл нәтижелерді анықтау үшін педагогтің өзіндік талдауы, әдіскердің бақылауы, педагогикалық тәжірибені салыстырмалы зерделеу және әдістемелік материалдарды талдау тәсілдерін қолдануға болады.

Талдау нәтижесінде келесі кәсіби даму кезеңіне арналған міндеттер белгіленеді. Егер белгілі бір әдістемелік бағыт бойынша күтілген нәтиже толық орындалмаса, оның себептері анықталып, қосымша қолдау шаралары жоспарланады. Ал нәтижелі тәжірибелер ұжым ішінде таратылып, басқа педагогтердің жұмысында қолдануға ұсынылады.

Педагогтердің кәсіби дамуын басқаруда заманауи цифрлық ресурстарды пайдалану да маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Әдіскер педагогтерге электрондық білім беру платформаларын, цифрлық әдістемелік қорларды, онлайн курстарды, бейнесабақтарды және кәсіби қарым-қатынас алаңдарын тиімді қолдануды ұсына алады. Мұндай ресурстар педагогтердің өз бетінше білім алуына, қажетті ақпаратты жедел табуына және басқа ұйымдардың тәжірибесімен танысуына мүмкіндік береді. Сонымен қатар педагогтердің электрондық портфолиосын қалыптастыру олардың кәсіби жетістіктерін жүйелеуге, әдістемелік материалдарын жинақтауға және даму динамикасын бақылауға көмектеседі.

Дегенмен цифрлық құралдарды қолдану кәсіби дамудың өздігінен шешімі болып саналмайды. Олардың тиімділігі педагогтің нақты қажеттілігіне сәйкес таңдалуына және тәжірибеде орынды пайдаланылуына байланысты. Сондықтан басшы мен әдіскер цифрлық ресурстарды енгізген кезде педагогтердің цифрлық сауаттылық деңгейін, ақпараттық қауіпсіздік талаптарын және мектепке дейінгі жастағы балалардың ерекшеліктерін ескеруі қажет.

Педагогтердің кәсіби дамуын басқаруда психологиялық қолдаудың да орны ерекше. Кәсіби өзгерістерге бейімделу барысында кейбір педагогтер жаңа технологияларды қолдануға сенімсіздік танытуы немесе қалыптасқан жұмыс тәсілдерін өзгертуде қиындықтарға кездесуі мүмкін. Мұндай жағдайда басшы мен әдіскер педагогтің бастамасын сынауға емес, оның кәсіби мүмкіндіктерін ашуға бағытталған қолдау көрсетуі тиіс. Педагогтің пікірін тыңдау, жетістіктерін мойындау, қателіктерді тәжірибені жетілдіру мүмкіндігі ретінде қарастыру және өзара сенімге негізделген қарым-қатынас орнату кәсіби дамуға оң ықпал етеді.

Осылайша, мектепке дейінгі ұйымдағы педагогтердің кәсіби дамуын басқару басшы мен әдіскердің өзара үйлесімді әрекетіне негізделуі қажет. Басшы кәсіби өсуге қажетті ұйымдастырушылық жағдай мен қолдау ортасын қалыптастырса, әдіскер педагогтердің нақты қажеттіліктеріне сәйкес әдістемелік жұмыстарды жоспарлап, олардың тәжірибеде жүзеге асуына бағыт береді. Екі тараптың бірлескен жұмысы педагогтердің кәсіби құзыреттілігін арттыруға, шығармашылық әлеуетін дамытуға және білім беру үдерісінің сапасын жетілдіруге мүмкіндік береді.

Кәсіби дамуды басқарудың аталған кезеңдері бір оқу жылымен шектелетін жұмыстар жиынтығы емес, үздіксіз қайталанып отыратын өзара байланысты цикл ретінде қарастырылуы тиіс. Себебі педагогтің кәсіби өсуі жаңа білімді меңгеру, оны тәжірибеде қолдану, нәтижесін бағалау және келесі даму міндеттерін белгілеу арқылы жүзеге асады. Сондықтан мектепке дейінгі ұйым басшысы мен әдіскердің басты міндеті – педагогтерге дайын шешімдерді ұсынумен шектелмей, олардың өздігінен білім алуына, кәсіби ізденуіне, тәжірибесін

жетілдіруіне және жаңашылдыққа ұмтылуына мүмкіндік беретін тұрақты кәсіби даму ортасын қалыптастыру.

5. Педагогтердің кәсіби даму нәтижелерін бағалау және тиімділігін анықтау

Кәсіби дамуды басқарудағы маңызды мәселелердің бірі – оның нәтижесін дұрыс бағалау. Педагогтің кәсіби өсуін тек біліктілікті арттыру курсына қатысқан сертификаттарының саны немесе өткізген ашық іс-әрекеттерінің көлемі арқылы анықтау жеткіліксіз.

Нәтижені бағалауда педагогтің тәжірибесінде орын алған нақты өзгерістерге назар аудару қажет. Мысалы, тәрбиеші бұрын барлық балаға бірдей тапсырма берсе, кәсіби даму барысында олардың жеке мүмкіндіктерін ескеріп, тапсырмаларды саралап ұсынуды меңгеруі мүмкін. Немесе балалардың өзара қарым-қатынасындағы қиындықтарды шешу үшін ойын жағдаяттарын тиімді ұйымдастыру тәсілдерін қолдана бастауы ықтимал.

Кәсіби даму нәтижелерін бағалауда келесі көрсеткіштерді ескеруге болады:

- педагогтің кәсіби білімінің жаңаруы және әдістемелік сауаттылығы;
- балалардың жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып жұмыс ұйымдастыруы;
- жаңа педагогикалық әдістерді орынды қолдануы;
- балалардың дербес, шығармашылық және коммуникативтік әрекеттерін қолдауы;
- ата-аналармен өзара ынтымақтастық орнатуы;
- әріптестерімен тәжірибе алмасуға белсенді қатысуы;
- өз қызметін талдап, кәсіби даму міндеттерін дербес белгілеуі.

Бағалау барысында педагогтің жеке даму динамикасын ескеру маңызды. Әр тәрбиешінің бастапқы кәсіби деңгейі, жұмыс тәжірибесі және даму қарқыны бірдей болмайды. Сондықтан барлық педагогке ортақ бір ғана нәтиже талабын қою кәсіби дамудың шынайы жағдайын толық көрсете алмайды.

Сонымен бірге балалардың дамуындағы өзгерістерді бағалағанда педагогтің кәсіби әрекеті мен басқа да ықпал етуші факторларды ажырату қажет. Баланың даму нәтижесі тек тәрбиешінің жұмысына ғана емес, отбасылық ортаға, денсаулық жағдайына, жеке ерекшеліктеріне және әлеуметтік тәжірибесіне де байланысты. Осы себепті мониторинг нәтижелерін кешенді қарастыру орынды.

Кәсіби даму нәтижелерін талдау кезінде педагогтің жеке жетістіктер портфолиосын пайдалануға болады. Оның құрамына әдістемелік әзірлемелер, ойындар мен дидактикалық материалдар, кәсіби даму жоспары, рефлексиялық жазбалар, курстан кейінгі тәжірибелік жұмыстар және әріптестермен тәжірибе алмасу материалдары енгізілуі мүмкін.

Портфолионың мақсаты құжат санын көбейту емес, педагогтің кәсіби өсу жолын, меңгерген әдістерін және тәжірибесінде болған өзгерістерді жүйелеу болып табылады.

6. Мектепке дейінгі ұйымға арналған кәсіби дамуды ұйымдастырудың практикалық үлгісі

Тәрбиешілердің кәсіби дамуын жүйелі ұйымдастыру үшін мектепке дейінгі ұйым жағдайында оқу жылына арналған әдістемелік жұмыс бағытын белгілеуге болады.

Мысалы, ұйымның жылдық әдістемелік тақырыбы «Педагогтердің кәсіби құзыреттілігін жетілдіру арқылы мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту сапасын арттыру» деп белгіленсе, жұмыс төмендегі бағыттар бойынша жүргізілуі мүмкін.

Жыл басында педагогтердің кәсіби қажеттіліктерін анықтау мақсатында сауалнама жүргізіледі. Нәтижесінде тәрбиешілердің ойын технологиялары, тіл дамыту әдістері, инклюзивті тәжірибе, цифрлық ресурстар және ата-аналармен жұмыс бағыттарындағы қажеттіліктері айқындалады.

Бірінші тоқсанда педагогтердің кәсіби даму мақсаттары белгіленіп, жас мамандарға тәлімгерлер бекітіледі. Әдістемелік семинар өткізіліп, тәрбиешілер өздерінің жеке даму тақырыптарын таңдайды.

Екінші тоқсанда практикалық шеберлік сағаттары мен өзара тәжірибе алмасу жұмыстары ұйымдастырылады. Тәрбиешілер меңгерген әдістерін тәжірибеде қолданып, әріптестерімен нәтижелерін талқылайды.

Үшінші тоқсанда коучинг сабақтары, ашық ұйымдастырылған іс-әрекеттер және кәсіби пікірталастар өткізіледі. Педагогтер өз тәжірибелерін талдап, тиімді тәсілдерді жетілдіреді.

Төртінші тоқсанда жыл бойғы кәсіби даму нәтижелері сарапталып, әр тәрбиешінің жеке ілгерілеуі қарастырылады. Педагогтердің әдістемелік әзірлемелері мен тәжірибелік жұмыстары жинақталып, келесі оқу жылына арналған даму бағыттары белгіленеді.

Осындай жұмысты ұйымдастыру кезінде бір маңызды қағиданы сақтау қажет: кәсіби даму іс-шаралары педагогтің нақты тәжірибесіне әсер етуі тиіс. Егер семинарда меңгерілген әдіс кейін балалармен жұмыс барысында қолданылмаса, оның практикалық құндылығы төмендейді. Сондықтан әрбір әдістемелік іс-шарадан кейін тәжірибеге енгізу, бақылау және талдау кезеңдері қарастырылғаны дұрыс.

Қорытынды

Мектепке дейінгі ұйым педагогтерінің кәсіби дамуын басқару – тәрбие мен оқыту сапасын арттыруға бағытталған үздіксіз, жүйелі және мақсатты үдеріс. Оның нәтижелілігі педагогтің жеке кәсіби ізденісімен қатар, ұйымдағы әдістемелік жұмыстың мазмұнына, басшылықтың қолдауына, әріптестер арасындағы ынтымақтастыққа және кәсіби дамуға жасалған жағдайларға байланысты.

Тәрбиешінің кәсіби дамуы біліктілікті арттыру курстарына қатысумен ғана шектелмеуі керек. Тәлімгерлік, коучинг, практикалық шеберлік сағаттары, өзара сабақтастық, кәсіби қауымдастықтар, цифрлық ресурстарды тиімді пайдалану және рефлексиялық талдау біртұтас жүйе ретінде ұйымдастырылғанда ғана тұрақты нәтижеге қол жеткізуге болады.

Мектепке дейінгі ұйым басшысы мен әдіскердің міндеті – педагогтерге дайын шешімдерді міндеттеу емес, олардың өз тәжірибесін жетілдіруіне мүмкіндік беретін кәсіби орта қалыптастыру. Мұндай ортада әр тәрбиеші өзінің күшті жақтарын анықтап, кәсіби қиындықтарын шешуге ұмтылады, әріптестерінен үйренеді және жаңа педагогикалық идеяларды тәжірибеге енгізеді.

Кәсіби дамудың түпкі мақсаты – педагогтің құжаттық жетістіктерін көбейту емес, оның балалармен жұмыс істеу сапасын жақсарту. Тәрбиеші кәсіби тұрғыдан өскен сайын баланың жеке ерекшеліктерін тереңірек түсінеді, оның қызығушылығын қолдайды, дербес әрекетіне мүмкіндік береді және қауіпсіз, қолайлы дамытушы орта қалыптастырады.

Демек, мектепке дейінгі ұйымдағы кәсіби дамуды тиімді басқару педагогтің үздіксіз білім алуына, тәжірибесін жетілдіруіне және шығармашылық әлеуетін жүзеге асыруына негізделуі тиіс. Осындай жүйелі жұмыс педагогтердің кәсіби жауапкершілігін арттырып қана қоймай, мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың сапасын жақсартуға және балалардың жан-жақты дамуына ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-III. – Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет».

2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы». – Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет». (Қолданыстағы редакциясын пайдалану).

3. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 28 қаңтардағы №95 бұйрығы. «Педагогтердің біліктілігін арттыру курстарын ұйымдастыру және жүргізу, сондай-ақ педагогтің қызметін курстан кейінгі қолдау қағидаларын бекіту туралы». – Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет».

4. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2025 жылғы 24 ақпандағы №31 бұйрығы. «Білім беру ұйымдарының педагогтеріне арналған кәсіптік стандарттарды бекіту

туралы». – Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі «Әділет».

5. OECD. Building a High-Quality Early Childhood Education and Care Workforce: Further Results from the Starting Strong Survey 2018. – Paris: OECD Publishing, 2021. – https://doi.org/10.1787/b90bba3d-en.

6. OECD. Results from TALIS Starting Strong 2024: Strengthening Early Childhood Education and Care. – Paris: OECD Publishing, 2025. – https://doi.org/10.1787/20af08c0-en.

7. Kraft M. A., Blazar D., Hogan D. The Effect of Teacher Coaching on Instruction and Achievement: A Meta-Analysis of the Causal Evidence // Review of Educational Research. – 2018. – Vol. 88, No. 4. – P. 547–588. – https://doi.org/10.3102/0034654318759268.

ЭФФЕКТИВНЫЕ ПУТИ УПРАВЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫМ РАЗВИТИЕМ ПЕДАГОГОВ ДОШКОЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические основы управления профессиональным развитием педагогов дошкольных организаций. Особое внимание уделяется вопросам непрерывного совершенствования профессиональной компетентности воспитателей, оказания методической поддержки, обмена опытом и развития творческого потенциала в условиях современных изменений в образовательном пространстве. Раскрываются возможности таких методов, способствующих профессиональному росту педагогов, как наставничество, коучинг, мастер-классы, профессиональные сообщества, самообразование и рефлексивный анализ. Кроме того, предлагаются пути планирования методической работы в дошкольной организации с учетом конкретных потребностей педагогов, оценки результатов профессионального развития и внедрения полученных знаний в повседневную педагогическую практику. Практическая значимость статьи заключается в представлении методических рекомендаций, направленных на системную организацию профессионального развития воспитателей и повышение качества дошкольного воспитания и обучения.

Ключевые слова: дошкольная организация, воспитатель, профессиональное развитие, профессиональная компетентность, методическая работа, наставничество, коучинг, педагогический опыт, самообразование, рефлексия.

EFFECTIVE APPROACHES TO MANAGING THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL TEACHERS

Abstract. The article examines the theoretical and practical foundations of managing the professional development of teachers in preschool organizations. Particular attention is paid to the continuous improvement of teachers' professional competence, the provision of methodological support, experience sharing, and the development of creative potential in the context of ongoing changes in the modern educational environment. The article explores the potential of various approaches that contribute to teachers' professional growth, including mentoring, coaching, master classes, professional communities, self-directed learning, and reflective analysis. Furthermore, it presents approaches to planning methodological work in preschool organizations based on teachers' specific needs, evaluating professional development outcomes, and applying acquired knowledge to everyday teaching practice. The practical significance of the article lies in providing methodological recommendations aimed at systematically organizing preschool teachers' professional development and improving the quality of early childhood education and care.

Keywords: preschool organization, preschool teacher, professional development, professional competence, methodological work, mentoring, coaching, pedagogical experience, self-directed learning, reflection.

Мухаметрахимова Анар Ахметовна
Меңгеруші
ТОО «City kids club» «Айлан-3/1» бөбекжай балабақшасы
Алматы облысы, Іле ауданы, М.Туймебаев ауылы

ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЖАҒДАЙЫНДА МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДЫ БАСҚАРУДЫҢ ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕРІ

Аңдатпа. Мақалада цифрлық технологияларды мектепке дейінгі ұйымды басқару жүйесіне енгізудің теориялық және практикалық мүмкіндіктері қарастырылады. Қазіргі білім беру кеңістігіндегі цифрлық трансформация жағдайында балабақша меңгерушісінің басқарушылық қызметі жаңа мазмұнға ие болып, ақпараттық ресурстарды тиімді пайдалану, электрондық құжат айналымын ұйымдастыру, педагогтердің кәсіби дамуын қолдау, ата-аналармен өзара байланысты жетілдіру және білім беру сапасын деректер негізінде бағалау қажеттілігі артып отыр. Мақалада цифрлық басқарудың негізгі бағыттары, оны жүзеге асыру тетіктері, басшының цифрлық құзыреттілігі, ақпараттық қауіпсіздік пен дербес деректерді қорғау мәселелері талданады. Сонымен қатар мектепке дейінгі ұйым қызметін цифрландыруға арналған практикалық ұсыныстар мен басқару алгоритмі ұсынылады. Цифрлық технологияларды қолданудың басты мақсаты техникалық құралдарды көбейту емес, басқару үдерісінің сапасын арттыру және баланың қауіпсіз, қолайлы, дамытушы ортада тәрбиеленуіне жағдай жасау екені негізделеді.

Түйін сөздер: цифрлық технологиялар, мектепке дейінгі ұйым, басқару жүйесі, цифрлық трансформация, балабақша меңгерушісі, электрондық құжат айналымы, цифрлық құзыреттілік, ақпараттық қауіпсіздік, білім беру сапасы, педагогтердің кәсіби дамуы.

Кіріспе

Қазіргі қоғамның даму қарқыны білім беру жүйесіне қойылатын талаптарды түбегейлі өзгертіп отыр. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың кеңінен таралуы, цифрлық сервистердің күнделікті өмірге енуі және деректерге негізделген басқару тәсілдерінің қалыптасуы білім беру ұйымдарының қызметін ұйымдастыруға да жаңа міндеттер жүктейді. Бұл өзгерістер мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту саласын айналып өтпейді. Керісінше, баланың алғашқы әлеуметтік тәжірибесі қалыптасатын, танымдық қабілеттері дамитын және тұлғалық қасиеттері орнығатын мектепке дейінгі ұйымдарда басқару сапасының маңызы ерекше.

Мектепке дейінгі ұйымды басқару – тек күнделікті әкімшілік міндеттерді орындау немесе құжаттарды реттеу үдерісі емес. Ол білім беру қызметінің сапасын қамтамасыз ету, педагогикалық ұжымның әлеуетін дамыту, материалдық-техникалық жағдайды жетілдіру,

ата-аналармен серіктестік орнату, балалардың қауіпсіздігін сақтау және ұйымның стратегиялық даму бағытын айқындау сияқты өзара байланысты міндеттерді қамтиды. Осы міндеттерді тиімді орындау үшін меңгеруші басқарудың дәстүрлі тәсілдерін заманауи цифрлық мүмкіндіктермен ұштастыра білуі қажет.

Қазақстан Республикасында білім беру саласын цифрландыру мемлекеттік саясаттың маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігінің цифрландыру жөніндегі материалдарында білім беру қызметтерін автоматтандыру, ақпараттық жүйелерді дамыту, бірыңғай ақпараттық кеңістікті қалыптастыру және деректердің өзектілігін қамтамасыз ету негізгі міндеттер ретінде көрсетілген. Бұл бағыттар мектепке дейінгі ұйымдардың басқару қызметіне де тікелей қатысты.

Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (OECD) 2023 жылы жарияланған *Empowering Young Children in the Digital Age* зерттеуінде цифрландыру мектепке дейінгі білім беру ұйымдарына қызметкерлердің кәсіби дамуын жетілдіру, отбасылармен байланысты нығайту, жұмыс үдерістерін оңтайландыру және сапаны бақылау мүмкіндіктерін ұсынатыны атап өтіледі. Сонымен бірге цифрлық технологияларды қолдану кезінде балалардың қауіпсіздігі, экран алдындағы уақыт, дербес деректердің қорғалуы және тірі қарым-қатынастың сақталуы маңызды екені көрсетілген.

Осыған байланысты мектепке дейінгі ұйымды цифрлық технологиялар негізінде басқару мәселесін зерттеу өзекті болып табылады. Мақаланың мақсаты – цифрлық технологиялардың мектепке дейінгі ұйымды басқарудағы жаңа мүмкіндіктерін ғылыми-әдістемелік тұрғыдан талдау және балабақша меңгерушісінің басқарушылық қызметінде оларды тиімді қолданудың жолдарын ұсыну.

1. Мектепке дейінгі ұйымды цифрлық басқарудың теориялық негіздері

Цифрлық басқару – ұйым қызметіне қатысты ақпаратты жинау, сақтау, өңдеу, талдау және пайдалану үдерістерін цифрлық технологиялар арқылы ұйымдастыруға негізделген басқару тәсілі. Оның басты ерекшелігі – басқарушылық шешімдердің жедел, жүйелі және нақты деректерге сүйене отырып қабылдануы. Дәстүрлі басқару жүйесінде көптеген мәлімет қағаз құжаттарда сақталып, оларды салыстыру мен талдауға қосымша уақыт жұмсалса, цифрлық ортада қажетті ақпаратты электрондық жүйелер арқылы жинақтап, белгілі бір көрсеткіштер бойынша талдауға мүмкіндік туады.

Мектепке дейінгі ұйым жағдайында цифрлық басқару бірнеше өзара байланысты бағытты қамтиды. Біріншіден, әкімшілік-басқарушылық үдерістерді автоматтандыру жүзеге асырылады. Екіншіден, педагогикалық қызметтің сапасын бақылау мен талдау үшін ақпараттық ресурстар пайдаланылады. Үшіншіден, педагогтер мен ата-аналар арасындағы ақпарат алмасу жеңілдейді. Төртіншіден, ұйымның материалдық-техникалық және кадрлық әлеуетін жоспарлау мен басқарудың тиімділігі артады.

Цифрлық трансформацияны тек қағаз құжаттарды электрондық форматқа ауыстырумен шектеуге болмайды. Егер балабақшадағы барлық құжат электрондық түрде жүргізілгенімен, шешім қабылдау бұрынғыдай жүйесіз және нақты талдаусыз жүзеге асса, мұндай өзгерісті толыққанды цифрлық басқару деп бағалау қиын. Шынайы цифрлық трансформация ұйымның жұмыс мәдениетін, ақпаратпен жұмыс істеу тәртібін, қызметкерлер арасындағы өзара әрекеттесу тәсілдерін және басшының басқарушылық көзқарасын өзгертуді талап етеді.

Бұл тұрғыда балабақша меңгерушісінің рөлі ерекше. Ол ұйымның цифрлық даму бағытын анықтап, технологияларды енгізудің мақсаттарын белгілейді, қызметкерлердің қажеттіліктерін ескереді және цифрлық құралдардың нақты нәтижеге бағытталуын қамтамасыз етеді. Меңгеруші үшін цифрлық сауаттылық тек компьютерді немесе бағдарламаны пайдалана білу емес, ақпараттың сапасын бағалау, деректерді салыстыру, ақпараттық қауіпсіздік талаптарын сақтау және технологиялық мүмкіндіктерді басқару міндеттерімен байланысты.

OECD ұйымының 2023 жылғы зерттеуінде мектепке дейінгі білім беру саласы қызметкерлерінің цифрлық құзыреттіліктері бірнеше деңгейде қарастырылған: негізгі цифрлық дағдылар, кәсіби қызметте технологияларды тереңірек пайдалану және арнайы цифрлық сарапшылық қабілеттер. Зерттеуде цифрлық құзыреттілік тек техникалық біліммен шектелмей, педагогикалық, басқарушылық және кәсіби ынтымақтастық бағыттарын да қамтуы керектігі көрсетіледі. Бұл тұжырым балабақша меңгерушісінің цифрлық даму саясатын жоспарлау кезінде маңызды бағдар бола алады.

Демек, цифрлық басқарудың тиімділігі қолданылатын бағдарламалардың санына емес, олардың ұйымның нақты қажеттіліктеріне сәйкестігіне және басқару сапасына қосатын үлесіне байланысты.

2. Цифрлық технологиялардың мектепке дейінгі ұйымды басқарудағы негізгі мүмкіндіктері

Цифрлық технологиялар балабақша меңгерушісіне ұйым қызметінің әртүрлі бағыттарын біртұтас жүйе ретінде басқаруға мүмкіндік береді. Бұл мүмкіндіктерді бірнеше негізгі бағыт бойынша қарастыруға болады.

2.1. Әкімшілік қызметті автоматтандыру және электрондық құжат айналымы

Балабақша меңгерушісінің күнделікті қызметінде бұйрықтар, хаттамалар, жоспарлар, есептер, қызметтік жазбалар, педагогтердің құжаттары және өзге де әкімшілік материалдар маңызды орын алады. Құжаттардың көптігі оларды әзірлеуге, тексеруге, тіркеуге және сақтауға едәуір уақыт жұмсауды талап етеді.

Электрондық құжат айналымы осы үдерістерді жүйелеуге мүмкіндік береді. Электрондық форматта құжаттарды әзірлеу, сақтау, іздеу, нұсқаларын салыстыру және жауапты қызметкерлерге жолдау жұмыстары жеңілдейді. Мысалы, ұйымның жылдық жұмыс жоспары, педагогикалық кеңес шешімдері, әдістемелік жұмыс кестесі мен ішкі бақылау материалдары бірыңғай электрондық құрылымда сақталса, қажетті ақпаратты іздеу уақыты қысқарады.

Электрондық құжат айналымының тағы бір артықшылығы – құжаттардың орындалу мерзімін бақылау мүмкіндігі. Меңгеруші жауапты қызметкерлерге тапсырма беріп, оның орындалу барысын бақылап, қажет болған жағдайда ескерту жасай алады. Бұл басқарушылық тәртіпті нығайтып, тапсырмалардың орындалуын жүйелеуге ықпал етеді.

Алайда электрондық құжаттың болуы оның автоматты түрде ресми құжат мәртебесіне ие екенін білдірмейді. Құжаттарды әзірлеу, қол қою, тіркеу және сақтау кезінде Қазақстан Республикасының қолданыстағы нормативтік талаптары мен ұйымның бекітілген іс жүргізу тәртібі сақталуы қажет.

2.2. Деректерге негізделген басқарушылық шешім қабылдау

Цифрлық технологиялардың маңызды мүмкіндіктерінің бірі – ұйым қызметі туралы мәліметтерді жинақтап, оларды талдау арқылы басқарушылық шешім қабылдау. Дәстүрлі басқаруда кейбір шешімдер басшының жеке бақылауына немесе қызметкерлердің ауызша ақпаратына сүйенуі мүмкін. Ал цифрлық ортада нақты көрсеткіштерді салыстыруға және өзгерістердің себептерін анықтауға жағдай жасалады.

Мысалы, меңгеруші балалардың қатысу көрсеткіштерін, топтардың толықтығын, педагогтердің біліктілігін арттыру нәтижелерін, ата-аналардың өтініштерін, әдістемелік іс-шаралардың орындалуын және ішкі бақылау қорытындыларын белгілі бір кезең бойынша жинақтай алады. Осы мәліметтер негізінде ұйымның қай бағытында жетілдіру жұмыстары қажет екені анықталады.

Деректерге негізделген басқару басшыға мәселені тек тіркеумен шектелмей, оның себептерін анықтауға мүмкіндік береді. Мәселен, белгілі бір топта балалардың қатысуы төмендесе, бірден тәрбиешінің жұмысына баға берудің орнына, ата-аналармен байланыс, балалардың денсаулық жағдайы, топтағы психологиялық ахуал және ұйымдастыру ерекшеліктері бірге талдануы керек.

Цифрлық деректерді пайдалану кезінде сандық көрсеткіштерді абсолютті өлшем ретінде қабылдауға болмайды. Мектепке дейінгі білім берудің сапасы тек қатысу пайызы немесе өткізілген іс-шаралар санымен анықталмайды. Балалардың эмоционалдық жай-күйі, ересектермен өзара әрекеттесуі, ойын әрекетінің мазмұны, қауіпсіздігі мен даму қажеттіліктерінің ескерілуі де сапаның маңызды көрсеткіштері болып табылады.

Сондықтан меңгеруші сандық мәліметтерді педагогикалық бақылау, қызметкерлермен әңгімелесу, ата-аналардың пікірлері және балалардың даму ерекшеліктері туралы кәсіби пайымдаулармен ұштастыруы қажет.

2.3. Педагогтердің кәсіби дамуын цифрлық қолдау

Мектепке дейінгі ұйымның сапасы көбіне педагогтердің кәсіби құзыреттілігіне байланысты. Осы себепті цифрлық басқару жүйесінде қызметкерлердің кәсіби дамуын қолдау маңызды бағыттардың бірі болып саналады.

Қазіргі уақытта педагогтер онлайн курстарға, вебинарларға, электрондық кітапханаларға, әдістемелік платформаларға және кәсіби қауымдастықтарға қатысу арқылы білімін жетілдіре алады. Мұндай ресурстар педагогтің уақыт пен орынға тәуелсіз кәсіби дамуына мүмкіндік береді. Меңгеруші мен әдіскер осы мүмкіндіктерді жүйелі ұйымдастырып, педагогтердің кәсіби қажеттіліктеріне сәйкес бағыт ұсынуы керек.

Мысалы, балабақшада педагогтердің цифрлық құзыреттілігін дамытуға арналған ішкі бағдарлама құруға болады. Оның аясында бір педагог электрондық презентация әзірлеуді, екіншісі интерактивті тапсырмалар құрастыруды, үшіншісі цифрлық портфолио жүргізуді меңгеруі мүмкін. Кейін олар өз тәжірибесін әріптестерімен бөлісіп, ұйым ішінде өзара оқыту ортасын қалыптастырады.

OECD сарапшылары Dardanou және әріптестері (2023) мектепке дейінгі білім беру саласындағы цифрлық құзыреттілікті дамыту тек техникалық құралдарды үйретумен шектелмеуі керек екенін көрсетеді. Педагогтер технологияларды жауапкершілікпен қолдануды, олардың балалардың дамуына ықпалын түсінуді және кәсіби ынтымақтастықта пайдалануды меңгеруі қажет.

Осыған сәйкес меңгеруші педагогтердің цифрлық даму деңгейін анықтап, олардың қажеттіліктеріне қарай оқыту мүмкіндіктерін ұйымдастырады. Бұл жұмыс міндеттеу немесе формалды есеп жинау түрінде емес, кәсіби қолдау мен тәжірибе алмасуға негізделгені дұрыс.

2.4. Ата-аналармен өзара байланысты жетілдіру

Мектепке дейінгі ұйым қызметінің нәтижелі болуы педагогтер мен ата-аналардың өзара ынтымақтастығына да тәуелді. Цифрлық технологиялар осы байланысты жедел әрі қолжетімді етуге мүмкіндік береді.

Балабақшаның ресми интернет-ресурсы, ата-аналарға арналған ақпараттық платформалар, электрондық хабарландырулар және келісілген байланыс арналары арқылы ұйымның жұмыс тәртібі, жоспарланған іс-шаралар, маңызды хабарламалар мен әдістемелік ұсыныстар уақытылы жеткізіледі.

Мысалы, балабақшада ата-аналармен жұмыс жүргізудің цифрлық жоспары жасалуы мүмкін. Онда ай сайынғы ақпараттық хабарламалар, сауалнамалар, кеңес беру материалдары, ата-аналар жиналысының кестесі және кері байланыс арналары белгіленеді. Бұл ата-аналардың ұйым өміріне қатысуын арттырып, туындаған мәселелерді ертерек анықтауға көмектеседі.

Дегенмен цифрлық байланыс тікелей қарым-қатынасты алмастырмауы керек. Баланың дамуына қатысты күрделі мәселелерді мессенджер арқылы талқылау әрдайым дұрыс бола бермейді. Мұндай жағдайда жеке кездесу, мамандардың кеңесі және ата-анамен сенімді диалог маңызды. Сонымен қатар топтық чаттарда балалардың жеке мәліметтерін, медициналық ақпаратын немесе фото-бейнесін рұқсатсыз жариялауға жол берілмеуі тиіс.

2.5. Материалдық-техникалық ресурстарды басқару

Цифрлық құралдар балабақшаның материалдық-техникалық базасын есепке алу мен жоспарлауға да мүмкіндік береді. Мысалы, ұйымдағы компьютерлер, интерактивті

құрылғылар, жиһаздар, ойын жабдықтары, оқу-әдістемелік материалдар және басқа ресурстар туралы электрондық тізілім жасалады.

Мұндай жүйе ресурстардың орналасуын, техникалық жағдайын, пайдалану мерзімін және жаңарту қажеттілігін бақылауға көмектеседі. Меңгеруші ресурстарды бөлу кезінде нақты қажеттіліктерге сүйеніп, қаржылық жоспарлаудың тиімділігін арттыра алады.

Сонымен қатар электрондық кестелер арқылы жөндеу жұмыстарының мерзімін, жабдықтарды тексеру уақытын, жауапты қызметкерлерді және орындалған жұмыстарды бақылауға болады. Бұл ұйымның шаруашылық қызметін жүйелі жүргізуге ықпал етеді.

3. Цифрлық технологияларды енгізудегі балабақша меңгерушісінің басқарушылық рөлі

Қазіргі білім беру кеңістігінде цифрлық технологияларды мектепке дейінгі ұйым қызметіне енгізу басқару жүйесін жетілдірудің маңызды бағыттарының біріне айналып отыр. Алайда цифрлық құралдардың болуы ұйым жұмысының автоматты түрде жақсаруына кепілдік бермейді. Олардың тиімділігі ең алдымен қалай таңдалғанына, қандай мақсатта қолданылатынына және ұжымның күнделікті қызметіне қаншалықты дұрыс енгізілгеніне байланысты. Осы тұрғыдан алғанда, балабақша меңгерушісі цифрлық трансформацияның негізгі бастамашысы, ұйымдастырушысы және үйлестірушісі ретінде маңызды рөл атқарады. Оның міндеті тек жаңа бағдарламаларды сатып алу немесе қызметкерлерге компьютерлік құралдарды пайдалануды тапсырумен шектелмейді. Басшы ұйымның даму қажеттілігін анықтап, цифрлық өзгерістердің бағытын белгілеп, педагогикалық ұжымның дайындығын қамтамасыз етіп, енгізілген жаңалықтардың нақты нәтижесін бағалауы қажет.

Ең алдымен, меңгеруші мектепке дейінгі ұйымның цифрлық даму жағдайына кешенді талдау жүргізуі тиіс. Мұндай талдау ұйымның техникалық мүмкіндіктерін ғана емес, басқару үдерістерінің қазіргі жағдайын да қамтиды. Мәселен, балабақшаның интернет желісімен қамтамасыз етілуі, компьютерлердің, принтерлердің және басқа да құрылғылардың техникалық жағдайы, электрондық құжаттарды сақтау тәртібі, ақпараттық жүйелерді пайдалану тәжірибесі, педагогтердің цифрлық сауаттылық деңгейі қарастырылады. Сонымен қатар қызметкерлердің қандай жұмыс түрлеріне көп уақыт жұмсайтыны, қандай құжаттарды әзірлеуде қиындықтар кездесетіні және ақпарат алмасу барысында қандай кедергілер туындайтыны анықталады. Осы мәліметтерді жинақтау арқылы басшы цифрландыруды қажет ететін негізгі бағыттарды белгілейді.

Диагностикалық кезеңде педагогтер мен басқа қызметкерлердің пікірін ескеру ерекше маңызды. Себебі цифрлық технологияларды күнделікті пайдаланатын мамандар олардың артықшылықтары мен кемшіліктерін тәжірибе жүзінде жақсы біледі. Мысалы, тәрбиешілер электрондық жоспарлаудың қолайлылығы туралы пікір білдірсе, әдіскер әдістемелік материалдарды ортақ электрондық қорда жинақтаудың қажеттігін ұсынуы мүмкін. Ал шаруашылық қызметкерлері материалдық ресурстарды есепке алу жүйесін жетілдіруді қажет деп санауы ықтимал. Сондықтан меңгеруші сауалнама, жеке әңгімелесу, жұмыс үдерісін бақылау және құжаттарға талдау жасау әдістерін пайдалана отырып, ұжымның нақты қажеттіліктерін анықтауы керек. Бұл тәсіл цифрлық өзгерістерді жоғарыдан берілген тапсырма ретінде емес, ортақ даму міндеті ретінде қабылдауға мүмкіндік береді.

Келесі маңызды міндет – ұйымның цифрлық даму мақсаты мен басым бағыттарын айқындау. Цифрландыру жұмысы нақты мақсатқа негізделмесе, енгізілген бағдарламалар мен платформалар жүйесіз пайдаланылып, қызметкерлерге қосымша міндет жүктеуі мүмкін. Сондықтан меңгеруші цифрлық технологияларды енгізудің қандай мәселені шешуге бағытталатынын алдын ала белгілеуі қажет. Бір ұйым үшін электрондық құжат айналымын реттеу өзекті болса, екінші ұйым үшін педагогтердің кәсіби құзыреттілігін арттыру, ата-аналармен ақпарат алмасуды жақсарту немесе материалдық-техникалық ресурстарды есепке алу маңызды болуы мүмкін. Мақсаттар ұйымның даму жоспарына енгізіліп, нақты міндеттермен, мерзімдермен және күтілетін нәтижелермен толықтырылуы тиіс.

Цифрлық даму жоспарын әзірлеу кезінде басшы қолда бар ресурстарды да ескеруі керек. Барлық технологияны бір мезгілде енгізу қаржылық шығынды арттырып қана қоймай, қызметкерлердің жаңа жүйеге бейімделуін қиындатуы мүмкін. Сондықтан өзгерістерді кезең-кезеңімен жүзеге асыру тиімді. Алдымен ұйым қызметіне ең қажетті және пайдалануға қолайлы құралдар таңдалып, олардың нәтижесі бағаланады. Кейін тәжірибеде тиімділігі дәлелденген шешімдер басқа бағыттарға енгізіледі. Мұндай тәсіл тәуекелдерді азайтып, цифрлық өзгерістердің тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

Меңгерушінің басқарушылық қызметіндегі келесі маңызды бағыт – педагогтер мен қызметкерлерді цифрлық өзгерістерге даярлау. Ұжым мүшелерінің цифрлық сауаттылығы мен технологияларды меңгеру деңгейі әртүрлі болуы мүмкін. Бір педагог электрондық құжаттармен еркін жұмыс істеп, онлайн ресурстарды белсенді пайдаланса, екінші педагогке қарапайым бағдарламаларды қолданудың өзін тәжірибе жүзінде үйрету қажет болуы ықтимал. Сондықтан басшы барлық қызметкерге бірдей талап қойып қана қоймай, олардың жеке кәсіби қажеттіліктерін ескергені жөн. Бұл үшін әдіскермен бірлесіп, педагогтердің цифрлық құзыреттілігін анықтау, қысқа мерзімді оқыту сабақтарын ұйымдастыру, шеберлік сағаттарын өткізу және тәжірибелі мамандардың көмегін пайдалану тиімді.

Мысалы, балабақшада «Цифрлық сауаттылық – кәсіби дамудың негізі» тақырыбында ішкі әдістемелік бағдарлама ұйымдастыруға болады. Бағдарлама аясында педагогтер электрондық құжаттарды әзірлеу, презентация дайындау, цифрлық көрнекіліктерді пайдалану, онлайн байланыс құралдарымен жұмыс істеу және ақпараттық қауіпсіздік ережелерін сақтау дағдыларын меңгереді. Әріптестер арасында тәжірибе алмасу ұйымдастырылып, жаңа құралдарды жақсы меңгерген педагогтер басқа қызметкерлерге практикалық көмек көрсетеді. Бұл ұжым ішінде өзара оқыту мәдениетін қалыптастырады. Сонымен қатар меңгеруші педагогтердің жаңа технологияларды меңгеруіне уақыт пен мүмкіндік қарастырып, олардың кәсіби дамуын қолдауы қажет.

Цифрлық технологияларды тәжірибеге енгізу кезінде меңгерушінің ұйымдастырушылық және үйлестірушілік қабілеті ерекше көрінеді. Жаңа жүйені бірден бүкіл ұйымға енгізудің орнына, алдымен шағын көлемде сынақтан өткізу орынды. Мысалы, электрондық жоспарлау жүйесін бастапқыда бір топтың немесе әдістемелік бағыттың жұмысында қолданып көруге болады. Сынақ барысында жүйенің түсініктілігі, қолдану ыңғайлылығы, ақпаратты сақтау мүмкіндігі және қызметкерлерге түсіретін жүктемесі бағаланады. Егер қиындықтар анықталса, оларды түзету жолдары қарастырылады. Тек оң нәтиже алынған жағдайда ғана жүйені ұйымның басқа бөлімдеріне енгізу ұсынылады. Бұл басқарушылық шешімнің негізділігін арттырып, қажетсіз шығындардың алдын алады.

Сонымен бірге басшы цифрлық технологияларды қолдану барысында қызметкерлер арасында міндеттер мен жауапкершілікті дұрыс бөлуі керек. Меңгеруші жалпы бағыт пен бақылауды қамтамасыз етсе, әдіскер педагогтерге әдістемелік көмек көрсетеді, жауапты мамандар техникалық мәселелерді шешуге қатысады, ал педагогтер өздерінің кәсіби қызметінде қажетті цифрлық құралдарды пайдаланады. Мұндай міндеттерді нақты бөлу жұмыстың жүйелі орындалуына мүмкіндік береді. Әр қызметкер өзіне жүктелген міндетті, ақпаратты пайдалану шегін және жауапкершілік аясын түсінуі қажет.

Цифрлық басқарудың маңызды шарты – ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету. Мектепке дейінгі ұйым балалардың жеке деректерімен, ата-аналардың байланыс мәліметтерімен және қызметкерлердің құпия ақпараттарымен жұмыс істейді. Сондықтан меңгеруші электрондық ақпаратты сақтау, оған қол жеткізу, құжаттарды тарату және фото-бейнематериалдарды пайдалану тәртібін реттеуі тиіс. Қызметкерлерге жеке құпиясөздерді қорғау, белгісіз сілтемелерді ашпау, қызметтік ақпаратты рұқсатсыз жарияламау және балалардың жеке мәліметтерін бөгде ресурстарға енгізбеу талаптары түсіндіріледі. Бұл бағыттағы жұмыс бір реттік нұсқаулықпен шектелмей, жүйелі түрде жүргізілуі керек. Ақпараттық қауіпсіздік талаптарын сақтау – басшының ғана емес, бүкіл ұжымның ортақ жауапкершілігі.

Меңгерушінің басқарушылық рөліндегі тағы бір маңызды міндет – цифрлық технологияларды енгізудің нәтижесін бағалау. Бағалау жұмысы алдын ала белгіленген көрсеткіштерге сүйенуі тиіс. Мысалы, электрондық құжат айналымы енгізілгеннен кейін құжаттарды әзірлеуге және іздеуге жұмсалатын уақыттың өзгеруі, тапсырмалардың орындалу мерзімі, ақпараттың қолжетімділігі және қызметкерлердің жұмысқа қанағаттануы қарастырылады. Педагогтердің цифрлық құзыреттілігін арттыру жұмысы олардың жаңа құралдарды өз бетінше пайдалануымен, әдістемелік материалдарды әзірлеуімен және тәжірибе алмасуға қатысуымен бағалануы мүмкін. Ата-аналармен цифрлық байланысты жетілдіру нәтижесі ақпараттың уақытылы жеткізілуі, кері байланыстың қолжетімділігі және туындаған мәселелерді шешу сапасы арқылы анықталады.

Дегенмен цифрлық басқарудың нәтижесін тек сандық көрсеткіштермен бағалау жеткіліксіз. Мектепке дейінгі ұйымның негізгі қызметі – баланың қауіпсіздігі мен жан-жақты дамуына жағдай жасау. Сондықтан цифрлық технологияларды енгізу педагогтің балалармен тікелей қарым-қатынасына, ойын әрекетін ұйымдастыруына және тәрбиелік міндеттерді орындауына кедергі келтірмеуі керек. Егер электрондық есептілік пен түрлі платформалар педагогтің уақытын үнемдеудің орнына, оның жұмыс жүктемесін арттырса, енгізілген өзгерістерді қайта қарау қажет. Осы тұрғыдан алғанда, меңгеруші технологиялық жаңашылдық пен педагогикалық үдерістің табиғи ерекшеліктері арасындағы тепе-теңдікті сақтауы тиіс.

Қорыта айтқанда, цифрлық технологияларды енгізудегі балабақша меңгерушісінің басқарушылық рөлі стратегиялық жоспарлау, диагностикалау, ұйымдастыру, педагогтерді қолдау, ресурстарды тиімді бөлу, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және нәтижелерді бағалау қызметтерінің бірлігінен тұрады. Басшы цифрлық өзгерістерді жүйелі ұйымдастырып, ұжым мүшелерінің бастамаларын қолдаған жағдайда ғана технологиялар ұйымның күнделікті жұмысын жеңілдететін және білім беру сапасын арттыруға ықпал ететін тиімді құралға айналады. Ең бастысы, цифрлық басқарудың барлық шешімі баланың мүддесіне, қауіпсіздігіне және сапалы мектепке дейінгі тәрбие мен білім алуына бағытталуы қажет.

4. Цифрлық басқару жағдайындағы ақпараттық қауіпсіздік және дербес деректерді қорғау

Цифрлық технологияларды қолдану мүмкіндіктерімен қатар жаңа жауапкершіліктерді де туындатады. Мектепке дейінгі ұйым балалардың жеке мәліметтерімен, ата-аналардың байланыс деректерімен, қызметкерлердің жеке және кәсіби ақпаратымен жұмыс істейді. Сондықтан ақпараттық қауіпсіздік мәселесі басқару жүйесінің ажырамас бөлігі болуы тиіс.

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 14 қарашадағы №456 бұйрығымен білім беру саласындағы цифрлық объектілерге қойылатын ең төменгі талаптар бекітілген. Құжатта мектепке дейінгі ұйымдарда пайдаланылатын цифрлық объектілерге, ақпаратты орналастыруға және дербес деректерді қорғауға қатысты талаптар қарастырылған. Аталған нормативтік құжат цифрлық инфрақұрылымды қалыптастыру кезінде құқықтық және техникалық қауіпсіздік талаптарын ескерудің маңызын көрсетеді.

Балабақша меңгерушісі ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін бірнеше бағыттағы жұмысты ұйымдастыруы қажет.

Біріншіден, қызметкерлерге цифрлық қауіпсіздік ережелері түсіндірілуі керек. Әрбір педагог жеке құпиясөзді қорғау, күмәнді сілтемелерді ашпау, белгісіз файлдарды жүктемеу және қызметтік ақпаратты рұқсатсыз таратпау талаптарын білуі тиіс.

Екіншіден, балалар мен ата-аналар туралы мәліметтерге қолжетімділік қызметтік қажеттілікке сәйкес шектелуі қажет. Барлық қызметкерге барлық ақпаратты ашық ұсыну қауіпсіздік талаптарына қайшы келуі мүмкін. Сондықтан ақпаратқа қол жеткізу құқықтары нақты белгіленгені дұрыс.

Үшіншіден, балалардың фото және бейнематериалдарын пайдалану кезінде заңнама талаптары мен ата-аналардың немесе заңды өкілдерінің келісіміне қатысты мәселелер

ескерілуі тиіс. Баланың бейнесін әлеуметтік желіге немесе ашық интернет-ресурсқа жариялау алдында тиісті құқықтық негіздің бар екеніне көз жеткізу қажет.

Төртіншіден, электрондық ақпараттың сақталуы мен резервтік көшірмесін жасау тәртібі белгіленуі керек. Маңызды құжаттарды тек бір компьютерде немесе бір қызметкердің жеке аккаунтында сақтау ақпараттың жоғалу қаупін арттырады. Ұйымда ақпаратты сақтау, жаңарту және қалпына келтіру тәртібі болғаны жөн.

Бесіншіден, жасанды интеллект құралдарын қолдану кезінде де сақтық қажет. Педагогтер мен басшылар балалардың аты-жөні, денсаулық жағдайы, мекенжайы немесе басқа да жеке мәліметтерін ашық жасанды интеллект сервистеріне енгізбеуі керек. Жасанды интеллект ұсынған мәтіндер мен ақпараттар міндетті түрде тексеріліп, олардың мазмұны білім беру талаптарына сәйкестігі тұрғысынан бағалануы тиіс.

Ақпараттық қауіпсіздік тек техникалық маманның міндеті емес. Ол ұйымның барлық қызметкері ұстанатын ортақ мәдениетке айналуы қажет. Меңгеруші осы мәдениетті қалыптастыруда үлгі көрсетіп, қызметкерлердің жауапкершілігін жүйелі түрде арттыруы тиіс.

5. Цифрлық технологиялардың мектепке дейінгі ұйым қызметінің сапасына ықпалы

Цифрлық технологияларды басқару жүйесіне енгізудің түпкі нәтижесі ұйым қызметінің сапасын жақсартумен өлшенуі керек. Бұл ретте тиімділікті бағалау үшін нақты көрсеткіштерді алдын ала белгілеу маңызды.

Бірінші көрсеткіш – басқару үдерістерінің жеделдігі. Электрондық құжат айналымы мен ақпараттық жүйелер қажетті мәліметтерді іздеуге, тапсырмалардың орындалуын бақылауға және есеп дайындауға жұмсалатын уақытты азайтуы мүмкін.

Екінші көрсеткіш – ақпараттың қолжетімділігі мен нақтылығы. Ұйымның қызметіне қатысты деректер жүйелі түрде жаңартылып отырса, меңгеруші басқарушылық шешімдерді толық ақпарат негізінде қабылдай алады.

Үшінші көрсеткіш – педагогтердің кәсіби құзыреттілігі. Цифрлық оқыту, тәжірибе алмасу және әдістемелік ресурстарды пайдалану педагогтердің жаңа білім мен дағдыларды меңгеруіне ықпал етеді.

Төртінші көрсеткіш – ата-аналармен өзара әрекеттесу сапасы. Ақпараттың уақытылы жеткізілуі, кері байланыстың қолжетімділігі және ата-аналардың ұсыныстарын жинақтау ұйым мен отбасы арасындағы сеніктестікті нығайтады.

Бесінші көрсеткіш – балалардың қауіпсіздігі мен даму ортасының сапасы. Цифрлық технологиялар қауіпсіздікке қатысты ұйымдастырушылық ақпаратты жүйелеуге көмектескенімен, баланың күнделікті өміріндегі тікелей бақылауды, тәрбиешінің жауапкершілігін және ересекпен қарым-қатынасты алмастырмауы керек.

OECD ұйымының 2023 жылғы есебінде мектепке дейінгі білім беру жүйесінде цифрлық технологиялардың әлеуеті педагогтердің жұмысын жеңілдету, отбасылармен байланысты жақсарту және сапаны бақылау мүмкіндіктерімен қатар қарастырылады. Сонымен бірге технологияның балалардың өмірлік тәжірибесіне кері әсер етпеуі, олардың жас ерекшеліктеріне сай қолданылуы қажеттігі атап көрсетіледі.

Осыған байланысты балабақшада цифрлық басқарудың нәтижесін тек енгізілген бағдарламалар санымен немесе электрондық құжаттардың көлемімен өлшеу дұрыс емес. Негізгі өлшем – цифрлық құралдардың ұйым қызметіндегі нақты мәселелерді қаншалықты шешкені және балалардың сапалы тәрбие мен білім алуына қандай жағдай жасағаны.

6. Мектепке дейінгі ұйымға арналған цифрлық басқаруды ұйымдастырудың практикалық үлгісі

Балабақша меңгерушісі цифрлық басқару жүйесін кезең-кезеңімен енгізу үшін ұйымның ерекшелігіне сәйкес арнайы жоспар әзірлей алады. Мұндай жоспар нақты мақсаттарды, жауапты тұлғаларды, орындалу мерзімдерін және күтілетін нәтижелерді қамтуы тиіс.

Практикалық тұрғыдан төмендегі бағыттарды қамтитын жұмыс үлгісін ұсынуға болады.

Бірінші бағыт – әкімшілік қызметті цифрландыру. Ұйымның жұмыс жоспары, бұйрықтары, педагогикалық кеңес материалдары және ішкі бақылау құжаттары электрондық жүйеде реттеледі. Құжаттардың сақталу орны мен оларға жауапты қызметкерлер белгіленеді.

Екінші бағыт – педагогтердің цифрлық құзыреттілігін дамыту. Педагогтер арасында сауалнама жүргізіліп, олардың цифрлық дағдылары мен кәсіби қажеттіліктері анықталады. Нәтижесінде қысқа мерзімді оқыту сабақтары, шеберлік сағаттары және өзара тәжірибе алмасу ұйымдастырылады.

Үшінші бағыт – әдістемелік жұмысты жетілдіру. Әдіскер электрондық әдістемелік қор қалыптастырады. Онда оқу қызметінің жоспарлары, ойын технологиялары, көрнекі материалдар, педагогикалық кеңес ұсынымдары және кәсіби даму ресурстары жинақталады. Материалдар авторлық құқық пен дереккөздерді көрсету талаптарын сақтай отырып пайдаланылуы қажет.

Төртінші бағыт – ата-аналармен цифрлық байланыс орнату. Ата-аналарға арналған ресми ақпарат тарату арналары белгіленеді. Ақпараттың мазмұны, жариялау жиілігі және кері байланыс тәртібі реттеледі. Жеке мәліметтерді қорғау талаптары міндетті түрде ескеріледі.

Бесінші бағыт – мониторинг және талдау. Меңгеруші ай сайын немесе тоқсан сайын цифрлық басқару жұмысының нәтижесін талдайды. Бұл ретте қызметкерлердің пікірлері, ата-аналардың ұсыныстары және ұйымның негізгі көрсеткіштері бірге қарастырылады.

Цифрлық басқаруды бағалау үшін мынадай сұрақтарды пайдалануға болады:

- Электрондық құжат айналымы қызметкерлердің уақытын үнемдеуге көмектесті ме?
- Қажетті ақпаратты іздеу және алу үдерісі жеңілдеді ме?
- Педагогтердің цифрлық дағдыларында қандай өзгерістер байқалды?
- Ата-аналармен ақпарат алмасудың сапасы артты ма?
- Дербес деректерді қорғау талаптары толық сақталып отыр ма?
- Цифрлық құралдар педагогтердің балалармен тікелей жұмыс істеуіне кедергі келтірмей ме?
- Қабылданған басқарушылық шешімдердің нәтижесі нақты көрсеткіштерден көріне ме?

Осы сұрақтарға жүйелі жауап беру ұйымның цифрлық даму деңгейін анықтап, келесі кезеңге арналған міндеттерді белгілеуге мүмкіндік береді.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, цифрлық технологиялар мектепке дейінгі ұйымды басқарудың мазмұны мен ұйымдастырылу тәсілдерін жаңартуға мүмкіндік беретін маңызды құрал болып табылады. Олар әкімшілік жұмыстарды автоматтандыруға, ақпаратты жүйелеуге, педагогтердің кәсіби дамуын қолдауға, ата-аналармен байланысты жетілдіруге және басқарушылық шешімдерді нақты деректер негізінде қабылдауға жағдай жасайды.

Алайда цифрлық трансформацияның табысты болуы тек техникалық құралдар мен бағдарламалардың болуына байланысты емес. Оның нәтижесі ең алдымен ұйым басшысының басқарушылық ұстанымына, педагогикалық ұжымның дайындығына, ақпараттық мәдениетке және технологияларды орынды пайдалану деңгейіне тәуелді.

Балабақша меңгерушісі цифрлық өзгерістерді енгізу барысында ұйымның стратегиялық мақсатын айқындап, қызметкерлердің кәсіби қажеттіліктерін ескеріп, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуі қажет. Сонымен қатар цифрлық технологияларды қолдану баланың жас ерекшелігіне, психологиялық жай-күйіне және табиғи даму қажеттіліктеріне сәйкес ұйымдастырылуы тиіс.

Мектепке дейінгі ұйымдағы цифрлық басқарудың негізгі қағидасы – технологияны мақсат емес, сапалы басқаруға қызмет ететін құрал ретінде қабылдау. Электрондық жүйелер мен цифрлық ресурстар меңгерушінің уақытын тиімді пайдалануға, педагогтердің шығармашылық әлеуетін қолдауға және ата-аналармен серіктестікті нығайтуға бағытталғанда ғана нақты нәтиже береді.

Сондықтан заманауи балабақша меңгерушісі дәстүрлі басқару тәжірибесін цифрлық мүмкіндіктермен ұштастыратын, өзгерістерді сауатты ұйымдастыратын, деректерді талдай

білетін және адами қарым-қатынастың маңызын сақтайтын көшбасшы болуы қажет. Осындай басқару ұстанымы мектепке дейінгі ұйымның тұрақты дамуына, білім беру сапасының артуына және балалар үшін қауіпсіз әрі қолайлы даму ортасының қалыптасуына негіз болады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-III. – «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі.

2. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 24 қарашадағы №941 қаулысы. «Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2022–2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы».

3. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 14 қарашадағы №456 бұйрығы. «Білім беру саласындағы цифрлық объектілерге қойылатын ең төменгі талаптарды бекіту туралы».

4. OECD. (2023). *Empowering Young Children in the Digital Age*. OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/50967622-en

5. Dardanou, M., Hatzigianni, M., Kewalramani, S., Palaiologou, I. (2023). *Professional Development for Digital Competencies in Early Childhood Education and Care: A Systematic Review*. OECD Education Working Papers, No. 295. https://doi.org/10.1787/a7c0a464-en

6. OECD. (2023). *Empowering Young Children in the Digital Age: The Early Childhood Education and Care Workforce in the Digital Age*. OECD Publishing.

7. Redecker, C. (2017). *European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu*. Publications Office of the European Union. https://doi.org/10.2760/159770

8. UNESCO. (2023). *Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education – A Tool on Whose Terms?* UNESCO, Paris.

НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ДОШКОЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИЕЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические возможности внедрения цифровых технологий в систему управления дошкольной организацией. В условиях цифровой трансформации современного образовательного пространства управленческая деятельность заведующего детским садом приобретает новое содержание. Возрастает необходимость эффективного использования информационных ресурсов, организации электронного документооборота, поддержки профессионального развития педагогов, совершенствования взаимодействия с родителями и оценки качества образовательного процесса на основе данных. В статье анализируются основные направления цифрового управления, механизмы его реализации, цифровая компетентность руководителя, вопросы информационной безопасности и защиты персональных данных. Кроме того, представлены практические рекомендации и алгоритм управления процессом цифровизации деятельности дошкольной организации. Обосновывается положение о том, что главная цель использования цифровых технологий заключается не в увеличении количества технических средств, а в повышении качества управленческого процесса и создании условий для воспитания и развития ребёнка в безопасной, комфортной и развивающей среде.

Ключевые слова: цифровые технологии, дошкольная организация, система управления, цифровая трансформация, заведующий детским садом, электронный документооборот, цифровая компетентность, информационная безопасность, качество образования, профессиональное развитие педагогов.

Улдаканова Лаура Тураковна
Меңгеруші
ТОО «City kids club» «Айлан-3» бөбекжай балабақшасы
Алматы облысы, Іле ауданы, М.Туймебаев ауылы

«АДАЛ АЗАМАТ» БІРТҰТАС ТӘРБИЕ БАҒДАРЛАМАСЫН БАЛАБАҚША ТӘЖІРИБЕСІНДЕ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа. Мақалада «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасын мектепке дейінгі ұйымның тәрбие-білім беру үдерісіне енгізудің теориялық және практикалық негіздері қарастырылады. Мектепке дейінгі кезеңде баланың адамгершілік қасиеттері, мінез-құлық мәдениеті, қоршаған ортаға көзқарасы және алғашқы әлеуметтік дағдылары қалыптасатыны ескеріле отырып, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды күнделікті өмір тәжірибесі арқылы меңгертудің маңызы негізделеді. Бағдарламаның негізгі алты құндылығын балабақша жағдайында жүзеге асыру бағыттары, педагогтердің тәрбие жұмысын ұйымдастыру ерекшеліктері, ұлттық ойындар мен халық ауыз әдебиетін қолдану, еңбекке баулу, экологиялық тәрбие, шығармашылық әрекет және отбасы мен балабақша ынтымақтастығы талданады. Сонымен қатар балабақша меңгерушісінің бағдарламаны басқару, жоспарлау, педагогтерге әдістемелік қолдау көрсету, тәрбиелік ортаны қалыптастыру және нәтижелерді бақылау жөніндегі міндеттері айқындалады. Бағдарламаны іске асырудың тиімділігі балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес ұйымдастырылған жүйелі тәрбие жұмысына және ересектердің жеке үлгісіне байланысты екені тұжырымдалады.

Түйін сөздер: «Адал азамат» бағдарламасы, мектепке дейінгі ұйым, тәрбие жұмысы, ұлттық құндылықтар, адамгершілік тәрбие, отансүйгіштік, еңбек тәрбиесі, балабақша меңгерушісі, педагогикалық басқару, отбасы мен балабақша ынтымақтастығы.

Кіріспе

Қазіргі қоғамның даму жағдайында жас ұрпаққа сапалы білім берумен қатар, оның бойында адамгершілік қасиеттерді, азаматтық жауапкершілікті, ұлттық сана-сезімді және қоғамдық ортада дұрыс әрекет ете білу дағдыларын қалыптастыру ерекше маңызға ие. Тұлғаның рухани-адамгершілік негіздері бала кезден қалыптасатындықтан, тәрбие жұмысының алғашқы кезеңі саналатын мектепке дейінгі ұйымдардың жауапкершілігі жоғары. Балабақша – баланың отбасынан тыс алғашқы әлеуметтік ортасы. Мұнда ол басқа балалармен қарым-қатынас жасауды, ортақ ережелерді сақтауды, өз әрекетіне жауап беруді, үлкендерді құрметтеуді және қоршаған ортаға қамқорлық танытуды үйренеді.

Осы міндеттерді жүйелі жүзеге асыру мақсатында еліміздің білім беру ұйымдарында «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасы енгізілді. Бағдарлама бұрын жүзеге асырылған «Біртұтас тәрбие» бастамасының жалғасы болып табылады. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2024 жылғы 30 шілдедегі №194 бұйрығына 2025 жылғы 26 мамырдағы №123 бұйрықпен өзгерістер енгізіліп, бағдарлама «Адал азамат» атауымен жаңартылды. Оның мазмұны «Әділетті Қазақстан – Адал азамат – Озық ойлы ұлт» идеяларымен сабақтасып, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды тәрбиелеуге бағытталған.

Бағдарламаның негізгі мақсаты – қазақстандық мәдениет құндылықтары негізінде азаматтық жауапкершілік пен патриотизмді, парасаттылық пен адалдықты, ар-ұждан және рухани-адамгершілік қасиеттерді бойына сіңірген үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастыру. Бұл мақсат мектепке дейінгі ұйымдарда балалардың жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, күнделікті тәрбие-білім беру үдерісі арқылы жүзеге асырылады.

Мектепке дейінгі кезеңде құндылықтарды қалыптастыру дайын моральдық қағидаларды жаттатумен шектелмеуі тиіс. Бала адалдықты шындықты айту арқылы, жауапкершілікті өзіне тапсырылған қарапайым істі орындау арқылы, қамқорлықты досына көмектесу арқылы, еңбекқорлықты ойыншықтарын жинау және өсімдікке күтім жасау арқылы меңгереді. Демек, бағдарлама мазмұны баланың күнделікті әрекетімен байланыстырылған жағдайда ғана тәрбиелік ықпал нәтижелі болады.

Мақаланың мақсаты – «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасын балабақша тәжірибесінде жүзеге асырудың тиімді жолдарын ғылыми-әдістемелік тұрғыдан негіздеу және мектепке дейінгі ұйым меңгерушісінің осы бағыттағы басқарушылық қызметін айқындау.

1. «Адал азамат» бағдарламасының мектепке дейінгі тәрбие жүйесіндегі маңызы

Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту кезеңі – баланың тұлғалық қасиеттері, адамгершілік түсініктері, әлеуметтік мінез-құлқы және қоршаған ортаға деген көзқарасы қалыптасатын маңызды даму кезеңі. Бұл уақытта баланың танымдық белсенділігі артып, өзін қоршаған адамдармен қарым-қатынас жасау тәжірибесі кеңейеді. Ол ересектердің әрекетін бақылау, олардың мінез-құлқына еліктеу, құрдастарымен бірлесіп ойнау және күнделікті өмірлік жағдаяттарға қатысу арқылы қоғамда қабылданған қарапайым мінез-құлық нормаларын меңгере бастайды. Сондықтан мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбие жұмысы баланың тек білім алуына ғана емес, оның бойында мейірімділік, адалдық, жауапкершілік, сыйластық, еңбекқорлық және отансүйгіштік сияқты қасиеттердің бастапқы негіздерін қалыптастыруға бағытталуы қажет.

Мектепке дейінгі жаста бала үшін құндылықтар көбіне абстрактілі ұғымдар түрінде емес, нақты әрекеттер мен қарым-қатынастар арқылы қабылданады. Мысалы, адалдық ұғымын балаға ұзақ түсіндіруден гөрі, шындықты айтуға мүмкіндік беретін жағдаяттарды ұйымдастыру, өз қатесін мойындаған кезде оны қолдау әлдеқайда нәтижелі. Сол сияқты жауапкершілік өзіне тапсырылған қарапайым міндетті орындау, достық бір-біріне көмектесу, ал еңбекқорлық ойыншықтарды жинау немесе өсімдікке күтім жасау арқылы қалыптасады. Демек, құндылықтық тәрбие баланың күнделікті өмірімен тығыз байланыста ұйымдастырылғанда ғана оның мінез-құлқына әсер етеді.

Осы тұрғыдан алғанда, «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасы мектепке дейінгі ұйымдардағы тәрбие жұмысын жүйелеудің маңызды әдіснамалық негізі болып табылады. Бағдарлама мазмұны ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды өзара сабақтастыра отырып, өскелең ұрпақтың бойында азаматтық жауапкершілік, патриотизм, адалдық, әділдік, еңбекқорлық және жасампаздық қасиеттерін қалыптастыруды көздейді. Оның негізгі ерекшелігі – тәрбиені жекелеген іс-шаралар жиынтығы ретінде емес, білім беру ұйымының бүкіл өміріне кіріктірілген біртұтас үдеріс ретінде қарастыруы.

Бағдарлама алты негізгі құндылыққа сүйенеді: тәуелсіздік және отаншылдық; бірлік және ынтымақ; әділдік және жауапкершілік; заң және тәртіп; еңбекқорлық және кәсіби біліктілік; жасампаздық және жаңашылдық. Аталған құндылықтар өзара тығыз байланысты

және баланың тұлғалық дамуы барысында бірін-бірі толықтырады. Мектепке дейінгі ұйым жағдайында олардың мазмұны балалардың жас ерекшелігіне, қабылдау мүмкіндігіне және күнделікті тәжірибесіне сәйкес бейімделуі тиіс. Бұл жерде басты міндет – балаларға күрделі қоғамдық ұғымдарды жаттату емес, сол ұғымдардың қарапайым өмірлік көріністерін таныту.

Тәуелсіздік және отаншылдық құндылығы баланың туған жеріне, отбасына, еліне, ұлттық мәдениетіне деген сүйіспеншілігінің алғашқы негіздерін қалыптастыруға бағытталады. Мектепке дейінгі жаста отансүйгіштік сезімі ең алдымен баланың өзін қоршаған жақын ортаны тануынан басталады. Ол өзінің отбасын, тұратын қаласын немесе ауылын, балабақшасын, туған өлкесінің табиғатын танып-білу арқылы Отан туралы алғашқы түсінік қалыптастырады. Осы мақсатта педагогтер балаларды Қазақстанның мемлекеттік рәміздерімен таныстырып, ұлттық мерекелердің мазмұнын түсіндіріп, қазақ халқының салт-дәстүрлері мен мәдени мұралары туралы әңгімелер ұйымдастыра алады. Туған өлкенің табиғатын бақылау, жергілікті жердің көрікті орындары туралы суреттер қарау, ұлттық әндер мен күйлерді тыңдау баланың мәдени танымын кеңейтеді. Мұндай жұмыстардың нәтижесінде бала туған жеріне құрметпен қарауды, ұлттық мұраға қызығушылық танытуды және қоршаған ортаны бағалауды үйренеді.

Бірлік және ынтымақ құндылығы балалардың әлеуметтік қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруда ерекше орын алады. Мектепке дейінгі кезеңде бала басқа адамдармен тіл табысуды, ортақ ережелерді сақтауды, ойын барысында өзара келісуді және бірлескен әрекетке қатысуды меңгереді. Бұл дағдылар оның болашақтағы қоғамдық ортаға бейімделуіне негіз болады. Балабақшада аталған құндылықты дамыту үшін топтық ойындар, жұптық тапсырмалар, бірлескен шығармашылық жұмыстар және достық қарым-қатынасқа бағытталған жаттығулар ұйымдастырылуы мүмкін. Мысалы, балалардың ортақ құрылыс құрастыруы, бір суретті бірге аяқтауы немесе ойыншықтарды бірлесе жинауы ынтымақтастық тәжірибесін қалыптастырады. Мұндай әрекеттер барысында әр баланың пікірі мен мүмкіндігі ескеріліп, өзгелерді тыңдау, көмектесу, бөлісу және келісе білу дағдылары дамиды. Бірлік пен ынтымақ құндылығы балабақшадағы психологиялық жағымды ахуалдың қалыптасуына да ықпал етеді.

Әділдік және жауапкершілік құндылығы баланың адамгершілік түсініктерін дамытуға, өз әрекетіне баға беруге және қарапайым міндеттерді орындауға үйретуге бағытталған. Бұл қасиеттер мектепке дейінгі жаста біртіндеп қалыптасады. Бала ойын кезінде белгіленген ережелерді сақтауды, өз кезегін күтуді, басқа баланың құқығын құрметтеуді, жасаған әрекетінің салдарын түсінуді үйренеді. Тәрбиеші күнделікті жағдаяттарды пайдаланып, балаларға әділ әрекет етудің мағынасын түсіндіре алады. Мысалы, ойыншықты кезекпен пайдалану, ортақ заттарды бұлдірмеу, досының еңбегін бағалау және өз қатесін мойындау сияқты әрекеттер жауапкершіліктің бастапқы дағдыларын қалыптастырады. Ертегілер мен әңгімелерді талдау арқылы балалар кейіпкерлердің әрекеттерін салыстырып, дұрыс және бұрыс мінез-құлықтың айырмашылығын түсінуге мүмкіндік алады. Бұл ретте педагогтің әділдігі, балаларға бірдей құрмет көрсетуі және берген уәдесін орындауы ерекше маңызды, себебі бала ересектің жеке үлгісі арқылы адамгершілік нормаларын меңгереді.

Заң және тәртіп құндылығы мектепке дейінгі жаста қоғамдық ортада қабылданған ережелерді, қауіпсіздік талаптарын және өзара сыйластық нормаларын түсіндіру арқылы жүзеге асырылады. Бала балабақшадағы, үйдегі, серуен кезіндегі және қоғамдық орындардағы мінез-құлық ережелерін меңгеруі қажет. Мысалы, жолдан өту кезінде ересек адамның көмегіне жүгіну, ойын алаңында қауіпсіздік талаптарын сақтау, кезек күту, басқа балаларды итермеу, ойыншықтарды ұқыпты пайдалану және үлкендермен сыпайы сөйлесу – тәртіп мәдениетінің алғашқы көріністері. Бұл бағыттағы тәрбие жұмысы баланы қорқытуға немесе жазалауға емес, ережелердің қажеттілігін түсіндіруге негізделуі тиіс. Егер бала белгілі бір талаптың не үшін қойылғанын түсінсе, оны саналы түрде орындауға бейімделеді. Осылайша, мектепке дейінгі кезеңде тәртіпке бағыну ғана емес, қауіпсіздік пен өзара құрметке негізделген мінез-құлық дағдылары қалыптасады.

Еңбекқорлық және кәсіби біліктілік құндылығы балалардың еңбекке жағымды көзқарасын қалыптастыруға, өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын дамытуға және әртүрлі мамандықтарға құрметпен қарауға бағытталады. Мектепке дейінгі ұйымда еңбек тәрбиесі баланың жасына сәйкес қарапайым тапсырмаларды орындауынан басталады. Мысалы, ойыншықтарды жинау, кітаптарды орнына қою, бөлме өсімдіктерін суару, үстел әзірлеуге көмектесу және жеке заттарын реттеу сияқты әрекеттер баланың дербестігі мен жауапкершілігін арттырады. Сонымен қатар балаларды дәрігер, мұғалім, құрылысшы, аспаз, жүргізуші, бағбан сияқты мамандықтармен таныстыру олардың қоғамдағы еңбек түрлері туралы түсінігін кеңейтеді. Педагог әр мамандықтың адам өміріндегі маңызын қарапайым мысалдармен түсіндіріп, кез келген адал еңбекке құрметпен қарауды үйретуі қажет. Еңбек әрекеті баланы мәжбүрлеу немесе жазалау құралына айналмай, оның қызығушылығы мен мүмкіндігіне сәйкес ұйымдастырылғаны дұрыс.

Жасампаздық және жаңашылдық құндылығы баланың шығармашылық қабілетін, қиялын, ізденімпаздығын және жаңа шешімдер табуға деген ынтасын дамытуға негізделеді. Мектепке дейінгі жаста балалар қоршаған ортаны ойын, тәжірибе, бақылау және шығармашылық әрекет арқылы танып-біледі. Сондықтан оларға өз идеяларын ұсынуға, түрлі материалдармен жұмыс істеуге, құрастыруға, сурет салуға, мүсіндеуге және қарапайым зерттеу әрекеттерін орындауға мүмкіндік беру маңызды. Мысалы, табиғи материалдардан бұйым жасау, құрастырғыштардан ерекше құрылыс құрастыру, су мен құмның қасиеттерін бақылау, театрландырылған ойындарға қатысу баланың танымдық белсенділігі мен шығармашылық дербестігін арттырады. Бұл бағытта тәрбиеші дайын үлгіні қайталатумен шектелмей, баланың өзіндік шешіміне қолдау көрсетуі қажет. Нәтижесінде бала бастамашылдық танытып, өз ойын жеткізуге және жаңа әрекеттерді орындауға талпынады.

Бағдарламадағы алты құндылықтың өзара байланысын ескеру де маңызды. Мысалы, балалардың ауладағы өсімдіктерге күтім жасау әрекеті еңбекқорлықты ғана емес, табиғатқа жауапкершілікпен қарауды, бірлесіп жұмыс істеуді және ортақ ережелерді сақтауды да қалыптастырады. Сол сияқты ұлттық ойындарды ұйымдастыру барысында отаншылдық, ынтымақ, әділдік және тәртіп құндылықтары қатар дамиды. Сондықтан тәрбиеші әр құндылықты жеке тақырып ретінде ғана қарастырмай, оларды бір әрекеттің мазмұнына кіріктіре білуі керек.

«Адал азамат» бағдарламасында мектепке дейінгі ұйым түлегіне қатысты күтілетін нәтижелер де белгіленген. Олардың қатарына Отан, ел және туған өлке туралы қарапайым білімнің болуы, мемлекеттік рәміздер туралы түсініктердің қалыптасуы, ұлттық мерекелер мен дәстүрлерді білу, басқа балалармен тіл табысуға дайын болу, жауапкершіліктің бастапқы дағдыларын меңгеру, мінез-құлық нормаларын сақтау және шығармашылық әрекетке қызығушылық таныту жатады. Бұл нәтижелер мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбие жұмысының мазмұнын жоспарлауға және педагогтердің қызметін үйлестіруге бағыт береді. Сонымен бірге олар баланың дамуын бір ғана көрсеткішпен бағалауға емес, оның күнделікті әрекетіндегі жағымды өзгерістерді байқауға мүмкіндік береді.

Осыған байланысты бағдарламаны жүзеге асыруда баланың жас және жеке ерекшеліктерін ескеру басты талаптардың бірі болуы тиіс. Ерте жастағы балаларға құндылықтар көбіне еліктеу, қайталау және қарапайым күнделікті әрекеттер арқылы меңгертіледі. Ал ересек және мектепалды даярлық топтарында әңгімелесу, жағдаяттарды талдау, рөлдік ойындар, шығармашылық жобалар мен бірлескен тапсырмаларды кеңінен қолдануға болады. Мұндай сараланған тәсіл әр баланың даму мүмкіндігін ескеріп, тәрбие жұмысының мазмұнын қолжетімді етеді.

Сонымен қатар «Адал азамат» бағдарламасын балабақшада іске асыру жеке мерекелік іс-шаралар өткізумен немесе белгілі бір тақырыпқа арналған апталықтар ұйымдастырумен шектелмеуі керек. Құндылықтар ұйымдастырылған іс-әрекетте, ойын барысында, серуен кезінде, тамақтану мен өзін-өзі күту сәттерінде, еңбек әрекетінде, мерекелік шараларда және ата-аналармен бірлескен жұмыстарда жүйелі түрде көрініс табуы қажет. Мысалы, балалардың

таңертең бір-бірімен сыпайы амандасуы, ортақ ойын ережесін сақтауы, тамақтан кейін өз орнын жинауы, досына көмектесуі және табиғатқа қамқорлық танытуы бағдарламаның күнделікті өмірде жүзеге асуының нақты көрінісі болып саналады.

Демек, «Адал азамат» бағдарламасының мектепке дейінгі тәрбие жүйесіндегі маңызы – баланың бойында құндылықтарды ерте жастан бастап табиғи қарым-қатынас пен практикалық әрекет арқылы қалыптастыруында. Бұл үдерісте педагогтің жеке үлгісі, отбасының қолдауы, дамытушы ортаның мазмұны және балабақшадағы тәрбие жұмысының бірізділігі шешуші рөл атқарады. Бағдарлама құндылықтары күнделікті өмір тәжірибесіне айналған жағдайда ғана бала оларды сырттан қойылған талап ретінде емес, өзінің мінез-құлқындағы табиғи ұстаным ретінде қабылдай бастайды.

2. Бағдарламаның негізгі құндылықтарын балабақша тәжірибесіне енгізу жолдары

Бағдарламаның мазмұнын мектепке дейінгі ұйымның күнделікті жұмысына енгізу үшін әр құндылықтың тәрбиелік мәнін балаларға түсінікті әрекеттермен байланыстыру қажет.

Тәуелсіздік және отаншылдық құндылығы. Бұл бағыттағы жұмыстың негізгі мақсаты – баланың туған еліне, жеріне, тіліне, ұлттық мәдениетіне деген алғашқы сүйіспеншілігін қалыптастыру. Балабақшада Қазақстан туралы әңгімелер, мемлекеттік рәміздермен таныстыру, туған өлкенің табиғаты мен көрікті жерлері туралы суреттерді қарау, ұлттық мерекелерді атап өту және халық ауыз әдебиеті үлгілерін пайдалану тиімді. Мысалы, «Менің Отаным – Қазақстан», «Туған өлкемнің табиғаты», «Қазақ халқының салт-дәстүрлері» тақырыптарында әңгімелесу, сурет салу, құрастыру және танымдық ойындар ұйымдастыруға болады.

Тәрбиеші балаларға Отанды сүю ұғымын күрделі саяси түсініктер арқылы емес, өз отбасын, балабақшасын, туған жерін, табиғатын құрметтеу арқылы түсіндіруі тиіс. Ұлттық киімдермен, домбырамен, қазақтың тұрмыстық бұйымдарымен таныстыру баланың ұлттық мәдениетке қызығушылығын арттырады.

Бірлік және ынтымақ құндылығы. Бұл құндылық балалардың өзара қарым-қатынас мәдениетін, достық сезімін, бірлесіп әрекет ету және өзгені құрметтеу дағдыларын дамытуға бағытталады. Мектепке дейінгі жаста бала ортақ ойынға қатысуды, кезек күтуді, ойыншықты бөлісуді және өз пікірін сыпайы жеткізуді үйренеді. Осы мақсатта «Дос болайық бәріміз», «Бірге ойнаймыз», «Достық шеңбері», «Ортақ үйіміз» сияқты ойындар мен шығармашылық тапсырмалар ұйымдастыруға болады.

Мысалы, балалар шағын топтарға бөлініп, ортақ құрылыс құрастырады немесе үлкен қағаз бетіне бірлескен сурет салады. Мұндай әрекет барысында әр баланың үлесі бағаланып, бірлескен жұмыстың нәтижесі жеке жетістіктен ғана тұрмайтыны түсіндіріледі. Сонымен бірге әртүрлі мінезі, қабілеті және мүмкіндігі бар балалардың өзара сыйластықта әрекет етуіне жағдай жасау маңызды.

Әділдік және жауапкершілік құндылығы. Бұл бағыт баланың шындықты айту, өз әрекетіне жауап беру, уәдесінде тұру және басқаларға әділ қарау дағдыларын қалыптастыруды көздейді. Мектепке дейінгі жаста бұл қасиеттер күнделікті өмірлік жағдаяттар арқылы меңгертіледі. Мысалы, бала ойын кезінде ережені бұзбауға, өзіне берілген тапсырманы орындауға, біреудің затын рұқсатсыз алмауға және жасаған әрекетін мойындауға үйренеді.

Тәрбиеші ертегілер мен әңгімелерді пайдалана отырып, кейіпкерлердің әрекеттерін талқылата алады. «Егер сен осы жағдайда болсаң, не істер едің?», «Қай әрекет дұрыс?», «Неліктен досыңа көмектесу керек?» деген сұрақтар баланың қарапайым моральдық пайымдауын дамытуға ықпал етеді. Дегенмен баладан жасына сәйкес келмейтін күрделі моральдық қорытынды талап етпей, дұрыс әрекетті нақты мысалдар арқылы түсіндіру қажет.

Заң және тәртіп құндылығы. Мектепке дейінгі кезеңде бұл бағыт жалпы қабылданған мінез-құлық ережелерін, қауіпсіздік талаптарын және қоғамдық ортадағы тәртіп нормаларын меңгерту арқылы жүзеге асырылады. Балалар балабақшада, үйде, серуенде және қоғамдық орындарда өзін қалай ұстау керектігі туралы түсінік алады. Мысалы, жолдан өту кезінде ересек адамның көмегіне жүгіну, ойын алаңында қауіпсіздік ережесін сақтау, бір-бірін

итермеу, заттарды бүлдірмеу және үлкендерді құрметтеу сияқты дағдылар күнделікті бекітіледі.

«Қауіпсіз мінез-құлық», «Жолда жүру ережелері», «Менің құқығым және міндетім» тақырыптарындағы әңгімелер мен рөлдік ойындар балалардың қауіпсіздік мәдениетін қалыптастыруға көмектеседі. Бұл жұмыста қорқыту немесе жазалау әдістерін қолданудан гөрі, ереженің не үшін қажет екенін түсіндіру тиімді.

Еңбекқорлық және кәсіби біліктілік құндылығы. Мектепке дейінгі ұйымдағы еңбек тәрбиесі баланың өзіне-өзі қызмет көрсету, қарапайым тапсырмаларды орындау, табиғатқа қамқорлық жасау және үлкендердің еңбегін құрметтеу дағдыларын қалыптастырудан басталады. Балалар ойыншықтарды орнына қою, үстел әзірлеуге көмектесу, бөлме өсімдіктерін суару, табиғи материалдарды жинау және жеке заттарын күтіп ұстау сияқты әрекеттерге қатысады.

Бұл жұмыстарды ұйымдастыруда баланың жасына сәйкес қауіпсіз тапсырмалар таңдалуы керек. Еңбек әрекеті мәжбүрлеу немесе жазалау құралына айналмауы тиіс. Керісінше, бала өз еңбегінің нәтижесін көріп, пайдалы іс атқарудан қанағат алуы қажет. «Менің алғашқы еңбегім», «Мамандықтар әлемі», «Таза топ – ортақ міндет» сияқты тақырыптар арқылы әртүрлі мамандық иелерінің еңбегімен таныстыруға болады.

Жасампаздық және жаңашылдық құндылығы. Бұл бағыт баланың шығармашылық қиялын, зерттеушілік қызығушылығын, дербес ойлауын және жаңа шешім табуға ұмтылысын дамытуға негізделеді. Балабақшада сурет салу, мүсіндеу, құрастыру, тәжірибе жасау, табиғи және қалдық материалдардан бұйым әзірлеу, музыкалық және театрландырылған әрекеттерді ұйымдастыру тиімді.

Мысалы, «Қиялдағы қала», «Табиғаттан жасалған бұйымдар», «Менің ерекше ойыншығым» атты шығармашылық жобалар балалардың өз идеяларын ұсынуына және оларды іске асыруына мүмкіндік береді. Тәрбиеші дайын үлгіні қайталатумен шектелмей, баланың өзіндік шешіміне қолдау көрсетуі керек. Нәтижесінде бала бастамашылдық танытып, жаңа нәрсе жасауға қызығушылық білдіреді.

3. Бағдарламаны күнделікті тәрбие-білім беру үдерісіне кіріктіру

«Адал азамат» бағдарламасын нәтижелі жүзеге асырудың негізгі шарты – құндылықтарды балабақша өмірінің барлық кезеңіне кіріктіру. Тәрбие жұмысы тек арнайы ұйымдастырылған іс-шаралармен шектелсе, бала алған түсінігін күнделікті әрекетінде қолдануға жеткілікті мүмкіндік ала алмайды. Сондықтан құндылықтарды күн тәртібінің әрбір сәтінде бекіту маңызды.

Мысалы, таңертең балаларды қабылдау кезінде сыпайы амандасу, бір-біріне жылы сөз айту, көңіл күйін білдіру дағдылары қалыптастырылады. Таңғы жаттығу мен сергіту сәттерінде ұлттық әуендер мен қимылды ойындарды қолдануға болады. Ұйымдастырылған іс-әрекет барысында тақырыпқа сәйкес ертегілер, мақал-мәтелдер, ұлттық ойындар және шығармашылық тапсырмалар енгізіледі. Серуен кезінде табиғатты бақылау, өсімдіктер мен жануарларға қамқорлық жасау, қоршаған ортаны таза ұстау әрекеттері ұйымдастырылады.

Бағдарламада құндылықтарды күнделікті, апта сайын және ай сайын жүйелі жүзеге асыру көзделген. Мектепке дейінгі ұйым жағдайында бұл бағыттарды балалардың жас ерекшелігіне бейімдеу қажет. Мәселен, «Үнемді тұтыну» бағытын су мен электр қуатын босқа пайдаланбау, тамақты ысырап етпеу, ойыншықтар мен кітаптарды ұқыпты ұстау арқылы жүзеге асыруға болады. «Күй күмбірі» бастамасын ұлттық музыканы тыңдату, домбыра үнімен таныстыру және күйдің мазмұны туралы қарапайым әңгіме жүргізу арқылы бейімдеуге болады.

«Ұлттық ойын – ұлт қазынасы» бағыты аясында асық ойындары, арқан тарту, орамал тастамақ, ақсерек-көксерек сияқты жас ерекшелігіне және қауіпсіздік талаптарына сәйкес келетін ойын элементтерін пайдалануға болады. Мұндай ойындар балалардың қимыл белсенділігін арттырып қана қоймай, ережені сақтау, кезек күту, бірлесіп әрекет ету және ұлттық мәдени мұраға қызығушылық таныту дағдыларын дамытады.

Апта сайын белгілі бір құндылыққа қатысты нақыл сөздер мен мақал-мәтелдерді қолдану да тиімді. Мысалы, «Еңбек түбі – береке», «Бірлік болмай, тірлік болмас», «Отан – отбасынан басталады» деген сөздердің мағынасын балаларға түсінікті мысалдармен ашуға болады. Мұнда басты талап – сөздерді жаттату емес, олардың мағынасын баланың күнделікті өмірімен байланыстыру.

Бағдарламаны іске асыруда тәрбиешінің жеке үлгісі ерекше орын алады. Балалар ересектердің сөзінен гөрі іс-әрекетіне көбірек назар аударады. Егер тәрбиеші балалармен әділ қарым-қатынас жасап, уәдесінде тұрып, әр баланың пікірін тыңдап, өз еңбегіне жауапкершілікпен қараса, бұл қасиеттер тәрбиеленушілерге табиғи түрде беріледі. Сондықтан құндылыққа негізделген тәрбие ең алдымен ересектердің өзара қарым-қатынас мәдениетінен басталуы қажет.

4. Отбасы мен балабақша ынтымақтастығы – құндылықтарды қалыптастырудың маңызды шарты

Баланың тұлғалық дамуы мен құндылық бағдарларының қалыптасуында отбасы мен балабақшаның өзара ынтымақтастығы ерекше орын алады. Өйткені бала алғашқы әлеуметтік тәжірибесін отбасында жинақтайды, үлкендермен қарым-қатынас жасау, айналасындағы адамдарға құрмет көрсету, өз міндеттерін орындау, жақсы мен жаманды ажырату сияқты қарапайым түсініктерді ең алдымен ата-анасының іс-әрекетін бақылау арқылы меңгереді. Сондықтан мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбие жұмысы отбасында қалыптасқан тәрбиелік дағдыларды жалғастырып, оларды жүйелі түрде дамытуға бағытталуы қажет.

«Адал азамат» бағдарламасының құндылықтарын бала бойына сіңіруде отбасының рөлі тек педагог берген тапсырмаларды орындаумен шектелмеуі тиіс. Ата-ана баланың күнделікті өміріндегі тәрбиелік ортаны қалыптастырушы негізгі тұлға болғандықтан, оның жеке үлгісі маңызды. Мысалы, үлкендер бір-бірімен сыпайы сөйлесіп, уәдесінде тұрып, өз еңбегіне жауапкершілікпен қараса, бала осы әрекеттерді табиғи түрде қабылдайды. Ал балабақшада үйретілген сыпайылық, тазалық сақтау, ойыншықтарды жинау, өзгенің еңбегін бағалау дағдылары үй жағдайында да қолдау тапқанда ғана тұрақты мінез-құлыққа айналады. Демек, тәрбие талаптарының бірізділігі – құндылықтарды қалыптастырудың маңызды шарты.

Балабақша меңгерушісі мен педагогтер ата-аналарды тәрбиелеу-білім беру үдерісінің белсенді серіктесі ретінде қарастыруы керек. Бұл бағыттағы жұмыстың тиімділігі ата-аналарды тек мерекелік шараларға шақырумен емес, баланың күнделікті дамуына ықпал ететін ортақ тәрбиелік әрекеттерге тартумен өлшенеді. Ол үшін ата-аналармен өзара түсіністікке негізделген тұрақты байланыс орнатып, олардың педагогикалық сауаттылығын арттыруға жағдай жасау қажет. Ата-аналар жиналыстары, жеке кеңестер, тақырыптық семинарлар мен тренингтер барысында балалардың жас ерекшеліктері, жағымды мінез-құлықты қалыптастыру, баламен дұрыс қарым-қатынас жасау және отбасындағы тәрбиелік ортаның маңызы талқылануы мүмкін.

Отбасылық жобалар ата-аналар мен балалардың бірлескен әрекетін ұйымдастырудың нәтижелі тәсілі болып табылады. Мәселен, «Отбасымның жақсы дәстүрлері» жобасы арқылы балалар өз әулетіндегі сыйластық, қамқорлық, бірлік туралы әңгімелейді. «Ата-анамның мамандығы» тақырыбында ата-аналар өз кәсібінің ерекшелігін таныстырып, еңбектің қоғам үшін маңызын түсіндіреді. «Бірге жасаған бұйымымыз» шығармашылық жұмысы балалардың еңбекке қызығушылығын, шыдамдылығын және ортақ нәтижеге жауапкершілікпен қарауын дамытады. Ал «Менің отбасым табиғатты қорғайды» жобасы аясында отбасы мүшелері ағаш отырғызу, гүл күту, аула тазалау сияқты пайдалы әрекеттерге қатыса алады. Мұндай жұмыстар баланың алған тәрбиелік түсініктерін нақты өмірлік тәжірибемен байланыстырады.

Ұлттық құндылықтарды дәріптеуде «Әжелер мектебі», «Аналар мектебі», «Әкелер мектебі» секілді бастамалардың да тәрбиелік әлеуеті жоғары. Әжелердің ертегі, аңыз әңгімелер айтуы, бесік жырымен таныстыруы, ұлттық ойындар мен салт-дәстүрлердің мәнін түсіндіруі балалардың мәдени мұраға қызығушылығын арттырады. Аналармен бірлескен ұлттық қолөнер сабақтары, ал әкелердің қатысуымен ұйымдастырылатын еңбек және

спорттық шаралар балаларға отбасы мүшелерінің әрқайсысының қоғамдағы және отбасындағы орнын түсінуге көмектеседі. Мұндай кездесулерде дәстүрлерді тек таныстырумен шектелмей, олардың астарындағы мейірімділік, құрмет, жауапкершілік, бірлік сияқты тәрбиелік мағыналарды ашу маңызды.

Отбасы мен балабақша ынтымақтастығын дамытудың тағы бір маңызды тетігі – ашық және жүйелі кері байланыс. Меңгеруші ата-аналардың ұсыныстары мен пікірлерін тыңдап, оларды тәрбие жұмысының мазмұнын жетілдіруде ескеруі қажет. Ол үшін сауалнамалар, жеке әңгімелесу, ата-аналарға арналған кеңес беру кездесулері және электрондық байланыс арналары пайдаланылуы мүмкін. Сонымен бірге ата-аналардың әлеуметтік жағдайын, жұмыс уақытын және мүмкіндіктерін ескеріп, іс-шараларға қатысудың әртүрлі формаларын ұсынған дұрыс.

Осылайша, отбасы мен балабақша арасындағы ынтымақтастық – «Адал азамат» бағдарламасының құндылықтарын баланың күнделікті өміріне енгізудің маңызды педагогикалық шарты. Ортақ талап, өзара сенім және үлкендердің жеке үлгісі арқылы бала бойында сыйластық, адалдық, еңбекқорлық, жауапкершілік пен қамқорлық қасиеттері біртіндеп қалыптасады. Ал балабақша меңгерушісінің міндеті – осы серіктестікті жүйелі ұйымдастырып, ата-аналар мен педагогтердің бір мақсатқа бағытталған жұмысын үйлестіру.

«Адал азамат» бағдарламасының құндылықтарын отбасылық әрекеттер арқылы қалыптастыру

Негізгі құндылық	Балабақшадағы әрекеттер	Отбасындағы бірлескен әрекеттер
Тәуелсіздік және отаншылдық	Қазақстанның мемлекеттік рәміздерімен танысу, туған өлке туралы әңгімелеу, ұлттық ойындар ойнау, туған жерге арналған сурет салу.	Баламен бірге туған өлкенің көрікті жерлеріне саяхат жасау, отбасылық шежіре құрастыру, ұлттық мерекелерге қатысу, мемлекеттік рәміздер туралы әңгімелесу.
Бірлік және ынтымақ	Топтық ойындар ұйымдастыру, ойыншықтарды бірге жинау, достарына көмектесу, ортақ шығармашылық жұмыс орындау.	Отбасымен бірге дастарқан әзірлеу, үй шаруаларын бөлісу, отбасылық ойындар ойнау, туыстарға көмектесу және бір-біріне қолдау көрсету.
Әділдік және жауапкершілік	Ойын ережесін сақтау, кезек күту, өз әрекетін мойындау, алған затын орнына қою, уәдесінде тұру.	Балаға жасына сай міндеттер тапсыру, мысалы, ойыншықтарын жинау, гүлге су құю, үй жануарларына күтім жасау; өз қатесін мойындауға және шындықты айтуға үйрету.
Заң және тәртіп	Топтың күн тәртібін сақтау, қауіпсіздік ережелерін орындау, жол белгілерімен танысу, қоғамдық орындардағы тәртіпті меңгеру.	Жолдан өту ережелерін бірге үйрену, қоғамдық көлікте тәртіп сақтау, көшеде қоқыс тастамау, үйдегі ортақ ережелерді орындау.
Еңбекқорлық және кәсіби біліктілік	Өсімдіктерге күтім жасау, ойыншықтарды реттеу, қарапайым еңбек тапсырмаларын орындау, түрлі мамандықтармен танысу.	Үй жинауға қатысу, дастарқан әзірлеуге көмектесу, бақшада еңбек ету, ата-анасының жұмыс орнымен танысу, қол еңбегіне қатысу.
Жасампаздық және жаңашылдық	Құрастыру, мүсіндеу, сурет салу, табиғи материалдардан бұйым жасау, тәжірибелік жұмыстар орындау.	Қайта өңдеуге болатын материалдардан бұйым жасау, отбасылық шығармашылық жоба дайындау, бірге жаңа ойын ойлап табу, тұрмыстық заттарды тиімді пайдаланудың жолдарын іздеу.

5. Бағдарламаны жүзеге асырудағы балабақша меңгерушісінің басқарушылық міндеттері

«Адал азамат» бағдарламасын мектепке дейінгі ұйымда сапалы жүзеге асыру балабақша меңгерушісінің жүйелі басқаруына тікелей байланысты. Басшы бағдарламаның мазмұнын

түсініп қана қоймай, оны ұйымның жылдық жұмыс жоспарына енгізуді, педагогтердің қызметін үйлестіруді, қажетті жағдай жасауды және нәтижелерін бағалауды қамтамасыз етуі керек.

Бірінші кезекте меңгеруші бағдарламаны іске асыруға арналған ұйымдастырушылық-әдістемелік жұмысты жоспарлайды. Бұл кезеңде ұйымның тәрбие жұмысының қазіргі жағдайы талданып, педагогтердің қажеттіліктері анықталады. Бағдарламаның негізгі құндылықтарына сәйкес жылдық жоспар әзірленіп, міндеттер жауапты қызметкерлер арасында бөлінеді. Жоспарлау барысында мектепке дейінгі ұйымның ерекшелігі, тәрбиеленушілердің жас құрамы, ұлттық және өңірлік дәстүрлер, ата-аналардың сұраныстары ескерілуі қажет.

Екінші міндет – педагогтердің әдістемелік дайындығын қамтамасыз ету. Меңгеруші әдіскермен бірлесіп педагогикалық кеңестер, семинарлар, шеберлік сағаттары және тәжірибе алмасу кездесулерін ұйымдастырады. Бұл жұмыстарда тәрбиешілерге құндылықтарды күнделікті ұйымдастырылған іс-әрекетке кіріктіру, ұлттық ойындарды қолдану, адамгершілік жағдаяттарды талқылау және ата-аналармен бірлескен жобаларды ұйымдастыру жолдары түсіндіріледі.

Үшінші міндет – ұйымның тәрбиелік ортасын қалыптастыру. Балабақшадағы топ бөлмелері, дәліздер, ойын алаңдары және ортақ кеңістіктер ұлттық мәдениетті, өзара құрметті, табиғатқа қамқорлықты және шығармашылықты қолдайтын мазмұнда ұйымдастырылуы тиіс. Мысалы, ұлттық бұйымдар бұрышы, балалардың шығармашылық жұмыстарының көрмесі, кітап оқу аймағы, табиғат бұрышы және қауіпсіз мінез-құлық ережелері орналастырылған көрнекіліктер тәрбиелік ортаның мазмұнын байытады.

Төртінші міндет – отбасы және әлеуметтік серіктестермен жұмысты үйлестіру. Меңгеруші ата-аналармен ынтымақтастықтың жүйесін қалыптастырып, жергілікті мәдениет мекемелерімен, кітапханалармен, мұражайлармен және басқа да ұйымдармен өзара байланыс орнатуға ықпал етеді. Мұндай серіктестік балалардың әлеуметтік тәжірибесін кеңейтіп, туған өлкенің мәдениеті мен тарихын танып-білуіне мүмкіндік береді.

Бесінші міндет – бағдарламаның орындалуын бақылау және нәтижелерін талдау. Ішкі бақылау барысында өткізілген іс-шаралардың саны ғана емес, олардың мазмұны, балалардың белсенділігі, педагогтердің әдістемелік дайындығы және ата-аналардың қатысу деңгейі қарастырылуы керек. Меңгеруші педагогтермен бірлесіп жетістіктерді, кездескен қиындықтарды және келесі кезеңде жетілдіруді қажет ететін бағыттарды анықтайды.

Бағдарламаның нәтижесін бағалау кезінде балаларды бір-бірімен салыстыруға немесе құндылықтарды меңгеру деңгейіне қарай таңбалауға болмайды. Мектепке дейінгі жастағы тәрбие нәтижесі баланың күнделікті әрекетіндегі жағымды өзгерістерден байқалады. Мысалы, баланың достарымен тіл табысуы, ойын ережесін сақтауы, өз заттарына ұқыпты қарауы, үлкендерге құрмет көрсетуі, табиғатқа қамқорлық танытуы және қарапайым тапсырмаларды жауапкершілікпен орындауы бақылауға алынуы мүмкін.

Осылайша, меңгерушінің басқарушылық қызметі бағдарламаның қағидаларын ұйымның нақты тәжірибесіне айналдыруға бағытталуы тиіс. Бұл жұмыста бақылау жазалау немесе есеп жинау құралы емес, педагогтерге қолдау көрсетудің және тәрбие сапасын жетілдірудің тетігі ретінде қарастырылғаны дұрыс.

6. Бағдарламаны іске асырудың практикалық бағыттары мен күтілетін нәтижелері

Балабақша тәжірибесінде «Адал азамат» бағдарламасын жүйелі жүзеге асыру үшін бірнеше өзара байланысты практикалық бағытты ұйымдастыру ұсынылады.

Бірінші бағыт – «Құндылықтар күнделікті өмірде». Бұл бағытта әр топта күн тәртібінің барлық кезеңінде адалдық, жауапкершілік, ынтымақ, еңбекқорлық және тәртіп дағдылары бекітіледі. Мысалы, балалар ойыншықтарды бірге жинайды, бір-біріне көмектеседі, кезек күтеді және ортақ ережелерді сақтайды.

Екінші бағыт – «Ұлттық мұра – ұрпаққа аманат». Мұнда ұлттық ойындар, ертегілер, мақал-мәтелдер, ән-күйлер, салт-дәстүрлер мен қолөнер элементтері қолданылады. Ата-

аналар мен әжелерді қатыстыра отырып, ұлттық мәдениетке арналған кездесулер ұйымдастыруға болады.

Үшінші бағыт – «Еңбекке баулу және табиғатқа қамқорлық». Балалар бөлме өсімдіктеріне күтім жасау, аула тазалығын сақтау, табиғи материалдарды жинау, заттарды үнемді пайдалану және қарапайым еңбек тапсырмаларын орындауға қатысады. Мұндай жұмыстар еңбекке құрмет пен экологиялық жауапкершіліктің алғашқы дағдыларын қалыптастырады.

Төртінші бағыт – «Достық пен мейірімділік ортасы». Бұл бағытта бірлескен ойындар, жұптық және топтық тапсырмалар, қайырымдылық сипатындағы қарапайым әрекеттер ұйымдастырылады. Әр баланың ерекшелігі ескеріліп, өзара сыйластық пен қолдау мәдениеті дамытылады.

Бесінші бағыт – «Шығармашылық және ізденіс». Балалар сурет салу, мүсіндеу, құрастыру, театрландырылған ойындар және шағын зерттеу әрекеттері арқылы өз идеяларын жүзеге асырады. Тәрбиеші баланың бастамасын қолдап, шығармашылық ізденісіне мүмкіндік береді.

Осы бағыттардың тиімділігін анықтау үшін меңгеруші мен әдіскер бақылау, педагогтердің өзіндік талдауы, ата-аналардың кері байланысы және балалардың күнделікті әрекетін бақылау әдістерін пайдалана алады. Мониторингтің мақсаты – балаларды бағалау немесе жарыстыру емес, тәрбие жұмысының мазмұнын жетілдіру және әр баланың дамуына қолайлы жағдай жасау.

Бағдарламаны жүйелі жүзеге асыру нәтижесінде балалардың туған елі мен ұлттық мәдениетіне қызығушылығы артады, өзара қарым-қатынас жасау дағдылары дамиды, қарапайым жауапкершілік пен тәртіп нормаларын меңгереді, еңбекке және шығармашылық әрекетке қызығушылық танытады. Педагогтердің тәрбие жұмысын ұйымдастырудағы әдістемелік шеберлігі жетіліп, ата-аналармен серіктестік нығаяды. Ал балабақшада құндылықтарға негізделген бірыңғай тәрбиелік орта қалыптасады.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасын балабақша тәжірибесінде жүзеге асыру – баланың бойында ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды қалыптастыруға бағытталған жүйелі педагогикалық үдеріс. Оның негізгі нәтижесі өткізілген іс-шаралардың санымен емес, балалардың күнделікті мінез-құлқында байқалатын жағымды өзгерістермен өлшенуі тиіс.

Мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбие жұмысының тиімділігі алты негізгі құндылықтың баланың жас ерекшелігіне сәйкес мазмұнмен берілуіне, ойын және практикалық әрекет арқылы бекітілуіне, педагогтердің жеке үлгісіне және отбасы мен балабақша арасындағы бірізді талаптарға байланысты. Сондықтан бағдарлама мазмұнын ұйымдастырылған іс-әрекетке, серуенге, ойынға, еңбекке баулуға, шығармашылық жұмыстарға және күнделікті қарым-қатынасқа кіріктіру маңызды.

Балабақша меңгерушісі осы үдерістің жүйелі ұйымдастырылуын қамтамасыз ететін негізгі тұлға болып табылады. Ол педагогикалық ұжымның жұмысын үйлестіріп, әдістемелік қолдау көрсетіп, ата-аналармен ынтымақтастықты нығайтып, тәрбиелік ортаның сапасын жетілдіруі қажет. Сонымен қатар бағдарламаның іске асырылуын тұрақты талдап, тиімді тәжірибелерді жинақтап, педагогтердің кәсіби дамуына жағдай жасауы тиіс.

«Адал азамат» бағдарламасының басты идеясы баланың бойына құндылықтарды сөз жүзінде сіңіру емес, оларды күнделікті өмірде сезінуге және тәжірибеде қолдануға мүмкіндік беру болып табылады. Балабақшада адалдық, әділдік, жауапкершілік, еңбекқорлық, отансүйгіштік пен өзара құрмет қағидалары ересектердің іс-әрекеті арқылы көрініс тапқанда ғана бала оларды табиғи өмірлік ұстаным ретінде қабылдайды. Осы бағыттағы жүйелі жұмыс болашақта саналы, мейірімді, жауапты және елінің құндылықтарын құрметтейтін азамат тәрбиелеудің берік негізін қалайды.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2024 жылғы 30 шілдедегі №194 бұйрығы. «Білім беру ұйымдарында «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасын бекіту туралы» (2025 жылғы 26 мамырдағы №123 бұйрықпен енгізілген өзгерістерді ескере отырып).
2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. «Білім беру ұйымдарындағы «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасы». – 2025.
3. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. ҚР Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы.
4. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-III.
5. Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы. *Білім алушылардың отбасыларымен мектептердің ынтымақтастық формалары мен әдістерін енгізу және кеңейту бойынша әдістемелік ұсынымдар*. – Астана, 2025.
6. Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы. *Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасына нұсқаулық*. – Астана.
7. Dewey, J. *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*. – New York: Macmillan, 1916.
8. Vygotsky, L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

ПУТИ РЕАЛИЗАЦИИ ЕДИНОЙ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ «АДАЛ АЗАМАТ» В ПРАКТИКЕ ДЕТСКОГО САДА

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические основы внедрения единой воспитательной программы «Адал азамат» в воспитательно-образовательный процесс дошкольной организации. Учитывая, что в дошкольном возрасте формируются нравственные качества ребёнка, культура поведения, отношение к окружающему миру и первоначальные социальные навыки, обосновывается значимость освоения национальных и общечеловеческих ценностей через повседневную жизненную практику. Анализируются направления реализации шести основных ценностей программы в условиях детского сада, особенности организации воспитательной работы педагогами, применение национальных игр и устного народного творчества, трудовое воспитание, экологическое воспитание, творческая деятельность, а также сотрудничество семьи и дошкольной организации. Кроме того, определяются задачи руководителя детского сада по управлению программой, планированию работы, оказанию методической поддержки педагогам, формированию воспитательной среды и контролю результатов. Делается вывод о том, что эффективность реализации программы зависит от систематической воспитательной работы, организованной с учётом возрастных особенностей детей, а также личного примера взрослых.

Ключевые слова: программа «Адал азамат», дошкольная организация, воспитательная работа, национальные ценности, нравственное воспитание, патриотизм, трудовое воспитание, руководитель детского сада, педагогическое управление, сотрудничество семьи и дошкольной организации.

Абдилова Нуриян Мустапаевна
Меңгеруші
ТОО «MiniLand» «Ақжол» бөбекжай балабақшасы
Алматы облысы, Іле ауданы, Өтеген батыр ауылы

ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР БАЛАЛАРДЫ ҚОЛДАУДА БАЛАБАҚША БАСШЫСЫНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ РӨЛІ

Аңдатпа. Мақалада ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды мектепке дейінгі ұйым жағдайында қолдауды ұйымдастырудағы балабақша меңгерушісінің басқарушылық және ұйымдастырушылық қызметі қарастырылады. Инклюзивті білім беру ортасын қалыптастырудың педагогикалық, психологиялық және әлеуметтік негіздері ашылып, білім беру ұйымы басшысының арнайы жағдай жасау, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жұмысын үйлестіру, педагогтердің кәсіби құзыреттілігін арттыру, ата-аналармен серіктестік орнату және тәрбиеленушілердің жеке даму ерекшеліктерін ескеру бағытындағы міндеттері сипатталады. Сонымен қатар ерекше білім беру қажеттіліктерін анықтау мен бағалау, жеке дамыту бағдарламаларын әзірлеу, қолжетімді дамытушы орта құру, мамандар арасындағы өзара әрекеттестікті қамтамасыз ету жолдары талданады. Инклюзивті тәжірибенің нәтижелілігі баланың жеке мүмкіндіктерін құрметтеуге, қолдаудың жүйелілігіне және ұйым басшысының тиімді басқару шешімдеріне байланысты екені негізделеді.

Түйін сөздер: ерекше білім беру қажеттіліктері, инклюзивті білім беру, мектепке дейінгі ұйым, балабақша меңгерушісі, психологиялық-педагогикалық қолдау, жеке дамыту бағдарламасы, арнайы жағдайлар, педагогикалық ұжым, ата-аналармен ынтымақтастық, қолжетімді орта.

Кіріспе

Қазіргі мектепке дейінгі білім беру жүйесінің маңызды міндеттерінің бірі – әр баланың жеке ерекшеліктері мен даму мүмкіндіктеріне қарамастан, сапалы тәрбие мен білім алуына қажетті жағдай жасау. Бұл міндет ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдауды білім беру ұйымының күнделікті қызметінің ажырамас бөлігі ретінде қарастыруды талап етеді. Инклюзивті білім беру тек белгілі бір санаттағы балаларды балабақшаға қабылдаумен шектелмейді. Ол баланың ортаға еркін бейімделуіне, құрдастарымен қарым-қатынас жасауына, ойын әрекетіне қатысуына, өз мүмкіндіктерін көрсетуіне және жеке даму қарқынына сәйкес жетістіктерге жетуіне мүмкіндік беретін тұтас жүйені қалыптастыруды көздейді.

Мектепке дейінгі кезең баланың сөйлеу, танымдық, әлеуметтік-эмоциялық және қимыл-қозғалыс дағдыларының қарқынды дамитын уақыты болып саналады. Осы кезеңде анықталған даму немесе бейімделу қиындықтарына дер кезінде педагогикалық қолдау көрсету баланың кейінгі білім алуына және әлеуметтік ортаға араласуына оң ықпал етеді. Сондықтан балабақшада ерекше білім беру қажеттіліктері бар тәрбиеленушілерді қолдау мәселесі тәрбиешінің немесе арнайы педагогтің ғана міндеті емес, бүкіл педагогикалық ұжымның ортақ жауапкершілігі болып табылады.

Бұл үдерісте балабақша меңгерушісінің ұйымдастырушылық рөлі ерекше. Өйткені инклюзивті ортаның сапасы кадрлық ресурстарды дұрыс бөлумен, мамандардың өзара байланысын үйлестірумен, қажетті материалдық-техникалық жағдай жасаумен және педагогтердің кәсіби дайындығын қамтамасыз етумен тікелей байланысты. Басшы инклюзивті білім беруді ұйымның даму жоспарына енгізіп, оны жүйелі жүзеге асыруға бағытталған басқару тетіктерін қалыптастыруы қажет.

1. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдаудың мектепке дейінгі ұйымдағы маңызы

Ерекше білім беру қажеттіліктері ұғымы баланың білім алу, тәрбиелену және даму барысында қосымша немесе арнайы жағдайларға мұқтаж болуын білдіреді. Мұндай қажеттілік тұрақты немесе уақытша сипатта болуы мүмкін. Ол баланың сөйлеу тіліндегі, танымдық дамуындағы, эмоциялық-еріктік саласындағы, қимыл-қозғалысындағы ерекшеліктеріне, қарым-қатынас жасауындағы қиындықтарға немесе әлеуметтік ортаға бейімделуіне байланысты туындауы ықтимал. Сондықтан мектепке дейінгі ұйымның негізгі міндеттерінің бірі – әр тәрбиеленушінің жеке ерекшелігін ескеріп, оның дамуына қажетті педагогикалық қолдау көрсету.

Ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды бір ғана белгі бойынша сипаттау дұрыс емес. Әр баланың даму мүмкіндігі, ақпаратты қабылдау ерекшелігі, қызығушылығы, қарым-қатынас жасау тәсілі және қолдауға деген сұранысы әртүрлі болады. Мысалы, бір балаға сөйлеу тілін дамытуға бағытталған қосымша жұмыс қажет болса, екінші балаға тапсырманы түсінуге көмектесетін көрнекі материалдар, үшінші балаға қозғалыс еркіндігін қамтамасыз ететін арнайы жабдық немесе әлеуметтік қарым-қатынасты дамытуға арналған қолдау қажет болуы мүмкін. Осыған байланысты педагогикалық жұмысты ұйымдастыруда барлық балаға бірдей талап қоюдан гөрі, олардың жеке мүмкіндіктеріне сәйкес жағдай жасау маңызды.

Мектепке дейінгі кезең баланың тұлғалық қалыптасуы мен негізгі өмірлік дағдыларының дамуы үшін ерекше маңызға ие. Бұл уақытта бала қоршаған ортаны танып, ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас жасауға, өз эмоциясын білдіруге, қарапайым ережелерді сақтауға және өзіне-өзі қызмет етуге үйренеді. Сондықтан ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға ерте кезеңнен бастап көрсетілетін жүйелі қолдау олардың әлеуметтенуіне, дербестігінің қалыптасуына және кейінгі білім алуына оң ықпал етеді.

Мектепке дейінгі ұйымдағы қолдаудың негізгі мақсаты – баланы ортақ тәрбие-білім беру үдерісінен шеттетпей, оның жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, дамуына қолайлы жағдай қалыптастыру. Бұл ретте баланың қиындықтарына ғана назар аудармай, оның күшті жақтарын, қызығушылықтарын және қолынан келетін әрекеттерін анықтау маңызды. Мысалы, сөйлеу мүмкіндігі шектеулі бала сурет, қимыл, белгі немесе арнайы көрнекі құралдар арқылы өз ойын білдіре алады. Қозғалысында қиындықтары бар балаға тапсырманы орындаудың балама тәсілін ұсыну оның ортақ әрекетке қатысуына мүмкіндік береді. Ал зейінін ұзақ уақыт шоғырландыруда қиналатын балаға қысқа әрі нақты тапсырмалар беру, әрекеттер арасында үзіліс ұйымдастыру тиімді болуы мүмкін.

Инклюзивті білім беру жағдайында баланың құрдастарымен өзара әрекеттесуіне де ерекше көңіл бөлінуі қажет. Топтағы бірлескен ойындар, шығармашылық жұмыстар, серуен кезіндегі тапсырмалар және күнделікті тұрмыстық әрекеттер балалардың бір-бірін түсінуіне, көмектесуіне және өзара сыйластық қалыптастыруына ықпал етеді. Мысалы, тәрбиеші топтық құрастыру жұмысын ұйымдастырғанда әр балаға өз мүмкіндігіне сәйкес міндет ұсына алады:

бір бала қажетті бөлшектерді таңдайды, екіншісі құрастырады, үшіншісі дайын жұмысты безендіреді. Осындай ортақ әрекет ерекше білім беру қажеттілігі бар баланың топ өміріне қатысуын жеңілдетеді және оның өзіне деген сенімін арттырады.

Инклюзивті ортаның маңызды ерекшелігі – баланың өзін қауіпсіз, қабылданған және құрметтелген тұлға ретінде сезінуі. Егер бала үнемі сәтсіздікке ұшырап, өзге балалардан оқшауланса немесе оның мүмкіндіктері ескерілмесе, онда балабақшаға деген қызығушылығы төмендеуі мүмкін. Сондықтан педагогтер әр баланың жетістігін байқап, оны қолдап, тапсырмаларды орындауда қажетті көмек көрсетуі керек. Баланың шағын жетістіктерін де оң бағалау оның белсенділігін арттырып, жаңа әрекеттерді орындауға ынталандырады.

Қазақстан Республикасының инклюзивті саясаттың 2025–2030 жылдарға арналған тұжырымдамасында білім беру саласында қолжетімді орта қалыптастыру, жеке қажеттіліктерді ескеретін әлеуметтік-педагогикалық қолдауды дамыту және педагогтердің кәсіби даярлығын жетілдіру мәселелеріне басымдық берілген. Бұл бағыттар мектепке дейінгі ұйымдардың басқарушылық қызметінде де маңызды орын алуы тиіс. Өйткені инклюзивті білім беру сапасы тек баламен жүргізілетін жеке сабақтарға емес, ұйымдағы жалпы педагогикалық ахуалға, мамандардың ынтымақтастығына және материалдық-техникалық жағдайларға байланысты.

Осы тұрғыдан алғанда, балабақша меңгерушісінің міндеті – ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдауды ұйымның даму стратегиясының маңызды бағыты ретінде қарастыру. Басшы педагогикалық ұжымның жұмысын үйлестіріп, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің тиімді жұмыс істеуіне жағдай жасайды, қажетті мамандармен қамтамасыз ету мәселесін қарастырады және дамытушы ортаның қолжетімділігін бақылауды ұйымдастырады. Сонымен қатар педагогтердің инклюзивті білім беру бойынша кәсіби құзыреттілігін арттыруға, ата-аналармен серіктестік орнатуға және әр баланың құқығын сақтауға бағытталған жұмыс жүргізуі қажет.

Меңгеруші инклюзивті мәдениетті қалыптастыруда педагогикалық ұжымға бағыт-бағдар беріп, әр баланың жеке ерекшелігін құрметтеу қағидатын ұйымның күнделікті қызметіне енгізуі тиіс. Бұл үшін педагогикалық кеңестерде инклюзивті білім беру мәселелерін талқылау, тәжірибелік семинарлар өткізу, мамандардың өзара сабақтастығын қамтамасыз ету және ата-аналарға кеңес беру жұмыстарын жүйелі ұйымдастыру маңызды.

Қорыта айтқанда, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды мектепке дейінгі ұйым жағдайында қолдау – олардың жеке мүмкіндіктерін ашуға, дербестігін дамытуға және қоғамға бейімделуіне бағытталған маңызды педагогикалық үдеріс. Оның нәтижелі болуы баланың ерекшелігін дұрыс түсінуге, қажетті жағдайларды уақытында қамтамасыз етуге және педагогикалық ұжымның бірлескен жұмысына байланысты. Ал балабақша меңгерушісінің ұйымдастырушылық қызметі осы бағыттағы жұмыстардың жүйелі жүргізілуіне, инклюзивті ортаның қалыптасуына және әр тәрбиеленушінің сапалы тәрбие мен білім алуына мүмкіндік береді.

2. Балабақша меңгерушісінің инклюзивті ортаны ұйымдастырудағы басқарушылық міндеттері

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдаудың нәтижелілігі ең алдымен ұйымдағы жұмыстың дұрыс жоспарлануына байланысты. Меңгеруші инклюзивті білім беру бағытындағы қызметті ұйымдастырушы, үйлестіруші және оның орындалуын бақылаушы тұлға ретінде әрекет етеді. Оның міндеті тек қажетті мамандарды жұмысқа тарту немесе құжаттарды рәсімдеу емес, балалардың дамуына қолайлы жағдай жасайтын тұтас басқару жүйесін қалыптастыру.

Бірінші міндет – ұйымның қажеттіліктерін анықтау және жұмысты жоспарлау. Меңгеруші балабақшадағы тәрбиеленушілердің құрамын, олардың жеке білім беру қажеттіліктерін, педагогтердің кәсіби даярлығын, ғимараттың қолжетімділігін және материалдық-техникалық мүмкіндіктерін зерделеуі керек. Осы талдау негізінде ұйымның даму жоспарына инклюзивті білім беруді жетілдіруге арналған нақты міндеттер енгізіледі.

Мысалы, балабақшада ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың саны артқан жағдайда меңгеруші арнайы педагогке қажеттілікті, педагог-ассистенттің көмегін, дамытушы құралдардың жеткіліктілігін және топ бөлмелерінің бейімделу деңгейін анықтайды. Егер педагогтердің инклюзивті тәжірибесі жеткіліксіз болса, әдістемелік оқыту мен тәжірибе алмасу шараларын жоспарлайды.

Екінші міндет – психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жұмысын ұйымдастыру. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2025 жылғы 29 сәуірдегі №92 бұйрығымен бекітілген білім беру ұйымдарындағы психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің қағидалары осы бағыттағы жұмыстың мазмұны мен ұйымдастырылу тәртібін айқындайды. Қызметтің негізгі бағыттарына балалардың қажеттіліктерін бағалау, педагогтер мен ата-аналарға консультациялық-әдістемелік көмек көрсету, сондай-ақ табысты тәрбиеленуі, дамуы және әлеуметтенуі үшін қажетті жағдайлар жасау жатады.

Меңгеруші қолдау қызметінің құрамын ұйымның кадрлық мүмкіндіктеріне және қолданыстағы нормативтік талаптарға сәйкес қалыптастырып, мамандардың міндеттерін нақтылауы қажет. Қолдау қызметінің жұмысы тәрбиеші, әдіскер, педагог-психолог, арнайы педагог, әлеуметтік педагог және педагог-ассистенттің өзара байланысына негізделеді. Әр маман өз құзыреті шегінде жұмыс атқарғанымен, олардың ортақ мақсаты – баланың дамуына кедергі келтіретін қиындықтарды азайту және оның білім беру үдерісіне қатысуын қамтамасыз ету.

Үшінші міндет – қолжетімді және қауіпсіз орта қалыптастыру. Балабақша ғимараты, топ бөлмелері, ойын алаңдары, санитарлық орындар мен ортақ пайдаланылатын кеңістіктер балалардың жеке қажеттіліктеріне сәйкес ұйымдастырылуы керек. Қажет болған жағдайда қозғалысы шектеулі балалар үшін пандус, тұтқалар, ыңғайлы жиһаз, арнайы жабдықталған орындар қарастырылады. Көру немесе есту ерекшеліктері бар балалар үшін ақпаратты қабылдауды жеңілдететін көрнекі белгілер, тактильді құралдар, дыбысты күшейту құрылғылары және бейімделген материалдар пайдаланылуы мүмкін.

Сонымен қатар меңгеруші топ бөлмелеріндегі эмоционалдық-психологиялық ортаны да назарда ұстауы қажет. Балалар бір-бірін қабылдауға, ерекшеліктеріне құрметпен қарауға және өзара көмектесуге үйренуі тиіс. Инклюзивті орта тек физикалық қолжетімділікпен шектелмейді, ол – әр баланың өзін қауіпсіз сезініп, топ өміріне толыққанды қатыса алатын әлеуметтік кеңістік.

3. Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жұмысын үйлестіру

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды мектепке дейінгі ұйым жағдайында нәтижелі қолдау бір ғана педагогтің немесе арнайы маманның қызметімен шектелмейді. Бұл бағыттағы жұмыс тәрбиеші, педагог-психолог, арнайы педагог, логопед, педагог-ассистент және басқа да мамандардың өзара байланысқан әрекетін талап етеді. Әр маман баланың дамуына өз құзыреті шегінде үлес қосқанымен, олардың жұмысы ортақ мақсатқа – тәрбиеленушінің жеке мүмкіндіктерін дамытуға, әлеуметтік ортаға бейімделуіне және тәрбие-білім беру үдерісіне белсенді қатысуына бағытталуы тиіс. Осы жұмыстың жүйелі ұйымдастырылуы мен үйлестірілуіне балабақша меңгерушісі жауап береді.

Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жұмысын ұйымдастыру ең алдымен баланың жеке ерекшеліктерін жан-жақты зерделеуден басталады. Бұл ретте тәрбиеші баланың топтағы күнделікті әрекетін бақылап, оның ойынға қатысуын, құрдастарымен қарым-қатынасын, тапсырмаларды орындауын, сөйлеу белсенділігін, өзіне-өзі қызмет ету дағдыларын және эмоциялық жағдайын назарға алады. Мұндай бақылау баланың қандай әрекеттерді өздігінен орындай алатынын, қандай жағдайда көмекке мұқтаж болатынын және қандай ортада өзін еркін сезінетінін анықтауға мүмкіндік береді. Мысалы, бала жеке тапсырмаларды жақсы орындағанымен, топтық ойынға қосылуда қиындық көруі мүмкін. Бұл жағдайда оның танымдық мүмкіндігінен бөлек, әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын дамытуға да назар аудару қажет.

Бақылау нәтижелері қолдау қызметінің мамандарымен бірлесіп талданады. Педагог-психолог баланың эмоциялық жағдайын, қарым-қатынас ерекшеліктерін және мінез-құлық реакцияларын зерделейді. Арнайы педагог баланың танымдық, сөйлеу және басқа да даму ерекшеліктеріне сәйкес педагогикалық қолдау бағыттарын анықтауға қатысады. Логопед сөйлеу тілінің дамуындағы қиындықтарды ескеріп, тиісті түзете-дамыту жұмыстарын жоспарлайды. Ал педагог-ассистент қажет болған жағдайда баланың күнделікті әрекеттерге қатысуына, нұсқауларды түсінуіне және ортаға бейімделуіне көмектеседі. Тәрбиеші мамандардың ұсынымдарын күнделікті топ жұмысында жүзеге асырады.

Меңгерушінің маңызды міндеттерінің бірі – осы мамандардың қызметтік міндеттерін нақтылап, өзара әрекеттесу тәртібін қалыптастыру. Ол үшін қолдау қызметінің жұмыс жоспары әзірленіп, мамандардың кездесулер өткізу мерзімі, ақпарат алмасу тәртібі және жауапкершілік бағыттары белгіленеді. Мұндай ұйымдастыру жұмысы мамандар әрекетінің қайталануын азайтып, әр баланың қажеттілігіне сәйкес қолдаудың жүйелі жүргізілуіне мүмкіндік береді.

Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау барысында баланың тек қиындықтары ғана емес, оның қабілеттері мен даму әлеуеті де ескерілуі қажет. Бағалау баланың танымдық әрекетін, сөйлеуін, қарым-қатынасын, әлеуметтік бейімделуін, мінез-құлқын, қозғалыс белсенділігін және күнделікті өмірлік дағдыларын қамтуы мүмкін. Оның нәтижесінде балаға қандай арнайы жағдайлар қажет екені анықталады. Мысалы, бір тәрбиеленушіге тапсырманы қысқа әрі түсінікті нұсқаумен беру қажет болса, екіншісіне көрнекі материалдар, қосымша уақыт немесе арнайы құралдар қажет болуы мүмкін. Қажет болған жағдайда ата-аналармен бірлесіп, психологиялық-медициналық-педагогикалық консультацияның ұсынымдары басшылыққа алынады.

Бағалау нәтижесіне сүйене отырып, баланың жеке қажеттіліктеріне сәйкес қолдау міндеттері белгіленеді. Жеке дамыту бағдарламасында баланың бастапқы мүмкіндіктері, дамыту мақсаттары, қолданылатын педагогикалық әдістер, жауапты мамандар және күтілетін нәтижелер көрсетіледі. Мұндай жоспар нақты, қолжетімді және баланың жас ерекшелігіне сай болуы тиіс. Мысалы, егер баланың қарым-қатынас жасау дағдысын дамыту қажет болса, тәрбиеші күнделікті ойын кезінде оған таңдау жасауға, сұрақтарға жауап беруге, өтініш білдіруге және құрдастарымен бірлесіп әрекет етуге мүмкіндік береді. Педагог-психолог эмоциялық реттеу дағдыларын қалыптастыруға бағытталған жұмыстар жүргізеді, ал арнайы педагог баланың сөйлеу немесе танымдық мүмкіндіктерін дамытуға арналған тапсырмаларды ұсынады.

Мектепке дейінгі жаста ойын әрекеті қолдау жұмысының негізгі құралы ретінде қарастырылуы керек. Себебі ойын барысында бала қарым-қатынас жасауға, ережелерді сақтауға, өз эмоциясын білдіруге, кезек күтуге және ортақ мақсатқа жету үшін әрекет етуге үйренеді. Сондықтан мамандар ұйымдастыратын дамыту жұмыстары баланың жасына, қызығушылығына және жеке мүмкіндіктеріне сәйкес ойын, қимыл-қозғалыс, шығармашылық және практикалық әрекеттермен байланыстырылғаны дұрыс. Мысалы, «Дүкен», «Отбасы», «Қонақ күту» сияқты сюжеттік-рөлдік ойындар арқылы баланың әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын дамытуға болады. Құрастыру, сурет салу, мүсіндеу және қимылды ойындар баланың өз мүмкіндігіне сәйкес әрекетке қатысуына жағдай жасайды.

Қолдау қызметінің тиімділігін арттыру үшін меңгеруші мамандардың тұрақты тәжірибелік кездесулерін ұйымдастыруы қажет. Мұндай отырыстарда баланың дамуындағы өзгерістер, қолданылған әдістердің нәтижелілігі, кездескен қиындықтар және алдағы жұмыс бағыттары талқыланады. Мысалы, белгілі бір бала топтық әрекетке қатысуда әлі де қиналса, мамандар оның ойынға қосылуына кедергі келтіретін жағдайларды анықтап, тапсырмаларды бейімдеу немесе жеке қолдау тәсілдерін өзгерту туралы ортақ шешім қабылдайды.

Сонымен қатар меңгеруші қолдау жұмысының құжаттамасын жүргізу тәртібін, жеке мәліметтердің құпия сақталуын және ата-аналармен ақпарат алмасудың этикалық талаптарын бақылауы тиіс. Баланың дамуындағы өзгерістерді талдау кезінде оны басқа

тәрбиеленушілермен салыстыруға болмайды. Негізгі өлшем – баланың өзінің бастапқы мүмкіндіктерімен салыстырғандағы жеке даму динамикасы.

Осылайша, психологиялық-педагогикалық қолдау қызметін тиімді үйлестіру балабақшадағы инклюзивті жұмыстың жүйелілігін қамтамасыз етеді. Меңгерушінің ұйымдастырушылық қызметі мамандардың кәсіби әлеуетін біріктіріп, әр баланың қажеттілігіне сәйкес қолдау көрсетуге мүмкіндік береді. Нәтижесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар тәрбиеленушілердің әлеуметтік ортаға бейімделуіне, құрдастарымен қарым-қатынас жасауына және өз мүмкіндіктерін толық көрсетуіне қолайлы жағдай қалыптасады.

4. Педагогтердің кәсіби құзыреттілігін арттыру және әдістемелік қолдау

Инклюзивті білім беру жағдайында педагогтен тек жалпы педагогикалық білім ғана емес, балалардың жеке ерекшеліктерін түсіну, сараланған тәсіл қолдану, мінез-құлықтағы қиындықтардың себептерін байқау және оқыту ортасын бейімдеу дағдылары талап етіледі. Алайда барлық тәрбиешілердің ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс тәжірибесі бірдей бола бермейді. Сондықтан меңгеруші педагогтердің кәсіби дамуын жүйелі ұйымдастыруы қажет.

Бұл бағыттағы жұмыс педагогтердің қажеттіліктерін анықтаудан басталады. Әдіскермен бірлесіп сауалнама, әңгімелесу, сабақ пен ұйымдастырылған іс-әрекетті бақылау арқылы олардың қандай мәселелер бойынша әдістемелік көмекке мұқтаж екені айқындалады. Мысалы, кейбір педагогтерге тапсырмаларды баланың мүмкіндігіне қарай бейімдеу, екіншілеріне мінез-құлықты қолдау, үшіншілеріне ата-аналармен тиімді байланыс орнату бойынша көмек қажет болуы мүмкін.

Меңгеруші төмендегідей әдістемелік жұмыстарды ұйымдастыра алады:

- «Инклюзивті білім берудің негізгі қағидаттары» тақырыбында семинар өткізу;
- ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс тәжірибесін талқылайтын педагогикалық кеңес ұйымдастыру;
- жеке дамыту бағдарламаларын әзірлеу және іске асыру бойынша практикалық шеберлік сағаттарын өткізу;
- тәрбиешілер мен арнайы мамандардың өзара сабақтарына қатысуын ұйымдастыру;
- педагогикалық жағдаяттарды талдау және шешу жолдарын бірлесіп қарастыру;
- инклюзивті білім беру бойынша әдістемелік материалдар мен көрнекі құралдар қорын қалыптастыру.

Педагогтердің кәсіби дамуы тек теориялық ақпарат алумен шектелмеуі тиіс. Әдістемелік жұмыстың нәтижесі күнделікті тәжірибеде көрінуі қажет. Мысалы, тәрбиеші топтағы барлық балаға бірдей тапсырма берудің орнына, оның орындалу жолдарын әртүрлі етіп ұсына алады. Бір бала сурет арқылы жауап берсе, екінші бала ауызша жауап береді, ал үшінші бала заттарды сәйкестендіру арқылы тапсырманы орындайды. Мұндай тәсіл балалардың ортақ әрекетке қатысуына мүмкіндік береді.

Меңгеруші педагогтердің инклюзивті тәжірибесін бағалағанда тек құжаттардың дұрыс рәсімделуіне емес, балалардың топтағы белсенділігіне, педагогтің қарым-қатынас мәдениетіне, тапсырмалардың қолжетімділігіне және мамандармен ынтымақтастығына назар аударуы керек.

5. Ата-аналармен серіктестік орнату және отбасын қолдау

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың дамуына отбасының ықпалы зор. Ата-аналар баланың күнделікті мінез-құлқын, қызығушылығын, қарым-қатынас ерекшелігін және қандай жағдайларда қиналатынын жақсы біледі. Сондықтан оларды қолдау үдерісіне белсенді қатыстыру баланың қажеттіліктерін дұрыс түсінуге және балабақша мен үйдегі тәрбиелік әрекеттердің сабақтастығын қамтамасыз етуге көмектеседі.

Меңгеруші ата-аналармен қарым-қатынасты өзара сенім мен құрметке негіздеуі тиіс. Кейбір ата-аналар баласының ерекшелігін қабылдауда қиындық көруі немесе балабақша мамандарының ұсыныстарына қатысты алаңдаушылық білдіруі мүмкін. Мұндай жағдайда

педагогтер баланы басқа балалармен салыстырмай, оның жеке даму қарқынын түсіндіруі керек. Ата-анамен сөйлескенде баланың әлсіз тұстарын ғана емес, жетістіктерін, қызығушылықтарын және жағымды қасиеттерін де атап өткен маңызды.

Отбасымен жұмысты ұйымдастырудың тиімді түрлері:

- жеке консультациялар мен педагогикалық кеңестер;
- ата-аналарға арналған тақырыптық семинарлар;
- мамандардың қатысуымен өткізілетін кеңес беру кездесулері;
- үй жағдайында орындауға болатын қарапайым дамыту тапсырмалары;
- баланың жетістіктерін бірге талқылау;
- ата-аналардың ұсыныстары мен пікірлерін жинақтау.

Мысалы, баланың өзіне-өзі қызмет ету дағдысын қалыптастыру мақсатында балабақшада киімін реттеу, қол жуу, ойыншықтарды жинау әрекеттері күнделікті орындалса, ата-аналарға да осы дағдыларды үйде бекіту ұсынылады. Егер бала қарым-қатынас жасауда қиналса, мамандар ата-анасына баламен сөйлесу, таңдау ұсыну және оның жауабын күту тәсілдерін түсіндіре алады.

Ата-аналармен жұмыс барысында баланың жеке мәліметтерінің құпиялылығын сақтау міндетті. Баланың ерекшеліктері туралы ақпаратты басқа ата-аналармен немесе бөгде тұлғалармен рұқсатсыз талқылауға жол берілмеуі керек. Психологиялық диагностика мен консультациялық жұмыстар қолданыстағы талаптарға және заңды өкілдердің келісіміне сәйкес жүргізілуі тиіс.

6. Инклюзивті ортаның тиімділігін бақылау және бағалау

Балабақша меңгерушісінің маңызды міндеттерінің бірі – ұйымдастырылған қолдау жұмысының нәтижесін жүйелі бақылау. Бақылаудың мақсаты педагогтерді тексеру немесе кемшіліктерді анықтау ғана емес, инклюзивті ортаның сапасын жақсарту және балаларға көрсетілетін көмектің тиімділігін арттыру болуы керек.

Нәтижелілікті бағалау кезінде бірнеше бағытты ескеруге болады.

Бірінші бағыт – баланың жеке дамуындағы өзгерістер. Баланың қарым-қатынас жасау белсенділігі, ойынға қатысуы, өзіне-өзі қызмет етуі, тапсырмаларды орындауы және эмоциялық жағдайы бақылауға алынады. Нәтиже басқа балалармен салыстыру арқылы емес, баланың бастапқы мүмкіндіктері мен жеке даму динамикасы негізінде бағаланады.

Екінші бағыт – педагогикалық қолдаудың сапасы. Педагогтердің жеке тәсілді қолдануы, тапсырмаларды бейімдеуі, қолжетімді материалдарды пайдалануы және мамандармен бірлескен жұмысы зерделенеді.

Үшінші бағыт – ортаның қолжетімділігі. Ғимараттың қауіпсіздігі, топ бөлмелерінің ұйымдастырылуы, ойын және оқу материалдарының қолжетімділігі, қажетті арнайы құралдардың болуы қарастырылады.

Төртінші бағыт – отбасы мен мамандардың ынтымақтастығы. Ата-аналардың қолдау жұмысына қатысуы, мамандар арасындағы ақпарат алмасу және бірлескен шешімдердің орындалуы бағаланады.

Меңгеруші бақылау нәтижелерін талдау арқылы ұйымдағы жұмыстың күшті жақтары мен жетілдіруді қажет ететін тұстарын анықтайды. Егер белгілі бір топта бала ойын әрекетіне сирек қатысса, оның себебін зерттеп, тәрбиеші мен мамандарға тиісті әдістемелік көмек ұйымдастыру қажет. Егер қажетті арнайы құралдар жеткіліксіз болса, оларды сатып алу немесе балама ресурстарды пайдалану мәселесі жоспарға енгізіледі.

Осылайша, бақылау жұмысы тұрақты кері байланысқа және нақты басқарушылық шешімдерге негізделгенде ғана нәтижелі болады.

7. Балабақша меңгерушісіне арналған жұмысты ұйымдастырудың практикалық алгоритмі

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдауды жүйелі ұйымдастыру үшін меңгеруші жұмысты бірнеше өзара байланысты кезең бойынша жоспарлай алады.

1-кезең. Жағдайды зерделеу. Ұйымдағы инклюзивті білім беру жағдайы, кадрлық әлеует, материалдық база, ғимараттың қолжетімділігі және педагогтердің кәсіби қажеттіліктері талданады.

2-кезең. Қолдау жүйесін қалыптастыру. Психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жұмысы ұйымдастырылып, мамандардың міндеттері мен өзара әрекеттесу тәртібі нақтыланады.

3-кезең. Баланың қажеттіліктерін бағалау. Тәрбиешілер мен мамандар баланың күнделікті әрекетін бақылайды, ата-аналармен байланыс орнатады және қажетті арнайы жағдайларды анықтайды.

4-кезең. Жеке қолдау міндеттерін белгілеу. Баланың мүмкіндіктеріне сәйкес дамыту бағыттары анықталып, жеке жұмыс жоспары немесе бағдарлама әзірленеді.

5-кезең. Қолдау шараларын жүзеге асыру. Тәрбиеші, арнайы педагог, педагог-психолог және басқа мамандар өз құзыреті шегінде бірлескен жұмысты жүргізеді. Қажетті жағдайда топтағы орта мен тапсырмалар бейімделеді.

6-кезең. Нәтижені талдау және жұмысты жетілдіру. Баланың даму динамикасы, мамандардың жұмысы, ата-аналардың пікірі және ортаның қолжетімділігі қарастырылып, келесі кезеңге арналған міндеттер белгіленеді.

Бұл алгоритмді іске асыруда меңгеруші әр кезеңнің орындалуын бақылап қана қоймай, педагогтерге қажетті ресурстар мен әдістемелік қолдау көрсетуі керек. Сонымен қатар жоспарлау барысында әр баланың жеке жағдайы ескеріліп, бірдей шешімді барлық тәрбиеленушіге қолданудан аулақ болған жөн.

Қорытынды

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдау – мектепке дейінгі ұйымның барлық қызметін қамтитын кешенді педагогикалық және басқарушылық үдеріс. Оның нәтижелілігі баланың жеке ерекшеліктерін дұрыс түсінуге, қажетті арнайы жағдайларды қамтамасыз етуге, педагогикалық ұжымның кәсіби дайындығына және отбасы мен балабақша арасындағы өзара сенімге байланысты.

Бұл үдерісте балабақша меңгерушісі инклюзивті білім беру саясатын жүзеге асырушы негізгі ұйымдастырушы тұлға болып табылады. Ол қолдау қызметінің жұмысын үйлестіреді, кадрлық және материалдық ресурстарды жоспарлайды, педагогтердің кәсіби дамуына жағдай жасайды, ата-аналармен серіктестікті нығайтады және көрсетілетін көмектің сапасын бағалайды.

Инклюзивті ортаны қалыптастырудың басты өлшемі – баланың балабақша өміріне қаншалықты еркін қатыса алатыны, өз мүмкіндіктерін көрсете алатыны және өзін қауіпсіз әрі қабылданған тұлға ретінде сезінуі. Сондықтан басшының басқарушылық шешімдері құжаттық талаптарды орындаумен ғана шектелмей, әр тәрбиеленушінің дамуына нақты мүмкіндік беруге бағытталуы қажет.

Қорыта айтқанда, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдаудағы тиімді басқару – мамандардың бірлескен қызметін жүйелеу, педагогикалық ортаны бейімдеу және баланың жеке даму траекториясын қолдау арқылы жүзеге асады. Осындай жүйелі жұмыс мектепке дейінгі ұйымның инклюзивті мәдениетін қалыптастырып, барлық бала үшін тең мүмкіндік пен сапалы тәрбие-білім беру ортасын қамтамасыз етуге негіз болады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-III. Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. https://adilet.zan.kz/kaz

2. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 30 желтоқсандағы №1143 қаулысы. «Қазақстан Республикасындағы инклюзивті саясаттың 2025–2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы». https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400001143

3. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 12 қаңтардағы №4 бұйрығы. «Ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау қағидаларын бекіту туралы». https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200026618

4. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2025 жылғы 29 сәуірдегі №92 бұйрығы. «Білім беру ұйымдарындағы психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің жұмыс істеу қағидаларын бекіту туралы». https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2500036047

5. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы». https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029031

6. Баймуратова А.Т., Самиева Г.Б. Мектепке дейінгі ұйымдарда ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға психологиялық-педагогикалық қолдау жеке бағдарлама әзірлеу: әдістемелік нұсқаулық. – Алматы: Арнайы және инклюзивті білім беруді дамытудың ұлттық ғылыми-практикалық орталығы, 2024. – 71 б.

7. UNESCO. Inclusive Early Childhood Care and Education: From Commitment to Action. – Paris: UNESCO, 2021.

ОРГАНИЗАЦИОННАЯ РОЛЬ РУКОВОДИТЕЛЯ ДЕТСКОГО САДА В ПОДДЕРЖКЕ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Аннотация. В статье рассматривается управленческая и организационная деятельность руководителя дошкольной организации по обеспечению поддержки детей с особыми образовательными потребностями. Раскрываются педагогические, психологические и социальные основы формирования инклюзивной образовательной среды, а также задачи руководителя образовательной организации по созданию специальных условий, координации деятельности службы психолого-педагогического сопровождения, повышению профессиональной компетентности педагогов, установлению партнёрских отношений с родителями и учёту индивидуальных особенностей развития воспитанников. Кроме того, анализируются вопросы выявления и оценки особых образовательных потребностей, разработки индивидуальных программ развития, создания доступной развивающей среды и обеспечения взаимодействия специалистов. Обосновывается, что результативность инклюзивной практики зависит от уважительного отношения к индивидуальным возможностям ребёнка, системности оказываемой поддержки и эффективности управленческих решений руководителя дошкольной организации.

Ключевые слова: особые образовательные потребности, инклюзивное образование, дошкольная организация, руководитель детского сада, психолого-педагогическое сопровождение, индивидуальная программа развития, специальные условия, педагогический коллектив, сотрудничество с родителями, доступная среда.

Бейсенбиева Шекера Байгановна
Меңгеруші
ТОО «City kids club» «Айлан-2» бөбекжай балабақшасы
Алматы облысы, Іле ауданы, Байсерке ауылы

ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ АРҚЫЛЫ МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа. Мақалада ұлттық тәрбие негізінде мектеп жасына дейінгі балалардың тұлғалық қасиеттерін қалыптастырудың педагогикалық және ұйымдастырушылық мәселелері қарастырылады. Ұлттық құндылықтардың баланың адамгершілік көзқарасын, мінез-құлқын, әлеуметтік қарым-қатынасын, отансүйгіштік сезімін және мәдени дүниетанымын дамытудағы маңызы ғылыми-әдістемелік тұрғыдан талданады. Мектепке дейінгі ұйым меңгерушісінің ұлттық тәрбие жүйесін қалыптастырудағы басқарушылық қызметіне ерекше назар аударылады. Сонымен қатар тәрбиелік ортаны ұлттық мазмұнда ұйымдастыру, педагогтердің кәсіби құзыреттілігін жетілдіру, халық педагогикасы үлгілерін күнделікті тәрбие процесіне енгізу және ата-аналармен әлеуметтік серіктестікті дамыту жолдары ұсынылады. Ұлттық тәрбиенің нәтижелілігін арттыруға бағытталған әдістемелік ұсыныстар беріліп, оны мектепке дейінгі ұйымның тұтас басқару жүйесімен байланыстырудың маңыздылығы негізделеді.

Түйін сөздер: ұлттық тәрбие, мектепке дейінгі ұйым, тұлғалық қасиеттер, ұлттық құндылықтар, халық педагогикасы, адамгершілік тәрбие, патриоттық тәрбие, педагогикалық басқару, тәрбиелік орта, отбасы мен балабақша ынтымақтастығы.

Кіріспе

Қоғамның тұрақты дамуы мен болашақ ұрпақтың рухани кемелденуі бала тәрбиесінің сапасына тікелей байланысты. Әсіресе мектепке дейінгі кезеңде қалыптасатын алғашқы түсініктер, мінез-құлық дағдылары, қарым-қатынас мәдениеті мен қоршаған ортаға деген көзқарас баланың кейінгі тұлғалық дамуына негіз болады. Осы тұрғыдан алғанда, ұлттық тәрбие – жас ұрпақтың бойына туған халқының мәдени мұрасын, тілін, дәстүрін, әдет-ғұрпын және адамгершілік ұстанымдарын сіңірудің маңызды педагогикалық бағыты.

Қазіргі жаһандану жағдайында балалар әртүрлі мәдени ақпараттар мен цифрлық мазмұнды ерте жастан қабылдайды. Бұл олардың дүниетанымын кеңейткенімен, ұлттық мәдениетке деген қызығушылығын қалыптастыру мәселесін де өзекті етеді. Сондықтан мектепке дейінгі ұйымдарда ұлттық тәрбиені тек мерекелік іс-шаралармен шектемей, күнделікті педагогикалық үдерістің мазмұнына енгізу қажет. Бала ұлттық құндылықтарды арнайы түсіндіру арқылы ғана емес, күнделікті қарым-қатынас, ойын, шығармашылық әрекет, үлкендердің үлгісі және әлеуметтік тәжірибе арқылы меңгереді.

Ұлттық тәрбие мәселесінің өзектілігі Қазақстан Республикасының білім беру саласындағы нормативтік құжаттарында да айқын көрініс тапқан. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығымен бекітілген Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында тәрбиелеу-білім беру процесін жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтар негізінде ұйымдастыру, әр баланың қызығушылықтары мен жеке ерекшеліктерін ескеру, оның әлеуметтік-тұлғалық қабілеттерін дамыту міндеттері белгіленген [1].

Сондай-ақ Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында тәрбие жұмысының мазмұнына ұлттық, отбасылық, рухани-адамгершілік және азаматтық құндылықтарды енгізудің маңыздылығы атап көрсетілген [2]. Бұл талаптар мектепке дейінгі ұйым басшыларының тәрбие жұмысына стратегиялық тұрғыдан қарауын, педагогикалық ұжымның ортақ мақсаттарын айқындауын және ұлттық тәрбие бағытындағы жұмысты жүйелі басқаруын қажет етеді.

Мақаланың мақсаты – ұлттық тәрбие арқылы мектеп жасына дейінгі балалардың тұлғалық қасиеттерін қалыптастырудың педагогикалық негіздерін ашу және балабақша меңгерушісінің осы бағыттағы басқарушылық қызметін жетілдіру жолдарын ұсыну.

1. Ұлттық тәрбиенің тұлғалық қалыптасудағы педагогикалық негіздері

Ұлттық тәрбие – белгілі бір халықтың тарихи тәжірибесіне, мәдени мұрасына, дүниетанымына, салт-дәстүріне және адамгершілік құндылықтарына негізделген тәрбие жүйесі. Оның басты мақсаты – ұлттық мәдениетті құрметтейтін, туған тілін қадірлейтін, өз халқының тарихы мен дәстүрін білетін, сонымен бірге басқа мәдениеттерге сыйластықпен қарайтын тұлға қалыптастыру.

Қазақ халқының дәстүрлі тәрбиесінде адамгершілік қасиеттерді дамытуға ерекше мән берілген. Үлкенді сыйлау, кішіге қамқорлық жасау, қонақжайлық, адалдық, ізеттілік, еңбекқорлық, үәдеге беріктік, туған жерді құрметтеу сияқты ұстанымдар халықтың өмір сүру салты мен тәрбиелік тәжірибесінде маңызды орын алған. Бұл қасиеттер баланың әлеуметтік ортаға бейімделуіне және адамдармен дұрыс қарым-қатынас орнатуына негіз болады.

Қазақ ағартушыларының педагогикалық мұрасында да бала тәрбиесінің ұлттық сипаты мен адамгершілік мазмұны кеңінен қарастырылған. Абай Құнанбайұлының қара сөздерінде адам бойындағы жақсы қасиеттерді дамыту, білімге ұмтылу, еңбек ету, ар-ұятты сақтау және мінезді жетілдіру мәселелері көтеріледі. Оның адам тәрбиесіне қатысты ойлары баланың бойында ізгілік пен жауапкершілікті қалыптастырудың маңызын көрсетеді.

Ыбырай Алтынсарин шығармаларында еңбекке баулу, қарапайымдылық, мейірімділік, білімге құштарлық және адамгершілік мінез-құлық үлгілері көрініс тапқан. Ал Мағжан Жұмабаевтың «Педагогика» еңбегінде баланың психологиялық ерекшеліктерін ескеру, тәрбие мен оқытудың өзара байланысы және ұлттық тәрбиенің рөлі қарастырылады. Ғалымның педагогикалық көзқарастары баланы жеке тұлға ретінде танып, оның табиғи мүмкіндіктерін дамыту қажеттігін негіздейді.

Мектеп жасына дейінгі баланың тұлғалық қасиеттері бір мезетте қалыптаспайды. Олар баланың күнделікті өмірде жинақтайтын тәжірибесі, ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынасы, ойын әрекеті мен әлеуметтік ортаға қатысуы барысында біртіндеп дамиды. Мысалы, бала ойыншықтарын басқа балалармен бөлісу арқылы жомарттық пен ынтымақтастықты үйренсе, ойын кезінде белгілі бір ережені сақтау арқылы тәртіп пен жауапкершіліктің алғашқы дағдыларын меңгереді. Ал үлкендерге сәлем беру, алғыс айту, өтініш білдіру сияқты күнделікті әрекеттер әдептілік мәдениетін қалыптастырады.

Осыған байланысты ұлттық тәрбиенің мазмұны баланың жас ерекшелігіне сәйкес түсінікті, қызықты және тәжірибелік сипатта ұйымдастырылуы керек. Мектепке дейінгі жаста балаға күрделі моральдық ұғымдарды жаттатудан гөрі, сол қасиеттерді нақты әрекет арқылы сезінуге және қолдануға мүмкіндік беру әлдеқайда нәтижелі.

Ұлттық тәрбиенің тұлғалық дамуға ықпалын бірнеше негізгі бағыт бойынша қарастыруға болады:

Біріншіден, адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру. Халық ауыз әдебиетіндегі ертегілер, мақал-мәтелдер, аңыздар мен өнегелі әңгімелер арқылы бала жақсылық пен жамандықты ажыратуды, шындықты айтуды, әлсізге көмектесуді, достарына қамқор болуды үйренеді.

Екіншіден, ұлттық сана мен мәдени сәйкестікті дамыту. Ана тілі, ұлттық киім, халық музыкасы, ұлттық тағамдар, тұрмыстық бұйымдар мен салт-дәстүрлер арқылы бала өзінің мәдени ортасы туралы алғашқы түсініктерді қалыптастырады.

Үшіншіден, әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын жетілдіру. Амандасу, қонақ күту, үлкенге құрмет көрсету, ортақ іске қатысу, достарымен келісу сияқты әрекеттер баланың әлеуметтік мәдениетін дамытады.

Төртіншіден, еңбекке және табиғатқа құрмет қалыптастыру. Халықтың тұрмыс-тіршілігімен байланысты еңбек түрлерін таныстыру, өсімдіктерге күтім жасау, жануарларға қамқорлық көрсету арқылы жауапкершілік пен ұқыптылық қасиеттері дамиды.

Демек, ұлттық тәрбие баланың тек мәдени білімін арттыратын құрал емес, оның мінез-құлқы мен тұлғалық бағдарларын қалыптастыратын кешенді педагогикалық жүйе болып табылады.

2. Мектеп жасына дейінгі балалардың тұлғалық қасиеттерін ұлттық құндылықтар негізінде дамыту жолдары

Мектепке дейінгі кезеңде тұлғалық қасиеттерді қалыптастырудың тиімділігі баланың белсенді әрекетіне, эмоциялық қабылдауына және қоршаған ортамен өзара байланысына тәуелді. Сондықтан ұлттық тәрбиені ұйымдастыруда баланың жас ерекшелігіне сай ойын, шығармашылық, қарым-қатынас, зерттеу және еңбек әрекеттерін өзара байланыстыра қолдану маңызды.

Ұлттық тәрбие мазмұны баланың бойында қалыптастырылуы көзделетін нақты қасиеттермен байланыстырылуы тиіс.

Адамгершілік пен ізеттілікті қалыптастыру. Қазақ халқының «Үлкенге құрмет, кішіге ізет», «Жақсы сөз – жарым ырыс» сияқты мақал-мәтелдері балаларға қарапайым әдеп ережелерін түсіндіруде тиімді қолданылады. Тәрбиеші күнделікті қарым-қатынаста сәлемдесу, алғыс айту, кешірім сұрау, кезек күту, өзгенің пікірін тыңдау әрекеттерін үлгі ретінде көрсетеді. «Әдепті бала», «Жақсы сөз айту», «Қамқорлық шеңбері» сияқты ойындар арқылы балалар ізеттілік пен мейірімділіктің маңызын тәжірибе жүзінде түсінеді.

Отансүйгіштік пен туған жерге сүйіспеншілікті дамыту. Мектепке дейінгі жаста патриоттық тәрбие баланың туған үйіне, отбасына, балабақшасына, туған өлкесіне деген жағымды сезімінен басталады. Балаларға өз қаласы немесе ауылының көрікті жерлерін, табиғатын, тарихи орындарын, ұлттық мәдени ерекшеліктерін таныстыруға болады. Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәміздері туралы жас ерекшелігіне сай түсінік беру, мемлекеттік мерекелердің мәнін қарапайым тілмен түсіндіру де осы бағыттың маңызды бөлігі болып табылады. Мұндай жұмыс баланың Отан туралы алғашқы түсініктерін өмірлік тәжірибемен байланыстырады.

Еңбекқорлық пен жауапкершілікті қалыптастыру. Ұлттық тәрбиеде еңбек адамды тәрбиелейтін маңызды құндылық ретінде қарастырылады. Балабақшада балалардың ойыншықтарды жинау, кітаптарды реттеу, өсімдіктерді суару, шығармашылық материалдарды орнына қою сияқты қарапайым тапсырмаларға қатысуы еңбек дағдыларын дамытады. «Шебер қолдар», «Кішкентай бағбан», «Ұқыпты бала» әрекеттері арқылы балалар еңбектің нәтижесін көруге, ортақ іске үлес қосуға және бастаған жұмысын аяқтауға үйренеді.

Ұлттық мәдениет пен тілге құрмет қалыптастыру. Бесік жыры, санамақ, жаңылтпаш, жұмбақ, ертегі, батырлар жырының жас ерекшелігіне сай үзінділері баланың тілдік қорын байытып қана қоймай, ұлттық дүниетанымын кеңейтеді. Ұлттық киімдер, ою-өрнектер, музыкалық аспаптар мен қолөнер бұйымдарымен таныстыру көркемдік-эстетикалық

талғамды қалыптастыруға ықпал етеді. Бұл жұмыстарда баланың тек тыңдаушы емес, белсенді қатысушы болуына жағдай жасалуы керек.

Қамқорлық пен ынтымақтастықты дамыту. Халықтың қонақжайлық дәстүрі, өзара көмек көрсету және туыстық байланыстарды құрметтеу тәжірибесі балалардың әлеуметтік қасиеттерін дамытуда тиімді пайдаланылады. Мысалы, «Қонақ күтеміз» сюжеттік-рөлдік ойыны барысында балалар бір-бірімен сыпайы сөйлесуді, міндеттерді бөлісуді, қонаққа құрмет көрсетуді үйренеді. «Досыңа көмектес», «Бірге орындаймыз» тапсырмалары ынтымақтастық пен өзара қолдау дағдыларын бекітеді.

Ұлттық ойындардың да тәрбиелік мүмкіндігі жоғары. «Асық ату», «Бес тас», «Ханталапай», «Сақина салу» сияқты ойындардың балалардың жас ерекшелігіне бейімделген қарапайым нұсқаларын қолдану олардың ережені сақтау, кезек күту, әділ болу, өз әрекетін бақылау және құрдастарымен тіл табысу дағдыларын жетілдіреді. Бұл ретте ойынның қауіпсіздігі, құралдардың жас ерекшелігіне сәйкестігі және барлық баланың қатысу мүмкіндігі ескерілуі қажет.

Ұлттық тәрбиені ұйымдастыруда маңызды бір мәселе – дәстүрлердің тәрбиелік мәнін дұрыс түсіндіру. Балаларға салт-дәстүрлерді сыртқы рәсім ретінде ғана көрсетпей, олардың астарындағы сыйластық, қамқорлық, бірлік, ізгілік сияқты жалпыадамзаттық мағыналарды ашу қажет. Мысалы, тұсаукесер дәстүрін таныстырғанда баланың алғашқы қадамына қуану, оған ақ тілек айту және жақсылық тілеу ұғымдары түсіндіріледі.

3. Балабақша меңгерушісінің ұлттық тәрбие жүйесін ұйымдастырудағы басқарушылық рөлі

Мектепке дейінгі ұйымдағы ұлттық тәрбиенің сапалы жүзеге асуы тек тәрбиешілердің жеке бастамасына байланысты емес. Ол ұйымның басқару жүйесімен, педагогикалық ұжымның ортақ ұстанымымен, әдістемелік қолдауымен және тәрбиелік ортаның мазмұнымен тығыз байланысты. Сондықтан балабақша меңгерушісі ұлттық тәрбиені ұйымның стратегиялық даму бағыттарының бірі ретінде қарастыруы тиіс.

Меңгерушінің негізгі міндеті – ұлттық құндылықтарды насихаттайтын жекелеген іс-шараларды көбейту емес, сол құндылықтардың ұйымның күнделікті өмір салтына айналуына жағдай жасау. Бұл бағытта басқарушылық қызмет бірнеше өзара байланысты міндетті қамтиды.

Бірінші міндет – ұлттық тәрбие бойынша ортақ мақсат пен басқарушылық бағытты айқындау.

Балабақшаның жылдық жұмыс жоспарына ұлттық тәрбиеге қатысты нақты міндеттер енгізілуі қажет. Бұл міндеттер тәрбиеленушілердің жас ерекшелігіне, ұйымның ерекшелігіне және педагогикалық ұжымның кәсіби мүмкіндіктеріне сәйкес белгіленеді. Мысалы, бір оқу жылында халық ауыз әдебиеті арқылы тілдік және адамгершілік дағдыларды дамытуға басымдық берілсе, келесі кезеңде ұлттық ойындар мен отбасылық дәстүрлерді тәрбие процесіне енгізу жұмыстары күшейтілуі мүмкін.

Меңгеруші тәрбие жұмысының мазмұны мен күтілетін нәтижелерін педагогикалық кеңесте талқылап, әдістемелік бірлестіктердің жұмысын осы бағытқа үйлестіреді. Ұлттық тәрбие мәселесі тек музыка жетекшісінің немесе жекелеген тәрбиешінің жауапкершілігі ретінде қарастырылмауы керек. Ол ұйымның барлық педагогикалық қызметкерлеріне ортақ міндет болып табылады.

Екінші міндет – педагогтердің кәсіби құзыреттілігін жетілдіру.

Ұлттық тәрбие нәтижелі болуы үшін педагог халық педагогикасының мазмұнын біліп қана қоймай, оны қазіргі мектепке дейінгі білім беру талаптарына сай қолдана алуы қажет. Осы мақсатта меңгеруші әдістемелік семинарлар, практикалық тренингтер, ашық ұйымдастырылған іс-әрекеттер, тәжірибе алмасу алаңдары мен шеберлік сабақтарын ұйымдастырады.

Мысалы, «Халық ауыз әдебиетін күнделікті тәрбие процесінде қолдану», «Ұлттық ойындардың тұлғалық дамуға ықпалы», «Мектепке дейінгі жастағы балаларға салт-

дәстүрлерді түсіндірудің тиімді тәсілдері», «Ұлттық құндылықтар негізінде дамытушы орта құру» тақырыптарында әдістемелік жұмыстар жүргізуге болады.

Педагогтердің тәжірибесін бағалау кезінде өткізілген іс-шаралар санына ғана емес, олардың мазмұнына, балалардың белсенділігіне, қолданылған әдістердің жас ерекшелігіне сәйкестігіне және тәрбиелік нәтижесіне назар аудару маңызды.

Үшінші міндет – ұлттық мазмұндағы дамытушы заттық-кеңістіктік орта қалыптастыру.

Балабақша кеңістігі баланың ұлттық мәдениет туралы алғашқы түсініктерін қалыптастыратын маңызды тәрбиелік орта болуы тиіс. Топ бөлмелерінде ұлттық бұйымдардың үлгілері, қазақ халқының тұрмыс-тіршілігін бейнелейтін көрнекіліктер, ою-өрнек элементтері, ұлттық киімдер мен музыкалық аспаптардың балаларға қауіпсіз үлгілері орналастырылуы мүмкін.

Ұйымда арнайы «Ұлттық мұра» бұрышын, «Қазақтың тұрмыс-тіршілігі» танымдық аймағын немесе «Халық ойындары» кеңістігін ұйымдастыруға болады. Алайда мұндай бұрыштар тек безендіру мақсатында қалмауы керек. Олар балалардың күнделікті ойын, зерттеу, шығармашылық және танымдық әрекеттерінде пайдаланылуы қажет.

Меңгеруші дамытушы ортаның мазмұнын жүйелі жаңартып, көрнекіліктердің сапасын, қауіпсіздігін, қолжетімділігін және балалардың жас ерекшелігіне сәйкестігін бақылап отырады.

Төртінші міндет – отбасы мен балабақша арасындағы ынтымақтастықты нығайту.

Ұлттық тәрбие ең алдымен отбасында басталады. Бала ата-анасының қарым-қатынасынан, күнделікті әрекетінен, үлкендерге деген көзқарасынан және отбасылық дәстүрлерінен үлгі алады. Сондықтан балабақша мен отбасының тәрбиелік талаптары өзара үйлесуі маңызды.

Меңгеруші ата-аналарды ұлттық тәрбие жұмысына белсенді қатыстырудың түрлі жолдарын ұйымдастыра алады. Олардың қатарына «Отбасылық дәстүрлер апталығы», «Әжемнің ертегісі», «Атамның өнегесі», «Ұлттық тағамдар тарихы», «Отбасымның шежіресі» сияқты бірлескен жобалар жатады.

Ата-аналардың тәжірибесін пайдалану барысында әр отбасының мәдени ерекшелігі мен жеке көзқарасына құрметпен қарау қажет. Ұлттық тәрбие баланы белгілі бір дәстүрді орындауға мәжбүрлеу емес, оның мәнін түсінуге, отбасы тарихына қызығушылық танытуға және өзге адамдардың мәдени ерекшеліктерін сыйлауға үйрету болып табылады.

Бесінші міндет – тәрбиелік жұмыстың сапасын бақылау және нәтижесін талдау.

Меңгеруші ұлттық тәрбие жұмысының нәтижесін тек есептік құжаттар мен өткізілген мерекелер арқылы бағаламауы тиіс. Негізгі назар баланың күнделікті мінез-құлқындағы оң өзгерістерге аударылады. Мысалы, баланың сәлемдесуі, алғыс айтуы, құрдастарына көмектесуі, ойын ережелерін сақтауы, ұлттық мұраға қызығушылық танытуы және туған жері туралы қарапайым түсініктерді жеткізе алуы ескеріледі.

Бұл ретте балаларды бір-бірімен салыстыруға немесе ұлттық тәрбиені міндетті түрде сандық көрсеткіштермен бағалауға болмайды. Бақылау баланың жеке даму динамикасын анықтауға және педагогикалық жұмысты жетілдіруге бағытталуы керек.

Осылайша, меңгерушінің басқарушылық қызметі ұлттық тәрбиені жоспарлау, ұйымдастыру, әдістемелік қолдау, педагогтердің кәсіби дамуын қамтамасыз ету, ата-аналармен байланыс орнату және нәтижені талдау үдерістерінің бірлігінен тұрады.

4. Ұлттық тәрбие жұмысын тиімді ұйымдастырудың әдістемелік моделі

Ұлттық тәрбиені балабақша жағдайында нәтижелі жүзеге асыру үшін жұмысты жүйелі әрі кезең-кезеңімен ұйымдастыру ұсынылады. Бұл бағыттағы әдістемелік модель төрт өзара байланысты кезеңнен тұрады.

1. Диагностикалық-талдамалық кезең.

Алғашқы кезеңде балабақшадағы ұлттық тәрбие жұмысының қазіргі жағдайы зерделенеді. Педагогтердің ұлттық тәрбие мазмұнын меңгеру деңгейі, қолданатын әдістері,

топтардағы дамытушы ортаның жағдайы және ата-аналардың тәрбиелік жұмысқа қатысу белсенділігі талданады.

Бұл кезеңде меңгеруші педагогтермен сауалнама, сұхбат, бақылау және әдістемелік құжаттарды зерделеу жұмыстарын жүргізе алады. Балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес ұлттық мәдениет туралы бастапқы түсініктері мен әлеуметтік қарым-қатынас дағдылары да ескеріледі.

2. Жобалау-жоспарлау кезеңі.

Алынған мәліметтер негізінде ұлттық тәрбие жұмысының мақсаттары, міндеттері, мазмұны және күтілетін нәтижелері белгіленеді. Жұмыс жылдық жоспарға, перспективалық жоспарларға және педагогтердің күнделікті қызметіне кіріктіріледі.

Жоспарлау кезінде ұлттық құндылықтарды баланың жасына сай мазмұнда беру, ойын әрекетіне басымдық жасау және отбасының қатысу мүмкіндіктерін ескеру маңызды.

3. Практикалық-ұйымдастырушылық кезең.

Бұл кезеңде ұлттық тәрбие күнделікті педагогикалық әрекет арқылы жүзеге асырылады. Тәрбиешілер ұлттық ойындарды, халық ауыз әдебиетін, музыкалық шығармаларды, шығармашылық тапсырмаларды және тұрмыстық тәжірибелерді пайдаланады.

Мысалы, апталық тәрбие жұмысы төмендегідей мазмұнда ұйымдастырылуы мүмкін:

- Дүйсенбі – «Ана тілім – асыл қазынам»: санамақ, жаңылтпаш, мақал-мәтелдермен жұмыс.
- Сейсенбі – «Ұлттық ойындар әлемі»: жас ерекшелігіне сай ұлттық ойындарды ұйымдастыру.
- Сәрсенбі – «Әдептілік әліппесі»: үлкенді құрметтеу, сыпайы сөйлеу, қамқорлық көрсету дағдыларын дамыту.
- Бейсенбі – «Ұлттық мұра»: ою-өрнек, ұлттық киім, тұрмыстық бұйымдармен танысу.
- Жұма – «Отбасымның дәстүрі»: ата-аналармен бірлескен шығармашылық және танымдық жұмыстар.

Бұл үлгі міндетті күнтізбелік кесте емес, балабақшаның ерекшелігіне қарай бейімделетін әдістемелік ұсыныс болып табылады.

4. Мониторингтік-рефлексиялық кезең.

Соңғы кезеңде жүргізілген жұмыстардың тиімділігі талданып, педагогтермен кері байланыс ұйымдастырылады. Балалардың мінез-құлқындағы, қарым-қатынасындағы және ұлттық мәдениетке қызығушылығындағы өзгерістер бақыланады. Ата-аналардың пікірлері мен педагогтердің ұсыныстары ескеріледі.

Мониторингтің негізгі мақсаты – баланың бойындағы қасиеттерді бір-бірімен салыстырып бағалау емес, оның жеке дамуындағы жетістіктерді анықтау және келесі педагогикалық міндеттерді белгілеу.

Ұлттық тәрбие жұмысының нәтижелілігін төмендегі көрсеткіштер арқылы байқауға болады:

- ұлттық ойындар мен халық ауыз әдебиетіне қызығушылық танытуы;
- күнделікті қарым-қатынаста сыпайылық пен ізеттілік көрсетуі;
- құрдастарына көмектесуге және ортақ іске қатысуға ұмтылуы;
- қарапайым еңбек тапсырмаларын жауапкершілікпен орындауы;
- отбасы, туған жер және ұлттық мәдениет туралы жасына сай түсініктерінің қалыптасуы;
- ойын барысында әділдік, кезектілік және өзара сыйластық ережелерін сақтауы.

Аталған көрсеткіштер балалардың даму ерекшеліктерін ескере отырып, бақылау және педагогикалық талдау құралы ретінде пайдаланылуы керек.

5. Ұлттық тәрбиені жүзеге асырудағы заманауи педагогикалық тәсілдер

Қазіргі мектепке дейінгі білім беру жүйесінде ұлттық тәрбие дәстүрлі әдістермен ғана шектелмеуі қажет. Баланың қызығушылығын арттыру және оның белсенділігін қамтамасыз ету үшін заманауи педагогикалық тәсілдерді ұлттық мазмұнмен үйлестіру маңызды.

Ойын арқылы оқыту тәсілі. Ойын – мектеп жасына дейінгі баланың жетекші әрекеті. Ұлттық мазмұндағы сюжеттік-рөлдік, қимылды және дидактикалық ойындар баланың мәдени тәжірибені табиғи түрде меңгеруіне жағдай жасайды. Мысалы, «Қазақ ауылы», «Қонақ күтеміз», «Ұлттық дүкен», «Шеберлер қаласы» ойындары арқылы балалар тұрмыстық қарым-қатынас, еңбек, сыйластық және өзара көмек дағдыларын дамытады.

Жобалық әрекет. Балалар мен ата-аналарды бір ортақ тақырып төңірегінде біріктіретін шағын жобалар ұлттық тәрбиенің мазмұнын тереңдетеді. «Менің отбасымның дәстүрлері», «Туған өлкемнің табиғаты», «Қазақтың ұлттық бұйымдары», «Әжемнің сандығындағы мұра» сияқты жобалар барысында балалар сурет салады, әңгімелейді, заттарды зерттейді және өз жұмыстарының нәтижесін таныстырады.

Шығармашылық-эстетикалық әрекет. Ою-өрнек элементтерін бейнелеу, ұлттық әуендерге қимыл жасау, халық ертегілерін сахналау, ұлттық киім үлгілерін құрастыру балалардың шығармашылық қабілеттерін дамытады. Бұл әрекеттерде дайын үлгіні қайталатумен шектелмей, баланың өз идеясын ұсынуына мүмкіндік беру қажет.

Өлкетану және табиғатпен таныстыру. Туған өлкенің табиғи ерекшеліктерін, жануарлар мен өсімдіктер дүниесін, жергілікті тарихи-мәдени нысандарды таныстыру арқылы балаларда туған жерге сүйіспеншілік пен табиғатқа жауапкершілік қалыптасады. Меңгеруші педагогтерге жергілікті музейлермен, кітапханалармен, мәдениет ұйымдарымен және ата-аналар қауымдастығымен ынтымақтастық орнатуға қолдау көрсете алады.

Цифрлық ресурстарды орынды пайдалану. Ұлттық ертегілердің аудиожазбалары, халық әндерінің бейнежазбалары, ұлттық аспаптардың дыбыстары мен интерактивті танымдық материалдар балалардың қызығушылығын арттыра алады. Дегенмен цифрлық құралдар тірі қарым-қатынасты, қозғалысты және шығармашылық әрекетті алмастырмауы керек. Олар тәрбие процесін толықтыратын қосымша құрал ретінде қолданылғаны жөн.

Ұлттық тәрбие мазмұнын ұйымдастыруда инклюзивтілік қағидатын да сақтау маңызды. Әр баланың даму қарқыны, тілдік мүмкіндігі, жеке қызығушылығы мен қажеттілігі ескерілуі тиіс. Барлық бала ұлттық ойындарға, шығармашылық жұмыстарға және топтық әрекеттерге өз мүмкіндігіне сәйкес қатысуға мүмкіндік алуы керек.

6. Ұлттық тәрбие жүйесін жетілдіру бойынша балабақша меңгерушісіне әдістемелік ұсыныстар

Мектепке дейінгі ұйымдағы ұлттық тәрбие жұмысының тұрақтылығы мен нәтижелілігін қамтамасыз ету үшін меңгеруші төмендегі бағыттарға назар аударғаны жөн.

1. Балабақшаның даму бағдарламасында ұлттық тәрбиеге қатысты нақты стратегиялық мақсаттарды белгілеу және оларды ұйымның жалпы педагогикалық міндеттерімен байланыстыру.

2. Педагогтердің ұлттық тәрбие бойынша әдістемелік білімін жүйелі жетілдіру, халық педагогикасының мазмұнын қазіргі мектепке дейінгі білім беру әдістерімен ұштастыру.

3. Әр жас тобына сәйкес ұлттық ойындар, ертегілер, мақал-мәтелдер, музыкалық шығармалар және шығармашылық тапсырмалар жинағын қалыптастыру.

4. Балабақшадағы дамытушы заттық-кеңістіктік ортаны ұлттық мазмұнмен толықтыру, ұлттық бұйымдар мен көрнекіліктерді балалардың күнделікті әрекетінде пайдалануды қамтамасыз ету.

5. Ата-аналарды ұлттық тәрбие жұмысына тарту мақсатында отбасылық жобалар, тәжірибе алмасу кездесулері және бірлескен шығармашылық іс-шаралар ұйымдастыру.

6. Педагогтердің озық тәжірибесін анықтау, тарату және өзара тәжірибе алмасуына жағдай жасау.

7. Ұлттық тәрбие жұмысының сапасын тек іс-шаралар саны бойынша емес, балалардың мінез-құлқы мен әлеуметтік дағдыларындағы оң өзгерістер негізінде талдау.

8. Балалардың жеке ерекшеліктерін ескеріп, ұлттық тәрбие мазмұнының қолжетімді, қызықты және барлық тәрбиеленушілер үшін тең дәрежеде қамтылуын қамтамасыз ету.

Меңгерушінің басқарушылық қызметіндегі маңызды қағида – ұлттық тәрбиені науқандық сипаттағы жұмысқа айналдырмау. Мерекелік іс-шаралар мен тақырыптық апталықтар тәрбиелік жүйенің бір бөлігі ғана болуы тиіс. Негізгі нәтиже балабақшадағы күнделікті қарым-қатынас мәдениетінен, педагогтердің кәсіби әрекетінен және балалардың мінез-құлқынан көрінуі қажет.

Қорытынды

Ұлттық тәрбие арқылы мектеп жасына дейінгі балалардың тұлғалық қасиеттерін қалыптастыру – болашақ ұрпақтың рухани және мәдени дамуына негіз болатын маңызды педагогикалық міндет. Баланың бойында адамгершілік, ізеттілік, мейірімділік, жауапкершілік, еңбекқорлық, отансүйгіштік және өзара сыйластық қасиеттерін дамыту ұлттық құндылықтарды күнделікті өмір тәжірибесімен байланыстыра ұйымдастыруды талап етеді.

Мақалада қарастырылған теориялық және әдістемелік тұжырымдар ұлттық тәрбиенің нәтижелі болуы үшін үш негізгі шарттың маңызын көрсетеді. Біріншісі – ұлттық құндылықтардың мектепке дейінгі ұйымның тәрбиелеу-білім беру процесіне жүйелі кіріктірілуі. Екіншісі – педагогтердің кәсіби дайындығы мен ұлттық тәрбие әдістерін тәжірибеде тиімді қолдануы. Үшіншісі – отбасы мен балабақша арасындағы тәрбиелік ынтымақтастықтың нығаюы.

Бұл үдерісте балабақша меңгерушісінің рөлі ерекше. Ол ұлттық тәрбие жұмысының стратегиялық бағытын айқындайтын, педагогикалық ұжымның қызметін үйлестіретін, әдістемелік қолдау көрсететін және тәрбиелік ортаның сапасын қамтамасыз ететін жетекші тұлға болып табылады. Сондықтан меңгерушінің басқарушылық қызметі ұлттық тәрбиенің мазмұнын жоспарлаумен ғана шектелмей, оның күнделікті педагогикалық тәжірибеде жүзеге асуын қамтамасыз етуге бағытталуы тиіс.

Ұлттық тәрбие баланың бойына белгілі бір білім жиынтығын сіңірумен аяқталмайды. Оның шынайы нәтижесі – баланың өзгені құрметтей білуінен, жақындарына қамқорлық көрсетуінен, адал әрекет етуінен, еңбекке қызығушылық танытуынан және туған мәдениетіне құрметпен қарауынан байқалады. Осындай тұлғалық қасиеттерді ерте жастан қалыптастыру арқылы мектепке дейінгі ұйым қоғамның мәдени мұрасын сақтайтын әрі оны келешек ұрпаққа жеткізетін маңызды әлеуметтік-педагогикалық институт ретінде өз міндетін орындайды.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы». Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінде 2022 жылғы 5 тамызда №29031 болып тіркелген.
2. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы №249 қаулысы. «Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы».
3. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің міндетін атқарушының 2016 жылғы 12 тамыздағы №499 бұйрығы. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы» (өзгерістер мен толықтырулар енгізілген қолданыстағы редакциясы).
4. Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-III «Білім туралы» Заңы.
5. Абай Құнанбайұлы. Қара сөздер. – Алматы: Өнер, 2005.
6. Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалары. – Алматы: Ғылым, 1994.
7. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Рауан, 1993.
8. Қоянбаев Ж.Б., Қоянбаев Р.М. Педагогика. – Алматы, 2002.
9. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999.
10. Эльконин Д.Б. Психология игры. – Москва: Педагогика, 1978.

Иматын Шолпан Жомартбековна
Тәрбиеші
ТОО «City kids club» «Айлан» бөбекжай балабақшасы
Алматы облысы, Іле ауданы, Өтеген батыр ауылы

ТАБИҒИ МАТЕРИАЛДАРМЕН ТӘЖІРИБЕЛІК ӘРЕКЕТ ҰЙЫМДАСТЫРУ АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУ

Аңдатпа. Мақалада мектепке дейінгі жастағы балалардың зерттеушілік қабілеттерін табиғи материалдармен ұйымдастырылатын тәжірибелік әрекет арқылы дамытудың психологиялық-педагогикалық негіздері қарастырылады. Табиғи материалдардың баланың қоршаған ортаны тануына, заттар мен құбылыстардың қасиеттерін бақылауына, салыстыруына, болжам жасауына және қарапайым тәжірибелер арқылы себеп-салдарлық байланыстарды түсінуіне ықпалы сипатталады. Су, құм, топырақ, тас, жапырақ, тұқым, өсімдік және басқа да табиғи нысандарды қолданудың әдістемелік жолдары ұсынылады. Сонымен қатар тәрбиешінің зерттеушілік әрекетті ұйымдастырудағы рөлі, балалардың жас ерекшеліктерін ескеру, қауіпсіздік талаптарын сақтау, бақылау нәтижелерін тіркеу және ата-аналармен бірлескен жұмысты жүзеге асыру мәселелері талданады. Практикалық тәжірибе үлгілері мен әдістемелік ұсыныстар мектепке дейінгі ұйымның күнделікті білім беру үдерісінде қолдануға бағытталған.

Түйін сөздер: зерттеушілік қабілет, тәжірибелік әрекет, табиғи материалдар, мектепке дейінгі жас, танымдық белсенділік, бақылау, эксперимент, болжам жасау, экологиялық тәрбие, тәрбиеші.

Кіріспе

Мектепке дейінгі кезең – баланың қоршаған ортаны белсенді танып, алғашқы дүниетанымдық түсініктері қалыптасатын маңызды даму кезеңі. Бұл жаста балалар айналасындағы заттар мен құбылыстарға ерекше қызығушылық танытып, олардың қасиеттерін білуге, өзгерістердің себептерін түсінуге және түрлі сұрақтарға жауап іздеуге ұмтылады. «Неліктен?», «Қалай?», «Егер осылай жасасақ не болады?» деген сұрақтар баланың танымдық белсенділігінің табиғи көрінісі болып табылады. Сондықтан мектепке дейінгі ұйымдағы білім беру үдерісі баланың дайын ақпаратты қабылдауымен ғана шектелмей, өздігінен ізденуіне, бақылауына, тәжірибе жасауына және қорытынды шығаруына мүмкіндік беруі қажет.

Зерттеушілік қабілет баланың тек ғылыми ұғымдарды меңгеруімен өлшенбейді. Ол – қоршаған ортадағы құбылыстарға қызығушылық таныту, мәселені байқау, сұрақ қою, болжам

ұсыну, әрекет жасап көру, нәтижені бақылау және өз ойын түсіндіру дағдыларының жиынтығы. Бұл қабілеттер күнделікті ойын, серуен, бақылау және тәжірибелік жұмыстар барысында біртіндеп қалыптасады.

Осы тұрғыдан алғанда, табиғи материалдармен жұмыс жүргізу – балалардың зерттеушілік әрекетін ұйымдастырудың қолжетімді әрі нәтижелі бағыттарының бірі. Су, құм, топырақ, тас, жапырақ, бұтақ, тұқым, қар мен мұз сияқты табиғи нысандар баланың тікелей әрекет жасауына, өзгерістерді өз көзімен көруіне және қоршаған орта туралы қарапайым ғылыми түсініктерді тәжірибе арқылы меңгеруіне жағдай жасайды.

Мақаланың мақсаты – табиғи материалдармен тәжірибелік әрекет ұйымдастырудың мектепке дейінгі балалардың зерттеушілік қабілеттерін дамытудағы мүмкіндіктерін ғылыми-әдістемелік тұрғыдан негіздеу және тәрбиешілерге практикалық жұмыс үлгілерін ұсыну.

1. Зерттеушілік қабілеттерді дамытудың психологиялық-педагогикалық негіздері

Баланың зерттеушілік қабілетін дамыту ең алдымен оның табиғи қызығушылығын қолдаудан басталады. Мектепке дейінгі жаста бала қоршаған дүниені көбіне тікелей әрекет арқылы таниды: затты ұстайды, сипап көреді, иіскейді, дыбысын тыңдайды, орнын ауыстырады, бөліктерін салыстырады. Осындай әрекеттер арқылы ол заттардың түсі, пішіні, көлемі, салмағы, қаттылығы, жұмсақтығы, суда жүзуі немесе батуы сияқты қасиеттерін байқайды. Демек, зерттеу әрекеті баланың күнделікті өмірінен бөлек жүргізілетін күрделі жұмыс емес, оның ойын және танымдық белсенділігімен табиғи байланыста ұйымдастырылуы тиіс.

Психолог Жан Пиаже баланың танымдық дамуын қоршаған ортамен белсенді өзара әрекеттесу үдерісімен байланыстырған. Оның көзқарасы бойынша, бала жаңа ақпаратты бұрыннан қалыптасқан түсініктерімен салыстырып, тәжірибесі арқылы білімін толықтырады. Бұл тұжырым табиғи материалдармен жұмыс барысында айқын көрінеді: мысалы, бала барлық тасты ауыр деп ойлауы мүмкін, алайда әртүрлі көлемдегі тастарды салыстырғанда, көлемі үлкен заттың әрдайым жеңіл немесе ауыр бола бермейтінін байқайды.

Л.С. Выготскийдің әлеуметтік-мәдени даму теориясы да зерттеушілік әрекетті ұйымдастыруда маңызды. Ғалым баланың дамуына ересек адамның бағыттаушы көмегі мен әлеуметтік қарым-қатынастың ықпалын атап көрсеткен. Тәрбиеші баланың орнына тәжірибені орындамай, оның әрекетін сұрақтар арқылы бағыттап, өздігінен шешім табуына жағдай жасауы қажет. Мысалы, «Қай материал суды көбірек сіңіреді?», «Неліктен құмның пішіні өзгерді?», «Тұқымның өсуіне не қажет?» деген сұрақтар баланы ойлануға және өз болжамын тексеруге жетелейді.

Зерттеушілік әрекет кезінде баланың бірнеше дағдысы қатар дамиды. Біріншіден, зейіні тұрақтанып, белгілі бір нысанға назар аударуды үйренеді. Екіншіден, есте сақтау қабілеті нығаяды, себебі ол тәжірибенің бастапқы жағдайын және кейінгі нәтижесін салыстырады. Үшіншіден, сөйлеу дағдылары жетіледі: бала көргенін сипаттайды, сұрақ қояды, өз ойын дәлелдеуге тырысады. Төртіншіден, логикалық ойлаудың алғашқы элементтері қалыптасады, өйткені ол әрекет пен нәтиже арасындағы байланысты анықтай бастайды.

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты балалардың физикалық, коммуникативтік, танымдық, зияткерлік, шығармашылық және әлеуметтік-эмоциялық дағдыларын дамытуға бағдарланған. Ал мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасында танымдық және зияткерлік дағдыларды қалыптастыру, қоршаған ортамен таныстыру және зерттеушілік қабілеттерді дамыту міндеттері қарастырылған [1; 2].

2. Табиғи материалдардың балалардың танымдық белсенділігін арттырудағы мүмкіндіктері

Табиғи материалдар – мектепке дейінгі жастағы балалардың қоршаған ортаны танып-білуіне, зерттеушілік қызығушылығын арттыруға және танымдық қабілеттерін дамытуға мүмкіндік беретін маңызды педагогикалық құралдардың бірі. Баланың табиғатпен тікелей

байланысы оның дүниетанымын кеңейтіп қана қоймай, қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстардың ерекшеліктерін өз тәжірибесі арқылы түсінуіне жағдай жасайды. Табиғи материалдардың педагогикалық құндылығы олардың қарапайымдылығында, қолжетімділігінде, әртүрлі әрекетке бейімделуінде және өзгермелі қасиеттерінде көрініс табады. Мысалы, бір ғана құмды балалар құрғақ күйінде ұстап көреді, сумен араластырады, елейді, қалыпқа салады, пішін жасайды және оның өзгерістерін бақылайды. Осы әрекеттердің әрқайсысы баланың жаңа ақпарат алуына, бұрынғы түсініктерін толықтыруына және өзіндік қорытынды жасауына мүмкіндік береді.

Мектепке дейінгі жастағы балалар үшін таным үдерісі көбіне сезім мүшелері арқылы қабылдау және практикалық әрекет жасау негізінде жүзеге асады. Бала затты көзбен көріп қана қоймай, оны ұстап, сипап, салыстырып, иіскеп немесе дыбысын тыңдап зерттегенде, ол туралы түсінігі тереңдей түседі. Сондықтан табиғи материалдармен ұйымдастырылатын тәжірибелік жұмыстар баланың көру, есту, сипап сезу, иіс сезу және қимыл-қозғалыс әрекеттерін өзара байланыстырады. Мысалы, бала әртүрлі тастарды қолына алып, олардың салмағын, көлемін, бетінің тегістігін салыстырады; жапырақтарды ұстап, олардың жұқа немесе қалың, жұмсақ немесе қатты екенін анықтайды; құмның құрғақ және дымқыл күйіндегі айырмашылығын сезінеді. Осындай тікелей тәжірибе арқылы бала заттардың сыртқы белгілерін ажыратуды, қасиеттерін сипаттауды және салыстыруды үйренеді.

Табиғи материалдармен жұмыс барысында баланың танымдық белсенділігі бірнеше бағытта дамиды. Біріншіден, қоршаған ортаға деген қызығушылығы артады. Екіншіден, бақылау, салыстыру, жіктеу және топтастыру дағдылары қалыптасады. Үшіншіден, қарапайым болжамдар жасап, оларды тәжірибе арқылы тексеруге үйренеді. Төртіншіден, заттар мен құбылыстар арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды түсіне бастайды. Бесіншіден, өз байқауларын сөзбен жеткізу, сұрақ қою және қорытынды жасау қабілеттері жетіледі. Демек, табиғи материалдармен жұмыс тек қоршаған ортамен таныстырудың бір түрі емес, баланың ойлау әрекетін кешенді түрде дамытатын педагогикалық үдеріс болып табылады.

Су – балалардың зерттеушілік қызығушылығын қалыптастыратын маңызды табиғи материал. Су балалардың күнделікті өмірінде жиі кездесетіндіктен, онымен тәжірибе жасау олардың бұрыннан білетін түсініктерін тереңдетуге және жаңа қасиеттерін анықтауға мүмкіндік береді. Су арқылы балалар заттардың суда жүзу және бату ерекшеліктерін, судың мөлдірлігін, түссіздігін, ағындылығын, әртүрлі ыдыстарға құйылған кезде сол ыдыстың пішінін қабылдайтынын бақылайды. Сонымен қатар судың температураға байланысты өзгеретінін, суық жағдайда мұзға айналып, жылудың әсерінен қайта еритінін тәжірибе жүзінде түсінеді.

Сумен тәжірибе ұйымдастырғанда тәрбиеші балалардың жас ерекшелігіне сәйкес қарапайым зерттеу сұрақтарын ұсынғаны дұрыс. Мысалы: «Неліктен кейбір заттар суда қалқып жүреді?», «Құмға су қоссақ, қандай өзгеріс болады?», «Мұзды жылы жерге қойсақ не болады?», «Суды әртүрлі ыдысқа құйсақ, оның пішіні өзгере ме?» деген сұрақтар баланың ойлау белсенділігін арттырады. Балалар алдымен өз болжамдарын айтады, содан кейін тәжірибе жасап, нәтижесін бақылайды. Мәселен, тәрбиеші су құйылған мөлдір ыдысқа ағаш жаңқасын, жапырақты, тасты және үлкен пластик қақпақты салып көруді ұсынады. Балалар заттардың бірінің су бетінде қалқып, екіншісінің түбіне батқанын байқайды. Осыдан кейін олар заттардың қандай ерекшеліктері нәтижеге әсер етуі мүмкін екенін талқылайды.

Су арқылы жүргізілетін тәжірибелер баланың тек танымдық емес, тілдік және әлеуметтік дағдыларының да дамуына ықпал етеді. Балалар тәжірибе барысында өз байқауларын әңгімелейді, бір-бірінің пікірін тыңдайды, нәтижелерді салыстырады және ортақ қорытынды жасауға қатысады. Мысалы, «Менің ойымша, жапырақ суға батпайды, себебі ол жеңіл» немесе «Тас ыдыстың түбіне түсті, өйткені ол ауыр» деген сияқты пікірлер баланың өз ойын дәлелдеуге талпынысын көрсетеді. Тәрбиеші мұндай жауаптарды қолдап, балалардың

бақылауына сүйене отырып, заттың суда жүзуіне тек салмағы ғана емес, материалы, пішіні және көлемі де әсер ететінін қарапайым тілмен түсіндіреді.

Құм – баланың сенсорлық қабылдауын, зерттеушілік әрекетін және шығармашылық ойлауын дамытуға қолайлы материал. Құмның басты ерекшелігі – оның сусымалы болуы және ылғалдылық деңгейіне қарай қасиеттерінің өзгеруі. Құрғақ құмды қолмен ұстағанда оның жеке түйіршіктері бір-бірінен оңай ажырайтынын, ал су қосылған кезде белгілі бір пішінді сақтай алатынын балалар өз тәжірибесінде байқайды. Құмды елеу, құю, өлшеу, араластыру және қалыпқа салу әрекеттері арқылы оның құрылымы мен қасиеттерін зерттейді.

Құммен тәжірибелік жұмыс жүргізу барысында тәрбиеші балаларға құрғақ және дымқыл құмды екі бөлек ыдысқа салып, олардың айырмашылығын анықтауды ұсына алады. Алдымен балалар құрғақ құмды қалыпқа салып, пішін жасауға тырысады. Кейін дымқыл құммен дәл осындай әрекетті қайталайды. Нәтижесінде дымқыл құмның қалыптағы пішінді жақсырақ сақтайтынын байқайды. Бұл тәжірибе арқылы балалар судың құмның қасиетіне әсер ететінін түсінеді. Сонымен қатар құмды әртүрлі електен өткізу арқылы ірі және ұсақ түйіршіктерді ажыратуға болады. Мұндай әрекеттер салыстыру, жіктеу, бақылау және қарапайым қорытынды жасау дағдыларын дамытады.

Құммен жұмыс баланың ұсақ моторикасын дамытуда да маңызды орын алады. Құмды саусақпен ұстау, қасықпен бір ыдыстан екінші ыдысқа салу, қалыпқа толтыру, саусақпен сызықтар мен бейнелер салу қолдың ұсақ бұлшықеттерін жаттықтырады. Ұсақ моториканың дамуы баланың заттарды дәл ұстауына, қол қимылдарын үйлестіруіне және кейінгі жазу әрекетіне қажетті дағдылардың қалыптасуына қолдау көрсетеді. Сонымен бірге құммен еркін жұмыс жасау баланың эмоционалдық жайлылығына да оң әсер етуі мүмкін, өйткені ол өз әрекетін асықпай орындап, материалмен жеке қарым-қатынас орнатады.

Топырақ пен тұқым – тірі табиғаттағы өзгерістерді бақылауға мүмкіндік беретін материалдар. Топырақ балаларға өсімдіктің тіршілігі мен өсуіне қажетті жағдайлар туралы алғашқы түсінік қалыптастыруға көмектеседі. Балалар топырақтың түсін, құрылымын, ылғалдылығын байқап, құрғақ және дымқыл топырақты салыстырады. Тұқым отырғызу арқылы өсімдіктің даму кезеңдерін ұзақ уақыт бойы бақылауға мүмкіндік алады. Бұл жұмыс балаларды бір сәттік нәтижеге емес, белгілі бір уақыт аралығында жүретін өзгерістерге назар аударуға үйретеді.

Тәрбиеші балалармен бірге шағын «Өсімдіктер зертханасын» ұйымдастыра алады. Ол үшін бұршақ, бидай немесе басқа да қауіпсіз тұқымдар, мөлдір ыдыстар, мақта, топырақ және су қажет. Балалар тұқымды отырғызып, оған күтім жасайды, белгілі уақыт аралығында өскіннің пайда болуын бақылайды. Бақылау кезінде тұқымның бастапқы қалпын, қабығының ашылуын, тамырдың пайда болуын және сабақтың өсуін қарастырады. Әр кезеңді сурет арқылы белгілеп, қарапайым бақылау күнделігін жүргізуге болады.

Бұл жұмыстың маңызды ерекшелігі – балалардың табиғаттағы өзгерістерді бірден емес, біртіндеп қабылдауына жағдай жасалуы. Мысалы, тұқымды отырғызғаннан кейін келесі күні өскін шықпаса, балаларда «Неге өспеді?» деген сұрақ туындауы мүмкін. Тәрбиеші өсімдіктің өсуіне уақыт, ылғал, жылу және жарық сияқты жағдайлардың қажеттігін түсіндіреді. Балалар тұқымды суаруды, өсімдікті күтіп-баптауды және оның өсуін бақылауды үйренеді. Осы әрекеттер арқылы жауапкершілік, шыдамдылық, еңбекқорлық және тірі табиғатқа қамқорлық жасау қасиеттері қалыптасады.

Өсімдіктерді зерттеу кезінде балаларға әртүрлі жағдайларды салыстыруға да мүмкіндік беруге болады. Мысалы, бірдей тұқымдарды ылғал мақтаға және құрғақ мақтаға салып, олардың өзгерісін бақылау. Мұнда тәжірибенің әділ болуы үшін тұқымдардың түрі мен саны, ыдыстардың жағдайы мүмкіндігінше бірдей болуы қажет. Балалар нәтижені салыстыру арқылы судың тұқымның өнуіне әсерін байқайды. Дегенмен мұндай тәжірибелерде бір ғана факторды өзгерту керектігін тәрбиеші алдын ала ескергені жөн. Бұл балаларға тәжірибенің нәтижесін дұрыс түсіндіруге көмектеседі.

Жапырақтар, бұтақтар, тастар және басқа да табиғи нысандар салыстыру, жіктеу және шығармашылық әрекеттерді ұйымдастыруда кеңінен қолданылады. Табиғат аясында серуендеу кезінде балалар жерге түскен жапырақтарды, ұсақ бұтақтарды, тастарды, жаңғақ қабықтарын және басқа да қауіпсіз табиғи материалдарды жинай алады. Кейін оларды топ бөлмесіндегі зерттеу бұрышына әкеліп, әртүрлі белгілері бойынша қарастырады. Мысалы, жапырақтарды түсіне, пішініне, көлеміне, жиегінің ерекшелігіне қарай топтастырады. Тастарды көлемі, салмағы, түсі және бетінің тегістігі бойынша салыстырады. Бұтақтарды ұзындығы мен жуандығына қарай реттейді.

Мұндай әрекеттер баланың логикалық ойлауын дамытуға ықпал етеді. Бала алдымен нысандардың жеке белгілерін байқайды, содан кейін оларды салыстырып, ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтайды. Мысалы, екі жапырақтың түсі бірдей болғанымен, көлемі мен пішіні әртүрлі болуы мүмкін. Ал екі тастың көлемі бірдей болғанымен, салмағы немесе беткі құрылымы өзгеше болуы ықтимал. Осындай салыстырулар баланың заттарды бір ғана белгісі бойынша емес, бірнеше ерекшелігіне қарай тануына мүмкіндік береді.

Табиғи материалдар шығармашылық әрекетте де үлкен мүмкіндіктерге ие. Балалар жапырақтардан түрлі бейнелер құрастырады, бұтақтардан қарапайым композициялар жасайды, тастарды белгілі бір ретпен орналастырып өрнек құрастырады. Мысалы, «Күзгі орман», «Табиғаттағы жануарлар», «Менің қиялымдағы қала» тақырыптарында табиғи материалдардан шығармашылық жұмыстар ұйымдастыруға болады. Мұнда тәрбиеші балаларға дайын үлгіні дәл қайталатудан гөрі, өз идеяларын ұсынуға мүмкіндік бергені дұрыс. Бір бала жапырақтан көбелек бейнесін жасаса, екіншісі оны ағаштың тәжі ретінде қолдануы мүмкін. Бұл балалардың шығармашылық ойлауын, қиялын және өзіндік шешім қабылдау қабілетін дамытады.

Табиғи материалдармен жұмыс балалардың экологиялық түсініктері мен табиғатқа жауапкершілікпен қарауын қалыптастыруға да ықпал етеді. Табиғатты бақылау және оның нысандарымен тәжірибе жасау барысында балалар тірі және өлі табиғаттың айырмашылығын, өсімдіктер мен жануарлардың тіршілік ету ерекшеліктерін, табиғи ресурстарды ұқыпты пайдаланудың қажеттігін біртіндеп түсінеді. Мысалы, су тәжірибесін өткізгеннен кейін суды босқа ағызбау, өсімдіктерді күткенде суды мөлшермен пайдалану туралы әңгіме жүргізуге болады. Жапырақтарды жинау кезінде ағаштың бұтақтарын сындырмай, жерге түскен жапырақтарды пайдаланудың дұрыс екені түсіндіріледі.

Экологиялық тәрбие тек табиғат туралы мәлімет берумен шектелмеуі керек. Ол баланың нақты әрекетінен көрінуі қажет. Топтағы өсімдіктерді кезекпен суару, табиғи материалдарды ұқыпты сақтау, серуен кезінде қоқыс қалдырмау, су мен қағазды үнемдеу сияқты қарапайым міндеттер баланың табиғатқа деген жауапкершілігін қалыптастырады. Тәрбиеші мұндай әрекеттерді күнделікті өмірге енгізу арқылы экологиялық мәдениеттің алғашқы негіздерін қалайды.

Табиғи материалдардың танымдық әлеуетін арттыру үшін оларды тек арнайы ұйымдастырылған оқу әрекетінде ғана емес, балалардың еркін ойыны мен күнделікті іс-әрекетінде де пайдаланған жөн. Мысалы, серуен кезінде тәрбиеші балаларға желдің жапырақтарды қалай қозғайтынын, жаңбырдан кейінгі топырақтың қалай өзгеретінін, күн сәулесінің су бетінде қалай шағылысатынын бақылауды ұсына алады. Мұндай сәттерді алдын ала жоспарланған зерттеу тапсырмасына айналдыруға болады. Балалар өз байқауларын топқа келгеннен кейін әңгімелеп, суретпен бейнелеп немесе шағын тәжірибе арқылы тексере алады.

Табиғи материалдармен тәжірибелік әрекеттің тағы бір маңызды мүмкіндігі – балалардың бірлескен зерттеу дағдыларын дамыту. Шағын топтарда ұйымдастырылған жұмыс барысында балалар материалдарды бөліседі, кезек күтеді, өз пікірлерін айтады және басқа балалардың болжамдарын тыңдайды. Мысалы, «Қай жапырақ суды көбірек ұстайды?» деген зерттеу тапсырмасында бір бала жапырақтарды таңдайды, екіншісі суды тамызады, үшіншісі өзгерістерді бақылайды. Соңында балалар бірге қорытынды жасайды. Бұл үдеріс

олардың коммуникативтік қабілеттерін, өзара ынтымақтастығын және ортақ нәтижеге жауапкершілікпен қарауын қалыптастырады.

Табиғи материалдармен жұмыс барысында тәрбиешінің қолданатын сұрақтары мен педагогикалық қолдауы ерекше маңызға ие. Балаларға «Дұрыс» немесе «Бұрыс» деген баға берумен шектелмей, олардың ойлау үдерісін жалғастыруға көмектесетін сұрақтар қойған тиімді. Мысалы, «Сен нені байқадың?», «Неліктен осылай болды деп ойлайсың?», «Басқа материалды қолдансақ, нәтиже өзгере ме?», «Оны қалай тексеруге болады?» деген сұрақтар баланы өздігінен ізденуге жетелейді. Егер бала болжамы расталмаса, бұл жағдайды қателік ретінде қабылдатпай, жаңа мәлімет алу мүмкіндігі ретінде түсіндіру қажет. Өйткені зерттеушілік әрекетте баланың ең маңызды жетістігі – әрдайым дұрыс жауап беру емес, сұрақ қоюға және оны тәжірибе арқылы тексеруге талпынуы.

Табиғи ортаға негізделген мектепке дейінгі білім беру жөніндегі Ardoin мен Bowers жүргізген жүйелі ғылыми шолу 66 зерттеуді қамтиды. Зерттеушілер табиғатпен байланысты білім беру тәжірибелерінің балалардың танымдық, әлеуметтік-эмоциялық және экологиялық дамуымен байланысын қарастырған. Авторлар табиғи ортамен әрекеттесу, ойын, қозғалыс, бақылау және әлеуметтік қарым-қатынасты біріктіретін білім беру тәсілдерінің балалардың қоршаған орта туралы түсінігін кеңейтуге және табиғатқа жағымды қарым-қатынасын қалыптастыруға мүмкіндік беретінін көрсетеді. Бұл тұжырым табиғи материалдармен тәжірибелік жұмыстарды мектепке дейінгі ұйымның білім беру мазмұнына енгізудің ғылыми негізін күшейтеді.

Осы ғылыми тұжырымдарды тәрбиеші тәжірибесінде жүзеге асыру үшін табиғи материалдармен жұмыс жүйелі әрі мақсатты ұйымдастырылуы керек. Мысалы, бір апта бойы «Су және оның қасиеттері», келесі аптада «Топырақ пен өсімдіктер», одан кейін «Күзгі табиғаттың өзгерістері» тақырыптарын қарастыруға болады. Әр тақырып аясында бақылау, тәжірибе, әңгімелесу, шығармашылық жұмыс және еркін ойын өзара байланыста жүргізіледі. Сонда балалар бір материалды әртүрлі жағдайда зерттеп, алған білімдерін жаңа әрекеттерде қолдануға мүмкіндік алады.

Табиғи материалдармен жұмыс кезінде қауіпсіздік талаптарын сақтау да маңызды. Тәрбиеші қолданылатын заттардың тазалығын, балалардың жасына сәйкестігін және денсаулыққа қауіп төндірмейтінін алдын ала тексеруі тиіс. Шығу тегі белгісіз өсімдіктерді, улы болуы мүмкін жидектерді, өткір тастарды, сынған бұтақтарды және ауызға салуға болатын ұсақ бөлшектерді қолдануға болмайды. Топырақпен, құммен немесе сумен жұмыс аяқталғаннан кейін балалар қолдарын жууы қажет. Тәжірибе барысында барлық әрекет ересек адамның бақылауымен ұйымдастырылуы тиіс.

Қорыта айтқанда, табиғи материалдар баланың танымдық белсенділігін арттырудың, зерттеушілік қабілеттерін қалыптастырудың және қоршаған орта туралы алғашқы ғылыми түсініктерін дамытудың кең мүмкіндіктерін ұсынады. Су, құм, топырақ, тұқым, жапырақ, бұтақ және тас сияқты қарапайым нысандармен жүргізілетін тәжірибелер арқылы бала бақылауды, салыстыруды, болжам жасауды, тәжірибе нәтижесін талдауды және қорытынды шығаруды үйренеді. Ең бастысы, табиғи материалдармен жұмыс баланың білімге деген қызығушылығын оятып, оны қоршаған әлемді өздігінен танып-білуге ынталандырады. Сондықтан тәрбиеші табиғи материалдарды тек көрнекілік немесе ойын құралы ретінде емес, баланың зерттеушілік әрекетін дамытатын маңызды педагогикалық ресурс ретінде пайдалануы қажет.

3. Табиғи материалдармен тәжірибелік әрекетті ұйымдастырудың әдістемелік жолдары

Тәжірибелік әрекет – мектепке дейінгі жастағы балалардың қоршаған ортаны танып-білуіне, табиғат құбылыстарының ерекшеліктерін түсінуіне және қарапайым зерттеушілік дағдыларын қалыптастыруына мүмкіндік беретін тиімді педагогикалық әдістердің бірі. Табиғи материалдармен жұмыс барысында бала дайын ақпаратты қабылдаумен шектелмей, заттарды өз қолымен ұстап көреді, олардың қасиеттерін салыстырады, өзгерістерді бақылайды

және белгілі бір құбылыстың себебін анықтауға талпынады. Мұндай әрекеттер баланың танымдық белсенділігін арттырып, өздігінен ізденуіне жағдай жасайды.

Тәжірибелік әрекетті нәтижелі ұйымдастыру үшін тәрбиеші жұмысты алдын ала жоспарлап, баланың жас ерекшелігін, жеке мүмкіндіктерін, қызығушылығын және қауіпсіздігін ескеруі қажет. Тәжірибе мазмұны балаларға түсінікті, көрнекі және күнделікті өмірмен байланысты болғаны дұрыс. Мысалы, судың қасиеттерін зерттеу, құм мен топырақтың айырмашылығын анықтау, жапырақтардың пішінін салыстыру, тастардың көлемі мен салмағын ажырату, өсімдіктердің өсуіне қажетті жағдайларды бақылау сияқты жұмыстарды ұйымдастыруға болады. Осындай қарапайым зерттеулер арқылы балалар табиғаттағы заттар мен құбылыстардың өзара байланысын түсіне бастайды.

Тәжірибелік жұмысты ұйымдастыруда тәрбиеші баланың дербес әрекетіне басымдық беруі керек. Ол тәжірибенің барлық кезеңін өзі орындап көрсетпей, балаларға бақылауға, болжам жасауға, сұрақ қоюға және өз шешімдерін тексеруге мүмкіндік бергені маңызды. Баланың қате болжам жасауы теріс нәтиже ретінде қабылданбауы тиіс. Керісінше, болжам мен нақты нәтиженің арасындағы айырмашылық баланың жаңа білім алуына негіз болады.

Табиғи материалдармен зерттеу жұмысын төмендегі әдістемелік кезеңдер бойынша ұйымдастыруға болады.

Бірінші кезең – қызығушылық ояту және зерттеу мәселесін қою.

Бұл кезеңнің негізгі мақсаты – балалардың назарын табиғи нысанға аударып, зерттеуге деген қызығушылығын қалыптастыру. Тәрбиеші балаларға алдын ала дайындалған табиғи материалдарды көрсетіп, олардың қасиеттері туралы ойлануға жетелейтін сұрақтар қояды. Мысалы, үстелге су құйылған мөлдір ыдыс, бірнеше тас, жапырақ, ағаш жаңқасы және бүр орналастырып: «Осы заттардың қайсысы суда жүзеді?», «Неліктен кейбір заттар суға батады, ал басқаларының бетінде қалқып жүреді?» деген сұрақтар қоюға болады.

Сонымен қатар балаларға табиғи нысандарды еркін бақылауға, ұстап көруге және олардың сыртқы белгілерін сипаттауға мүмкіндік беріледі. Тәрбиеші «Жапырақтың түсі қандай?», «Тастың беті тегіс пе, әлде кедір-бұдыр ма?», «Құм құрғақ кезде қандай болады?» деген сұрақтар арқылы балалардың назарын заттардың ерекшеліктеріне бағыттайды.

Бұл кезеңде баланың бұрыннан білетін мәліметтері мен жеке тәжірибесі де ескеріледі. Мысалы, балалардан жаңбырдан кейінгі топырақтың қандай болатынын, ағаш жапырақтарының күзде неліктен өзгеретінін немесе тұқымның қалай өсетінін сұрауға болады. Осындай әңгімелесу баланың бұрынғы білімін жаңа зерттеу әрекетімен байланыстырады.

Екінші кезең – болжам жасау және өз ойын негіздеу.

Зерттеу әрекетінің келесі кезеңінде балалар ұсынылған мәселе бойынша өз болжамдарын айтады. Болжам жасау баланың логикалық ойлауын, себеп-салдарлық байланысты түсінуін және өз пікірін жеткізу қабілетін дамытуға ықпал етеді.

Мысалы, тәрбиеші балаларға құрғақ және дымқыл құмды көрсетіп, «Қай құмнан пішін жасау оңай болады?», «Неліктен олай ойлайсың?» деген сұрақтар қояды. Балалар өз тәжірибесіне сүйене отырып, әртүрлі жауаптар ұсынуы мүмкін. Бір бала құрғақ құмның шашылатынын айтса, екіншісі дымқыл құмның бірігіп, пішін жасауға ыңғайлы болатынын болжайды.

Тәрбиеші барлық жауапты мұқият тыңдап, баланың ойын толық жеткізуіне жағдай жасауы керек. Бұл кезеңде болжамның дұрыс немесе бұрыстығын бірден анықтаудың қажеті жоқ. Негізгі міндет – баланы өз пікірін айтуға, оны қарапайым дәлелдермен түсіндіруге және болжамын тәжірибе арқылы тексеруге ынталандыру.

Балалардың зерттеуге қызығушылығын арттыру үшін «Менің ойымша...», «Мен осылай болжаймын, себебі...», «Тәжірибе нәтижесінде ... болады деп ойлаймын» деген сөйлем үлгілерін қолдануға болады. Мұндай тілдік қолдау әсіресе өз ойын жеткізуде қиналатын балалар үшін тиімді.

Үшінші кезең – тәжірибені жоспарлау және орындау.

Бұл кезеңде балалар тәрбиешінің көмегімен тәжірибеге қажетті материалдарды таңдап, зерттеу әрекетін орындайды. Тәжірибе барысында әр баланың белсенді қатысуына мүмкіндік берілуі маңызды. Балалардың біреуі табиғи материалдарды таңдайды, екіншісі оларды суға орналастырады, үшіншісі өзгерістерді бақылайды, ал басқа бала көрген нәтижесін ауызша сипаттайды.

Табиғи материалдармен жүргізілетін тәжірибелердің мазмұны әртүрлі болуы мүмкін:

- Сумен тәжірибе жасау. Тастардың, жапырақтардың, ағаш жаңқаларының суда батуы немесе қалқып жүруін бақылау арқылы балалар заттардың қасиеттерін салыстырады.
- Құммен тәжірибе жасау. Құрғақ және дымқыл құмның ерекшеліктерін анықтап, олардың пішін жасауға жарамдылығын салыстырады.
- Топырақты зерттеу. Құрғақ және ылғалды топырақты бақылау арқылы олардың түсін, құрылымын, ылғалдылығын ажыратады.
- Өсімдіктерді бақылау. Бірнеше күн бойы тұқымның өнуін бақылап, өсімдіктің өсуіне су, жарық және жылудың қажеттілігін түсінеді.
- Жапырақтарды зерттеу. Әртүрлі ағаш жапырақтарының көлемін, пішінін, түсін және құрылымын салыстырады.
- Тастарды салыстыру. Тастардың көлемін, түсін, салмағын және беткі қабатының ерекшеліктерін анықтайды.

Тәжірибені орындау барысында тәрбиеші балалардың әрекетін бақылап, қажет болған жағдайда бағыт-бағдар береді. Алайда зерттеу нәтижесін толығымен өзі түсіндіріп беруге асықпауы керек. Балаға әрекетті өздігінен орындауға мүмкіндік беру оның сенімділігін арттырады.

Сонымен қатар қауіпсіздік талаптары міндетті түрде сақталуы қажет. Табиғи материалдар алдын ала тазартылып, іріктелуі тиіс. Өткір, сынғыш, улы немесе баланың денсаулығына қауіп төндіретін заттарды пайдалануға болмайды. Ұсақ материалдарды ауызға салмау, суды төкпеу, тәжірибеден кейін қолды жуу сияқты қарапайым ережелер балаларға алдын ала түсіндіріледі.

Төртінші кезең – бақылау және алынған нәтижелерді салыстыру.

Тәжірибе барысында балалардың назарын болған өзгерістерге аудару маңызды. Бақылау – баланың табиғи құбылыстарды түсінуіне негіз болатын негізгі танымдық әрекеттердің бірі. Балалар заттардың бастапқы күйі мен тәжірибеден кейінгі жағдайын салыстырып, айырмашылықтарды анықтауға үйренеді.

Мысалы, дымқыл құмды зерттеу кезінде балалар оның бір-біріне жабысып, белгілі бір пішінді сақтайтынын байқайды. Ал құрғақ құмның қолмен ұстағанда шашылып кететінін көреді. Осы арқылы олар судың құмның қасиетіне әсер ететінін тәжірибе жүзінде түсінеді.

Өсімдіктің өсуін бақылау кезінде балалар күн сайын тұқымның өзгерісіне назар аударады. Алғашқы күні тұқымның сыртқы көрінісін қарастырса, кейінгі күндері оның жарылуын, тамырдың пайда болуын және өскіннің шығуын бақылайды. Бұл жұмыс балаларға табиғи үдерістердің бірден емес, белгілі бір уақыт аралығында жүретінін түсіндіреді.

Тәрбиеші бақылау кезінде балаларға ойлануға мүмкіндік беретін сұрақтарды жүйелі түрде қолдануы қажет:

- Тәжірибе барысында қандай өзгеріс болды?
- Бастапқыда зат қандай күйде еді?
- Қазір оның қандай ерекшелігін байқадың?
- Екі табиғи материалдың қандай айырмашылығы бар?
- Сенің болжамың тәжірибе нәтижесімен сәйкес келді ме?
- Мұндай өзгерістің себебі неде болуы мүмкін?

Мұндай сұрақтар балалардың салыстыру, талдау, есте сақтау және қорытынды жасау қабілеттерін дамытады. Сонымен қатар тәрбиеші балалардың жауаптарын толықтыруға, бір-бірінің пікірін тыңдауға және ортақ шешім қабылдауға үйретеді.

Бесінші кезең – қорытынды жасау және нәтижені бекіту.

Зерттеу жұмысының соңғы кезеңінде балалар тәжірибе барысында алған әсерлері мен бақылау нәтижелерін өз сөздерімен жеткізеді. Олар бастапқы болжамдарын нақты нәтижемен салыстырып, қандай жаңа мәлімет алғандарын түсіндіреді. Бұл кезеңде тәрбиеші балаларға дайын қорытындыны ұсынбай, олардың өз бетінше тұжырым жасауына көмектесуі қажет.

Мысалы, тастар мен ағаш жаңқаларын суға салу тәжірибесінен кейін балалар кейбір заттардың суға бататынын, ал кейбірінің су бетінде қалқып жүретінін айта алады. Тәрбиеші осы бақылауға сүйене отырып, заттардың суда әртүрлі әрекет ететінін түсіндіреді. Қажет болған жағдайда балалардың жас ерекшелігіне сәйкес заттардың тығыздығы туралы қарапайым түсінік беруге болады.

Тәжірибе нәтижесін бекітудің бірнеше тиімді әдісі бар. Біріншіден, балалар зерттеген нысанның суретін салып, оның өзгерістерін бейнелей алады. Екіншіден, тәрбиешімен бірге қарапайым бақылау кестесін толтыруға болады. Үшіншіден, балалар тәжірибе барысын ауызша әңгімелеп, өздерінің қандай жаңалық ашқанын айтады. Сонымен қатар табиғи материалдардан шағын көрме ұйымдастыру, зерттеу нәтижелерін топта талқылау және бақылау күнделігін жүргізу де тиімді тәсілдер болып саналады.

Нәтижені бекіту барысында баланың тек дұрыс жауап беруі ғана емес, тәжірибеге қатысуы, бақылау жүргізуі, өз ойын жеткізуі және жаңа ақпаратты түсінуге ұмтылуы да бағалануы тиіс. Бұл баланың зерттеушілік әрекетке деген жағымды көзқарасын қалыптастырады.

Табиғи материалдармен тәжірибелік әрекетті ұйымдастыруда қолданылатын қосымша әдістемелік тәсілдер

Жоғарыда аталған кезеңдермен қатар табиғи материалдарды зерттеу барысында бірнеше педагогикалық тәсілді жүйелі түрде қолдану ұсынылады.

Біріншіден, салыстыру әдісі балалардың заттар мен құбылыстардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтауына мүмкіндік береді. Мысалы, балалар әртүрлі жапырақтарды түсі, көлемі, пішіні және құрылымы бойынша салыстырады. Бұл олардың байқағыштығын және талдау қабілетін дамытады.

Екіншіден, бақылау әдісі табиғаттағы өзгерістерді жүйелі түрде қадағалауға бағытталады. Балалар ауа райының өзгеруін, өсімдіктердің өсуін, судың буланuын және жыл мезгілдеріне байланысты табиғат көріністерінің өзгеруін бақылай алады. Бақылауды бір рет қана емес, белгілі бір уақыт аралығында қайталап ұйымдастыру баланың уақыттық өзгерістерді түсінуіне көмектеседі.

Үшіншіден, проблемалық сұрақтар қою әдісі балалардың ізденушілік белсенділігін арттырады. Мысалы, «Өсімдікке су құймасақ не болады?», «Неліктен жаңбырдан кейін топырақ өзгереді?», «Қандай жағдайда мұз ериді?» деген сұрақтар балаларды өздігінен ойлануға және жауап іздеуге жетелейді.

Төртіншіден, ойын арқылы зерттеу әдісі тәжірибелік әрекетті қызықты әрі қолжетімді етеді. «Табиғат зерттеушілері», «Сиқырлы құм», «Судың құпиясы», «Жапырақты таны» сияқты ойындар арқылы балалар табиғи материалдардың қасиеттерін еркін зерттейді. Ойын элементтері баланың эмоциялық қызығушылығын сақтап, зерттеу әрекетіне белсенді қатысуына жағдай жасайды.

Бесіншіден, жобалау және шағын зерттеу әдісі балалардың ұзақ мерзімді бақылау жүргізуіне мүмкіндік береді. Мысалы, «Тұқымнан өскінге дейін», «Біздің шағын бақшамыз», «Топырақтың қасиеттерін зерттейміз» тақырыптарында шағын жобалар ұйымдастыруға болады. Мұндай жұмыстар барысында балалар зерттеу нысанын таңдап, өзгерістерді бақылап, нәтижесін қорытындылайды.

Тәжірибелік әрекетті ұйымдастыруда ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың да қатысу мүмкіндіктерін ескеру қажет. Әр баланың қабылдау, сөйлеу, қозғалыс және танымдық ерекшеліктеріне сәйкес тапсырмаларды бейімдеу маңызды. Мысалы, сөйлеу арқылы жауап беруге қиналатын бала нәтижені сурет, белгі немесе таңдау карточкалары арқылы көрсете алады. Қозғалыс мүмкіндігі шектеулі балаға материалдарды қолжетімді

орналастыру және қажетті құралдармен қамтамасыз ету қажет. Осылайша, зерттеу әрекеті барлық баланың мүмкіндігіне сай ұйымдастырылып, олардың ортақ жұмысқа қатысуына жағдай жасалады.

Сонымен қатар тәжірибелік әрекеттің тиімділігі тәрбиешінің ұйымдастырушылық шеберлігіне де байланысты. Тәрбиеші зерттеу ортасын алдын ала дайындап, табиғи материалдарды балалардың өздігінен таңдауына мүмкіндік беруі керек. Топ бөлмесінде арнайы зерттеу бұрышын ұйымдастыруға болады. Онда үлкейткіш әйнек, мөлдір ыдыстар, су құятын шағын құмыралар, өлшеуіш құралдар, табиғи материалдарға арналған контейнерлер, суретті карточкалар және бақылау дәптерлері орналастырылады. Мұндай орта баланың кез келген уақытта зерттеу әрекетіне қосылуына ықпал етеді.

Табиғи материалдармен тәжірибелік жұмыс ұйымдастырылғаннан кейін тәрбиеші оның нәтижесіне талдау жасауы қажет. Балалардың зерттеуге қызығушылығы, өздігінен әрекет етуі, сұрақ қоюы, болжам жасауы, бақылау нәтижесін сипаттауы және қорытынды шығара алуы назарға алынады. Осы көрсеткіштер келесі тәжірибелік жұмыстардың мазмұнын жоспарлауға негіз болады.

Қорыта айтқанда, табиғи материалдармен тәжірибелік әрекетті ұйымдастыру – мектепке дейінгі жастағы балалардың танымдық белсенділігін, зерттеушілік қабілетін және қоршаған ортаға деген қызығушылығын дамытудың нәтижелі жолы. Тәжірибе барысында бала табиғат құбылыстарын дайын ақпарат арқылы ғана емес, өзінің жеке бақылауы мен іс-әрекеті арқылы танып біледі. Сондықтан тәрбиеші үшін ең маңызды міндет – балаларға зерттеуге қолайлы орта қалыптастыру, олардың сұрақтарына мән беру, дербес әрекетін қолдау және әрбір баланың жаңалық ашуына мүмкіндік жасау. Осындай жүйелі әрі мақсатты ұйымдастырылған жұмыс балалардың табиғатқа ұқыпты қарауын, ізденімпаздығын және алғашқы ғылыми түсініктерін қалыптастыруға ықпал етеді.

4. Тәрбиеші тәжірибесінде қолдануға болатын практикалық жұмыстар

Табиғи материалдармен тәжірибелік әрекетті ұйымдастыруда балалардың күнделікті өмірде кездестіретін заттарын пайдаланған тиімді. Төмендегі жұмыстарды ересек және мектепалды топтарда балалардың мүмкіндіктеріне қарай жеңілдетіп немесе күрделендіріп өткізуге болады.

1-тәжірибе. «Суда не жүзеді, не батады?»

Мақсаты: заттардың суда жүзу және бату ерекшеліктерін бақылау, салыстыру, болжам жасау дағдыларын дамыту.

Қажетті құралдар: су құйылған мөлдір ыдыс, көлемі әртүрлі тас, жапырақ, ағаш жаңқасы, бұтақ, үлкен пластик қақпақ.

Жұмыс барысы: тәрбиеші балаларға заттарды көрсетіп, олардың қайсысы суда қалқып тұратынын сұрайды. Балалар өз болжамдарын айтады. Содан кейін заттар кезекпен суға салынып, нәтижесі бақыланады. Балалар жүзген және батқан заттарды екі топқа бөледі.

Талқылау сұрақтары:

- Қай зат су бетінде қалды?
- Қай зат ыдыстың түбіне түсті?
- Бастапқы болжамың орындалды ма?
- Заттардың қандай ерекшеліктерін байқадың?

Күтілетін нәтиже: бала заттарды бақылап, олардың қасиеттерін салыстырады, өз болжамын нақты нәтижемен байланыстырады. Тәрбиеші бұл тәжірибеде «ауыр заттың бәрі батады» деген сияқты жалпылама тұжырым жасатудан сақтануы керек, өйткені заттың жүзуі мен батуы оның материалына, көлеміне, пішініне және басқа да қасиеттеріне байланысты.

2-тәжірибе. «Құрғақ құм мен дымқыл құмның айырмашылығы»

Мақсаты: құмның қасиеттерін зерттеу, материалдың ылғалдануына байланысты өзгерістерді анықтау.

Қажетті құралдар: құрғақ құм, аздап суланған құм, екі науа, қалыптар, шағын елек.

Жұмыс барысы: балалар алдымен құрғақ құмды қолмен ұстап, оның қалай сусатынын бақылайды. Кейін құмға аз мөлшерде су қосып, араластырады. Дымқыл құмды қалыпқа салып, пішін жасауға тырысады. Екі материалдың айырмашылығы салыстырылады.

Талқылау сұрақтары:

- Құрғақ құмды қолға алғанда қандай сезім пайда болды?
- Суды қосқаннан кейін құм қалай өзгерді?
- Қай құмнан пішін жасау оңай?
- Құмды шамадан тыс суласақ не болуы мүмкін?

Күтілетін нәтиже: балалар материалдың қасиеті сыртқы жағдайға байланысты өзгеретінін байқайды, салыстыру және сипаттау дағдыларын меңгереді.

3-тәжірибе. «Тұқымның өсуіне не қажет?»

Мақсаты: өсімдіктің өсуіне қажетті жағдайлар туралы бастапқы түсінік қалыптастыру, ұзақ мерзімді бақылау жүргізуге үйрету.

Қажетті құралдар: бұршақ немесе бидай тұқымы, мақта, мөлдір ыдыстар, су, бақылау парағы.

Жұмыс барысы: бірнеше ыдыс дайындалады. Бір ыдысқа ылғал мақтаға тұқым салынады, екіншісіне құрғақ мақтаға тұқым салынады. Екі ыдыс та балалар бақылай алатын қауіпсіз орынға қойылады. Балалар бірнеше күн бойы тұқымдағы өзгерістерді бақылайды. Тәрбиеші өскіннің пайда болуын, тамыр мен сабақтың қалыптасуын балаларға түсіндіреді.

Талқылау сұрақтары:

- Тұқымның көлемі немесе түсі өзгерді ме?
- Қай ыдыста өзгеріс байқалды?
- Өсімдіктің өсуіне су не үшін қажет?
- Өсімдікке тағы қандай жағдайлар керек?

Күтілетін нәтиже: балалар өсімдіктің өсуі біртіндеп жүретін үдеріс екенін түсінеді, тірі табиғатқа қамқорлық жасауға үйренеді. Бұл тәжірибені бірнеше күн немесе апта бойы жалғастырып, бақылау суреттерін жинақтауға болады. Нақты ғылыми қорытынды жасау үшін жарық, жылу және су мөлшері сияқты жағдайлардың әсерін бөлек қарастыру қажет.

4-тәжірибе. «Мұз қалай ериді?»

Мақсаты: судың әртүрлі күйімен таныстыру, температураның өзгеріске әсерін бақылау.

Қажетті құралдар: мұз кесектері, екі тәрелке, бөлме температурасындағы орын және салқын жер.

Жұмыс барысы: екі мұз кесегі екі тәрелкеге салынады. Біреуі бөлме температурасында, екіншісі салқындау жерде орналастырылады. Балалар белгілі уақыт аралығында олардың өзгерісін бақылайды. Қай мұздың жылдам ерігенін салыстырады.

Талқылау сұрақтары:

- Мұздың түсі мен пішінінде қандай өзгеріс болды?
- Мұз ерігенде не пайда болды?
- Қай жерде мұз жылдам еріді?
- Мұзды қайтадан қалай қатыруға болады?

Күтілетін нәтиже: балалар мұздың судың қатты күйі екенін және жылудың әсерінен еритінін қарапайым деңгейде түсінеді.

5-тәжірибе. «Жапырақтарды зерттейміз»

Мақсаты: табиғи нысандарды салыстыру, топтастыру, белгілерін сипаттау және табиғатқа қызығушылықты арттыру.

Қажетті құралдар: әртүрлі ағаштардың жерге түскен жапырақтары, үлкейткіш әйнек, ақ қағаз, қарындаштар.

Жұмыс барысы: балалар жапырақтарды пішіні, түсі, көлемі және жүйкелерінің орналасуы бойынша бақылайды. Ұқсас жапырақтарды топтастырады. Үлкейткіш әйнек арқылы олардың беткі құрылымын қарайды. Соңында жапырақтың суретін салып, байқалған ерекшеліктерін әңгімелейді.

Талқылау сұрақтары:

- Барлық жапырақтың түсі бірдей ме?
- Қай жапырақ үлкен, қайсысы кіші?
- Жапырақтың бетінде қандай сызықтарды көрдің?
- Жапырақтар неге күзде түсін өзгертеді?

Күтілетін нәтиже: балалардың байқағыштығы, сөздік қоры, салыстыру және топтастыру дағдылары дамиды. Сонымен қатар өсімдіктерге зиян келтірмей, жерге түскен жапырақтарды жинау мәдениеті қалыптасады.

Аталған тәжірибелерді бір реттік іс-шара ретінде ғана өткізбей, белгілі бір тақырыпқа біріктірген дұрыс. Мысалы, «Су әлемі», «Топырақ және өсімдік», «Күзгі табиғат құпиялары», «Табиғаттағы өзгерістер» атты шағын зерттеу апталықтарын ұйымдастыруға болады. Мұндай жұмыс балалардың бір мәселені әртүрлі жағдайда бақылауына және бұрынғы тәжірибесін жаңа біліммен байланыстыруына мүмкіндік береді.

5. Зерттеушілік әрекеттегі тәрбиешінің рөлі

Табиғи материалдармен жұмыс нәтижелі болуы тәрбиешінің әдістемелік шеберлігіне тікелей байланысты. Тәрбиеші балаларға тәжірибені көрсетіп беретін маман ғана емес, олардың қызығушылығын оятатын, ізденісіне жағдай жасайтын және дербес шешім қабылдауына қолдау білдіретін педагогикалық серіктес болуы тиіс.

Ең алдымен, тәрбиеші баланың сұрағын бағалап, оны зерттеу әрекетіне айналдыра білуі қажет. Мысалы, бала «Неге жапырақ сарғаяды?» деп сұраса, дайын жауапты бірден айтудың орнына әртүрлі жапырақтарды бақылауды, олардың түсін салыстыруды, ағаштың маусымдық өзгерістерін әңгімелеуді ұсынуға болады. Осылайша қарапайым сұрақ шағын зерттеу жұмысына айналады.

Тәрбиеші зерттеу барысында балаларға ашық сұрақтар қойғаны дұрыс. «Бұл не?» деген сұрақтан гөрі «Қандай өзгеріс байқадың?», «Сенің ойыңша, неге бұлай болды?», «Басқаша жасап көрсек не өзгеруі мүмкін?» деген сұрақтар баланың ойлауына кең мүмкіндік береді. Мұндай сұрақтар баланы нақты жауапты жаттап айтуға емес, өз бақылауына сүйеніп пікір білдіруге үйретеді.

Сонымен қатар педагог әр баланың жеке ерекшелігін ескеруі керек. Кейбір балалар тәжірибені өздігінен орындауға белсенді қатысса, енді бірі алдымен бақылап, кейін әрекетке қосылуы мүмкін. Баланың сөйлеу белсенділігі, сенсорлық қабылдауы, қимыл-қозғалыс мүмкіндігі мен танымдық қарқыны әртүрлі болатынын ескеру маңызды. Қажет болған жағдайда тапсырманы жеңілдетіп, әрекетті бірнеше шағын қадамға бөліп, көрнекі нұсқау немесе жеке қолдау ұсынуға болады.

Зерттеу әрекетінде тәрбиеші балалардың өзара ынтымақтастығын да ұйымдастырады. Шағын топтарда жұмыс істеу кезінде балалар құралдарды кезекпен пайдалануды, бір-бірінің пікірін тыңдауды, ортақ шешімге келуді үйренеді. Бір бала бақылаушы, екіншісі материалдарды орналастырушы, үшіншісі нәтижені суретке түсіруші немесе сурет арқылы белгілеуші бола алады. Рөлдерді ауыстырып отыру әр баланың тәжірибенің барлық кезеңіне қатысуына мүмкіндік береді.

6. Зерттеушілік ортаны қалыптастыру және ата-аналармен ынтымақтастық

Зерттеушілік қабілеттерді дамыту үшін топ бөлмесінде балалардың өздігінен әрекет етуіне мүмкіндік беретін шағын зерттеу бұрышын ұйымдастыруға болады. Онда үлкейткіш әйнек, өлшеуіш ыдыстар, мөлдір контейнерлер, қауіпсіз қысқыштар, құм мен суға арналған шағын науалар, табиғи материалдарды салыстыруға арналған себеттер, сурет салу және бақылау парақтары орналастырылады.

Материалдар балалардың қолы жететін, бірақ қауіпсіздік талаптары сақталған орында тұруы қажет. Әр материалдың қолданылу мақсаты түсінікті болғаны жөн. Мысалы, «табиғаттан жиналған заттар», «су тәжірибелері», «тұқым және өсімдік», «салыстыру және өлшеу» сияқты шағын бөлімдер жасауға болады. Материалдар мезгілге қарай жаңартылып отырса, балалардың қызығушылығы артады.

Зерттеу бұрышын безендірудің өзі мақсат емес. Ең бастысы – оның балалардың дербес әрекетіне қызмет етуі. Сондықтан педагог материалдарды шамадан тыс көбейтпей, нақты зерттеу міндетіне сәйкес іріктеуі керек. Балалар қолданған заттарын орнына қоюды, материалдарды ұқыпты пайдалануды және жұмыс орнын ретке келтіруді үйренуі тиіс.

Ата-аналармен ынтымақтастық та зерттеушілік әрекеттің нәтижелілігін арттырады. Отбасында табиғатқа серуендеу, ауладағы өсімдіктерді бақылау, тұқым отырғызу, ауа райындағы өзгерістерді әңгімелеу сияқты қарапайым жұмыстарды орындауға болады. Ата-аналар баламен бірге бақылау суреттерін дайындап, балабақшадағы шағын зерттеу көрмесіне қатыса алады. Мұндай жұмыстар баланың алған әсерін бекітіп, балабақша мен отбасы арасындағы тәрбиелік байланысты нығайтады.

Алайда ата-аналарға күрделі тапсырмалар жүктеудің қажеті жоқ. Негізгі мақсат – баланың табиғатқа қызығушылығын қолдау және үлкендердің бірлескен әрекет арқылы танымдық белсенділікті ынталандыруы. Мысалы, «Біздің отбасымыз бақылаған табиғат құбылысы» атты шағын фотокөрме немесе «Тұқымнан өскінге дейін» атты отбасылық бақылау жобасын өткізуге болады.

7. Балалардың зерттеушілік дағдыларын бақылау және бағалау

Мектепке дейінгі жаста зерттеушілік қабілетті бағалау баланы бір-бірімен салыстыру немесе тәжірибенің нәтижесін дұрыс-бұрыс деп қана белгілеу арқылы жүргізілмеуі керек. Негізгі назар баланың әрекет барысындағы ілгерілеуіне, қызығушылығына, дербестігіне және өз ойын жеткізу мүмкіндігіне аударылады.

Тәрбиеші күнделікті бақылау арқылы төмендегі көрсеткіштерге назар аудара алады:

- табиғи нысандарға қызығушылық танытып, сұрақ қоя білуі;
- заттардың қасиеттерін бақылап, сипаттауы;
- екі немесе бірнеше нысанның ұқсастығы мен айырмашылығын анықтауы;
- қарапайым болжам ұсынуы;
- тәжірибеге өздігінен немесе ересектің көмегімен қатысуы;
- тәжірибе нәтижесін сөзбен, суретпен немесе белгі арқылы жеткізуі;
- өз әрекетінің нәтижесін бастапқы болжамымен салыстыруы;
- табиғи материалдарға ұқыпты қарап, қауіпсіздік ережелерін сақтауы.

Бұл көрсеткіштерді баланың жасына және жеке даму ерекшелігіне қарай бейімдеу қажет. Мысалы, кіші топтағы бала материалды ұстап, оның қасиетін сөзбен немесе қимылмен көрсете алса, ересек топтағы бала бірнеше нысанды салыстырып, қарапайым қорытынды жасай алады.

Бақылау нәтижелерін тәрбиеші қысқаша жазба, баланың суреті, фотоматериал немесе зерттеу күнделігі арқылы тіркей алады. Бірнеше уақыт аралығында жиналған материалдар баланың қандай дағдысы қалыптасып келе жатқанын және қай бағытта қосымша қолдау қажет екенін анықтауға көмектеседі. NAEYC ұйымының ерте жастағы балалардың дамуын бағалау жөніндегі ұсынымдарында бақылау мен құжаттаудың жүйелі, мақсатты және күнделікті білім беру әрекетімен кіріктірілген болуы керектігі көрсетіледі [4]. Сондықтан зерттеушілік қабілетті бағалау арнайы тестілеумен шектелмей, баланың табиғи әрекетін бақылауға негізделгені дұрыс.

8. Қауіпсіздік талаптары және экологиялық мәдениет

Табиғи материалдармен тәжірибе ұйымдастыру барысында балалардың денсаулығы мен қауіпсіздігі бірінші орында тұруы керек. Тәрбиеші пайдаланылатын материалдардың тазалығын, қауіпсіздігін және балалардың жас ерекшелігіне сәйкестігін алдын ала тексереді. Өткір, сынғыш, улы болуы мүмкін немесе шығу тегі белгісіз заттарды қолдануға болмайды. Ұсақ тұқымдар, жаңғақ қабықтары және ұсақ тастар ауызға салу қаупі бар балаларға берілмеуі тиіс. Қажет болған жағдайда тәжірибе тек ересек адамның тікелей бақылауымен өткізіледі.

Су қолданылатын жұмыс кезінде еденге су төгілмеуін қадағалау, тайғанау қаупін болдырмау, тәжірибеден кейін қолды жуу қажет. Топырақпен жұмыс істегенде оның қауіпсіз әрі таза екеніне көз жеткізіп, жұмыстан кейін қолды сабындап жуу керек. Өсімдіктер мен жапырақтарды жинау кезінде улы немесе аллергиялық әсері болуы мүмкін түрлерден аулақ

болған жөн. Қар мен мұзды зерттегенде балалардың суық материалмен ұзақ жанасуына жол берілмейді.

Экологиялық мәдениетті қалыптастыру зерттеушілік жұмыстың ажырамас бөлігі болуы тиіс. Балаларға табиғаттағы әрбір нысанның өзіндік орны бар екенін, өсімдіктерді себепсіз жұлуға, тірі жәндіктерге зиян келтіруге және табиғи ортаны ластауға болмайтынын түсіндіру қажет. Жерге түскен жапырақтарды жинау, өсімдіктерді күту, суды үнемдеу, пайдаланылған материалдарды орнына қою сияқты қарапайым әрекеттер арқылы табиғатқа жауапкершілікпен қарау дағдысы қалыптасады.

Қорытынды

Табиғи материалдармен тәжірибелік әрекет ұйымдастыру – мектепке дейінгі жастағы балалардың зерттеушілік қабілеттерін дамытудың тиімді педагогикалық жолдарының бірі. Мұндай жұмыс барысында бала қоршаған ортаны дайын ақпарат арқылы ғана емес, өз бақылауы мен тәжірибесі негізінде танып біледі. Ол сұрақ қоюға, болжам жасауға, заттардың қасиеттерін салыстыруға, өзгерістерді байқауға және қарапайым қорытынды шығаруға дағдыланады.

Тәжірибелік әрекеттің маңызды ерекшелігі – оның баланың күнделікті өмірімен және ойын әрекетімен табиғи байланыста болуында. Су, құм, топырақ, тас, жапырақ, тұқым сияқты қолжетімді материалдар арқылы ұйымдастырылған жұмыстар танымдық қызығушылықты арттырып қана қоймай, баланың сөйлеуін, ойлауын, зейінін, есте сақтауын, ұсақ моторикасын және әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Бұл бағыттағы жұмыстың нәтижелі болуы тәрбиешінің кәсіби ұстанымына байланысты. Педагог балаларға дайын жауап ұсынумен шектелмей, олардың өздігінен ізденуіне, қателесуіне, қайта байқап көруіне және жеке пікірін білдіруіне мүмкіндік жасауы керек. Әр баланың даму қарқынын, қызығушылығын және жеке мүмкіндіктерін ескеру зерттеушілік әрекеттің қолжетімді әрі нәтижелі болуына жағдай жасайды.

Қорыта айтқанда, табиғи материалдармен жүйелі ұйымдастырылған тәжірибелік жұмыстар баланың қоршаған әлемге деген қызығушылығын сақтап, дербес ойлауына, ізденуіне және табиғатқа жауапкершілікпен қарауына негіз қалайды. Сондықтан мектепке дейінгі ұйым тәрбиешісі зерттеушілік әрекетті күнделікті білім беру үдерісінің маңызды бөлігі ретінде қарастырып, оны ойынмен, бақылаумен, серуенмен және шығармашылық жұмыстармен өзара байланыстыра ұйымдастыруы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2022 жылғы 5 тамызда №29031 болып тіркелген.

2. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің міндетін атқарушының 2016 жылғы 12 тамыздағы №499 бұйрығы. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламалары. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 14 қазандағы №422 бұйрығымен енгізілген өзгерістерді ескере отырып.

3. Ardoin, N. M., Bowers, A. W. Early childhood environmental education: A systematic review of the research literature // Educational Research Review. – 2020. – Vol. 31. – Article 100353. – DOI: 10.1016/j.edurev.2020.100353.

4. National Association for the Education of Young Children (NAEYC). Developmentally Appropriate Practice: Observing, Documenting, and Assessing Children's Development and Learning.

5. Выготский Л. С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999.

6. Пиаже Ж. Психология интеллекта. – Санкт-Петербург: Питер, 2003.

Кусман Назым Қуатжанқызы
Тәрбиеші
ТОО «City kids club» «Айлан-3» бөбекжай балабақшасы
Алматы облысы, Іле ауданы, М.Туймебаев ауылы

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДАҒЫ ДАМЫТУШЫ ЗАТТЫҚ-КЕҢІСТІКТІК ОРТАНЫҢ БАЛА ТҰЛҒАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ РӨЛІ

Аңдатпа. Мақалада мектепке дейінгі ұйымдағы дамытушы заттық-кеңістіктік ортаның баланың жеке тұлғалық қасиеттерін қалыптастырудағы маңызы қарастырылады. Дамытушы ортаның баланың танымдық, әлеуметтік-эмоционалдық, шығармашылық және коммуникативтік қабілеттерін дамытуға ықпалы ғылыми-педагогикалық тұрғыдан талданады. Сонымен қатар мектепке дейінгі ұйымның топ бөлмесінде, ойын және зерттеу аймақтарында қолайлы білім беру кеңістігін қалыптастырудың негізгі қағидаттары, ортаны ұйымдастырудың әдістемелік жолдары мен тәрбиешінің кәсіби қызметіндегі ерекшеліктері сипатталады. Баланың дербестігін, бастамашылдығын, шығармашылық белсенділігін және әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын дамытуға бағытталған практикалық ұсыныстар беріледі.

Кілт сөздер: мектепке дейінгі ұйым, дамытушы заттық-кеңістіктік орта, бала тұлғасы, тұлғалық даму, танымдық белсенділік, дербестік, шығармашылық, ойын әрекеті, әлеуметтік дағдылар, педагогикалық орта.

Кіріспе

Мектепке дейінгі кезең – баланың жеке тұлғалық қасиеттері, мінез-құлқы, дүниетанымы, қоршаған ортаға көзқарасы және әлеуметтік қарым-қатынас дағдылары қалыптасатын маңызды даму кезеңі. Осы уақытта бала айналасындағы адамдармен қарым-қатынас жасау, өз ойын білдіру, қоршаған ортаны танып-білу, дербес шешім қабылдау және әртүрлі әрекеттерге қатысу арқылы өмірлік тәжірибе жинақтайды. Сондықтан мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбиелеу-білім беру үдерісін ұйымдастыруда баланың жан-жақты дамуына ықпал ететін жағдайларды қалыптастыру ерекше маңызға ие.

Баланың дамуына әсер ететін маңызды факторлардың бірі – дамытушы заттық-кеңістіктік орта. Бұл орта тек топ бөлмесіндегі жиһаздар, ойыншықтар мен көрнекі құралдардың жиынтығы емес, баланың еркін әрекет етуіне, өз қызығушылығына сәйкес ойын түрін таңдауына, қоршаған ортаны зерттеуіне және жеке қабілеттерін көрсетуіне мүмкіндік беретін тұтас педагогикалық кеңістік болып табылады.

Қазіргі мектепке дейінгі білім беру жүйесінде баланы дайын білімді қабылдаушы ретінде емес, өзінің даму үдерісіне белсенді қатысушы тұлға ретінде қарастыруға басымдық беріледі. Осыған байланысты дамытушы орта баланың қажеттіліктеріне, қызығушылықтарына және жеке мүмкіндіктеріне сәйкес ұйымдастырылуы тиіс. Бала ойыншықты өзі таңдап, белгілі бір әрекетті өздігінен бастап, ойын барысында серіктестерімен келісіп, туындаған мәселенің шешімін іздеген кезде оның дербестігі мен тұлғалық белсенділігі қалыптасады.

Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі білім беруді жаңғырту бағытында да дамытушы заттық-кеңістіктік ортаны қалыптастыруға ерекше назар аударылған. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығымен бекітілген Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында баланың даралығы мен субъективтілігін қолдауға бағытталған дамытушы заттық-кеңістіктік ортаны құру негізгі талаптардың бірі ретінде белгіленген [1].

Осы тұрғыдан алғанда, мектепке дейінгі ұйым тәрбиешісінің міндеті – балалардың жас және жеке ерекшеліктеріне сәйкес қауіпсіз, қолжетімді, мазмұнды әрі өзгермелі білім беру ортасын қалыптастыру. Мұндай орта баланың тек белгілі бір білім мен дағдыларды меңгеруіне емес, оның жеке тұлға ретінде қалыптасуына да ықпал етеді.

1. Дамытушы заттық-кеңістіктік ортаның педагогикалық мәні мен теориялық негіздері

Дамытушы заттық-кеңістіктік орта – баланың қоршаған ортаны тануына, ойын әрекетін ұйымдастыруына, тәжірибе жасауына, шығармашылықпен айналысуына және әлеуметтік қарым-қатынас орнатуына мүмкіндік беретін арнайы ұйымдастырылған кеңістік. Оның мазмұнына топ бөлмесіндегі жиһаздар, ойын құралдары, дидактикалық материалдар, табиғи нысандар, зерттеу жабдықтары, шығармашылық бұйымдар және балалардың еркін әрекет етуіне арналған аймақтар кіреді. Алайда дамытушы ортаның педагогикалық мәні тек материалдық жабдықталумен шектелмейді. Ол – баланың күнделікті әрекеті арқылы танымдық тәжірибесін байытып, жеке қабілеттерін ашуға және тұлғалық қасиеттерін қалыптастыруға бағытталған тұтас білім беру кеңістігі.

Мектепке дейінгі жаста бала қоршаған дүниені көбіне тікелей әрекет жасау арқылы танып біледі. Ол заттарды ұстап көреді, олардың қасиеттерін салыстырады, құрастырады, бұзады, қайта жинайды, әртүрлі ойын жағдайларын ұйымдастырады. Осындай әрекеттер кезінде бала тек белгілі бір зат туралы ақпарат алып қоймай, оны пайдаланудың жолдарын меңгереді, өз мүмкіндіктерін байқайды және жаңа тәжірибе жинақтайды. Сондықтан дамытушы орта баланың әрекет етуіне жағдай жасайтын, оның қызығушылығын оятатын және дербес ізденісін қолдайтын педагогикалық құрал ретінде қарастырылады.

Дамытушы ортаның негізгі ерекшелігі – оның балаға бағытталуы. Яғни кеңістікті ұйымдастыру кезінде тәрбиешінің ыңғайлылығы ғана емес, ең алдымен баланың қажеттілігі, қызығушылығы, қауіпсіздігі және дербес әрекет ету мүмкіндігі ескеріледі. Бала қажетті затты өзі тауып, оны өз мақсатына сәйкес пайдалана алуы керек. Бұл оның қоршаған ортаға тәуелділігін азайтып, өз әрекетіне жауапкершілікпен қарауына мүмкіндік береді. Мысалы, топ бөлмесінде ойыншықтар мен шығармашылық құралдар баланың бойына сәйкес сөрелерде орналастырылса, ол қажетті материалды өздігінен таңдап, жұмысын ұйымдастыра алады. Мұндай қарапайым мүмкіндік баланың бастамашылдығын, сенімділігін және өз бетімен шешім қабылдау дағдысын дамытуға ықпал етеді.

Дамытушы заттық-кеңістіктік ортаның педагогикалық маңызын оның бірнеше негізгі қызметі арқылы түсіндіруге болады. Біріншіден, ол танымдық қызмет атқарады. Балалар түрлі материалдармен әрекеттесу арқылы заттардың түсін, пішінін, көлемін, салмағын, құрылымын және қасиеттерін танып біледі. Екіншіден, орта тәрбиелік қызмет атқарады. Балалар ойын барысында бір-бірімен қарым-қатынас орнатуды, ортақ ережелерді сақтауды, құралдарды ұқыпты пайдалануды және басқа адамдардың еңбегін құрметтеуді үйренеді. Үшіншіден, ол дамытушылық қызмет атқарады. Әртүрлі әрекеттер баланың ойлауын, қиялын, тілін, есте

сақтауын, қозғалыс үйлесімділігін және шығармашылық қабілеттерін жетілдіреді. Төртіншіден, дамытушы орта баланың эмоциялық жайлылығын қамтамасыз етуге ықпал етеді. Өзіне таныс әрі қауіпсіз кеңістікте бала еркін әрекет етіп, өз ойын білдіруге және жаңа тапсырмаларды орындауға батылдық танытады.

Дамытушы ортаның теориялық негіздерін түсіндіруде педагогика және психология ғылымдарында қалыптасқан бірнеше ғылыми тұжырымдаманың маңызы зор.

Мысалы, Л.С. Выготскийдің мәдени-тарихи теориясында баланың психикалық дамуы әлеуметтік ортамен және ересектермен қарым-қатынаспен тығыз байланысты қарастырылады. Ғалым баланың дамуында әлеуметтік өзара әрекет пен ересектің қолдауы маңызды орын алатынын негіздеген. Оның жақын даму аймағы туралы тұжырымы баланың белгілі бір әрекетті бастапқыда ересектің немесе қабілеті жоғары құрдасының көмегімен орындап, кейін оны өздігінен меңгере алатынын түсіндіреді. Бұл тұжырым мектепке дейінгі ұйымдағы дамытушы ортаны ұйымдастыруда да өзекті. Себебі бала түрлі ойын құралдары мен материалдарды пайдалану барысында тәрбиешімен және басқа балалармен қарым-қатынас жасап, жаңа әрекеттерді меңгереді.

Мысалы, құрастыру бұрышында бала алғашында текшелерден қарапайым құрылыс жасауда қиналуы мүмкін. Тәрбиеші оған дайын құрылысты көрсетіп қана қоймай, бөлшектерді қалай орналастыруға болатынын түсіндіріп, бағыттаушы сұрақтар қояды. Бірнеше рет қайталанған әрекеттен кейін бала құрылысты өздігінен жоспарлап, күрделірек нысандар жасауға үйренеді. Осы үдерісте дамытушы орта, ересектің қолдауы және баланың белсенді әрекеті бір-бірімен тығыз байланысады.

М. Монтессоридің педагогикалық жүйесінде арнайы ұйымдастырылған орта баланың дербестігін қалыптастырудың маңызды шарты ретінде қарастырылады. Оның әдістемесінде әрбір материал белгілі бір әрекетті орындауға, баланың өздігінен тәжірибе жинақтауына және нәтижесін бақылауына мүмкіндік береді. Монтессори ұсынған дайындалған ортада заттар белгілі бір тәртіппен орналастырылады, балалар өздеріне қажетті материалды таңдайды және орындаған әрекетінен кейін оны орнына қояды. Бұл идея қазіргі мектепке дейінгі ұйымдарда баланың еркін таңдауын қамтамасыз ету, материалдарды қолжетімді орналастыру және өздігінен әрекет етуіне жағдай жасау қағидаттарымен үндеседі.

Монтессори педагогикасының маңызды ерекшеліктерінің бірі – баланың әрекет нәтижесін өздігінен байқауына мүмкіндік беру. Мысалы, көлемі әртүрлі пішіндерді сәйкестендіруге арналған материалдармен жұмыс кезінде бала олардың өлшемін салыстырып, дұрыс орналастыру жолын өзі іздейді. Егер тапсырманы орындауда қателессе, нәтижені қайта тексеруге мүмкіндік алады. Осылайша, бала өз әрекетін бақылауға, қатесін түзетуге және жұмысты аяқтауға дағдыланады. Мұндай тәсіл тәрбиешінің баланың орнына барлық әрекетті орындамай, оның дербес дамуына жағдай жасау қажеттігін көрсетеді.

Ал У. Бронфенбреннердің экологиялық жүйелер теориясы баланың дамуын оның өмір сүретін әлеуметтік ортасымен, отбасымен және білім беру ұйымымен өзара байланыста қарастырады. Ғалым баланың дамуына әсер ететін ортаны бірнеше өзара байланысты жүйе арқылы түсіндірген. Соның ішінде баланың күнделікті қарым-қатынас жасайтын отбасы мен балабақша ортасы ерекше маңызға ие. Бұл теория баланың тұлғалық қалыптасуына тек топ бөлмесіндегі заттар ғана емес, отбасы мен балабақша арасындағы қарым-қатынас, әлеуметтік жағдай және мәдени орта да ықпал ететінін түсінуге мүмкіндік береді.

Мысалы, балабақшада балаларды табиғатты қорғауға, өсімдіктерге күтім жасауға және қоршаған ортаға ұқыпты қарауға үйрету жұмыстары жүргізілсе, бұл бағыттағы тәрбиелік әрекеттерді отбасында да жалғастыру маңызды. Ата-аналармен бірлесіп шағын бақша ұйымдастыру, үйде өсімдік өсіру немесе табиғи материалдардан бұйымдар жасау баланың алған тәжірибесін бекітеді. Осылайша, баланың дамуына ықпал ететін білім беру ортасы балабақша мен отбасының өзара ынтымақтастығы арқылы кеңейеді.

Дамытушы ортаның теориялық негіздерін толық түсіндіруде Жан Пиаже ұсынған когнитивтік даму теориясының да маңызы бар. Ғалым баланың ойлау қабілеті оның қоршаған

ортамен белсенді әрекеттесуі барысында қалыптасатынын көрсеткен. Балалар заттармен тәжірибе жасау, әрекеттерді қайталау, бақылау және жаңа жағдайларға бейімделу арқылы қоршаған дүние туралы түсініктерін жетілдіреді. Мектепке дейінгі кезеңде бала заттарды тікелей қабылдау және нақты әрекет арқылы меңгеруге бейім болғандықтан, дамытушы ортада қолмен ұстауға, салыстыруға, құрастыруға және тәжірибе жасауға болатын материалдардың болуы маңызды.

Мысалы, балаларға геометриялық пішіндер ұсынылғанда, оларды тек атаумен шектелмей, пішіндерді топтастыру, бірінің үстіне бірін орналастыру, белгілі бір бейне құрастыру және айналасындағы заттардан ұқсас пішіндерді табу тапсырмаларын орындауға болады. Мұндай әрекеттер баланың заттар арасындағы байланысты түсінуіне, кеңістіктік ойлауына және танымдық белсенділігіне ықпал етеді.

Сонымен қатар Фридрих Фребельдің мектепке дейінгі тәрбиені ұйымдастыру жөніндегі педагогикалық идеялары да дамытушы ортаның қалыптасуына негіз болған маңызды тұжырымдардың қатарына жатады. Ол баланың дамуында ойын мен практикалық әрекеттің маңызын ерекше атап көрсеткен. Фребель ұсынған арнайы ойын материалдары балалардың пішіндерді, көлемдерді, құрылымдарды танып, олардан түрлі композициялар жасауына мүмкіндік берген. Бұл идея қазіргі балабақшаларда құрастыру, мүсіндеу, шығармашылық және дидактикалық ойын аймақтарын ұйымдастырумен сабақтасады.

Аталған теориялық тұжырымдар дамытушы ортаның баланың жеке дамуына ықпал ететін маңызды педагогикалық құрал екенін көрсетеді. Дегенмен әрбір ғылыми теорияны мектепке дейінгі ұйым тәжірибесіне механикалық түрде көшіруге болмайды. Тәрбиеші олардың негізгі идеяларын балалардың жас ерекшелігіне, жеке мүмкіндіктеріне және нақты педагогикалық міндеттерге сәйкес қолдануы қажет.

Қазіргі Қазақстанның мектепке дейінгі білім беру жүйесінде дамытушы заттық-кеңістіктік ортаны қалыптастыру нормативтік тұрғыдан да маңызды талаптардың бірі болып табылады. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығымен бекітілген Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында баланың даралығы мен субъективтілігін қолдауға бағытталған дамытушы заттық-кеңістіктік ортаны ұйымдастыру қажеттілігі қарастырылған. Бұл талап баланың білім беру үдерісінде белсенді әрекет етуіне, өз қызығушылығына сәйкес таңдау жасауына және жеке мүмкіндіктерін жүзеге асыруына жағдай туғызуды көздейді.

Сондай-ақ Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 15 наурыздағы №137 қаулысымен бекітілген Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамыту моделінде мектепке дейінгі ұйымдардағы тәрбиелеу мен оқыту үдерісін баланың жеке ерекшеліктері мен қажеттіліктерін ескере отырып ұйымдастыру мәселелеріне назар аударылған. Осыған сәйкес дамытушы орта балалардың еркін әрекет етуіне, бастамашылдығына, шығармашылық ізденісіне және әлеуметтік тәжірибе жинақтауына мүмкіндік беретіндей құрылуы тиіс.

Дамытушы ортаны ұйымдастыруда оның мазмұнына енгізілетін әрбір заттың педагогикалық мақсаты алдын ала анықталуы қажет. Мысалы, құрастырғыштар баланың кеңістіктік ойлауын, логикасын және шығармашылығын дамытуға; табиғи материалдар зерттеушілік қызығушылығын арттыруға; сюжеттік-рөлдік ойын құралдары әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыруға; кітаптар мен суретті карточкалар тілдік дамуына ықпал етеді. Сондықтан топ бөлмесін шамадан тыс ойыншықтармен толтыру дамытушы ортаның сапасын автоматты түрде арттырмайды. Керісінше, материалдардың мазмұндық құндылығы, қолжетімділігі, қауіпсіздігі және балалардың дербес әрекетіне қаншалықты мүмкіндік беретіні маңызды.

Дамытушы ортаның тағы бір ерекшелігі – оның өзгермелі және икемді болуы. Балалардың қызығушылықтары, тақырыптық жұмыстар мен жыл мезгілдеріне байланысты кеңістіктің мазмұнын толықтырып, өзгертіп отыруға болады. Мысалы, күз мезгілінде табиғи материалдар бұрышына әртүрлі жапырақтар, тұқымдар, бүрлер мен жаңғақ қабықтары орналастырылады. Қыс мезгілінде су мен мұздың қасиеттерін зерттеуге арналған тәжірибелік

материалдар ұсынылады. Көктемде тұқым егу, өсімдіктерді бақылау және шағын бақша ұйымдастыру жұмыстары жүргізіледі. Мұндай өзгерістер баланың қоршаған ортаға қызығушылығын сақтап, алған білімін өмірлік тәжірибесімен байланыстыруға мүмкіндік береді.

Демек, дамытушы заттық-кеңістіктік ортаны ұйымдастыру кезінде материалдардың санына емес, олардың педагогикалық мазмұнына, қолжетімділігіне және баланың белсенді әрекетіне ықпал ету мүмкіндігіне басымдық берілуі қажет. Тәрбиеші әрбір ойыншықтың, құралдың немесе көрнекіліктің қандай даму міндетін жүзеге асыратынын түсініп, оларды мақсатты түрде пайдалануы тиіс. Осындай ғылыми-педагогикалық негізде ұйымдастырылған орта баланың танымдық қабілеттерін жетілдіріп қана қоймай, оның дербестігін, жауапкершілігін, шығармашылығын, әлеуметтік белсенділігін және жеке тұлғалық қасиеттерін қалыптастыруға ықпал етеді.

2. Дамытушы ортаның бала тұлғасының қалыптасуына ықпалы

Дамытушы заттық-кеңістіктік ортаның басты мақсаты – баланың жан-жақты дамуына жағдай жасау. Оның ықпалы баланың тұлғалық қалыптасуының бірнеше бағыты бойынша байқалады.

Танымдық белсенділікті дамыту.

Баланың танымдық белсенділігі қоршаған ортаға қызығушылық танытуынан, сұрақ қоюынан, заттардың қасиеттерін зерттеуінен және жаңа ақпаратты өздігінен меңгеруге ұмтылуынан көрінеді. Дамытушы ортада орналастырылған түрлі зерттеу материалдары, құрастырғыштар, табиғи нысандар, суретті кітаптар мен дидактикалық ойындар баланың ойлау әрекетін белсендіреді.

Мысалы, зерттеу бұрышында үлкейткіш әйнек, мөлдір ыдыстар, табиғи материалдар және түрлі өлшеу құралдары орналастырылса, балалар оларды пайдаланып, қоршаған ортадағы заттардың ерекшеліктерін зерттей алады. Тәрбиеші балаларға «Бұл заттардың қандай айырмашылығы бар?», «Неліктен суға салғанда кейбір заттар батады?», «Өсімдіктің өсуіне не қажет?» деген сұрақтар ұсыну арқылы олардың ізденушілік әрекетін қолдайды.

Осындай әрекеттер нәтижесінде бала бақылауға, салыстыруға, талдауға, болжам жасауға және қарапайым қорытынды шығаруға үйренеді.

Дербестік пен жауапкершілікті қалыптастыру.

Баланың тұлғалық дамуы оның өз әрекетін өздігінен ұйымдастыра алуымен тығыз байланысты. Егер топ бөлмесіндегі ойыншықтар мен материалдар баланың бойына сәйкес деңгейде, қолжетімді сөрелерде орналастырылса, бала қажетті құралды өзі таңдап, ойыннан кейін орнына қоюға дағдыланады.

Мысалы, шығармашылық аймағында қағаз, қарындаш, түрлі түсті бояулар мен қауіпсіз қайшылар арнайы белгіленген орындарда тұрса, бала өзіне қажетті материалды таңдап, шығармашылық жұмысын дербес орындай алады. Мұндай әрекет баланың таңдау жасау, жоспарлау және бастаған жұмысын аяқтау қабілеттерін жетілдіреді.

Сонымен қатар ойыншықтарды жинау, пайдаланылған материалдарды орнына орналастыру, ортақ құралдарды ұқыпты пайдалану сияқты күнделікті әрекеттер жауапкершілік пен тәртіп дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді.

Әлеуметтік және коммуникативтік дағдыларды дамыту.

Дамытушы орта балалардың бірлескен ойын әрекетіне және өзара қарым-қатынас жасауына мүмкіндік береді. Әсіресе сюжеттік-рөлдік ойын аймақтары баланың әлеуметтік тәжірибесін кеңейтуде маңызды орын алады.

Мысалы, «Отбасы», «Дүкен», «Аурухана», «Балабақша», «Шаштараз» сияқты ойын орталықтарында балалар әртүрлі әлеуметтік рөлдерді қабылдап, өзара келісуді, ортақ шешім қабылдауды және бір-бірінің пікірін тыңдауды үйренеді.

Ойын барысында туындаған келіспеушіліктерді шешу, ойыншықтарды кезекпен пайдалану, ортақ ережелерді сақтау баланың қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырады. Ол

өз ойын жеткізумен қатар, басқа адамның көзқарасын түсінуге және құрметтеуге дағдыланады.

Шығармашылық қабілеттерін дамыту.

Шығармашылық орта баланың қиялын, эстетикалық талғамын және өзіндік ойын білдіру қабілетін жетілдіреді. Сурет салу, мүсіндеу, жапсыру, құрастыру және табиғи материалдармен жұмыс істеу барысында бала түрлі идеяларды жүзеге асыруға мүмкіндік алады.

Мұнда тәрбиеші баланың жұмысын бір ғана үлгімен шектемеуі керек. Мысалы, құрастыру бұрышында әртүрлі пішіндегі бөлшектер ұсынылса, балалар олардан өз қиялындағы ғимаратты, көлікті немесе басқа нысанды жасай алады.

Балалардың шығармашылық жұмыстарының барлығын бірдей бағалау, олардың өзіндік шешімдерін қолдау және дайын үлгіні міндетті түрде қайталатпау шығармашылық еркіндіктің қалыптасуына ықпал етеді.

Эмоциялық-еріктік қасиеттерді қалыптастыру.

Баланың эмоциялық дамуы оның өзін қауіпсіз сезінуімен, жағымды қарым-қатынас орнатуымен және өз сезімдерін білдіру мүмкіндігімен байланысты. Топ бөлмесінде тыныштық сақтауға арналған шағын демалыс бұрышының болуы баланың эмоциялық жағдайын реттеуге көмектеседі.

Мұндай аймақта жұмсақ төсеніш, суретті кітаптар, эмоцияларды бейнелейтін карточкалар және тыныш ойындарға арналған материалдар орналастыруға болады. Бала қажет болған жағдайда осы кеңістікті пайдаланып, тынышталып, кейін ортақ әрекетке қайта қосылады.

Осылайша, дамытушы орта баланың өзін тануына, эмоцияларын түсінуіне, сабыр сақтауға және басқа адамдармен жағымды қарым-қатынас орнатуына жағдай жасайды.

3. Мектепке дейінгі ұйымдағы дамытушы заттық-кеңістіктік ортаны ұйымдастырудың негізгі қағидаттары

Дамытушы ортаның нәтижелілігі оны ұйымдастыру барысында сақталатын педагогикалық қағидаттарға байланысты. Тәрбиеші топ бөлмесін жабдықтауда төмендегі талаптарды басшылыққа алуы қажет.

1. Қолжетімділік қағидаты.

Балалар пайдаланатын ойыншықтар, кітаптар, дидактикалық материалдар мен шығармашылық құралдар олардың жас ерекшеліктеріне сәйкес орналастырылуы керек. Бала қажетті материалды ересектің көмегінсіз ала алатындай жағдай жасалуы маңызды. Сөрелер мен контейнерлерге суретті белгілер қою балалардың заттарды өздігінен табуына және пайдаланғаннан кейін орнына жинауына көмектеседі.

2. Қауіпсіздік қағидаты.

Дамытушы орта баланың денсаулығы мен өміріне қауіп төндірмейтіндей ұйымдастырылуы тиіс. Жиһаздардың орнықты болуы, ойын құралдарының жас ерекшелігіне сәйкестігі, бөлменің жарықтандырылуы, желдетілуі және тазалығы үнемі бақылауда болуы қажет. Сонымен қатар балалардың еркін қозғалуына кедергі келтіретін артық заттар орналастырылмауы керек.

3. Жас және жеке ерекшеліктерді ескеру қағидаты.

Әрбір жас кезеңіндегі балалардың қызығушылығы, танымдық мүмкіндігі және әрекет түрлері әртүрлі болады. Сондықтан дамытушы ортаның мазмұны балалардың жасына ғана емес, олардың жеке қажеттіліктеріне де сәйкес келуі тиіс. Мысалы, кіші топта ірі бөлшекті құрастырғыштар, қарапайым сенсорлық ойындар және көлемді суретті кітаптар тиімді болса, ересек топта күрделірек құрастыру тапсырмалары, тәжірибелік жұмыстар мен логикалық ойындарды ұсынуға болады.

4. Өзгермелілік және икемділік қағидаты.

Дамытушы орта тұрақты әрі өзгеріссіз кеңістік болмауы керек. Балалардың қызығушылықтары мен тақырыптық жұмыстарға байланысты оның мазмұнын толықтырып, материалдарды алмастырып отыру қажет. Мысалы, күз мезгілінде табиғи материалдар

бұрышы ұйымдастырылып, оған жапырақтар, бүрлер, жаңғақ қабықтары мен тұқымдар қойылады. Қыс мезгілінде қар, мұз және су құбылыстарын зерттеуге арналған материалдар ұсынылуы мүмкін.

5. Баланың дербес таңдауын қолдау қағидаты.

Дамытушы орта баланың немен айналысатынын өздігінен таңдауына мүмкіндік беруі керек. Тәрбиеші барлық әрекетті алдын ала белгілеп, баланың бастамасын шектемеуі тиіс. Бала белгілі бір ойын аймағын таңдап, өз қызығушылығына сәйкес әрекет ету арқылы дербестігін дамытады.

6. Интеграция және көпфункционалдылық қағидаты.

Бір материалды бірнеше мақсатта пайдалануға мүмкіндік беру ортаның танымдық әлеуетін арттырады. Мысалы, ағаш текшелер арқылы бала құрылыс құрастырып қана қоймай, оларды санайды, көлемін салыстырады, түстерін ажыратады және сюжеттік ойын ұйымдастырады. Бұл бір материалдың әртүрлі даму бағыттарына ықпал етуіне мүмкіндік береді.

7. Инклюзивтілік қағидаты.

Дамытушы орта барлық баланың қатысуына қолайлы болуы қажет. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін материалдардың орналасуы, құралдардың көлемі, көрнекіліктердің сипаты және тапсырмалардың күрделілігі бейімделеді. Қажет болған жағдайда ірі суретті белгілер, тактильді материалдар, арнайы жиһаздар және балама коммуникация құралдары пайдаланылады.

4. Дамытушы заттық-кеңістіктік ортаның негізгі аймақтары және олардың педагогикалық мүмкіндіктері

Балабақшадағы дамытушы ортаны тиімді ұйымдастырудың маңызды жолдарының бірі – топ бөлмесін балалардың әртүрлі әрекеттеріне арналған функционалдық аймақтарға бөлу. Мұндай ұйымдастыру балаларға өз қызығушылығына сәйкес әрекет түрін таңдауға және уақытын тиімді пайдалануға мүмкіндік береді.

Ойын әрекеті аймағы.

Бұл аймақта сюжеттік-рөлдік ойындарға арналған қуыршақтар, ойыншық жиһаздар, көлік түрлері, құрылыс материалдары және түрлі мамандықтарға қатысты құралдар орналастырылады. Ойын аймағы балалардың әлеуметтік тәжірибесін байытып, қарым-қатынас жасау, рөлдерді бөлісу, өзара келісу және ортақ әрекет ұйымдастыру қабілеттерін дамытады.

Танымдық-зерттеу аймағы.

Зерттеу орталығында балалардың қоршаған ортаны бақылауына және тәжірибе жасауына қажетті материалдар болуы керек. Мысалы, үлкейткіш әйнек, мөлдір ыдыстар, табиғи материалдар, су және құммен жұмыс істеуге арналған құралдар, қарапайым өлшеуіштер орналастырылады. Бұл аймақ балалардың зерттеушілік қызығушылығын арттырып, қарапайым ғылыми түсініктерінің қалыптасуына жағдай жасайды.

Шығармашылық әрекет аймағы.

Бұл кеңістікте сурет салу, жапсыру, мүсіндеу және құрастыру жұмыстарына қажетті материалдар жинақталады. Қағаз, түрлі түсті қарындаштар, бояулар, ермексаз, қауіпсіз қайшылар, желім және табиғи материалдар баланың еркін шығармашылықпен айналысуына мүмкіндік береді.

Кітап және тіл дамыту аймағы.

Бұл жерде балалардың жас ерекшелігіне сәйкес көркем әдебиеттер, ертегілер, суретті кітаптар, әңгімелеуге арналған карточкалар мен үстел үсті ойындары орналасады. Тәрбиеші балаларды кітап қарауға, оқиғаларды мазмұндауға, кейіпкерлерге сипаттама беруге және өз пікірін айтуға ынталандырады. Нәтижесінде сөздік қоры, байланыстырып сөйлеуі және тыңдау мәдениеті дамиды.

Құрастыру және математикалық түсініктерді дамыту аймағы.

Құрастырғыштар, геометриялық пішіндер, санау материалдары, көлемі әртүрлі текшелер мен логикалық ойындар балалардың кеңістіктік ойлауын, математикалық түсініктерін және шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталады. Балалар заттарды салыстыру, топтастыру, санау және қарапайым заңдылықтарды анықтау әрекеттерін орындайды.

Табиғат бұрышы.

Табиғат бұрышында бөлме өсімдіктері, табиғи материалдар, маусымдық өзгерістерді бейнелейтін көрнекіліктер және өсімдіктерді күтуге қажетті құралдар орналастырылады. Балалар өсімдіктерді суару, жапырақтарын бақылау, өсу ерекшеліктерін салыстыру арқылы табиғатқа қамқорлық жасауға үйренеді. Бұл аймақ экологиялық мәдениеттің алғашқы негіздерін қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

Тыныңу және эмоциялық жайлылық аймағы.

Бұл кеңістік балалардың тыныңуына, кітап қарауына немесе жеке әрекетпен айналысуына арналған. Ол топтың жалпы қозғалысынан сәл оқшау орналасып, балаға психологиялық жайлылық туғызуы қажет.

Аймақтарды ұйымдастыру кезінде олардың бір-біріне кедергі келтірмеуіне назар аудару керек. Мысалы, тыныш кітап оқу аймағын белсенді қимыл ойындарының жанына орналастыру тиімсіз. Сондықтан тәрбиеші бөлменің көлемін, балалар саны мен қозғалыс бағытын ескеріп, кеңістікті дұрыс жоспарлауы қажет.

5. Дамытушы ортаны ұйымдастырудағы тәрбиешінің рөлі және практикалық әдістемелік жолдары

Мектепке дейінгі ұйымдағы дамытушы ортаның тиімділігі тек оның материалдық жабдықталуымен анықталмайды. Ортаның педагогикалық мүмкіндіктерін жүзеге асыратын негізгі тұлға – тәрбиеші. Ол балалардың қызығушылықтарын бақылайды, олардың қажеттіліктерін анықтайды, материалдарды іріктейді және дербес әрекет етуіне қолайлы жағдай қалыптастырады.

Тәрбиешінің негізгі міндеті – баланың орнына әрекет ету емес, оның өздігінен әрекет етуіне бағыт-бағдар беру. Мысалы, бала құрастырған ғимарат құлап қалса, тәрбиеші оны бірден қайта құрастырып бермей, «Құрылыс не себепті құлады деп ойлайсың?», «Оны берік ету үшін нені өзгертуге болады?» деген сұрақтар қоюы мүмкін. Мұндай тәсіл баланың мәселені өздігінен шешуге талпынуына мүмкіндік береді.

Дамытушы ортаны ұйымдастыруда төмендегі әдістемелік жұмыстарды жүйелі түрде жүргізу ұсынылады.

Бірінші әдістемелік бағыт – балалардың қызығушылықтарын анықтау.

Тәрбиеші күнделікті бақылау арқылы балалардың қандай ойындарға, материалдарға және әрекет түрлеріне қызығатынын анықтайды. Мысалы, балалардың көпшілігі құрылыс ойындарына қызығушылық танытса, құрастыру аймағын жаңа материалдармен толықтыруға болады. Ал табиғат құбылыстарына қызығатын балалар үшін зерттеу бұрышында қосымша тәжірибелік құралдар ұсынылады.

Екінші әдістемелік бағыт – материалдарды мақсатты түрде іріктеу.

Әрбір ойыншық пен дидактикалық құрал белгілі бір педагогикалық міндетті жүзеге асыруға бағытталуы тиіс. Материалдарды таңдағанда олардың сапасы, қауіпсіздігі, жас ерекшелігіне сәйкестігі және бірнеше әрекет түрінде пайдаланылу мүмкіндігі ескеріледі.

Үшінші әдістемелік бағыт – балалардың дербес әрекетін қолдау.

Балаларға өздері қалаған әрекетті таңдауға, ойын ережелерін талқылауға, қажетті құралдарды пайдалануға мүмкіндік берілуі қажет. Тәрбиеші олардың бастамасын шектемей, қажет болған жағдайда кеңес беріп, жаңа идеялар ұсынуға көмектеседі.

Төртінші әдістемелік бағыт – ортаны үнемі жаңартып отыру.

Балалардың қызығушылығын сақтау үшін дамытушы ортаға белгілі бір уақыт аралығында өзгерістер енгізу қажет. Мысалы, аптаның тақырыбына байланысты жаңа суреттер, табиғи материалдар, ойын құралдары немесе тәжірибелік тапсырмалар қосылады.

Дегенмен ортаны шамадан тыс заттармен толтыру дұрыс емес. Материалдардың саны мен мазмұны баланың назарын шашыратпай, нақты әрекетке ынталандыратындай болуы керек.

Бесінші әдістемелік бағыт – отбасымен бірлескен жұмыс.

Ата-аналар дамытушы ортаны қалыптастыруға өз үлесін қоса алады. Мысалы, үйде пайдаланылмайтын қауіпсіз қораптар, маталар, табиғи материалдар, суретті кітаптар мен құрастыру бөлшектерін балабақшаға ұсынуға болады. Сонымен қатар «Отбасылық шығармашылық», «Табиғи материалдардан бұйымдар», «Бірге оқимыз» сияқты бірлескен жобалар ұйымдастыру балалардың отбасылық қарым-қатынасын нығайтып, олардың шығармашылық белсенділігін арттырады.

Алтыншы әдістемелік бағыт – баланың даму жетістіктерін бақылау.

Тәрбиеші дамытушы ортаның балаға ықпалын жүйелі бақылауы қажет. Ол үшін баланың өздігінен ойын таңдауын, тапсырманы орындауға қызығушылығын, басқа балалармен қарым-қатынасын, шығармашылық бастамасын және заттарды ұқыпты пайдалануын назарға алуға болады.

Бақылау нәтижелері баланы бір-бірімен салыстыру немесе рейтинг жасау үшін емес, оның жеке даму динамикасын анықтау және ортаны жетілдіру үшін пайдаланылуы тиіс.

6. Дамытушы заттық-кеңістіктік ортаны тиімді ұйымдастырудың практикалық үлгісі

Тәрбиешінің күнделікті жұмысында дамытушы ортаның мүмкіндіктерін нақты тақырыптық жұмыстар арқылы жүзеге асыруға болады. Мысалы, «Табиғат – біздің ортақ үйіміз» тақырыбында бір аптаға арналған дамытушы кеңістік ұйымдастыруды қарастырайық.

Алдымен топ бөлмесінде тақырыпқа сәйкес табиғат бұрышы толықтырылады. Онда өсімдіктер, ағаш жапырақтары, бүрлер, тастар, тұқымдар және табиғат көріністері бейнеленген суреттер орналастырылады.

Зерттеу аймағында балаларға табиғи материалдарды салыстыру, құрғақ және дымқыл топырақты бақылау, өсімдікке су құюдың маңызын анықтау сияқты тапсырмалар ұсынылады. Балалар бақылау нәтижелерін сурет арқылы немесе ауызша әңгімелеу арқылы жеткізеді.

Шығармашылық аймақта балалар жапырақтардан бейнелер құрастырып, табиғи материалдардан түрлі бұйымдар жасайды. Бұл олардың қиялын, ұсақ моторикасын және эстетикалық талғамын дамытады.

Ойын аймағында «Орманға саяхат», «Бағбан», «Гүлдер дүкені» сияқты сюжеттік-рөлдік ойындар ұйымдастырылады. Балалар табиғат қорғаушысы, бағбан, сатушы немесе сатып алушы рөлдерін қабылдап, өзара қарым-қатынас жасайды.

Кітап аймағында табиғат туралы ертегілер, әңгімелер мен суретті кітаптар ұсынылады. Тәрбиеші балалармен оқылған шығармалар бойынша әңгімелесіп, табиғатқа қамқорлық жасау туралы пікір алмасады.

Апта соңында балалардың жасаған жұмыстары мен бақылау нәтижелерінен шағын көрме ұйымдастыруға болады. Әр бала өз жұмысы туралы айтып, қандай жаңалық ашқанын бөліседі.

Бұл мысал дамытушы ортаның жеке аймақтармен шектелмейтінін, керісінше, бір тақырып аясында әртүрлі әрекеттерді өзара байланыстыруға мүмкіндік беретінін көрсетеді. Нәтижесінде бала табиғат туралы түсінік алып қана қоймай, зерттеуге, шығармашылықпен айналысуға, бірлесіп жұмыс істеуге және өз ойын білдіруге дағдыланады.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, мектепке дейінгі ұйымдағы дамытушы заттық-кеңістіктік орта – баланың тұлғалық қалыптасуына ықпал ететін маңызды педагогикалық шарттардың бірі. Оның мазмұны мен ұйымдастырылу сапасы баланың қоршаған ортамен өзара әрекетіне, танымдық белсенділігіне, шығармашылық қабілеттеріне, дербестігіне және әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларына тікелей әсер етеді.

Дұрыс ұйымдастырылған орта балаға өз қызығушылығына сәйкес әрекет етуге, жаңа нәрселерді зерттеуге, тәжірибе жинақтауға, өз ойын еркін білдіруге және басқа балалармен

қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік береді. Мұндай жағдайда бала дайын нұсқауларды орындаушы ғана емес, өзінің даму үдерісіне белсенді қатысушы тұлға ретінде қалыптасады.

Дамытушы ортаны құруда тәрбиеші баланың жас және жеке ерекшеліктерін, қауіпсіздігін, қажеттіліктерін және қызығушылықтарын басшылыққа алуы қажет. Сонымен қатар кеңістіктің қолжетімділігіне, өзгермелілігіне, мазмұндық байлығына және инклюзивті сипатына назар аударғаны жөн.

Демек, дамытушы заттық-кеңістіктік ортаны ұйымдастыру – балабақшадағы жиһаздар мен ойыншықтарды орналастырумен шектелетін жұмыс емес, баланың болашақ тұлғалық қасиеттерінің қалыптасуына бағытталған жүйелі педагогикалық қызмет. Әрбір бала өзін еркін сезінетін, қызығушылығын жүзеге асыра алатын және қабілеттерін дамытуға мүмкіндік алатын ортада өскенде ғана оның жеке әлеуеті толық ашылады. Сондықтан тәрбиеші үшін ең маңызды міндет – баланың орнына әрекет ету емес, оның өздігінен дамуына, ізденуіне және тұлға ретінде қалыптасуына қажетті жағдай жасау.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартын бекіту туралы». Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінде 2022 жылғы 5 тамызда №29031 болып тіркелген.

2. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 15 наурыздағы №137 қаулысы. «Мектепке дейінгі тәрбиелеу мен оқытуды дамыту моделін бекіту туралы».

3. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 22 қаңтардағы №70 бұйрығы. «Мектепке дейінгі, орта білім беру ұйымдарын, сондай-ақ арнайы білім беру ұйымдарын жабдықтармен және жиһазбен жарақтандыру нормаларын бекіту туралы».

4. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 31 тамыздағы №385 бұйрығы. «Тиісті үлгідегі және түрдегі білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларын бекіту туралы».

5. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999.

6. Выготский Л.С. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes / Ed. by M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner, E. Souberman. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

7. Montessori M. The Montessori Method. – New York: Frederick A. Stokes Company, 1912.

8. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.

9. National Association for the Education of Young Children (NAEYC). Developmentally Appropriate Practice Position Statement. – 2020. – URL: https://www.naeyc.org/resources/position-statements/dap

10. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы №249 қаулысы. «Қазақстан Республикасында мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы».

Амутова Нигара Маратовна
Тәрбиеші
ТОО «City kids club» «Айлан-3» бөбекжай балабақшасы
Алматы облысы, Іле ауданы, М.Туймебаев ауылы

ЕРТЕГІ ТЕРАПИЯСЫ АРҚЫЛЫ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТІЛДІК ЖӘНЕ ТҰЛҒАЛЫҚ ДАМУЫН ҚОЛДАУ

Аңдатпа. Мақалада ертегі терапиясын мектепке дейінгі ұйымның тәрбие-білім беру үдерісінде қолданудың педагогикалық және психологиялық негіздері қарастырылады. Ертегінің баланың тілдік қабілетін, байланыстырып сөйлеуін, сөздік қорын, шығармашылық қиялын, эмоциялық сауаттылығын және тұлғалық қасиеттерін дамытудағы мүмкіндіктері сипатталады. Ертегі мазмұны арқылы балалардың адамгершілік құндылықтарды түсінуі, өз сезімдерін білдіруі, жағымды мінез-құлық үлгілерін меңгеруі және құрдастарымен қарым-қатынас орнатуы мәселелеріне назар аударылады. Сонымен қатар ертегі терапиясын ұйымдастырудың әдістемелік жолдары, практикалық жаттығулар, шығармашылық тапсырмалар және тәрбиешінің педагогикалық әрекеттері ұсынылады. Ертегі терапиясын жүйелі қолдану баланың сөйлеу белсенділігін арттыруға, өзіндік ойын жеткізуіне және жеке тұлғалық ерекшеліктерін қолдауға ықпал ететін тиімді педагогикалық тәсіл ретінде негізделеді.

Түйін сөздер: ертегі терапиясы, мектепке дейінгі тәрбие, тілдік даму, тұлғалық даму, байланыстырып сөйлеу, сөздік қор, эмоциялық интеллект, шығармашылық, адамгершілік тәрбие, тәрбиеші.

Кіріспе

Мектепке дейінгі кезең – баланың жеке тұлға ретінде қалыптасуындағы, қоршаған ортаны тануындағы және қарым-қатынас жасау дағдыларын меңгеруіндегі маңызды даму кезеңі. Осы уақытта баланың сөйлеу қабілеті жетіліп, сөздік қоры молаяды, өз ойын жеткізуге деген қажеттілігі артады. Сонымен қатар бала өзін қоршаған адамдардың іс-әрекетін бақылау арқылы мінез-құлық нормаларын меңгеріп, жақсылық пен жамандықты, достық пен қамқорлықты, әділдік пен жауапкершілікті ажырата бастайды. Сондықтан мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбие жұмысы баланың танымдық қабілеттерімен қатар тілдік, әлеуметтік және эмоциялық дамуын да біртұтас қарастыруы қажет.

Баланың табиғи қызығушылығына жақын, оның қабылдау ерекшеліктеріне сәйкес келетін педагогикалық құралдардың бірі – ертегі. Ертегіде өмірлік жағдаяттар бейнелі түрде беріледі, кейіпкерлер белгілі бір қиындықтарға кездеседі, шешім іздейді және өз әрекеттерінің

нәтижесін көреді. Бала осы оқиғаларды тыңдау, талқылау, кейіпкерлердің рөлін орындау және оқиғаны өздігінен жалғастыру барысында тілдік дағдыларын жетілдіріп қана қоймай, адамдар арасындағы қарым-қатынастың ерекшеліктерін де түсінеді.

Қазіргі мектепке дейінгі тәрбие тәжірибесінде баланың жеке ерекшелігін ескеру, оның еркін сөйлеуіне жағдай жасау, шығармашылық бастамасын қолдау және жағымды психологиялық орта қалыптастыру өзекті міндеттердің бірі болып отыр. Бұл міндеттерді жүзеге асыруда ертегі терапиясының мүмкіндіктері ерекше. Ертегі терапиясы баланың ішкі сезімдерін, қорқыныштарын, тілектерін және өмірлік тәжірибесін көркем оқиғалар арқылы түсінуіне мүмкіндік беретін әдістер жиынтығы ретінде қарастырылады.

Ертегі терапиясын балабақша жағдайында қолдану міндетті түрде клиникалық емдеу немесе психотерапиялық жұмыс жүргізу дегенді білдірмейді. Тәрбиеші оны баланың тілдік белсенділігін, эмоционалдық жай-күйін, қарым-қатынас мәдениетін және тұлғалық қасиеттерін қолдауға бағытталған педагогикалық әдіс ретінде пайдалана алады.

Мақаланың мақсаты – ертегі терапиясының мектепке дейінгі балалардың тілдік және тұлғалық дамуына ықпалын ғылыми-әдістемелік тұрғыдан негіздеу және оны балабақша тәрбиешісінің күнделікті жұмысында тиімді қолдану жолдарын ұсыну.

1. Ертегі терапиясының педагогикалық-психологиялық негіздері

Ертегі терапиясы – көркем ертегі мазмұнын, кейіпкерлер бейнесін, оқиға желісін және шығармашылық әрекеттерді пайдалану арқылы баланың өзін тануына, сезімдерін түсінуіне, қарым-қатынас тәжірибесін байытуына және жағымды мінез-құлық үлгілерін меңгеруіне жағдай жасайтын әдістемелік бағыт. Оның негізінде баланың бейнелі ойлауына, қиялына, эмоционалдық қабылдауына және қоршаған ортамен белсенді әрекеттесуіне сүйену қағидасы жатыр. Мектепке дейінгі кезеңде бала ақпаратты тек логикалық түсіндіру арқылы ғана емес, сонымен қатар бейнелер, оқиғалар, ойын және эмоциялық әсерлер арқылы қабылдайды. Сондықтан ертегі мазмұны баланың жас ерекшелігіне сәйкес келетін, тәрбиелік және дамытушылық әлеуеті жоғары құралдардың бірі болып саналады.

Ертегі баланың күнделікті өмірде тікелей түсіндіру арқылы қабылдауы қиын болатын кейбір ұғымдарды көркем бейнелер арқылы меңгеруіне көмектеседі. Мысалы, достық, адалдық, батылдық, мейірімділік, кешірімділік, жауапкершілік сияқты адамгершілік қасиеттерді тәрбиеші тек түсіндіріп қана қоймай, ертегі кейіпкерлерінің әрекеті арқылы нақты жағдаяттарда көрсете алады. Бала кейіпкердің әрекетін бақылап, оның салдарын талдау барысында белгілі бір мінез-құлықтың мағынасын түсінеді. Осылайша, ертегі адамгершілік ұғымдарды баланың күнделікті өмірімен байланыстырып, жағымды мінез-құлық үлгілерін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Ертегі терапиясының психологиялық негіздерінің бірі – баланың көркем бейнелер арқылы өз сезімдерін тануы және ішкі тәжірибесін түсінуі. Мектепке дейінгі жаста балалардың эмоциялық әлемі қарқынды дамығанымен, олар кейде өздерінің қорқынышын, ренішін, қобалжуын немесе қуанышын нақты сөзбен жеткізе алмайды. Мұндай жағдайда ертегі кейіпкерлерінің басынан өткен оқиғалар баланың өз сезімдерін жанама түрде түсінуіне көмектеседі. Мысалы, орманда жалғыз қалған қоян туралы оқиғаны тыңдаған бала кейіпкердің қорқынышын түсініп, оған көмектесудің жолдарын ұсынуы мүмкін. Осы әрекет арқылы бала өзгенің сезіміне назар аударып, жанашырлық танытуға үйренеді.

Л.С. Выготскийдің мәдени-тарихи даму теориясында баланың психикалық дамуы әлеуметтік қарым-қатынас және мәдени құралдарды меңгеру арқылы жүзеге асатыны көрсетілген. Ғалымның тұжырымдарына сүйене отырып, ертегіні баланың тілдік, танымдық және әлеуметтік тәжірибесін кеңейтетін мәдени құралдардың бірі ретінде қарастыруға болады. Ересек адамның ертегіні мәнерлеп оқуы, түсіндіруі, сұрақтар қоюы және баланың жауабын қолдауы оның сөздік қорын байытып, ойлау әрекетін дамытуға мүмкіндік береді. Әсіресе тәрбиешінің баламен диалог құруы маңызды. Өйткені бала тыңдаушы рөлінде ғана қалмай,

оқиғаға қатысты өз пікірін білдіруге, кейіпкерлердің әрекетін бағалауға және жаңа болжамдар жасауға қатысады.

Д.Б. Эльконин мектепке дейінгі жастағы сюжеттік-рөлдік ойынның баланың әлеуметтік тәжірибесін меңгерудегі маңызын негіздеген. Бұл тұжырым ертегі терапиясын ұйымдастыруда да маңызды орын алады. Ертегі кейіпкерлерінің рөлін орындау барысында бала белгілі бір әлеуметтік қатынастарды модельдейді, өзге адамның әрекетін түсінуге тырысады және қарым-қатынас жасау тәсілдерін тәжірибеде қолданады. Мысалы, «Үйшік» ертегісін сахналау кезінде балалар кейіпкерлердің бір-бірімен танысуын, ортақ шешім қабылдауын және бірге өмір сүру әрекетін бейнелейді. Мұндай жұмыс балалардың өзара келісу, рөлдерді бөлісу, кезек күту және бірлесіп әрекет ету дағдыларын жетілдіреді.

Ертегі терапиясының педагогикалық-психологиялық мүмкіндіктері баланың дамуының бірнеше бағытын қамтиды.

Танымдық бағыт. Ертегі мазмұнын қабылдау барысында бала оқиғалардың ретін анықтайды, кейіпкерлерді салыстырады, олардың әрекеттерінің себептері мен нәтижелерін түсінуге талпынады. Мысалы, «Неліктен кейіпкер қиын жағдайға тап болды?», «Ол мәселені қалай шешті?», «Оқиға басқаша аяқталуы мүмкін бе?» деген сұрақтар баланың талдау, салыстыру, қорытынды жасау және болжам құру қабілеттерін белсендіреді. Сонымен қатар ертегі арқылы бала қоршаған орта, табиғат құбылыстары, жануарлар әлемі және адамдардың өзара қарым-қатынасы туралы түсініктерін кеңейтеді.

Тілдік бағыт. Ертегі баланың сөздік қорын молайтып, байланыстырып сөйлеуін дамытуға қолайлы жағдай жасайды. Ертегі мәтінінде кездесетін жаңа сөздер, бейнелі тіркестер, кейіпкерлердің диалогтері баланың тілдік тәжірибесін байытады. Ертегіні мазмұндау, кейіпкерді сипаттау, сұрақтарға жауап беру және оқиғаны жалғастыру арқылы бала өз ойын жүйелі жеткізуге үйренеді. Сонымен қатар дыбыстарды дұрыс айтуға, сөйлем құрылымын меңгеруге және сөздерді мағынасына қарай қолдануға мүмкіндік алады.

Эмоциялық бағыт. Ертегі кейіпкерлерінің қуанышы, реніші, қорқынышы, таңданысы және үміті балаларға әртүрлі эмоциялық жағдайларды түсінуге көмектеседі. Тәрбиеші кейіпкердің көңіл күйін талқылау арқылы балаларды өз сезімдерін атауға және өзгелердің эмоционалдық жағдайын түсінуге бағыттайды. Бұл эмоциялық сауаттылықтың қалыптасуына, өзін-өзі реттеу дағдыларының дамуына және өзара түсіністікке негізделген қарым-қатынас орнатуға ықпал етеді.

Әлеуметтік бағыт. Ертегіде бейнеленген достық, өзара көмек, сыйластық және ынтымақтастық қатынастары баланың әлеуметтік тәжірибесін толықтырады. Бірлескен сахналау, қуыршақ театры және топтық шығармашылық тапсырмалар кезінде балалар ортақ мақсатқа жету үшін әрекеттерін үйлестіреді. Олар бір-бірінің пікірін тыңдауға, өз ойын әдепті жеткізуге, қажет жағдайда көмек сұрауға және өзгелерге қолдау көрсетуге дағдыланады.

Шығармашылық бағыт. Ертегі баланың қиялы мен шығармашылық ойлауын дамытуға кең мүмкіндік береді. Бала оқиғаның жалғасын ойлап табады, жаңа кейіпкер қосады, ертегінің аяқталуын өзгертеді немесе өз өмірлік тәжірибесіне сүйене отырып жаңа оқиға құрастырады. Мұндай әрекеттер оның дербестігін, бастамашылдығын және өзіндік пікірін қалыптастыруға жағдай жасайды. Тәрбиеші балалардың шығармашылық жауаптарын дайын үлгімен шектемей, әртүрлі нұсқаларды қабылдауы қажет.

Ертегі терапиясының тағы бір маңызды психологиялық ерекшелігі – баланың өзін кейіпкермен сәйкестендіруі. Бала кейіпкердің әрекетін бақылап қана қоймай, кейде оның орнына өзін қойып, сол жағдайда қандай шешім қабылдайтынын ойластырады. Мысалы, әлсіз кейіпкердің қиындықты жеңуі балаға батылдық пен табандылықтың маңызын түсінуге көмектеседі. Ал өзгенің көмегін қабылдаған кейіпкер туралы оқиға көмек сұраудың ұят емес екенін ұғындыруы мүмкін. Осы тұрғыдан алғанда, ертегі баланың өмірлік жағдаяттарды қауіпсіз көркем кеңістікте талдауына мүмкіндік береді.

Ертегі терапиясының тиімділігі тәрбиешінің педагогикалық ұстанымына да байланысты. Педагог ертегіні оқып болғаннан кейін балаларға дайын моральдық қорытындыны міндеттеп

айтқызбауы керек. Оның орнына кейіпкерлердің әрекеттерін талқылауға, балалардың жеке пікірлерін тыңдауға және әртүрлі шешімдерді салыстыруға жағдай жасағаны дұрыс. Мысалы, «Кейіпкер дұрыс жасады ма?» деген сұрақпен шектелмей, «Ол тағы қандай жолмен әрекет ете алар еді?», «Оның әрекеті басқа кейіпкерлерге қалай әсер етті?» деген сұрақтар қою баланың ойлау белсенділігін арттырады.

Сонымен қатар ертегі терапиясын ұйымдастыру кезінде баланың жас ерекшелігі мен жеке даму мүмкіндіктері міндетті түрде ескерілуі қажет. Кіші жастағы балаларға оқиға желісі қарапайым, кейіпкерлері аз, қайталанатын сөздері мен әрекеттері бар ертегілер ұсынылғаны тиімді. Ортаңғы топта кейіпкерлердің мінез-құлқын сипаттау, оқиғаларды ретімен баяндау және қарапайым себеп-салдарлық байланыстарды анықтау тапсырмалары енгізіледі. Ересек және мектепалды топтарда балаларға ертегінің мазмұнын өздігінен өзгерту, кейіпкерлердің әрекетіне баға беру, мәселенің бірнеше шешімін ұсыну және жаңа оқиға құрастыру мүмкіндігі беріледі.

Ертегіні таңдауда оның мазмұнының түсініктілігіне, кейіпкерлер санына, оқиға желісінің күрделілігіне және тәрбиелік мәніне назар аудару қажет. Сонымен бірге ертегінің эмоционалдық мазмұны балалардың психологиялық қауіпсіздігіне сәйкес болғаны маңызды. Қорқыныш тудыратын немесе шамадан тыс күрделі оқиғаларды қолданғанда тәрбиеші олардың балаға ықпалын ескеруі керек. Халық ертегілерімен қатар балалардың күнделікті өміріне жақын жағдаяттарды қамтитын авторлық шағын ертегілерді де пайдалануға болады. Мысалы, ойыншықпен бөлісу, жаңа ортаға бейімделу, досымен татуласу, табиғатты қорғау және үлкендерге көмектесу туралы ертегілер мектепке дейінгі тәрбие міндеттерімен тығыз байланысты.

Ертегі терапиясын қолдануда ата-аналармен ынтымақтастық орнатудың да маңызы зор. Отбасында баламен бірге ертегі оқу, кейіпкерлер туралы әңгімелесу, оқиғаның жалғасын ойластыру және сурет салу баланың тілдік белсенділігін қолдайды. Тәрбиеші ата-аналарға үй жағдайында қолдануға болатын қысқа тапсырмалар ұсынып, баланың ертегіге деген қызығушылығын тұрақты дамытуға ықпал ете алады.

Осылайша, ертегі терапиясының педагогикалық-психологиялық негіздері баланың танымдық, тілдік, эмоциялық, әлеуметтік және шығармашылық дамуының өзара байланысына сүйенеді. Оның құндылығы – баланың жеке тәжірибесін құрметтей отырып, көркем оқиғалар арқылы қоршаған ортаны тануына, өз сезімдерін түсінуіне және қарым-қатынас мәдениетін меңгеруіне мүмкіндік беруінде. Сондықтан ертегі терапиясын мектепке дейінгі ұйымның тәрбие-білім беру үдерісінде мақсатты әрі жүйелі қолдану баланың жан-жақты дамуын қолдаудың маңызды әдістемелік жолы болып табылады.

2. Ертегі терапиясы арқылы балалардың тілдік дамуын қолдау

Тілдік даму – мектепке дейінгі тәрбиенің негізгі бағыттарының бірі. Баланың сөйлеу қабілеті оның қоршаған ортамен байланыс орнатуына, қажеттіліктерін білдіруіне, алған ақпаратын түсінуіне және өз ойын жеткізуіне мүмкіндік береді. Ертегі тыңдау мен оны талқылау сөйлеу әрекетінің бірнеше құрамдас бөлігін қатар дамытуға жағдай жасайды.

Біріншіден, ертегі баланың сөздік қорын байытады. Ертегі мәтіндерінде күнделікті қарым-қатынаста сирек кездесетін, бірақ бейнелі мағына беретін сөздер мен тіркестер жиі қолданылады. Мысалы, «мейірімді», «қайырымды», «айлакер», «батыл», «қамқор», «еңбекқор», «ынтымақ» сияқты сөздер баланың тілдік қорына енгізіледі. Тәрбиеші жаңа сөзді жай ғана түсіндіріп қоймай, оны суретпен, қимылмен, кейіпкердің әрекетімен байланыстырып бергені дұрыс.

Екіншіден, ертегі байланыстырып сөйлеу дағдысын қалыптастырады. Бала оқиғаның басын, ортасын және аяқталуын түсініп, олардың арасындағы байланысты анықтауға үйренеді. Ертегіні мазмұндау барысында ол оқиғаларды белгілі бір ретпен орналастырып, сөйлемдерді өзара байланыстырады. Бұл әрекет монологтік сөйлеудің қалыптасуына негіз болады.

Үшіншіден, ертегі диалогтік сөйлеуді дамытуға ықпал етеді. Кейіпкерлер арасындағы әңгімелерді сахналау, сұрақ-жауап ұйымдастыру, рөлдік ойындарға қатысу баланың сұхбат жүргізу тәжірибесін молайтады. Ол өз кезегінде сөйлеу, тыңдау, жауап беру және әңгімелесушінің пікірін ескеру дағдыларын меңгереді.

Төртіншіден, ертегі баланың дыбыстық мәдениетін жетілдіруге арналған жаттығулармен ұштастырыла алады. Кейіпкерлердің дауысын салу, жануарлардың дыбыстарын қайталау, жаңылтпаш айту, өлең жолдарын мәнерлеп оқу сөйлеу аппаратының белсенділігін арттырады. Мұндай жұмыстарды баланың мүмкіндігіне сәйкес, мәжбүрлеусіз ұйымдастыру маңызды.

Тілдік дамуды қолдауда тәрбиеші төмендегі әдістерді қолдана алады.

«Ертегіні жалғастыр» әдісі. Тәрбиеші белгілі бір ертегінің мазмұнын қызықты тұсында тоқтатып, балаларға оқиғаны жалғастыруды ұсынады. Мысалы: «Қоян орманға кіргенде, алдынан белгісіз бір есік шығыпты. Енді не болуы мүмкін?» деген сұрақ қойылады. Балалар өз нұсқаларын айтып, сөйлем құрауға және қиялындағы оқиғаны сөзбен жеткізуге жаттығады.

«Кейіпкерді сипатта» жаттығуы. Балалар ертегі кейіпкерінің сыртқы бейнесін, мінезін және әрекетін сипаттайды. Тәрбиеші «Ол қандай?», «Неліктен олай ойлайсың?», «Оның қандай жақсы қасиеті бар?» деген сұрақтар арқылы баланың сөздік қорын белсендіреді. Бұл жаттығу сын есімдерді, етістіктерді және байланыстырып сөйлеу құрылымдарын қолдануға көмектеседі.

«Суреттерді ретімен орналастыр» тапсырмасы. Ертегінің негізгі оқиғалары бейнеленген бірнеше сурет ұсынылады. Балалар оларды оқиға ретімен орналастырып, әр сурет бойынша сөйлем құрастырады. Бұл әдіс оқиғалардың логикалық бірізділігін түсінуге және мазмұндау дағдысын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

«Басқа сөзбен айт» ойыны. Тәрбиеші балаларға таныс сөздің мағынасын ашатын басқа сөздерді табуды ұсынады. Мысалы, «батыр» – «ержүрек», «мейірімді» – «қайырымды», «әдемі» – «сұлу». Мұндай жұмыс сөз мағынасын терең түсінуге және тілдік икемділікті дамытуға бағытталады.

«Сиқырлы микрофон» әдісі. Балалар ертегі кейіпкерінің рөлінде сұрақтарға жауап береді. Мысалы, «Егер сен Алдар көсе болсаң, қандай кеңес берер едің?» немесе «Егер сен орманда адасқан қоянды кездестірсең, не айтар едің?» деген тапсырмалар беріледі. Бұл әдіс баланың өз ойын еркін жеткізуіне, диалог құруына және сөйлеу белсенділігін арттыруға көмектеседі.

Тілдік жұмыстың тиімді болуы үшін тәрбиеші баланың жауабын асықтырмауы, сөзін бөлмеуі және қате айтқан сөзін кемсітпей, дұрыс үлгісін табиғи түрде қайталап көрсетуі керек. Мысалы, бала «Қоян орман барды» десе, тәрбиеші «Иә, қоян орманға барды. Ол орманда нені кездестірді?» деп дұрыс сөйлем үлгісін ұсына алады. Осылайша бала өз ойын түзетуге мүмкіндік алады.

3. Ертегі терапиясының балалардың тұлғалық дамуына ықпалы

Тұлғалық даму – баланың өзіндік «Менін» қалыптастыруын, эмоцияларын тануын, мінез-құлқын реттеуін, әлеуметтік ортаға бейімделуін және адамгершілік құндылықтарды меңгеруін қамтитын күрделі үдеріс. Мектепке дейінгі жаста бала өз сезімдерін әрдайым сөзбен жеткізе алмауы мүмкін. Кейде ол ренішін, қорқынышын немесе қуанышын мінез-құлқы арқылы білдіреді. Осындай жағдайда ертегі баланың ішкі тәжірибесін түсінуге көмектесетін жанама әрі қауіпсіз қарым-қатынас құралы бола алады.

Ертегі кейіпкерлерінің өмірлік жағдаяттары балаларға өз сезімдерін тануға және басқа адамның көңіл күйін түсінуге мүмкіндік береді. Мысалы, кейіпкердің жалғыз қалуы, досынан айырылуы немесе қиындыққа кездесуі арқылы бала мұң, қорқыныш, қобалжу сияқты эмоцияларды ажыратады. Ал кейіпкердің көмек алуы, достарымен татуласуы немесе мақсатына жетуі қуаныш, сенім, үміт және ризашылық сезімдерін түсінуге ықпал етеді.

Ертегі терапиясының тұлғалық дамуға әсері ең алдымен эмоциялық сауаттылықты қалыптастырудан көрінеді. Тәрбиеші ертегі оқылғаннан кейін «Кейіпкер қазір қандай сезімде болды?», «Оның көңіл күйі неге өзгерді?», «Сен оның орнында болсаң, не істер едің?» деген

сұрақтар қоя алады. Мұндай сұрақтар баланы өз сезімін атауға, эмоцияның себебін түсіндіруге және өзгенің жағдайына назар аударуға үйретеді.

Ертегілер адамгершілік тәрбиенің де маңызды құралы болып саналады. Қазақ халық ертегілеріндегі адалдық, еңбекқорлық, үлкенді сыйлау, кішіге қамқор болу, достық пен бірлік сияқты құндылықтар баланың өмірлік түсініктерін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Мысалы, «Мақта қыз бен мысық» ертегісі арқылы балалар уәде, жауапкершілік және өзара көмек мәселелерін талқылай алады. «Үш аю» ертегісі негізінде өзгенің затын рұқсатсыз пайдаланбау, жеке кеңістікті құрметтеу туралы әңгіме ұйымдастыруға болады.

Ертегі кейіпкерлерінің әрекетін талдау баланың мінез-құлқын тікелей сынамай, белгілі бір жағдайды сырттай қарастыруына мүмкіндік береді. Мысалы, ойыншықпен бөліскісі келмейтін балаға «Сен неге досыңа бермейсің?» деп қысым жасаудың орнына, ойыншығын бөлісе алмаған кейіпкер туралы шағын оқиға ұсынуға болады. Кейін балалар сол кейіпкерге қандай кеңес беруге болатынын талқылайды. Мұндай жұмыс баланың өз әрекетін ой елегінен өткізуіне жағдай жасайды.

Тұлғалық дамудың тағы бір маңызды көрсеткіші – өзіне деген сенімділік. Ертегіні өз бетінше аяқтау, кейіпкердің рөлін орындау, сурет арқылы оқиғаны бейнелеу және жаңа ертегі құрастыру баланың бастамашылдығын қолдайды. Әр баланың шығармашылық нұсқасын құрметтеу оның өз пікірінің маңызды екенін сезінуіне ықпал етеді.

Ертегі терапиясы балалардың әлеуметтік дағдыларын дамытуда да тиімді. Бірлескен сахналау кезінде балалар рөлдерді бөліседі, бір-бірін тыңдайды, ортақ шешім қабылдайды және өзара келісуге үйренеді. Егер кейіпкерлер арасында келіспеушілік туындаса, тәрбиеші балаларға мәселені бейбіт жолмен шешудің жолдарын ұсынуға мүмкіндік береді.

Дегенмен ертегі мазмұны арқылы баланың барлық мінез-құлық мәселесін бірден шешуге болады деп қарастыру дұрыс емес. Ертегі терапиясы – жүйелі педагогикалық қолдаудың бір бөлігі. Егер балада тұрақты қорқыныш, айқын эмоционалдық қиындықтар немесе қарым-қатынасқа байланысты күрделі мәселелер байқалса, тәрбиеші ата-анамен және ұйымның тиісті мамандарымен бірлесіп әрекет етуі қажет.

4. Балабақшада ертегі терапиясын ұйымдастырудың әдістемелік жолдары

Ертегі терапиясының нәтижелі болуы тәрбиешінің оны мақсатты, жүйелі және баланың жас ерекшелігіне сәйкес ұйымдастыруына байланысты. Ертегіні тек оқып беру жеткіліксіз. Оның мазмұнын баланың өмірлік тәжірибесімен байланыстыру, сұрақтар қою, шығармашылық әрекеттер ұйымдастыру және алған әсерін сөзбен немесе басқа тәсілмен білдіруге мүмкіндік жасау маңызды.

Ертегі терапиясын ұйымдастыруды бірнеше кезеңге бөлуге болады.

Бірінші кезең – дайындық және қызығушылық ояту. Тәрбиеші балалардың назарын ертегі тақырыбына аударып, жұмбақ, сурет, ойыншық немесе шағын жағдаят ұсынады. Мысалы, «Бүгін бізге орманнан хат келіпті. Хатта кішкентай қоянның көмек сұрағаны жазылған» деген кіріспе балалардың қызығушылығын арттырады. Бұл кезеңде ертегінің мазмұнына байланысты негізгі сөздермен таныстыруға болады.

Екінші кезең – ертегіні қабылдау. Тәрбиеші шығарманы мәнерлеп оқиды немесе әңгімелеп береді. Оқу барысында дауыс ырғағын, кідірісті және кейіпкерлердің сөйлеу ерекшеліктерін қолдану қажет. Балалардың назарын негізгі оқиғаларға аударып, түсініксіз сөздерді қарапайым тілмен түсіндіру ұсынылады. Бұл кезде ертегіні жиі тоқтатып, оқиға желісін бұзатын артық сұрақтар қоюдан аулақ болған дұрыс.

Үшінші кезең – мазмұнды талдау. Балалар кейіпкерлердің әрекетін, оқиға барысын және оның нәтижесін талқылайды. Тәрбиеші дайын қорытындыны бірден айтпай, балалардың өз пікірін білдіруіне мүмкіндік береді. «Кейіпкер неге бұлай жасады?», «Оның орнында сен не істер едің?», «Оқиға басқаша аяқталуы мүмкін бе?» деген сұрақтар ойлау мен сөйлеуді белсендіреді.

Төртінші кезең – шығармашылық және рөлдік әрекет. Балалар ертегіні сахналайды, кейіпкерлердің суретін салады, қуыршақ театрына қатысады немесе оқиғаны өз қиялымен

жалғастырады. Бұл кезеңде баланың жеке қабілеті мен қызығушылығын ескеріп, әртүрлі әрекет түрлерін ұсынған жөн.

Бесінші кезең – қорытынды және рефлексия. Балалар ертегіден қандай ой түйгенін, қай кейіпкер ұнағанын және қандай әрекетті өмірде қолдануға болатынын айтады. Өз ойын сөзбен жеткізуге қиналатын балаларға сурет, эмоция карточкалары немесе қимыл арқылы жауап беруге мүмкіндік беріледі.

Тәрбиеші ертегі терапиясын ұйымдастырғанда төмендегі практикалық әдістерді қолдана алады.

«Ертегідегі эмоциялар» жаттығуы. Балаларға қуаныш, таңғалу, қорқыныш, реніш, мақтаныш және тыныштықты бейнелейтін эмоция суреттері ұсынылады. Тәрбиеші ертегідегі белгілі бір оқиғаны атайды, ал балалар кейіпкердің қандай сезімде болғанын таңдайды. Кейін өз таңдауын түсіндіреді. Бұл жаттығу эмоцияларды ажыратуға және оларды сөзбен атауға көмектеседі.

«Жақсылық жолы» шығармашылық тапсырмасы. Балаларға ертегі кейіпкеріне көмектесудің бірнеше жолын ойластыру ұсынылады. Мысалы, орманда адасқан кірпіге қалай көмектесуге болады? Балалар жол көрсету, тамақ беру, достарын шақыру сияқты ұсыныстар айтады. Осы арқылы қамқорлық, жауапкершілік және өзара көмек ұғымдары бекітіледі.

«Қуыршақтың әңгімесі» әдісі. Тәрбиеші қуыршақтың атынан белгілі бір жағдаятты баяндайды. Мысалы, қуыршақ жаңа ортаға келгенде достар таба алмай жүргенін айтады. Балалар оған кеңес беріп, қалай көмектесуге болатынын талқылайды. Бұл әдіс балалардың өз сезімдерін жанама түрде білдіруіне және қарым-қатынас дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

«Ертегіні суретпен аяқта» тапсырмасы. Балаларға ертегінің аяқталмаған көрінісі ұсынылады. Олар оқиғаның соңын сурет арқылы бейнелеп, өз нұсқасын түсіндіреді. Бұл тапсырма тілдік, шығармашылық және бейнелі ойлау қабілеттерін өзара байланыстыра дамытады.

«Жаңа кейіпкер» ойыны. Балалар таныс ертегіге жаңа кейіпкер қосады. Оның есімін, мінезін, ерекшелігін және оқиғаға қалай қатысатынын сипаттайды. Бұл әдіс қиялды дамытып, сөздік қорды белсенді қолдануға жағдай жасайды.

Ертегі терапиясын күнделікті тәрбие жұмысына енгізу үшін оны арнайы ұйымдастырылған іс-әрекетпен ғана шектемей, еркін ойын, серуен, кітап оқу, театрландырылған әрекет және жеке қарым-қатынас кезінде де пайдалануға болады. Мысалы, серуен барысында табиғаттағы өзгерістерді бақылағаннан кейін балалармен «Жапырақтың саяхаты» атты шағын ертегі құрастыруға болады. Ал ойын кезінде туындаған келіспеушілікті талқылау үшін достық пен өзара түсіністікке негізделген қысқа оқиға ұсынуға болады.

5. Ертегі терапиясын қолданудың практикалық үлгісі

Тәрбиешінің жұмысын жүйелеу мақсатында «Достық пен мейірімділік әлемі» тақырыбында ертегі терапиясы элементтері енгізілген ұйымдастырылған іс-әрекеттің үлгісін ұсынуға болады.

Тақырыбы: «Достықтың күші»

Мақсаты: ертегі мазмұны арқылы балалардың байланыстырып сөйлеуін, сөздік қорын, эмоцияларды тану қабілетін және достық қарым-қатынас дағдыларын дамыту.

Міндеттері:

- ертегі мазмұнын түсініп, оқиғаны ретімен баяндауға үйрету;
- кейіпкерлердің мінез-құлқы мен көңіл күйін сипаттау;
- өз ойын толық сөйлеммен жеткізуге ынталандыру;
- достық, қамқорлық және өзара көмек құндылықтарын қалыптастыру;
- шығармашылық қиял мен бірлескен әрекетті қолдау.

Қолданылатын құралдар: орман көрінісі бейнеленген суреттер, қоян мен кірпінің ойыншықтары, эмоция карточкалары, түрлі түсті қағаздар, қуыршақ театрының кейіпкерлері.

Іс-әрекеттің барысы:

Тәрбиеші балаларды шеңберге жинап, достық туралы қысқаша әңгіме жүргізеді. «Дос деген кім?», «Досыңа қалай көмектесесің?», «Біреу ренжіп қалса, оған не айтуға болады?» деген сұрақтар қойылады.

Одан кейін тәрбиеші «Қоян мен кірпінің достығы» атты авторлық шағын ертегіні әңгімелейді.

Бір орманда ақ қоян мен кішкентай кірпі өмір сүріпті. Қоян өте шапшаң екен, ал кірпі асықпай жүріп, айналасындағы әрбір нәрсені байқап жүреді екен. Бір күні қатты жел тұрып, қоянның азық салған себеті домалап, бұталардың арасына түсіп кетіпті. Қоян оны қанша іздесе де таба алмапты. Сол кезде кірпі досына көмектесуге келіпті. Ол жердегі іздерді байқап, себеттің қайда жатқанын көрсетіпті. Қоян досына алғысын айтып, қуанып кетіпті. Келесі күні кірпі өзіне ауыр бұтақты көтере алмай тұрғанда, қоян оған көмектесіпті. Сөйтіп, екеуі бір-біріне көмектескен сайын достықтарының нығая түскенін түсініпті.

Ертегіні тыңдағаннан кейін балаларға мазмұндық сұрақтар қойылады:

1. Қоян қандай қиындыққа кездесті?
2. Кірпі досына қалай көмектесті?
3. Кейін қоян кірпіге қандай көмек көрсетті?
4. Неліктен достар бір-біріне көмектесуі керек?
5. Сен досыңа қандай жағдайда көмектесер едің?

Келесі кезеңде «Кейіпкердің көңіл күйі» жаттығуы өткізіледі. Балалар қоян мен кірпінің оқиға басындағы және соңындағы сезімдерін эмоция карточкалары арқылы анықтайды. Өз таңдауын түсіндіруге мүмкіндік беріледі.

Одан кейін «Ертегіні сахналаймыз» тапсырмасы орындалады. Балалар қоян, кірпі және әңгімелеуші рөлдерін бөлісіп, оқиғаны өз сөздерімен көрсетеді. Тәрбиеші олардың сөйлеуіне, бір-бірін тыңдауына және рөлдерді орындау белсенділігіне назар аударады.

Қорытынды кезеңде әр бала «Мен жақсы дос болу үшін...» деген сөйлемді аяқтайды. Мысалы, «Мен жақсы дос болу үшін көмектесемін», «Досымды тыңдаймын», «Онымен ойыншықтарымды бөлісемін» деген жауаптар айтылуы мүмкін.

Бұл үлгіде тілдік және тұлғалық даму міндеттері бір-бірімен байланыста жүзеге асырылады. Балалар ертегіні тыңдап, мазмұнын түсінеді, сөйлем құрайды, өз пікірін білдіреді, кейіпкерлердің сезімдерін ажыратады және достық қарым-қатынастың маңызын ұғынады.

6. Ертегі терапиясының нәтижелілігін бақылау және педагогикалық қолдау

Ертегі терапиясының тиімділігін анықтау үшін тәрбиеші баланың әрекетін жүйелі бақылап, оның бастапқы және кейінгі даму ерекшеліктерін салыстыра алады. Мұнда баланы басқа балалармен салыстыру немесе міндетті түрде бірдей нәтижеге жеткізу мақсаты қойылмайды. Негізгі назар әр баланың жеке даму қарқынына, сөйлеу белсенділігіне және әлеуметтік қарым-қатынастағы өзгерістеріне аударылады.

Бақылау барысында төмендегі көрсеткіштерді ескеруге болады:

Тілдік даму көрсеткіштері:

- ертегі мазмұнын түсінуі және негізгі оқиғаны анықтай алуы;
- жаңа сөздерді сөйлеу барысында қолдануы;
- сұрақтарға мағыналы жауап беруі;
- оқиғаны ретімен мазмұндауы;
- өз ойын толық сөйлеммен жеткізуі;
- диалогке қатысуы және әңгімелесушіні тыңдауы.

Тұлғалық және әлеуметтік даму көрсеткіштері:

- өз сезімдерін тануы және атай алуы;
- кейіпкерлердің көңіл күйін түсіндіре алуы;
- құрдастарына көмек көрсетуге ұмтылуы;
- бірлескен әрекетке қатысуы;
- өз пікірін білдіруі және өзгенің пікірін тыңдауы;

• қиын жағдаяттарда келісімге келуге талпынуы.

Бақылау нәтижелері тәрбиешінің күнделікті педагогикалық жазбаларында, баланың шығармашылық жұмыстарында, ертегіні мазмұндау кезіндегі жауаптарында және топтық ойындарға қатысу ерекшеліктерінде көрініс табуы мүмкін.

Ертегі терапиясын ұйымдастыруда бірқатар педагогикалық шарттарды сақтау маңызды. Біріншіден, ертегі мазмұны баланың жасына және психологиялық қабылдау ерекшелігіне сәйкес болуы керек. Екіншіден, балаға өз ойын айтуға мәжбүрлеу қолданылмауы қажет. Кейбір балалар ертегіні тыңдағаннан кейін бірден жауап беруге дайын болмайды, сондықтан оларға ойлануға уақыт беру керек. Үшіншіден, кейіпкерлерді талқылау кезінде баланы жағымсыз кейіпкермен тікелей салыстыруға немесе оның мінез-құлқын көпшіліктің алдында сынауға болмайды. Төртіншіден, ертегілердің мазмұны баланың қорқынышын күшейтпейтін, қауіпсіз және жағымды психологиялық орта қалыптастыратын сипатта таңдалуы қажет.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс кезінде ертегі мазмұнын суреттер, пиктограммалар, қимылдар, қысқа сөйлемдер және ойыншықтар арқылы бейімдеуге болады. Сөйлеу мүмкіндігі шектеулі немесе өз ойын ауызша жеткізуге қиналатын балаларға жауапты сурет таңдау, кейіпкерді көрсету, қимылмен бейнелеу арқылы беруге мүмкіндік жасалады. Мұндай тәсіл әр баланың әрекетке қатысуын қолдауға бағытталады.

Ата-аналармен бірлескен жұмыс та маңызды. Тәрбиеші ата-аналарға үйде баламен ертегі оқу, кейіпкерлер туралы әңгімелесу, бірге сурет салу және оқиғаның жалғасын ойлап табу тәсілдерін ұсына алады. Отбасылық ертегі оқу дәстүрі баланың сөздік қорын байытып қана қоймай, ата-ана мен бала арасындағы эмоционалдық байланысты нығайтуға ықпал етеді.

Қорытынды

Ертегі терапиясы – мектепке дейінгі балалардың тілдік және тұлғалық дамуын біртұтас қолдауға мүмкіндік беретін мазмұнды педагогикалық әдістердің бірі. Ертегі тыңдау, оны талдау, кейіпкерлердің рөлін орындау және жаңа оқиғалар құрастыру барысында бала сөздік қорын молайтады, байланыстырып сөйлеу дағдысын жетілдіреді, өз ойын еркін жеткізуге үйренеді. Сонымен қатар кейіпкерлердің іс-әрекеті арқылы адамгершілік құндылықтарды түсініп, өзгенің көңіл күйіне назар аудару, жанашырлық таныту және қарым-қатынас жасау тәжірибесін жинақтайды.

Ертегі терапиясының басты ерекшелігі – баланың дамуына тікелей нұсқау немесе талап қою арқылы емес, көркем оқиға мен шығармашылық әрекет арқылы ықпал етуінде. Бұл тәсіл балалардың жеке ерекшеліктерін ескеруге, олардың бастамасын қолдауға және жағымды психологиялық ахуал қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Балабақша тәрбиешісі ертегі терапиясын жүйелі түрде қолдану арқылы сөйлеу әрекетін, эмоциялық сауаттылықты, әлеуметтік дағдыларды және шығармашылық белсенділікті өзара байланыстыра алады. Ол үшін ертегіні баланың жасына сәйкес таңдап, мазмұнын талқылауға, сахналауға, сурет салуға және өз бетінше әңгіме құрастыруға жағдай жасауы қажет.

Осылайша, ертегі терапиясы мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбие-білім беру үдерісін мазмұндық жағынан байытып, баланың тілдік әлеуетін ашуға, өзіндік пікірін қалыптастыруға және жағымды тұлғалық қасиеттерін дамытуға бағытталған тиімді әдістемелік құрал бола алады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты».

2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 31 тамыздағы №385 бұйрығы. Тиісті үлгідегі білім беру ұйымдары қызметінің үлгілік қағидаларын бекіту туралы.

3. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999.

4. Эльконин Д.Б. Психология игры. – Москва: Владос, 1999.

5. Брунер Дж. Психология познания. За пределами непосредственной информации. – Москва: Прогресс, 1977.

6. Bettelheim B. The Uses of Enchantment: The Meaning and Importance of Fairy Tales. – New York: Alfred A. Knopf, 1976.
7. Zipes J. The Irresistible Fairy Tale: The Cultural and Social History of a Genre. – Princeton: Princeton University Press, 2012.
8. Nikolajeva M. The Rhetoric of Character in Children's Literature. – Lanham: Scarecrow Press, 2002.
9. Isbell R., Sobol J., Lindauer L., Lowrance A. The Effects of Storytelling and Story Reading on the Oral Language Complexity and Story Comprehension of Young Children // Early Childhood Education Journal. – 2004. – Vol. 32. – P. 157–163.
10. Mar R.A., Oatley K., Peterson J.B. Exploring the Link Between Reading Fiction and Empathy: Ruling Out Individual Differences and Examining Outcomes // Communications. – 2009. – Vol. 34, No. 4. – P. 407–428.

ПОДДЕРЖКА ЯЗЫКОВОГО И ЛИЧНОСТНОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ПОСРЕДСТВОМ СКАЗКОТЕРАПИИ

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические и психологические основы применения сказкотерапии в воспитательно-образовательном процессе дошкольной организации. Раскрываются возможности сказки в развитии речевых способностей детей, связной речи, словарного запаса, творческого воображения, эмоциональной грамотности и личностных качеств. Особое внимание уделяется вопросам формирования нравственных ценностей посредством сказочных сюжетов, выражения детьми собственных чувств, усвоения положительных моделей поведения и установления взаимоотношений со сверстниками. Кроме того, представлены методические подходы к организации сказкотерапии, практические упражнения, творческие задания и педагогические действия воспитателя. Обосновывается, что систематическое применение сказкотерапии является эффективным педагогическим средством, способствующим повышению речевой активности детей, развитию умения выражать собственные мысли и поддержке их индивидуально-личностных особенностей.

Ключевые слова: сказкотерапия, дошкольное воспитание, речевое развитие, личностное развитие, связная речь, словарный запас, эмоциональный интеллект, творчество, нравственное воспитание, воспитатель.

SUPPORTING THE LANGUAGE AND PERSONAL DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN THROUGH FAIRY TALE THERAPY

Abstract. The article examines the pedagogical and psychological foundations of applying fairy tale therapy in the educational process of preschool organizations. It explores the potential of fairy tales in developing children's language abilities, coherent speech, vocabulary, creative imagination, emotional literacy, and personal qualities. Particular attention is paid to fostering moral values through fairy tale narratives, helping children express their feelings, acquire positive behavioral patterns, and establish relationships with their peers. The article also presents methodological approaches to organizing fairy tale therapy, practical exercises, creative activities, and the pedagogical practices of preschool teachers. It substantiates that the systematic use of fairy tale therapy is an effective pedagogical approach that contributes to increasing children's speech activity, developing their ability to express their own thoughts, and supporting their individual personality traits.

Keywords: fairy tale therapy, preschool education, language development, personal development, coherent speech, vocabulary, emotional intelligence, creativity, moral education, preschool teacher.

Жеңіс Айгерім Еркінқызы
Тәрбиеші
ТОО «MiniLand» «Ақжол» бөбекжай балабақшасы
Алматы облысы, Іле ауданы, Өтеген батыр ауылы

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ҰСАҚ МОТОРИКАСЫН ДАМЫТУДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ ЖӘНЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕР

Аңдатпа. Мақалада мектепке дейінгі жастағы балалардың ұсақ моторикасын дамытудың педагогикалық және психологиялық негіздері қарастырылады. Ұсақ мотриканың баланың танымдық белсенділігіне, сөйлеу тілінің қалыптасуына, сенсорлық қабылдауына, зейініне, есте сақтауына және өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларына ықпалы сипатталады. Сонымен қатар саусақ ойындары, мүсіндеу, сурет салу, жапсыру, құрастыру, моншақ тізу, табиғи материалдармен жұмыс сияқты дәстүрлі әдістердің тәрбиелік және дамытушылық мүмкіндіктері талданады. Заманауи білім беру тәжірибесінде қолданылатын сенсорлық ойындар, интерактивті тапсырмалар, кинезиологиялық жаттығулар, құммен жұмыс, нейрожаттығулар және цифрлық ресурстарды пайдалану жолдары ұсынылады. Тәрбиешінің балалардың жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, дәстүрлі және инновациялық әдістерді өзара сабақтастықта ұйымдастыруының маңызы негізделеді. Ұсақ мотриканы жүйелі дамыту баланың дербестігін, шығармашылығын және мектепке даярлығын қолдаудың маңызды педагогикалық шарты ретінде қарастырылады.

Түйін сөздер: ұсақ моторика, мектепке дейінгі тәрбие, саусақ ойындары, сенсорлық даму, дәстүрлі әдістер, инновациялық технологиялар, қол қимылы, шығармашылық әрекет, құрастыру, тәрбиеші.

Кіріспе

Мектепке дейінгі кезең – баланың дене, психикалық, танымдық және әлеуметтік дамуы қарқынды жүретін маңызды жас ерекшелік кезеңі. Осы уақытта бала қоршаған ортаны белсенді танып, заттардың қасиеттерін ажыратады, түрлі әрекеттерді орындауға үйренеді, өз ойын сөзбен жеткізуге және қарапайым тұрмыстық міндеттерді өздігінен атқаруға дағдыланады. Баланың осындай жан-жақты дамуына ықпал ететін негізгі бағыттардың бірі – ұсақ мотриканы қалыптастыру.

Ұсақ моторика дегеніміз – қолдың, саусақтардың және білезік бөлігінің ұсақ әрі дәл қимылдарды үйлесімді орындау қабілеті. Ол заттарды ұстау, қысу, бұрау, айналдыру, іріктеу, орналастыру, бау байлау, түйме тағу, қарындашпен сурет салу, қайшымен қию және басқа да

күнделікті әрекеттер арқылы дамиды. Мұндай қимылдар баладан тек бұлшықет күшін ғана емес, сонымен қатар қозғалысты жоспарлауды, көз бен қолдың үйлесімді жұмысын, әрекет ретін сақтауды және нәтижені бақылауды талап етеді.

Ұсақ мотриканың маңызы оның тек қолдың икемділігімен шектелмейтіндігінде. Қолмен орындалатын әрекеттер барысында бала заттың пішінін, көлемін, салмағын, құрылымын және кеңістіктегі орнын сезіну арқылы танымдық тәжірибесін байытады. Мысалы, түрлі көлемдегі бөлшектерді сұрыптау кезінде бала салыстыруға, топтастыруға, ерекшеліктерді анықтауға үйренеді. Ал ермексаздан белгілі бір бейне жасау кезінде пішінді елестету, әрекетті жоспарлау және нәтижені бағалау дағдылары жетіледі.

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты балалардың физикалық, коммуникативтік, танымдық, шығармашылық және әлеуметтік-эмоционалдық дағдыларын кешенді дамытуға бағытталған. Осы тұрғыдан алғанда ұсақ мотриканы дамыту жұмыстары жеке жаттығулар жиынтығы ретінде емес, баланың күнделікті ойын, танымдық, шығармашылық және тұрмыстық әрекеттерімен байланыста ұйымдастырылуы қажет.

Қазіргі балабақша тәжірибесінде ұсақ мотриканы дамытуға арналған дәстүрлі жаттығулармен қатар жаңа технологиялық және әдістемелік тәсілдер де кеңінен қолданылып келеді. Дегенмен кез келген жаңа әдісті тиімді деп қабылдау дұрыс емес. Оның баланың жасына сәйкестігі, қауіпсіздігі, педагогикалық мақсаты және нақты дамытушылық нәтижесі ескерілуі керек. Сондықтан дәстүрлі әдістердің қалыптасқан тәжірибесін сақтай отырып, инновациялық тәсілдерді орынды үйлестіру – тәрбиеші жұмысының маңызды міндеттерінің бірі.

Мақаланың мақсаты – мектепке дейінгі жастағы балалардың ұсақ моторикасын дамытудың дәстүрлі және инновациялық әдістерін ғылыми-педагогикалық тұрғыдан талдау, оларды балабақша жағдайында тиімді ұйымдастыру жолдарын ұсыну.

1. Ұсақ мотриканы дамытудың психологиялық-педагогикалық негіздері

Баланың қол қимылдары мен танымдық дамуы бір-бірімен тығыз байланысты. Мектепке дейінгі жаста бала қоршаған ортаны көбіне практикалық әрекет арқылы меңгереді. Ол заттарды ұстап көреді, қозғалтады, бөлшектейді, қайта құрастырады, салыстырады және олардың арасындағы айырмашылықтарды байқайды. Осындай әрекеттер баланың сенсорлық тәжірибесін кеңейтіп, ойлау операцияларының қалыптасуына жағдай жасайды.

Л.С. Выготскийдің мәдени-тарихи даму теориясында баланың психикалық дамуы әлеуметтік ортамен және ересектермен бірлескен әрекетпен байланыста қарастырылады. Бұл тұжырым ұсақ мотриканы дамыту жұмыстарында да маңызды. Себебі бала жаңа қимылды бірден өздігінен меңгермейді. Алғашында тәрбиешінің көрсетуі, түсіндіруі және бағыттауы қажет болады. Кейін қайталау арқылы бала әрекетті өз бетімен орындауға көшеді. Мысалы, бауды тесіктерден өткізу немесе ұсақ бөлшектерді белгілі бір ретпен орналастыру кезінде тәрбиеші бастапқыда әрекетті көрсетіп, кейін баланың дербес орындауына мүмкіндік береді.

Жан Пиаженің когнитивтік даму теориясы баланың қоршаған ортаны белсенді әрекет арқылы тануына назар аударады. Әсіресе мектепке дейінгі кезеңде заттармен практикалық әрекет жасау баланың түсініктерін қалыптастыруда маңызды орын алады. Бала тек дайын ақпаратты қабылдаумен шектелмей, өзінің әрекеті арқылы жаңа білімді игереді. Мәселен, әртүрлі пішіндегі бөлшектерден құрастыру кезінде бала кеңістік қатынастарын, бөліктер мен тұтастықтың байланысын тәжірибе жүзінде түсінеді.

Ұсақ мотриканың дамуы бірнеше психикалық және дене үдерістерімен өзара байланысады. Біріншіден, қолдың дәл қимылдары көру арқылы қабылдаумен үйлеседі. Бала қарындашпен сызық жүргізгенде немесе ұсақ затты белгіленген орынға орналастырғанда көзбен бақылау және қол қозғалысын сәйкестендіру қажет. Екіншіден, белгілі бір әрекетті орындау зейінді шоғырландыруды және әрекет ретін есте сақтауды талап етеді. Үшіншіден,

шығармашылық тапсырмалар қиялды, бейнелі ойлауды және дербес шешім қабылдауды дамытады.

Ұсақ мотрикаңы дамыту сөйлеу тілінің қалыптасуымен де байланысты зерттеліп келеді. Атап айтқанда, қол қимылдары мен тілдік даму арасындағы байланыс туралы ғылыми еңбектерде қозғалыс, қабылдау және сөйлеу үдерістерінің жүйке-психологиялық тұрғыдан өзара әрекеттесетіні көрсетіледі. Алайда бұл байланысты «саусақ жаттығулары сөйлеуді автоматты түрде дамытады» деп түсіндіруге болмайды. Саусақ ойындарының тілдік дамуға ықпалы көбіне өлең, тақпақ, қимылды атау, сұрақ-жауап және ересекпен қарым-қатынас арқылы жүзеге асады. Сондықтан тәрбиеші қол жаттығуларын сөздік тапсырмалармен байланыстырып ұйымдастырғаны дұрыс.

Ұсақ мотрикаңың жеткілікті дамуы баланың күнделікті өмірдегі дербестігіне де әсер етеді. Киімнің түймесін тағу, аяқ киім бауын байлау, қасықты дұрыс ұстау, қағазды бүктеу, ойыншықтарды жинау сияқты әрекеттер саусақтардың икемділігін, қозғалыс дәлдігін және әрекетті жоспарлауды қажет етеді. Осындай дағдылар баланың өзіне деген сенімін арттырып, өздігінен әрекет ету мүмкіндігін кеңейтеді.

Дегенмен барлық баланың моторикалық даму қарқыны бірдей болмайды. Бір бала ұсақ бөлшектерді тез орналастырса, екінші балаға бұл әрекетті орындау үшін көбірек уақыт қажет болуы мүмкін. Сондықтан тәрбиеші балаларды өзара салыстырудан аулақ болып, әр баланың жеке даму динамикасын ескеруі тиіс. Негізгі мақсат – белгілі бір нәтижені барлығынан бірдей уақытта талап ету емес, әр баланың мүмкіндігіне сәйкес қимыл дәлдігін, дербестігін және әрекетке қызығушылығын біртіндеп арттыру.

2. Ұсақ мотрикаңы дамытудың дәстүрлі әдістері және олардың мүмкіндіктері

Дәстүрлі әдістер – мектепке дейінгі ұйымдардың күнделікті педагогикалық тәжірибесінде ұзақ уақыттан бері қолданылып келе жатқан, баланың қол қимылдарын табиғи әрекеттер арқылы жетілдіруге бағытталған тәсілдер. Олардың басты артықшылығы – қарапайымдылығы, қолжетімділігі және баланың белсенді қатысуына мүмкіндік беруі. Мұндай жұмыстарды арнайы күрделі құрал-жабдықсыз-ақ ұйымдастыруға болады.

Саусақ ойындары мен жаттығулары. Саусақ ойындары ұсақ мотрикаңы дамытудың кең таралған тәсілдерінің бірі. Олар белгілі бір сөздермен, тақпақтармен, санамақтармен және ырғақты қимылдармен орындалады. Мысалы, «Бес саусақ», «Отбасы», «Қояндар», «Гүл ашылды» сияқты ойындарда бала саусақтарын кезекпен бүгіп-жазады, алақанын ашады, жұдырығын түйеді және саусақтарымен әртүрлі бейнелер жасайды.

Саусақ ойындарын өткізгенде тәрбиеші қимылдың дұрыс орындалуына ғана емес, баланың сөздерді түсінуіне, ырғақты сезінуіне және әрекетке қызығушылығына да көңіл бөледі. Қимылдар асықпай, баланың мүмкіндігіне қарай орындалуы қажет. Бір жаттығуды бірнеше рет қайталау қозғалыстың біртіндеп үйлесуіне көмектеседі.

Ермексазбен және тұзды қамырмен жұмыс. Мүсіндеу барысында бала материалды алақанымен домалатады, саусақтарымен қысады, созады, жалпайтады, бөлшектейді және біріктіреді. Бұл әрекеттер саусақ бұлшықеттерінің жұмысын белсендіреді. Сонымен қатар бала заттың пішінін елестетіп, оны белгілі бір бейнеге айналдыруға тырысады.

Мысалы, «Жемістер себеті» тақырыбында балалар ермексаздан алма, алмұрт, жүзім жасап, оларды себетке орналастыра алады. Бұл тапсырмада қол қимылдары ғана емес, түстерді ажырату, көлемді салыстыру, зат атауларын қолдану және композиция құрастыру дағдылары қатар дамиды. Тұзды қамырды пайдаланғанда оның құрамы қауіпсіз болуы және жұмыстан кейін балалардың қолын жууы қамтамасыз етіледі.

Сурет салу және бояу жұмыстары. Қарындаш, қылқалам, бор және фломастерді пайдалану қолдың ұстау дағдысын, саусақтардың қозғалысын және көз-қол үйлесімділігін жетілдіруге ықпал етеді. Балалар нүктелерді қосу, ирек сызық жүргізу, шеңбер салу, дайын бейнені бояу, өрнек элементтерін қайталау сияқты тапсырмаларды орындайды.

Бұл жұмыстарда баланың суретінің көркемдік сапасынан бұрын құралды дұрыс ұстауы, сызықты бақылауы және тапсырманы өз мүмкіндігіне сәйкес орындауы маңызды. Тәрбиеші

баланың қолын күштеп белгілі бір қалыпқа келтірмей, құралды ыңғайлы ұстаудың жолын көрсетіп, біртіндеп дағдыландыруы керек.

Жапсыру және қағазбен жұмыс. Қағазды бүктеу, жырту, умаждау, қиып алу және желімдеу әрекеттері саусақтардың әртүрлі қозғалыстарын қажет етеді. Мысалы, «Күзгі ағаш» жұмысында бала түрлі түсті қағаздан жапырақтарды жыртып, оларды ағаштың бұтақтарына орналастырады. Бұл тапсырма қолдың икемділігін дамытумен бірге түстерді ажыратуға, кеңістікте бағдарлауға және шығармашылық шешім қабылдауға мүмкіндік береді.

Қайшымен жұмыс тек балалардың жасына және дағдысына сәйкес ұйымдастырылып, тәрбиешінің тікелей бақылауымен жүргізілуі тиіс. Қайшының ұшы доғал, көлемі баланың қолына ыңғайлы болуы қажет.

Құрастыру және ұсақ бөлшектермен жұмыс. Конструкторлар, текшелер, ірі мозаикалар, пішіндер мен қауіпсіз құрастыру бөлшектері арқылы бала саусақтарының дәл қозғалысын жаттықтырады. Бөлшектерді біріктіру, ажырату, белгілі бір үлгі бойынша орналастыру әрекеттері көз-қол үйлесімділігін және кеңістіктік ойлауды дамытады.

Табиғи материалдармен жұмыс. Жапырақ, бүр, жаңғақ қабығы, ірі бұршақ, ағаш бөлшектері және басқа да табиғи материалдар балалардың сенсорлық тәжірибесін байытуға мүмкіндік береді. Мысалы, «Табиғат сыйы» тапсырмасында балалар жапырақтарды түсі мен көлеміне қарай сұрыптап, олардан қарапайым композиция жасайды. Мұндай жұмыс баланың қолмен сезіну, салыстыру, топтастыру және құрастыру дағдыларын кешенді түрде дамытады.

Табиғи материалдарды қолданғанда олардың тазалығы, қауіпсіздігі және баланың жас ерекшелігі ескерілуі керек. Ұсақ бөлшектерді ауызға салу қаупі бар балалармен жұмыс барысында мұндай материалдарды қолдануға болмайды немесе тек ересектің тікелей бақылауымен ірі әрі қауіпсіз баламалары таңдалады.

3. Ұсақ моториканы дамытудағы инновациялық әдістер мен технологиялар

Қазіргі мектепке дейінгі білім беру тәжірибесінде инновациялық әдістер баланың әрекетін түрлендіруге, қызығушылығын арттыруға және жеке мүмкіндіктерін ескеруге бағытталған. Инновацияны тек цифрлық құрылғыларды қолданумен шектеуге болмайды. Жаңа материалдар, ойын технологиялары, сенсорлық құралдар, қозғалыс пен танымдық тапсырмаларды біріктіретін жаттығулар да педагогикалық жаңашылдықтың көрінісі бола алады.

Сенсорлық ойын технологиялары. Сенсорлық ойындарда балалар әртүрлі құрылымдағы, пішіндегі және көлемдегі материалдармен әрекет етеді. Мысалы, сенсорлық қорапқа ірі макарондар, жұмсақ маталар, ағаш пішіндер, қауіпсіз қыстырғыштар немесе үлкен көлемді табиғи заттар орналастырылады. Бала оларды сипап сезеді, іріктейді, топтастырады, белгілі бір ыдысқа салады немесе үлгі бойынша орналастырады.

«Сиқырлы қапшық» ойынында бала қапшық ішіндегі затты қолымен ұстап көріп, оның пішіні мен құрылымын анықтайды. Кейін затты шығарып, өз болжамын тексереді. Бұл жұмыс саусақ сезімталдығын, тактильдік қабылдауды және сөздік қорды дамытуға мүмкіндік береді.

Құм терапиясының элементтері. Құммен жұмыс барысында бала саусақтарымен сызықтар жүргізеді, іздер қалдырады, шағын бейнелер жасайды, құмды бір ыдыстан екінші ыдысқа ауыстырады. Құрғақ немесе арнайы дайындалған таза ылғалды құммен жұмыс жасау қол қимылдарын түрлендіріп, тактильдік тәжірибені байытады.

Мысалы, «Құмдағы өрнек» тапсырмасында тәрбиеші балаларға түзу, ирек, дөңгелек сызықтар салуды ұсынады. Кейін олар қарапайым геометриялық пішіндер мен таныс заттардың бейнесін жасайды. Құммен жұмыс кезінде баланың әрекеті еркін болуы керек, ал тапсырманың күрделілігі біртіндеп арттырылады. Бұл тәсілді психотерапиялық ем ретінде емес, сенсорлық және шығармашылық әрекетті ұйымдастыру құралы ретінде қарастырған дұрыс.

Кинезиологиялық жаттығулар. Кинезиологиялық бағыттағы жаттығуларда екі қолдың үйлесімді қозғалысы, саусақтардың кезектесіп жұмыс істеуі және қарапайым қимыл тізбектерін орындау қолданылады. Мысалы, бала бір қолымен жұдырығын түйіп, екінші

қолымен алақанын ашады; кейін қолдардың қалпын алмастырады. Немесе бас бармақты басқа саусақтарға кезекпен тигізеді.

Мұндай жаттығуларды қысқа уақытқа, ойын түрінде ұйымдастырған жөн. Оларды баланың есте сақтауын немесе зияткерлік қабілетін міндетті түрде арттыратын әдіс деп көрсету ғылыми тұрғыдан дұрыс емес. Негізгі мақсаты – қол қозғалысын үйлестіру, қимыл ретін сақтау және әрекетке зейін қоюға мүмкіндік беру.

Монтессори элементтеріне негізделген практикалық тапсырмалар. Монтессори педагогикасында баланың дербес әрекетіне және күнделікті өмір дағдыларын меңгеруіне ерекше көңіл бөлінеді. Осы бағыттағы тапсырмаларға қасықпен бір ыдыстан екінші ыдысқа ірі заттарды ауыстыру, қысқышпен заттарды іріктеу, үлкен түймелерді тағу, қақпақтарды бұрау, бауды өткізу, маталарды бүктеу жатады.

Мысалы, «Көмекші бала» тапсырмасында балалар арнайы дайындалған құралдар арқылы ірі помпондарды бір ыдыстан екіншісіне қысқышпен тасымалдайды. Мұнда саусақтардың ұстау күші мен дәлдігі, әрекетті бақылау және дербестік дағдылары жаттығады. Қолданылатын заттар жұтуға келмейтіндей көлемде болуы және тапсырма ересектің бақылауымен орындалуы қажет.

Дидактикалық және интерактивті ойындар. Инновациялық жұмыс түрлерінің бірі – моторикалық тапсырмаларды танымдық мазмұнмен байланыстыру. Мысалы, «Пішінді тап», «Үлгі бойынша орналастыр», «Жоғалған бөлшекті толықтыр», «Түстер әлемі», «Сандарды ретімен қой» ойындары арқылы бала бөлшектерді орналастырып, салыстырып, белгілі бір заңдылықты анықтайды.

Интерактивті тақта немесе планшеттегі тапсырмалар қосымша құрал ретінде қолданылуы мүмкін. Мысалы, экраннан көрсетілген өрнекті кейін бала нақты моншақтармен немесе геометриялық бөлшектермен қайталайды. Мұнда цифрлық тапсырма қолмен орындалатын практикалық әрекетті алмастырмай, оған бағыт беретін құрал қызметін атқарады. Ұсақ мотериканы дамытуда нақты заттарды ұстап, қозғалтып, өзгертуге негізделген әрекеттердің орны ерекше.

Нейрожаттығулар мен қимылдық ойындарды кіріктіру. Қарапайым қимылдық тапсырмаларда бала екі қолымен бір уақытта әртүрлі әрекет орындайды, саусақтардың қозғалысын сөзбен немесе ырғақпен сәйкестендіреді. Мысалы, «Жаңбыр тамшылары» ойынында саусақтарын үстел бетіне кезекпен тигізеді, «Көбелек» ойынында екі қолының саусақтарын біріктіріп, белгілі бір қимыл жасайды. Мұндай жаттығулар баланың қозғалыс үйлесімділігін және әрекетке зейін қоюын қолдайды.

Инновациялық әдістерді таңдағанда олардың атауына емес, нақты педагогикалық мазмұнына назар аудару қажет. Әдіс баланың белсенді әрекетіне жағдай жасап, жас ерекшелігіне сәйкес келіп, қауіпсіз әрі қолжетімді болуы тиіс.

4. Дәстүрлі және инновациялық әдістерді кіріктіріп ұйымдастырудың әдістемесі

Ұсақ мотериканы дамыту жұмысының нәтижелілігі қолданылатын әдістердің санымен емес, олардың жүйелілігімен, баланың белсенді қатысуымен және тапсырмалардың бірізді күрделенуімен анықталады. Сондықтан тәрбиеші дәстүрлі және инновациялық әдістерді бір-біріне қарама-қарсы қоймай, ортақ педагогикалық мақсатқа бағыттап үйлестіруі қажет.

Жұмысты жоспарлау барысында төмендегі қағидаларды басшылыққа алған жөн:

- Жүйелілік қағидасы: ұсақ моторикаға арналған жаттығулар күнделікті оқу-тәрбие үдерісіне енгізіледі.
- Жас ерекшелігіне сәйкестік: тапсырманың мазмұны, құралдардың көлемі және орындалу ұзақтығы баланың жасына сәйкес таңдалады.
- Қолжетімділік қағидасы: бала тапсырманы шамадан тыс көмексіз орындауға мүмкіндік алуы керек.
- Біртіндеп күрделендіру: алдымен қарапайым ұстау, қысу, орналастыру әрекеттері, кейін күрделі қимылдар мен бірнеше кезеңнен тұратын тапсырмалар ұсынылады.

• Ойын арқылы үйрету: жаттығулар қызықты ойын сюжеттерімен және күнделікті өмірдегі жағдаяттармен байланыстырылады.

• Жеке ерекшеліктерді ескеру: балалардың қимыл дәлдігі, қызығушылығы, қарқыны мен қажеттілігіне қарай тапсырмалар бейімделеді.

Тәрбиеші ұсақ мотериканы дамыту жұмысын тек арнайы ұйымдастырылған іс-әрекетпен шектемеуі керек. Оны таңертеңгі қабылдау, еркін ойын, шығармашылық жұмыс, серуенге дайындық, тамақтану және өзіне-өзі қызмет көрсету кездерінде де дамытуға болады. Мысалы, киім түймесін тағу, ойыншықтарды көлеміне қарай сұрыптау, қарындаштарды жинау, майлықты бүктеу, конструктор бөлшектерін орнына қою – баланың күнделікті өмірінде кездесетін пайдалы жаттығулар.

Тәрбиешіге арналған практикалық жұмыс үлгілері

Жаттығу атауы	**Орындалу барысы**	**Дамытушылық бағыты**
«Түрлі түсті қыстырғыштар»	Балалар қыстырғыштарды түсіне қарай бөліп, арнайы тақтаға бекітеді	Саусақтардың ұстау және қысу қимылдары
«Сиқырлы бау»	Үлкен тесіктері бар тақтадан бауды кезекпен өткізеді	Көз-қол үйлесімділігі, қимыл дәлдігі
«Дәндерді сұрыпта»	Қауіпсіз, ірі көлемді материалдарды ыдыстарға бөледі	Саусақ қимылы, салыстыру, топтастыру
«Ермексаздан жасалған әлем»	Ермексаздан қарапайым заттар мен бейнелер жасайды	Саусақ икемділігі, шығармашылық қабілет
«Құмдағы іздер»	Құм бетіне саусақпен сызықтар мен пішіндер салады	Тактильдік қабылдау, қол қозғалысын бақылау
«Өрнекті жалғастыр»	Дайын үлгі бойынша ірі моншақтар мен пішіндерді ретімен орналастырады	Қимыл дәлдігі, зейін, заңдылықты анықтау
«Қағаз шеберханасы»	Қағазды бүктейді, жыртады, умаждайды және композиция құрастырады	Саусақ икемділігі, шығармашылық әрекет

Жас ерекшеліктеріне қарай ұйымдастыру жолдары

Кіші топтағы балалармен жұмыс барысында қарапайым әрі қысқа тапсырмалар таңдалады. Мысалы, ірі бөлшектерді себетке салу, жұмсақ материалды қысу, алақанмен домалату, үлкен пішіндерді орнына орналастыру. Бұл жаста баланың әрекетке қызығушылығын ояту және заттарды қолмен зерттеуіне жағдай жасау маңызды.

Ортаңғы топта балалардың қимыл үйлесімділігі мен тапсырманы өздігінен орындау мүмкіндігі біртіндеп жетіледі. Сондықтан бауды өткізу, ірі моншақтарды тізу, қағазды бүктеу, ермексаздан қарапайым бейнелер жасау, үлгі бойынша құрастыру сияқты тапсырмаларды қолдануға болады.

Ересек топта қимылдардың дәлдігі мен әрекетті жоспарлау дағдыларына көбірек назар аударылады. Балалар күрделірек өрнектерді құрастырады, қайшымен қарапайым пішіндерді қияды, ұсақтау бөлшектерді сұрыптайды, белгілі бір нұсқаулық бойынша бірнеше кезеңнен тұратын жұмысты орындайды.

Мектепалды топта қолдың жазуға дайындыққа қажетті қимылдарын дамытуға көңіл бөлінеді. Атап айтқанда, қарындашты дұрыс ұстау, сызықтарды үлгі бойынша жүргізу, геометриялық өрнектерді қайталау, нүктелерді қосу, суреттің шекарасынан шықпай бояу, қағазбен жұмыс жасау тапсырмалары ұсынылады. Бұл әрекеттер мектепке даярлықты қолдайды, алайда балабақшада жазу дағдысын ерте әрі шамадан тыс жаттықтыруға айналмауы керек.

Біріктірілген ұйымдастырылған іс-әрекеттің үлгісі

Тақырыбы: «Күзгі бақтағы ғажайыптар»

Мақсаты: балалардың ұсақ моторикасын дәстүрлі және инновациялық әдістерді кіріктіру арқылы дамыту, сенсорлық қабылдауын, шығармашылық қабілетін және сөздік қорын байыту.

Іс-әрекеттің кезеңдері:

1. Қызығушылықты ояту. Тәрбиеші балаларға күзгі бақ бейнеленген суретті көрсетіп, жемістер мен жапырақтардың ерекшеліктері туралы әңгімелеседі. Балалар заттардың түсін, пішінін және көлемін атайды.

2. Саусақ жаттығуы. «Жапырақтар тербеледі» тақпағының ырғағымен балалар саусақтарын ашып-жұмып, алақандарын айналдырады.

3. Сенсорлық тапсырма. Балалар арнайы дайындалған қораптан ірі, қауіпсіз пішіндерді таңдап, оларды түсі мен көлеміне қарай топтастырады.

4. Шығармашылық жұмыс. Ермексаздан алма мен алмұрт жасап, дайын себетке орналастырады.

5. Құммен жұмыс. Құм бетіне саусақпен алма, жапырақ және дөңгелек пішіндердің іздерін салады.

6. Қорытындылау. Балалар өз жұмыстарын көрсетіп, қандай әрекетті орындау қызықты болғанын әңгімелейді.

Осылайша бір тақырып аясында саусақ жаттығулары, сенсорлық ойын, мүсіндеу және құммен жұмыс біріктіріледі. Мұндай ұйымдастыру баланың бір әрекеттен екінші әрекетке табиғи ауысуына, қызығушылығын сақтауға және бірнеше дағдыны қатар жетілдіруге мүмкіндік береді.

5. Ұсақ моториканы дамыту нәтижелерін бақылау және ата-аналармен жұмыс

Ұсақ моториканы дамыту жұмысының тиімділігін анықтау үшін тәрбиеші балалардың әрекетін жүйелі бақылап, олардың жеке даму динамикасын назарда ұстауы қажет. Бақылаудың мақсаты – балаларды бір-бірімен салыстыру немесе белгілі бір тапсырманы мінсіз орындату емес, әр баланың қол қимылындағы өзгерістерді анықтап, келесі педагогикалық жұмысты жоспарлау.

Бақылау барысында мынадай көрсеткіштерге назар аударуға болады:

- заттарды саусақтарымен сенімді ұстай алуы;
- ұсақ бөлшектерді бір орыннан екінші орынға дәл орналастыруы;
- екі қолын үйлесімді қолдануы;
- қағазды бүктеу, жырту, умаждау әрекеттерін орындауы;
- қарындаш пен қылқаламды қолдануы;
- үлгі бойынша қарапайым өрнектер мен пішіндерді қайталауы;
- тапсырманы орындау кезінде зейінін сақтауы;
- өзіне-өзі қызмет көрсету әрекеттерін дербес орындауы.

Тәрбиеші бақылау нәтижелерін күнделікті педагогикалық жазбаларда немесе жеке даму картасында белгілей алады. Мысалы, баланың белгілі бір әрекетті бұрын ересектің көмегімен орындап, кейін өздігінен орындауы – оның жеке дамуындағы оң өзгеріс. Егер бала белгілі бір тапсырманы орындауда қиналса, тапсырманы жеңілдетіп, қосымша көрсету мен қайталау ұйымдастырылады.

Моторикалық дамуында айқын қиындықтар байқалған жағдайда тәрбиеші баланың ерекшелігін ескеріп, ата-анамен және қажет болғанда педагог-психолог, логопед, арнайы педагог немесе тиісті мамандармен бірлесіп жұмыс жүргізгені дұрыс. Тәрбиеші өз бетінше медициналық немесе клиникалық диагноз қоймайды.

Ата-аналармен серіктестік жұмысы да маңызды орын алады. Себебі баланың қол қимылдарын дамыту тек балабақшадағы сабақтармен шектелмеуі керек. Үй жағдайында күнделікті тұрмыстық әрекеттерді орындау да пайдалы тәжірибе береді. Ата-аналарға төмендегідей қарапайым тапсырмаларды ұсынуға болады:

- баламен бірге қамыр илеу және одан қарапайым пішіндер жасау;
- ірі түймелерді тағу мен ағытуға жаттығу;
- киімдерді бүктеу және сұрыптау;
- қауіпсіз конструкторлардан құрастыру;
- сурет салу, бояу және қағаздан бұйым жасау;

• ірі моншақтарды бауға тізу;
• жемістер мен көкөністерді түсіне, пішініне қарай ажырату.

Ата-аналарға тапсырмаларды баланың орнына орындап бермеу, оны асықтырмау және басқа балалармен салыстырмау жөнінде түсіндіру қажет. Баланың өз бетімен әрекет жасауына мүмкіндік беру – дербестікті қалыптастырудың маңызды шарты.

Сонымен бірге қауіпсіздік мәселесі үнемі назарда болуы керек. Ұсақ моншақтар, түймелер, дәндер, бұршақтар мен басқа да жұту қаупі бар материалдар ересек адамның бақылауынсыз берілмейді. Балалардың жасына сәйкес келмейтін ұсақ бөлшектерді қолданудан бас тартқан жөн. Қайшы, желім және басқа құралдар қауіпсіздік талаптарына сай таңдалып, қолданылғаннан кейін орнына жиналады.

Қорытынды

Мектепке дейінгі жастағы балалардың ұсақ моторикасын дамыту – олардың дене, танымдық, тілдік, сенсорлық және шығармашылық дамуын қолдайтын маңызды педагогикалық бағыттардың бірі. Қолдың ұсақ қимылдары арқылы бала қоршаған ортаны зерттеп, заттардың қасиеттерін ажыратады, әрекеттерді жоспарлайды, қарапайым міндеттерді шешеді және күнделікті өмірде дербестікке үйренеді.

Дәстүрлі әдістер – саусақ ойындары, мүсіндеу, сурет салу, жапсыру, құрастыру, табиғи материалдармен жұмыс – ұсақ мотериканы дамытуда өз маңызын сақтайды. Ал сенсорлық ойындар, құммен жұмыс, Монтессори элементтері, кинезиологиялық жаттығулар және интерактивті тапсырмалар педагогикалық жұмыстың мазмұнын байытып, балалардың қызығушылығын арттыра алады. Бұл әдістердің тиімділігі олардың жаңашылдығымен емес, дұрыс таңдалуымен және жүйелі ұйымдастырылуымен анықталады.

Тәрбиеші үшін басты міндет – әр баланың жеке мүмкіндігін ескеретін, еркін әрекет етуіне жағдай жасайтын және қол қимылдарын күнделікті өмірмен байланыстыратын дамытушы орта қалыптастыру. Ұсақ мотериканы дамыту жұмыстары баланы шаршататын міндетті жаттығуларға айналмай, ойын, шығармашылық және практикалық әрекет арқылы жүргізілуі қажет.

Қорытындылай келе, дәстүрлі және инновациялық әдістерді өзара сабақтастықта қолдану мектепке дейінгі ұйымдағы дамытушы ортаның сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Жүйелі педагогикалық қолдау нәтижесінде бала қол қимылдарын үйлестіруге, заттармен сенімді әрекет етуге, шығармашылық бастамасын көрсетуге және өзіне-өзі қызмет көрсету дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік алады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. – Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі.

2. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 12 тамыздағы №499 бұйрығы. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы.

3. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: Лабиринт, 1999.

4. Пиаже Ж. Психология интеллекта. – Санкт-Петербург: Питер, 2003.

5. Montessori M. The Absorbent Mind. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1967.

6. Van Capelle A., Broderick C.R., van Doorn N., Ward R.E., Parmenter B.J. Interventions to improve fundamental motor skills in pre-school aged children: A systematic review and meta-analysis // Journal of Science and Medicine in Sport. – 2017. – Vol. 20, No. 7. – P. 658–666. DOI: 10.1016/j.jsams.2016.11.008.

8. Motor skill intervention for pre-school children: A scoping review // BMC Pediatrics. – 2020.

9. Jylänki P., Mbay T., Hakkarainen A., Sääkslahti A., Aunio P. The effects of motor skill and physical activity interventions on preschoolers' cognitive and academic skills: A systematic review // Preventive Medicine. – 2022. – Vol. 155. – Article 106948. DOI: 10.1016/j.ypmed.2021.106948.

Курманова Гульмира Токтасыновна
Тәрбиеші
ТОО «MiniLand» «Ақжол» бөбекжай балабақшасы
Алматы облысы, Іле ауданы, Өтеген батыр ауылы

STEAM ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУ

Аңдатпа. Мақалада мектепке дейінгі жастағы балалардың зерттеушілік қабілеттерін STEAM технологиясы арқылы дамытудың психологиялық-педагогикалық негіздері мен әдістемелік ерекшеліктері қарастырылады. Қазіргі мектепке дейінгі білім беру жүйесінде баланың дайын ақпаратты қабылдауымен қатар, қоршаған ортаны өздігінен танып-білуіне, құбылыстардың себеп-салдарын анықтауына, болжам жасауына, тәжірибе жүргізуіне және алған нәтижесін түсіндіруіне жағдай жасау маңызды. Осы тұрғыдан алғанда, STEAM технологиясы ғылым, технология, инженерия, өнер және математиканы өзара кіріктіре отырып, баланың танымдық белсенділігін, шығармашылық ойлауын, ізденімпаздығын және мәселені шешу дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Мақалада STEAM бағытындағы ойындар, қарапайым тәжірибелер, құрастыру жұмыстары, зерттеу жобалары және табиғи материалдармен орындалатын тапсырмалар ұсынылады. Сонымен қатар тәрбиешінің ұйымдастырушылық рөлі, дамытушы ортаны қалыптастыру, балалардың жас ерекшеліктерін ескеру және зерттеу нәтижелерін педагогикалық бақылау мәселелері талданады.

Түйін сөздер: STEAM технологиясы, мектепке дейінгі тәрбие, зерттеушілік қабілет, танымдық белсенділік, тәжірибе, бақылау, шығармашылық, инженерлік ойлау, жобалау әрекеті, интеграцияланған оқыту.

Кіріспе

Қазіргі қоғамдағы ғылыми-техникалық өзгерістер білім беру жүйесінің алдына баланың тек белгілі бір білім көлемін меңгеруін ғана емес, сол білімді күнделікті өмірде қолдана алуын, өздігінен шешім қабылдауын, жаңа ақпаратты іздеуін және қоршаған ортадағы құбылыстарды түсіндіруін қамтамасыз ету міндетін қойып отыр. Бұл талаптар мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту кезеңінен бастап баланың зерттеушілік қабілеттерін жүйелі түрде дамыту қажеттігін көрсетеді. Өйткені баланың дүниетанымы, танымдық қызығушылығы, алғашқы логикалық пайымдауы және қоршаған ортаға қатысты сұрақтар қою дағдысы ерте жаста қалыптаса бастайды.

Мектепке дейінгі кезең – баланың табиғи білуге құштарлығы ерекше байқалатын уақыт. Балалар айналасындағы заттарды ұстап көруге, олардың қалай жұмыс істейтінін білуге, әртүрлі материалдарды салыстыруға, су мен құмның қасиеттерін зерттеуге, өсімдіктердің өсуін бақылауға және түрлі құбылыстардың себебін анықтауға қызығады. «Неліктен?», «Қалай?», «Егер осылай жасасақ не болады?» деген сұрақтар баланың танымдық ізденісінің бастамасы болып табылады. Сондықтан тәрбиеші баланың сұрақтарына дайын жауап берумен шектелмей, оны өздігінен бақылауға, салыстыруға, тәжірибе жасауға және қорытынды шығаруға бағыттауы қажет.

Осы міндеттерді жүзеге асыруда STEAM технологиясы маңызды педагогикалық мүмкіндік ұсынады. STEAM атауы бес бағыттың алғашқы әріптерінен құралған: Science – ғылым, Technology – технология, Engineering – инженерия, Art – өнер, Mathematics – математика. Бұл бағыттардың өзара байланысы балаларға бір ғана құбылысты бірнеше қырынан қарастыруға мүмкіндік береді. Мысалы, бала қағаздан көпір құрастырғанда оның беріктігін тексеру арқылы физикалық құбылыстарды байқайды, құрылымын жобалайды, материалдарды таңдайды, өлшемдерді салыстырады және жұмысты безендіру кезінде шығармашылық қабілетін пайдаланады. Осылайша, бір тапсырманың аясында бірнеше танымдық әрекет біріктіріледі.

STEAM технологиясының мектепке дейінгі білім берудегі ерекшелігі – күрделі ғылыми ұғымдарды балаларға дайын теория түрінде түсіндіру емес, оларды қолжетімді әрекеттер арқылы таныту. Бала судың қасиеттерін тәжірибе арқылы, заттардың салмағын салыстыру арқылы, пішіндердің ерекшеліктерін құрастыру арқылы, өсімдіктің өсуін күнделікті бақылау арқылы меңгереді. Мұндай әрекеттер білімді баланың жеке тәжірибесімен байланыстырады.

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты білім беру мазмұнын тәрбиелеу мен оқытудың күтілетін нәтижелеріне бағдарлауды көздейді. Стандарттың талаптары балалардың танымдық, зияткерлік, коммуникативтік және шығармашылық дағдыларын дамытуға бағытталған. Демек, STEAM технологиясын қолдану мектепке дейінгі білім беру мазмұнын байытып, балалардың қоршаған ортаны белсенді тануына жағдай жасайтын әдістемелік тәсілдердің бірі бола алады.

Мақаланың мақсаты – STEAM технологиясын қолдану арқылы мектепке дейінгі жастағы балалардың зерттеушілік қабілеттерін дамытудың теориялық негіздерін ашу, тәрбиешіге арналған тиімді әдістемелік тәсілдерді жүйелеу және тәжірибелік жұмысты ұйымдастыру жолдарын ұсыну.

1. STEAM технологиясының мектепке дейінгі білім берудегі педагогикалық мәні мен ғылыми-теориялық негіздері

STEAM технологиясы – әртүрлі білім салаларын біртұтас танымдық әрекетке біріктіруге негізделген кіріктірілген оқыту тәсілі. Оның басты ерекшелігі – баланың белгілі бір тақырыпты жеке пәндік мазмұн шеңберінде ғана емес, өмірлік жағдаяттармен байланыстыра отырып меңгеруі. Мектепке дейінгі ұйымда бұл тәсіл балалардың ойын, бақылау, тәжірибе жасау, құрастыру, сурет салу және қарапайым жобалау әрекеттерін өзара байланыстыру арқылы жүзеге асырылады. STEAM технологиясын қолдану барысында бала тек тәрбиешінің түсіндіруін тыңдаушы емес, қоршаған ортаны белсенді зерттеуші ретінде әрекет етеді.

STEAM ұғымындағы әрбір бағыттың өзіндік педагогикалық міндеті бар. Science бағыты балалардың табиғат құбылыстарын, тірі және өлі табиғат нысандарын, заттардың қасиеттерін бақылауына мүмкіндік береді. Мысалы, балалар судың сұйық күйден мұзға айналуын, өсімдіктің өсуіне судың, жарықтың және жылудың әсерін, кейбір заттардың суда еруін бақылап, қарапайым қорытынды жасайды. Мұнда негізгі мақсат – ғылыми терминдерді жаттату емес, баланың құбылысты байқап, оның ерекшеліктерін түсінуіне жағдай жасау.

Technology бағыты күнделікті өмірде қолданылатын құралдар мен технологиялық үдерістерді тануға бағытталады. Мектепке дейінгі жаста технологияны тек компьютер немесе

электрондық құрылғылармен байланыстыру дұрыс емес. Қарапайым құралдарды пайдалану, құрылыс бөлшектерін біріктіру, магниттің қасиетін зерттеу, тұрмыстық заттардың қызметін түсіну де технологиялық сауаттылықтың алғашқы негіздерін қалыптастырады. Мысалы, балалар қағазды бүктеу, қиып алу, желімдеу арқылы белгілі бір бұйым жасайды және әр материалдың қолданылу ерекшелігін байқайды.

Engineering бағыты инженерлік ойлаудың бастапқы дағдыларын қалыптастырады. Балалар белгілі бір мәселені шешу үшін заттың құрылымын ойластырады, қажетті материалды таңдайды, құрастырады, сынайды және қажет болған жағдайда өз жұмысын өзгертеді. Мысалы, ойыншық көлікке арналған жол немесе шағын көпір жасау кезінде бала құрылымның тұрақтылығын, бөлшектердің байланысын және материалдардың беріктігін тәжірибе арқылы түсінеді.

Art бағыты шығармашылықты, эстетикалық қабылдауды, қиялды және өзіндік идеяны бейнелеуді қамтиды. Бұл бағыт STEAM жүйесінде қосымша безендіру қызметін ғана атқармайды. Өнер баланың зерттеу нәтижесін сурет, мүсін, макет, әуен немесе көркем композиция арқылы көрсетуіне көмектеседі. Мысалы, табиғаттағы жапырақтардың пішінін зерттеген балалар олардың ерекшеліктерін қағазға түсіріп, жапырақтардан композиция құрастыра алады.

Mathematics бағыты санау, салыстыру, өлшеу, топтастыру, пішіндерді ажырату және кеңістікте бағдарлау дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Құрастыру кезінде балалар бөлшектердің санын есептейді, ұзындықтарын салыстырады, пішіндердің ұқсастығы мен айырмашылығын анықтайды. Мысалы, мұнара тұрғызу барысында оның биіктігін салыстыру, қолданылған текшелердің санын есептеу және құрылымның симметриясын байқау математикалық түсініктерді күнделікті әрекетпен байланыстырады.

STEAM технологиясының ғылыми негіздерін түсіндіруде интеграцияланған оқыту тұжырымдамалары маңызды орын алады. Георгетт Якман 2008 жылы ұсынған STEAM білім беру үлгісінде ғылым, технология, инженерия, өнер және математика өзара кіріктірілген білім жүйесі ретінде қарастырылады. Бұл көзқарас білім мазмұнын өмірлік мәселелерді шешуге бағыттап, шығармашылық пен ғылыми ізденістің байланысын көрсетеді.

Мектепке дейінгі білім беру жағдайында STEAM технологиясын қолдану баланың жас ерекшелігіне сәйкес ұйымдастырылуы тиіс. Бұл кезеңде балалардың абстрактілі ойлауынан гөрі нақты заттармен әрекет етуі, көрнекілікке сүйенуі және тікелей тәжірибе арқылы үйренуі басым. Сондықтан тапсырмалар қысқа, түсінікті, қауіпсіз әрі баланың өздігінен әрекет жасауына мүмкіндік беретіндей болуы қажет. Тәрбиеші балаларға күрделі ғылыми түсініктерді дайын күйінде бермей, оларды қарапайым сұрақтар мен тәжірибелер арқылы біртіндеп меңгертеді.

STEAM технологиясының тағы бір маңызды педагогикалық ерекшелігі – қателесуге мүмкіндік беру. Егер бала құрастырған мұнарасы құлап қалса немесе қағаздан жасаған көпірі ойыншықты көтере алмаса, бұл әрекетті сәтсіздік деп бағалауға болмайды. Керісінше, бала құрылымның не себепті тұрақсыз болғанын анықтап, басқа шешім іздейді. Осындай әрекеттер барысында оның табандылығы, мәселені шешу қабілеті және өз жұмысына сыни көзқарасы қалыптасады.

Осылайша, STEAM технологиясы мектепке дейінгі ұйымдағы білім беру үдерісін баланың белсенді танымына негіздейді. Ол бес бағытты механикалық түрде біріктіру емес, баланың нақты қызығушылығы мен өмірлік тәжірибесіне сүйене отырып, бірнеше білім саласын бір мәселені шешуге жұмылдыру болып табылады. Тәрбиеші үшін негізгі міндет – әрбір әрекеттің тәрбиелік, танымдық және дамытушылық мақсатын айқындап, баланың дербес ізденуіне қолайлы жағдай жасау.

2. Мектепке дейінгі жастағы балалардың зерттеушілік қабілеттерін дамытудың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері

Зерттеушілік қабілет – баланың қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстарды танып-білуге, олардың қасиеттерін анықтауға, өздігінен сұрақ қоюға, болжам жасауға, тәжірибе

жүргізуге, алынған нәтижелерді салыстыруға және қарапайым қорытынды шығаруға мүмкіндік беретін танымдық әрекеттерінің жиынтығы. Мектепке дейінгі кезеңде бұл қабілеттер бірден қалыптаспайды, олар баланың күнделікті өмірлік тәжірибесі, ойын әрекеті, ересектермен қарым-қатынасы және арнайы ұйымдастырылған зерттеу жұмыстары арқылы біртіндеп дамиды. Сондықтан зерттеушілік қабілетті дамыту баланың жас ерекшеліктерін, жеке мүмкіндіктерін, қызығушылықтарын және танымдық белсенділігін ескере отырып жүзеге асырылуы қажет.

Мектепке дейінгі жастағы балалардың басты ерекшеліктерінің бірі – қоршаған ортаны тікелей әрекет арқылы танып-білуге ұмтылуы. Олар заттарды ұстап көреді, иіскейді, дыбысын тыңдайды, пішінін салыстырады, бөлшектерін ажыратады және олардың қалай жұмыс істейтінін түсінуге тырысады. Мұндай әрекеттер баланың сенсорлық тәжірибесін байытып қана қоймай, бақылау мен талдау дағдыларының қалыптасуына негіз болады. Мысалы, тәрбиеші балаларға әртүрлі пішіндегі тастарды, жапырақтарды немесе табиғи материалдарды ұсынғанда, олар заттардың көлемін, түсін, салмағын, құрылымын салыстырып, ортақ белгілеріне қарай топтастыра бастайды.

Зерттеушілік әрекеттің алғашқы маңызды құрамдас бөлігі – бақылау. Бақылау барысында бала белгілі бір нысанға назар аударып, оның өзгерістерін, ерекшеліктерін және басқа заттардан айырмашылығын анықтайды. Мәселен, балаларға екі бірдей тұқым беріп, біреуін суарып, екіншісіне су құймау арқылы олардың өсуіндегі айырмашылықты бақылауға болады. Бұл тәжірибе балалардың өсімдіктің өсуіне қажетті жағдайлар туралы түсінігін қалыптастырады. Сонымен қатар олар күн сайын өзгерістерді байқап, өз бақылауларын сурет немесе ауызша әңгіме түрінде жеткізуге үйренеді.

Екінші маңызды құрамдас бөлік – сұрақ қою және болжам жасау. Баланың «Неліктен мұз еріп кетті?», «Қай зат суға батады?», «Өсімдікке жарық не үшін қажет?» деген сұрақтары оның танымдық қызығушылығын білдіреді. Тәрбиеші мұндай сұрақтарды шектемей, керісінше, баланың ойлануына мүмкіндік беруі керек. Мысалы, «Сен қалай ойлайсың?», «Мұны қалай тексеруге болады?», «Қандай нәтиже болуы мүмкін?» деген жетекші сұрақтар арқылы баланы өз болжамын айтуға ынталандыруға болады. Бұл жерде тәрбиешінің міндеті – дұрыс жауапты бірден хабарлау емес, баланың өз ойын негіздеуіне көмектесу.

Үшінші құрамдас бөлік – тәжірибе жүргізу. Тәжірибе баланың белгілі бір болжамды нақты әрекет арқылы тексеруіне мүмкіндік береді. Мысалы, балалар әртүрлі материалдардан жасалған заттарды суға салып, олардың жүзетінін немесе бататынын анықтайды. Тәжірибе барысында олар материалдардың қасиеттерін салыстырады, нәтижелерді бақылайды және өз ойларын дәлелдеуге тырысады. Мұндай жұмыс кезінде тәрбиеші балаларға тәжірибенің мақсатын түсіндіріп, қажетті құралдарды дайындап, қауіпсіздік талаптарының орындалуын қамтамасыз етуі тиіс.

Төртінші құрамдас бөлік – салыстыру және талдау. Бала тәжірибенің басындағы болжамы мен соңындағы нәтижені салыстыру арқылы өз ойын тексереді. Мысалы, «Біз ауыр зат міндетті түрде суға батады деп ойладық, бірақ ағаш кесегі батпады. Неліктен?» деген сұрақ балаларды жаңа түсініктер іздеуге жетелейді. Бұл әрекет себеп-салдарлық байланысты түсінудің алғашқы негіздерін қалыптастырады. Баланың жауабы ғылыми терминдерге толы болуы міндетті емес. Оның өз байқауын қарапайым сөздермен түсіндіре алуының өзі маңызды жетістік болып саналады.

Бесінші құрамдас бөлік – қорытынды жасау және нәтижені таныстыру. Зерттеу соңында бала не байқағанын, қандай әрекет орындағанын және қандай нәтижеге келгенін айтуға үйренеді. Бұл үдеріс оның сөйлеу тілін, есте сақтауын, байланыстырып сөйлеуін және өз ойын жүйелі жеткізу қабілетін дамытады. Тәрбиеші балаларға зерттеу күнделігін жүргізуді, суреттер арқылы нәтижені белгілеуді, шағын көрме ұйымдастыруды немесе топ алдында тәжірибесін көрсетуді ұсына алады.

Зерттеушілік қабілеттің дамуы ойын әрекетімен де тығыз байланысты. Мектепке дейінгі жаста ойын – баланың жетекші әрекеті. Сондықтан зерттеу тапсырмаларын ойын мазмұнына

енгізу балалардың қызығушылығын арттырады. Мысалы, «Жас зерттеушілер зертханасы», «Табиғат құпиялары», «Кішкентай инженерлер», «Сиқырлы су» сияқты ойындар арқылы балалар бақылау, салыстыру, тәжірибе жасау және шешім қабылдау әрекеттерін табиғи түрде меңгереді.

Зерттеушілік қабілетті дамытуда баланың дербестігіне ерекше мән берілуі керек. Егер тәрбиеші барлық әрекетті өзі орындап, балаларға тек бақылаушы рөлін берсе, онда зерттеушілік белсенділік толық қалыптаспайды. Сондықтан балаларға құралдарды таңдау, материалдарды орналастыру, болжам ұсыну және тәжірибенің нәтижесін талқылау мүмкіндігі берілуі қажет. Сонымен бірге тәрбиеші әр баланың жеке қарқынын ескеріп, қажет болған жағдайда қосымша көмек көрсетуі тиіс.

Мектепке дейінгі STEAM білім беру жөніндегі Su және әріптестерінің 2025 жылы жарияланған шолу зерттеуінде 2017–2023 жылдары жарық көрген 26 ғылыми мақала талданған. Зерттеушілер ерте жастағы балалармен жұмыс барысында технологиялық құралдармен толықтырылған оқыту және ізденіске негізделген жобалық оқыту тәсілдерінің кең қолданылатынын көрсетеді. Зерттеуде білімнің артуы, дағдылардың қалыптасуы және педагогтер мен ата-аналардың көзқарасының өзгеруі маңызды нәтижелер ретінде сипатталған.

Демек, зерттеушілік қабілетті дамыту – баланы белгілі бір ғылыми нәтижеге жеткізу ғана емес, оның ізденуге деген ішкі қажеттілігін қалыптастыру. Бала сұрақ қоюдан қорықпайтын, өз болжамын ұсына алатын, тәжірибеден қорытынды шығара алатын ортада өскенде, оның танымдық дербестігі мен шығармашылық әлеуеті де артады.

3. STEAM технологиясы арқылы зерттеушілік әрекетті ұйымдастырудың әдістемелік жолдары

STEAM технологиясын мектепке дейінгі ұйымда тиімді қолдану тәрбиешіден оқу-тәрбие үдерісін алдын ала жоспарлауды, балалардың қызығушылығын анықтауды және зерттеу әрекеттерін олардың жас ерекшеліктеріне сәйкес ұйымдастыруды талап етеді. Зерттеу жұмысы кездейсоқ өткізілетін тәжірибелер жиынтығы болмауы керек. Ол белгілі бір мақсатқа бағытталып, баланың өздігінен әрекет етуіне, сұрақ қоюына, болжам жасауына және нәтижені түсіндіруіне мүмкіндік беретін жүйелі педагогикалық жұмыс ретінде қарастырылуы қажет.

Ең алдымен тәрбиеші балалардың күнделікті өмірде қызығушылық танытатын тақырыптарын анықтауы керек. Мысалы, балалар жаңбырдың жаууына, қардың еруіне, жапырақтардың түсуіне, құм мен судың қасиеттеріне, жануарлардың тіршілігіне немесе құрылыс ойындарына қызығушылық танытуы мүмкін. Осы қызығушылықтарды зерттеу тақырыбына айналдыру STEAM әрекетінің табиғи әрі нәтижелі өтуіне ықпал етеді. Тәрбиеші балаларға тақырыпты дайын күйінде ұсынумен қатар, олардың өз ұсыныстарын да ескергені дұрыс.

Зерттеу жұмысын ұйымдастырудың тиімді әдістерінің бірі – проблемалық жағдаят туғызу. Проблемалық жағдаят баланың ойлануына және шешім іздеуіне түрткі болады. Мысалы, тәрбиеші балаларға: «Ойыншықтарымызды су тигізбей, шағын өзеннің арғы бетіне қалай жеткіземіз?» деген мәселе ұсынады. Балалар көпір, қайық немесе өткел жасау туралы идеялар айтады. Кейін қолда бар материалдарды таңдап, өз шешімдерін тәжірибе жүзінде тексереді. Бұл тапсырмада инженерлік құрастыру, математикалық салыстыру, материалдардың қасиеттерін зерттеу және шығармашылық жобалау әрекеттері біріктіріледі.

Зерттеу жұмысын бірнеше кезеңге бөліп ұйымдастыруға болады. Бірінші кезең – қызығушылықты ояту және мәселені анықтау. Тәрбиеші балаларға сурет, ойыншық, табиғи нысан немесе арнайы дайындалған жағдаят ұсынады. Екінші кезең – болжам жасау. Балалар өз ойларын айтып, қандай нәтиже болуы мүмкін екенін болжайды. Үшінші кезең – зерттеу әрекеті. Балалар материалдарды таңдап, тәжірибе жүргізеді немесе құрастыру жұмысын орындайды. Төртінші кезең – нәтижені талдау. Олар өздерінің бастапқы болжамын алынған нәтижемен салыстырады. Бесінші кезең – қорытындылау және таныстыру. Балалар не үйренгенін, қандай шешімге келгенін айтып, жұмысын басқа балаларға көрсетеді.

Тәрбиеші осы кезеңдердің барлығында балалардың белсенділігін сақтауға назар аударуы тиіс. Мысалы, «Қай материалдан жасалған көпір берік болады?» атты тапсырмада қағаз, картон, ағаш текшелер және құрылыс бөлшектері ұсынылады. Балалар алдымен қай материалдың берік болатынын болжайды. Содан кейін материалдарды пайдаланып шағын көпір құрастырады. Көпірдің үстіне біртіндеп жеңіл ойыншықтар қойып, оның тұрақтылығын бақылайды. Нәтижесінде балалар құрылымның пішіні, тірек нүктелері және материалдың қасиеттері туралы алғашқы түсініктер алады. Мұнда тәрбиеші «Неліктен бір көпір құламады?», «Қандай өзгеріс енгізуге болады?», «Көпірді қалай күшейтеміз?» деген сұрақтар арқылы зерттеу әрекетін тереңдетеді.

STEAM технологиясын жүзеге асыруда қарапайым тәжірибелер ерекше орын алады. «Суда не батады, не жүзеді?» тәжірибесінде балалар ағаш, пластик, тас, қағаз және металл заттарды суға салып көреді. Олар заттардың қасиеттерін салыстырып, нәтижелерді екі топқа бөледі. «Түстердің құпиясы» тәжірибесінде негізгі түстерді араластырып, жаңа түстердің пайда болуын бақылайды. «Қай материал суды жақсы сіңіреді?» жұмысында мақта, мата, қағаз және полиэтилен салыстырылады. Бұл тәжірибелер балалардың бақылау, жіктеу, салыстыру және қорытынды жасау дағдыларын дамытады.

Зерттеу жұмысын ұйымдастыруда жобалық әдістің де маңызы зор. Мысалы, «Біздің шағын бақшамыз» жобасы аясында балалар тұқым отырғызады, топырақтың ылғалдылығын бақылайды, өсімдіктерге су құяды, өсу өзгерістерін белгілейді. Жоба барысында олар өсімдіктердің тіршілігі туралы түсінік алады, жауапкершілікке үйренеді және табиғатқа қамқорлық танытады. Сонымен қатар өсімдіктің биіктігін салыстыру, жапырақ санын есептеу, өсу барысын суретпен көрсету арқылы математикалық және шығармашылық әрекеттер де жүзеге асады.

Балалардың зерттеу әрекетінде құрылыс және құрастыру ойындарын жүйелі қолдану тиімді. «Менің арманымдағы үй», «Жануарларға арналған баспана», «Желден қорғайтын қоршау», «Қағаздан жасалған мұнара» сияқты тапсырмалар балалардың кеңістіктік ойлауын, конструктивтік дағдыларын және шығармашылық шешім қабылдауын дамытады. Құрастыру кезінде тәрбиеші дайын үлгіні қайталауды ғана талап етпей, әр баланың өзіндік жобасын жасауына мүмкіндік бергені дұрыс.

Зерттеу әрекеттерін ұйымдастыру барысында тәрбиеші балалардың сөздік қорын байытуға да назар аударуы қажет. «Бақыладым», «салыстырдым», «өзгерді», «ериді», «батады», «жүзеді», «берік», «тұрақты», «жеңіл», «ауыр» сияқты сөздерді әрекет барысында қолдану баланың ғылыми-танымдық тілін қалыптастырады. Балаларға өз жұмыстарын түсіндіру, бір-бірінің пікірін тыңдау және ортақ шешім қабылдау ұсынылады.

Әдістемелік жұмыстың маңызды шарты – зерттеу әрекетін күнделікті өмірмен байланыстыру. Мысалы, серуен кезінде балалар бұлттарды бақылайды, жапырақтардың түсін салыстырады, құмның ылғалдылығын зерттейді, көлеңкенің ұзындығын байқайды. Топ ішінде су, жарық, дыбыс, қозғалыс және пішіндерге байланысты шағын зерттеулер жүргізіледі. Осылайша, STEAM технологиясы арнайы ұйымдастырылған сабақпен шектелмей, баланың күнделікті танымдық тәжірибесінің құрамдас бөлігіне айналады.

Тәрбиеші зерттеу нәтижесін тек дұрыс жауаппен бағаламауы керек. Баланың сұрақ қоюы, өздігінен шешім іздеуі, әрекетке қатысуы, материалдарды ұқыпты қолдануы және байқағанын түсіндіруге талпынуы да маңызды көрсеткіштер болып саналады. Мұндай әдістемелік ұстаным балалардың зерттеуге деген қызығушылығын сақтап, дербес әрекет етуіне жағдай жасайды.

4. STEAM технологиясына негізделген практикалық жұмыстар мен зерттеу жобаларын жүзеге асыру

STEAM технологиясының тиімділігі тәрбиешінің теориялық білімді балалардың күнделікті тәжірибесімен байланыстыра алуына тәуелді. Мектепке дейінгі ұйымдағы зерттеу жұмыстары күрделі жабдықтарды немесе арнайы зертхананы қажет етпейді. Көптеген тапсырмаларды қағаз, картон, су, құм, табиғи материалдар, құрылыс бөлшектері, пластикалық

ыдыстар, магниттер және тұрмыста кездесетін қауіпсіз заттар арқылы ұйымдастыруға болады. Ең маңыздысы – тапсырманың баланың жасына сай болуы, нақты танымдық мақсатының белгіленуі және оның өз қолымен әрекет жасауына мүмкіндік берілуі.

Практикалық жұмысты ұйымдастырудың алғашқы үлгісі – «Судың құпия қасиеттері» зерттеу жұмысы. Оның мақсаты – балалардың судың қасиеттері туралы түсінігін кеңейту, бақылау, салыстыру және қарапайым қорытынды жасау дағдыларын дамыту. Тәрбиеші мөлдір ыдыстарға су құйып, балаларға суға салуға болатын қауіпсіз заттарды ұсынады. Балалар алдымен қандай заттың бататынын, қайсысының қалқып тұратынын болжайды. Содан кейін заттарды кезекпен суға салып, нәтижесін бақылайды. Олар ағаштың, пластиктің, тастың және басқа материалдардың судағы әрекетін салыстырады. Жұмыс соңында балалар өз болжамдарының қайсысы дұрыс болғанын анықтап, заттардың судағы ерекшеліктері туралы әңгімелейді. Бұл тәжірибе Science бағытымен қатар, заттарды топтастыру және санау арқылы Mathematics бағытын да қамтиды.

Екінші практикалық жұмыс – «Қағаз көпірді кім берік жасайды?» инженерлік жобасы. Мақсаты – балалардың құрастыру, жобалау, салыстыру және мәселені шешу дағдыларын қалыптастыру. Тәрбиеші балаларға екі тірек пен бірнеше қағаз парағын береді. Оларға ойыншықты бір тіректен екінші тірекке жеткізуге болатын көпір жасау ұсынылады. Алдымен балалар көпірдің пішінін ойластырады. Кейбірі қағазды тегіс төсейді, енді бірі оны бүктейді немесе бірнеше қабат етіп орналастырады. Кейін әр көпірге бірдей көлемдегі жеңіл ойыншық қойылып, құрылымның тұрақтылығы тексеріледі. Балалар қай тәсілдің тиімді болғанын байқайды. Тәрбиеші «Қағазды бүктегенде не өзгерді?», «Қай құрылым салмақты жақсы көтерді?», «Көпірді тағы қалай нығайтуға болады?» деген сұрақтар қояды. Бұл жұмыс инженерлік ойлаумен қатар, кеңістіктік түсінік пен математикалық салыстыруды дамытады.

Үшінші жоба – «Тұқымнан өсімдікке дейін». Оның мақсаты – балаларға өсімдіктің өсу жағдайларын бақылау арқылы табиғат құбылыстары туралы түсінік беру. Жобаға қажетті құралдар: тұқым, топырақ, мөлдір ыдыс, су құятын шағын ыдыс және бақылау парағы. Балалар тұқымды топыраққа отырғызады, суарады және өсімдіктің өсуін күн сайын бақылайды. Олар алғашқы өскіннің пайда болуын, жапырақтардың шығуын және өсімдіктің биіктігін белгілейді. Тәрбиеші балаларға өсімдіктің өсуіне қандай жағдайлар қажет екенін талқылатады. Жоба соңында балалар өз бақылауларын суреттер арқылы көрсетіп, өсімдіктің өсу кезеңдерін ретімен орналастырады. Мұнда биологиялық түсініктер, өлшеу, салыстыру, бейнелеу және жауапкершілік дағдылары біртұтас жүзеге асады.

Төртінші жұмыс – «Желдің күшін зерттейміз». Мақсаты – ауа қозғалысын қарапайым тәжірибе арқылы таныстыру және балалардың бақылау дағдыларын жетілдіру. Тәрбиеші қағаз, мақта, қауырсын және жеңіл ойыншықтарды ұсынады. Балалар заттарға жайлап үрлеп немесе қауіпсіз желдеткіштің төмен жылдамдықтағы ағынын пайдаланып, олардың қозғалысын бақылайды. Қай заттың тез қозғалатынын, қайсысының орнында қалатынын салыстырады. Кейін қағаздан жел диірменінің қарапайым үлгісін құрастырады. Балалар диірмен қалақшаларының пішіні мен орналасуын өзгертіп көріп, қозғалыстағы айырмашылықтарды байқайды. Бұл жұмыс Science, Engineering, Art және Mathematics бағыттарын байланыстырады.

Бесінші жоба – «Қалдық материалдардан пайдалы бұйым жасаймыз». Оның мақсаты – балалардың шығармашылық және инженерлік ойлауын дамыту, қоршаған ортаға ұқыпты қарау мәдениетін қалыптастыру. Жоба барысында таза картон қораптар, қағаз түтіктер, жұмсақ мата қалдықтары және қауіпсіз қайта пайдалануға болатын материалдар қолданылады. Балалар осы материалдардан ойыншыққа арналған үй, шағын көлік, құстарға арналған сәндік макет немесе басқа бұйымдар құрастырады. Олар алдымен қандай бұйым жасайтынын ойластырады, қажетті материалдарды таңдайды, құрылымын құрастырады және нәтижесін безендіреді. Тәрбиеші балалардың өз идеяларын ұсынуына мүмкіндік беріп, бұйымның қызметі мен құрылымын түсіндіруіне көмектеседі.

Практикалық жұмыстардың тиімділігін арттыру үшін әрбір жобада баланың өз ойын айтуына жағдай жасалуы қажет. Мысалы, зерттеу алдында «Менің ойымша...», тәжірибе кезінде «Мен байқадым...», жұмыс соңында «Мен мынадай қорытындыға келдім...» деген сөйлем үлгілерін қолдануға болады. Бұл тәсіл балалардың байланыстырып сөйлеуін, өз ойын жүйелеуін және зерттеу барысын түсіндіруін қолдайды.

Жұмыстарды ұйымдастыру кезінде балаларды шағын топтарға біріктіру де пайдалы. Бір бала материалдарды таңдайды, екіншісі құрастырады, үшіншісі нәтижені бақылайды, төртіншісі қорытындыны айтып береді. Алайда рөлдер тұрақты бөлінбеуі керек, балалар әртүрлі әрекетті кезекпен орындағаны дұрыс. Бұл олардың өзара көмектесу, пікір алмасу және ортақ шешім қабылдау дағдыларын дамытады.

Практикалық зерттеулерде қауіпсіздік мәселесі бірінші орында тұрады. Сумен жұмыс кезінде еденнің тайғақ болмауын қадағалау, ұсақ бөлшектерді жас ерекшелігіне қарай қолдану, өткір құралдар мен ыстық заттарды балаларға бермеу, белгісіз сұйықтықтар мен химиялық заттарды пайдаланбау қажет. Барлық тәжірибе тәрбиешінің тікелей бақылауымен өткізілуі тиіс.

Осы жобалар STEAM технологиясының мектепке дейінгі ұйым жағдайында қолжетімді әрі тиімді екенін көрсетеді. Тәрбиеші қарапайым материалдарды дұрыс таңдап, баланың қызығушылығын қолдаса, күнделікті ойын мен тәжірибені мазмұнды зерттеу әрекетіне айналдыра алады.

5. Зерттеушілік қабілеттерді дамытуда тәрбиешінің рөлі және дамытушы STEAM ортасын қалыптастыру

STEAM технологиясын мектепке дейінгі ұйымның оқу-тәрбие үдерісіне енгізудің нәтижелілігі көбінесе тәрбиешінің кәсіби даярлығына, педагогикалық ұстанымына және балалардың зерттеушілік әрекетін ұйымдастыру шеберлігіне байланысты. Тәрбиеші бұл үдерісте тек білім беруші немесе тапсырманың орындалуын қадағалаушы емес, баланың танымдық қызығушылығын оятатын, ізденісіне бағыт беретін, тәжірибе жасауына мүмкіндік туғызатын және оның дербес шешім қабылдауын қолдайтын педагогикалық серіктес болуы тиіс. Оның негізгі міндеті – баланың орнына мәселені шешу емес, мәселені өздігінен шешуге қажетті жағдай қалыптастыру.

Зерттеу әрекетін ұйымдастыруда тәрбиешінің ең маңызды қызметтерінің бірі – балалардың сұрақ қою белсенділігін қолдау. Мектепке дейінгі жастағы балалар көптеген құбылыстарға қызығушылық танытып, олардың себептерін білгісі келеді. Кейде олардың сұрақтары қарапайым көрінгенімен, сол сұрақтардың артында қоршаған ортаны тануға деген қажеттілік жатады. Мысалы, бала «Неліктен жаңбыр жауады?», «Неге мұз суға айналады?», «Құстар неге ұшады?» деп сұрауы мүмкін. Тәрбиеші мұндай сұрақтарға тек дайын жауап беріп қоймай, балаларды тақырыпты бақылау, суреттерді салыстыру немесе қарапайым тәжірибе арқылы зерттеуге шақыруы керек. Осылайша, баланың табиғи қызығушылығы мақсатты танымдық әрекетке айналады.

Тәрбиешінің келесі маңызды міндеті – балалардың жас және жеке ерекшеліктеріне сәйкес тапсырмаларды саралау. Бір топтағы балалардың танымдық белсенділігі, сөйлеу мүмкіндігі, зейін тұрақтылығы және тәжірибелік дағдылары бірдей бола бермейді. Кейбір балалар өздігінен болжам ұсынса, басқалары тәрбиешінің қосымша сұрақтары мен көрнекі көмегін қажет етеді. Сондықтан бір тапсырманы әртүрлі деңгейде ұйымдастыруға болады. Мысалы, қарапайым деңгейде бала заттарды түсі мен пішініне қарай топтастырады; келесі деңгейде олардың қасиеттерін салыстырады; ал күрделірек деңгейде заттардың неге әртүрлі әрекет ететінін түсіндіруге тырысады. Мұндай тәсіл әр баланың мүмкіндігіне сәйкес танымдық дамуын қолдайды.

STEAM технологиясын нәтижелі жүзеге асыру үшін балабақшада дамытушы заттық-кеңістіктік орта ұйымдастырылуы қажет. Мұндай орта балалардың еркін әрекет етуіне, материалдарды өздігінен таңдауына, тәжірибе жасауына және шығармашылық идеяларын

жүзеге асыруына мүмкіндік беруі тиіс. Дамытушы ортаны бірнеше функционалдық аймаққа бөлуге болады.

Бірінші аймақ – табиғатты зерттеу бұрышы. Мұнда бөлме өсімдіктері, табиғи материалдар, тұқымдар, жапырақтар, тастар, қабыршақтар, бақылау суреттері және өсімдіктердің өсуін белгілеуге арналған күнтізбе орналастырылады. Балалар осы аймақта өсімдіктерді күтіп, табиғи нысандарды салыстырып, олардың өзгерістерін бақылайды.

Екінші аймақ – тәжірибе жасау бұрышы. Бұл жерде мөлдір ыдыстар, су құятын шағын құралдар, қауіпсіз магниттер, үлкейткіш әйнек, түрлі материалдардың үлгілері, өлшеуге арналған қарапайым құралдар болуы мүмкін. Тәрбиеші тәжірибе құралдарын балалардың жасына сәйкес таңдап, олардың қауіпсіз қолданылуын қадағалайды.

Үшінші аймақ – инженерлік құрастыру ортасы. Мұнда конструкторлар, ірі текшелер, құрылыс бөлшектері, картон қораптар, қағаз түтіктер және құрастыруға арналған қауіпсіз материалдар орналастырылады. Балалар мұнда көпір, мұнара, үй, жол, көлік және басқа құрылымдар жасай алады. Материалдардың әртүрлі болуы баланың бір мәселені бірнеше тәсілмен шешуіне жағдай жасайды.

Төртінші аймақ – шығармашылық шеберхана. Бұл кеңістікте қағаз, түрлі түсті қарындаштар, бояулар, ермексаз, табиғи материалдар, мата бөліктері және басқа көркем шығармашылық құралдары сақталады. Балалар зерттеу барысында алған әсерлерін сурет, мүсін, макет және композиция арқылы бейнелейді.

Дамытушы ортаны ұйымдастырғанда материалдардың қолжетімділігіне, қауіпсіздігіне және жүйелі орналасуына көңіл бөлу керек. Балалар қажетті құралдарды өздері алып, жұмыс аяқталғаннан кейін орнына қоюға үйренуі тиіс. Бұл олардың дербестігін, жауапкершілігін және тәртіп дағдыларын қалыптастырады.

Зерттеушілік қабілеттердің даму деңгейін анықтау үшін тәрбиеші жүйелі педагогикалық бақылау жүргізе алады. Бағалау баланы бір-бірімен салыстыруға немесе жарыстыруға емес, оның жеке даму динамикасын байқауға бағытталуы қажет. Негізгі бақылау көрсеткіштері ретінде мыналарды алуға болады: баланың қоршаған ортаға қызығушылық танытуы; өздігінен сұрақ қоюы; болжам ұсынуы; тәжірибеге белсенді қатысуы; заттарды салыстыруы; нәтижені түсіндіруге талпынуы; өз жұмысын жетілдіруі; топтық әрекетке қатысуы.

Бақылау нәтижелерін шартты түрде үш деңгейде сипаттауға болады. Бастапқы деңгейде бала зерттеу әрекетіне тәрбиешінің көмегімен қатысады, қарапайым сұрақтарға жауап береді, заттарды салыстыру кезінде бағыттауды қажет етеді. Орта деңгейде бала таныс жағдайларда өздігінен бақылау жүргізеді, қарапайым болжам айтады, тәжірибеге қатысады және нәтижені түсіндіруге талпынады. Жоғары деңгейде бала зерттеу бастамасын өзі көтереді, бірнеше шешім ұсынады, тәжірибе нәтижесін салыстырады және өз әрекетін өзгертуге тырысады. Бұл деңгейлер баланың тұрақты қасиетін анықтайтын белгі емес, педагогикалық жұмысты жоспарлауға арналған шартты бағдар болуы тиіс.

Тәрбиеші бақылау нәтижелерін арнайы күнделікке, баланың портфолиосына немесе зерттеу жұмыстарының жинағына енгізе алады. Мысалы, баланың алғашқы құрастырған мұнарасы мен бірнеше айдан кейін жасаған құрылымын салыстыру арқылы оның кеңістіктік ойлауындағы, жоспарлауындағы және дербестігіндегі өзгерістерді байқауға болады.

Сонымен қатар ата-аналармен ынтымақтастық орнату да маңызды. Отбасында қарапайым тәжірибелер жүргізу, табиғатты бақылау, бірге өсімдік отырғызу, үйдегі қауіпсіз заттардан құрастыру жұмыстарын орындау баланың зерттеушілік қызығушылығын бекітеді. Тәрбиеші ата-аналарға күрделі тапсырмалар емес, күнделікті өмірде жүзеге асыруға болатын шағын зерттеу идеяларын ұсынуы қажет.

Демек, STEAM ортасын қалыптастыру – тек арнайы құрал-жабдықтарды сатып алу емес. Ол ең алдымен баланың сұрақ қоюына, өздігінен әрекет етуіне, қателесуіне, қайта ізденуіне және өз жетістігін сезінуіне мүмкіндік беретін педагогикалық кеңістік құру. Осындай ортада тәрбиеші баланың зерттеушілік қабілеттерін жүйелі дамытып, оның мектепке дейінгі кезеңдегі танымдық тәжірибесін байыта алады.

6. STEAM технологиясын қолданудың күтілетін нәтижелері және әдістемелік тиімділігі

STEAM технологиясын мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту үдерісінде жүйелі қолдану балалардың танымдық, шығармашылық, коммуникативтік және тәжірибелік дағдыларының өзара байланыста дамуына ықпал етеді. Оның тиімділігі тек белгілі бір тәжірибенің нәтижесімен немесе дайын бұйым жасаумен өлшенбеуі керек. Ең маңызды көрсеткіш – баланың зерттеу әрекетіне деген қызығушылығының артуы, өздігінен сұрақ қоюы, болжам ұсынуы, мәселені шешудің бірнеше жолын қарастыруы және алынған нәтижені түсіндіруге талпынуы.

Біріншіден, STEAM технологиясы балалардың танымдық белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді. Бала дайын ақпаратты қабылдаумен шектелмей, заттардың қасиеттерін өз әрекеті арқылы зерттейді. Мысалы, судың қасиеттерін бақылау кезінде ол әртүрлі заттарды суға салып көреді, олардың өзгерісін байқайды, нәтижелерін салыстырады. Мұндай әрекеттер баланың қоршаған ортаға деген қызығушылығын сақтап, жаңа ақпарат іздеуге ынталандырады.

Екіншіден, зерттеушілік әрекет балалардың логикалық ойлауын дамытады. Тәжірибе барысында олар заттарды салыстыруға, топтастыруға, ортақ және ерекше белгілерді анықтауға, себеп-салдарлық байланыстарды түсінуге үйренеді. Мысалы, екі түрлі қағаздан жасалған құрылымның беріктігін салыстыру кезінде бала материалдың пішіні мен орналасуы нәтижеге әсер ететінін байқайды. Бұл оның қарапайым талдау және пайымдау дағдыларын қалыптастырады.

Үшіншіден, STEAM технологиясы шығармашылық қабілеттерді дамытуға жағдай жасайды. Балаларға бір мәселені шешудің бірнеше жолын ұсынуға мүмкіндік беріледі. Мысалы, ойыншыққа арналған үйді бір бала картоннан, екіншісі құрылыс бөлшектерінен, үшіншісі табиғи материалдардан жасауы мүмкін. Әрбір жұмыстың өзіндік ерекшелігі болады. Мұндай еркіндік баланың қиялын, өзіндік идеясын және шығармашылық бастамасын қолдайды.

Төртіншіден, инженерлік әрекеттер балалардың практикалық дағдыларын жетілдіреді. Құрастыру, модельдеу, бөлшектерді біріктіру, құрылымның беріктігін тексеру және оны жетілдіру барысында балалар заттардың кеңістіктегі орналасуын түсінеді. Олар өз идеяларын нақты әрекетке айналдырып, жұмыс нәтижесіне жауапкершілікпен қарауға үйренеді.

Бесіншіден, STEAM тапсырмалары балалардың коммуникативтік дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Топтық зерттеу кезінде олар бір-бірінің пікірін тыңдайды, өз ойын жеткізеді, материалдарды бөліседі және ортақ шешім қабылдайды. Мысалы, шағын көпір құрастыру кезінде балалар оның құрылымын талқылап, кімнің қандай әрекет орындайтынын келіседі. Бұл әлеуметтік қарым-қатынас пен ынтымақтастық дағдыларын нығайтады.

Алтыншыдан, зерттеу жұмыстары балалардың дербестігі мен табандылығын қалыптастырады. Егер тәжірибе күткен нәтижені бермесе, бала оны қайта орындауға немесе басқа тәсілді қолдануға үйренеді. Мұндай жағдайда тәрбиеші қателікті теріс нәтиже ретінде бағаламай, жаңа шешім іздеудің мүмкіндігі ретінде түсіндіруі керек. Баланың өз әрекетін түзетуі, жұмысты жалғастыруы және нәтижеге жетуге талпынуы оның ерік-жігер сапаларының қалыптасуына ықпал етеді.

Ғылыми зерттеулер де ерте жастағы балалармен STEM бағытындағы жұмыстарды ұйымдастырудың мәселе шешу дағдыларын дамытудағы мүмкіндігін көрсетеді. Burns және әріптестерінің 2025 жылғы жүйелі шолуы мен метаталдауында мектепке дейінгі білім беру жағдайындағы STEM әрекеттеріне арналған зерттеулер жинақталған. Авторлар талдауға 19 зерттеуді енгізіп, олардың 10-ы бойынша метаталдау жүргізген. Нәтижелер STEM бағытындағы мақсатты оқыту тәсілдерінің балалардың мәселе шешу дағдыларын дамытуға оң ықпалын көрсеткен. Аталған еңбекте біріктірілген әсер көрсеткіші \(r=0,40\) деңгейінде берілген. Бұл нәтиже STEAM әрекеттерін педагогикалық тұрғыдан негіздеп ұйымдастырудың

маңызын көрсетеді, алайда оны әрбір балабақшадағы жұмысқа автоматты түрде телуге болмайды.

STEAM технологиясының әдістемелік тиімділігі тәрбиешінің жұмысты жүйелі ұйымдастыруына байланысты. Егер тәжірибелер бір-бірімен байланыссыз, кездейсоқ өткізілсе, олардың танымдық мүмкіндігі толық ашылмауы мүмкін. Сондықтан тәрбиеші белгілі бір тақырыпты бірнеше күн немесе апта бойы зерттеу жобасы ретінде ұйымдастыра алады. Мысалы, «Су – тіршілік көзі» тақырыбында балалар судың қасиеттерін зерттеп, өсімдіктерді суарып, суды үнемдеу жолдарын талқылап, су айналымының қарапайым моделін жасайды. Осы арқылы бірнеше білім саласы өзара байланысады.

Сонымен бірге STEAM технологиясын қолдануда баланың жас ерекшелігі мен психологиялық мүмкіндіктері бірінші орында тұруы қажет. Тапсырмалар баланы шамадан тыс жүктемеуі, ұзақ уақыт бір әрекетке мәжбүрлемеуі және міндетті түрде бірдей нәтиже алуға бағытталмауы тиіс. Әр баланың өзіндік шешімі мен шығармашылық жұмысы бағалануы керек.

Күтілетін нәтижелерді бағалауда педагогикалық бақылау, балалардың зерттеу жұмыстарының портфолиосы, фотоматериалдар, әңгімелесу және практикалық тапсырмаларды орындау барысын талдау тәсілдерін қолдануға болады. Тәрбиеші баланың бастапқы әрекеті мен кейінгі жетістігін салыстырып, қандай дағдылардың қалыптасқанын анықтайды. Осы мәліметтер келесі жұмыстарды жоспарлауға негіз болады.

Осылайша, STEAM технологиясы балалардың ғылыми-техникалық білімге деген алғашқы қызығушылығын қалыптастырып қана қоймай, олардың күнделікті өмірде кездесетін мәселелерді түсінуге және шешуге қажетті танымдық дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Оның басты нәтижесі – ізденуге құштар, шығармашылықпен ойлайтын, өз пікірін жеткізе алатын және қоршаған ортаны белсенді тануға ұмтылатын тұлғаның қалыптасуына жағдай жасау.

Қорытынды

STEAM технологиясы арқылы мектепке дейінгі балалардың зерттеушілік қабілеттерін дамыту – баланың табиғи қызығушылығын қолдауға, танымдық белсенділігін арттыруға және қоршаған ортаны өздігінен танып-білуіне бағытталған маңызды педагогикалық үдеріс. Бұл технология ғылым, технология, инженерия, өнер және математиканы өзара байланыстыра отырып, баланың алған білімін тәжірибеде қолдануына мүмкіндік береді. Оның ерекшелігі – балаларға дайын білімді ұсынумен шектелмей, өздігінен ізденуге, болжам жасауға, тәжірибе жүргізуге және нәтижесін түсіндіруге жағдай жасауында.

Мектепке дейінгі ұйымда STEAM технологиясын жүйелі қолдану арқылы балалардың бақылау, салыстыру, талдау, топтастыру, құрастыру, жобалау және қарапайым қорытынды жасау дағдыларын дамытуға болады. Әсіресе табиғи материалдармен тәжірибе жасау, құрылыс ойындары, шағын зерттеу жобалары, шығармашылық тапсырмалар мен проблемалық жағдаяттар балалардың танымдық мүмкіндіктерін кеңейтеді. Мұндай әрекеттер барысында бала өз ойын еркін жеткізуге, басқа балалармен бірлесіп жұмыс істеуге, түрлі шешімдерді салыстыруға және өз әрекетін жетілдіруге үйренеді.

STEAM технологиясының нәтижелі жүзеге асуы үшін тәрбиеші балалардың жас ерекшеліктерін ескеріп, қауіпсіз әрі қолжетімді дамытушы ортаны қалыптастыруы қажет. Сонымен бірге баланың әрбір сұрағына мән беру, оның бастамасын қолдау, қателесуіне мүмкіндік жасау және жетістігін мадақтау маңызды. Зерттеу барысында алынған нәтиже ғана емес, баланың оған жету жолындағы белсенділігі, дербестігі және ізденуге деген ынтасы да назарда болуы тиіс.

Қорыта айтқанда, STEAM технологиясы мектепке дейінгі ұйымдағы білім беру мазмұнын тәжірибелік және шығармашылық әрекеттермен толықтыратын тиімді әдістемелік бағыт болып табылады. Баланың кішкентай кезінен зерттеуге, жаңалық ашуға, сұрақ қоюға және өз бетінше шешім қабылдауға дағдылануы оның алдағы білім алу кезеңдеріне берік негіз

қалайды. Сондықтан тәрбиешінің басты мақсаты – әр баланың бойындағы табиғи зерттеушілік қабілетті байқап, оны күнделікті ойын, бақылау және тәжірибе арқылы жүйелі дамыту.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 2007 жылғы 27 шілде №319-III.
2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы».
3. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 12 тамыздағы №499 бұйрығы. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы».
4. Yakman, G. (2008). STEAM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative Education. PATT-19 Conference Proceedings.
5. Su, J., Yim, I. H. Y., Wegerif, R., & Chu, S. K. W. (2025). STEAM in Early Childhood Education: A Scoping Review. Research in Science & Technological Education, 43(2), 495–511.
6. Johnston, K., Kervin, L., & Wyeth, P. (2022). STEM, STEAM and Makerspaces in Early Childhood: A Scoping Review. Sustainability, 14(20), 13533.
7. Burns, S., Saleem, S., McMullen, E., et al. (2025). A Systematic Review and Meta-analysis of Approaches to Teaching Problem-solving Skills in Early Childhood Education and Care Settings: A Focus on Science, Technology, Engineering and Mathematics Activities. Review of Education, 13, e70079.
8. National Association for the Education of Young Children (NAEYC). (2020). Developmentally Appropriate Practice: A Position Statement.

РАЗВИТИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ПОСРЕДСТВОМ STEAM-ТЕХНОЛОГИИ

Аннотация. В статье рассматриваются психолого-педагогические основы и методические особенности развития исследовательских способностей детей дошкольного возраста посредством STEAM-технологии. В современной системе дошкольного образования важно создавать условия не только для усвоения ребёнком готовой информации, но и для самостоятельного познания окружающего мира, выявления причинно-следственных связей явлений, выдвижения предположений, проведения экспериментов и объяснения полученных результатов. С этой точки зрения STEAM-технология, объединяющая науку, технологии, инженерию, искусство и математику, предоставляет возможности для развития познавательной активности, творческого мышления, любознательности и навыков решения проблем. В статье предлагаются игры STEAM-направленности, простые эксперименты, конструкторская деятельность, исследовательские проекты и задания с использованием природных материалов. Кроме того, анализируются организационная роль воспитателя, создание развивающей среды, учёт возрастных особенностей детей и вопросы педагогического наблюдения за результатами исследовательской деятельности.

Ключевые слова: STEAM-технология, дошкольное воспитание, исследовательские способности, познавательная активность, экспериментирование, наблюдение, творчество, инженерное мышление, проектная деятельность, интегрированное обучение.

Шыналиева Нуржан Султановна
Тәрбиеші
ТОО «City kids club» «Айлан-2» бөбекжай балабақшасы
Алматы облысы, Іле ауданы, Байсерке ауылы

ЕРТЕГІЛЕРДІ САХНАЛАУ АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ЖӘНЕ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУ

Аңдатпа. Мақалада ертегілерді сахналау арқылы мектепке дейінгі жастағы балалардың сөйлеу және шығармашылық қабілеттерін дамытудың психологиялық-педагогикалық негіздері мен әдістемелік ерекшеліктері қарастырылады. Ертегі – баланың рухани дүниесін байытып, тілдік қорын молайтатын, қоршаған орта туралы түсінігін кеңейтетін және адамгершілік құндылықтарды меңгеруіне ықпал ететін көркем әдебиеттің маңызды жанры. Ал ертегіні сахналау балалардың көркем шығарманың мазмұнын терең түсінуіне, кейіпкерлердің мінез-құлқын талдауына, диалог құруына, өз ойын еркін жеткізуіне және түрлі шығармашылық шешімдер қабылдауына мүмкіндік береді. Мақалада сахналау әрекетінің сөйлеу тілін дамытудағы рөлі, байланыстырып сөйлеу, сөздік қорды байыту, дыбыстық мәдениетті қалыптастыру, интонацияны дұрыс қолдану және балалардың шығармашылық қиялын жетілдіру жолдары талданады. Сонымен қатар тәрбиешінің сахналық әрекетті ұйымдастырудағы қызметі, ертегіні таңдаудың педагогикалық талаптары, рөлдерді бөлу, қуыршақ театры мен үстел үсті театрының мүмкіндіктері, қойылым дайындау кезеңдері және практикалық жұмыс үлгілері ұсынылады.

Түйін сөздер: ертегі, сахналау, мектепке дейінгі тәрбие, сөйлеу қабілеті, шығармашылық даму, байланыстырып сөйлеу, сөздік қор, театрландырылған ойын, көркем әдебиет, қиял, кейіпкер бейнесі, тілдік қарым-қатынас.

Кіріспе

Мектепке дейінгі кезең – баланың тілдік, танымдық, эмоциялық және шығармашылық дамуы қарқынды жүретін маңызды өмір кезеңі. Осы уақытта баланың қоршаған ортамен қарым-қатынас жасау қажеттілігі артып, өз ойын сөз арқылы жеткізуге, басқа адамдардың пікірін түсінуге, түрлі оқиғаларға эмоционалдық тұрғыдан жауап беруге деген қабілеті қалыптасады. Баланың сөйлеу тілінің дамуы тек сөздерді дұрыс айту немесе белгілі бір сөздік қорды меңгерумен шектелмейді. Ол өз ойын жүйелі баяндау, оқиғалардың ретін сақтау, сұрақтарға толық жауап беру, диалогке қатысу, сезімдері мен көзқарасын білдіру сияқты күрделі әрекеттерді де қамтиды. Сондықтан мектепке дейінгі ұйымдарда сөйлеуді дамыту жұмыстары баланың күнделікті өмірімен, ойын әрекетімен және шығармашылық белсенділігімен тығыз байланыста ұйымдастырылуы қажет.

Балалардың сөйлеу және шығармашылық қабілеттерін дамытудың тиімді құралдарының бірі – ертегілерді сахналау. Ертегі баланың жас ерекшелігіне сәйкес келетін көркем шығарманың түрі ретінде оның қиялын оятып, тілдік тәжірибесін байытады. Ертегі мазмұнында жақсылық пен жамандық, достық пен сатқындық, батылдық пен қорқақтық, еңбекқорлық пен жалқаулық сияқты өмірлік ұғымдар бейнелі түрде беріледі. Бала кейіпкерлердің әрекетін бақылай отырып, олардың мінез-құлқын түсінуге, оқиғалардың себеп-салдарын анықтауға және өз көзқарасын қалыптастыруға мүмкіндік алады.

Алайда ертегіні тек тыңдау немесе мазмұнын айтып беру баланың шығармашылық әлеуетін толық ашуға әрдайым жеткілікті бола бермейді. Ал ертегіні сахналау кезінде бала көркем шығарманың мазмұнына тікелей қатысып, белгілі бір кейіпкердің рөлін орындайды, оның сөздерін айтады, қимыл-қозғалысын бейнелейді, дауыс ырғағын өзгертеді және оқиғаға өзіндік көзқарасын білдіреді. Мұндай әрекет баланың тілдік дағдыларын нақты қарым-қатынас жағдайында қолдануына мүмкіндік береді. Сонымен қатар ол өзіне берілген рөл арқылы басқа адамның сезімін түсінуге, эмоцияны тануға және серіктесімен әрекеттесуге үйренеді.

Ертегілерді сахналаудың педагогикалық маңыздылығы Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында белгіленген міндеттермен де сабақтас. Аталған стандартта балалардың коммуникативтік дағдыларын дамыту, ауызекі сөйлеуін қалыптастыру, белсенді сөздік қорын байыту, көркем әдебиетпен таныстыру, шығармаларды оқу, әңгімелеу және талдау міндеттері қарастырылған. Сонымен бірге шығармашылық дағдыларды дамыту, көркем өнер туындыларын қабылдау, шығармашылық қиялды және эмоционалдық сезімталдықты қалыптастыру көзделген. Демек, ертегілерді сахналау осы міндеттерді өзара байланыстыра жүзеге асыруға мүмкіндік беретін педагогикалық құралдардың бірі болып табылады.

Сахналау әрекетінің тағы бір ерекшелігі – оның бірнеше даму бағытын бір мезгілде қамтуы. Бала рөлдік сөздерді жаттау арқылы тілдік қорын байытады, кейіпкердің мінезін бейнелеу арқылы эмоциялық қабылдауын дамытады, сахналық көріністі дайындау кезінде қиялын пайдаланады, ал басқа балалармен бірлесіп жұмыс істеу арқылы қарым-қатынас мәдениетін меңгереді. Декорация жасау, костюм таңдау, кейіпкердің бейнесін құрастыру сияқты жұмыстар көркемдік-эстетикалық талғамын жетілдіреді.

Мақалада ертегілерді сахналау арқылы мектепке дейінгі жастағы балалардың сөйлеу және шығармашылық қабілеттерін дамытудың теориялық негіздері, әдістемелік жолдары мен практикалық ұйымдастыру үлгілері қарастырылады.

Мақаланың мақсаты: ертегілерді сахналаудың балалардың сөйлеу және шығармашылық қабілеттерін дамытудағы мүмкіндіктерін ғылыми-әдістемелік тұрғыдан негіздеу және балабақша тәрбиешілеріне тиімді ұйымдастыру жолдарын ұсыну.

Міндеттері:

- ертегінің мектепке дейінгі баланың тілдік және шығармашылық дамуындағы маңызын ашу;
- сахналау әрекетінің сөйлеу дағдыларын қалыптастыруға ықпалын анықтау;
- балалардың шығармашылық қиялы мен эмоциялық бейнелеу қабілетін жетілдіру жолдарын қарастыру;
- театрландырылған әрекетті ұйымдастырудың кезеңдері мен әдістерін жүйелеу;
- тәрбиешіге арналған практикалық ұсыныстар әзірлеу.

1. Ертегілерді сахналаудың мектепке дейінгі балалардың сөйлеу және шығармашылық дамуындағы психологиялық-педагогикалық негіздері

Ертегі – мектепке дейінгі жастағы баланың дүниетанымын кеңейтетін, тілдік тәжірибесін байытатын және рухани-адамгершілік қасиеттерін қалыптастыратын көркем әдебиеттің ерекше жанры. Оның мазмұны балаға түсінікті оқиғаларға, бейнелі кейіпкерлерге, қайталанатын сөз тіркестеріне және қызықты сюжетке негізделеді. Ертегіні қабылдау

барысында бала оқиға желісін бақылап, кейіпкерлердің әрекеттерін салыстырады, олардың мінез-құлқын түсінуге тырысады. Бұл әрекеттер баланың ойлауын, есте сақтауын, қиялын және сөйлеу қабілетін өзара байланысты дамытады.

Психологиялық-педагогикалық тұрғыдан алғанда, ертегілерді сахналау баланың белсенді әрекетіне негізделген оқыту мен тәрбиелеу тәсілі болып саналады. Мұнда бала көркем шығарманы сырттай қабылдаушы ғана емес, оның мазмұнын әрекет арқылы қайта жаңғыртушы тұлға ретінде көрінеді. Ол кейіпкердің сөзін айтып, қимылын қайталап, эмоциясын білдіріп, оқиғаның дамуына қатысады. Осы үдерісте баланың тілдік және тілден тыс қарым-қатынас құралдары қатар қолданылады.

Сахналау әрекетінің теориялық негіздерін түсіндіруде Лев Выготскийдің мәдени-тарихи даму тұжырымдамасының маңызы зор. Ғалым баланың психикалық дамуын әлеуметтік қарым-қатынас және мәдени тәжірибені меңгеру үдерісімен байланысты қарастырған. Оның ойын туралы еңбектерінде қиял мен шығармашылықтың баланың тәжірибесі негізінде дамитыны көрсетіледі. Ойын кезінде бала күнделікті өмірде кездесетін әрекеттерді жаңа жағдайда бейнелеп, өз тәжірибесін шығармашылық тұрғыдан түрлендіреді. Ертегіні сахналау да осындай мүмкіндікті береді: бала кейіпкердің рөлін қабылдап, оқиғаға өзінің түсінігі мен эмоциясын енгізеді.

Выготскийдің көзқарасы бойынша, баланың шығармашылық әрекеті бұрын меңгерген әсерлерін біріктіріп, жаңа бейнелер құрастыруымен байланысты. Осы тұрғыдан алғанда, ертегі кейіпкерлерін бейнелеу баланың қиялын дамытуға қолайлы жағдай туғызады. Мысалы, бала қасқырдың дауысын, жүрісін немесе мінезін бейнелеу кезінде бұрын көрген жануарлары, тыңдаған әңгімелері және жеке эмоциялық әсерлері негізінде өзіндік көрініс жасайды. Бұл әрекет дайын үлгіні механикалық қайталау емес, жеке тәжірибені шығармашылықпен қайта құру болып табылады.

Сахналаудың сөйлеу дамуына әсерін түсіндіруде әлеуметтік қарым-қатынасқа негізделген оқыту қағидалары да маңызды. Бала сахналық көрініс кезінде басқа балалармен диалогке түседі, олардың сөздерін тыңдайды, кезегін күтеді және өз репликасын тиісті уақытта айтуға үйренеді. Мұндай жағдайда сөйлеу нақты коммуникативтік мақсатты орындайды. Мысалы, кейіпкердің сұрағына жауап беру, біреуді шақыру, өтініш білдіру немесе оқиғаны баяндау баладан тілдік құралдарды орынды қолдануды талап етеді.

Ертегілердің тағы бір педагогикалық ерекшелігі – олардың эмоциялық әсері. Көркем шығармадағы кейіпкерлердің қуанышы, қорқынышы, реніші, таңданысы және үміті балаға әртүрлі сезімдерді тануға көмектеседі. Сахналау барысында бала осы сезімдерді дауыс ырғағы, бет-әлпет және дене қимылы арқылы бейнелейді. Мысалы, қуанышты кейіпкерді бейнелегенде дауысы көтеріңкі, қозғалысы белсенді болуы мүмкін, ал мұңайған кейіпкердің сөйлеу қарқыны баяулап, бет әлпетінде тиісті эмоция көрінеді. Осылайша, бала эмоцияны тек сөзбен емес, тұтас мінез-құлық арқылы жеткізуге машықтанады.

Театрландырылған әрекеттің дамытушылық мүмкіндіктерін Amita Gupta-ның «Vygotskian perspectives on using dramatic play to enhance children's development and balance creativity with structure in the early childhood classroom» атты 2009 жылғы ғылыми мақаласы да қарастырады. Автор төрт жастағы балалармен жүргізілген драмалық ойын тәжірибесін талдап, сахналық-рөлдік әрекеттің тіл, таным, әлеуметтік өзара әрекет және шығармашылық дамуымен байланысын көрсетеді. Зерттеуде тәрбиешінің бағыттауы мен баланың дербес бастамасы арасындағы тепе-теңдіктің маңыздылығы атап өтіледі.

Ертегілерді сахналау баланың шығармашылық қабілетін дамытуда да ерекше орын алады. Шығармашылық қабілет тек сурет салу немесе бұйым жасау арқылы ғана байқалмайды. Ол жаңа идея ұсыну, кейіпкердің бейнесін өзінше түсіндіру, оқиғаны жалғастыру, диалогке жаңа сөздер қосу және сахналық шешім қабылдау кезінде де көрініс табады. Мысалы, тәрбиеші балаларға ертегінің соңын өз ойларымен аяқтауды ұсынса, олар оқиғаның мүмкін болатын бірнеше нұсқасын ойластырады. Бір бала кейіпкерлердің татуласуын ұсынса,

екіншісі жаңа кейіпкер енгізуі мүмкін. Мұндай жұмыс қиялдың икемділігін және өзіндік ойлауын қолдайды.

Сонымен қатар сахналау әрекеті баланың өзіне деген сенімділігін қалыптастыруға көмектеседі. Алғашында көпшілік алдында сөйлеуге қысылатын бала қуыршақтың атынан сөйлегенде өзін еркінірек сезінуі мүмкін. Кейін біртіндеп бетперде, үстел үсті театры немесе шағын рөлдік көрініс арқылы сахналық әрекетке араласады. Тәрбиеші әр баланың мүмкіндігін ескеріп, оны міндетті түрде басты рөлге шығуға мәжбүрлемеуі керек. Кейбір балалар үшін дыбыс шығару, декорация ұстау немесе кейіпкердің қозғалысын көрсету де маңызды шығармашылық тәжірибе болып саналады.

Осылайша, ертегілерді сахналау баланың тілдік, эмоциялық, әлеуметтік және шығармашылық дамуын біртұтас қамтитын педагогикалық әрекет болып табылады. Оның тиімділігі баланың дайын мәтінді қаншалықты жаттағанымен емес, кейіпкерді түсінуі, өз ойын жеткізуі, шығармашылық бастама көтеруі және басқа балалармен бірлесіп әрекет етуімен анықталады.

2. Ертегілерді сахналау арқылы балалардың сөйлеу тілін дамытудың тиімді жолдары

Мектепке дейінгі жастағы балалардың сөйлеу тілін дамыту – тәрбие жұмысының негізгі бағыттарының бірі. Сөйлеу баланың қоршаған ортамен байланыс орнатуына, өз қажеттіліктерін білдіруіне, алған әсерлерін жеткізуіне және басқа адамдармен қарым-қатынас жасауына мүмкіндік береді. Сөйлеу дағдыларының қалыптасуы бірнеше өзара байланысты бағытты қамтиды: сөздік қорды байыту, дыбыстарды дұрыс айту, грамматикалық құрылымдарды меңгеру, байланыстырып сөйлеу, диалогтік және монологтік сөйлеуді дамыту. Ертегілерді сахналау осы бағыттардың барлығын табиғи қарым-қатынас жағдайында жетілдіруге мүмкіндік береді.

Ең алдымен, сахналау баланың белсенді сөздік қорын молайтады. Ертегілердің мазмұнында күнделікті тұрмыста сирек қолданылатын немесе көркем сипатта берілетін сөздер кездеседі. Мысалы, «орман кезу», «қонақжайлық таныту», «айлакер», «мейірімді», «қайсар», «қамқорлық жасау», «өтініш білдіру», «таңғалу» сияқты сөздер мен сөз тіркестері кейіпкерлердің әрекеттері арқылы түсіндіріледі. Бала бұл сөздерді жеке-жеке жаттап қана қоймай, оларды нақты сөйлеу жағдаятында қолданады. Кейіпкердің сөзін айту, басқа кейіпкерге жауап беру және оқиғаға қатысты пікір білдіру барысында жаңа сөздер оның белсенді тілдік қорына біртіндеп енеді.

Тәрбиеші ертегіні сахналауға дайындау кезінде жаңа сөздерді алдын ала түсіндіргені дұрыс. Мысалы, «Бауырсақ» ертегісін оқығаннан кейін балалармен «домалады», «кездесті», «алданды», «қу», «аңқау» сөздерінің мағынасын талқылауға болады. Әр сөзді суретпен, қимылмен немесе шағын жағдаятпен түсіндіру баланың оны есте сақтауына көмектеседі. Кейін сахналау барысында балалар осы сөздерді кейіпкерлердің әрекетімен байланыстырып қолданады.

Екінші маңызды бағыт – байланыстырып сөйлеуді дамыту. Ертегіні сахналау үшін бала оқиғаның мазмұнын түсініп, оның басталуын, дамуын және аяқталуын ажырата білуі қажет. Кейіпкерлердің бірінен кейін бірі кездесуі, олардың арасындағы диалогтер және оқиғаның шешімі белгілі бір реттілікті сақтауды талап етеді. Тәрбиеші сахналауға дейін балаларға ертегіні мазмұндауды, оқиғаларды ретімен орналастыруды, суреттер бойынша әңгіме құрастыруды ұсына алады. Бұл жұмыстар баланың ойды жүйелі жеткізуіне негіз болады.

Мысалы, «Шалқан» ертегісін сахналау кезінде балалар оқиғаның қалай басталғанын, шалқанды кімнің бірінші тартқанын, оған кейін кімдердің қосылғанын және соңында қандай нәтиже болғанын айтып береді. Кейін әр бала өз кейіпкерінің әрекетін сөзбен сипаттайды. Осылайша, бала оқиға желісін есте сақтап қана қоймай, оның мазмұнын өз сөзімен жеткізуге үйренеді.

Үшінші бағыт – диалогтік сөйлеуді қалыптастыру. Сахналық әрекет балалардың бір-бірімен сөйлесуіне табиғи мүмкіндік береді. Кейіпкерлер арасында сұрақ қою, жауап беру,

шақыру, өтініш білдіру, келісу немесе келіспеу сияқты коммуникативтік әрекеттер орындалады. Тәрбиеші балаларға репликаларды жай ғана жаттатпай, олардың мағынасын түсінуге және кейіпкердің көңіл күйіне сәйкес айтуға көмектесуі керек. Мысалы, «Сен қайдан келдің?», «Маған көмектесші», «Бірге барайық», «Мен қорқып тұрмын» деген сөйлемдерді әртүрлі интонациямен айту арқылы балалар сөйлеудің эмоционалдық реңктерін меңгереді.

Төртінші бағыт – монологтік сөйлеуді дамыту. Кейбір ертегілерде баяндаушының рөлі болады. Бұл рөлді орындаған бала оқиғаның белгілі бір бөлігін өз сөзімен айтып, кейіпкерлердің әрекеттерін сипаттайды. Тәрбиеші балаларға «Ертегі қалай басталды?», «Кейіпкер неге бұлай жасады?», «Оқиғаның соңында не өзгерді?» деген сұрақтар қойып, толық жауап беруге ынталандырады. Біртіндеп балалар қысқа сөйлемдерден күрделі, өзара байланысқан сөйлемдер құрауға көшеді.

Бесінші бағыт – сөйлеудің дыбыстық мәдениетін қалыптастыру. Сахналау барысында балалар сөздерді анық айтуға, дыбыстарды дұрыс айтуға, сөйлеу қарқынын реттеуге және дауыс күшін өзгертуге жаттығады. Әртүрлі кейіпкерлердің дауыстарын бейнелеу бұл жұмысты қызықты етеді. Мысалы, аюдың дауысы жуан әрі баяу, тышқанның дауысы жіңішке әрі жылдам болуы мүмкін. Бірақ тәрбиеші балалардың дауысын шамадан тыс өзгертіп, табиғи сөйлеуіне кедергі келтірмеуі керек. Негізгі мақсат – дыбыстарды анық, түсінікті және дұрыс айту.

Сахналау алдында артикуляциялық және тыныс алу жаттығуларын қолдану да пайдалы. «Күлімдеу», «Түтікше», «Ат шауып келеді», «Сағат» сияқты артикуляциялық жаттығулар сөйлеу мүшелерінің қимылын жетілдіруге бағытталады. Ал «Шамды ақырын үрлейміз», «Жапырақты тербетеміз» сияқты ойындар тыныс шығаруды реттеуге көмектеседі. Бұл жаттығулар баланың жасына және сөйлеу мүмкіндігіне сәйкес қысқа уақыт ішінде орындалуы тиіс.

Алтыншы бағыт – интонациялық мәнерлілікті дамыту. Бір сөйлемді әртүрлі көңіл күймен айту оның мағынасын өзгертпесе де, тыңдаушыға әсерін өзгертеді. Мысалы, «Сен келдің бе?» деген сөйлемді қуанышпен, таңданыспен, қорқынышпен немесе ренішпен айтуға болады. Тәрбиеші балаларға дауыс ырғағын, екпінді, сөйлеу қарқынын және кідірісті дұрыс қолдануды үйретеді. Мұндай жаттығулар сахналық бейнені шынайы жеткізуге мүмкіндік береді.

Ертегіге негізделген драмалық әрекеттердің тіл дамытуға ықпалы халықаралық зерттеулерде де қарастырылған. Faitaki, Liggins, Li және Wu авторларының 2026 жылы жарияланған «Developing young language learners' oral language through drama: a systematic review» атты жүйелі шолуында драмалық педагогикаға арналған 29 зерттеу талданған. Авторлар қарастырылған зерттеулерде балалардың ауызша сөйлеуі мен әлеуметтік-эмоциялық дағдыларының оң өзгерістері байқалғанын көрсетеді. Сонымен қатар зерттеулердің әдіснамалық шектеулеріне байланысты тиімділіктің нақты деңгейін анықтау үшін қосымша сапалы зерттеулер қажет екенін атап өтеді.

Осы ғылыми мәліметтер ертегілерді сахналаудың сөйлеу дағдыларын дамытудағы әлеуетін негіздейді. Дегенмен нәтижеге жету үшін тәрбиеші сахналау әрекетін жүйелі ұйымдастырып, балаларға сөйлеудің әртүрлі формаларын қолдануға мүмкіндік беруі керек. Әр баланың сөздік қоры, сөйлеу қарқыны және тілдік мүмкіндігі әртүрлі болғандықтан, тапсырмалар жеке ерекшеліктерге сәйкес бейімделуі қажет.

3. Ертегілерді сахналау барысында балалардың шығармашылық қабілеттері мен қиялын дамыту

Шығармашылық қабілет – баланың қоршаған ортадағы құбылыстарды өзінше қабылдауына, жаңа идеялар ұсынуына, бейнелер құрастыруына және белгілі бір мәселені дәстүрлі емес тәсілдермен шешуіне мүмкіндік беретін жеке даму ерекшелігі. Мектепке дейінгі кезеңде шығармашылықтың негізгі көріністері қиялдан, ойыннан, бейнелеу әрекетінен, құрастырудан, музыкадан және сахналық әрекеттен байқалады. Ертегілерді сахналау осы

шығармашылық бағыттарды біртұтас әрекетке біріктіріп, баланың өз мүмкіндігін әртүрлі жолмен көрсетуіне жағдай жасайды.

Ертегіні сахналау кезінде бала дайын мәтінді қайталаушы ғана болмауы керек. Ол кейіпкердің мінезін түсініп, оның әрекетін өзінше бейнелейді, дауысын таңдайды, қимылын ойластырады және сахналық жағдайға сәйкес әрекет етеді. Мысалы, түлкінің бейнесін сомдайтын бала оның айлакерлігін дауыс ырғағы, көзқарас, дене қимылы арқылы көрсетуге тырысады. Қоянның рөліндегі бала оның қорқақтығын, сақтығын немесе қуанышын әртүрлі қимылдармен бейнелей алады. Осы әрекеттер барысында бала шығармашылық ойлауын іске қосады.

Шығармашылық дамудың негізгі тетіктерінің бірі – қиял. Қиял баланың бұрын алған әсерлерін жаңа бейнелерге біріктіруіне мүмкіндік береді. Ертегі әлемі балаға шынайы өмірде кездеспейтін оқиғалар мен кейіпкерлерді елестетуге жағдай жасайды. Сөйлейтін жануарлар, сиқырлы заттар, ғажайып оқиғалар баланың ойлау кеңістігін кеңейтеді. Ал сахналау барысында бала сол қиялдағы дүниені нақты әрекет арқылы бейнелейді. Мысалы, қарапайым мата бөлігін сиқырлы кілемге, картон қорапты үйге, ал таяқшаны сиқырлы таяқшаға айналдыра алады. Бұл – заттарды жаңа мағынада қолданудың және символдық ойлаудың көрінісі.

Тәрбиеші шығармашылық қабілетті дамыту үшін балаларға ертегіні бірнеше түрлі тәсілмен сахналауды ұсына алады. Бірінші тәсіл – дәстүрлі сахналау. Мұнда балалар ертегідегі кейіпкерлердің рөлдерін орындайды. Екінші тәсіл – қуыршақ театры. Балалар кейіпкерлерді қуыршақ арқылы бейнелейді. Үшінші тәсіл – көлеңке театры. Кейіпкерлердің бейнелері жарық пен көлеңке көмегімен көрсетіледі. Төртінші тәсіл – еркін сахналау. Балалар оқиғаның негізгі мазмұнын сақтай отырып, кейіпкерлердің сөздерін өздері құрастырады. Бесінші тәсіл – ертегіні жалғастыру немесе өзгерту. Мұнда балалар оқиғаның жаңа аяқталуын ойластырады.

Шығармашылық қабілетті дамытудың тиімді жолдарының бірі – ертегіні өзгертіп сахналау. Мысалы, «Үйшік» ертегісінде балалар жаңа кейіпкер енгізуді ұсына алады. Бұрынғы кейіпкерлермен бірге кірпі, тиін немесе басқа жануар келсе, оқиға қалай өзгеретіні талқыланады. Балалар жаңа кейіпкердің не айтатынын, басқа жануарлардың оған қалай жауап беретінін өздері ойластырады. Бұл жұмыс баланың сөздік қорын ғана емес, оқиға құрастыру, логикалық байланыс орнату және шығармашылық шешім қабылдау қабілеттерін де жетілдіреді.

Екінші тиімді тәсіл – кейіпкердің бейнесін шығармашылық тұрғыдан толықтыру. Балаларға кейіпкердің қандай киім киетінін, оның қалай жүретінін, қандай дауыспен сөйлейтінін, нені жақсы көретінін ойластыру ұсынылады. Мысалы, аюдың бейнесін сомдайтын бала оның көңілді немесе ұялшақ болуын таңдай алады. Осылайша, бір кейіпкердің бірнеше шығармашылық нұсқасы пайда болады. Тәрбиеші балалардың идеяларын салыстыруға мүмкіндік беріп, бір ғана дұрыс бейне бар деген түсінік қалыптастырмауы керек.

Үшінші тәсіл – сахналық безендіруді балалардың өздері дайындауы. Декорация, бетперде, кейіпкердің құлағы, құйрығы немесе басқа бөлшектерін жасау кезінде балалар сурет салу, жапсыру, мүсіндеу және құрастыру әрекеттерін орындайды. Мысалы, «Қасқыр мен жеті лақ» ертегісін сахналау үшін балалар қағаздан орман көрінісін, үй макетін, ағаштар мен гүлдерді дайындай алады. Бұл жұмыстар баланың эстетикалық талғамын, түстерді үйлестіруін және қолдың ұсақ моторикасын дамытады.

Төртінші тәсіл – музыка мен қозғалысты кіріктіру. Кейіпкерлердің жүрісін музыка ырғағымен көрсету, оқиғаға сәйкес дыбыстар шығару, жануарлардың қимылдарын бейнелеу баланың шығармашылық әрекетін байытады. Мысалы, жаңбыр жауған сәтте саусақпен тырсылдату, желдің дыбысын қол қозғалысы арқылы көрсету немесе орман жануарларының жүрісін музыкамен үйлестіру сахналық көріністі мазмұнды етеді.

Шығармашылық еркіндік балалардың өзіне деген сенімін де арттырады. Тәрбиеші баланың ерекше идеясын бірден түзетіп, дайын үлгіге сәйкестендіруге тырыспауы керек. Егер бала кейіпкердің сөзін өздігінен өзгертсе немесе жаңа қимыл ұсынса, оның ұсынысын

талқылауға мүмкіндік берген жөн. Әрине, өзгеріс ертегінің негізгі мазмұнын толық бұзбай, балалардың түсінуіне және сахналық әрекеттің мақсатына сай болғаны дұрыс.

Сонымен бірге сахналау барысында барлық баланың шығармашылық әрекетке қатысуына жағдай жасалуы тиіс. Бір бала рөл ойнаса, екіншісі декорация жасайды, үшіншісі музыкалық сүйемелдеуді таңдайды, төртіншісі оқиғаны баяндаушы бола алады. Кейін рөлдер ауыстырылып, әр бала әртүрлі шығармашылық міндетті орындап көреді. Мұндай ұйымдастыру балалардың жеке қабілеттерін ашуға көмектеседі.

Демек, ертегілерді сахналау баланың шығармашылық қабілетін дайын көріністі қайталау арқылы емес, оның өзіндік идеясын ұсынуы, кейіпкерді жаңаша бейнелеуі, оқиғаға өзгеріс енгізуі және сахналық шешім қабылдауы арқылы дамытады. Тәрбиешінің басты міндеті – балалардың қиялын шектемей, оны мазмұнды шығармашылық әрекетке бағыттау.

4. Балабақшада ертегілерді сахналау жұмысын ұйымдастырудың кезеңдері мен әдістемелік ерекшеліктері

Ертегілерді сахналау жұмысының нәтижелі болуы оны жүйелі жоспарлауға және балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес кезең-кезеңімен ұйымдастыруға байланысты. Тәрбиеші қойылымды дайындауды тек рөлдерді бөліп, мәтінді жаттатудан бастамауы керек. Алдымен балаларды ертегінің мазмұнымен таныстырып, кейіпкерлерге қызығушылығын оятып, оқиға желісін түсінуге мүмкіндік берген жөн. Сахналау жұмысы баланың еркін қатысуына, жеке бастамасына және шығармашылық белсенділігіне негізделуі тиіс.

Бірінші кезең – ертегіні таңдау және мазмұнымен таныстыру.

Ертегіні таңдағанда оның мазмұны, көлемі, кейіпкерлер саны, тілдік күрделілігі және тәрбиелік бағыты ескеріледі. Мектепке дейінгі балалар үшін оқиғасы түсінікті, кейіпкерлерінің әрекеті айқын, қайталанатын сөздері бар шығармалар тиімді. Мысалы, «Шалқан», «Бауырсақ», «Үйшік», «Мақта қыз бен мысық», «Қасқыр мен жеті лақ», «Түлкі мен тырна» ертегілері сахналау жұмысына қолайлы.

Тәрбиеші ертегіні мәнерлеп оқып немесе әңгімелеп береді. Оқу барысында кейіпкерлердің дауысын, көңіл күйін және оқиғадағы маңызды сәттерді интонация арқылы жеткізеді. Балаларға суреттерді көрсету, кейіпкерлердің әрекеттерін талқылау және мазмұнға қатысты сұрақтар қою ұсынылады. Мысалы: «Ертегіде қандай кейіпкерлер бар?», «Олар бір-бірімен қалай кездесті?», «Қай кейіпкердің әрекеті саған ұнады?», «Оқиға қалай аяқталды?» деген сұрақтар баланың шығарманы түсінуіне көмектеседі.

Екінші кезең – кейіпкерлерді талдау және рөлдерді бөлу.

Балалар ертегідегі кейіпкерлердің мінез-құлқын, сыртқы бейнесін және іс-әрекетін талдайды. Тәрбиеші әр кейіпкердің қандай көңіл күйде болатынын, кіммен сөйлесетінін және қандай әрекет жасайтынын талқылатады. Рөлдерді бөлу кезінде баланың қалауы мен мүмкіндігі ескерілуі керек. Бір баланы міндетті түрде белгілі бір рөлді орындауға мәжбүрлеуге болмайды. Егер бала сахнаға шығуға ұялса, оған қуыршақты басқару, баяндаушы болу немесе декорацияны дайындау ұсынылады.

Үшінші кезең – тілдік және сахналық дайындық.

Бұл кезеңде балалар кейіпкерлердің сөздерін меңгереді. Тәрбиеші ұзақ мәтіндерді қысқартып, балалардың жасына сәйкес қарапайым сөйлемдерге бейімдей алады. Диалогтерді бірнеше рет қайталау, сөздерді анық айту, дауыс ырғағын өзгерту және кейіпкердің көңіл күйін жеткізуге арналған жаттығулар жүргізіледі. Сонымен қатар балалардың қозғалыс әрекеттері де жоспарланады. Мысалы, қоян секіреді, аю қорбаңдап жүреді, түлкі ақырын қозғалады. Қимыл мен сөздің үйлесімділігі сахналық бейненің әсерлі болуына көмектеседі.

Төртінші кезең – декорация мен сахналық құралдарды дайындау.

Бұл кезеңде балалар тәрбиешімен бірге қойылымға қажетті көрнекіліктерді әзірлейді. Қағаздан ағаштар, үйлер, гүлдер, бетперделер және кейіпкерлердің жеке бөлшектері жасалады. Қуыршақ театры үшін қолғап қуыршақтары немесе саусақ қуыршақтары пайдаланылуы мүмкін. Дайын декорацияны қолданумен қатар, балалардың өздері жасаған бұйымдарын пайдалану олардың шығармашылық белсенділігін арттырады.

Бесінші кезең – сахналық әрекетті жаттықтыру.

Балалар қойылымды бірнеше рет қайталап, өздерінің сахнадағы орнын, қозғалысын және сөз кезегін меңгереді. Тәрбиеші олардың бір-бірін тыңдауына, кезегін сақтауына және серіктесінің сөзі аяқталғаннан кейін жауап беруіне көңіл бөледі. Қайталау барысында барлық кемшілікті бірден көрсетіп, баланы сынаудың орнына, нақты әрі жағымды кері байланыс берген дұрыс. Мысалы, «Сен бүгін кейіпкердің сөзін анық айттың, енді оның көңіл күйін дауыс ырғағымен көрсетіп көрейік» деген ұсыныс баланың келесі әрекетіне бағыт береді.

Алтыншы кезең – қойылымды көрсету және нәтижені талдау.

Қойылымды басқа топтағы балаларға, ата-аналарға немесе балабақша ұжымына көрсетуге болады. Бірақ қойылымның негізгі мақсаты көрерменге мінсіз өнер көрсету емес, балалардың сөйлеу және шығармашылық тәжірибе жинақтауы екенін естен шығармаған жөн. Қойылымнан кейін балалармен пікір алмасу ұйымдастырылады. «Саған қай сәті ұнады?», «Қай кейіпкерді бейнелеу қызықты болды?», «Келесі жолы нені өзгерткің келеді?» деген сұрақтар баланың өз әрекетін бағалауына мүмкіндік береді.

Сахналау жұмысын ұйымдастыруда театр түрлерін алмастырып қолдану тиімді. Үстел үсті театры кішкентай кейіпкерлерді басқаруға және оқиғаны ретімен баяндауға көмектеседі. Саусақ театры ұсақ моториканы, сөздік қорды және диалогтік сөйлеуді дамытуға қолайлы. Қуыршақ театры ұялшақ балалардың белсенді қатысуына мүмкіндік береді. Көлеңке театры жарық пен бейнені қабылдауды, кеңістіктік қиялды және шығармашылық ойлауды жетілдіреді. Ал драмалық театрда балалар кейіпкерлерді өз дене қимылымен, дауысымен және эмоциясымен бейнелейді.

Әдістемелік тұрғыдан алғанда, сахналауды бір ғана ұйымдастырылған іс-әрекетпен шектеу дұрыс емес. Оны еркін ойын кезінде, көркем әдебиетпен таныстыру барысында, серуеннен кейінгі әңгімелесуде және шығармашылық орталықтарда жалғастыруға болады. Мысалы, ертегіні тыңдағаннан кейін балалар еркін ойын кезінде сол кейіпкерлерді қайта бейнелей алады. Мұндай қайталама әрекет мәтінді есте сақтауға және тілдік тәжірибені бекітуге ықпал етеді.

Балалардың жас ерекшеліктеріне байланысты ұйымдастыру тәсілдері де өзгереді. Кіші жастағы балаларға қысқа, қайталанатын сөз тіркестері бар ертегілер ұсынылады. Ортаңғы топта қарапайым диалогтер мен бірнеше кейіпкерден тұратын қойылымдар ұйымдастырылады. Ересек және мектепалды топтарда балаларға рөлдік сөздерді өздері құрастыру, оқиғаның жалғасын ойлау және шағын қойылымды бірлесіп жоспарлау мүмкіндігі беріледі.

Осы кезеңдерді жүйелі ұйымдастыру ертегілерді сахналауды мазмұнды педагогикалық жұмысқа айналдырады. Нәтижесінде балалардың сөйлеу белсенділігі артып, сахналық әрекетке деген қызығушылығы қалыптасады және шығармашылық мүмкіндіктері кеңейеді.

5. Ертегілерді сахналау бойынша практикалық жұмыстар мен шығармашылық тапсырмаларды ұйымдастыру

Балабақшадағы сахналау жұмысының тиімділігін арттыру үшін тәрбиеші балаларға тек дайын ертегіні орындауды емес, оның мазмұнын әртүрлі шығармашылық әрекеттер арқылы меңгеруді ұсынуы қажет. Практикалық тапсырмалар баланың сөйлеу мүмкіндігін, қиялын, есте сақтауын, эмоциялық қабылдауын және өздігінен әрекет етуін дамытуға бағытталуы тиіс. Әрбір тапсырма белгілі бір педагогикалық мақсатқа негізделіп, балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес ұйымдастырылғаны дұрыс.

Төменде балабақша тәрбиешісі күнделікті жұмысында пайдалана алатын бірнеше практикалық жұмыс үлгісі ұсынылады.

1. «Ертегі кейіпкерінің дауысын тап» шығармашылық жаттығуы

Мақсаты: балалардың дауыс ырғағын, сөйлеу мәнерін, дыбыстарды анық айтуын және кейіпкердің мінезін дауыс арқылы бейнелеу қабілетін дамыту.

Жаттығуды ұйымдастыру барысында тәрбиеші балаларға белгілі бір ертегідегі кейіпкерлердің суреттерін көрсетеді. Мысалы, қасқыр, қоян, аю, түлкі және тышқан бейнелері

ұсынылады. Балалар әр кейіпкердің қандай дауыспен сөйлейтінін болжайды. Бір бала аюдың дауысын жуан әрі баяу етіп, екіншісі қоянның дауысын жеңіл әрі жылдам етіп бейнелеуге тырысады. Кейін тәрбиеші бірдей сөйлемді әртүрлі эмоциямен айтуды ұсынады.

Мысалы: «Сәлем, досым!» сөйлемін қуанышпен, таңданыспен, қорқынышпен және ренішпен айтуға болады. Жаттығу соңында балалар өздері таңдаған кейіпкердің дауысын басқа балаларға таныстырады. Бұл жұмыс сөйлеудің мәнерлілігін, эмоциялық қабылдауды және дыбыстық мәдениетті дамытуға мүмкіндік береді.

2. «Ертегіні суреттер арқылы әңгімеле» тапсырмасы

Мақсаты: балалардың байланыстырып сөйлеуін, оқиғалардың ретін сақтауын және мазмұнды өз сөзімен жеткізу қабілетін қалыптастыру.

Тәрбиеші белгілі бір ертегінің мазмұнына сәйкес 4–6 суретті араластырып орналастырады. Балалар суреттерді оқиға желісіне сәйкес ретімен жинақтайды. Әр суретке қатысты сұрақтар қойылады: «Бұл жерде кім бейнеленген?», «Кейіпкер не істеді?», «Одан кейін қандай оқиға болды?». Балалар суреттердің негізінде ертегіні әңгімелейді.

Тапсырманы күрделендіру үшін балаларға кейбір суреттерді өздері салуды ұсынуға болады. Мысалы, ертегінің басы мен ортасы беріліп, соңғы оқиғаны балалардың өздері бейнелейді. Кейін әр бала өзінің салған суретін түсіндіріп, ертегінің аяқталуын айтып береді.

3. «Егер мен ертегі кейіпкері болсам...» шығармашылық ойыны

Мақсаты: балалардың қиялын, өзіндік пікірін, монологтік сөйлеуін және кейіпкер бейнесіне ену қабілетін дамыту.

Тәрбиеші балаларға таныс ертегіден кейіпкер таңдатады. Содан кейін «Егер сен қоян болсаң, түлкіге не айтар едің?», «Егер сен орманда адасып қалсаң, кімнен көмек сұрар едің?», «Егер ертегідегі кейіпкерлермен дос болсаң, оларға қалай көмектесер едің?» деген сұрақтар қойылады.

Балалар сұрақтарға өз ойларымен жауап береді. Кейін жұптарға бөлініп, қысқа диалог құрастырады. Мысалы, бір бала – қоян, екіншісі – кірпі рөлін орындайды. Олар бір-бірімен танысып, әңгімелеседі және ортақ шешім қабылдайды. Бұл тапсырма баланың сөздік қорын белсенді қолдануына, өз пікірін білдіруіне және қарым-қатынас жасауына мүмкіндік береді.

4. «Ертегіні басқаша аяқтайық» тапсырмасы

Мақсаты: шығармашылық қиялды, логикалық ойлауды және оқиға құрастыру қабілетін жетілдіру.

Тәрбиеші балаларға таныс ертегінің белгілі бір тұсында әңгімелеуді тоқтатады. Мысалы, «Бауырсақ» ертегісінде түлкі бауырсақты кездестірген сәтте оқиғаны аяқтамай, балаларға «Бауырсақ түлкіге алданбау үшін не істеуі мүмкін?» деген сұрақ қояды.

Балалар әртүрлі нұсқалар ұсынады. Бірі бауырсақтың қашып кетуін, екіншісі басқа жануарлардың көмектесуін, үшіншісі түлкінің өз әрекетіне өкініп, достасуын ұсынуы мүмкін. Әр ұсыныс талқыланып, балалар бірлесіп жаңа аяқталу нұсқасын құрастырады. Кейін оны шағын сахналық көрініс ретінде орындайды.

Бұл тапсырма балаларға бір оқиғаның бірнеше шешімі болуы мүмкін екенін түсінуге көмектеседі. Сонымен қатар өз ойларын негіздеуге, басқалардың пікірін тыңдауға және шығармашылық шешім қабылдауға үйретеді.

5. «Қуыршақ сөйлейді» театрландырылған ойыны

Мақсаты: балалардың диалогтік сөйлеуін дамыту, сахналық әрекетке қызығушылығын арттыру және өзіне деген сенімділігін қалыптастыру.

Тәрбиеші әртүрлі кейіпкерлердің қуыршақтарын дайындайды. Балалар бір қуыршақты таңдап, оның атынан сөйлейді. Алғашқыда тәрбиеші сұрақ қойып, балалар қысқа жауаптар береді. Кейін балалар бір-бірінің қуыршақтарымен сөйлесіп, өздігінен диалог құрастырады.

Мысалы:

- Қоян: Сәлем, кірпі! Қайда бара жатырсың?
- Кірпі: Сәлем! Мен орманнан алма іздеп жүрмін.
- Қоян: Мен саған көмектесейін бе?

• Кірпі: Әрине, бірге іздейік!

Осылайша, балалар сөйлеу кезегін сақтауға, сұрақ қоюға, жауап беруге және әңгімелесушінің сөзін тыңдауға үйренеді. Қуыршақ арқылы сөйлеу кейбір ұялшақ балалардың қарым-қатынасқа еркін араласуына да көмектеседі.

6. «Өз ертегіңді құрастыр» шығармашылық жобасы

Мақсаты: балалардың қиялын, байланыстырып сөйлеуін, оқиға құрастыру және кейіпкерлерді сипаттау дағдыларын дамыту.

Тәрбиеші балаларға бірнеше сурет ұсынады: орман, үй, көпір, қоян, аю, құс және сиқырлы сандық. Балалар суреттерді таңдап, солардың негізінде шағын ертегі құрастырады. Ертегінің басында кейіпкерлермен таныстырады, ортасында белгілі бір мәселе туындайды, соңында оны шешу жолын ұсынады.

Мысалы, балалар «Ормандағы достық» атты ертегі құрастыруы мүмкін. Онда орманда адасып қалған қоянға басқа жануарлар көмектеседі. Әр бала бір кейіпкердің сөзін ойластырып, оқиғаның дамуына үлес қосады. Кейін балалар өздері құрастырған ертегіні сахналайды.

7. «Қимылмен бейнеле» пантомималық ойыны

Мақсаты: балалардың дене қимылы арқылы ойын жеткізу, эмоцияны тану және шығармашылық бейнелеу қабілеттерін дамыту.

Тәрбиеші ертегідегі кейіпкерлердің әрекетін сөзсіз көрсетуге тапсырма береді. Бір бала аюдың жүрісін, екіншісі қоянның секіруін, үшіншісі түлкінің ақырын қозғалуын бейнелейді. Қалған балалар қай кейіпкер екенін табады. Кейін балалар қимылмен қуаныш, қорқыныш, таңданыс, реніш сияқты эмоцияларды көрсетеді.

Бұл жұмыс сөздік емес қарым-қатынас құралдарын меңгеруге және сахналық бейнені дене қозғалысы арқылы жеткізуге көмектеседі.

8. «Ертегі шеберханасы» ұжымдық жұмысы

Мақсаты: шығармашылық қабілеттерді, қолдың ұсақ моторикасын, эстетикалық талғамды және бірлескен әрекет дағдыларын дамыту.

Балалар тәрбиешімен бірге ертегіге қажетті сахналық құралдарды дайындайды. Бір топ қағаздан ағаштар мен гүлдер жасайды, екінші топ кейіпкерлердің бетперделерін безендіреді, үшінші топ сахналық көріністің макетін құрастырады. Дайын бұйымдар қойылымда қолданылады.

Мұнда балаларға дайын үлгіні міндетті түрде қайталау талап етілмейді. Әрқайсысы өз түсін, пішінін және безендіру тәсілін таңдай алады. Бұл олардың өзіндік көркемдік шешім қабылдауына мүмкіндік береді.

Осы практикалық жұмыстарды белгілі бір жүйемен ұйымдастыру балалардың сахналауға деген қызығушылығын тұрақтандырады. Тәрбиеші бір ертегіні әртүрлі әдіспен бірнеше рет қолдана алады: алдымен тыңдау, кейін мазмұндау, одан соң қуыршақпен көрсету, соңында балалардың өз нұсқасын сахналау. Мұндай бірізділік ертегі мазмұнын терең түсінуге және сөйлеу дағдыларын белсенді қолдануға жағдай жасайды.

6. Сахналау әрекетінде әр баланың жеке ерекшеліктерін ескеру және нәтижені бағалау

Мектепке дейінгі ұйымдағы тәрбие жұмысының маңызды қағидаларының бірі – әр баланың жеке ерекшелігін, қызығушылығын және даму қарқынын ескеру. Ертегілерді сахналау барысында балалардың сөйлеу белсенділігі, есте сақтау мүмкіндігі, эмоциялық сезімталдығы және көпшілік алдында әрекет етуге дайындығы әртүрлі болуы мүмкін. Сондықтан тәрбиеші барлық баладан бірдей нәтиже талап етпей, олардың мүмкіндіктеріне сәйкес қатысу жолдарын қарастыруы қажет.

Кейбір балалар көпшілік алдында еркін сөйлеп, кейіпкердің рөлін бірден орындауға дайын болады. Ал кейбіреулері аудитория алдында сөйлеуге қысылып, өз ойын жеткізуде қиналуы мүмкін. Мұндай жағдайда баланы сахнаға мәжбүрлеп шығарудың орнына, оған алдымен шағын және қауіпсіз әрекеттер ұсынылады. Мысалы, бала қуыршақтың атынан бір-

екі сөз айта алады, кейіпкердің қозғалысын көрсете алады немесе баяндаушының қысқа сөйлемін орындайды. Біртіндеп оның сахналық әрекетке деген сенімі артады.

Сөйлеу тілінде қиындықтары бар балалармен жұмыс кезінде де сараланған тәсіл қажет. Егер бала ұзақ сөйлем құрастыруда қиналса, тәрбиеші қысқа әрі қайталанатын сөз тіркестерін қолданады. Мысалы, «Мен келдім», «Маған көмектес», «Сәлем, досым» сияқты қарапайым сөйлемдерден бастауға болады. Кейін сөйлемдер біртіндеп күрделендіріледі. Суреттер, қимылдар, қуыршақтар және көрнекі тірек сөздер баланың ойын жеткізуіне көмектеседі.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды сахналау жұмысына қосу кезінде де қолжетімділік пен жеке қолдауға назар аудару керек. Тәрбиеші рөлдердің күрделілігін, мәтін көлемін, қозғалыс ерекшелігін және баланың сенсорлық қажеттіліктерін ескеруі тиіс. Қажет болған жағдайда баланың рөлі бейімделеді, көрнекі нұсқаулар пайдаланылады немесе ересек адамның көмегі ұсынылады. Ең бастысы – әр баланың ортақ шығармашылық әрекетке қатысуына мүмкіндік жасау.

Сахналау жұмысының нәтижесін бағалау да педагогикалық тұрғыдан дұрыс ұйымдастырылуы қажет. Балалардың жетістігін тек қойылымның сапасымен, мәтінді жатқа айтуымен немесе көрерменнің қошеметімен өлшеу жеткіліксіз. Тәрбиеші баланың сахналауға дейінгі және кейінгі әрекеттеріндегі өзгерістерді бақылауы керек. Бұл үшін бірнеше көрсеткішті негізге алуға болады:

1. Сөздік қор: бала ертегі мазмұнына қатысты жаңа сөздерді түсінеді және орынды қолдануға тырысады.
2. Байланыстырып сөйлеу: оқиғаларды ретімен баяндайды, кейіпкерлердің әрекеттерін сипаттайды.
3. Диалогтік сөйлеу: сұрақ қояды, жауап береді, әңгімелесушіні тыңдайды.
4. Сөйлеу мәнерлілігі: дауыс ырғағын, сөйлеу қарқынын және эмоциялық реңкті қолданады.
5. Шығармашылық бастама: кейіпкер бейнесін өзінше толықтырады, жаңа сөздер немесе оқиға нұсқаларын ұсынады.
6. Сахналық белсенділік: рөлдік әрекетке қатысады, қимыл мен сөзді үйлестіруге талпынады.
7. Әлеуметтік қарым-қатынас: басқа балалармен бірлесіп жұмыс істейді, өзгенің пікірін тыңдайды және ортақ шешім қабылдайды.

Бұл көрсеткіштер бойынша тәрбиеші педагогикалық бақылау жүргізіп, баланың жеке даму динамикасын белгілей алады. Бақылау нәтижелерін шартты түрде бастапқы, орта және жоғары деңгейлер арқылы сипаттауға болады.

Бастапқы деңгейде бала сахналық әрекетке ересектің көмегімен қатысады, қысқа сөз тіркестерін қайталайды, кейіпкердің қимылын үлгі бойынша орындайды. Орта деңгейде таныс ертегінің мазмұнын айтып беруге, қарапайым диалогке қатысуға және кейіпкердің эмоциясын бейнелеуге талпынады. Жоғары деңгейде бала өздігінен рөл таңдайды, оқиғаның мазмұнын толық жеткізеді, кейіпкердің бейнесін шығармашылықпен толықтырады және сахналық әрекетке бастама көтереді.

Алайда бұл деңгейлер баланы бір-бірімен салыстыру үшін қолданылмауы тиіс. Олар тәрбиешіге қандай дағдыны әрі қарай дамыту керектігін анықтауға арналған бағдар болып табылады. Мысалы, бала сахнада белсенді болғанымен, оқиғаны жүйелі баяндауда қиналуы мүмкін. Мұндай жағдайда оған суреттер бойынша әңгімелеу және оқиға ретін анықтау тапсырмалары ұсынылады.

Сахналау жұмысында ата-аналармен ынтымақтастық орнатудың да маңызы зор. Ата-аналар балалармен бірге ертегі оқып, кейіпкерлер туралы әңгімелесіп, үй жағдайында шағын қуыршақ қойылымдарын ұйымдастыра алады. Балабақшада «Отбасылық ертегі күні», «Бірге оқимыз, бірге сахналаймыз» сияқты іс-шаралар өткізу ата-аналардың тәрбие үдерісіне қатысуын арттырады.

Осылайша, әр баланың жеке мүмкіндігін ескеру, педагогикалық бақылауды жүйелі жүргізу және ата-аналармен байланыс орнату сахналау жұмысының сапасын арттырады. Мұндай тәсіл баланың өзін еркін сезінуіне, шығармашылық қабілетін көрсетуіне және сөйлеу дағдыларын біртіндеп жетілдіруіне мүмкіндік береді.

Қорытынды

Ертегілерді сахналау арқылы мектепке дейінгі жастағы балалардың сөйлеу және шығармашылық қабілеттерін дамыту – баланың жан-жақты қалыптасуына ықпал ететін тиімді педагогикалық бағыттардың бірі. Ертегі мазмұны баланың дүниетанымын кеңейтіп, тілдік қорын байытады, адамгершілік қасиеттерін қалыптастырады және көркем ойлауына негіз болады. Ал оны сахналау баланың шығарманы жай тыңдаушы ретінде қабылдауынан белсенді шығармашылық әрекетке көшуіне мүмкіндік береді.

Сахналау барысында балалар кейіпкерлердің сөздерін меңгереді, диалог құрастырады, оқиғаларды ретімен баяндайды, дауыс ырғағын өзгертеді және өз ойын түрлі эмоциялық реңктермен жеткізуге үйренеді. Бұл әрекеттер сөздік қордың молаюына, байланыстырып сөйлеудің қалыптасуына, дыбыстық мәдениеттің жетілуіне және коммуникативтік белсенділіктің артуына ықпал етеді. Сонымен қатар кейіпкерлердің бейнесін сомдау, оқиғаны жаңаша аяқтау, декорация жасау және қуыршақтарды басқару арқылы балалардың қиялы, эстетикалық талғамы мен шығармашылық бастамасы дамиды.

Ертегілерді сахналаудың нәтижелі болуы тәрбиешінің педагогикалық шеберлігіне және жұмысты дұрыс ұйымдастыруына байланысты. Тәрбиеші балалардың қызығушылығын ескеріп, олардың жас ерекшеліктеріне сәйкес ертегілерді таңдап, сахналық әрекетті бірізді кезеңдермен ұйымдастыруы қажет. Сонымен бірге әр баланың жеке мүмкіндігін құрметтеп, оның шығармашылық ұсыныстарын қолдап, сахнаға қатысуға қолайлы жағдай жасауы маңызды.

Практикалық тұрғыдан алғанда, сахналау жұмысын дәстүрлі театрмен шектемей, саусақ театры, қуыршақ театры, үстел үсті театры, көлеңке театры, пантомима және еркін шығармашылық қойылымдар арқылы түрлендіріп отырған тиімді. Мұндай жұмыс балалардың қызығушылығын арттырып қана қоймай, әрқайсысының жеке қабілетін ашуға мүмкіндік береді.

Қорыта айтқанда, ертегі сахналау – баланың сөздік қорын дамытатын, өз ойын еркін жеткізуіне көмектесетін, қиялын ұштайтын және шығармашылық мүмкіндіктерін жүзеге асыратын мазмұнды педагогикалық әрекет. Тәрбиеші ертегіні баланың күнделікті өмірімен байланыстырып, оны ойын және шығармашылық үдеріске айналдырған жағдайда, әр бала өзіндік қабілетін танытып, қарым-қатынас жасауға, ізденуге және жаңа идеялар ұсынуға үйренеді. Сондықтан ертегілерді сахналауды мектепке дейінгі ұйымның тәрбие-білім беру жұмысында жүйелі қолдану маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 2007 жылғы 27 шілде №319-III.

2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы».

3. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2016 жылғы 12 тамыздағы №499 бұйрығы. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы».

4. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. – Москва: Просвещение, 1991.

5. Выготский Л. С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка // Вопросы психологии. – 1966. – №6. – С. 62–76.

6. Gupta, A. (2009). Vygotskian Perspectives on Using Dramatic Play to Enhance Children's Development and Balance Creativity with Structure in the Early Childhood Classroom. Early Child Development and Care, 179(8), 1041–1054.

7. Faitaki, F., Liggins, S., Li, J., & Wu, X. (2026). Developing Young Language Learners' Oral Language through Drama: A Systematic Review. Innovation in Language Learning and Teaching.

8. Reese, E., Leyva, D., Sparks, A., & Grolnick, W. (2010). Narrative Performance in Preschoolers: Relationships to Personal and Environmental Factors. Journal of Applied Developmental Psychology.

9. National Association for the Education of Young Children (NAEYC). (2020). Developmentally Appropriate Practice: A Position Statement.

10. Rico-González, M. (2025). The Effect of Free Play in Preschoolers' Language Improvement: A Systematic Review. Journal of Child Language Acquisition and Development, 13(3), 1418–1430.

РАЗВИТИЕ РЕЧЕВЫХ И ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ ПОСРЕДСТВОМ ИНСЦЕНИРОВКИ СКАЗОК

Аннотация. В статье рассматриваются психолого-педагогические основы и методические особенности развития речевых и творческих способностей детей дошкольного возраста посредством инсценировки сказок. Сказка является важным жанром художественной литературы, который обогащает духовный мир ребёнка, расширяет его словарный запас, углубляет представления об окружающем мире и способствует усвоению нравственных ценностей. Инсценировка сказок, в свою очередь, позволяет детям глубже понять содержание художественного произведения, анализировать поведение персонажей, строить диалоги, свободно выражать свои мысли и принимать различные творческие решения. В статье анализируется роль театрализованной деятельности в развитии речи, формировании связной речи, обогащении словарного запаса, развитии звуковой культуры речи, правильном использовании интонации и совершенствовании творческого воображения детей. Кроме того, представлены функции воспитателя в организации сценической деятельности, педагогические требования к выбору сказок, особенности распределения ролей, возможности кукольного и настольного театров, этапы подготовки постановки и практические примеры работы.

Ключевые слова: сказка, инсценировка, дошкольное воспитание, речевые способности, творческое развитие, связная речь, словарный запас, театрализованная игра, художественная литература, воображение, образ персонажа, речевое общение.

DEVELOPING CHILDREN'S SPEECH AND CREATIVE ABILITIES THROUGH THE DRAMATIZATION OF FAIRY TALES

Abstract. The article examines the psychological and pedagogical foundations and methodological features of developing the speech and creative abilities of preschool children through fairy tale dramatization. A fairy tale is an important literary genre that enriches a child's inner world, expands vocabulary, broadens understanding of the surrounding world, and contributes to the acquisition of moral values. Dramatizing fairy tales, in turn, enables children to gain a deeper understanding of literary works, analyze the behavior of characters, create dialogues, express their thoughts freely, and make various creative decisions. The article analyzes the role of dramatization activities in speech development, the formation of coherent speech, vocabulary enrichment, the development of speech sound culture, the appropriate use of intonation, and the enhancement of children's creative imagination. It also discusses the teacher's role in organizing theatrical activities, pedagogical criteria for selecting fairy tales, role distribution, the educational potential of puppet and tabletop theaters, the stages of preparing a performance, and practical examples of activities.

Keywords: fairy tale, dramatization, preschool education, speech abilities, creative development, coherent speech, vocabulary, theatrical play, literature, imagination, character portrayal, verbal communication.

Рысбекова Индира Омирбековна
Педагог-психолог, педагог-модератор
“Қ.Билялов атындағы мектеп-лицейі” КММ “Айгөлек” шағын орталығы
Шығыс Қазақстан облысы, Тарбағатай ауданы, Ақжар ауылы

ОЙЫН ТЕРАПИЯСЫ АРҚЫЛЫ МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚИЫНДЫҚТАРЫН ЖЕҢУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа. Мақалада ойын терапиясын мектепке дейінгі жастағы балалардың психологиялық қиындықтарын анықтау, олардың эмоциялық жағдайын тұрақтандыру және психологиялық қолдау көрсету құралы ретінде қолданудың теориялық әрі практикалық негіздері қарастырылады. Мектепке дейінгі кезеңде баланың психологиялық дамуы қарқынды жүретіндіктен, қорқыныш, мазасыздық, өзіне сенімсіздік, агрессивті мінез-құлық, тұйықтық, қарым-қатынас орнатудағы қиындықтар және бейімделу мәселелері кездесуі мүмкін. Мұндай жағдайларда ойын баланың ішкі сезімдерін табиғи түрде білдіруіне, эмоционалдық тәжірибесін өңдеуіне және қоршаған ортамен қауіпсіз қарым-қатынас орнатуына мүмкіндік беретін маңызды психологиялық құрал болып табылады. Мақалада ойын терапиясының ғылыми-психологиялық негіздері, оның баланың эмоционалдық және мінез-құлықтық ерекшеліктеріне ықпалы, педагог-психологтің кәсіби қызметі, диагностикалық және түзету-дамыту жұмыстарының бағыттары қарастырылады. Сонымен қатар құм терапиясы, қуыршақ терапиясы, сюжеттік-рөлдік ойындар, арт-терапиялық элементтер және эмоциялық жағдайды реттеуге арналған практикалық жаттығулар ұсынылады. Баланың жеке ерекшеліктерін ескеру, психологиялық қауіпсіз орта қалыптастыру, ата-аналармен ынтымақтастық орнату және жүргізілген жұмыстың нәтижесін бақылау мәселелеріне ерекше назар аударылады.

Түйін сөздер: ойын терапиясы, мектепке дейінгі жас, педагог-психолог, психологиялық қолдау, эмоциялық даму, мазасыздық, қорқыныш, мінез-құлық, психологиялық түзету, құм терапиясы, қуыршақ терапиясы, эмоционалдық тұрақтылық.

Кіріспе

Мектепке дейінгі балалық шақ – адамның тұлғалық, эмоциялық және әлеуметтік дамуының негізі қаланатын маңызды кезең. Бұл уақытта баланың қоршаған ортаны қабылдауы, өзіндік «Мен» бейнесі, ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас жасау ерекшеліктері, мінез-құлқы мен эмоциялық реакциялары қалыптасады. Бала күнделікті өмірде көптеген жаңа жағдайларға тап болады: отбасынан уақытша бөліну, балабақшаға бейімделу, жаңа адамдармен танысу, ортақ ережелерді сақтау, ойыншықтарды бөлісу және өз қажеттіліктерін білдіру. Осындай өзгерістер кейбір балалар үшін психологиялық тұрғыдан күрделі болуы мүмкін.

Мектепке дейінгі жастағы балалар өздерінің ішкі сезімдерін ересектер сияқты сөзбен толық сипаттай алмайды. Олар қорқынышын, ренішін, мазасыздығын немесе қобалжуын көбінесе мінез-құлқы, қимылы, ойыны және қоршаған ортамен әрекеттесуі арқылы білдіреді. Мысалы, баланың жиі жылауы, құрдастарынан оқшауланууы, ойынға қатысудан бас тартуы, ашулануы, шамадан тыс белсенділік танытуы немесе белгілі бір жағдайдан қашқақтауы оның эмоциялық жай-күйіне назар аудару қажеттігін көрсетуі мүмкін. Алайда мұндай белгілерді бірден психологиялық бұзылыс деп бағалауға болмайды. Олардың пайда болу себебін баланың жас ерекшелігімен, отбасылық жағдайымен, денсаулығымен және әлеуметтік ортасымен байланыстыра қарастыру қажет.

Осындай жағдайда ойын терапиясы баланың психологиялық жағдайын түсінуге және оған қолдау көрсетуге мүмкіндік беретін маңызды әдістердің бірі болып табылады. Ойын – мектепке дейінгі жастағы баланың жетекші әрекеті. Оның барысында бала қоршаған орта туралы түсініктерін бейнелейді, өз сезімдерін білдіреді, әлеуметтік рөлдерді меңгереді және түрлі жағдаяттарды тәжірибе жүзінде байқап көреді. Сондықтан ойын терапиясы баламен тікелей сұхбаттасу қиын болған жағдайда оның ішкі дүниесіне жақындаудың табиғи әрі жас ерекшелігіне сәйкес келетін жолын ұсынады.

Ойын терапиясының ерекшелігі – баланы өз сезімдері туралы міндетті түрде сөйлетуге мәжбүрлемей, ойын әрекеті арқылы өзін еркін көрсетуіне жағдай жасауында. Мысалы, бала қуыршақтармен ойнау барысында отбасындағы қарым-қатынасты бейнелеуі, құммен жұмыс істеу кезінде өзінің көңіл күйіне сәйкес көрініс құрастыруы немесе сюжеттік-рөлдік ойын арқылы қорқынышты жағдайды қайта жаңғыртуы мүмкін. Педагог-психолог мұндай әрекеттерді мұқият бақылап, баланың эмоциялық қажеттіліктерін түсінуге және қолайлы психологиялық қолдау көрсетуге бағытталған жұмыс ұйымдастырады.

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында баланың физикалық, коммуникативтік, танымдық, шығармашылық және әлеуметтік-эмоциялық дағдыларын дамытуға бағытталған міндеттер белгіленген. Бұл міндеттер баланың психологиялық саулығын қолдаудың, жағымды әлеуметтік орта қалыптастырудың және оның жеке ерекшеліктерін ескерудің маңызын көрсетеді.

Мақаланың өзектілігі – балабақша жағдайында балалардың психологиялық қиындықтарын ерте байқап, олардың эмоциялық жағдайын ойын арқылы қолдаудың ғылыми негізделген және практикалық тұрғыдан қолжетімді жолдарын ұсыну қажеттілігімен байланысты.

Мақаланың мақсаты: ойын терапиясының мектепке дейінгі балалардың психологиялық қиындықтарын жеңілдетудегі мүмкіндіктерін ғылыми-әдістемелік тұрғыдан негіздеу және педагог-психологтің тәжірибесіне арналған практикалық жұмыс тәсілдерін ұсыну.

Мақаланың міндеттері:

- ойын терапиясының психологиялық-педагогикалық негіздерін ашу;
- мектепке дейінгі балаларда кездесетін негізгі психологиялық қиындықтарды сипаттау;
- ойын терапиясының эмоциялық жағдай мен мінез-құлықты реттеудегі мүмкіндіктерін анықтау;
- педагог-психолог қолдана алатын ойын әдістері мен түзету-дамыту жаттығуларын ұсыну;
- психологиялық жұмысты ұйымдастыру, нәтижесін бақылау және ата-аналармен ынтымақтастық орнату жолдарын қарастыру.

1. Ойын терапиясының психологиялық-педагогикалық негіздері және баланың тұлғалық дамуындағы маңызы

Ойын терапиясы – баланың психологиялық ерекшеліктерін, эмоциялық қажеттіліктерін және мінез-құлық көріністерін ойын әрекеті арқылы зерттеуге, түсінуге және психологиялық қолдау көрсетуге бағытталған әдіс. Оның негізгі ерекшелігі – баланың жасына сәйкес келетін

табиғи әрекетті психологиялық жұмыстың құралы ретінде пайдалану. Мектепке дейінгі жастағы балалар үшін ойын қоршаған ортаны танудың, әлеуметтік тәжірибені меңгерудің, өз сезімдерін білдірудің және тұлғалық қасиеттерін қалыптастырудың маңызды жолы болып табылады.

Ойын терапиясының ғылыми негіздері баланың психикалық дамуындағы ойынның рөлін зерттеген ғалымдардың еңбектерімен байланысты. Л.С. Выготский ойын әрекетін баланың психикалық дамуына ықпал ететін маңызды әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде қарастырды. Ғалымның пікірінше, ойын барысында бала күнделікті өмірдегі әрекеттерді қайталап қана қоймай, өзінің нақты мүмкіндігінен жоғары деңгейде әрекет етуге талпынады. Ол белгілі бір рөлді қабылдап, сол рөлге сәйкес мінез-құлық ережелерін меңгереді. Мысалы, дәрігер, тәрбиеші, ата-ана немесе сатушы болып ойнаған бала өз әрекетін белгілі бір әлеуметтік міндеттерге сәйкес ұйымдастырады. Мұндай тәжірибе өзін-өзі реттеу, қарым-қатынас орнату және әлеуметтік нормаларды түсіну қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

Д.Б. Эльконинның ойын психологиясына арналған зерттеулерінде сюжеттік-рөлдік ойынның баланың әлеуметтік тәжірибені меңгеруіндегі орны ерекше көрсетіледі. Ғалым ойынның мазмұны баланың ересектер өміріне деген қызығушылығымен және әлеуметтік қатынастарды түсінуімен байланысты екенін негіздеген. Бала ойын кезінде белгілі бір рөлді қабылдап, сол рөлдің мазмұнына сәйкес әрекет етеді. Бұл үдеріс баланың өз әрекетін бақылауына, басқалардың қажеттіліктерін ескеруіне және эмоциялық реакцияларын реттеуіне жағдай жасайды.

Ойын терапиясының дамуына Вирджиния Экслайнның балаға бағытталған ойын терапиясы жөніндегі тұжырымдамасы да елеулі үлес қосты. Оның еңбектерінде баланың ойын арқылы өзін еркін білдіруіне мүмкіндік беретін қабылдаушы, қауіпсіз және қолдаушы қарым-қатынастың маңызы қарастырылады. Бұл тәсілде маман баланың ойынын қатаң басқармайды, оның таңдауын құрметтейді және баланың сезімін түсінуге бағытталған жауаптар береді. Мұндай қарым-қатынас баланың өзіне деген сенімін қалыптастыруға көмектеседі.

Гарри Лэндрет ойын терапиясының негізін баламен қалыптасатын сенімді психологиялық қарым-қатынаспен байланыстырады. Оның «Play Therapy: The Art of the Relationship» еңбегінде ойын кеңістігін ұйымдастыру, ойын материалдарын таңдау, баланың бастамасын қолдау, ата-аналармен жұмыс және психологиялық үдерісті аяқтау мәселелері жүйеленген. Автордың тұжырымдамасында баланың ойын әрекетіне құрметпен қарау, оны сынамай тыңдау және сезімдерін түсінікті түрде бейнелеп беру маңызды орын алады.

Ойын терапиясының психологиялық әсері бірнеше механизм арқылы жүзеге асады. Біріншіден, ойын баланың ішкі сезімдерін жанама түрде білдіруіне мүмкіндік береді. Мысалы, ойыншық аюды үнемі жасырып қоятын немесе қуыршақты жалғыз қалдыратын бала өзінің қандай да бір эмоциялық тәжірибесін ойын сюжеті арқылы бейнелеуі мүмкін. Бірақ мұндай бір ғана әрекетке қарап нақты психологиялық қорытынды жасауға болмайды. Маман баланың ойынын қайталанатын бақылаулар, әңгімелесу және басқа мәліметтермен бірге қарастыруы қажет.

Екіншіден, ойын баланың эмоциялық тәжірибесін қауіпсіз жағдайда қайта қарастыруына мүмкіндік береді. Мысалы, балабақшаға алғаш келген бала ойын барысында қуыршақты анасынан ажыратып, кейін тәрбиешімен бірге ойнауға бейімдеуі мүмкін. Мұндай сюжет баланың жаңа ортаға қатысты сезімдерін білдіруіне және бейімделу жағдайын ойын түрінде меңгеруіне көмектеседі.

Үшіншіден, ойын әрекеті баланың өзін-өзі реттеу дағдыларын қалыптастырады. Ереже бойынша ойнау, кезек күту, жеңілісті қабылдау, ойын серіктесімен келісу және әрекетін жоспарлау барысында бала импульсивті реакцияларын басқаруды үйренеді. Бұл дағдылар күнделікті қарым-қатынаста да маңызды.

Төртіншіден, ойын әлеуметтік тәжірибені кеңейтеді. Бала ойын кезінде өзгенің рөлін қабылдап, басқа адамның көзқарасын түсінуге талпынады. Бұл эмпатияның, өзара сыйластықтың және ынтымақтастықтың қалыптасуына негіз болады.

Осылайша, ойын терапиясының психологиялық-педагогикалық маңызы баланың эмоциялық жағдайын қолдау, өзіндік тәжірибесін білдіру және әлеуметтік дағдыларын жетілдіру мүмкіндіктерімен сипатталады. Педагог-психолог үшін ойын – баланың ішкі әлемін түсінуге көмектесетін құрал ғана емес, оның жағымды даму ресурстарын белсендіруге мүмкіндік беретін кәсіби жұмыс тәсілі.

2. Мектепке дейінгі балаларда кездесетін психологиялық қиындықтар және олардың пайда болу ерекшеліктері

Мектепке дейінгі жаста балалардың психологиялық дамуы біркелкі жүрмейді. Әр баланың темпераменті, отбасындағы тәрбиесі, әлеуметтік тәжірибесі, тілдік мүмкіндігі және қоршаған ортаға бейімделу қарқыны әртүрлі болады. Сондықтан балабақшаға келген балалардың кейбірі жаңа ортаға тез үйренсе, енді біреулері ұзақ уақыт бойы мазасыздық, қорқыныш немесе қарым-қатынас орнатуда қиындық сезінуі мүмкін. Педагог-психологтің міндеті – мұндай ерекшеліктерді дер кезінде байқап, олардың пайда болу себептерін жан-жақты қарастыру және балаға қажетті психологиялық қолдауды ұйымдастыру.

Мектепке дейінгі жаста жиі кездесетін қиындықтардың бірі – эмоциялық мазасыздық. Мазасыз бала жаңа жағдайларда өзін сенімсіз сезініп, ересектерден жиі қолдау іздеуі, қателесуден қорқуы немесе басқа балалармен араласудан тартынуы мүмкін. Кейде мұндай мінез-құлық балабақшаға алғаш келген кезеңде байқалады. Бала ата-анасынан ажырағанда жылайды, топ бөлмесіне кіргісі келмейді немесе тәрбиешіден алыстамайды. Мұндай жағдай бейімделу кезеңінің табиғи көрінісі болуы мүмкін. Алайда мазасыздық ұзақ уақыт сақталып, баланың күнделікті әрекетіне елеулі кедергі келтірсе, қосымша психологиялық бағалау қажет.

Екінші мәселе – қорқыныш сезімі. Мектепке дейінгі балаларда қараңғылықтан, жалғыз қалудан, қатты дыбыстан, бейтаныс адамдардан немесе қиялдағы кейіпкерлерден қорқу кездеседі. Қорқыныштың кейбір түрлері жас ерекшелігіне байланысты қалыптасып, уақыт өте әлсіреуі мүмкін. Бірақ баланың қорқынышы оның ұйқысына, тамақтануына, ойын әрекетіне немесе балабақшаға қатысуына әсер етсе, маманның назарын қажет етеді. Педагог-психолог баланы қорқынышы үшін сөкпеуі және «қорқатын ештеңе жоқ» деп сезімін жоққа шығармауы керек. Оның орнына баланың қорқынышын түсініп, қауіпсіздік сезімін қалыптастыруға бағытталған жұмыс жүргізгені дұрыс.

Үшінші мәселе – агрессивті мінез-құлық. Кейбір балалар ашуланған кезде ойыншықты лақтырады, құрдастарын итереді, ұрады немесе айқайлайды. Мұндай әрекеттердің артында өз қажеттілігін сөзбен жеткізе алмау, көңілсіздік, шаршау, әлеуметтік дағдылардың жеткіліксіздігі немесе қолайсыз орта әсері болуы мүмкін. Агрессивті мінез-құлықты тек баланың жағымсыз қасиеті ретінде қарастыру дұрыс емес. Психолог оның қандай жағдайда пайда болатынын, кімдермен қарым-қатынас кезінде байқалатынын және қандай қажеттілікпен байланысты болуы мүмкін екенін анықтауы қажет.

Төртінші мәселе – тұйықтық және әлеуметтік оқшаулану. Мұндай балалар ойынға өздігінен қосылмайды, құрдастарымен сөйлесуге қиналады, ересектердің бастамасын күтеді немесе көпшілік алдында өз пікірін білдірмейді. Бұл ерекшелік баланың табиғи темпераментімен де байланысты болуы мүмкін. Сондықтан тұйықтықты автоматты түрде психологиялық проблема деп бағалауға болмайды. Педагог-психолог баланың қарым-қатынасқа түсу мүмкіндігін, тілдік дамуын және топтағы әлеуметтік жағдайын бірге қарастыруы тиіс.

Бесінші мәселе – өзін-өзі бағалаудың төмендігі және сенімсіздік. Бала тапсырманы орындауға кіріспей тұрып «Мен істей алмаймын», «Мен білмеймін» деуі, үнемі ересектен мақұлдау күтуі немесе сәтсіздіктен кейін ойыннан бас тартуы мүмкін. Мұндай жағдайда баланың жетістігін тек нәтижесіне қарай бағаламай, оның әрекетке талпынысын, дербестігін және шағын жетістіктерін қолдау маңызды.

Алтыншы мәселе – эмоцияны реттеудегі қиындықтар. Кейбір балалар ашуланған кезде тыныштала алмайды, көңіл күйі тез өзгереді немесе өз сезімін түсіндіре алмайды. Мысалы, ойыншықты басқа бала алып қойғанда, ол ренішін сөзбен білдірудің орнына айқайлауы

мүмкін. Бұл жағдайда эмоция атауларын меңгерту, тыныс алу жаттығулары, қимыл ойындары және жағдаяттарды рөлдік ойын арқылы пысықтау пайдалы.

Психологиялық қиындықтардың пайда болуына бірнеше фактор әсер етуі ықтимал. Олардың қатарына отбасындағы тұрақсыз қарым-қатынас, баланың өміріндегі өзгерістер, ата-анадан бөліну, шамадан тыс талап қою, баланың қажеттіліктерін елемеу, құрдастарымен жанжал, денсаулық жағдайы және даму ерекшеліктері жатады. Аталған факторлар бір-бірімен байланыста болуы мүмкін. Сондықтан баланың мінез-құлқын бір ғана себеппен түсіндіруге болмайды.

Қазақстан Республикасында психологиялық-педагогикалық қолдап отыру қағидалары білім беру ұйымдарында тәрбиеленушілердің дамуындағы қиындықтарды анықтау, олардың қажеттіліктерін бағалау, педагогтер мен отбасына консультативтік көмек көрсету және әлеуметтік-психологиялық жағдай қалыптастыру міндеттерін белгілейді. Құжатта эмоциялық және мінез-құлықтық қиындықтары бар балаларды қолдау мәселелері де қамтылған.

Педагог-психолог үшін маңызды қағида – баланың мінез-құлқындағы өзгерістерді бағалағанда оны басқа балалармен салыстырмау. Әр баланың даму қарқыны жеке болады. Бір бала өз сезімін сөзбен жеткізсе, екіншісі оны сурет, қимыл немесе ойын арқылы білдіруі мүмкін. Сондықтан психологиялық жұмыстың мазмұны баланың жеке ерекшеліктеріне және нақты қажеттіліктеріне сәйкес құрылуы керек.

3. Ойын терапиясы арқылы балалардың психологиялық қиындықтарын жеңілдетудің негізгі әдістері

Ойын терапиясын қолдану барысында педагог-психолог баланың эмоциялық жағдайын, мінез-құлық ерекшеліктерін және қарым-қатынас қажеттіліктерін ескере отырып, әртүрлі ойын тәсілдерін таңдайды. Әдістерді іріктеу кезінде баланың жасы, қызығушылығы, психологиялық дайындығы және жеке даму ерекшеліктері назарға алынуы тиіс. Ойын терапиясының нәтижелілігі қолданылған материалдардың көптігімен емес, баламен орнатылған сенімді қарым-қатынастың сапасымен және жұмыстың жүйелілігімен анықталады.

1. Балаға бағытталған ойын терапиясы.

Бұл тәсілде баланың дербес таңдауына және ойын бастамасына басымдық беріледі. Психолог баланың ойын әрекетін толық бақылауға алмайды, керісінше, оған өзін еркін көрсетуге мүмкіндік береді. Ойын бөлмесінде қуыршақтар, құрылыс материалдары, жануарлар бейнелері, көліктер, сурет салу құралдары және басқа да қауіпсіз ойыншықтар орналастырылады. Бала өзіне ұнаған материалды таңдап, ойын сюжетін өзі ұйымдастырады.

Психолог баланың әрекетін мұқият бақылап, оның сезімдерін түсінікті сөздермен бейнелейді. Мысалы, бала қуыршақты жалғыз қалдырса, маман: «Қуыршақ қазір жалғыз қалған сияқты, оған біреудің көмегі қажет болуы мүмкін» деп жұмсақ пікір білдіре алады. Мұнда психолог баланың әрекетін дайын психологиялық қорытынды ретінде түсіндірмейді, тек оның ойын тәжірибесін сөзбен бейнелеуге көмектеседі.

2. Құм терапиясы элементтері.

Құммен жұмыс істеу баланың шығармашылық белсенділігін арттырып, өз сезімдерін бейнелі түрде жеткізуіне жағдай жасайды. Құм салынған ыдысқа балалар шағын жануарлар, ағаштар, үйлер, адамдар және табиғи материалдарды орналастырып, өз әлемін құрастырады.

Мысалы, бала «Менің қауіпсіз орным» атты көрініс жасай алады. Ол өзіне ұнайтын заттарды таңдап, құмда тыныштық пен қауіпсіздік сезімін білдіретін композиция құрастырады. Кейін психолог: «Бұл жерде саған не ұнайды?», «Бұл әлемде кімдер бар?», «Мұнда өзіңді қалай сезінесің?» деген ашық сұрақтар қояды. Баланың жауабы оның субъективті тәжірибесін түсінуге көмектеседі.

Құм терапиясы баланың ішкі күйін бірден анықтайтын диагностикалық әдіс емес. Құмдағы бейнелерді символдық мағынамен біржақты байланыстыруға болмайды. Олардың мәні баланың өз түсіндіруі, ойын барысы және басқа бақылау деректерімен бірге қарастырылады.

3. Қуыршақ терапиясы.

Қуыршақ – баланың эмоциялық тәжірибесін бейнелеуге мүмкіндік беретін ыңғайлы құрал. Кейбір балалар өз сезімдері туралы тікелей айтуға қиналады, бірақ қуыршақтың атынан сөйлегенде еркінірек әрекет етеді. Психолог әртүрлі мінезді бейнелейтін қуыршақтарды ұсына алады: көңілді, ұялшақ, қорқақ, батыл немесе ренжіген кейіпкерлер.

Мысалы, «Қорыққан қоянға көмектесейік» ойынында бала қоянның рөлін немесе оған көмектесетін достың рөлін таңдайды. Ойын барысында қорқыныш сезімі, көмек сұрау, қолдау қабылдау және қауіпсіз шешім табу мәселелері қарастырылады. Бұл тәсіл баланың эмоцияларды тануына және жағдаяттарды әртүрлі тұрғыдан қарастыруына мүмкіндік береді.

4. Сюжеттік-рөлдік ойындар.

Сюжеттік-рөлдік ойындар әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын дамытуға бағытталады. «Балабақша», «Отбасы», «Дүкен», «Дәрігер», «Қонақ күту» сияқты ойындар арқылы бала күнделікті өмірдегі жағдаяттарды қайталап, әртүрлі рөлдерді меңгереді.

Мысалы, «Достармен бірге ойнаймыз» ойынында балалар ойыншықты бөлісу, кезек күту, өтініш айту және келіспеушілікті бейбіт шешу тәсілдерін үйренеді. Психолог балаларға нақты сөйлем үлгілерін ұсына алады: «Мен де ойнағым келеді», «Маған кезегіңді бересің бе?», «Кел, бірге ойнайық». Мұндай жаттығулар күнделікті қарым-қатынаста қолдануға болатын әлеуметтік дағдыларды қалыптастырады.

5. Арт-терапиялық ойындар.

Сурет салу, бояу, жапсыру және ермексазбен жұмыс істеу баланың эмоциялық жағдайын білдіруіне мүмкіндік береді. Мысалы, «Менің көңіл күйімнің түсі» жаттығуында бала өзінің қазіргі сезіміне сәйкес түсті таңдап, сурет салады. Кейін ол суретінің мазмұнын өзі түсіндіреді.

«Ашуды қағазға түсіреміз» жаттығуында бала ашуланған кездегі сезімін сызықтар мен пішіндер арқылы бейнелейді. Содан кейін қағаздағы суретті өзгертіп, оған тыныштықты білдіретін элементтер қосады. Бұл жұмыс эмоцияны тану мен оны қауіпсіз түрде білдіруге көмектеседі. Бірақ суреттегі түстерге қарап баланың психологиялық жағдайы туралы нақты диагноз қоюға болмайды.

6. Қозғалыс және релаксациялық ойындар.

Эмоциялық ширығуды азайтуда дене қозғалысына негізделген ойындар да пайдалы. «Қатып қал», «Жел мен ағаш», «Баяу және жылдам», «Көңіл күй қимылдары» сияқты жаттығулар баланың дене сезімдерін байқауына және әрекет қарқынын реттеуіне мүмкіндік береді.

Мысалы, «Жел мен ағаш» ойынында балалар ағаштың бейнесін жасап, жел соққанда денесін баяу қозғалтады. Жел басылғанда қозғалысын тоқтатып, тыныш қалыпқа келеді. Жаттығу кезінде тыныс алу мен қозғалыс үйлесімі қалыптасады. Бұл тәсіл әсіресе белсенді балаларға қозғалыс арқылы өзін реттеуді үйретуде қолданыла алады.

2025 жылы жарияланған Veraksa және әріптестерінің «Non-therapeutic play to overcome negative emotional symptoms and improve emotional intelligence in children aged 3–7: a systematic review» атты жүйелі шолуында 3–7 жастағы балаларға арналған 33 зерттеу талданған. Зерттеу нәтижелері ережелі ойындар, сюжеттік ойындар және еркін ойындардың эмоциялық реттеу, мазасыздық пен қорқынышты азайту және эмоциялық интеллект компоненттерін дамыту мүмкіндіктерін көрсетеді. Авторлар әсіресе қиялға негізделген ойындардың дамытушылық әлеуетіне назар аударады.

Осы әдістерді балабақшада қолданғанда ойын терапиясы мен жалпы дамытушы ойынның айырмашылығын ескеру қажет. Педагог-психологтің кәсіби жұмысы нақты мақсатқа, баланың қажеттіліктерін бағалауға және жүйелі бақылауға негізделуі тиіс. Ал күрделі психологиялық жағдайларда ойын әдістерін өздігінен емдеу құралы ретінде қолдануға болмайды.

4. Балабақша педагог-психологінің ойын терапиясын ұйымдастырудағы кәсіби қызметі

Ойын терапиясының нәтижелі болуы педагог-психологтің кәсіби дайындығына, баламен қарым-қатынас орнату шеберлігіне және психологиялық жұмысты дұрыс жоспарлауына байланысты. Маманның міндеті – баланың мінез-құлқын сырттай бағалау ғана емес, оның эмоциялық қажеттіліктерін түсіну, психологиялық қиындықтардың пайда болуына ықпал ететін жағдайларды анықтау және жеке ерекшеліктеріне сәйкес қолдау көрсету. Сондықтан ойын терапиясы кездейсоқ өткізілетін ойындар жиынтығы емес, белгілі бір мақсатқа бағытталған, кезең-кезеңімен ұйымдастырылатын психологиялық жұмыс болуы керек.

Бірінші кезең – бастапқы психологиялық бақылау және ақпарат жинау.

Педагог-психолог алдымен баланың күнделікті әрекетін бақылайды. Оның топтағы қарым-қатынасына, ойынға қатысуына, ересектермен байланысына, эмоциялық реакцияларына және жаңа жағдайларға бейімделуіне назар аударады. Бақылау баланың табиғи әрекеті кезінде жүргізілгені дұрыс. Мысалы, еркін ойын уақытында баланың құрдастарымен қалай байланысатыны, ойыншықтарды бөлісе алуы, жанжал туындағанда қандай әрекет жасайтыны зерттеледі.

Қажет болған жағдайда ата-аналармен және тәрбиешілермен әңгімелесу ұйымдастырылады. Ата-анадан баланың үйдегі мінез-құлқы, ұйқысы, күн тәртібі, отбасындағы өзгерістер және қарым-қатынас ерекшеліктері туралы мәлімет алынады. Бұл ақпарат баланың жағдайын бір ғана ортада емес, бірнеше әлеуметтік жағдайда қарастыруға мүмкіндік береді.

Екінші кезең – психологиялық қолдау мақсатын анықтау.

Жиналған мәліметтер негізінде маман жұмыстың негізгі бағытын белгілейді. Мысалы, бір балаға балабақшаға бейімделу кезінде қауіпсіздік сезімін қалыптастыру қажет болса, екінші балаға эмоцияларды тану және ашуды реттеу дағдыларын дамыту маңызды болуы мүмкін. Үшінші балаға құрдастарымен қарым-қатынас орнатуға көмектесу қажет болады.

Мақсат нақты әрі бақылауға болатын әрекеттермен белгіленуі керек. «Баланы өзгерту» немесе «агрессияны жою» сияқты жалпылама мақсаттардың орнына «баланың өтінішті сөзбен білдіруіне көмектесу», «реніш кезінде тынышталудың екі тәсілін меңгерту», «құрдасымен кезектесіп ойнау дағдысын қалыптастыру» сияқты міндеттер қойылғаны дұрыс.

Үшінші кезең – ойын кеңістігін ұйымдастыру.

Психологиялық кабинет баланың өзін еркін әрі қауіпсіз сезінуіне жағдай жасауы қажет. Бөлмеде ойыншықтар, жұмсақ қуыршақтар, құрылыс материалдары, құмға арналған құралдар, сурет салу жабдықтары, жануарлар бейнелері және шығармашылық материалдар болуы мүмкін. Ойын құралдары баланың жасына сәйкес, қауіпсіз, таза және қолжетімді болуы керек.

Ойын кеңістігінде баланың жеке таңдауына мүмкіндік беріледі. Психолог әр материалды белгілі бір міндетке ғана қолдануды талап етпейді. Мысалы, құрылыс тек үй салуға емес, баланың қиялына сәйкес басқа көріністер жасауға да пайдаланылуы мүмкін. Бұл дербестік пен шығармашылық бастаманы қолдайды.

Төртінші кезең – түзету-дамыту жұмыстары.

Бұл кезеңде маман белгіленген мақсатқа сәйкес жеке немесе шағын топтық ойын сабақтарын өткізеді. Жеке жұмыста баланың сезімдерін білдіруіне және сенімді қарым-қатынас орнатуына басымдық беріледі. Шағын топтық жұмыста балалардың бір-бірін тыңдауы, кезек күтуі, ортақ шешім қабылдауы және эмоцияларын реттеуі жаттықтырылады.

Мысалы, «Достық көпірі» ойынында балалар бір-біріне көмектесу арқылы көпір құрастырады. Әр бала құрылыс материалының бір бөлігін алып, оны ортақ жұмысқа қосады. Ойын барысында психолог балалардың өзара әрекетін бақылап, келісу және өтініш айту үлгілерін бекітеді.

Бесінші кезең – нәтижені бақылау және жұмысты қорытындылау.

Психолог бастапқы бақылауда анықталған көрсеткіштерді қайта қарастырады. Баланың ойынға қатысу белсенділігі, эмоцияларын білдіруі, құрдастарымен байланысы және қиын

жағдаяттардағы мінез-құлқы салыстырылады. Бұл салыстыру баланың жеке даму динамикасын анықтауға мүмкіндік береді. Қажет болған жағдайда жұмыс жоспары өзгертіліп, қосымша қолдау тәсілдері енгізіледі.

Психологиялық жұмыста кәсіби этика талаптарын сақтау ерекше маңызды. Баланың жеке мәліметтері құпия сақталып, оның әрекеттері басқа балалардың алдында талқыланбауы керек. Психолог баланы қорқытуға, ұялтуға немесе ойын барысында күшпен белгілі бір әрекет жасауға мәжбүрлеуге жол бермеуі тиіс. Сонымен бірге ойын нәтижелерін ата-аналарға жеткізгенде баланың мінез-құлқын жағымсыз сипаттамалармен белгілеуден аулақ болған жөн.

Қазақстан Республикасының психологиялық-педагогикалық қолдап отыру қағидаларында педагог-психологтің жеке, кіші топтық және топтық дамыту сабақтарын өткізуі, тәрбиеленушілерге, педагогтерге және ата-аналарға консультациялық көмек көрсетуі қарастырылған. Бұл талаптар ойын әдістерін білім беру ұйымындағы психологиялық қолдау жүйесімен байланыстыра ұйымдастырудың маңызын көрсетеді.

Осылайша, педагог-психологтің кәсіби қызметі бақылау, қажеттілікті анықтау, мақсат қою, ойын кеңістігін дайындау, психологиялық қолдау көрсету және нәтижені бағалау кезеңдерінен тұрады. Жүйелі жұмыс баланың психологиялық саулығын қолдауға және балабақшадағы қолайлы әлеуметтік ортаны қалыптастыруға ықпал етеді.

5. Ойын терапиясына негізделген практикалық түзету-дамыту жаттығулары мен жұмыс үлгілері

Педагог-психологтің күнделікті тәжірибесінде қолданылатын ойын жаттығулары балалардың жасына, психологиялық қажеттіліктеріне және даму ерекшеліктеріне сәйкес таңдалуы керек. Жаттығулар баланың өзін еркін сезінуіне, сезімдерін қауіпсіз білдіруіне, әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын меңгеруіне және эмоциялық жағдайын реттеуіне бағытталады. Төменде балабақша жағдайында ұйымдастыруға болатын практикалық жұмыс үлгілері берілген.

1. «Менің көңіл күйім» жаттығуы

Мақсаты: балаларды өз эмоцияларын тануға, атауға және көңіл күйін сөзбен білдіруге үйрету.

Қажетті құралдар: әртүрлі эмоция бейнеленген карточкалар, айна, түрлі түсті дөңгелектер.

Жаттығудың барысы: психолог балаларға қуанышты, мұңды, ашулы, таңғалған және қорыққан кейіпкерлер бейнеленген карточкаларды көрсетеді. Әр бала өз көңіл күйіне сәйкес суретті таңдайды. Содан кейін «Сен бұл суретті неге таңдадың?», «Қандай жағдайда осылай сезінесің?», «Көңіл күйіңді жақсарту үшін не көмектеседі?» деген сұрақтар қойылады.

Балалар жауап беруге міндетті емес, олар өз таңдауын сурет немесе қимыл арқылы да көрсете алады. Жаттығу соңында әр бала өзінің көңіл күйін бір сөзбен немесе қысқа сөйлеммен сипаттайды.

2. «Қорқынышты жеңетін батыл кейіпкер» ойыны

Мақсаты: қорқыныш сезімін қауіпсіз түрде білдіру, өзіндік сенімділікті қолдау және жағымды шешім табуға үйрету.

Қажетті құралдар: қуыршақтар, ойыншық жануарлар, шағын үй макеті.

Жаттығудың барысы: психолог балаларға қорқақ қоян туралы шағын оқиға ұсынады. Қоян қараңғы орманнан қорқады және достарымен кездесуге барғысы келмейді. Балалар қоянға көмектесетін кейіпкерлерді таңдайды. Бірі оған дос болады, екіншісі жол көрсетеді, үшіншісі қолдау сөздерін айтады.

Балалар өз ұсыныстарын ойын арқылы бейнелейді. Психолог «Қоянға не көмектесті?», «Ол қорыққан кезде кімнен көмек сұрай алады?» деген сұрақтар қояды. Бұл жұмыс қорқыныш туралы сөйлесуге және қолдау іздеу жолдарын меңгеруге көмектеседі. Баланың нақты қорқынышы болған жағдайда оны осы ойынмен бірден жеңуге мәжбүрлеуге болмайды.

3. «Ашуды қауіпсіз шығарайық» жаттығуы

Мақсаты: ашу мен ренішті қауіпсіз білдіру тәсілдерін үйрету.

Қажетті құралдар: қағаз, түрлі түсті қарындаштар, жұмсақ доп, жастық.

Жаттығудың барысы: психолог балаларға адамның кейде ашулануы қалыпты жағдай екенін түсіндіреді. Әр бала ашуланған кездегі сезімін қағазға сызықтар мен пішіндер арқылы бейнелейді. Кейін балаларға жұмсақ допты себетке лақтыру, жастықты құшақтау немесе бірнеше рет баяу тыныс алу ұсынылады.

Жаттығу барысында психолог «Ашуланған кезде басқа адамға зиян келтірмей, өзімізге көмектесе аламыз» деген түсінікті қалыптастырады. Соңында балалар өздеріне ұнаған тынышталу тәсілін таңдайды.

4. «Достық шеңбері» топтық ойыны

Мақсаты: балалардың қарым-қатынас дағдыларын, өзара қолдауын және топқа тиесілілік сезімін дамыту.

Қажетті құралдар: жұмсақ доп.

Жаттығудың барысы: балалар шеңбер бойымен отырады. Бір бала допты келесі балаға беріп, оған жағымды сөз айтады. Мысалы, «Сенімен ойнаған ұнайды», «Сен жақсы сурет саласың», «Сен маған көмектестің». Келесі бала допты басқа қатысушыға береді.

Егер бала жағымды сөз айтуға қиналса, психолог оған қарапайым сөйлем үлгісін ұсынады. Бұл жаттығу балалардың бір-біріне жылы қарым-қатынас жасауына және жағымды әлеуметтік ортаның қалыптасуына ықпал етеді.

5. «Құмдағы қауіпсіз әлем» жаттығуы

Мақсаты: баланың қиялын, эмоциялық өзіндік білдіруін және қауіпсіздік туралы түсінігін дамыту.

Қажетті құралдар: құм салынған ыдыс, шағын үйшіктер, жануарлар, ағаштар, адамдар бейнесі.

Жаттығудың барысы: психолог балаға құмнан өзінің қалаған әлемін құрастыруды ұсынады. Бала өзіне ұнайтын заттарды таңдап, шағын композиция жасайды. Жұмыс аяқталған соң психолог «Бұл жерде кімдер тұрады?», «Олар бір-біріне қалай көмектеседі?», «Бұл әлемде өзіңді қалай сезінесің?» деген сұрақтар қояды.

Баланың түсіндіруі мұқият тыңдалады. Психолог құмдағы бейнелерге дайын символдық түсіндірме бермейді, баланың өз мағынасына басымдық береді.

6. «Менің қолымнан келеді» ойыны

Мақсаты: баланың өзіне деген сенімін, дербестігін және жағымды өзіндік бағалауын қолдау.

Қажетті құралдар: жетістік карточкалары, түрлі түсті жұлдызшалар.

Жаттығудың барысы: психолог балаларға күнделікті өмірде орындай алатын әрекеттерін еске түсіруді ұсынады. Мысалы, ойыншықтарды жинау, киімін реттеу, досына көмектесу, сурет салу немесе өз ойын айту. Әр бала өзінің қолынан келетін бір әрекетті таңдап, оны бейнелейді.

Содан кейін балалар «Менің қолымнан ... келеді» деген сөйлемді толықтырады. Жаттығу барысында балалар бір-бірінің жетістігін тыңдап, жағымды пікір білдіреді.

7. «Сезімдер театры» рөлдік ойыны

Мақсаты: эмоцияларды тану, өзгенің сезімін түсіну және әлеуметтік жағдаяттарда дұрыс әрекет етуге үйрету.

Қажетті құралдар: эмоция маскалары, қуыршақтар, шағын сахна.

Жаттығудың барысы: психолог балаларға бірнеше жағдаят ұсынады. Мысалы, досы ойыншық бермеді, бір бала құлап қалды, жаңа досымен танысты немесе біреудің суреті жыртылып қалды. Балалар кейіпкерлердің сезімін анықтап, оған қалай көмектесуге болатынын сахналайды.

Ойын соңында балалар жағдаятты әртүрлі жолмен шешіп көреді. Бұл олардың эмпатиясын, әлеуметтік ойлауын және жанжалдарды бейбіт жолмен шешу дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

8. «Тыныштық аралы» релаксациялық ойыны

Мақсаты: эмоциялық ширығуды төмендету және тынышталудың қарапайым тәсілдерін меңгерту.

Қажетті құралдар: жұмсақ төсеніш, табиғат көріністері, баяу әуен.

Жаттығудың барысы: балалар ыңғайлы қалыпта отырады немесе жатады. Психолог оларды баяу тыныс алуға шақырады. «Біз гүлді иіскейміз, содан кейін шамды ақырын үрлейміз» деген бейнелі нұсқаулар беріледі. Кейін балалар өздерін жағымды табиғи ортада елестетеді.

Жаттығу қысқа уақытқа ұйымдастырылып, баланың қалауы ескеріледі. Егер бала көзін жұмғысы келмесе немесе жаттығуға қатысудан бас тартса, оған басқа тыныш әрекет ұсынылады.

Аталған жаттығуларды жеке және топтық форматта қолдануға болады. Олардың тиімділігін арттыру үшін бір жаттығуды бірнеше рет қайталап, баланың күнделікті өмірде де меңгерген тәсілдерін пайдалануына жағдай жасаған дұрыс. Мысалы, «Ашуды қауіпсіз шығарайық» ойынында тынышталу тәсілін меңгерген бала оны құрдастарымен келіспеушілік туындаған кезде де қолдануға жаттығады.

Практикалық жұмыстарды ұйымдастырғанда педагог-психолог әр баланың жеке ерекшелігін ескеріп, баланы ойынға мәжбүрлемеуі керек. Ойынның басты мақсаты – баланы белгілі бір үлгіге сәйкестендіру емес, оның эмоциялық қажеттілігін түсіну және жағымды даму мүмкіндіктерін қолдау.

6. Ата-аналармен ынтымақтастық, психологиялық жұмыстың нәтижесін бағалау және тиімділігін арттыру

Мектепке дейінгі баланың психологиялық жағдайына балабақшадағы орта ғана емес, отбасындағы қарым-қатынас, ата-ананың тәрбиелеу тәсілі және күнделікті өмірдегі эмоционалдық ахуал да әсер етеді. Сондықтан ойын терапиясын ұйымдастыру барысында педагог-психологтің ата-аналармен ынтымақтастық орнатуы маңызды. Егер балабақшада балаға эмоциясын еркін білдіруге мүмкіндік беріліп, ал үй жағдайында оның сезімдері ескерілмесе, психологиялық қолдаудың тұрақты нәтижеге жетуі қиындауы мүмкін. Осы себепті баланың психологиялық дамуын қолдау отбасымен бірлескен жұмысты қажет етеді.

Ата-аналармен жұмыстың алғашқы бағыты – психологиялық ағарту. Педагог-психолог ата-аналарға мектепке дейінгі кезеңдегі эмоциялық дамудың ерекшеліктерін, ойынның психологиялық маңызын және баланың мінез-құлқындағы өзгерістерді дұрыс түсіну жолдарын түсіндіреді. Мысалы, баланың ашулануы немесе жылауы әрдайым еркеліктің белгісі емес, кейде оның өз қажеттілігін жеткізе алмауынан туындауы мүмкін. Сондықтан баланы жазалаудан бұрын оның қандай сезімді бастан кешіп жатқанын түсінуге тырысу қажет.

Екінші бағыт – ата-аналарға практикалық ұсыныстар беру. Үйде баламен бірге үстел үсті ойындарын ойнау, қуыршақ театры ұйымдастыру, сурет салу, ертегі кейіпкерлерін бейнелеу және күнделікті оқиғаларды ойын арқылы талқылау пайдалы. Мысалы, «Бүгін сені не қуантты?», «Қандай жағдайда ренжідің?», «Саған кім көмектесті?» деген сұрақтар баланың эмоцияларын тануына мүмкіндік береді. Ата-аналар баланың жауабын асықтырмай тыңдап, сезімдерін жоққа шығармауы керек.

Үшінші бағыт – ата-аналармен жеке кеңес беру. Егер балада ұзақ уақыт сақталатын мазасыздық, қатты қорқыныш, әлеуметтік оқшаулану немесе мінез-құлықтағы елеулі өзгерістер байқалса, психолог ата-анамен жеке әңгімелесіп, қажетті қолдау жолдарын түсіндіреді. Баланың жеке мәліметтері құпия сақталуы тиіс.

Ойын терапиясының нәтижесін бағалау үшін педагог-психолог бастапқы және кейінгі бақылау нәтижелерін салыстырады. Негізгі көрсеткіштерге мыналар жатады:

- баланың эмоцияларын тануы және білдіруі;
- қиын жағдайларда өзін тыныштандыруға талпынуы;
- құрдастарымен қарым-қатынасқа түсу белсенділігі;
- жанжалдарды сөзбен шешуге ұмтылуы;

• ойын әрекетіне қызығушылығы;
• өзіне деген сенімділігі;
• ересектерден көмек сұрай білуі.

Бағалау кезінде бір реттік әрекетке сүйенбей, баланың бірнеше апта немесе ай көлеміндегі даму динамикасын қарастыру қажет. Сонымен бірге тәрбиешілер мен ата-аналардың бақылаулары да ескеріледі.

Ойын терапиясының мүмкіндіктерін бағалауда ғылыми дәлелдерге сыни тұрғыдан қарау маңызды. Bratton және әріптестерінің 2005 жылғы мета-талдауында 93 бақыланатын зерттеудің нәтижелері қарастырылып, ойын терапиясының балаларға арналған психологиялық араласу ретіндегі оң әсері анықталған. Алайда кейінгі зерттеулер әртүрлі мәселелер мен жас топтары бойынша нәтижелердің бірдей емес екенін көрсетеді. Мысалы, 2019 жылғы ерте жастағы балалардың мазасыздығын емдеу жөніндегі жүйелі шолуда ойын терапиясы эксперименттік деңгейдегі тәсіл ретінде бағаланған, ал отбасына бағытталған когнитивті-мінез-құлықтық тәсілдердің дәлелдік деңгейі жоғарырақ болған.

Осыған байланысты педагог-психолог ойын терапиясын барлық психологиялық қиындықты өздігінен шешетін әмбебап емдеу әдісі ретінде қарастырмауы керек. Егер балада ауыр жарақаттық тәжірибе, тұрақты үрей, дамуындағы елеулі ауытқулар немесе күнделікті қызметіне айтарлықтай кедергі келтіретін белгілер байқалса, тиісті клиникалық психологке, балалар психиатрына немесе басқа бейінді маманға жолдау қажет. Психологиялық-педагогикалық қолдау клиникалық көмекті алмастырмайды.

Қорыта келгенде, ата-аналармен ынтымақтастық, жүйелі бақылау, кәсіби этиканы сақтау және ғылыми дәлелдерді ескеру ойын терапиясын балабақша жағдайында тиімді ұйымдастырудың маңызды шарттары болып табылады.

Қорытынды

Ойын терапиясы – мектепке дейінгі жастағы балалардың психологиялық ерекшеліктерін ескеруге, эмоциялық қажеттіліктерін түсінуге және олардың жағымды дамуын қолдауға мүмкіндік беретін маңызды психологиялық жұмыс тәсілі. Мектепке дейінгі кезеңде бала өзінің ішкі сезімдерін сөзбен толық жеткізе алмауы мүмкін. Сондықтан ойын әрекеті оның қорқынышын, қуанышын, ренішін, мазасыздығын және басқа да эмоциялық тәжірибелерін білдірудің табиғи жолы болып саналады.

Мақалада қарастырылған ғылыми-психологиялық тұжырымдар ойынның баланың тұлғалық және әлеуметтік дамуындағы орнын негіздейді. Л.С. Выготскийдің, Д.Б. Эльконинның, В. Экслайнның және Г. Лэндреттің еңбектерінде ойынның баланың психикалық дамуына, әлеуметтік тәжірибені меңгеруіне және эмоциялық әлемін түсінуге ықпалы қарастырылған. Заманауи зерттеулер де ойынға негізделген тәсілдердің эмоциялық реттеу, әлеуметтік дағдылар және психологиялық саулықты қолдау бағыттарындағы мүмкіндіктерін көрсетеді.

Ойын терапиясын балабақша жағдайында қолдану арқылы балалардың мазасыздық, қорқыныш, өзіне сенімсіздік, қарым-қатынас орнатудағы қиындықтар және эмоцияны реттеу мәселелерімен жұмыс жүргізуге болады. Бұл бағытта құм терапиясы, қуыршақ терапиясы, сюжеттік-рөлдік ойындар, арт-терапиялық элементтер, қозғалыс және релаксациялық жаттығуларды қолдану тиімді. Аталған тәсілдер баланың өз сезімдерін қауіпсіз білдіруіне, жағымды қарым-қатынас тәжірибесін қалыптастыруына және қиын жағдайларда қолайлы әрекет тәсілдерін меңгеруіне мүмкіндік береді.

Педагог-психологтің негізгі міндеті – баланың мінез-құлқын жазалау немесе өзгерту емес, оның қажеттіліктерін түсіну, психологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету және жеке мүмкіндіктерін дамыту. Бұл үшін бастапқы бақылау жүргізу, психологиялық қолдау мақсатын анықтау, ойын кеңістігін ұйымдастыру, жеке және топтық жұмыстар өткізу, ата-аналармен ынтымақтастық орнату және нәтижелерді жүйелі бағалау қажет.

Сонымен қатар ойын терапиясының мүмкіндіктерін ғылыми тұрғыдан дұрыс бағалау маңызды. Ол барлық психологиялық қиындықтарды емдейтін әмбебап әдіс емес. Күрделі

немесе тұрақты психологиялық мәселелер кезінде басқа мамандардың көмегі қажет болуы мүмкін. Сондықтан педагог-психолог өз құзыреті шегінде жұмыс жүргізіп, баланың мүддесі мен қауіпсіздігін бірінші орынға қоюы тиіс.

Қорыта айтқанда, ойын терапиясы баланың ішкі әлемін түсінуге, оның эмоциялық саулығын қолдауға және әлеуметтік ортаға бейімделуіне көмектесетін маңызды әдістемелік құрал болып табылады. Балабақшадағы психологиялық жұмыс ойынға, сенімді қарым-қатынасқа және жеке ерекшеліктерді құрметтеуге негізделген жағдайда, әр баланың өзін қауіпсіз сезінуіне, қабілеттерін көрсетуіне және тұлғалық тұрғыдан үйлесімді дамуына қолайлы жағдай қалыптасады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 2007 жылғы 27 шілдедегі №319-III.

2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы».

3. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 12 қаңтардағы №6 бұйрығы. «Білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық қолдап отыру қағидаларын бекіту туралы».

4. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. – Москва: Просвещение, 1991.

5. Эльконин Д.Б. Психология игры. – Москва: Педагогика, 1978. – 304 с.

6. Axline V.M. Play Therapy. – Boston: Houghton Mifflin, 1947.

7. Landreth G.L. Play Therapy: The Art of the Relationship. 3rd ed. – New York: Routledge, 2012. – 422 p.

8. Bratton S.C., Ray D., Rhine T., Jones L. The Efficacy of Play Therapy with Children: A Meta-Analytic Review of Treatment Outcomes // Professional Psychology: Research and Practice. – 2005. – Vol. 36, No. 4. – P. 376–390. DOI: 10.1037/0735-7028.36.4.376.

9. Comer J.S., Furr J.M., Miguel E.M., et al. Evidence Base Update on the Treatment of Early Childhood Anxiety and Related Problems // Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology. – 2019.

10. Veraksa A.N., Plotnikova V.A., Sukhikh V.L., Kornienko D.S., Rudnova N.A. Non-therapeutic Play to Overcome Negative Emotional Symptoms and Improve Emotional Intelligence in Children Aged 3–7: A Systematic Review // Frontiers in Psychology. – 2025. – Vol. 16. – Article 1475387. DOI: 10.3389/fpsyg.2025.1475387.

11. National Association for the Education of Young Children (NAEYC). Developmentally Appropriate Practice: A Position Statement. – 2020.

Кан Ирина Станиславовна[1], учитель географии
Сердюк Оксана Васильевна[2], учитель русского языка и литературы, педагог-исследователь
[1,2]Общеобразовательная средняя школа-гимназия №11
Актюбинская область, город Актобе

КАЗАХСТАН - СУХОПУТНАЯ СТРАНА. СОЮЗЫ И СОЮЗНЫЕ СЛОВА

Раздел	**Русский язык: «Сухопутные страны. Синтаксис». География: «Страноведение с основами политической географии»**
Ф.И.О. педагогов	Учитель географии: Кан Ирина Станиславовна Учитель русского языка: Сердюк Оксана Васильевна
Дата	
Класс / присутствующие / отсутствующие	9 класс
Тема урока	Казахстан - сухопутная страна. Союзы и союзные слова
Цели обучения в соответствии с учебной программой	Русский язык: 9.1.2.1 - определять основную мысль на основе микротем; 9.4.3.1 - правильно использовать союзы и союзные слова в сложных предложениях. География: 9.6.1.3 - давать комплексную оценку социального, экономического и политико-географического положения Республики Казахстан.
Цели урока	Объяснить понятие «сухопутная страна»; определить по карте положение Казахстана и соседние государства; объяснить влияние отсутствия прямого выхода к Мировому океану; различать союзы и союзные слова; применять их в собственных сложных предложениях.
Задачи урока	Образовательные: закрепить знания о географическом положении Казахстана и повторить союзы/союзные слова. Развивающие: развивать работу с картой, анализ, аргументацию и построение сложных предложений. Воспитательные: формировать ответственное отношение к изучению своей страны и навыки сотрудничества.
Критерии оценивания	Определяет сухопутное положение Казахстана; называет государства-соседи; объясняет преимущества и ограничения положения; отличает союзы от союзных слов; грамотно использует их в сложных предложениях.

Ход урока

Этап урока / время	Действия педагога	Действия ученика	Оценивание	Ресурсы
1. Организационный этап. Мотивация 3 мин	Приветствие. Постановка проблемного вопроса: «Казахстан имеет берег Каспийского моря. Почему его всё равно называют сухопутной страной?»	Рассматривают карту, выдвигают гипотезы, формулируют тему и ожидаемый результат урока.	Устная обратная связь.	Политическая карта Евразии; интерактивная доска
2. Работа с картой 7 мин	Задание в парах: Покажите территорию Республики Казахстан. Назовите пять государств, с которыми Казахстан имеет сухопутную границу. Покажите Каспийское море. Определите, имеет ли Казахстан непосредственный выход к Мировому океану. Сформулируйте вывод одним сложным предложением с союзом «но», «потому что», «поэтому» или «так как».	Работают с картой и формулируют вывод. Ответ: Казахстан граничит с Россией, Китаем, Кыргызстаном, Узбекистаном и Туркменистаном. Имеет берег Каспийского моря, но прямого выхода к Мировому океану не имеет.	5 баллов: показывает Казахстан - 1; называет соседние государства - 1; показывает Каспийское море - 1; определяет отсутствие прямого выхода к океану - 1; составляет сложное предложение - 1.	Карта Казахстана; атлас; карточка задания
3. Интеграция с русским языком 7 мин	Краткое объяснение: Союз - служебная часть речи, не является членом предложения, к нему нельзя задать вопрос. Пример: Казахстан имеет берег Каспийского моря, но прямого выхода к Мировому океану нет. Союзное слово - местоимение или наречие, является членом придаточного предложения, к нему можно задать вопрос. Пример: Казахстан расположен в регионе, где пересекаются важные транспортные пути.	Анализируют примеры. Определяют средство связи и объясняют, можно ли задать к нему вопрос.	Устная проверка ответов.	Слайд; карточки
4. Разноуровневая работа 13 мин	Уровень А (базовый) Вставьте подходящие союзы: «потому что», «но», «поэтому». Подчеркните союзы в 3 предложениях о Казахстане. Уровень В (средний) Определите: союз или союзное слово: которая; но; по которым; потому что; где. Объясните отличие минимум в двух примерах. Уровень С (повышенный) Мини-текст 5-6 предложений «Сухопутное положение Казахстана: преимущество или проблема?» Использовать не менее 2 географических аргументов, 2 союзов и 2 союзных слов.	Выбирают или получают уровень задания. Выполняют индивидуально/в паре. Для уровня С создают связный аргументированный текст. Ответы уровня В: которая - союзное слово; но - союз; по которым - союзное слово; потому что - союз; где - союзное слово.	Самооценивание по дескрипторам. А: правильно вставляет и находит союзы. В: различает союзы и союзные слова, объясняет выбор. С: раскрывает тему - 1; приводит 2 аргумента - 2; использует союзы - 1; использует союзные слова - 1; соблюдает нормы речи - 1.	Карточки А/В/С; карта; схема «Союз - союзное слово»

Этап урока / время	Действия педагога	Действия ученика	Оценивание	Ресурсы
5. Итоговый тест и самопроверка 10 мин	Интегрированный тест (1 правильный ответ): 1) Почему Казахстан относится к сухопутным странам? А нет рек; Б нет непосредственного выхода к Мировому океану; В нет морского побережья; Г окружён горами. 2) С каким государством Казахстан НЕ граничит? А Россия; Б Китай; В Монголия; Г Кыргызстан. 3) С каким морем граничит Казахстан? А Чёрным; Б Аральским; В Каспийским; Г Средиземным. 4) Преимущество положения Казахстана: А транзит между регионами Евразии; Б выход в Атлантику; В нет соседей; Г нет транспортных расходов. 5) Где выделенное слово - союз? А где; Б которая; В но; Г который. 6) Где выделено союзное слово? А потому что; Б но; В которое; Г и. 7) Как определить союзное слово? А всегда в начале; Б является членом придаточного и к нему можно задать вопрос; В не имеет значения; Г только в простом предложении. 8) Какое предложение построено правильно? Б: «Казахстан не имеет выхода к Мировому океану, поэтому страна развивает международные транспортные маршруты».	Выполняют тест индивидуально. Затем сверяют ответы с ключом и считают баллы.	Ответы: 1-Б; 2-В; 3-В; 4-А; 5-В; 6-В; 7-Б; 8-Б. 8 баллов - отлично; 6-7 - хорошо; 4-5 - повторить отдельные элементы; 0-3 - требуется повторение.	Тестовый лист; экран с ключом
6. Рефлексия. Итог урока 5 мин	Возвращает класс к проблемному вопросу начала урока. Предлагает кратко ответить: что нового узнали, что было трудным, что нужно повторить.	Формулируют итог урока, объясняют, почему Казахстан является сухопутной страной, и записывают краткий вывод.	Самооценивание.	Карточки

Қазақова Нұрила Сабитқызы
Биология пәнінің мұғалімі
№64 орта мектебі
Қызылорда облысы, Арал ауданы

ЦИФРЛЫҚ ҚҰРАЛДАРДЫ ҚОЛДАНУ БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА

Қазіргі білім беру жүйесінде цифрлық технологиялар сабақтардың сапасын арттыруда маңызды рөл атқарады. Биология сабағында STEAM жобалық оқыту әдістерін тиімді жүзеге асыру үшін түрлі цифрлық құралдарды қолдану оқушылардың зерттеушілік, креативті, инженерлік және сыни ойлау қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Цифрлық құралдар оқушыны тек ақпаратты қабылдаушы емес, белсенді зерттеуші және жасаушы тұлға ретінде қалыптастырады.

Жасанды интеллект (AI) қолдану:

Жасанды интеллект (AI) биология сабағында деректерді талдау, зерттеу тапсырмаларын орындау және шығармашылық жобалар жасау үшін қолданылады. AI құралдары оқушыларға үлкен деректер жиынтықтарын өңдеуге, үлгілерді анықтауға, биологиялық процестерді модельдеуге мүмкіндік береді.

Мысалы:

- Оқушылар экожүйелердегі популяция динамикасын зерттеу үшін AI көмегімен жануарлардың санын болжау моделін жасайды.
- AI чат-боттар арқылы зерттеу сұрақтарына тез жауап алу, ғылыми ақпаратты жинау, биологиялық терминдерді түсіндіру мүмкіндігі беріледі.
- Генетикалық тапсырмаларда AI алгоритмдері арқылы ДНҚ тізбектерін талдау немесе мутациялардың ықтималдығын есептеу тәжірибелері жүргізіледі.

Бұл әдіс оқушылардың зерттеушілік және сыни ойлау қабілеттерін дамытады, сонымен қатар пәнаралық интеграцияға жол ашады, өйткені химия, физика және ақпараттық технология пәндері де пайдалануға енгізіледі.

Canva қолдану:

Canva – бұл визуалды контент жасауға арналған онлайн-платформа, комикс, инфографика, постер және презентация құруға өте қолайлы. Биология сабағында Canva арқылы оқушылар визуалды жобалар жасап, ақпаратты көрнекі түрде ұсына алады.

Мысалы:

- Фотосинтез процесін комикс арқылы көрсету: Жасыл жапырақ, күн сәулесі және көмірқышқыл газын кейіпкерлерге айналдырып, оқиғалық желі құру.
- Экожүйе байланыстарын инфографика жасау: Өсімдіктер мен жануарлар арасындағы өзара байланыс, қоректік тізбектерді түсіндіру.
- Биотехнологиялық зерттеу жобаларын презентациялау: Қорытынды мәліметтерді диаграммалар, схемалар және графиктер арқылы көрсету.

Canva қолдану оқушылардың креативтілігін, визуалды ойлау қабілетін және коммуникативтік дағдыларын дамытады.

PhET симуляторлары

PhET – виртуалды лабораториялар мен интерактивті модельдеу құралдары. Биология сабағында PhET симуляторлары күрделі биологиялық процестерді модельдеуге мүмкіндік береді.

Мысалы:

- Жасуша бөліну процесін модельдеу: Митоз және мейоз кезеңдерін визуалды бақылау.
- Фотосинтез және жасушалық тыныс алу симуляциясы: Энергия алмасуды, көмірқышқыл газын және оттегін визуалды түрде көрсету.
- Экожүйелердің динамикасын модельдеу: Түрлердің популяциясын өзгерту, қоректік тізбектерді бақылау.

PhET құралдарын пайдалану оқушыларға тәжірибелік зерттеу дағдыларын, логикалық ойлау қабілетін және эксперименттік дағдыларын дамытады, сонымен қатар қауіпсіз әрі тиімді зертханалық тәжірибелер жүргізуге мүмкіндік береді.

Padlet қолдану:

Padlet – интерактивті тақта, онда оқушылар топтық жұмыс, пікір алмасу, идеяларды жинау және презентация жасау үшін қолданылады. Биология сабақтарында Padlet арқылы оқушылар өз зерттеу нәтижелерін тез және көрнекі түрде бөлісе алады.

Мысалы:

- Топтық зерттеу жобасында әр топ экожүйе зерттеу деректерін Padlet тақтасына жүктейді: суреттер, диаграммалар, қысқаша сипаттама.
- Оқушылар бір-бірінің жұмысына пікір жазады, түзетеді, жаңа ұсыныстар енгізеді.
- Экожүйелер, фотосинтез немесе жануарлардың көші-қоны тақырыптарында онлайн дискуссиялар ұйымдастыру.

Padlet қолдану коммуникативтік, сыни ойлау және коллаборативтік дағдыларды дамытуға бағытталған.

Arduino және робототехника элементтері:

Arduino және басқа микроконтроллерлер биология сабақтарында инженерлік ойлау және тәжірибелік дағдыларды дамыту үшін қолданылады. Оқушылар физика, биология және технологияны біріктіріп, нақты құрылғылар жасай алады.

Мысалы:

- Жануарлардың қозғалысын бақылау: Arduino сенсорлары арқылы үй жануарларының немесе модель жануарлардың қозғалысын тіркеу.
- Экожүйе параметрлерін бақылау: Температура, жарық, топырақ ылғалдылығын өлшейтін құрылғы жасау.
- Ферментация процесін бақылау: Arduino сенсорлары арқылы биохимиялық өзгерістерді өлшеу.

Arduino жобалары оқушыларға практикалық инженерлік және зерттеушілік дағдыларды дамытып, STEM және биологияны біріктіруге мүмкіндік береді.

Басқа цифрлық құралдар:

- Google Earth / ArcGIS: Табиғи экожүйелерді картада зерттеу, жануарлардың көші-қоны мен климаттық өзгерістерді талдау.
- Kahoot / Quizizz: Бірыңғай тесттер арқылы білімді тексеру, оқушылардың білімін интерактивті түрде бағалау.
- Tinkercad: 3D модельдеу арқылы өсімдіктердің немесе ағзалардың құрылымын визуалды көрсету.
- Jupyter Notebook / Python: Биологиялық деректерді талдау, графиктер жасау, статистикалық зерттеу жүргізу.

Бұл құралдар оқушыларға практикалық, зерттеушілік және аналитикалық қабілеттерді дамытумен қатар, пәнаралық интеграцияны іске асыруға көмектеседі.

Цифрлық құралдарды қолдану биология сабақтарында STEAM жобаларын жүзеге асыруды айтарлықтай жеңілдетеді және оқушылардың функционалдық сауаттылығын, зерттеушілік және инженерлік ойлау қабілеттерін дамытады. Әр құралдың өз ерекшелігі бар: AI – деректерді талдау мен модельдеу, Canva – визуалды жобалау, PhET – интерактивті симуляция, Padlet – коллаборативтік жұмыс, Arduino – тәжірибелік инженерлік жобалар.

Бұл әдістерді үйлестіріп қолдану оқушыларды белсенді зерттеуші, креативті инженер және сыни ойлай білетін тұлға ретінде қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, цифрлық технологиялар оқушыларға интерактивтілік, көрнекілік және тәжірибелік дағдыларды дамыту жолында кең мүмкіндіктер ашады.

Дубирбаева Жангуль Какимжановна
Мектепке дейінгі шағын орталық ұзартылған күн "Ботақан" тобының тәрбиешісі
"Амантоғай жалпы білім беретін мектебі" КММ
Қостанай облысы Амангелді ауданы

ТАБИҒАТ АЯСЫНДАҒЫ СЕРУЕННІҢ БАЛАЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ЖӘНЕ ФИЗИКАЛЫҚ ДАМУЫНА ЫҚПАЛЫ

Аңдатпа. Мақалада мектепке дейінгі жастағы балалардың танымдық және физикалық дамуын қамтамасыз етудегі табиғат аясындағы серуеннің педагогикалық маңызы қарастырылады. Табиғи орта баланың қоршаған әлем туралы алғашқы түсініктерін қалыптастыратын, бақылау, салыстыру, зерттеу, тәжірибе жасау және қорытынды шығару дағдыларын дамытатын маңызды білім беру кеңістігі ретінде сипатталады. Сонымен қатар серуен барысында жүру, жүгіру, секіру, өрмелеу, тепе-теңдікті сақтау, қимыл үйлесімділігі мен төзімділікті жетілдіру жолдары талданады. Мақалада тәрбиешінің табиғат аясындағы серуенді мақсатты ұйымдастыруы, балалардың жас ерекшеліктерін ескеруі, зерттеушілік тапсырмалар мен қимылды ойындарды кіріктіруі, қауіпсіздік талаптарын сақтауы жөнінде әдістемелік ұсыныстар беріледі. Табиғатпен жүйелі қарым-қатынастың баланың дербестігіне, эмоционалдық жай-күйіне, экологиялық мәдениетіне және әлеуметтік дағдыларына ықпалы ғылыми деректер негізінде түсіндіріледі.

Түйін сөздер: табиғат аясындағы серуен, мектепке дейінгі тәрбие, танымдық даму, физикалық даму, бақылау, зерттеу әрекеті, қимылды ойын, экологиялық тәрбие, табиғи орта, тәрбиеші.

Кіріспе

Мектепке дейінгі кезең – баланың қоршаған ортаны белсенді танып, алғашқы өмірлік тәжірибесін жинақтайтын, дене мүмкіндіктері мен танымдық қабілеттері қарқынды дамитын ерекше уақыт. Осы кезеңде бала әлемді тек ересектердің түсіндіруі арқылы ғана емес, ең алдымен көру, есту, ұстау, иіскеу, қозғалу, бақылау және өздігінен әрекет ету арқылы меңгереді. Сондықтан мектепке дейінгі ұйымдағы білім беру үдерісі баланың табиғи қызығушылығын қолдайтын, оны қоршаған ортамен тікелей байланыстыратын және тәжірибе жинақтауына мүмкіндік беретін әрекеттерге негізделуі қажет. Осындай мүмкіндіктердің бірі – табиғат аясында ұйымдастырылатын серуен.

Серуен – балалардың таза ауада уақыт өткізуімен ғана шектелмейтін, тәрбиелік, танымдық, сауықтыру және дамытушылық міндеттерді біріктіретін педагогикалық жұмыс түрі. Оның барысында бала табиғат құбылыстарын бақылайды, өсімдіктер мен жануарлардың ерекшеліктерін таниды, ауа райындағы өзгерістерді байқайды, табиғи материалдардың қасиеттерін зерттейді. Сонымен бірге қозғалыс белсенділігі артып, ірі және ұсақ моторикасы, қимыл үйлесімділігі, кеңістікті бағдарлауы мен дене төзімділігі жетіледі. Демек, табиғат

аясындағы серуен баланың танымдық және физикалық дамуын өзара байланыстыра отырып жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Қазіргі мектепке дейінгі білім беру жүйесінде баланың денсаулығын нығайту, белсенді қозғалысын қамтамасыз ету, зерттеушілік қабілетін дамыту және қоршаған ортаға жауапкершілікпен қарауға тәрбиелеу маңызды міндеттердің қатарына жатады. Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында балалардың физикалық, коммуникативтік, танымдық, шығармашылық және әлеуметтік-эмоционалдық дағдыларын дамыту бағыттары айқындалған. Бұл бағыттар бір-бірінен бөлек жүзеге асырылмайды: мысалы, табиғат аясында өткізілген бақылау кезінде бала жаңа сөздерді меңгереді, сұрақ қояды, қозғалады, құрдастарымен пікір алмасады және қоршаған ортаға қатысты өз көзқарасын білдіреді. Сондықтан серуен осы білім беру бағыттарын кіріктіретін қолайлы педагогикалық орта болып саналады.

Табиғат аясындағы серуеннің тағы бір ерекшелігі – баланың білімді дайын күйінде қабылдамай, оны нақты тәжірибе арқылы меңгеруіне жағдай жасауы. Мысалы, тәрбиеші «Жапырақ неге сарғаяды?» деген сұрақ қойған кезде бала ағаштарды бақылап, жапырақтардың түсін салыстырады, олардың пішіні мен көлемін ажыратады, желдің әсерін байқайды. Мұндай әрекет баланың назарын шоғырландырып қана қоймай, себеп-салдарлық байланыстарды түсінуіне алғышарт қалыптастырады. Сол сияқты жер бедерін, табиғи кедергілерді, жолдың ерекшелігін ескере отырып қозғалу баланың денесін басқару қабілетін дамытады.

Осыған байланысты тәрбиеші серуенді күн тәртібіндегі міндетті уақыт ретінде ғана емес, балалардың жан-жақты дамуына ықпал ететін жүйелі педагогикалық жұмыс ретінде қарастыруы керек. Серуеннің мазмұны алдын ала жоспарланып, балалардың жасына, қызығушылығына, маусымдық жағдайға және қауіпсіздік талаптарына сәйкес ұйымдастырылған жағдайда оның тәрбиелік және дамытушылық мүмкіндігі арта түседі.

Мақаланың мақсаты мен міндеттері:

Мақсаты: табиғат аясындағы серуеннің мектепке дейінгі жастағы балалардың танымдық және физикалық дамуына ықпалын ғылыми-педагогикалық тұрғыдан негіздеу және тәрбиешілерге серуенді тиімді ұйымдастырудың әдістемелік жолдарын ұсыну.

Міндеттері:

- табиғат аясындағы серуеннің мектепке дейінгі білім беру жүйесіндегі педагогикалық мәнін ашу;
- табиғи орта арқылы балалардың танымдық қабілеттерін дамытудың мүмкіндіктерін сипаттау;
- серуен кезіндегі қозғалыс әрекеттерінің физикалық дамуға ықпалын түсіндіру;
- бақылау, зерттеу, тәжірибе және қимылды ойындарды кіріктіріп ұйымдастыру жолдарын көрсету;
- тәрбиешінің серуен барысындағы кәсіби рөлін айқындау;
- серуенді жоспарлау, қауіпсіздікті сақтау және нәтижені бақылау бойынша практикалық ұсыныстар беру.

1. Табиғат аясындағы серуеннің мектепке дейінгі білім берудегі педагогикалық мәні

Табиғат аясындағы серуен – баланың қоршаған ортамен тікелей байланысқа түсуіне, табиғи құбылыстарды өз көзімен бақылауына және алған әсерін іс-әрекет арқылы түсінуіне мүмкіндік беретін педагогикалық үдеріс. Мектепке дейінгі жаста бала үшін табиғат тек бақылау нысаны емес, ол – қозғалысқа, ойынға, қарым-қатынасқа, зерттеуге және шығармашылыққа ынталандыратын тұтас даму ортасы. Табиғи ортада кездесетін ағаштар, бұталар, гүлдер, жәндіктер, құстар, топырақ, су, тас, құм және ауа райының өзгерістері баланың күнделікті тәжірибесін байытып, әлем туралы түсінігін кеңейтеді. Сондықтан серуенді ұйымдастыру кезінде тәрбиеші табиғат нысандарын жай ғана көрсетумен шектелмей,

баланың оларды зерттеуіне, сұрақ қоюына және өз бетінше қорытынды жасауына жағдай жасауы қажет.

Қазақстан Республикасының мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты баланың үйлесімді дамуын бірнеше өзара байланысты бағыт арқылы қарастырады. Олардың қатарында физикалық даму, танымдық және зияткерлік дағдыларды дамыту, коммуникациялық қабілеттерді қалыптастыру, шығармашылық дағдылар және әлеуметтік-эмоционалдық даму бар. Бұл бағыттар табиғат аясындағы серуен кезінде бір мезгілде жүзеге аса алады. Мысалы, бала серуен барысында ағаштың жапырақтарын бақыласа, танымдық әрекетке қатысады; жапырақтың түсін, пішінін сипаттаса, сөздік қоры мен байланыстырып сөйлеуі дамиды; оны достарымен бірге жинап, салыстырса, әлеуметтік қарым-қатынас тәжірибесі қалыптасады; ал алаңда жүгіру, секіру және кедергілерден өту арқылы физикалық дағдылары жетіледі. Осылайша бір ғана серуен бірнеше білім беру міндетін кіріктіре алады.

Серуеннің педагогикалық мәнін түсіну үшін оны жоспарсыз өткізілетін бос уақыттан ажырата білу маңызды. Егер тәрбиеші балаларды сыртқа шығарып, олардың әрекетін бақылаусыз қалдырса, серуеннің дамытушылық мүмкіндіктері толық ашылмауы мүмкін. Ал алдын ала белгіленген мақсат, қызықты бақылау нысаны, жас ерекшелігіне сай тапсырмалар және еркін ойынға арналған уақыт болған жағдайда серуен мазмұнды білім беру ортасына айналады. Дегенмен оны шамадан тыс ұйымдастырылған сабаққа айналдыру да дұрыс емес. Мектепке дейінгі балаға өз бастамасымен әрекет ету, қызыққан нысанын зерттеу, құрдастарымен ойын құрастыру және табиғи ортаны еркін тану қажет. Сондықтан тәрбиеші педагогикалық басшылық пен баланың дербестігі арасындағы тепе-теңдікті сақтауы тиіс.

Табиғи ортаның маңызды ерекшелігі – оның үнемі өзгеріп отыруы. Бір ауладағы ағаштың өзі көктемде бүршік жарады, жазда жапырақ жаяды, күзде түсін өзгертеді, қыста жапырақсыз күйге енеді. Мұндай маусымдық өзгерістер баланың уақыт, реттілік, себеп пен салдар туралы түсініктерін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Мысалы, тәрбиеші балаларға бір ағашты әр маусымда бақылауды ұсынса, олар бұрынғы бақылау нәтижесін еске түсіріп, жаңа өзгерістермен салыстырады. Бұл есте сақтау, зейін қою, салыстыру және қорытынды жасау қабілеттерін дамытады. Сонымен бірге табиғаттағы өзгерістерді бақылау баланың сөздік қорын байытады: бүршік, өскін, тамыр, бұтақ, көлеңке, ылғал, шық, қырау, еріген қар сияқты сөздерді нақты нысандармен байланыстырып меңгереді.

Табиғат аясындағы серуеннің тағы бір педагогикалық қыры – баланың қоршаған ортаға эмоционалдық қатынасын қалыптастыруы. Бала гүлді күтуге, ағаш бұтағын сындырмауға, құстарға кедергі жасамауға, қоқысты белгіленген орынға тастауға үйренген сайын табиғатқа ұқыпты қараудың қарапайым дағдыларын меңгереді. Мұндай тәрбие құрғақ ереже жаттатудан гөрі күнделікті әрекет арқылы нәтижелі қалыптасады. Тәрбиеші «Өсімдікті жұлма» деген талапты ғана айтпай, оның өсуіне уақыт қажет екенін, гүлдің жәндіктерге қорек болатынын және өсімдіктердің табиғаттағы орнын түсіндіре алады. Бұл баланың табиғатқа жанашырлықпен қарауына ықпал етеді.

Зерттеулер де табиғи ортаға негізделген мектепке дейінгі білім берудің әлеуетін көрсетеді. Ardoin мен Bowers жүргізген жүйелі шолуда ерте жастағы экологиялық білім беру бойынша 66 зерттеу қарастырылып, табиғатқа бай ортада ұйымдастырылған ойын мен қозғалысқа негізделген тәсілдердің танымдық, әлеуметтік-эмоционалдық және экологиялық сауаттылық нәтижелерімен байланысы талданған. Авторлар мұндай тәжірибелердің балалардың табиғат туралы түсінігін және дамуына қатысты бірқатар оң нәтижелерін атап көрсетеді.

Осы деректер табиғат аясындағы серуеннің баланың жан-жақты дамуына ықпал ететін маңызды педагогикалық құрал екенін көрсетеді. Алайда оның тиімділігі табиғатта өткізілген уақыттың ұзақтығымен ғана өлшенбейді. Серуеннің сапасы баланың белсенді қатысуына, тәрбиешінің орынды бағыттауына, табиғи ортаның қауіпсіздігіне және ұйымдастырылған әрекеттердің баланың жасына сәйкестігіне байланысты. Сондықтан тәрбиеші серуенді

күнделікті қайталанатын рәсім емес, баланың дамуын қолдайтын мақсатты әрі мазмұнды тәжірибе ретінде жоспарлауы қажет.

2. Табиғи орта арқылы балалардың танымдық қабілеттерін дамыту жолдары

Танымдық даму – баланың қоршаған орта туралы ақпаратты қабылдау, түсіну, есте сақтау, салыстыру, жіктеу, байланыстыру және қарапайым қорытынды жасау қабілеттерінің қалыптасу үдерісі. Мектепке дейінгі жаста бұл қабілеттер көбіне нақты заттармен және құбылыстармен әрекет ету барысында дамиды. Балаға табиғат туралы дайын ақпаратты ұзақ түсіндіруден гөрі, сол құбылысты өз көзімен көруге, қолымен сезінуге, өзгерісін бақылауға және сұрақтарға жауап іздеуге мүмкіндік беру маңызды. Осы тұрғыдан алғанда табиғат аясындағы серуен танымдық әрекетті ұйымдастыруға қолайлы жағдай жасайды.

Ең алдымен, табиғи орта баланың бақылау қабілетін дамытады. Бақылау – белгілі бір нысанға немесе құбылысқа мақсатты түрде назар аударып, оның ерекшеліктерін анықтау әрекеті. Тәрбиеші балаларға «Бүгін аспан қандай?», «Ағаштың жапырағында қандай өзгеріс бар?», «Құстар қайда қонып отыр?», «Жел соққанда бұтақтар қалай қозғалады?» деген сұрақтар қоя алады. Мұндай сұрақтар баланың назарын нақты белгілерге бағыттайды. Бақылау барысында тәрбиеші жауапты бірден өзі айтпай, баланың өз пайымдауына мүмкіндік бергені дұрыс. Мысалы, «Неліктен жапырақтар қозғалып тұр?» деген сұраққа бала желдің әсерін байқауы мүмкін. Егер ол жауап бере алмаса, тәрбиеші жапырақтың қозғалысын қолмен желпіп көрсету немесе желдің беттің терісіне әсерін сезіндіру арқылы түсінігін нақтылай алады.

Екіншіден, серуен кезінде салыстыру және жіктеу дағдыларын қалыптастыруға болады. Балалар әртүрлі жапырақтарды көлеміне, түсіне, пішініне қарай салыстырады; тастарды үлкен-кішілігіне, тегістігіне немесе түсіне қарай топтастырады; ағаш пен бұтаның айырмашылығын байқайды. Мұндай тапсырмалар баланың заттардың ортақ және ерекше белгілерін анықтауына көмектеседі. Мысалы, тәрбиеші «Екі жапырақтың ұқсастығы қандай?», «Қайсысы үлкен?», «Қайсысының түсі өзгеше?», «Оларды қандай белгі бойынша топтастыруға болады?» деп сұрайды. Балалар жауап бергенде салыстыру сөздерін қолданады: үлкен, кіші, ұзын, қысқа, ашық, қою, жұмсақ, қатты. Бұл танымдық әрекетпен қатар тілдік дамуды да қолдайды.

Үшіншіден, табиғат баланың себеп-салдарлық байланыстарды түсінуіне мүмкіндік береді. Мектепке дейінгі жастағы бала «неге?», «қалай?», «не үшін?» деген сұрақтарға ерекше қызығушылық танытады. Тәрбиеші осы қызығушылықты қолдап, қарапайым зерттеу жағдайларын ұйымдастыра алады. Мысалы, жаңбырдан кейінгі топырақтың ылғалдылығын құрғақ топырақпен салыстыру, күн түсетін және көлеңкелі жердегі температураны сезіну, желдің жеңіл заттарға әсерін бақылау сияқты әрекеттерді қолдануға болады. Мұнда балаларға күрделі ғылыми түсініктерді меңгерту міндеті қойылмайды. Негізгі мақсат – құбылыстарды байқау, болжам айту және нәтижені салыстыруға үйрету. Тәрбиеші «Сен қалай ойлайсың?», «Не өзгерді?», «Бұлай болуының себебі неде?» деген сұрақтар арқылы баланың ойлау белсенділігін арттырады.

Төртіншіден, табиғи орта зерттеушілік қызығушылық пен шығармашылық қиялды дамытады. Құм, су, жапырақ, бұтақ, тас және қар сияқты табиғи материалдар баланың әртүрлі ойын әрекеттеріне негіз бола алады. Мысалы, балалар жапырақтардан өрнек құрастырады, тастарды ретімен орналастырады, құмнан жол немесе шағын құрылыс жасайды. Мұндай әрекетте бала материалдың қасиетін ескеріп, белгілі бір нәтижеге жетудің жолын іздейді. Егер құм құрғақ болса, одан пішін жасау қиын екенін, ал ылғалды құмның қалыпқа жақсы түсетінін тәжірибе арқылы байқайды. Осылайша бала заттың қасиеті мен оны қолдану тәсілі арасындағы байланысты түсіне бастайды. Табиғи материалдармен жұмыс кезінде олардың ауызға салынбауын, белгісіз өсімдіктер мен саңырауқұлақтарға қол тигізбеуін және ұсақ заттардың қауіп төндірмеуін тәрбиеші қадағалауы тиіс.

Танымдық дамудың маңызды құрамдас бөлігі – есте сақтау мен зейін. Серуен барысында балалар белгілі бір нысанды бірнеше рет бақылап, оның бұрынғы және қазіргі күйін

салыстырса, есте сақтау белсенділігі артады. Мысалы, «Кеше аулада қандай құстарды көрдік?», «Бүгін ағаштың қай жерінде өзгеріс байқалды?» деген сұрақтар бұрынғы тәжірибені еске түсіруге көмектеседі. Ал «Үш түрлі жапырақ тауып көр», «Қызыл түсті табиғи нысанды байқа» сияқты тапсырмалар зейінді белгілі бір белгіге шоғырландыруға ықпал етеді. Бірақ мұндай тапсырмалар жарыс немесе міндетті нәтиже түрінде берілмеуі керек. Әр баланың қабылдау қарқыны мен қызығушылығы әртүрлі болғандықтан, тәрбиеші қолдау көрсетіп, тапсырманың күрделілігін жеке ерекшеліктерге қарай реттейді.

Табиғатқа негізделген мектепке дейінгі білім беру туралы жүйелі шолуларда балалардың өзін-өзі реттеу, әлеуметтік дағдылар, табиғат туралы хабардарлық және ойын әрекетінің сапасы сияқты көрсеткіштерімен оң байланыстар байқалғаны көрсетіледі. Дегенмен зерттеулердің сапасы мен әдістері әркелкі болғандықтан, табиғи орта барлық танымдық көрсеткішті міндетті түрде жақсартады деп кесімді тұжырым жасауға болмайды. Бұл нәтижелер табиғи ортаны мақсатты педагогикалық жұмысқа қосу пайдалы мүмкіндік екенін көрсетеді.

Тәрбиеші танымдық тапсырмаларды серуеннің барлық кезеңіне үйлестіргені дұрыс: серуен басында балалардың назарын табиғаттағы өзгеріске аудару, негізгі бөлімде бақылау мен зерттеу әрекетін ұйымдастыру, соңында байқағандарын әңгімелету және қорытындылау. Осылайша бала табиғаттан алған әсерін сөзбен жеткізіп, тәжірибесін реттеп, жаңа білімін күнделікті өмірмен байланыстырады.

3. Табиғат аясындағы серуеннің балалардың физикалық дамуына ықпалы

Мектепке дейінгі жаста физикалық даму баланың денсаулығын нығайтумен қатар, қозғалыс дағдыларын, дене сапаларын, кеңістікті бағдарлауын және өз денесін басқару қабілетін қалыптастыруды қамтиды. Бұл кезеңде жүру, жүгіру, секіру, еңбектеу, өрмелеу, лақтыру, қағып алу және тепе-теңдікті сақтау сияқты негізгі қимыл түрлері біртіндеп жетіледі. Табиғат аясындағы серуен осы қозғалыстарды әртүрлі жағдайда қайталап орындауға мүмкіндік береді. Ғимарат ішіндегі кеңістік көбіне шектеулі әрі алдын ала ұйымдастырылған болса, сыртқы ортада бала әртүрлі бағытта қозғалып, табиғи кедергілерді байқап, дене әрекетін жағдайға қарай бейімдей алады.

Серуен кезіндегі еркін қозғалыс ең алдымен ірі мотериканың дамуына ықпал етеді. Балалар алаңда жүгіреді, белгіленген сызық бойымен жүреді, шағын кедергілерден аттайды, допты домалатады, нысанаға лақтырады, бір аяқпен немесе екі аяқпен секіреді. Бұл әрекеттер аяқ-қол бұлшықеттерінің жұмысын, қозғалыс дәлдігін және дене мүшелерінің өзара үйлесімділігін жетілдіреді. Мысалы, «Бұлақтан секір» ойынында жерге қойылған қауіпсіз белгілердің арасынан секіру арқылы бала секіру күшін мөлшерлеуге үйренеді. «Ізбен жүр» тапсырмасында белгіленген бағытты сақтап жүру тепе-теңдікті және қозғалыс дәлдігін дамытады. «Допты досыңа жеткіз» ойыны кезінде бала затты лақтыру, қағып алу, бағыттау және серіктесімен әрекеттесу дағдыларын меңгереді.

Табиғи орта қозғалыс әрекетінің алуан түрлі болуына жағдай жасайды. Мысалы, тегіс алаңда жүгіру мен шөп үстінде жүрудің денеге түсіретін жүктемесі бірдей емес. Қауіпсіз әрі алдын ала тексерілген шағын еңіс жермен жүру кезінде бала қадамын реттейді, дене қалпын өзгертеді және тепе-теңдігін сақтауға тырысады. Алайда табиғи кедергілерді пайдалану баланың қауіпсіздігіне нұқсан келтірмеуі керек. Биік ағашқа өрмелеу, тайғақ беткейден жүгіру, белгісіз шұңқырлардан секіру немесе өткір тастардың үстімен жүру ұйымдастырылған серуеннің мақсаты болмауы тиіс. Тәрбиеші балалардың жасына сәйкес келетін, биіктігі мен күрделілігі шектелген қауіпсіз қозғалыс жағдайларын таңдауы қажет.

Қозғалыс белсенділігі жүрек-қантамыр және тыныс алу жүйелерінің қалыпты қызметіне, жалпы дене төзімділігінің қалыптасуына да байланысты. Жүру, жүгіру және белсенді ойындар кезінде тыныс алу жиілейді, жүрек соғысы артады, бұлшықеттер жұмыс істейді. Мұндай физиологиялық өзгерістер қалыпты қозғалыс үдерісінің бөлігі болып табылады. Дегенмен тәрбиеші балаларды шамадан тыс жүктемеуге, шаршау белгілерін ескеруге, су ішуге және демалуға мүмкіндік беруге тиіс. Әр баланың денсаулық жағдайы, физикалық дайындығы және

жеке мүмкіндігі әртүрлі болуы мүмкін. Сондықтан қозғалыс тапсырмалары бірдей талаппен емес, баланың мүмкіндігіне сай ұйымдастырылады.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының бес жасқа дейінгі балаларға арналған ұсынымдарында қозғалыс белсенділігі, отырықшы уақыт және ұйқы бір-бірімен байланыста қарастырылады. Ұйым тәулік бойындағы қозғалыстың жеткілікті болуын, ұзақ уақыт қозғалыссыз отыруды шектеуді және экран алдында өткізілетін уақытты азайтуды ұсынады. Бұл ұсынымдар серуеннің күн тәртібіндегі маңызын көрсетеді: сыртқы ортада балаларға қозғалысқа көбірек мүмкіндік беріледі. Дегенмен серуен баланың тәуліктік қозғалыс қажеттілігін жалғыз өзі толық өтейді деген түсінік болмауы керек; белсенділік күн бойы әртүрлі әрекеттер арқылы қамтамасыз етілуі қажет.

Табиғи ортадағы еркін ойын физикалық дамумен қатар баланың қозғалысты өздігінен жоспарлауына көмектеседі. Мысалы, бала допты қай бағытқа домалататынын, қай жерден жүгіріп өтетінін немесе ойынға қандай қозғалыс қосатынын өзі шешеді. Мұндай жағдайда ол тек қимылды орындаушы емес, әрекетті ұйымдастырушыға айналады. Құрдастарымен бірге ойнау кезінде балалар кезек күтеді, ортақ ережені сақтайды, бір-біріне жол береді және ойын барысындағы келіспеушіліктерді шешуге үйренеді. Осылайша физикалық белсенділік әлеуметтік дағдылармен және өзін-өзі реттеумен ұштасады.

Табиғатқа негізделген мектепке дейінгі білім берудің физикалық нәтижелерін зерттеген жүйелі шолулар сыртқы ортада өткізілетін уақыттың, табиғи элементтердің және қозғалысқа қолайлы кеңістіктің балалардың дене белсенділігі мен қозғалыс құзыреттерімен байланысын қарастырады. 2022 жылғы аралас әдістерге негізделген шолу табиғи ортаға кіріктірілген мектепке дейінгі білім беру жағдайындағы физикалық белсенділік пен моторлық дағдыларды арнайы талдаған. Ал 2024 жылы жарияланған 3–7 жастағы балаларға арналған жүйелі шолу сыртқы кеңістіктің сапасы, табиғи элементтер және ойын жабдықтары қозғалыс белсенділігі мен әлеуметтік өзара әрекетке ықпал етуі мүмкін екенін көрсетеді.

Тәрбиеші серуен кезінде қозғалыс белсенділігін арттыру үшін балаларға еркін ойынға жеткілікті уақыт бөліп, оның арасына қысқа әрі қызықты қимылды ойындар енгізгені жөн. Қозғалыс тапсырмалары бірсарынды қайталанбай, маусымға және табиғи жағдайға қарай өзгертілуі мүмкін. Көктемде «Күн мен жаңбыр», жазда «Көбелектер мен гүлдер», күзде «Жапырақтарды жина», қыста қауіпсіз алаңда «Қар ұлпасын жеткіз» сияқты ойындарды ұйымдастыруға болады. Мұндағы негізгі талап – ойынның жарысқа айналмауы, әр баланың қатысуына мүмкіндік берілуі және қозғалыс жүктемесінің жас ерекшелігіне сәйкес болуы.

4. Серуен барысында бақылау, зерттеу және қимылды ойындарды кіріктіріп ұйымдастыру әдістемесі

Табиғат аясындағы серуеннің нәтижелі болуы оның мазмұнын алдын ала ойластыруға және әртүрлі әрекеттерді өзара байланыстыруға тәуелді. Тәрбиеші серуенді тек бақылау немесе тек қимылды ойын ретінде ұйымдастырмай, танымдық, физикалық, тілдік және әлеуметтік әрекеттерді біртұтас жоспарға біріктіргені дұрыс. Мұндай кіріктіру балалардың қызығушылығын сақтауға, бір әрекеттен екіншісіне табиғи түрде ауысуына және алған әсерін әртүрлі жолмен көрсетуіне мүмкіндік береді.

Серуенге дайындық жұмысы ең алдымен мақсат қоюдан басталады. Мысалы, «Күзгі табиғаттағы өзгерістерді бақылау және балалардың қозғалыс белсенділігін арттыру» деген мақсат белгіленсе, тәрбиеші оған сәйкес бақылау нысанын, ойын түрін, қажетті құралдарды және қауіпсіздік шараларын таңдайды. Балалардың жас ерекшеліктері ескерілуі керек. Кіші топта бақылау қысқа, нақты және сезімдік қабылдауға негізделгені дұрыс: жапырақты көру, оның түсін атау, желдің әсерін сезіну. Ортаңғы топта екі нысанды салыстыру, қарапайым сұрақтарға жауап беру ұсынылады. Ересек және мектепалды топтарда болжам жасау, себеп-салдарлық байланысты түсіндіру, бақылау нәтижесін әңгімелеу сияқты күрделірек тапсырмалар қолдануға болады.

Серуеннің бастапқы кезеңінде тәрбиеші балалардың назарын табиғи ортаға аударып, олардың қызығушылығын оятады. Ол үшін қысқа әңгіме, жұмбақ, проблемалық сұрақ немесе

ойын жағдаяты қолданылады. Мысалы, «Бүгін аулада қандай өзгеріс байқаймыз?», «Жел соғып тұрғанын қалай білеміз?», «Құстар неге ағашқа қонады?» деген сұрақтар балаларды бақылауға бағыттайды. Бұл кезеңде тәрбиеші ұзақ түсіндіруден аулақ болып, балалардың өз пікірін айтуына мүмкіндік беруі қажет. Баланың жауабы толық болмаса да, оны бірден теріске шығармай, қосымша сұрақ арқылы ойландыру тиімді.

Негізгі кезеңде бақылау мен зерттеу әрекеттері ұйымдастырылады. Мысалы, «Желді қалай байқаймыз?» тақырыбында балалар ағаш жапырақтарының, шөптің немесе арнайы бекітілген жеңіл лентаның қозғалысын бақылайды. Тәрбиеші желдің өзін көрмейтінімізді, бірақ оның әсерін байқауға болатынын қарапайым тілмен түсіндіреді. «Қай жерде көлеңке бар?» тапсырмасында балалар күн түсетін және көлеңкелі орындарды салыстырады. «Табиғи түстерді тап» ойынында олар айналадағы жасыл, сары, қоңыр және басқа түстерді анықтайды. Мұндай тапсырмалар баланың қоршаған ортаға зейін қоюына, белгі бойынша іздеуіне және байқағанын сөзбен жеткізуіне мүмкіндік береді.

Зерттеу әрекеттерін қауіпсіз және қарапайым тәжірибелермен толықтыруға болады. Мысалы, тәрбиеші екі мөлдір ыдысқа аздап су құйып, біреуін күн түсетін, екіншісін көлеңкелі жерге орналастырады. Белгілі уақыттан кейін балалар судың күйіндегі өзгерістерді байқап, айырмашылық туралы пікір айтады. Мұндай тәжірибені тәрбиеші бақылауымен ғана өткізу керек; ыдыстар сынбайтын материалдан таңдалып, су төгілген жағдайда сырғанау қаупі болмауы тиіс. Тағы бір мысал – әртүрлі табиғи материалдарды салыстыру: тас, жапырақ, бұтақ және құмның пішінін, түсін, қаттылығын сипаттау. Белгісіз өсімдіктерді жұлуға немесе дәмін көруге рұқсат берілмейді.

Танымдық әрекеттен кейін қимылды ойын ұйымдастыру балалардың серуенге белсенді қатысуын қамтамасыз етеді. Мысалы, «Жапырақтар желмен ұшады» ойынында балалар тәрбиешінің белгісі бойынша баяу қозғалып, «жел күшейді» дегенде жылдамдығын өзгертеді. Бұл ойын қозғалысты реттеуге және нұсқауды тыңдауға үйретеді. «Құстар қайда қонады?» ойынында балалар белгіленген қауіпсіз орындарға барып тұрады. «Табиғат ішілері» ойынында балалар белгілі бір түсті немесе пішінді нысанды тауып, оған дейін белгіленген бағытпен жүреді. Мұндай ойындарда балалардың жылдамдығын ғана бағалау дұрыс емес; басты назар қозғалысты дұрыс орындауға, ережені сақтауға және барлық баланың қатысуына аударылады.

Серуеннің соңғы кезеңінде балалармен шағын қорытынды әңгіме өткізіледі. Тәрбиеші «Бүгін не байқадың?», «Саған қандай тапсырма ұнады?», «Қандай жаңа нәрсе білдің?», «Қай ойын кезінде қандай қимыл жасадың?» деген сұрақтар қояды. Балалар өз әсерлерін айтып, бір-бірін тыңдайды. Қажет болған жағдайда тәрбиеші серуен кезінде байқалған нысандарды топ бөлмесіндегі сурет салу, құрастыру немесе әңгімелеу әрекеттерімен байланыстыра алады. Мысалы, балалар серуенде көрген жапырақтарының суретін салады немесе табиғаттағы өзгерістер туралы шағын әңгіме құрастырады. Осылайша серуен барысында алынған тәжірибе кейінгі білім беру әрекеттерінде жалғасын табады.

Тәрбиеші үшін маңызды әдістемелік қағида – балаларға дайын жауапты ұсынудан гөрі, олардың ізденуіне мүмкіндік беру. Сұрақ қою, салыстыру, бақылау, тәжірибе жасау және ойын арқылы әрекет ету баланың білімді белсенді меңгеруіне жағдай жасайды. Табиғатқа негізделген ойын туралы жүйелі шолуларда табиғи ортаның сезім мүшелеріне бай тәжірибе ұсынатыны, ойын түрлерін әртараптандыратыны және педагогтің баламен өзара әрекетінің сапасы маңызды екені көрсетілген.

5. Тәрбиешінің серуенді ұйымдастырудағы кәсіби рөлі және қауіпсіздік талаптары

Табиғат аясындағы серуеннің сапасы тәрбиешінің кәсіби дайындығына, балалардың ерекшеліктерін білуіне және педагогикалық жағдайды дұрыс ұйымдастыруына тікелей байланысты. Тәрбиеші серуен кезінде бір мезгілде бақылаушы, бағыттаушы, қауіпсіздікті қамтамасыз етуші және балалардың бастамасын қолдаушы қызметтерді атқарады. Оның міндеті балалардың әр әрекетін қатаң бақылап, барлық ойынның мазмұнын өзі белгілеу емес.

Керісінше, баланың дербес әрекет етуіне жағдай жасап, қажет кезінде қолдау көрсетіп, қауіп туындағанда дер кезінде араласуы қажет.

Серуенге дейін тәрбиеші ауа райын, температураны, желдің күшін, жауын-шашын ықтималдығын және аула аумағының жағдайын тексереді. Ойын алаңында сынған құралдар, өткір заттар, шыны сынықтары, тайғақ жерлер, ашық шұңқырлар немесе балаларға қауіп төндіретін өзге де нысандар болмауы керек. Қыс мезгілінде мұз қатқан жерлерге, қар үйінділерінің тұрақтылығына назар аударылады. Жазда күннің тым ыстық уақытында ұзақ белсенді ойын ұйымдастырмай, көлеңкелі орындарды пайдалану және балалардың су ішуіне мүмкіндік беру маңызды. Көктем мен күзде киімнің ауа райына сәйкестігі, аяқ киімнің таймайтын болуы және балалардың тоңып немесе қызып кетпеуі ескеріледі.

Қауіпсіздік талаптары тек серуеннің алдында ғана емес, оның барлық кезеңінде сақталуы тиіс. Тәрбиеші балаларға серуен аумағының шекарасын түсіндіріп, белгіленген орыннан өздігінен алыстамау, белгісіз заттарды ұстамау, өсімдіктерді ауызға салмау, жәндіктерге тиіспеу, бір-бірін итермеу сияқты ережелерді үйретеді. Бұл ережелерді балаларға ұзақ нұсқаулық түрінде емес, жасына түсінікті қысқа сөйлемдермен және нақты мысалдармен түсіндіру тиімді. Мысалы, «Бейтаныс жидекті жемейміз, себебі оның қандай екенін білмейміз» немесе «Жолдан өтпес бұрын тәрбиешіні күтеміз» деген түсініктемелер қауіпсіз мінез-құлықтың мәнін ұғындыруға көмектеседі.

Тәрбиеші балалардың жеке ерекшеліктерін де ескеруі керек. Кейбір балалар белсенді қозғалысқа бірден қосылса, енді біреулері жаңа ортада сақтық танытуы мүмкін. Бір балаға жүгіру мен секіру жеңіл болса, екіншісіне тепе-теңдікті сақтау немесе ұзақ жүру қиындау болуы ықтимал. Сондықтан серуен барысында қозғалыс тапсырмаларының бірнеше нұсқасын ұсынуға болады. Мысалы, белгіленген аралықты бір бала жүгіріп өтсе, екіншісі жылдам жүріп өтеді; кедергіден секіру қиын бала оны айналып өте алады. Мұндай икемділік баланың өзін қауіпсіз сезінуіне және ортақ әрекеттен шет қалмауына жағдай жасайды.

Инклюзивті тәсіл де серуенді ұйымдастырудың маңызды бөлігі болып табылады. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың қозғалыс, сенсорлық қабылдау, қарым-қатынас немесе мінез-құлық ерекшеліктері ескеріліп, қажетті бейімдеу жасалуы керек. Мысалы, дыбысқа сезімтал бала үшін қатты шу болатын ойындарды шектеу, қозғалысы шектеулі балаға қолжетімді бағыт таңдау, нұсқауды түсінуі қиын балаға көрнекі белгі қолдану пайдалы. Қажет болған жағдайда тәрбиеші педагог-психологпен, арнайы педагогпен және ата-анамен бірлесіп, баланың мүмкіндігіне сай серуен әрекеттерін жоспарлайды.

Тәрбиеші серуеннің тәрбиелік мазмұнын экологиялық мәдениетпен де байланыстырады. Балаларға табиғатты қорғау туралы жалпы ұрандарды айтумен шектелмей, күнделікті шағын әрекеттер арқылы үлгі көрсету қажет. Мысалы, серуеннен кейін ойын алаңында қалған қағазды қоқыс жәшігіне салу, өсімдіктерді таптамау, ағаш бұтағын сындырмау, құстарды үркітпеу сияқты әрекеттерді бірге орындауға болады. Балалар тәрбиешінің мінез-құлқын бақылау арқылы табиғатқа жауапкершілікпен қараудың нақты үлгісін көреді.

Серуеннің нәтижесін бағалау кезінде тәрбиеші тек балалардың қанша қимылды ойынға қатысқанын немесе қанша нысанды атағанын есептемеуі керек. Баланың бақылауға қызығушылығы, сұрақ қоюы, өз ойын жеткізуі, қозғалысқа қатысуы, ережені сақтауы, құрдастарымен әрекеттесуі және дербестік танытуы да ескеріледі. Бұл бағалау бақылау парағы, қысқаша педагогикалық жазба немесе баланың әрекетін жүйелі бақылау арқылы жүргізілуі мүмкін. Мұндай бақылаудың мақсаты – балаларды бір-бірімен салыстыру емес, әр баланың дамуындағы ілгерілеуді байқау және келесі жұмысты жоспарлау.

Осылайша тәрбиешінің кәсіби міндеті табиғат аясындағы серуенді қауіпсіз, мазмұнды және балаға қызықты етіп ұйымдастырудан тұрады. Ол табиғи ортаның мүмкіндіктерін пайдаланып, баланың еркін ойыны мен мақсатты педагогикалық тапсырмаларды үйлестіреді. Серуенді осындай жүйемен ұйымдастыру балалардың танымдық және физикалық дамуына жағдай жасап қана қоймай, дербестік, жауапкершілік, ынтымақтастық және табиғатқа құрмет сезімдерін қалыптастыруға көмектеседі.

6. Табиғат аясындағы серуеннің тиімділігін арттыруға арналған практикалық жұмыс үлгілері

Табиғат аясындағы серуеннің дамытушылық мүмкіндігін толық пайдалану үшін тәрбиеші әр маусымға, балалардың жасына және топтың ерекшелігіне сәйкес практикалық жұмыс үлгілерін әзірлегені жөн. Мұндай жұмыстар күрделі құралдарды немесе арнайы жабдықтарды қажет етпейді. Көп жағдайда балабақша ауласындағы ағаштар, гүлдер, құм, су, жапырақ, қар және қауіпсіз ойын құралдары жеткілікті. Ең бастысы – әр тапсырманың нақты мақсаты болуы, балалардың белсенді қатысуына мүмкіндік берілуі және қауіпсіздік талаптарының сақталуы.

«Табиғат зерттеушілері» бақылау ойыны. Бұл жұмыс балалардың бақылау, салыстыру және сөздік қорын дамытуға бағытталады. Тәрбиеші серуен басында балаларға белгілі бір нысанды табуды ұсынады: жасыл жапырақ, кішкентай тас, биік ағаш, көлеңкелі орын немесе құстың дыбысы. Балалар нысанды тапқан соң оның түсін, пішінін, көлемін және орналасуын сипаттайды. Тәрбиеші «Оны қайдан байқадың?», «Ол басқа нысандардан несімен ерекшеленеді?», «Бұл нысанның табиғаттағы қызметі қандай болуы мүмкін?» деген сұрақтар қояды. Кіші жастағы балаларға екі белгі бойынша сипаттау жеткілікті болса, ересек топтағы балалардан бірнеше белгіні салыстыру және өз пікірін негіздеу сұралады. Бұл ойын барысында балалар табиғат нысандарын іздеп қозғалады, бағытты бағдарлайды және құрдастарымен ақпарат алмасады.

«Желдің ізін тап» тәжірибелік тапсырмасы. Жұмыстың мақсаты – балаларға табиғи құбылыстың әсерін бақылау арқылы түсіндіру. Тәрбиеші алдын ала қауіпсіз жерге бекітілген жеңіл ленталарды немесе арнайы дайындалған қағаз жолақтарын пайдаланады. Балалар олардың қозғалысын бақылап, желдің бағыты мен күшін қарапайым түрде сипаттайды. «Жел қатты соққанда лента қалай қозғалады?», «Жел баяулағанда не өзгереді?» деген сұрақтар қойылады. Тапсырманы қимылды ойынмен толықтыруға болады: балалар «баяу жел» кезінде жай қозғалып, «қатты жел» белгісінде жылдамдығын өзгертеді. Осылайша табиғатты бақылау мен дене қозғалысы бір әрекетке біріктіріледі. Қағаз немесе лента балалардың мойнына, қолына байланбайды және көзге жақындатылмайды.

«Табиғи пішіндер мен түстер» шығармашылық ойыны. Бұл тапсырмада балалар серуен кезінде жерде жатқан қауіпсіз табиғи материалдарды – түскен жапырақтарды, ұсақ бұтақтарды немесе тастарды жинайды. Тәрбиеші балаларға олардан қарапайым өрнек, қатар немесе пішін құрастыруды ұсынады. Мысалы, жапырақтарды үлкенінен кішісіне қарай орналастыру, ашық және қою түстерді бөлу немесе тастардан дөңгелек пішін жасауға болады. Бұл әрекет салыстыру, жіктеу, кеңістіктік ойлау және шығармашылық қабілеттерді дамытады. Сонымен бірге балалардың саусақ қимылдары жетіліп, ұсақ моторикасы жаттығады. Табиғи материалдарды жинау кезінде тірі өсімдіктерді жұлуға, белгісіз саңырауқұлақтар мен жидектерді ұстауға рұқсат етілмейді.

«Қозғалыс бағыты» қимылды ойыны. Ойын балалардың негізгі қозғалыс дағдыларын жетілдіруге бағытталған. Тәрбиеші алаңға қауіпсіз арақашықтықта бірнеше белгі қояды: түзу сызық бойымен жүру, белгіленген шеңберді айналып өту, төмен кедергіден аттау, допты домалату және бастапқы орынға қайту. Балалар тапсырмаларды кезекпен орындайды. Ойынның күрделілігі балалардың жасына қарай өзгертіледі. Кіші топта екі қарапайым қозғалыс жеткілікті, ал ересек топта бірнеше әрекетті ретімен орындау ұсынылады. Баланың жылдамдығына емес, қозғалысты қауіпсіз және дұрыс орындауына назар аударылады. Қажет болған жағдайда кедергілерді айналып өтуге немесе тапсырманы жеңілдетуге мүмкіндік беріледі.

«Маусымдық өзгерістер күнделігі» әдісі. Бұл жұмыс ұзақ мерзімді бақылауды ұйымдастыруға көмектеседі. Тәрбиеші топпен бірге ауладағы бір ағашты немесе белгілі бір табиғи нысанды таңдайды. Балалар оны әр маусымда бақылап, өзгерістерді әңгімелейді. Мысалы, көктемде бүршіктің пайда болуы, жазда жапырақтың көбеюі, күзде түсінің өзгеруі, қыста жапырақсыз қалуы қарастырылады. Балалардың жасына қарай бақылау нәтижесі сурет,

ауызша әңгіме немесе тәрбиеші толтыратын қарапайым күнделік түрінде тіркелуі мүмкін. Бұл әдіс уақыт ұғымын, есте сақтауды, салыстыруды және байланыстырып сөйлеуді дамытуға ықпал етеді.

Практикалық жұмыстарды жоспарлауда тәрбиеші серуеннің құрылымын да ескеруі қажет. Мысалы, серуеннің басында балалардың көңіл күйі мен ауа райы жағдайы бағаланады; негізгі бөлімде бақылау, зерттеу және қимылды ойындар өткізіледі; соңында балалардың әсері тыңдалып, қысқаша қорытынды жасалады. Бір серуенде барлық тапсырманы орындау міндетті емес. Балалардың қызығушылығы мен шаршау деңгейіне қарай екі-үш негізгі әрекетті таңдап, еркін ойынға жеткілікті уақыт қалдырған дұрыс.

Тиімділікті арттыру үшін тәрбиеші балалардың жетістігін күнделікті бақылап отыра алады. Мысалы, бала табиғат нысанын өздігінен байқай ма, сұрақ қоя ма, салыстыра ала ма, ойын ережесін сақтай ма, қозғалыс тапсырмасына қатыса ма, құрдастарымен келісіп әрекет ете ме деген көрсеткіштер назарға алынады. Бақылау нәтижелері баланың даму динамикасын түсінуге және келесі серуеннің мазмұнын бейімдеуге көмектеседі. Бұл көрсеткіштер медициналық немесе психологиялық диагноз қоюға арналмайды; олар педагогикалық жоспарлау үшін пайдаланылады.

Ата-аналармен ынтымақтастық та серуеннің тиімділігін күшейтеді. Тәрбиеші ата-аналарға демалыс күндері балаларымен саябақта серуендеу, табиғаттағы өзгерістерді бірге бақылау, құстардың үнін тыңдау, қауіпсіз табиғи материалдардан бұйым жасау сияқты қарапайым ұсыныстар бере алады. Мұндай әрекеттер балабақша мен отбасы арасындағы тәрбиелік сабақтастықты қалыптастырады. Алайда ата-аналарға міндетті түрде арнайы құрал сатып алу немесе күрделі тапсырмалар орындау талап етілмеуі керек. Табиғатпен күнделікті қарапайым қарым-қатынастың өзі баланың тәжірибесін байытуға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Табиғат аясындағы серуен – мектепке дейінгі жастағы балалардың танымдық және физикалық дамуын қатар қолдауға мүмкіндік беретін маңызды педагогикалық құрал. Табиғи орта баланың қоршаған әлемді тікелей қабылдауына, бақылау жүргізуіне, салыстыруына, сұрақ қоюына, тәжірибе жасауына және қарапайым қорытынды шығаруына жағдай жасайды. Сонымен қатар сыртқы кеңістіктегі қозғалыс әрекеттері жүру, жүгіру, секіру, лақтыру, тепе-теңдікті сақтау және кеңістікті бағдарлау дағдыларын жетілдіреді.

Серуеннің құндылығы оның тек таза ауада өткізілетін уақыт болуында емес, баланың белсенді тәжірибе жинақтауына мүмкіндік беруінде. Бақылау, зерттеу, қимылды ойын, шығармашылық тапсырма және еркін ойын өзара үйлескен кезде бала табиғатты әр қырынан танып, алған білімін нақты әрекетпен байланыстырады. Мұндай жұмыс баланың тілдік, әлеуметтік және эмоционалдық дамуына да ықпал етеді.

Тәрбиеші серуенді ұйымдастырғанда баланың жас ерекшелігін, жеке мүмкіндігін, қызығушылығын және денсаулық жағдайын ескеруі қажет. Қауіпсіздік талаптарын сақтау, табиғи ортаны алдын ала тексеру, қозғалыс жүктемесін реттеу және әр баланың қатысуына мүмкіндік беру – жұмыстың негізгі шарттары. Сонымен қатар тәрбиеші балаларға табиғатты қорғаудың маңызын түсіндіріп қана қоймай, күнделікті әрекетімен үлгі көрсетуі керек.

Қорыта айтқанда, табиғат аясындағы серуенді жүйелі, мақсатты және мазмұнды ұйымдастыру баланың табиғатқа қызығушылығын арттырып, танымдық белсенділігін, қозғалыс тәжірибесін және қоршаған ортаға жауапкершілікпен қарау дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі. Сондықтан серуен мектепке дейінгі ұйымның күн тәртібіндегі қосымша уақыт емес, баланың үйлесімді дамуына бағытталған толыққанды педагогикалық үдерістің құрамдас бөлігі ретінде қарастырылуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. Әділет ақпараттық-құқықтық жүйесі.

2. World Health Organization. (2019). Guidelines on Physical Activity, Sedentary Behaviour and Sleep for Children Under 5 Years of Age. Geneva: WHO.

3. Ardoin, N. M., & Bowers, A. W. (2020). Early childhood environmental education: A systematic review of the research literature. Educational Research Review, 31, 100353. DOI: 10.1016/j.edurev.2020.100353.

4. Dankiw, K. A., Tsiros, M. D., Baldock, K. L., & Kumar, S. (2020). The impacts of unstructured nature play on health in early childhood development: A systematic review. PLOS ONE, 15(2), e0229006. DOI: 10.1371/journal.pone.0229006.

5. Prins, J., van der Wilt, F., van der Veen, C., & Hovinga, D. (2022). Nature play in early childhood education: A systematic review and meta-ethnography of qualitative research. Frontiers in Psychology.

6. Nature-Based Early Childhood Education and Children's Social, Emotional and Cognitive Development: A Mixed-Methods Systematic Review. (2022). International Journal of Environmental Research and Public Health, 19(10), 5967. DOI: 10.3390/ijerph19105967.

7. Nature-based early childhood education and children's physical activity, sedentary behaviour, motor competence and other physical health outcomes: A mixed-methods systematic review. (2022). Journal of Physical Activity and Health, 19(6), 456–472. DOI: 10.1123/jpah.2021-0760.

8. Characteristics of the Outdoor Environment Affording Physical Activity, Motor Competence, and Social Interactions in Children Aged 3–7 Years: A Systematic Review. (2024). Children, 11(12), 1491. DOI: 10.3390/children11121491.

ВЛИЯНИЕ ПРОГУЛОК НА ПРИРОДЕ НА ПОЗНАВАТЕЛЬНОЕ И ФИЗИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ

Аннотация. В статье рассматривается педагогическое значение прогулок на природе в обеспечении познавательного и физического развития детей дошкольного возраста. Природная среда характеризуется как важное образовательное пространство, способствующее формированию у ребёнка первоначальных представлений об окружающем мире, развитию навыков наблюдения, сравнения, исследования, экспериментирования и формулирования выводов. Кроме того, анализируются пути совершенствования двигательных навыков в процессе прогулок: ходьбы, бега, прыжков, лазания, сохранения равновесия, координации движений и выносливости. В статье представлены методические рекомендации по целенаправленной организации прогулок на природе воспитателем с учётом возрастных особенностей детей, интеграции исследовательских заданий и подвижных игр, а также соблюдения требований безопасности. На основе научных данных раскрывается влияние систематического взаимодействия с природой на самостоятельность ребёнка, его эмоциональное состояние, экологическую культуру и социальные навыки.

Ключевые слова: прогулки на природе, дошкольное воспитание, познавательное развитие, физическое развитие, наблюдение, исследовательская деятельность, подвижная игра, экологическое воспитание, природная среда, воспитатель.

Шаймарданова Айгул Маликовна
Ағылшын тілі мұғалімі, педагог-сарапшы
Қаракөл орта мектебі
Атырау облысы, Қызылқоға ауданы, Қаракөл ауылы

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ИНТЕРАКТИВТІ ТАҚТАНЫ ҚОЛДАНУ

Қазіргі таңда білім беру жүйесінде цифрлық технологияларды тиімді пайдалану – оқыту сапасын арттырудың маңызды шарттарының бірі. Қоғамның қарқынды дамуы мен ақпараттық технологиялардың кеңінен таралуы мұғалімнен үнемі ізденуді, жаңашыл әдіс-тәсілдерді меңгеруді және білім беру үдерісіне заманауи құралдарды енгізуді талап етеді. Осы тұрғыдан алғанда, интерактивті тақтаны ағылшын тілі сабақтарында қолдану оқушылардың білім алуына қолайлы жағдай жасап, оқу үдерісін қызықты әрі нәтижелі ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Интерактивті тақта – оқу материалын көрнекі түрде ұсынуға, оқушылардың белсенділігін арттыруға және мұғалім мен оқушы арасындағы өзара әрекеттестікті күшейтуге арналған заманауи технологиялық құрал. Оның көмегімен мәтіндерді, суреттерді, аудиожазбаларды, бейнематериалдарды және түрлі интерактивті тапсырмаларды сабақ барысында тиімді пайдалануға болады. Бұл әсіресе ағылшын тілі пәнін оқытуда маңызды, өйткені шет тілін меңгеру тыңдалым, айтылым, оқылым және жазылым дағдыларын жүйелі дамытуды қажет етеді.

Интерактивті тақтаның басты артықшылықтарының бірі – оқу материалын оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес ұсыну мүмкіндігі. Бастауыш сыныптарда түрлі-түсті суреттер, анимациялар, ойындар мен сәйкестендіру тапсырмалары балалардың қызығушылығын оятып, жаңа сөздерді есте сақтауына көмектеседі. Мысалы, «Find the correct picture!» тапсырмасы арқылы оқушылар берілген сөзге сәйкес суретті табады, ал «Match the words with the pictures» жаттығуы сөздік қорды бекітуге мүмкіндік береді. Мұндай тапсырмалар оқушылардың сабаққа белсенді қатысуына және алған білімдерін тәжірибеде қолдануына жағдай жасайды.

Орта және жоғары сыныптарда интерактивті тақта грамматикалық тақырыптарды түсіндіру, мәтінмен жұмыс жүргізу, пікірталас ұйымдастыру және шығармашылық тапсырмаларды орындау кезінде тиімді қолданылады. Мысалы, грамматикалық құрылымдарды салыстыру, сөйлемдерді толықтыру, қателерді анықтау, мәтіннің негізгі ойын табу және сұрақтарға жауап беру тапсырмалары оқушылардың тілдік білімін жетілдіреді.

Сонымен қатар бейнематериалдар мен аудиожазбаларды пайдалану арқылы оқушылардың ағылшын тіліндегі сөйлеуді түсіну қабілетін дамытуға болады.

Интерактивті тақта оқыту үдерісінде саралап оқытуды жүзеге асыруға да мүмкіндік береді. Оқушылардың білім деңгейі мен жеке қабілеттерін ескере отырып, тапсырмаларды күрделілік деңгейіне қарай ұсынуға болады. Қолдауды қажет ететін оқушыларға суреттермен жұмыс, сөздерді сәйкестендіру және сөйлемдерді толықтыру тапсырмалары берілсе, қабілеті жоғары оқушыларға өз ойын ағылшын тілінде жеткізу, мәтін құрастыру, мәселені талдау және шығармашылық жұмыстар орындау ұсынылады. Бұл әр оқушының оқу үдерісіне қатысуына және жеке мүмкіндіктерін дамытуына ықпал етеді.

Сабақ барысында интерактивті тақтаны түрлі цифрлық білім беру платформаларымен ұштастырудың да маңызы зор. Мысалы, Wordwall платформасы арқылы сөздік қорды қайталауға арналған ойындар мен тапсырмалар ұйымдастыруға, LearningApps көмегімен сәйкестендіру және топтастыру жаттығуларын орындауға, Kahoot! және Quizizz платформалары арқылы оқушылардың білімін тексеруге болады. Осындай ресурстарды орынды пайдалану оқушылардың қызығушылығын арттырып қана қоймай, олардың оқу жетістіктері туралы жедел кері байланыс алуға мүмкіндік береді.

Интерактивті тақта қалыптастырушы бағалау үдерісін ұйымдастыруда да маңызды рөл атқарады. Мұғалім сабақ барысында қысқа тесттер, сұрақ-жауап тапсырмалары және практикалық жаттығулар арқылы оқушылардың тақырыпты қаншалықты меңгергенін анықтай алады. Нәтижесінде оқушылар өз қателерін байқап, оларды түзетуге үйренеді, ал мұғалім келесі оқу қадамдарын жоспарлауға қажетті ақпарат алады.

Дегенмен интерактивті тақтаны қолдану белгілі бір педагогикалық талаптарды сақтауды қажет етеді. Біріншіден, пайдаланылатын материалдар сабақтың оқу мақсатына сәйкес болуы керек. Екіншіден, цифрлық тапсырмалар оқушылардың жас ерекшеліктері мен тілдік деңгейіне сай таңдалуы тиіс. Үшіншіден, интерактивті тақта дәстүрлі оқыту әдістерін толық алмастырмай, оларды толықтыратын құрал ретінде қолданылғаны жөн. Төртіншіден, экран алдында өткізілетін уақытты тиімді ұйымдастырып, оқушылардың көз саулығы мен қозғалыс белсенділігіне назар аудару қажет.

Педагог ретінде мұғалімнің басты міндеті – заманауи технологияларды мақсатты пайдаланып, әр оқушының сапалы білім алуына жағдай жасау деп есептеймін. Интерактивті тақтаның тиімділігі оның мүмкіндіктерінің көптігімен ғана емес, мұғалімнің кәсіби шеберлігімен, шығармашылық ізденісімен және оқу үдерісін дұрыс ұйымдастыра білуімен анықталады. Сондықтан мұғалім әр сабағында оқушылардың қызығушылығын арттыратын, олардың ойлау қабілетін дамытатын және алған білімдерін өмірде қолдануға бағыттайтын әдістерді таңдауы қажет.

Қорытындылай келе, интерактивті тақтаны ағылшын тілі сабақтарында тиімді қолдану – білім беру үдерісін жетілдірудің, оқушылардың тілдік дағдыларын дамытудың және олардың пәнге деген ынтасын арттырудың маңызды жолы. Заманауи технологияларды педагогикалық әдістермен ұштастыру арқылы оқушылардың белсенділігін арттырып, өздігінен білім алу дағдыларын қалыптастыруға болады. Ең бастысы, технология мұғалімнің орнын алмастырмайды, керісінше, оның кәсіби мүмкіндіктерін кеңейтіп, оқыту сапасын арттыруға көмектеседі. Сапалы білім мен саналы тәрбие беру жолында мұғалімнің ізденісі, шеберлігі және жаңашылдыққа ұмтылысы әрдайым маңызды болып қала береді.

Тажигутова Алтынгуль Максимовна
Бастауыш сынып мұғалімі, педагог-модератор
Ғ. Ақтаев атындағы №6 мектеп-гимназиясы
Ақтөбе облысы, Ақтөбе қаласы

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚЫЛЫМ, ЖАЗЫЛЫМ ЖӘНЕ АЙТЫЛЫМ ДАҒДЫЛАРЫН КЕШЕНДІ ДАМЫТУ

Аңдатпа. Мақалада бастауыш сынып оқушыларының оқылым, жазылым және айтылым дағдыларын өзара байланыста дамытудың теориялық және әдістемелік негіздері қарастырылады. Аталған дағдылар оқушының тілдік қарым-қатынас жасауына, ақпаратты қабылдап, түсінуіне, өз ойын жүйелі жеткізуіне және жазбаша түрде сауатты рәсімдеуіне мүмкіндік беретін негізгі құзыреттер ретінде сипатталады. Оқылым дағдысын қалыптастыруда мәтінді түсініп оқу, негізгі ақпаратты анықтау, сұрақтарға жауап беру, мазмұнын талдау және қорытынды жасау тәсілдеріне назар аударылады. Жазылым дағдысын дамытуда ойды жоспарлау, сөйлем құрастыру, мәтін жазу, редакциялау және сауатты жазу жұмыстарының маңызы ашылады. Айтылымды жетілдіруде диалог, монолог, пікір алмасу, мазмұндау және шығармашылық тапсырмаларды қолдану жолдары ұсынылады. Сонымен қатар үш дағдыны біртұтас оқу әрекетіне біріктірудің тиімді әдістері, саралап оқыту, қалыптастырушы бағалау және кері байланыс беру ерекшеліктері талданады. Мақала бастауыш сынып мұғалімдеріне оқушылардың функционалдық сауаттылығын арттыруға бағытталған практикалық әдістемелік ұсыныстар ұсынады.

Түйін сөздер: оқылым, жазылым, айтылым, тілдік дағдылар, бастауыш сынып, функционалдық сауаттылық, мәтінмен жұмыс, сөйлеу мәдениеті, шығармашылық тапсырма, қалыптастырушы бағалау.

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесінде оқушының тек теориялық білімді меңгеруі жеткіліксіз. Білім алушы алған ақпаратын түсініп, оны өмірлік жағдаяттарда қолдана білуі, өз ойын сауатты жеткізуі, түрлі дереккөздерден қажетті мәліметті табуы және сол ақпарат негізінде жеке пікір қалыптастыруы қажет. Осы тұрғыдан алғанда, бастауыш білім беру кезеңінде оқылым, жазылым және айтылым дағдыларын жүйелі дамыту ерекше маңызға ие. Өйткені бастауыш сынып – баланың тілдік қабілеті, ойлау жүйесі, қарым-қатынас мәдениеті және оқу әрекетіне деген көзқарасы қалыптасатын негізгі кезеңдердің бірі.

Оқылым, жазылым және айтылым – бір-бірінен бөлек қарастырылатын дағдылар болғанымен, олардың мазмұны мен қалыптасу үдерісі өзара тығыз байланысты. Оқушы мәтінді оқып, оның мазмұнын түсінген кезде жаңа ақпарат алады; сол ақпаратты талқылау

барысында өз ойын ауызша білдіреді; ал жазбаша тапсырма орындау кезінде түсінгенін жүйелеп, сауатты түрде қағазға түсіреді. Демек, бұл дағдыларды жеке-жеке жаттықтырумен шектелмей, біртұтас тілдік әрекет ретінде ұйымдастыру қажет.

Қазақстан Республикасының бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында білім беру мазмұны оқыту нәтижелеріне бағдарланып, білім алушылардың функционалдық сауаттылығын, коммуникативтік дағдыларын және алған білімін тәжірибеде қолдану қабілетін қалыптастыруға бағытталған.

Ал Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы оқылым сауаттылығын мәтінді түсіну, пайдалану, бағалау, ой елегінен өткізу және мәтінмен саналы түрде жұмыс істеу қабілеті ретінде анықтайды.

Бастауыш сынып мұғалімінің міндеті – оқушыны тек жылдам немесе қатесіз оқуға үйрету емес, оқығанын түсінуге, ақпаратты саралауға, өз ойын дәлелдеуге, сауатты жазуға және қарым-қатынас барысында тілдік нормаларды сақтауға баулу. Бұл жұмысты тиімді ұйымдастыру үшін сабақ мазмұнына көркем және ақпараттық мәтіндерді, шығармашылық жазылым тапсырмаларын, диалогтік жұмыстарды, пікірталас элементтерін, жұптық және топтық әрекеттерді кіріктіру маңызды.

Мақаланың мақсаты – бастауыш сынып оқушыларының оқылым, жазылым және айтылым дағдыларын кешенді дамытудың педагогикалық негіздерін айқындау және мұғалім тәжірибесінде қолдануға болатын әдістемелік тәсілдерді ұсыну.

1. Оқылым, жазылым және айтылым дағдыларын кешенді дамытудың теориялық-педагогикалық негіздері

Оқылым, жазылым және айтылым дағдылары – бастауыш сынып оқушысының тілдік-коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыратын өзара сабақтас әрекеттер. Олардың әрқайсысы белгілі бір қызмет атқарғанымен, оқу үдерісінде бірін-бірі толықтырып, баланың ақпаратты қабылдау, өңдеу, түсіндіру және жеткізу мүмкіндіктерін кеңейтеді. Оқылым арқылы оқушы мәтіндегі ақпаратты қабылдайды және мағынасын түсінеді; айтылым барысында сол ақпаратты ауызша талдап, өз көзқарасын білдіреді; жазылым кезінде ойын жүйелеп, жазбаша түрде рәсімдейді. Сондықтан мұғалім бұл дағдыларды бір сабақтың немесе бір тақырыптың аясында өзара байланыстыра ұйымдастырғаны дұрыс.

Бастауыш мектеп жасындағы балалардың тілдік дамуы біркелкі жүрмейді. Бір оқушы мәтінді жылдам оқығанымен, мазмұнын толық түсінбеуі мүмкін; екіншісі ойын ауызша еркін жеткізгенімен, жазбаша сөйлем құрастыруда қиналады; үшіншісі сауатты жазғанымен, көпшілік алдында сөйлеуге ұялады. Мұндай айырмашылықтар мұғалімнен әр баланың жеке ерекшелігін ескеруді, дағдыларды дамытуда сараланған тапсырмалар ұсынуды талап етеді. Бұл ретте оқушының бастапқы деңгейін анықтап, оның алға жылжуын жүйелі бақылау маңызды.

Оқылым, жазылым және айтылымның өзара байланысын түсіндіруде әлеуметтік-мәдени және конструктивистік оқыту ұстанымдары маңызды орын алады. Л.С. Выготскийдің әлеуметтік өзара әрекет пен тілдің ойлауды дамытудағы рөлі туралы тұжырымдары оқушының білімді қарым-қатынас барысында меңгеретінін көрсетеді. Мұғалімнің бағыттаушы сұрақтары, сыныптастарымен пікір алмасу және бірлескен тапсырмалар баланың өз ойын нақтылауына мүмкіндік береді. Ал оқушы өз бетінше орындай алмайтын жұмысты педагогтің немесе қабілеті жоғары сыныптасының көмегімен орындау арқылы біртіндеп дербестікке көшеді.

Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты оқыту нәтижелерін білім алушының білімі мен дағдыларын тәжірибеде қолдану мүмкіндігімен байланыстырады. Бұл талап тілдік әрекеттерді тек ережелерді жаттаумен шектемей, нақты коммуникативтік жағдаяттарда қолдануды көздейді.

Осыған сәйкес мұғалім оқушыға мәтінді оқытып қана қоймай, оның мазмұны бойынша сұрақ құрастыруды, кейіпкер әрекетін бағалауды, өз пікірін дәлелдеуді және сол тақырыпта шағын мәтін жазуды ұсынуы қажет.

Тілдік дағдыларды кешенді дамыту оқушының функционалдық сауаттылығын қалыптастыруға да ықпал етеді. Функционалдық сауаттылық дегеніміз – алған білімді күнделікті өмірде кездесетін мәселелерді шешуге пайдалана білу. Мысалы, оқушы хабарландыруды оқып, қажетті ақпаратты табуы, досына түсінікті хабарлама жазуы немесе белгілі бір мәселе бойынша өз пікірін ауызша жеткізуі мүмкін. Мұндай тапсырмалар тілдік білімнің өмірмен байланысын күшейтеді.

Демек, бастауыш сыныптағы тіл дамыту жұмыстарының негізгі мақсаты – оқушыны оқи алатын, түсінгенін талдайтын, өз ойын сауатты жазатын және пікірін еркін жеткізе алатын тұлға ретінде қалыптастыру. Бұл мақсатқа жету үшін оқылым, жазылым және айтылым сабақтастықта, жүйелі әрі үздіксіз дамытылуы тиіс.

2. Оқылым дағдысын қалыптастырудың тиімді әдістері

Оқылым – бастауыш сынып оқушысының білім алуына, сөздік қорын молайтуына, дүниетанымын кеңейтуіне және өзге тілдік дағдыларын жетілдіруіне негіз болатын әрекет. Оқуды меңгеру тек әріптерді танып, сөздерді дұрыс дыбыстаумен аяқталмайды. Оқушы оқыған мәтінінің мазмұнын түсініп, негізгі және қосымша ақпаратты ажыратып, оқиғалар арасындағы байланысты анықтап, автордың ойын түсіндіре алуы қажет. Сондықтан бастауыш сыныпта оқылымды дамыту жұмысы техникалық оқу жылдамдығын арттырумен қатар, мәтінді саналы қабылдау мен мағыналық талдауға бағытталуы керек.

Оқылым дағдысын қалыптастыруда мәтіннің мазмұны, көлемі, тілдік ерекшелігі және оқушының жас деңгейіне сәйкестігі ескеріледі. Бірінші сыныпта дыбыс пен әріпті сәйкестендіру, буындап және тұтас оқу, қысқа сөйлемдердің мағынасын түсіну жұмыстары басым болса, екінші сыныпта мәтін мазмұнын ретімен баяндау, кейіпкерлерді сипаттау, сұрақтарға толық жауап беру тапсырмалары күрделене түседі. Үшінші-төртінші сыныптарда мәтіндегі негізгі ойды анықтау, ақпаратты салыстыру, автор көзқарасын байқау, қорытынды жасау және оқылған материалға жеке пікір білдіру жұмыстары жүйелі жүргізіледі.

Оқылымды дамытудың тиімді тәсілдерінің бірі – мәтінмен жұмысты үш кезеңге бөлу: оқылымға дейінгі, оқу барысындағы және оқылымнан кейінгі әрекеттер. Оқылымға дейін мұғалім тақырыпқа қатысты сурет, тірек сөз немесе проблемалық сұрақ ұсынады. Мысалы, «Құстар неге жылы жаққа ұшады?» деген сұрақ оқушының қызығушылығын оятып, мәтінді оқуға бағыт береді. Оқу барысында балалар белгісіз сөздердің мағынасын анықтайды, маңызды ақпараттың астын сызады, оқиғаның әрі қарай қалай өрбитінін болжайды. Оқылымнан кейін мәтінге қатысты сұрақтарға жауап беріп, негізгі ойды анықтайды және мазмұнын өз сөзімен жеткізеді.

Халықаралық PIRLS зерттеуінің оқу сауаттылығын бағалау жүйесінде мәтінді түсіну төрт негізгі үдеріс арқылы қарастырылады: мәтінде анық берілген ақпаратты табу, қарапайым қорытынды жасау, идеялар мен ақпаратты түсіндіріп байланыстыру, мәтін мазмұны мен құрылымын бағалау. Сонымен қатар зерттеуде әдеби тәжірибе алу және ақпаратты меңгеру мақсатындағы оқылым түрлері қамтылады.

Бұл бағыттарды бастауыш сыныптағы күнделікті мәтіндік тапсырмаларға енгізу оқушыны тек ақпаратты іздеуге емес, оны терең түсінуге үйретеді.

Практикалық жұмыста «Болжау», «Ойлан – жұптас – бөліс», «Мәтінге бес сұрақ», «Маңызды ақпаратты тап», «Кейіпкерге хат» әдістерін қолдануға болады. Мысалы, оқушы мәтінді оқығаннан кейін кейіпкердің әрекетіне баға беріп, өз шешімін мәтіндегі нақты дерекпен дәлелдейді. Ақпараттық мәтіндермен жұмыс кезінде тақырып, тақырыпша, сурет, сызба және қысқа анықтамалардан қажетті мәліметті табуға үйрету маңызды. Бұл тәсілдер баланың ақпаратты әртүрлі формада қабылдауына көмектеседі.

Оқылым нәтижелі болуы үшін мұғалім оқушыны тек дауыстап оқуға мәжбүрлемей, өздігінен оқуға да уақыт бөлуі қажет. Көркем әдебиет, танымдық мәтін, ертегі, әңгіме, өлең,

нұсқаулық және хабарландыру сияқты әртүрлі жанрдағы материалдарды пайдалану оқушының оқу тәжірибесін байытады. Ең бастысы – бала оқуды міндет ретінде ғана емес, жаңа білім алудың, қызықты оқиғалармен танысудың және өз сұрақтарына жауап табудың құралы ретінде қабылдауы тиіс.

3. Жазылым дағдысын дамытудың педагогикалық тәсілдері

Жазылым – оқушының ойын, сезімін, көзқарасын және меңгерген ақпаратын жазбаша түрде жеткізу қабілеті. Бастауыш сыныпта бұл дағдыны қалыптастыру әріптерді дұрыс жазу, сөздерді қатесіз көшіру немесе сөйлем соңына тыныс белгісін қоюмен ғана шектелмейді. Жазылым оқушыдан ойды жоспарлауды, қажетті сөздерді таңдауды, сөйлемдерді мағыналық жағынан байланыстыруды, мәтін құрылымын сақтауды және жазылған жұмысты тексеруді талап етеді. Сондықтан жазбаша тіл дамыту жұмыстары біртіндеп күрделеніп, оқушының жас ерекшелігі мен тілдік мүмкіндігіне сай ұйымдастырылуы қажет.

Бастапқы кезеңде оқушылардың графикалық дағдыларын, әріп элементтерін дұрыс жазуын, сөздердің арасындағы арақашықтықты сақтауын және сөйлемді сауатты рәсімдеуін қалыптастыру маңызды. Одан кейін сөз тіркесі мен сөйлем құрастыру, сурет бойынша сөйлем жазу, тірек сөздер арқылы шағын мәтін құрастыру тапсырмалары орындалады. Жоғары сыныптарға қарай оқушының өз бетінше әңгіме, сипаттау, хабарлама, құттықтау, хат, шағын пікір және шығармашылық мәтін жазуына жағдай жасалады.

Жазылымды дамытуда үдерістік оқыту тәсілін қолдану тиімді. Бұл тәсіл жазба жұмысын бірнеше кезеңге бөліп қарастырады. Бірінші кезеңде оқушы жазатын мәтінінің тақырыбы мен мақсатын анықтап, негізгі ойын жоспарлайды. Екінші кезеңде алғашқы нұсқасын жазады. Үшінші кезеңде жазылған мәтіннің мазмұны, сөйлемдердің байланысы, сөздердің орынды қолданылуы тексеріледі. Соңғы кезеңде орфографиялық және пунктуациялық қателер түзетіліп, мәтіннің таза нұсқасы дайындалады. Мұғалім осы кезеңдердің әрқайсысында нақты бағыт-бағдар беріп, оқушының жұмысын өз бетінше жетілдіруіне мүмкіндік жасауы керек.

Стив Грэм, Дебра Маккеоун, Шарлин Киухара және Карен Харрис жүргізген бастауыш сынып оқушыларына арналған жазылымды оқыту зерттеулерінің метаталдауы жазу стратегияларын арнайы үйрету, мәтін құрылымымен жұмыс істеу, өзін-өзі реттеу және жазу дағдыларын жаттықтырудың нәтижелі ықпалын көрсеткен. Зерттеуде 115 ғылыми жұмыс қарастырылып, жазылымды оқытудың бірнеше тәсілі оқушылардың жазба жұмыстарының сапасына оң әсер ететіні анықталған.

Бұл деректер жазылым дағдысы өздігінен қалыптаспайтынын, оны жүйелі әрі мақсатты оқыту қажеттігін дәлелдейді.

Жазылым мен оқылымның өзара байланысын да ескерген жөн. Грэм мен Хеберттің «Writing to Read» атты метаталдауында оқылған мәтін бойынша жазу, жазу тәсілдерін үйрету және жазба жұмыстарының көлемін арттыру оқылымды түсінуге де ықпал ететіні көрсетілген.

Мысалы, оқушы ертегіні оқығаннан кейін оның жалғасын жазса, мәтіндегі оқиғаларды қайта ой елегінен өткізіп, кейіпкерлердің әрекетін түсінуге тырысады. Ал ақпараттық мәтін бойынша қысқаша мазмұндама жазу негізгі деректерді іріктеуге үйретеді.

Бастауыш сыныпта «Бір сөйлеммен түйінде», «Суретке қарап әңгіме жаз», «Оқиғаны жалғастыр», «Кейіпкерге хат», «Менің пікірім», «Бес сөйлемдік мәтін» сияқты тапсырмаларды жүйелі қолдануға болады. Мысалы, оқушы табиғатты қорғау туралы мәтінді оқып, «Мен табиғатты қорғаймын, себебі...» деген сөйлемнен бастап шағын ойтолғау жазады. Мұнда бала оқыған ақпаратын өз өмірімен байланыстырып, жеке көзқарасын білдіреді.

Жазылымды бағалау кезінде тек емле қателерін есепке алу жеткіліксіз. Мәтіннің мазмұны, тақырыпқа сәйкестігі, ойдың жүйелілігі, сөйлемдердің байланысы, сөздік қоры және сауаттылығы қатар ескерілуі керек. Мұғалім оқушыға «Қай тұсы сәтті шықты?», «Қай сөйлемді нақтылауға болады?», «Ойынды қандай сөзбен толықтыра аласың?» деген сұрақтар арқылы кері байланыс бергені дұрыс. Бұл баланың жазуға деген сенімін арттырып, өз жұмысын бағалау дағдысын қалыптастырады.

4. Айтылым дағдысын жетілдірудің әдістемелік жолдары

Айтылым – адамның өз ойын ауызша жеткізуі, сұрақ қоюы, жауап беруі, пікір алмасуы және белгілі бір жағдаятқа сәйкес тілдік қарым-қатынас орнатуы. Бастауыш сынып оқушылары үшін айтылым дағдысының қалыптасуы оқу үдерісіндегі белсенділікке, сыныптастарымен қарым-қатынас жасауға және білімін көрсетуге тікелей әсер етеді. Оқушы өз ойын жүйелі жеткізе алса, мәтін мазмұнын түсіндіруде, сұрақтарға жауап беруде, топтық жұмыста және шығармашылық тапсырмаларды орындауда белсенділік танытады. Сондықтан айтылымды дамыту жұмысы әр сабақта жүйелі түрде жүргізілуі қажет.

Айтылымның негізгі түрлеріне диалогтік және монологтік сөйлеу жатады. Диалогтік сөйлеу кезінде оқушы әңгімелесушіні тыңдайды, сұрақ қояды, жауап береді, өз пікірін білдіреді және әңгіме тақырыбын сақтайды. Монологтік сөйлеуде белгілі бір тақырып бойынша өз ойын жүйелі түрде баяндайды, оқиғаны сипаттайды немесе ақпаратты түсіндіреді. Бастауыш сыныпта бұл екі бағыт өзара байланыста дамытылуы керек. Мысалы, оқушылар алдымен жұпта мәтін мазмұны бойынша сұхбат жүргізіп, кейін сол мәтінді сынып алдында қысқаша әңгімелеп бере алады.

Айтылымды дамытуда мұғалімнің сөйлеу үлгісі ерекше рөл атқарады. Педагог сөздерді анық, түсінікті, орынды қолданып, сөйлемдерді дұрыс құрастыру арқылы оқушыларға үлгі көрсетеді. Сонымен бірге баланың жауабын бөліп, әрбір қатесін бірден түзете беру оның сөйлеуге деген сенімін төмендетуі мүмкін. Сондықтан мұғалім алдымен оқушының ойын толық айтуына мүмкіндік беріп, содан кейін қажет болған жағдайда тілдік қателерді әдепті түрде түзеткені жөн. Оқушының жауабын толықтыру, дұрыс нұсқаны ұсыну және қайта айтқызу – тиімді қолдау тәсілдері.

Айтылымды жетілдіру үшін «Сурет бойынша әңгімеле», «Сұхбаттас», «Ойынды дәлелде», «Кейіпкер орындығы», «Рөлдік ойын», «Баспасөз конференциясы», «Бір минуттық әңгіме» әдістерін қолдануға болады. Мысалы, «Менің сүйікті кітабым» тақырыбында оқушы кітаптың атауын, авторын, негізгі кейіпкерін айтып, неліктен ұнататынын түсіндіреді. Сыныптастары оған қосымша сұрақтар қояды. Бұл тапсырма монологтік сөйлеуді де, диалогтік қарым-қатынасты да дамытады.

Оқушының сөздік қорын байыту айтылым сапасына тікелей ықпал етеді. Сол себепті жаңа сөздерді жеке жаттатумен шектелмей, оларды сөйлем ішінде, мәтін талқылау барысында және күнделікті қарым-қатынаста қолдануға үйрету қажет. Мұғалім тақырыпқа байланысты сөздер мен сөз тіркестерін алдын ала ұсынып, оқушыларға соларды пайдаланып сөйлем құрастыруды тапсыра алады. Мысалы, табиғат тақырыбында «қоршаған орта», «табиғи құбылыс», «қамқорлық жасау», «табиғатты қорғау» сөз тіркестерін қолдану арқылы оқушының тілдік қоры кеңейеді.

Білім беру саласындағы зерттеулер де ауызша тілдің оқылым мен жазылымның дамуына негіз болатынын көрсетеді. Education Endowment Foundation ұйымының бастауыш кезеңдегі сауаттылықты дамыту жөніндегі әдістемелік нұсқаулығында оқушылардың сөйлеу және тыңдау дағдыларын дамыту, сөздік қорды мақсатты үйрету, ересек пен бала арасындағы сапалы тілдік қарым-қатынасты ұйымдастыру маңызды бағыттар ретінде көрсетілген.

Айтылымды бағалауда оқушының сөзді дұрыс айтуы ғана емес, ойын жүйелі жеткізуі, тақырыптан ауытқымауы, сөздік қорды орынды қолдануы, сөйлеу әдебін сақтауы және сұхбатқа қатысуы ескеріледі. Әсіресе тұйық немесе көпшілік алдында сөйлеуге қиналатын балаларға бірден үлкен аудитория алдында сөйлеу міндетін жүктемей, алдымен жұптық, кейін шағын топтық, одан соң жалпы сыныптық жұмысқа біртіндеп тартқан дұрыс. Осылайша әр бала өз мүмкіндігіне сай сөйлеу тәжірибесін жинақтайды.

5. Оқылым, жазылым және айтылым дағдыларын өзара кіріктіре оқыту

Оқылым, жазылым және айтылым дағдыларын кешенді дамытудың негізгі шарты – оларды сабақ барысында бір-бірінен оқшауламай, ортақ тақырып пен коммуникативтік мақсат төңірегінде кіріктіру. Мұндай ұйымдастыру оқушының бір әрекет барысында меңгерген білімін келесі әрекетте қолдануына мүмкіндік береді. Мысалы, оқушы мәтінді оқиды, оның

мазмұнын сыныпта талқылайды, кейін негізгі ойды жазбаша түрде тұжырымдайды. Осылайша бір тақырып аясында үш дағды да бірізді дамиды.

Кіріктірілген жұмысты ұйымдастырудың тиімді үлгісінің бірі – «Оқы – талқыла – жаз – таныстыр» алгоритмі. Алдымен мұғалім оқушыларға жас ерекшелігіне сай мәтін ұсынады. Оқушылар мәтінді жеке немесе кезектесіп оқып, таныс емес сөздердің мағынасын анықтайды. Одан кейін жұпта немесе топта мәтіннің негізгі ойын талқылап, маңызды ақпараттарды іріктейді. Келесі кезеңде оқылған материал негізінде қысқаша мәтін, пікір, сипаттама немесе сұрақтар құрастырады. Соңында өз жұмыстарын сынып алдында таныстырып, сыныптастарының сұрақтарына жауап береді.

Мысалы, «Табиғатты қорғау» тақырыбын алайық. Бірінші кезеңде оқушылар табиғатты қорғау туралы шағын ақпараттық мәтінді оқиды. Оқылым барысында табиғатқа зиян келтіретін және оны қорғауға көмектесетін әрекеттерді анықтайды. Екінші кезеңде «Адам табиғатты не үшін қорғауы керек?» деген сұрақ төңірегінде пікір алмасады. Үшінші кезеңде «Мен табиғатты қорғау үшін не істей аламын?» тақырыбында бес-алты сөйлемнен тұратын шағын мәтін жазады. Төртінші кезеңде жазған жұмысын оқып, өз ұсынысын сыныпқа таныстырады. Бұл тапсырмада оқушы ақпаратты түсінеді, оны талдайды, өз пікірін ауызша және жазбаша білдіреді.

Тағы бір мысал ретінде көркем мәтінмен жұмысты қарастыруға болады. Оқушылар ертегіні оқығаннан кейін кейіпкерлердің мінезін талдап, олардың әрекеттерін бағалайды. Жұпта кейіпкерлер арасында диалог құрастырады. Содан кейін ертегінің аяқталуын өзгертіп, өз нұсқасын жазады. Соңында шығармашылық жұмыстарын дауыстап оқып, сыныптастарының пікірін тыңдайды. Мұндай тапсырмалар оқушының қиялын, сөздік қорын, мәтін құрастыру қабілетін және сөйлеу мәдениетін дамытады.

Кіріктірілген оқытуда пәндер арасындағы байланысты да тиімді пайдалануға болады. Дүниетану сабағында табиғат құбылыстары туралы мәтін оқып, бақылау нәтижесін жазу және ауызша баяндау; математикада есептің шартын оқып, шешу жолын түсіндіру; көркем еңбек сабағында орындалған жұмыстың кезеңдерін сипаттау – тілдік дағдыларды пәндік мазмұнмен байланыстырудың мысалдары. Бұл тәсіл оқушыға тілдік дағдылардың тек қазақ тілі сабағында ғана емес, барлық оқу пәнінде қажет екенін түсіндіреді.

Кіріктірілген тапсырмаларды жоспарлағанда мұғалім әр дағдының нақты оқу мақсатын анықтауы керек. Мысалы, оқылым бойынша негізгі ақпаратты табу, айтылым бойынша пікірді дәлелдеу, жазылым бойынша байланысты мәтін құрастыру көзделуі мүмкін. Бір тапсырмада барлық дағдыны қолдану олардың әрқайсысын бірдей деңгейде дамытады деген сөз емес. Сондықтан мұғалім сабақта қай дағдыға басымдық берілетінін алдын ала белгілеп, қалған дағдыларды оны қолдайтын әрекет ретінде ұйымдастырғаны дұрыс.

Осылайша кешенді оқыту оқушының тілдік әрекеттерін табиғи байланыста дамытып, алған білімін әртүрлі жағдаятта қолдануына жағдай жасайды. Оның нәтижесінде оқушы тек мәтінді оқып немесе жаттығуды орындап қана қоймай, ақпаратты түсінетін, пікір білдіретін, өз ойын жазбаша рәсімдейтін белсенді тілдік тұлға ретінде қалыптасады.

6. Бастауыш сынып мұғалімінің әдістемелік жұмысы, саралау және бағалау

Оқушылардың оқылым, жазылым және айтылым дағдыларын кешенді дамытуда бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби шеберлігі мен әдістемелік шешімдері маңызды рөл атқарады. Мұғалім оқу мақсатын анықтап қана қоймай, әр оқушының бастапқы мүмкіндігін, оқу қарқынын, сөздік қорын, қызығушылығын және тілдік қиындықтарын ескеруі қажет. Бір сыныпта мәтінді еркін оқитын, бірақ ойын жазбаша жеткізуге қиналатын оқушы да, керісінше, жазуы жақсы болғанымен, ауызша жауап беруге ұялатын бала да кездеседі. Сондықтан барлығына бірдей тапсырма беру әрдайым күтілетін нәтижеге жеткізе бермейді.

Саралап оқыту осы айырмашылықтарды ескеруге мүмкіндік береді. Оқылымда кейбір оқушыларға қысқа мәтін, суретті тірек, сөздік немесе жетекші сұрақтар ұсынылса, оқу деңгейі жоғары балаларға мәтіндегі жасырын ақпаратты анықтау, екі мәтінді салыстыру немесе автор көзқарасын бағалау тапсырмалары беріледі. Жазылымда бір оқушы сөйлем үлгісіне сүйеніп

мәтін құрастырса, екіншісі тірек сөздер арқылы әңгіме жазады, ал үшіншісі өз бетінше жоспар құрып, шығармашылық мәтін дайындайды. Айтылымда да оқушыларға дайын сұрақтар, сөйлеу тіркестері немесе қысқаша жоспар ұсынуға болады.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылардың қатысуын қамтамасыз ету де мұғалімнің маңызды міндеттерінің бірі. Мұндай балаларға мәтін көлемін бейімдеу, ірі қаріп қолдану, суретті тірек беру, қосымша уақыт ұсыну, тапсырманы шағын қадамдарға бөлу және ауызша жауаптың балама түрлерін пайдалану көмектеседі. Мысалы, оқушы ойын толық сөйлеммен жеткізе алмаса, алдымен тірек сөздерді пайдаланып жауап беруіне, кейін қысқа сөйлем құрастыруына жағдай жасауға болады. Басты талап – оқу мақсатын сақтай отырып, оған жетудің қолжетімді жолын ұсыну.

Дағдылардың даму деңгейін анықтауда қалыптастырушы бағалау тиімді. Ол оқу үдерісінің барысында жүргізіліп, оқушының қай тұста жетістікке жеткенін және қандай қолдау қажет екенін анықтауға мүмкіндік береді. Бастауыш білім стандарты бағалау мен кері байланысты оқу үдерісін жетілдірудің маңызды тетіктері ретінде қарастырады.

Мұғалім бағалауды тек баға қою құралы ретінде емес, оқушының алға жылжуына көмектесетін педагогикалық әрекет ретінде қолдануы қажет.

Оқылымды бағалау кезінде оқушының мәтінді түсінуі, негізгі ақпаратты табуы, сұрақтарға жауап беруі және қорытынды жасауы ескеріледі. Жазылымда мәтіннің тақырыпқа сәйкестігі, мазмұн тұтастығы, сөйлемдердің байланысы және сауаттылығы қарастырылады. Айтылымда ойын жүйелі жеткізуі, сөздерді орынды қолдануы, сұрақтарға жауап беруі және әңгімеге қатысуы назарға алынады. Бағалау критерийлері оқушыға алдын ала түсіндіріліп, жас ерекшелігіне сай қарапайым тілмен ұсынылуы керек.

Кері байланыс нақты әрі қолдаушы сипатта болғаны дұрыс. «Жақсы», «Дұрыс емес» деген жалпы пікірлердің орнына «Мәтіннің негізгі ойын дұрыс анықтадың», «Ойыңды екі дәлелмен толықтырсаң, жауабың нақтырақ болады», «Сөйлемдердің арасындағы байланысты күшейту үшін жалғаулық сөздерді қолдан» деген ұсыныстар тиімді. Сонымен қатар өзін-өзі бағалау және өзара бағалау әдістерін қолдану оқушының оқуына жауапкершілікпен қарауына ықпал етеді.

Мұғалім оқушылардың даму динамикасын жүйелі бақылау үшін жеке жетістік парағын, бақылау жазбаларын, жазба жұмыстарының жинағын және ауызша жауаптардың нәтижелерін пайдалана алады. Мұндай материалдар оқушының бастапқы деңгейімен салыстырғандағы ілгерілеуін көруге, қиындықтарды уақытында анықтауға және келесі сабақтың мазмұнын жоспарлауға көмектеседі. Осылайша саралау, қалыптастырушы бағалау және жүйелі кері байланыс оқылым, жазылым және айтылым дағдыларын дамыту жұмысының ажырамас бөлігіне айналады.

Қорытынды

Бастауыш сынып оқушыларының оқылым, жазылым және айтылым дағдыларын кешенді дамыту – олардың функционалдық сауаттылығын, тілдік құзыреттілігін және тұлғалық әлеуетін қалыптастырудың маңызды бағыты. Бұл дағдылар бір-бірімен тығыз байланысты болғандықтан, оларды оқыту үдерісінде өзара сабақтастықта ұйымдастыру қажет. Оқушы оқыған мәтінін түсініп, мазмұнын талдаған кезде ақпаратты қабылдау қабілеті дамиды; сол ақпаратты талқылап, пікір білдіру арқылы айтылым дағдысы жетіледі; ал ойын жазбаша түрде жүйелеу барысында жазылым мәдениеті қалыптасады.

Оқылымды дамытуда мәтінді саналы түсіну, негізгі ақпаратты анықтау, қорытынды жасау және оқығанына баға беру жұмыстарына басымдық берілуі тиіс. Жазылымда жоспарлау, мәтін құрастыру, редакциялау және сауатты рәсімдеу кезеңдері жүйелі қолданылуы қажет. Айтылымды жетілдіру үшін оқушыларға күнделікті сабақта сұрақ қоюға, жауап беруге, өз ойын дәлелдеуге, жұпта және топта пікір алмасуға мүмкіндік берілуі маңызды.

Үш дағдыны кіріктіре оқыту оқушының білімін өмірлік жағдаяттарда қолдануына жағдай жасайды. Осы мақсатта мұғалім көркем және ақпараттық мәтіндерді, шығармашылық

жазба жұмыстарын, диалогтік тапсырмаларды, рөлдік ойындарды, зерттеу сипатындағы жұмыстарды және пәндер арасындағы байланысты тиімді пайдалануы керек. Сонымен қатар оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеріп, сараланған тапсырмалар ұсыну, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға қолдау көрсету және қалыптастырушы бағалауды жүйелі жүргізу маңызды.

Қорытындылай келе, бастауыш сыныптағы тіл дамыту жұмысының нәтижесі оқушының қаншалықты көп мәтін оқығанымен немесе қанша жазба жұмысын орындағанымен ғана өлшенбейді. Негізгі көрсеткіш – баланың оқығанын түсінуі, ақпаратты талдауы, өз ойын сауатты жазуы, пікірін дәлелдеп айтуы және қарым-қатынас жағдайында тілдік құралдарды орынды қолдана білуі. Мұғалім осы бағыттарды біртұтас педагогикалық жүйе ретінде ұйымдастырған жағдайда оқушының тілдік қабілеті мен функционалдық сауаттылығы біртіндеп дамиды.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. 2007 жылғы 27 шілде, №319-III.
2. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығы. «Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы».
3. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 16 қыркүйектегі №399 бұйрығы. «Бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім деңгейлерінің жалпы білім беретін пәндері мен таңдау курстары бойынша үлгілік оқу бағдарламаларын бекіту туралы».
4. OECD. Reading literacy.
5. Mo, J. (2019). How does PISA define and measure reading literacy? PISA in Focus, No. 101. OECD Publishing.
6. Mullis, I. V. S., & Martin, M. O. (Eds.). (2019). PIRLS 2021 Assessment Frameworks. Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center.
7. Education Endowment Foundation. (2020). Improving Literacy in Key Stage 1: Guidance Report.
8. Graham, S., & Hebert, M. (2011). Writing to Read: A Meta-Analysis of the Impact of Writing and Writing Instruction on Reading. Harvard Educational Review, 81(4), 710–744.
9. Graham, S., McKeown, D., Kiuhara, S., & Harris, K. R. (2012). A Meta-Analysis of Writing Instruction for Students in the Elementary Grades. Journal of Educational Psychology, 104(4), 879–896.

Тоғайбек Ерасыл Исатайұлы[1] – 4 курс студенті
Кабылбекова Назгуль Кенесхановна[2] - Биология кафедрасының аға оқытушысы, магистр
[1,2]М. Х. Дулати атындағы Тараз университеті
Жамбыл облысы, Тараз қаласы

ГЕНДІКК ТЕРАПИЯ: МҮМКІНДІКТЕРІ МЕН ШЕКТЕУЛЕРІ

Қазіргі медицинада ауруды тек оның белгілерін жеңілдетіп қана қоймай, пайда болу себебіне әсер ету арқылы емдеу жолдарына үлкен көңіл бөлінуде. Осындай бағыттардың бірі – гендік терапия. Адам ағзасындағы көптеген үдерістер гендердің жұмысына байланысты жүреді. Гендердің бірінде өзгеріс болған кезде жасушаның қалыпты қызметі бұзылып, түрлі аурулар пайда болуы мүмкін. Мұндай жағдай тұқым қуалайтын ауруларда анық байқалады. Сондықтан аурудың негізінде жатқан генетикалық өзгеріске әсер ету медицина үшін маңызды мүмкіндік болып саналады [1, 2].

Гендік терапияның қарапайым мағынасы – жасушадағы генетикалық ақпаратты емдік мақсатта өзгерту немесе толықтыру. Кей жағдайда жасушаға дұрыс жұмыс істейтін геннің көшірмесі жеткізіледі. Басқа жағдайда ауруға себеп болатын геннің әсері әлсіретіледі немесе генетикалық өзгеріс түзетіледі. Бұл тәсілдің басты ерекшелігі – емдеудің нысанасы адамның ағзасындағы белгілі бір генетикалық мәселе болып табылады. Сондықтан гендік терапияны дәстүрлі дәрілерден өзгеше бағыт ретінде қарастыруға болады [1, 2].

Қазір бұл салада бірнеше әдіс қатар зерттеліп, қолданылады. Олардың қатарына генді алмастыру, геннің жұмысын өзгерту, геномды редакциялау, вирустық тасымалдаушылар арқылы ген жеткізу және адамның өз жасушаларын зертханада өзгертіп қайта енгізу жатады. Сонымен бірге жаңа буын бағыттары ретінде base editing, prime editing және басқа да геномды өзгерту тәсілдері зерттелуде [3]. Бұл технологиялардың барлығын бірдей толық түсіндіру міндетті емес, себебі олардың қолданылу мақсаты мен мүмкіндігі әртүрлі. Қазіргі кезде көпшілікке кеңінен белгілі болған әдістердің бірі – CRISPR/Cas9.

CRISPR/Cas9-ды қарапайым түрде жасушадағы ДНҚ-ның белгілі бір бөлігін тауып, сол жерге бағытталған өзгеріс енгізуге мүмкіндік беретін құрал ретінде түсіндіруге болады. Оның ерекшелігі – генетикалық материалдың қажетті бөлігіне бағытталу мүмкіндігі. Ғалымдар бұл жүйені ауруға себеп болатын белгілі бір өзгерісті түзету немесе оның әсерін азайту мақсатында зерттеп келеді [3, 4].

Әдістің жұмыс істеу принципін қарапайым мысалмен түсіндіруге болады. Егер адамның генінде қате жазылған ақпарат болса, CRISPR/Cas9 жүйесі сол өзгеріс орналасқан жерді табуға бағытталады. Арнайы молекулалық бағыттаушы қажетті бөлікті көрсетеді, ал Cas9 ақуызы ДНҚ-ға сол жерде әсер етеді. Осыдан кейін жасушаның табиғи қалпына келтіру жүйесі іске қосылады. Зерттеушілер осы мүмкіндікті пайдаланып, қажетсіз өзгерісті жоюға немесе геннің жұмысын өзгертуге тырысады.

CRISPR/Cas9-дың медицинадағы маңызын орақ-жасушалы анемияны емдеуге арналған Casgevy препаратының қолданылуы көрсетеді. 2023 жылы АҚШ-тың Азық-түлік және дәрі-дәрмек басқармасы бұл препаратты мақұлдады. Емдеу кезінде науқастың қан түзетін жасушалары алынып, зертханада геномды редакциялау жүргізіледі. Кейін өзгертілген жасушалар қайтадан адамның ағзасына енгізіледі. Бұл геномды редакциялаудың зертханалық зерттеу деңгейінен нақты медициналық емге өткенін көрсететін маңызды мысал болды [5].

Сонымен қатар CRISPR/Cas9-ды барлық генетикалық ауруды бірден емдейтін әмбебап әдіс ретінде қабылдауға болмайды. ДНҚ-ның қажетті бөлігін дәл өзгерту маңызды болғанымен, жоспарланбаған өзгерістердің пайда болу қаупі бар. Сондықтан мұндай емдерді қолданар алдында олардың қауіпсіздігі, тиімділігі және ұзақ мерзімді әсері мұқият зерттеледі. АҚШ FDA-ның геномды редакциялауға арналған нұсқаулығында өнімнің сапасы, өндірісі, қауіпсіздігі және клиникалық зерттеу жүргізу тәртібі арнайы қарастырылған [4].

Гендік терапияның мүмкіндіктерін нақты медициналық мысалдар арқылы жақсырақ түсінуге болады. Соның бірі – орақ-жасушалы анемияны емдеуге арналған Casgevy препараты. Бұл тұқым қуалайтын ауру кезінде эритроциттердің пішіні өзгеріп, қан тамырлары арқылы қозғалысы қиындайды. Соның салдарынан адам қатты ауырсынуды сезініп, кейбір мүшелерінің қызметі бұзылуы мүмкін.

Casgevy препаратының ерекшелігі – науқастың өз қан түзетін дің жасушалары алынып, зертханада CRISPR/Cas9 технологиясы арқылы өзгертіледі. Бұл өзгеріс ұрықтық гемоглобиннің өндірілуін арттыруға бағытталған. Ұрықтық гемоглобин оттегінің тасымалдануына көмектесіп, эритроциттердің орақ тәрізді өзгеруін азайтады. Кейін өңделген жасушалар науқастың ағзасына қайта енгізіледі. АҚШ-тың Азық-түлік және дәрі-дәрмек басқармасы бұл препаратты 2023 жылы мақұлдады. Бұл геномды редакциялау технологиясының нақты медициналық емде қолданылған маңызды мысалы болып саналады [5].

Гендік терапияның тағы бір мысалы – жұлын бұлшықеттерінің атрофиясын емдеу. Бұл ауру жүйке жасушаларының қызметіне әсер етіп, бұлшықеттердің әлсіреуіне әкеледі. Оны емдеуде onasemnogene abeparvovec препараты қолданылады. Ол ағзаға SMN ақуызын өндіруге қажетті генетикалық ақпаратты жеткізуге арналған. Бұл ақуыз қозғалысты басқаратын жүйке жасушаларының қалыпты қызметі үшін маңызды. Мұндай ем әсіресе аурудың ерте кезеңінде маңызды болуы мүмкін, бірақ оның нәтижесі науқастың жағдайына және емдеу уақытына байланысты болады.

Осы мысалдар гендік терапияның әртүрлі ауруларға әртүрлі тәсілдермен әсер ететінін көрсетеді. Бір жағдайда науқастың өз жасушалары зертханада өзгертілсе, екінші жағдайда қажетті генетикалық ақпарат ағзаға арнайы тасымалдаушы арқылы жеткізіледі. Дегенмен гендік терапия барлық науқасқа бірдей нәтиже береді деп айтуға болмайды. Емнің тиімділігімен қатар оның қауіпсіздігі, ықтимал жағымсыз әсерлері және ұзақ мерзімді нәтижелері де ескерілуі қажет.

Гендік терапияның мүмкіндігі тек бір ғана аурумен шектелмейді. Қазіргі зерттеулер мен клиникалық тәжірибеде оның көмегімен тұқым қуалайтын қан аурулары, кейбір иммундық жүйе бұзылыстары, көз аурулары, қан ұю жүйесінің бұзылыстары және қатерлі ісіктің белгілі түрлерін емдеу жолдары қарастырылып келеді [1, 2]. Кейбір жағдайларда адамның өз жасушалары алынып, зертханада өзгертіледі де, қайтадан ағзаға енгізіледі. Мұндай тәсіл иммундық жасушаларды өзгерту арқылы қатерлі ісікке қарсы күресуде де пайдаланылады [1].

Гендік терапияның маңызды мүмкіндіктерінің бірі – кейбір ауруларда ұзақ уақыт әсер ететін ем жасау. Дәстүрлі дәрілердің көпшілігін белгілі бір уақыт аралығында қабылдау қажет болса, кейбір гендік терапияларда емдеу бір рет жүргізіліп, әсері ұзақ сақталуы мүмкін. Бірақ бұл барлық препаратқа қатысты емес. Емнің нәтижесі қолданылған технологияға, өзгертілген жасушалардың жағдайына және адамның ағзасына байланысты болады [1, 6].

Мысалы, қан ауруларын емдеуде адамның өз жасушаларын өзгертіп қайта енгізу тәсілі тиімді нәтиже бере алады. Бұл жерде емдеу тек дәрі қабылдаумен шектелмейді: адамның

жасушалары арнайы медициналық орталықта өңделеді және бірнеше кезеңнен өтеді. Мұндай күрделі емдеу гендік терапияның мүмкіндігімен бірге оның қарапайым емдеу әдістерінен қаншалықты ерекшеленетінін де көрсетеді.

Гендік терапияның тағы бір маңызды бағыты – сирек кездесетін аурулар. Кейбір тұқым қуалайтын аурулар өте аз адамда кездеседі. Сол себепті оларды емдеуге арналған дәрілерді жасауға қажетті зерттеулер жүргізу қиын әрі қымбат болуы мүмкін. Егер аурудың нақты генетикалық себебі анықталса, емдеуді сол өзгеріске бағыттауға мүмкіндік туады [2]. Бұл сирек кездесетін аурулары бар адамдар үшін бұрын болмаған емдеу мүмкіндіктерін қалыптастырады.

Мүмкіндіктерімен қатар, бұл бағыттың шешілмеген мәселелері де аз емес. Ең басты қиындықтардың бірі – қажетті генетикалық материалды ағзадағы дәл керек жасушаларға жеткізу. Адамның әр мүшесі мен ұлпасының ерекшелігі әртүрлі болғандықтан, бір емдеу тәсілін барлық ауруға қолдану мүмкін емес. Әсіресе миға қатысты ауруларда бұл мәселе күрделене түседі, себебі қаннан миға өтетін көптеген заттарды шектейтін табиғи қорғаныс бар [7].

Ағзаның қорғаныс жүйесінің жауабы да маңызды мәселе болып саналады. Кейбір гендік терапияларда генетикалық ақпаратты жеткізу үшін өзгертілген вирустар пайдаланылады. Адам ағзасы оларды бөгде зат ретінде қабылдап, қорғаныс реакциясын тудыруы мүмкін. Мұндай жағдай емнің әсерін төмендетіп немесе жағымсыз әсерлерге әкелуі ықтимал [1, 2].

Қауіпсіздік мәселесі геномды өзгерту кезінде одан әрі маңызды болады. Егер ДНҚ-ның қажетті бөлігімен бірге басқа аймақта да жоспарланбаған өзгеріс пайда болса, оның салдары болуы мүмкін. Сондықтан қазіргі зерттеулер тек «генді өзгертуге бола ма?» деген сұрақпен шектелмейді. «Оны қаншалықты қауіпсіз өзгертуге болады?» деген сұрақ та үлкен маңызға ие. FDA-ның қазіргі ұсынымдарында мұндай ықтимал өзгерістерді анықтау және қауіпсіздікті бағалау мәселесіне ерекше назар аударылады [4, 8].

Ұзақ мерзімді бақылау қажеттілігі де осыдан туындайды. Гендік терапия кей жағдайда ағзада ұзақ уақыт әсер ететін өзгеріс жасай алады. Сондықтан ем аяқталғаннан кейін адамды қысқа уақыт бақылау жеткіліксіз болуы мүмкін. FDA гендік терапиядан кейін кеш пайда болуы ықтимал жағымсыз әсерлерді анықтау үшін ұзақ мерзімді бақылаудың маңызын атап көрсетеді [6].

Тағы бір шектеу – емнің бағасы мен қолжетімділігі. Мұндай препараттарды жасау үшін күрделі зерттеулер, клиникалық сынақтар және арнайы өндіріс қажет. Кейбір жағдайларда адамның өз жасушаларын алып, зертханада өңдеп, қайта енгізу қажет болады. Мұның барлығы емдеу құнын арттырады. Зерттеулер гендік және жасушалық терапиялардың жоғары бағасы денсаулық сақтау жүйесіне де үлкен қаржылық салмақ түсіретінін көрсетеді [1, 9].

Гендік терапияның дамуы этикалық мәселелерді де алға шығарады. Адамның дене жасушаларындағы өзгеріс көбіне сол адамның ағзасымен шектеледі. Ал ұрпаққа берілуі мүмкін генетикалық өзгерістердің салдары әлдеқайда күрделі. Сондықтан қазіргі медицинада адамның ұрпағына берілетін генетикалық өзгерістерге өте сақтықпен қаралады. Мұнда медициналық қауіпсіздікпен қатар адамның құқығы мен қоғам алдындағы жауапкершілік мәселелері де бар.

Соған қарамастан, гендік терапияның болашағы жоғары бағаланады. Қазіргі зерттеулер аурудың нақты себебіне бағытталған емдерді жасауға, сирек кездесетін ауруларға жеке тәсіл қолдануға және генетикалық өзгерістерді бұрынғыдан да дәл түзетуге бағытталған. CRISPR/Cas9-дан кейінгі base editing және prime editing сияқты технологиялар да осы ізденістің жалғасы болып табылады [3]. Бірақ олардың барлығы бірдей дайын медициналық ем ретінде қарастырылмайды. Көптеген жаңа технологиялар әлі зерттеу және клиникалық сынақ кезеңдерінен өтуде.

Гендік терапияның дамуы Қазақстан үшін де маңызды. Елімізде тұқым қуалайтын және сирек кездесетін ауруларды ерте анықтау, генетикалық диагностика жүргізу және заманауи емдеу тәсілдерін дамыту қажеттілігі артып келеді. Генетикалық зерттеулер аурудың пайда

болу себебін анықтауға, науқастың жағдайына сәйкес емдеу жолын таңдауға және кейбір аурулардың асқыну қаупін бағалауға көмектеседі.

Қазақстанда гендік терапияның қолданылуына қатысты нақты тәжірибелер де бар. Мысалы, 2026 жылы жарияланған ғылыми зерттеуде жұлын бұлшықеттерінің атрофиясы бар балаларды onasemnogene abeparvovec препаратымен емдеу нәтижелері қарастырылған. Зерттеуге 2021 жылы ем алған он бала енгізілген. Авторлар емнен кейінгі нәтижелерді, балалардың өмір сүру көрсеткіштерін және ықтимал жағымсыз әсерлерді бақылаған. Сонымен бірге кейбір науқастарда бауыр қызметіне қатысты өзгерістер байқалған. Бұл мысал гендік терапияның Қазақстанда да қолданылғанын көрсетеді, бірақ емнің қауіпсіздігі үшін мұқият медициналық бақылау қажет екенін де дәлелдейді [10].

Болашақта бұл бағытты дамыту үшін бірнеше мәселені шешу маңызды. Ең алдымен, генетикалық диагностика жүргізетін зертханалардың мүмкіндіктерін кеңейтіп, осы салада жұмыс істейтін мамандарды даярлау қажет. Сонымен қатар гендік терапияға арналған препараттарды өндіру, сақтау және науқастарға жеткізу үшін арнайы медициналық инфрақұрылым керек. Мұндай емдер күрделі технологияларды және жоғары білікті мамандардың қатысуын талап ететіндіктен, оларды енгізу ұзақ дайындықты қажет етеді.

Тағы бір маңызды мәселе – емнің халыққа қолжетімділігі. Гендік терапияның бағасы жоғары болған жағдайда, барлық науқасқа бірдей мүмкіндік беру қиынға соғуы мүмкін. Сондықтан мемлекеттік қолдау, ғылыми мекемелер мен медициналық орталықтардың ынтымақтастығы, сондай-ақ халықаралық зерттеулерге қатысу маңызды рөл атқарады. Бұл шаралар жаңа технологияларды меңгеруге және олардың қауіпсіз қолданылуын қамтамасыз етуге көмектеседі.

Қазақстанда гендік терапияның болашағы тек шетелде жасалған препараттарды қолданумен шектелмеуі керек. Ұзақ мерзімді перспективада отандық ғылыми зерттеулерді дамыту, жасушалық технологияларды жетілдіру және генетикалық ауруларды зерттеуге арналған ғылыми жобаларды қолдау да маңызды. Алайда жаңа емдеу әдістерін тәжірибеге енгізу кезінде олардың тиімділігі мен қауіпсіздігі ғылыми дәлелдермен расталып, белгіленген медициналық талаптарға сай болуы қажет.

Гендік терапияның ең үлкен маңызы – кейбір ауруларға көзқарасты өзгертуінде. Бұрын тек аурудың белгілерін бақылауға мүмкіндік болған жағдайларда оның негізгі себебіне әсер ету мүмкіндігі пайда болды. 2023 жылы Casgevy препаратының мақұлдануы геномды редакциялау арқылы жасалған емнің нақты медициналық тәжірибеге енгенін көрсетті [5]. Бұл бүкіл саланың дамуы үшін маңызды кезең болды.

Сонымен бірге гендік терапияны барлық аурудың дайын шешімі деп қабылдау дұрыс емес. Оның мүмкіндігі жоғары болғанымен, қауіпсіздік, ұзақ мерзімді әсер, қажетті жасушаға жеткізу, күрделі өндіріс және жоғары баға сияқты мәселелер әлі де бар. Болашақтағы негізгі міндет жаңа технологияларды көбейту ғана емес, олардың адам үшін қауіпсіздігін дәлелдеу және тиімді емді мүмкіндігінше көп пациентке қолжетімді ету болып қала береді.

Гендік терапия медицинадағы ең перспективалы бағыттардың біріне айналып келеді. Оның дамуы ауруды емдеудің жаңа жолдарын ашып, бұрын күрделі болып келген жағдайларға үміт беруде. Бірақ бұл мүмкіндікті шынайы медициналық жетістікке айналдыру үшін ғылыми жаңалық пен қауіпсіздік қатар жүруі қажет. Генетикалық деңгейде жасалған кез келген өзгерістің адам ағзасына әсері терең болғандықтан, әрбір жаңа әдіс мұқият зерттеліп, нақты дәлелдер негізінде қолданылуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Kohn D.B., Chen Y.Y., Spencer M.J. Successes and challenges in clinical gene therapy // Gene Therapy. – 2023. – Vol. 30. – P. 738–746. – DOI: 10.1038/s41434-023-00390-5. (Nature)

2. Ay C., Reinisch A. Gene therapy: principles, challenges and use in clinical practice // Wiener Klinische Wochenschrift. – 2025. – Vol. 137. – P. 261–271. – DOI: 10.1007/s00508-024-02368-8. (Springer)

3. Ma Y., Qi L.S. The realization of CRISPR gene therapy // Nature Chemical Biology. – 2024. – Vol. 20, No. 7. – P. 791–795. – DOI: 10.1038/s41589-024-01645-x. (Nature)

4. U.S. Food and Drug Administration. Human Gene Therapy Products Incorporating Human Genome Editing: Guidance for Industry. – January 2024. (U.S. Food and Drug Administration)

5. U.S. Food and Drug Administration. FDA Approves First Gene Therapies to Treat Patients with Sickle Cell Disease. – December 8, 2023. (U.S. Food and Drug Administration)

6. U.S. Food and Drug Administration. Long Term Follow-up After Administration of Human Gene Therapy Products: Guidance for Industry. – January 2020. (U.S. Food and Drug Administration)

7. Gao J., Gunasekar S., Xia Z. et al. Gene therapy for CNS disorders: modalities, delivery and translational challenges // Nature Reviews Neuroscience. – 2024. – Vol. 25. – P. 553–572. – DOI: 10.1038/s41583-024-00829-7. (Nature)

8. U.S. Food and Drug Administration. Safety Assessment of Genome Editing in Human Gene Therapy Products Using Next-Generation Sequencing. – 2026. (U.S. Food and Drug Administration)

9. Beswick L. The health economics of cell and gene therapies // Handbook of Clinical Neurology. – 2024. – Vol. 205. – P. 155–167. – DOI: 10.1016/B978-0-323-90120-8.00004-6. (PubMed)

10. Jaxybayeva A., Myrzaliyeva B., Yensebayeva M. et al. Gene therapy in pediatric patients with spinal muscular atrophy in Kazakhstan: Challenges and achievements // Pediatrics and Neonatology. – 2026. – DOI: 10.1016/j.pedneo.2026.04.006. – URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/42309883/

Журналдың құрылтайшысы және иесі:
«BAYANDY» жеке кәсіпкерлігіне қарасты «KEMENGER» ғылыми-әдістемелік орталығы.

Учредитель и собственник журнала:
Научно-методический центр «KEMENGER», относящийся к индивидуальному предпринимателю «BAYANDY».

The founder and owner of the magazine
is the Scientific and Methodological Center "KEMENGER", which belongs to the individual entrepreneur "BAYANDY".

Құрметті оқырмандар мен авторлар!
Журналда жарияланған материалдар редакцияның көзқарасын білдірмейді. Фактілер мен мәліметтердің анықтығына, сондай-ақ стилистикалық қателерге авторлар жауапты.
Журналға шыққан материалдарды редакцияның келісімінсіз көшіріп басуға болмайды.

Уважаемые читатели и авторы!
Опубликованные в журнале материалы не отражают точку зрения редакции. Ответственность за достоверность фактов и сведений в публикациях, а также за стилистические ошибки несут авторы.
Перепечатка материалов, опубликованных в журнале, допускается только с согласия редакции.

Dear readers and authors!
The materials published in the journal do not reflect the editorial board's point of view. The authors are responsible for the accuracy of facts and information in publications, as well as for stylistic errors.
Reprinting of materials published in the journal is allowed only with the consent of the editorial board.

Мекенжайы:
100012, Қарағанды қ.,
Н. Назарбаев даңғ., 19.
E-mail: kemengerustaz.kz@mail.ru
Инстаграм: kemengerustaz.kz
Сайт: kemenger-ustaz.kz
WhatsApp +77009700098
+77711812303

Наш адрес:
100012, г. Караганда,
пр. Н. Назарбаева, 19.
E-mail: kemengerustaz.kz@mail.ru
Инстаграм: kemengerustaz.kz
Сайт: kemenger-ustaz.kz
WhatsApp +77009700098
+77711812303

Address:
100012, Karaganda,
N. Nazarbayev Ave., 19.
E-mail: kemengerustaz.kz@mail.ru
Instagram: kemengerustaz.kz
Website: kemenger-ustaz.kz
WhatsApp +77009700098
+77711812303

Басуға 30.10.2026 ж. қол қойылды.

Подписано в печать 30.10.2026 г.

The press was signed on 30.10.2026.

Пішім 60*90 1/8
ш.б.т. - 26. RISO басылым.
Таралымы - 50 дана.

Формат 60*90 1/8
усл.печ.л. - 26. Печать RISO.
Тираж - 50 экз.

Format 60*90 1/8
USL.patch.L. - 26. Seal...
Circulation-50 mkbz.

«BAYANDY» жеке кәсіпкерлігіне қарасты «KEMENGER» ғылыми-әдістемелік орталығының полиграфиялық қызметтер бөлімінде басылып шығарылды.

Отпечатано в полиграфическом отделе НМЦ «KEMENGER» ИП «BAYANDY».

Published in the Department of printing services of the scientific and methodological Center "KEMENGER" under the private enterprise "BAYANDY".

QR-кодты сканерлеу арқылы бізбен тікелей байланысқа шыға аласыз.
Вы можете связаться с нами напрямую, отсканировав QR-код.
You can contact us directly by scanning the QR code.

JARQYN BOLASHAQ JÝRNALY

Ахмет Байтұрсынов

Ыбырай Алтынсарин

Мұғалім – ұлттың болашағын қалыптастырушы ең басты тұлға.
Ол тек білім беріп қана қоймайды, жас ұрпақтың жүрегіне ізгілік егіп, ақылына жол көрсетеді. Шын ұстаз әр оқушының жан дүниесін тануға тырысады, сол арқылы оның бойындағы қабілетті оятады.

Ұлтты тәрбиелеу – ұстаздан басталады.
Білімді де, білікті, рухы мықты мұғалім ғана жарқын болашақтың іргесін қалайды.

"Мектептің жаны – мұғалім" десек, қоғамның жаны – ұстаздың жүрегінде!

Мұғалім – болашақты бүгін қалыптастыратын тұлға.
Оның әрбір сөзі бала санасында ұрпақтың іргетасына айналады.Ұстаз білім береді, жүрек тәрбиелейді, арманға жол ашады.
Болашақтың жарықтығы – бүгінгі ұстаздың алау жүрегінде!

QR-кодты сканерлеу арқылы бізбен тікелей байланысқа шыға аласыз.
Вы можете связаться с нами напрямую, отсканировав QR-код.